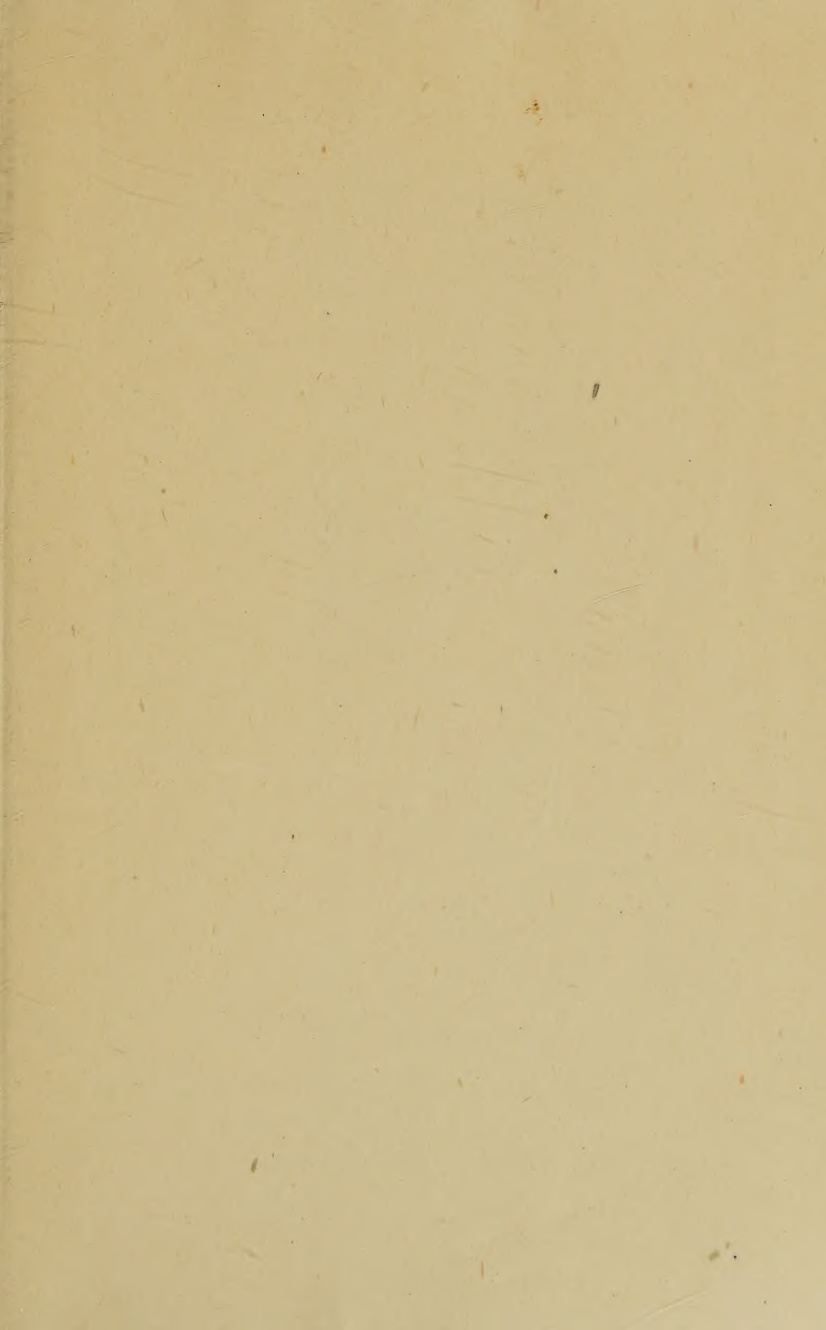

SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HUMPHREDUM MILFORD

TITI LIVI
AB VRBE CONDITA

RECOGNOVERUNT
ET ADNOTATIONE CRITICA INSTRUXERVNT

CAROLVS FLAMSTEAD WALTERS
IN VNIVERSITATE LONDINIENSI NUPER LITTERARVM CLASSICARVM
PROFESSOR
COLLEGII PEMBROCHIAE OXONIENSIS OLIM SCHOLARIS

ET

ROBERTVS SEYMOUR CONWAY
IN VNIVERSITATE MANCVNIENSI HVMANITATIS PROFESSOR HVLMEIANVS
ACADEMIAE BRITANNICAE SOCIVS
COLLEGII DE GONVILLIO ET CAIO CANTABRIGIAE SOCIVS HONORARIVS

TOMVS III. LIBRI XXI-XXV

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII : EXCUDEBAT
IOHANNES JOHNSON, A.M.
ARCHITYPOGRAPHUS ACADEMICUS

Printed in Great Britain

PRAEFATIO AD LECTOREM

§ 49. Anno 1914 cum Tertiae Decadis edendae consilia mecum Waltersius inibat, conuenit inter nos mihi, utpote multis aliis officiis tum implicato, id tantum oneris suscipiendum esse ut codicum Florentiae et Cantabrigiae seruatorum lectiones ipse perquirerem, ceterorum me sat familiarem facerem ut in decernendo quid in quoque loco scribendum esset iudicium non omnino rude cum illo conferre possem. Horum uero annorum fortuna superbe nobis usa, haec consilia conturbauit. Waltersio enim contigerat quidem ut ipse et trium codicum (Puteani Colbertini Agennensis) testimonia colligeret et adnotationes nostras communi consilio confectas prope ad ultimam formam prelatoribus tradendam elaboraret; sed iam inde ab aestate anni 1921 ingrauescente ualetudine pressus est usque ad mortem, quae mense demum Martio anni 1927 corporis huius laqueis animum illum acerrimum et candidissimum liberauit. Nihil igitur ille amplius facere potuit quam materiam suam omnem liberalissime mihi concedere, id tantum precatus ut si quid ibi erratum esset ipse corrigerem—*‘Correct the mistakes’*. Sic mihi soli restabat officium huius Tomi adnotationes ad finem perducendi et in lucem edendi. Hoc uero munus ut libenter suscepi, duplici pietate instinctus et Liuii et Waltersii causa, ita difficillimum inueni. Neminem enim fallat, qui quidem in arte critica exercenda uel minimam experientiam habeat, quantum in unoquoque nostrum discrepent a primis ultimae cogitationes, praesertim tum cum priores illae in schedis tandem prelatorum ante oculos, ut ita dicam, nudae iaceant. Curas uero has secundas nec Waltersio ipsi praestare

nec mihi meas cum illo communicare per ualeitudinem eius iam licuit.

Id igitur primum mihi ubique proposui ut quid usque ad annum 1922 scribere uoluerit Waltersius manifestum faciam, paucos tantum lapsus calami tollendo quos ipse certe sublaturus erat, et adnotationum sat multas quas nondum perfectas reliquerat secundum morem in primis duobus Tomis huius editionis stabilitum elaborando. Contra igitur atque in hac Praefatione (ubi ego Conway tantum sum) in adnotatione 'ego' ubique Waltersii anno 1922 uel antea factum iudicium denotat. Sicubi autem in re ipse recensenda, siue ab amico doctissimo Willelmo Vesey (olim Lendrum) monitus, a iudicio illo Waltersiano discedere coactus sum, quoniam rem cum illo ipso retractare nequierim, adnotationi addidi breuissime quid iam 'Conway' sentiret, amici carissimi et uiginti sex annorum socii consilio orbatus. Locos igitur inuenies, candide lector, ubi duplex ratio iudicio tuo submitatur; quod si minus commodum, tamen magis tutum, ut spero, existimabis. Si uero hoc nomine me reprehendere uelis, tecum, precor, numquid aliud mihi faciendum fuerit, iterum atque iterum reputes. Pars autem suscepti officii non minime tristis est ut in hac Praefatione solus explicem quas rationes communi animo in instituendo toto opere simus secuti.

Ex codicibus quibus in his quinque Libris usi sumus, cum iam de *P* et *R* uiri docti abunde disseruerint,—quorum praecipuo honore nominandi sunt Alschefski, Mommsen, Traube, Luchs, Rand—ceteri codices admodum neglecti sunt.

§ 50. **Codex Puteanus**, *P* (Bibliothecae Nationalis Parisiensis, Lat. 5730) saeculo quinto scriptura unciali exaratus, ex abbazia Corbeiensi in manus olim Claudii Dupuy uenit, unde nomen suum hodiernum traxit. Vt nunc est Libros XXII—XXIX continet (quamquam in Libris XXVI et XXVII locos solidos omisit) et Librorum XXI et

XXX partes, ut in adnotationibus ad XXI. 29. 7; 30. 11; 41. 13 reperies, et ad XXX. 30. 14. 'Insignem fecit aetas sua, quae quindecim saeculorum corruptelas effugit; sed uitii aevi sui et scribae scatet, etsi in tanta mendorum multitudine partem saltem culpa praecursores eius meriti erunt. Ad initium et ad finem mutilus cccclxx nunc folia habet, binas columnas xxvi linearum continentia; quoad obseruauimus, nec minus xiv nec plus xxii litteras praebet ulla linea.

§ 51. Vestigium antiquitatis, quod, quoad incorruptum mansit, uix est cur Liuii ipsi abnegemus, in Puteano seruatum est, cum persaepe intra cola narrationis spatium iv uel plurium (interdum etiam x) litterarum uacuum reliquit, ut e. g. in fol. 1 u. (a) l. 4 post *incipiamus*, finem orationis Hannibalis sic designat (XXI. 21. 6); sic etiam post *locutus fertur* (XXI. 43. 1). Vtinam uero saepius ea indicia seruasset! Vtinam quoque ne tam saepe perperam locasset (ut e. g. post *eius qua* in XXIII. 48. 4, et post *nuntiauerunt* XXIV. 15. 5)! Tamen plerumque haec paragrapharum sigla cum Drakenborchianarum sectionum discriminibus congruere inuenies. Sed cum paucis tantum locis quicquam nouae lucis interpretantibus haec conferre inuenerimus, statuit Waltersius operae pretium non esse ea extra hos locos commemorare. In promptu est enim cuius haec in photographia codicis iam bene nota obseruare.

§ 52. Omnium uitiorum quibus nos codex hic adflixit id pessimum est quod crebro totas lineas, unam uel plures, omisit,—id quod extra dubium posuit testimonium in Libris XXVI—XXX traditionis quam uocamus Spirensem, Puteani in hac re socordiam (ne perfidiam dicam) manifestam arguens; cf., e. g., 21. 52. 11 adn. et iam § 77 infra.

§ 53. Puteanum codicem pro exemplari habuerunt, nullo alio interposito, ut demonstrari potest, codices *R* et *M* et, ut ueri simillimum est, codex Colbertinus (et hic quidem illo

tempore cum Puteanus ipse nondum mutilus fuit); et minimum sane distat Bambergensis. Hi omnes, qui (ut et *DAN*) easdem in Libris XXVI et XXVII lacunas quas Puteanus et eandem quam ille capitum 22.14 – 37.9 Libri XXVIII in primum caput Libri XXIX transpositionem exhibent, illo tempore traditionem Puteaneam acceperunt quo Puteanus ipse a se (P^1), a P^2 et a P^3 iam ¹ correctus erat,—si tali uerbo uti licet de mutationibus quae saepissime non solum lectiones iam antea prauas etiam peius deprauauere, sed persaepe nouam corruptelam inculcauerunt. Correctores uero quos P^4 et P^5 nominamus, nondum inuenta sua in hunc codicem, patientissimam sane membranam, tum intulerant.

§ 54. Hinc elucet tria genera correctionum in Puteano quanta maxima possimus cura esse distinguenda; primo eas quas fecit ipse P (quae P^1 siglo denotamus); hae enim quantum iudicare licet, uidentur maiorem aliquam auctoritatem habere quam quod P ipse primo scripserit, seu dormitans seu exemplar secutus cui ipse, uel scriptorii sui magister, minus ponderis tribuerit quam illi quod postea sequebantur. Secundo in loco coniecturas ponimus frequentes illas quidem sed omnino, etiam tum cum uerae sunt, nullam auctoritatem praeter grammatici cuiusdam in saeculis v–vii quae uocant obscura ('the Dark Ages') nati acumen hebetissimum; unde plus etiam iniuriae Liuiio inflictum est quam per Puteani scribae ipsius menda. Tertio in loco ponendae correctiones quas siglis P^4 et P^5 denotamus, quarum una quaeque per se tantum aestimanda est; numero enim tam paucae sunt ut ad unam aliquam originem referre nemo, adhuc saltem, potuerit. Horum num qua de

¹ Sero in schedis Waltersianis inueni eum aliquando dubitasse num P^3 post Romanum tandem descriptum manum suam Puteano intruserit. Cum uero, ut in adnn. apparet, inter P^2 et P^3 ipse Walters sescentiens haesitauerit, equidem oculis atque animis acrioribus hanc quaestionem persequendam relinquo.

Spirensi, uel Spirensico, ut ita dicam, fonte hausta sint, facilius et tibi candide lector, et nobis ipsis erit tum statuere cum, si fata nobis eatenus indulgere uolent, quartus huius editionis Tomus in lucem ex schedis nostris (iam, anno 1928, ad finem Libri XXVIII perductis) aliquando prouenerit.

§ 55. Codicem ipsum, non imagines tantum illius photographicas, intuenti, genera haec tria distinguere non adeo difficile est. Quippe Waltersius ipse et ego, cum saepius sibi uterque separatim iudicium suum, codicem quanta potuit diligentia obseruando, fecisset et litteris mandasset, haec pro certo communiter statuere nos posse tum credebamus cum anno 1922 ineunte consilia nostra in unum conferre ultimum potuimus; nec nunc quicquam ego, plurima Puteani loca Parisiis perscrutatus, in hac communi sententia mutandum censeo.

(a) P^1 uno eodemque atramenti colore ubique manifestus est. Ubi quid mutare uolebat, puncto supra litteram quam debebat posito, lectionem nouam supra scribebat, litteris minoribus quidem, prorsus autem eiusdem generis cuius fuit scriptura qua primo usus erat. P^1 ipsum saepe has litteras quas debebat ductu etiam obliquo perstrinxisse, si non pro certo statuimus, tamen nobis ex iis quae docebimus probabile uidetur.

(b) Hunc secutus P^2 saepe litteras siue antea a P^1 damnatas seu non, pallidioribus sed atramenti similis ductibus perstrinxit; ita tamen ut hi ductus, utpote tum facti cum scriptura prima iam dudum sicca facta erat, nusquam sic in unum cum scriptura primitiua coaluerint ut correctiones a P^1 profectae. Saepissime autem hi ductus duplices sunt, quasi duarum linearum parallelarum (si cum Euclidicis loqui licet), penna scilicet subter digitos in duas partes se scindente, id quod sane inconcinnam, et quasi laceram speciem praebet; e. g. in fol. 340 r. (a) l. 2 (XXVII. 49. 5) —s in *cannensis* puncto et ductu obliquo deleuit P^1 ; mox

in l. 5 *quinsuaginta* in *quinguaginta* mutauit P^2 , duas calami sui partes digitorum pressione dissocians et ductum latiore efficiens. Aliud exemplum manus P^2 in 338 u. (a) l. 12 (XXVII. 48. 5) reperies, ubi *se dextrum* P , *se nistrum* P^2 praebet.

(c) Num a P^2 distinguendus sit ille quem Luchsius P^3 appellabat, nobis saepe non liquet, et minime sane interest dummodo hunc, si unquam fuit, correctorem a P^4 et P^5 separe. Atramentum P^3 paulo nigrius quam P^2 uidetur adhibuisse, et litteris minusculis potius quam uncialibus usus esse, ut in fol. 106 u. (a) l. 10 (XXIII. 29. 14) *uiderent* P *uiderunt* P^3 ; sed ib. l. 9 *aciam* in *aciem* mutauerat P^2 e suum cum longa lingua scribens; contra, in 106 u. (b) l. 20, *a* in *ea* mutauit P^1 .

(d) Probabile est P^2 eum fuisse qui ad finem Lib. XXII *recognobi uos* (? *uobis*), ad finem Lib. XXIII *recognobi ubis*, ad finem Lib. XXI et XXIV et XXV *recognobi Abellini*, adscripsit. Inde elucet codicem hunc in Italia paene certe conscriptum esse, certe ibi a P^2 tractatum.

(e) P^4 atramento lucidiore et pallidiore quam ceteri usus est, quod per microscopum si inspicias, inuenias semper rosei coloris quiddam exhibere: ille fuit qui e.g. *ta* supra *agita* in fol. 445 r. (b) et *-ni-* super *sistrum* (P) in fol. 339 r. (b) 2 addidit, et *rari* in *rati* in fol. 446 u. (b) 1 mutauit.

(f) Ab illo separatus est P^5 spatio non paruo temporis qui cum scalpro suo immiti pristinam scripturam erasit, ea quae probauit atramento prorsus nigro inculcauit, ut litteras *fi* in fol. 1 r. (b) l. 6 (XXI. 21. 3).

Hic codex diligentissime a Waltersio inde ab anno 1908 ad annum 1920 perlectus, a me per dies plures annorum plurium (1920-1928) ut manuum discrimina ipse apprehenderem, cum adnotationibus Waltersii comparatus est, quas ubique comprobandas inueni.

§ 56. Codex hic, aetate uenerabilis, imperitia, et, ut nos iudicamus, ignauia scribae sui, nec minus temeritate primi

correctoris (*P*²) et Latinae linguae penes ambos inscientia plus quam puerili adfectus, doctorum animos per tria iam saecula uexauit exercuitque. Sed et antea noni decimi undecimi saeculorum intellegentiam patientiamque temptauit, siquidem in describendo turpissima eius menda nunquam defuit qui aliquatenus saltem corrigere conaretur, seu propria Minerua usus, seu altera aliqua et meliore auctoritate fretus,—id quod uix iam, candide lector, exempla perscrutatus quae in § 65 expromuntur, denegare uolueris. Qua de causa nullo modo superuacanea est eorum codicum inquisitio (*CRM*; secundo etiam in loco *BDAN*) ex Puteano deriuatorum, quia in iis uel ipse scribea uel unus alterue correctorum (uelut *M*³, *C*²), aliquot menda aut amolitus est aut saltem indicauit. Inuenies enim plurimas correcturas, iamdudum ab omnibus acceptas, non, ut plerique autumauerunt, in codd. deterioribus uel ab editoribus ueteribus primum factas, sed multo antea per *M*³ uel *C*² allatas. Has igitur correctorum manus ubique distinguere et describere nostri officii esse duximus; id quod neque unquam antea, nisi aliquatenus (in Libris XXI–XXIII) ab Alschefskio temptatum est, neque effectum facile fuit, ut infra (§§ 60–5) apparebit.

§ 57. **Codex Colbertinus**, *C* (Bibliothecae Nationalis Parisiensis 5731), membranaceus, saeculo undecimo, ut plures (uelut Luchsius) putauerunt, uel decimo ut ipse potius opinor (ne nono dicam), optime¹ scriptus, totam Decadem continet (nisi quae in Libris XXVI et XXVII cum Puteano omisit), in 133 foliis; pagina una quaeque duas columnas xxxviii linearum praebet, linea xl circiter litteras. A Puteano

¹ A pluribus scribis exaratus est; qui codicem incohauit, in folio xviii uerso (b, l. 27) destitit, sed ad initium folii xxix uersi, ut credo, rediit; duo (ad minimum) alii quae intersunt scripserunt, alter alteri cedens in fol. xxviii uerso (b, 8); tertius hic, ut credo, scribae principis operam ad finem folii xxxi iterum remissam excepit. Sed inter indolem horum scribarum nullum discrimen obseruauimus.

Colbertinus minimum distat, ab illo tunc descriptus cum nondum tot folia ad initium et in fine interciderant; quantum enim adhuc cerno, non est cur credamus aliud aliquod exemplar tum descriptum esse unde Colbertinus ipse fluxerit—nisi quod (si cui forte inde dubium oriri uidetur posse) minus saepe quam *M* inter lectiones *P*, *P*¹, *P*² scribae Colbertini uidentur haesitauisse.

§ 58. (a) A pluribus *C* correctus est, quorum *C*² atramento rubido usus est, scripturaque non multum a scriptura primae illius manus (quae folia prima exarauit) differente; quae tollere uoluit, per puncta delebat, non per rasuram, et sat multa mendorum Puteanorum manifestissimorum, etiam illa quae sanare nequiuit, sic dumtaxat repudiauit.

(b) Rarius apparet *C*³, atramento magis furuo usus, litteris solidis et rotundioris formae; hic est qui e. g. in fol. 18. r. (b) l. 26 (XXII. 5. 1) *re* ante *trepida* inserit: in fol. 103 u. (a) l. 24 (XXVIII. 38. 1) *praetoribus* ante *prouintia* inserit; in fol. 104 r. (a) l. 30 (XXVIII. 39. 16) *quae uobis* recte in *quae nobis* mutat.

(c) *C*⁴ atramento rubriore, litteris magnis et uarie inclinatibus usus, multo plura addidit, multo plura exsculpsit quam nos digna esse duximus quae commemoraremus; neque est cur in *C*⁵ iam te moremur qui atramento cinerei ('grey' ut nos Angli dicimus) coloris utebatur (ut in *que* fol. 16 u. (b) XXII. 1. 1, et in (*ex*) *ecratio* fol. 103 u. (a) 5, XXVIII. 22. 11) et plurima erasit ut ad initium Libri XXII; nec in *C*⁶, atramenti etiam pallidioris scriptore. Ambo in saeculis inferioribus codicem suo more tractauerunt. Haec multa cum cura obseruauit collega nostra, Waltersii olim discipula, Clara M. Knight, D.Lit., in Collegio Regio Londiniensi institutrix, quae codicem totum nostra causa diligentissime perlegit. Waltersius ipse per Libros plures in locis difficilibus lectiones obseruauit; qui, si superesset, de uirtutibus optimi huius codicis (cf. § 65) plura dicturus erat. Ipse octo

his annis, curis posterioribus satisfaciendo non pauca in-
spexi, sed eo praecipue animo ut ad correctorum manus
distinguendas ualerem.

§ 59. **Codex Romanus, R** (Vaticanus Reginae 762),
inter documenta medii quod uocant aevi palaeographica
locum palmarium habet, cum iam per studia duorum eius
artis inlustrium magistrorum, L. Traube¹ et E. K. Rand²
(nec nihil addidit F. W. Shipley³) nobis et decem scriptores
codicis eorumque nomina, et locus ubi scriptus est, scilicet in
Abbatia S. Martini Turonensis, et exemplar unde descriptus
est, scilicet Puteanus ipse, et genus scripturae, et paene
scribendi annus (800 A. D.) praesidente tum abbatiae Alcuino
illo Caroli Magni in litteris et magistro et ministro cla-
rissimo, omnia satis constant. Hinc ad historiam et crisin
scripturae illius aevi nouae et certissimae doctrinae fons
reclusus est. Tamen ad officium nostrum, quid Liuius ipse
scripserit inquiringentium, uix plus contribuit hic codex quam
ut clare indicaret quas correctiones iam ante annum p. Chr.
n. octingentesimum perpessus esset Puteanus—id quod
cum non spernendum sit, tum inter subsidia operis nostri
minora est ponendum. Nusquam enim, quantum adhuc
repperi, corrector huius codicis quicquam noui adfert, inter
P et *P*² dumtaxat haesitans. Manifestum est tamen etiam
sic testimonium eius adhiberi debere; id quod opera dili-
gentissima per nouem menses Romae continuata perfecit
discipula olim mea, Florentia Whitehead M.A., tum Vni-
uersitatis Mancuniensis Socia Faulkneriana, iam in Vniuer-
sitate Sheffieldiensi Latinae Linguae institutrix: curis poste-
rioribus non paucis meo rogatu satisfecit Nannia Holley,
Collegii Newnhamensis Cantabrigiae olim Scholaris, nunc in

¹ *Sitzungsberichte Akad. Wiss. Munich*, 1891, Heft 3.

² *The Vatican Livy and the Script of Tours* (*Memoirs of the American Academy in Rome*, vol. i, 1917).

³ *Certain Sources of Corruption in Latin Manuscripts* (New York, 1904).

Collegio Armstrongensi Nouocastriae institutrix, cuius alia opera, in Libris XXVI–XXX et in Decade Quarta benigne nauata, nobis loco suo commemoranda erit. Codex hic in XXII. 6. 5 incipit, in XXX. 5. 7 desinit ; de lacunis cf. § 53.

§ 60. **Codex Mediceus**, *M* (Bibl. Laurentianae Pl. lxiii. 20), membranaceus, saeculi x, si non prioris, foliorum cxix, totam Decadem lacunis exceptis (u. § 53) usque ad Libri XXX c. 26. 10 (*augur in locū eius inau*) continet ; cum uero codex Puteanus (§ 50), Codex Romanus (§ 59), codex Bambergensis (§ 66), tantum amiserint uel omiserint, inter subsidia ad Libros XXI et XXX edendos unici post Colbertinum momenti est Mediceus. Ab uno tantum scriba, et quidem optimo, luculenter exaratus est ; paginae binas columnas praebent ; utraque columna xxxvii lineas habet, singulae lineae raro minus xl raro plus xlviii litteras. Voces separare ubique conatus, persaepe, fallitur, saepe uel a se ipso uel a correctore aliquo in hac re correctus.

§ 61. In huius scribae manu praecipue obseruandae sunt proprietates quaedam unde aliquando, ut spero, artis palaeographicae peritiores aetatem eius artioribus limitibus definire poterunt quam adhuc factum est. Pro prima uocali *a*. habet, rarissime *œ* illud quod Beneuentanum uocant aliqui (ut in marg. folii 1 u., in fol. 29 r. b. 16, in fol. 48 u. b. 2 ab infimo) ; pro *d* *d* et minus saepe *ð* ; pro *g* semper *ꝥ* ambo-bus eius circulis rotundis quidem sed non clausis, et ansa transuersa ad summum addita ; pro *p* *p* semper rotundum (non *p*), pro *q* *q* ; pro *r* plerumque *ꝛ*, sed pro *rt* interdum *ꝛt*, interdum *ꝛt*. Inter sigla amat et *ē* et minus saepe *÷*, pro *est* ; — supra litteram in fine uocis interdum *-unt* significat, interdum *-er*. Ordinem uerborum mutandum esse per *✓✓* supra uoces commutandas denotat, sententiarum finem per *?*.

§ 62. Hunc codicem de *P*ipso postquam a *P*² et *P*³ correctus est descriptum fuisse uix iam denegari posse mihi uidetur ; tot in locis *M* et *M*¹ (i. e. *M* ipse difficultatem

aliquam secum reputans) inter lectiones a *P*, *P*¹, *P*², et *P*³ praebitas haesitasse apparet ; tot etiam in locis, etiam cum medelam ipse inuenire nequiret, corruptelas spreuit a *P*² introductas et a *C* et *R* aut propagatas aut a Colbertino (rarissime a Romano) correctas. In XXIII. 18. 6 ante *agmine* male *in* inculcauit *P*² quem sequebantur *MCR* ; sed deleuit *in M*¹ ; in XXIII. 22. 7 *Manlium* male praebent *P*² *CR*, *Manlius* recte *M* cum *P* ; in XXII. 16. 4 *capuamaet PM* : *capuam et P*¹ *M*¹ *R* : *campaniam et C* : *capua et D* recte ; cf. etiam adnn. ad XXII. 18. 6 ; XXII. 20. 2 ; XXII. 31. 1 ; XXIII. 3. 3 ; XXIII. 7. 2. Haesitationem prodidit *M* litteras dubias primum omittendo, postea, ubi nihil melius reperire potuit, pleniore calamo (quam litteras sequentes) inserendo, saepe in spatio maiore quod primum uacuum reliquerat, ut in XXIV. 7. 12 ; XXIV. 8. 10 ; XXV. 7. 3 (plura in adnotatione ad XXIII. 19. 17). Confer etiam, sis, in Tomo I Praef. § 33 (b).

§ 63. Correctores non minus quam nouem hunc codicem tractauerunt, quos breuiter distinguere operae pretium erit, ea scilicet spe ut illi qui auctoritatem aliquam sibi uindicare possint (*M*¹, *M*³, *M*⁷) a ceteris tuto separentur.

(a) Secundas curas scribae *M*¹ ubique respiciendas inuenies ; interdum codicis Puteani statum cum ante Medicei scribae oculos iacebat, ut supra uidimus, manifesto exhibet. *M*¹ per punctum sat solidum infra litteram positum litteram eam delendam significat, aliquando tamen, praecipue infra litteras formae curuatae (ut *c*, *e*, *o*) per lineam paulo minus solidam et inclinatam (/) ; rarissime erasit ibique tantum ubi ipse erroris alicuius sui conscius statim factus est, ut in fol. 8 r. a (XXI. 41. 4) pro *cel-* (in *celeritate*) primo scripsit *scel*, tum recte cum *cel-* rursus incipit in eadem linea, tum *scel-* illud (ut uidetur) ipse postea erasit, non per puncta (quorum nullum est uestigium) notauit.¹ Saepe etiam secundam lectionem

¹ Similia in XXI. 36. 7 (*iis pede se fallente* omnia ab *M*¹ in ras.) et in XXI. 41. 4 et in XXII. 34. 7 (-t).

supra addit, nihil delens (*omnēs*, in XXI. 57. 14; *suasorē* (XXI. 63. 4); *posterōs* (XXII. 31. 11)).

(b) M^2 raro ab M^1 distingues; eodem atramento utebatur, sed aut leuiore tactu, aut, ut iam rem saepius perscrutatus ad credendum inclinor, statim adhibito puluere illo siccatiuo (si sic loqui licet), unde colorem clariorem et tenuiorem aliquanto effecit; in XXII. 12. 12 infra q optime addit σ (i. e. -ae) M^2 ; in XXIII. 31. 2-3 *fuisse inde* traxerat M ex P^3 ; tum *in-* per puncta delebat M^1 ; tum *fuissent*. De recte posuit M^2 . Equidem si superbius agere in animo mihi esset, M^2 ubique cum M^1 uno nomine coniungerem, cum credam id solum interesse quod correcturas sine puluere ipsas sua sponte tantum et solis ope siccitas per siglum M^1 notauimus, contra puluere siccitas per siglum M^2 . Veritus tamen ne quis, qui codicem fortasse uno tantum die (non per annos octo) cognouerit, me res diuersas confundere statueret, malui hanc prima specie discrepantiam quanta potui patientia obseruatam per sigla $M^1 M^2$ denotare.

(c) M^3 ubique facillime cognoscitur rubido suo atramento, punctis uel lineis infra lineam firma manu positis; nihil per scalprum delebat. Huic debemus plurimas et plerumque, si non semper ueras, tamen non ita malas correcturas, quibus per hos quinque Libros Puteani primae uel secundae manus mendis, saepe alteram alteri harum praefendo, mederi conatus est. Fuit aut, ut probabile uidetur, scriptorii ubi laborabat M praefectus, aut doctus aliquis qui codicem conscriptum statim quoad potuit corrigendum totum suscepit.

(d) M^4 eodem atramento quo M^3 usus, scalpro tollere malebat quod uitiosum credidit. Homo nihili est; aliquando id tantum facit ut lectionem ab M^3 commendatam per uim scalpri sui inferat.

(e) M^5 atramento pallido sed nigri coloris usus, scalprum non minus quam M^3 oderat; quem secutus est M^6 , sine

misericordia quod damnabat eradens, et atramento nigro supplens e.g. in XXI. 5. 3 (fol. 1 u. (a) l. 5 ab infimo). Saepius ille uocem *quam* erasit ut siglum $\tilde{q}$ in qua gloriatus esse uidetur, substitueret. Gratiae tamen habendae illi sunt quod industriam hanc non ultra primam Libri XXI partem extenderit. Aetatis aliquanto inferioris hi duo uidentur fuisse, nec multum codici nocuerunt.

(f) M^7 demum tenui scripturae suae genere distinguitur, atramento subrubido; in Libris XXVI–XXX, ut e.g. in XXVIII. 24. 7 *primo sermones* M^7 cum N^4 , recte (pro *primones* P , *primores* P^2CRMB); et in XXVIII. 35. 10 *potuisse* M^7N^4 recte (pro *posuisse* $PCRMB$), lectionem Spirensem saepius ille apparet inferre potuisse; de qua re plura in proximo Tomo dicenda erunt. Aliquando, cum calamus plenus erat, ab M^8 non facile distinguitur.

(g) M^8 atramentum subnigrum (coloris quem nos ‘grey’ uocamus) ductus angulares et tenues adhibebat; ille erat qui locum Hesiodeum in margine folii 18 r. exscripsit, aetate prorsus sera (saec. xv^{mo}).

M^9 purpurea et M^{10} prorsus rosea manus, infimae aetatis, infimi etiam ualoris, raro nominandae erunt.

§ 64. Haec discrimina non dubito quin tu, candide lector, primo certe, suspicione aliqua contempleris. Liceat igitur proferre duas codicis partes plurium linearum utramque, ubi hae manus in una pagina operatae conspici et facile distingui possint. Primum obserua, sis, fol. 22 r. a. ll. 1–12 (XXII. 49. 14–50. 2) ubi praeter ea quae in adnn. ad loc. reperies, scias, precor, uocem *parte* in l. 2 (pro *pars*) a M^7 additam esse, nec melius *eum* in l. 8 a M^8 ; corruptelam autem illam *suero* (§ 16) longis lineis infra et supra notatam fuisse fortasse a M^7 potius quam a M^1 , quamquam credibile est suo tempore suoque modo M^1 etiam antea mendum notasse. Mox fol. 45 r. b. ll. 20 ultimas (XXIV. 27. 5–28. 6) considera, ubi M^3 facile a M^1 et M^2 distingues, si ad ea quae

in adnn. commemorantur haec addes: *-is* in *-us* (in *Romanus* c. 27. 5) mutatum et *-i-* in *quoniam* (pro *quonam*, ibid. 5) deletum et *-a-* in *-o-* (in *uocari* c. 28. 1) mutatum, et *ui* in *leuioris* (c. 28. 5), omnia M^1 uel M^2 debita esse; eumque quem in adnn. (anno 1923 scriptis) M^x nominaui, iam mihi persuasum habeo (cum ad finem Libri XXVIII codicem postea perlegerim) M^s ipsum fuisse.

§ 65. Interdum autem M^1 , et saepius M^s quamquam ad nullum aliud exemplar confugere potuit, tamen, nescio quomodo, nescio qua fortunae uice usus, nescio cuius collegae adnotatione ex hoc uel illo fonte deriuata fortasse instigatus, ueras ac genuinas lectiones eo intulit ubi Puteanus misere errauerat; tales autem lectiones respicio quales neque ipsius correctoris neque ullius uiri illo saeculo nati ingenio attribuire nos audemus. Quis, quaeso, illo saeculo *rati si* (XXIII. 28. 8) pro *ratis* excogitare, aut *hinc* pro *in* (XXIII. 47. 3), aut *eam litem* pro *ea militem* (XXIII. 4. 3), aut *Sicilia* pro *consilia* (XXIII. 7. 2) aut *facibus* pro *fabius* (XXIII. 37. 4) aut *uana* pro *una* (XXIV. 31. 14), aut *cladem* pro *eadem* (XXV. 20. 4), aut *torques* pro *torquens* (XXIV. 42. 8), aut *puellis* pro *uelis* (XXIV. 26. 10) sua tantum Minerua fretus adipisci poterat? Plura exempla in adnotationibus ad XXII. 2. 7; XXIII. 16. 4; XXIV. 7. 4; XXV. 24. 15 reperies; nec pauca alia. Similis felicitas in Colbertino e. g. in XXI. 62. 7; XXII. 23. 6; XXIV. 32. 2; XXV. 16. 22; XXV. 19. 13 et saepe alibi apparet. Probabile autem est aliquot harum medelarum ex communi aliquo fonte tractas esse cum in duobus uel tribus codicum nostrorum apparent; exempla in adnn. reperies ad XXI. 53. 1; XXI. 58. 3; XXII. 1. 5; XXII. 23. 6; XXIII. 9. 9; XXIII. 47. 3; XXIII. 36. 1; et alibi.

Spero igitur iam satis me dixisse (uereor etiam ne nimis) ut planum faciam cur in his manibus distinguendis tam diu moratus sim.

§ 66. **Codex Bambergensis, B** (Bibliothecae olim Regiae nunc Publicae Bambergensis M. iv. 9), saeculi undecimi, ut putant, manu Gallica a pluribus scribis exaratus est et a scribis ipsis et ab uno tantum altero (*B*²) correctus, eodem scilicet qui summaria marginalia addidit. In XXIV. 7. 8 incipit, usque ad finem Decadis pergit (de lacunis cf. § 53). Hunc codicem bis Bambergiae demoratus nostra causa perlegit Douglas L. Drew, tum Mancunii collega meus, mox in Vniuersitate Swarthmoriana in Pennsylvania Professor, non minus quam antea in prima Decade legenda Alexander ille Kyd noster, aut quam ipse ego in curis posterioribus non ita paucis per litteras, a beneuolentissimo et doctissimo uiro Dr. Hans Fischer, eius bibliothecae tum custode adiutus; cui gratias plurimas communiter agimus. Traditioni Puteanae fidelissimus hic codex, tamen, si quando menda Puteani aliter interpretatus est *M* (uel correctores eius *M*¹ et *M*³) quam *C*, saepius cum Mediceo quam cum Colbertino uidetur consentire (e. g. in XXV. 17. 1 et 34. 3). Non tamen ab *M* ipso descriptus est *B* (uide e. g. XXV. 23. 6 *retibus*), neque, ut credo, a Puteano (uide e. g. XXIV. 45. 6; XXV. 33. 9), utique non a Colbertino aut Romano.

§ 67. **Codex Cantabrigiensis, D** (Bibliothecae Collegii S. Trinitatis R. 4. 4. 214), saeculo duodecimo, et quidem ut probabile fecit Florentia Whitehead (in *Classical Quarterly* xi (1917) p. 73) anno 1164, Sancti Thomae à Beckett causa manu optima descriptus diuque in Monasterio Christi Cantuariæ seruatus, Bambergensi similis est. Lib. XXI totum continet; lacunis in XXVI et XXVII eisdem quibus Puteanus laborat; in Lib. XXX plura quam *R* et *M*, paulo minus quam *B* praebet; in c. 41. 3 tandem desinit nec cum Puteano cc. 30. 14-37. 3 amisit. Folia habet cxvii, duobus columnis xlii linearum scripta. Ab Iacobo Gronouio Cantabrigiae anno 1670-1 inspectus est. In hoc codice Librum XXI ipse perlegi, Libros XXII-XXX uestigiis

Florentiae Whitehead insistens Iacobus A. Petch, M.A., olim in Vniuersitate Mancuniensi collega meus, inter Britanniae Romanae exploratores bene notus. Plura de hoc codice, cuius correctores praeter unum (*D marg.*² saeculi xiv) raro quicquam boni contulere, in *Cl. Quarterly* loco supra citato inuenies.

§ 68. **Codex Agennensis, A** (Musei Britannici Harl. 2493), iam in Tomo Primo huius editionis (in Praef. nostrae § 29) commemoratus, non omnis uno tempore scriptus est ; cum Decade Prima (quoad haec ibi continetur) Libri XXI-XXV, (et, exceptis aliquot supplementis, insequentes usque ad Libri XXX finem) ut iudicant periti, saeculo xiii medio exarati sunt, et ad finem eiusdem saeculi ab *A*² (manu sat solida atramento fusco sed flauesciente ('grey-brown') sine rasuris) correcti.

(a) Hunc correctorem *A*² uirum doctrinae non spernendae fuisse fatendum est ; neque ita raro, uelut *M*³, feliciter quid scripserit Liuius aut diuinasse aut ex aliquo nobis nunc ocluso fonte hausisse. Exempla felicitatis huius (quae nuper modo mihi comparuit) in XXIII. 6. 3 (*Virrio*), 9. 8 (*ferire* ubi *fere PCRM*) ; XXV. 19. 11 et 16 ; XXV. 24. 5 ; XXV. 37. 10 et 14 reperies, et alibi. Apparet scilicet inter *A* ab *A*² correctum et Editionem principem uinculum aliquod artissimum fuisse—quam rem mox aliis, non sine fructu, credo, explorandam relinquo.

(b) Postea uero correctus et suppletus est *A* a pluribus aliis, de quibus in proximo Tomo (XXVI-XXX) agendum erit ; in praesens sat erit commemorare inter eos fuisse uirum de litteris humanis clarissime meritum Laurentium Vallam (qui ob. a.d. 1457). Plures huius emendationes in margine aliquot in locis litteris L. V. (uel *Lav. Val.* ut ad XXVI. 27. 16) consignatas, demonstrare Waltersio contigit ; de qua re consule sis *Cl. Quarterly* xi (1917) p. 154. Exempla multa in hoc Tomo reperies, e.g. ad init. Libri

XXII, siglo A^v citata, quae saepe congruunt cum Vallae commentariis apud Gruteri editionem (anni 1628) seruatis; aliquando tamen sententiam interea Valla mutauit.

(c) Ceteri correctores (A^3 , A^4 , A^5 , A^6) minoris momenti sunt, excepto fortasse A^5 ; haec manus subtilior, atramento nigriore usa, ab ipso Valla distingui pro certo nequit. A^3 A^4 , A^6 in hac parte rarius interueniunt quam ut facile aut utile sit inter eos discrimina statuere.

§ 69. In eodem uolumine seruatur Decas Quarta, saeculo decimo quarto descripta; de qua plura suo tempore explicabit Stephanus K. Johnson, olim Mancunii collega meus, iam in Collegio Swanseano Professor, quem Waltersii loco acerrimum in Liuio edendo adiutorem mihi adsciscere contigit.

§ 70. **Codex Laurentianus Notatus**, N (Luchsii λ , Bibliothecae Mediceae Plut. lxiii. 21), hanc decadem solam continens, a decem scribis, saeculo tertio decimo (ut putat dux et institutor meus, Bibliothecae Laurentianae custos doctissimus Henricus Rostagno), usque ad fol. clx, i. e. ad Libri XXX c. 41. 6 confectus; folium clxi (perperam 162 supra, recte 161 infra notatum) addidit manus saeculi xv, quam N^s uocabimus, nusquam alibi in hoc codice repertam. Codici Agennensi (§ 68) simillimus, inde solum insignis factus est quod in Libris XXVI–XXX correctus est, saeculo xiii iam exeunte, ut me docuit iudex idem peritissimus Rostagno, a tribus scribis (N^3 , N^4 et qui semel tantum comparet N'') qui non minus quam N^s a Spirensi fonte hauriebant.

(a) De his plura in Tomo proximo dicenda erunt; nunc id solum commemoro—omnium optimum, ingenio manuque subtilissimum, linguae Latinae ut in illo saeculo peritissimum, N^4 , hic illic tantum in Libris XXI–XXV minima quaedam emendasse.

(b) N^1 ipse se saepe, et plerumque recte, nonnunquam (sed non saepe) per rasuram correxerat, nec N^2 (eiusdem sae-

culi) spernendus est,—manu firma, punctis solidis, atramento subrubido ('brown' uel 'grey-brown') usus, quamquam a Puteano pendentium codicum normam non nisi per conlecturam transcendere uidetur.

(c) N^3 qui rasuram amat, atramenti rosei uel aenei coloris usus est ; sed in hac parte N^3 , N^5 , N^6 , N^7 eo solum commemorandi sunt nè eorum corruptelae prioribus tribuantur.

(d) In hoc codice perscrutando multorum annorum magnas partes consumpsi ; ea scilicet spe ut traditionem quam uocant Spirenses ab N^4 praeclare repraesentatam ex sordibus eruerem quibus eam Luchsii parum perspicax industria cooperuit (omne genus mutationum ab $N^2N^5N^6N^7N^8$ inculcatarum, siglo uno L usus, optimo illi N^4 tribuendo). Hac de re, simulque de causa quam necessariam habuimus sigli huius codicis in N mutandi, in proximo Tomo loquendum erit. In Libris XXI–XXV, quoniam N ipse rarissime ab A discrepat, satis duximus per capita xli Libri XXI, ubi P aut deficit omnino aut per fragmenta tantum seruatus est, et in XXII. 6. 5–17. 7, ut cum R compararetur, lectiones huius codicis citare, nisi quatenus in loco aliquo difficiliore etiam huius testimonium adhibere non inutile uisum est. Hoc in opere nonnihil adiutus sum a iuvene acerrimo Iohanni V. Wilson, Collegii Cantabrigiae de Christchurch in Noua Zeelandia alumno, tum Collegii S. Trinitatis Cantabrigiae Scholari, nunc Genavae Societatis Nationum ab epistulis ministro.

§ 71. Postrema in Puteani stirpe nominanda sunt duo **Fragmenta Monacensia**, *F.-M.* (Bibl. Monac. Cod. Lat. 29000),—saeculi, ut iudicant periti, undecimi—quae nostra causa iam anno 1913 benignissime contulerat iuuenis ille collega Alexander Hope Kyd, cuius mortem immaturam secundo post anno plorauimus.¹ Haec Fragmenta nihil praeter partes Libri XXIII (a c. 32. 11 ad 35. 5, et a c. 47. 1 ad finem Libri) praebent ; a Puteano (P^2) minimum discre-

¹ Consule, quaeso, Praefationem Tomi i, p. xx.

PRAEFATIO ; INDEX

pant ; interdum tamen, ut in c. 35. 4, propria quaedam (et bona et mala) exhibent.

§ 72. Cum a pluribus amicis, inter quos honoris causa Varronianum illum Lloydium Storr Best nomino, monitus sim operae pretium esse earum adnotationum indicem breuem subicere in quibus exempla usum Liuium uel scribarum mores inlustrantia collegimus, dies aliquot apricos huic operi addixi, undarum uiolacearum risum Lydium intuens audiensque, trabis aequabilissimae¹ impetu per Oceanum Pacificum uectus. Nullas autem res amplectitur paruolus hic index nisi quae pluribus exemplis demonstrauius. Nec multum uereor ne quis, qui quidem angustos huius aevi terminos respiciat, illud queratur, munusculum hoc, quantulicunque sit momenti, in finem huius editionis differre me noluisse. Quippe si uel mihi uel Iohnsonio uel alicui eius socio septimum huius editionis uolumen edere contigerit, facile tum erit plures huiusmodi locos subiungere, longeque facilius quam quae sequuntur ex collectaneis mea manu ὅποιοι θεοὶς ἐδόκει conscriptis eruere. Haec uero neque Artis Grammaticae neque Artis Criticae conspectum praebere uix est cur confitear, sed fragmenta dumtaxat, talium Artium scriptoribus olim fortasse utilia, Liuii studentibus certe non inutilia futura. Contra, cui nullum usum habet hic index, in promptu est praeterire.

Nullum discrimen in indice feci inter ea quae iam diu satis nota esse debent, utpote quae uel Drakenborch uel Madvig uel Riemann uel Kühnast uel Frigell suo quisque tempore inlustrauerit, atque si quae Walters, uel ego, uel ambo simul, nos primum stabiliisse credimus. Id tantum egi ut ad hos exemplorum thesauriculos aditus quam plurimis pateat.

Ad locos inter () citatos exempla pauca tantum reperientur eiusdem rei in alio Tomo ; locus secundus sine () citatus alterius sed cognatae rei exempla praebet.

¹ Remuerae nomine (Capt. J. J. Cameron).

PRAEFATIO ; INDEX

§ 73. Primum, in re historica, locos aliquot ubi de rebus dubiis de industria silet Liuius ad 21. 19. 11, ubi a Fastis Consularibus discrepat ad 9. 29. 3 collectos reperies.

§ 74. *Grammatica quaedam.*

Accusatiuus cum Inf. post Pron. Relatiuum 26. 27. 12 (4. 15. 5)

Aduerbiorum pleonasmus 9. 23. 2

Asyndeton Aduersatiuum ('Coupling Contrast') 24. 19. 10 (2. 41. 6); 21. 8. 3; 21. 43. 5

Asyndeton duarum uocum more antiquo coniunctarum (e.g. *sarta tecta* uel *arma dexterarum*) 22. 29. 11

Asyndeton Explicatiuum 21. 10. 7

Clausula Ciceroniana 5. 6. 10-14 cum 24. 42. 11

Datiuus Agentis 22. 34. 8

Epitheton ut uocant translatum 9. 9. 2

Futurus ratiocinantis ('erit' pro 'reperietur fuisse') 21. 46. 8

Genitiuus Obiecti 22. 5. 4

Genitiuus pro Nom. 3. 40. 12

Gerundium quasi Passiuum 23. 37. 4

Imperatiuus Ironicus 3. 21. 6

Indicatiuus in Or. Obl. 2. 58. 5

Infinitiuus, praecipue Futuri, sine *se* 23. 34. 4

Ordo uocum intertextus 22. 8. 7

„ „ variatus 22. 33. 12

Participium uel Adiectiuium alteri Participio Aduerbii loco subiunctum 1. 14. 7

Participium pro Hypothesi 5. 36. 10

Passiuium cum Actiuo alternatum 22. 6. 12

Pluralis et Sing. cum Nomine multitudinis 5. 29. 4; 6. 19. 2; 23. 35. 6

Pluralis cum phrasi composita 21. 60. 7

Plusquamperfectum Liuii dubium indicans 2. 53. 4

Plusquamperfectum (cum *postquam*) 3. 26. 4

Praesens Historicum cum Perfecto alternatum 1. 3. 3; 23. 23. 9

Praesens pro Futuro post *si* 5. 5. 9

Pronomen Neutrum sensu Collectiuo 24. 38. 7

Subiunctiuus paratacticus 24. 16. 17

Subiunctiuus Praesens coniectantis uel leniter adfirmantis 23. 12. 10

Temporum in Or. Obl. usus 23. 43. 12

PRAEFATIO ; INDEX

§ 75. *Vocabulorum singulorum usus.*

ab 23. 6. 1 ; 24. 46. 1
ad 7. 7. 4 ; 22. 41. 2
alius 26. 47. 9 (4. 41. 8)
audio 1. 23. 7
censeo 21. 20. 4 ; 24. 29. 8
cerno (satis) 22. 4. 7
conspicior 10. 43. 11
cum (cum Indic. et Subiunct.)
 4. 60. 2 et 8
duco 26. 46. 8 (1. 23. 5)
dum 23. 19. 14
en unquam 4. 3. 10
error 4. 20. 8
et explicatium 22. 1. 19
et postpositum 21. 39. 8
euado 21. 33. 5
ibi 10. 29. 2
inde 22. 54. 11
infensus 2. 12. 12
infestus 9. 38. 11
interdico 8. 14. 8
is post parenthesim 21. 3. 4
memoria fugit 9. 44. 4
mouere 10. 4. 9
ne 3. 37. 2
ne nunc 3. 52. 9

nec . . . quidem 8. 7. 19
nocturnus 26. 21. 10 (3. 58. 2)
nomen 22. 22. 13
pars 5. 29. 4
penetrare 10. 41. 14
potens 26. 32. 8 (1. 33. 5)
proximus 24. 47. 3
qua quidquid 3. 37. 7
qualis 8. 39. 1
quam 2. 56. 9 ; 25. 29. 6
quantus maximus (uel *maxime*) 9. 10. 10
-que explicatium 26. 30. 12
quisque (pro quis) 1. 24. 3
quo comparatium (omissa uoce *eo*) 26. 20. 5 (25. 1. 6)
regione 10. 43. 11
tam 7. 8. 4
tum 24. 45. 9
uariare 21. 28. 5
uelut (pro *uelut si*) 1. 12. 7
uim facere 21. 32. 10
uinculum 10. 41. 3
ut pro adeo ut 22. 45. 4 (6. 18. 9)
ut postpositum 9. 4. 9
ut repetitum 22. 11. 4

§ 76. *Testimonia orthographica.*

aedis 2. 21. 2
afluere 3. 26. 7
allatus 3. 42. 6
allicere 6. 11. 7
arrigere 8. 37. 2
arripere 2. 23. 15
brachium 25. 16. 21
comprendo (iuxta *prehendo*)
 26. 12. 9 (3. 47. 6)
Coruus, Coruinus etc. 7. 32. 14
cottidie, cotidianus 3. 36. 2

derigere 2. 49. 11
detractare 2. 43. 3
diuumuir 6. 42. 14
magnopere 9. 33. 8
mensum (Gen. Pl.) 9. 33. 6
noxa 10. 19. 2
percontari 21. 18. 1
perlicere 3. 44. 4
pignera 2. 1. 5
plebes (Nom.) 23. 6. 4
plebi (Gen.) 3. 54. 9

pluuuit 7. 28. 7
promisce, promiscuus 3. 47. 7
querella Praef. 12
reciperare 1. 12. 1
salue (Adv.) 10. 18. 11

submouere 25. 3. 16
temptare Tom. i p. xxxiv
ueteri (Abl.) 10. 2. 14
uincla, uincula 4. 26. 9

Hic addendum est in duabus aliis rebus seruatum esse a Puteano scripturam uetustiore, in *semenstris* (21. 43. 5. quamquam alibi saepe *-mest-* scribit ut 21. 62. 2) et in Casu Locatiuo *-i* (*Canusi* 22. 54. 5, quamquam saepe *-ii*, ut ibid. § 1).

§ 77. *Corruptelarum genera et indicia.*

Ansa glossematis 4. 7. 10
 Architectonicum studium *Tom. ii Praef.* § 48; 22. 41. 7
 Dittographiae 22. 28. 9; 22. 4. 2
 Glossematum indicia *Tom. i Praef.* § 33 (e)-(i)
 Marginalia interpolata *Tom. i Praef.* § 33 (e)-(i)
 Omissa perperam restituta 8. 8. 4 (22. 10. 2)
 Omissae lineae 8. 37. 12 (cf. 8. 8. 4 et 26. 51. 8)
 Pleniore calamo scripta 22. 10. 9; *Tom. i Praef.* § 33 (b)
 Praesumptae uoces 24. 3. 3
 Repetitiones 22. 40. 1; uocum integrarum post corruptas 22. 28. 9
 Signa corruptelarum *Tom. i Praef.* § 33
 Syllabae deperditae (euisceratio) 22. 3. 6 (23. 49. 12)

§ 78. *Voces uel Litterae saepe corruptae.*

autem 1. 39. 1
contio, contentio 4. 24. 1
cum pro dum 24. 17. 1
dum pro cum 21. 43. 1 (1. 40. 7)
filius 9. 46. 1
gnarus 23. 38. 5
his et iis 22. 1. 14
-i et -it 23. 8. 7
-i- pro -ii- 25. 23. 6
inde 22. 54. 11
ipse 6. 37. 3
is uel id deperditum 21. 55. 11;
 9. 5. 14
is perperam insertum 6. 17. 6
is et B 21. 62. 7

-is et -ib 22. 21. 4
-m additum 22. 37. 13
-nda, -ndi etc. 1. 41. 1
ne et nunc 10. 8. 7
non additum 22. 28. 1
non deperditum 2. 45. 4 (4. 58. 4)
non pro nunc 22. 57. 3
ob pro co- 9. 11. 10
partus, paratus 21. 60. 4
prae et per 22. 2. 1
prae et pro 21. 28. 8
praetor 23. 43. 12
pro et per 21. 19. 9
proprius et propius 22. 42. 6
proximus 9. 39. 8

PRAEFATIO; COD. PVT.

-que additum 21. 60. 4 (a)
-que glossematis signum 10. 33. 6
-que deperditum 21. 60. 4 (c)
-que praesumptum 2. 57. 3
-que pro *cum* 22. 1. 1
-que uocem deperditam indicans 21. 60. 4 (b)
Quirites 3. 17. 3
r- altum 9. 41. 16
raptim 23. 36. 6
-rat etc. pro *-rit* 23. 15. 4
-re et *-ret* 22. 53. 5
-re- omissum 24. 24. 9
-re pro *-ri* 3. 13. 8; *-ri* pro *-re* 25. 1. 10
regio et *religio* 25. 25. 8
-runt pro *-rent* 22. 36. 3

-s additum 24. 17. 6
-s omissum 23. 17. 10
-s et *-m* confusa 22. 2. 2
sed (*set*) et *et* 21. 38. 8
sed et *si* 21. 13. 5
senatus consultum 10. 1. 3
sumus pro *simus* 22. 39. 15
sunt pro *sint* 22. 36. 1
t et *u* 25. 37. 19; 23. 14. 13
-tur et *-tus* 23. 48. 9
ū in *uel* corruptum 23. 34. 13
-u et *-it* 22. 60. 24
ubi et *ibi* 23. 45. 4
uester 7. 13. 9
-uit pro *-rit* 9. 42. 3
-us et *-os* 22. 3. 2
ut pro *uel* 10. 19. 16

§ 79. Horum uitiorum unius, atque adeo plurium, ne tironi incredibilia uideantur, breuiter explicanda est origo. Eo scilicet tempore scriptus est Puteanus quo Italiae incolae, etsi adhuc Latine se loqui credebant, in cotidiano sermone praeter alias mutationes, consonantes finales *-m*, *-s*, *-t* omnino non enuntiabant (exceptis fortasse certis aliquot locis, e.g. ubi *-s* ante *t*, uel *-t* ante uocalem stetit). Auribus igitur hominum eius aetatis, *magnas res*, *magna re*, *magnam rem* distinguere nequibant; nec *bonis* a *boni*, neque (semper aut plerumque) *cauet* a *cauē*, *curat* a *cura*. Tamen sicubi scribendi ars docebatur, ibi tanto maiore diligentia inculcanda erat secundum sensum uocabulorum orthographia; nec probabile est in ulla re qui tum Orbilii plagosi partes susceperant ferulas suas saepius exercuisse. Quotiens igitur in exemplari suo scribe noster, homo infelicissimus, quiddam legerat quod uoce sua *magnā rē* pronuntiabat (seu sic, seu *magnam rem* seu *magnas res* seu *magna res* seu *magnas re* scriptum erat) oculosque in membranam suam reiecerat,

quamnam harum scriptionum membranae illi inferret fortunae paene caecae arbitrio commissum est; nam quae in homine illo summa fuit cupiditas, scilicet scribendi quam minimum, ea admodum compensabatur scriptorii magistri metu,—adeo quidem ut homo non nunquam ad laborem illum odiosum exemplaris sui iterum consulendi ipse se constrinxerit; nam si eum credis usquam unquam ullam Liuii sententiam (plus quam fortasse tria uel quattuor uocabula continentem) intellexisse, tu, quaeso, codicem ipse inspicias.

§ 80. Nec tamen infitias eo nos fortasse grauius iudicare si uelut de uno scriba loquimur; pars enim culpaе quanta scribae huius antecessoribus tribuenda sit prorsus nescimus. Nobis tamen, siue ab uno siue a pluribus, incumbit damnosa haec errorum hereditas.¹ Sed a nobis etiam, id quod non obliuiscendum est, scribis eisdem ipsis, ignaris ignotisque, tanto maior debetur gratia qui per spississimas sui saeculi tenebras, manu quamuis rudi debili torpesciente, tantas tamen nobis uitai lampadas tradiderunt.

§ 81. Restat tantum ut grates ex animo agam et Waltersii et meo nomine illis omnibus qui per xiv annos peritia et beneuolentia sua opus hoc impense adiuerunt. Praeter collegas quorum opera in unoquoque codice describendo supra laudata est, opus non leue neque unquam antea temptatum, editiones ueteres perscrutandi ut sciamus quae primum editio in uno quoque loco mendum aliquod recte sanauerit, Bibliothecae Rylandsianae Mancuniensis opibus usus, in his Libris impigerrime executus est collega meus Stephanus K. Johnson. Animo quoque gratissimo com-

¹ Vnum tamen, fortasse, inde commodum extrahi potest quod, cum quinto saeculo scriptus sit *P*, elucet illa aetate hos errores aut factos aut toleratos esse; unde sequitur sonos illos quos supra enumeraui iam tum in sermone Italiano cotidiano intercidissee. Hoc chronologiae indicium, in re, ut puto, non ignota, quantulicumque est, linguarum quas uocant Romaniscarum studiosis ob iter commendo.

PRAEFATIO

memoro Willelmi Vesey (olim Lendrum) insigne auxilium, qui in schedis typographicis acerrime perlegendis nihil tetigit quod non aut ipse correxerit aut ut planius facerem me instigauerit; hoc praecipue ubi cur contra Madvigii aliquam coniecturam, saepe luculentissimam Veseioque ipsi probatam, nos tamen codicum lectionem tutari ausi essemus, lectori nondum satis clarum feceramus. In hac praefatione ipsa obscuritates non paucas amolitus est summa sua doctrina, solita sua comitate collega et amicus W. B. Anderson. Tum beneficia commemoranda sunt Vniuersitatis Mancuniensis quae et tempus uacuum nonnunquam mihi et collegis, et his quidem saepius itineris impensam largita est ad codices Parisiis Bambergiae Monaci Florentiae Romae legendos. Simile auxilium debuimus, semel ego, saepius iuniores, Curatoribus Stipis Cravenianae et Cantabrigiensis et Oxoniensis. Iam uero Bibliothecariorum inlustrium inexhausta comitas referenda est—Parisiis Henrici Omont, Florentiae Henrici Rostagno, in Vaticano Patris Reuerendi Monsig. A. Mercati, Bambergiae Hansii Fischer, Londinii primum D. T. B. Wood, deinde Curatoris manuscriptorum J. P. Gilson, Mancunii Henrici Guppy. Tum praecipue erga custodes Preli Clarendoniani, qui commentarii huius edendi onus, pluribus de causis, in §§ 49, 56, 65 supra expositis, grauiter auctum, quamquam ne illi quidem sine dubio aliquo, liberalissime susceperunt, Liuiio et Latinis litteris per orbem terrarum studentes grates nostras, ut spero, intellegent iterabuntque. Nec minore quam antea laude celebrari debet operae portio difficillima a Preli huius correctore nauata, cuius sine auxilio acerrimo, praecipue in Libris XXI et XXII, difficultates iam antea indicatas uix superare potuissem.

R. S. CONWAY

Dabam Wellingtonii Nouae Zeelandiae
Id. Sextil. 1928.

SIGLA

P = codex Puteanus, Parisiis (Biblioth. Nat., Cod. Lat. 5730),
saec. V ; u. *Praef.* § 50

*P*¹ = *P* ipse se corrigens

*P*², *P*³ = correctores subsequentes, ambo tamen eo tempore
prioris quo ex hoc codice descripti sunt *CRM*

*P*⁴, *P*⁵ = correctores recentiores

P^x corrector aliqui, saepissime scalpro usus, de quo nihil amplius
adhuc nobis comparuit.

Sic etiam *C*¹, *C*², *C*^x et in codd. ceteris

C = codex Colbertinus, Parisiis (Biblioth. Nat. Cod. Lat. 5731),
saec. X (an IX ?); u. *Praef.* § 57

R = codex Romanus, Romae (Biblioth. Vaticanae Vat.-Reg.
762), saec. IX ; u. *Praef.* § 59

M = codex Mediceus, Florentiae (Biblioth. Laurentianae Plut.
lxiii. 20), saec. X ; u. *Praef.* § 60

B = codex Bambergensis (Biblioth. Publicae M. iv. 9), saec. X,
uel XI ; u. *Praef.* § 66

D = codex Cantabrigiensis (Biblioth. Coll. Trin. R. 4. 4. 214),
saec. XII ; u. *Praef.* § 67

A = codex Agennensis, Londinii (Mus. Brit. Harl. 2493), saec.
XIII ; *A*^v = *A* a L. Valla correctus ; u. *Praef.* § 68

N = codex Laurentianus Notatus (λ Luchsii), Florentiae (Biblioth.
Laurent. Plut. lxiii. 21), saec. XIII ; u. *Praef.* § 70

F.-M. = Fragmenta Monacensia (Bibl. Mon. Lat. 29000), saec.
XI ; u. *Praef.* § 71

Horum codicum omnium testimonia huius editionis causa aut
nos ipsi collegimus aut socii nostri (u. sis Praefationem ad locc.).

Inter Deteriores (saec. XIV uel XV) saepius ex Drakenborchio
citabuntur

Loveliani 1, 2, 3, 4, 5, omnes in Biblioth. Holkhamica penes
Comitem de Leicester

Berolinensis

Gaertnerianus

Harleianus (Br. Mus. Harl. 2684)

Haverkampianus

Helmstadiensis

Palatini 874 (Gebhardii 1), 879 (Gebhardii 2), 876 (Gebhardii 3)

SIGLA

Venetus S. Marci 364 (olim Recanas)

Hos codices quoniam testimonia eorum ipsi non collegerimus, normam nostram in Tomis prioribus secuti pluribus semper litteris nominamus (*Lov.* 1, et similia).

| indicat finem lineae in codice (*e.g.* ad 25. 16. 3).

< > includunt supplementa textui quae credimus necessaria sed quae omnibus codicibus absunt.

[] includunt additamenta textui quae reicienda esse censemus sed quae pluribus uel omnibus codicibus insunt.

† indicat locum corruptum cuius de medela nobis non liquet.

() in adnotationibus lemmati ipsi uoces ex contextu addit ut lector locum in pagina facilius reperiatur; harum uocum nullam rationem habet adnotatio; *e.g.* in 21. 24. 3, ubi lemma et (uel) praebet, quae sequuntur nihil respiciunt nisi et.

Postremo impensius monendus est lector § 31 Praefationis Tomi i legat perpendatque, quae ut longior est quam ut hic itere-tur ita ad rationes nostras intellegendas prorsus necessaria. Praecipue recordandum est in Puteano (nisi per paragraphas, de quibus u. § 51) uoces nusquam separari.

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXI

IN parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio ¹ summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile quae unquam gesta sint me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque ualidiores opibus ullae ² inter se ciuitates gentesque contulerunt arma neque his ipsis tantum unquam uirium aut roboris fuit; et haud ignotas belli artes inter sese sed expertas primo Punico conferebant bello, et adeo uaria fortuna belli ancepsque Mars fuit ut propius periculum fuerint qui uicerunt. Odiis etiam prope ³ maioribus certarunt quam uiribus, Romanis indignantibus quod uictoribus uicti ultro inferrent arma, Poenis quod superbe auareque crederent imperitatum uictis esse. Fama ⁴ est etiam Hannibalem annorum ferme nouem, pueriliter blandientem patri Hamilcari ut duceretur in Hispaniam, cum

Inscriptiones: titi liui decas tertia lib. XXI *C*: titi liui decada tertia incipit libri decem *M*: titi liui decada tertia (-tii *N'*) incipiunt libri decem feliciter *N*: titi liui ab urbe condita lib' XXI incipit *D*: *deest in A*

I **1** professi *CM^xDAN*: professi sunt *M* ² (artes inter) sese *CM*: se *M^xDAN* conferebant *N* *dett. unus* (*Harl.*), *ed. Rom.* 1469: conserebant *CMDA* uicerunt *CMDAN*: uicerint *M^x* ³ auareque *MDAN*: auareque *CN³?*: auarequā *C⁴* (*ut uidetur*) imperitatum *CM⁴DA*: imperita|| *M* (-tum? *uel* -tatis *erasum et* -tatum *denuo scriptum*): inperictaum (*uel* -taura) *N* ⁴ Fama est etiam *CMD*: fama etiam est *AN*

perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret,
 altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se cum
 5 primum posset hostem fore populo Romano. Angebant
 ingentis spiritus uirum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et
 Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et
 Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio
 2 etiam insuper imposito, interceptam. His anxius curis ita
 se Africo bello quod fuit sub recentem Romanam pacem
 per quinque annos, ita deinde nouem annis in Hispania
 2 augendo Punico imperio gessit ut appareret maius eum quam
 quod gereret agitare in animo bellum et, si diutius uixisset,
 Hamilcare duce Poenos arma Italiae inlaturos fuisse qui
 Hannibalis ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis
 distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem ac
 filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis,
 4 uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob
 aliam indolem profecto animi adscitus et, quia gener erat,
 factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus
 quam modicae erant, haud sane uoluntate principum, in
 5 imperio positus. Is plura consilio quam ui gerens, hospitiiis
 magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum
 nouis gentibus quam bello aut armis rem Carthaginiensem
 6 auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit; barbarus eum
 quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncat;

4 populo Romano *edd. Mediol. 1480, Mogunt. 1518: p^{or} C² uel C:*
p'. r'. A: p. r. C²MDN 5 Sicilia . . . concessam *CMDAN:*
 Sicilia . . . concessum *Madv. (ed. 4 Praef.)*

2 2 qui *CMDAN:* quae *ed. Flor. Iuntae 1522, ed. Frob. 1535, fort.*
recte: cui Heerwagen 3 Hamilcari *C²M¹DA^xN:* hamilcaris
CMA? 4 aliam *CM?* et *M⁶DAN:* altam *M²A^xN¹:* bonam *dett.*
aliq. Barcinae *Gron. 1666 (cf. e.g. Βάρκα Polyb. 3. 9. 6):* bar-
 chinae (-ne) *CMDAN Edd. vet. (cf. cc. 3. 2 et 9. 4)* principum
CM⁵DAN³: principium *MN* 5 Is *C³MDAN:* his *C* 6 quidam
C²M² uel M²DAN: quidam quidam *C:* quidam qui *M* interfecti
M⁴ uel M⁶A^xN⁶: interfecit *CMD:* interfecit *A²N* obtruncat *M⁴*
uel M⁶N dett. plerique: obtruncati CMDA; obtruncauit Edd. vet.

comprehensusque ab circumstantibus haud alio quam si euasisset uoltu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris ut superante laetitia dolores ridentis etiam speciem praeberit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in solli- 7 citandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus renouauerat populus Romanus ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas seruaretur.

In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin- 3 successurus esset;) praerogatiuam militarem qua extemplo iuuenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat fauor etiam plebis sequebatur. Hunc uixdum puberem Hasdrubal litteris 2 ad se accersierat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis nitentibus ut adsuaderet militiae Hannibal atque in paternas succederet opes Hanno, alterius factionis princeps, 'Et 3 aequum postulare uidetur' inquit, 'Hasdrubal, et ego tamen non censeo quod petit tribuendum.' Cum admiratione tam 4

7 Hasdrubale C^2MDAN : hasdrubal C et C^x

3 1 quin(am successurus esset;) *M. Muellero praeunte templauit*: quin $CMDAN$ post quod lacunam statuit *Weissenb.*: quin praetor successurus esset uel succederet quem dixisset *M. Mueller*, qui et quoniam uel quia ante uel post extemplo inseruit; in *M* ante quin spatium solito maius (iii litterarum, non unius) et post Hannibal ante in praetorium; in *N* haud dubia res fuit intra puncta stat praerogatiuam militarem C^2 uel C^1DAN : praerogatiua militaris CM probante *M. Muellero* (sed in C -s est formae inusitatae, K , et in *M* secunda-a litterae pars ab M^2 in ras. rescripta est) qua C^xDAN : quam CM

fauor etiam AN : fauore M : fauor CM^xD (ante fauor lacunam statuit *Madvig*) sequebatur $CMDA?N$: sequeretur $C^3A^8N^x$. Hunc ordinem totius coli praebet *Harant*: In Hasdrubalis locum extemplo iuuenis Hannibal . . . appellatus erat. Haud dubia res fuit quin praerogatiua militaris quam fauor plebis sequebatur (comprobaretur): uel simile quid, e. g. etiam ab senatu comprobaretur *Riemann* 2 accersierat $MDAN$: accesserat C : accerserat C^1 fuerat. Barcinis . . . opes Hanno etc., sic interpunxit *Weissenb.*: fuerat barchinis . . . opes. Hanno etc., sic interpunxerunt CMD (qui tamen etiam ad fuerat interpunxerat) AN (in his duob. brach-) succederet $CMDAN$: succresceret M^1 uel M^2 in margine 3 aequum M^4 : aecum CM : equum DAN

ancipitis sententiae in se omnes conuertisset, 'Florem aetatis' inquit, 'Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum prae-buit, iusto iure eum a filio repeti censet; nos tamen minime decet iuuentutem nostram pro militari rudimento
5 adsuefacere libidini praetorum. An hoc timemus ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem uideat et, cuius regis genero hereditarii sint relict
6 exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego istum iuuenem domi tenendum sublegibus, sub magistratibus, docendum uiuere aequo iure cum ceteris censeo, ne quando-
4 que paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet.' Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur; sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem uicit.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim aduentu
2 omnem exercitum in se conuertit; Hamilcarem iuuenem redditum sibi ueteres milites credere; eundem uigorem in uoltu uimque in oculis, habitum oris lineamenta-que intueri. Dein breui effecit ut pater in se minimum momentum ad fauorem
3 conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diuersissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. Itaque haud facile discerneres utrum imperatori an exercitui carior
4 esset; neque Hasdrubal aliumquemquam praeficere malle ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio
5 duce plus confidere aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari aut animus uinci poterat.

4 eum CMDAN (uel cum N, eum N¹): abesse maluit Perizonius, sed cf. 1. 19. 1; 1. 58. 11 repeti C^xM⁶DAN: repetit C: repeteres M? ut Conwaio quidem uidebatur locum saepius perscrutato, unde repetere se Conway dubitanter si eum deles 5 sero CDAN et M² secund. Luchsium: sera M (ubi a erasum uidimus; M^x et a et suprascriptum o erasit)

speciem Edd. uet. et M ut credit Conway (spe . . ē certa sunt): spem CM^xDAN sint CMDAN: sunt N⁴? et Gron. 6 docendum ui- sub rasura apparet in M ne quandoque CMDAN: ne quando H. J. Mueller ingens MDAN: ingeni C

4 2 lineamenta-que ed. Mogunt. 1518: liniamenta-que CMDAN momentum A^v Valla: monumentum CMDAN

Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio 6
 naturali, non uoluptate modus finitus; uigiliarum somnique
 nec die nec nocte discriminata tempora; id quod gerendis 7
 rebus superesset quieti datum; ea neque molli strato neque
 silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi
 iacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt.
 Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi 8
 conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus
 erat; princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio
 excedebat. Has tantas uiri uirtutes ingentia uitia aequabant, 9
 inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil ueri,
 nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum, nulla
 religio. Cum hac indole uirtutum atque uitiorum triennio 10
 sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re quae agenda
 uidendaque magno futuro duci esset praetermissa.

Ceterum ex quo die dux est declaratus, uelut Italia ei 5
 prouincia decreta bellumque Romanum mandatum esset,
 nihil prolatandum ratus ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, 2
 deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret,
 Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus oppugnandis quia 3
 haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum prius
 fines—ultra Hiberum ea gens in parte magis quam in ditione
 Carthaginensium erat—induxit exercitum, ut non petisse
 Saguntinos sed rerum serie finitimis domitis gentibus
 iungendoque tractus ad id bellum uideri posset. Cartalam, 4

6 non uoluptate *A^xN³*: non uoluntate *CMDAN* 7 multi *C^xM*
DAN: multis *C* 8 Vestitus *CMDAN*: uestitu *C^xN¹* uel *N²*
 excellens arma *CM²*(*qui cc pro -a in fine uocis scribit*)*DAN*: om.
M 10 Hasdrubale *MDAN* (*sed in his duobus asd-*): hasdrubalē *C*
 5 1 declaratus *C²M⁵DAN*: declaraturus *C*: declaratis *M*
 3 prius fines *CMD*: fines prius *AN dett. alig., Edd. uet.* ditione
MDN (*sed dit-*): ditionem *CA* domitis *C³MDAN*: om. *C*
 iungendoque *C*(*sed erasit C⁵*)*MDA*: iungendique *N*: iungendisque
M⁵A⁸N¹ uel *N²* *dett. alig.*: uincendoque *Gron. Madvigio laudante*:
 quandoque *Tan. Faber*: post iungendoque *add. proxima quaeque*
Doniat, ulteriora Weissenb., cetera M. Mueller, earum agro Novák
 4 Cartalam *MN*: cartattam *C*: cartaiam *DA*: Carteiam *Edd. uet.*:
 Altheiam *Sigon. e Polyb.* 3. 13. 5

urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat diripitque ;
 quo metu percussae minores ciuitates stipendio imposito
 imperium acceperunt. Victor exercitus opulentusque praeda
 5 Carthaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large
 partiendo praedam stipendioque praeterito cum fide ex-
 soluendo cunctis ciuium sociorumque animis in se firmatis
 6 uere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et
 Arbocala, eorum urbes, ui captae. Arbocala et uirtute et
 7 multitudine oppidanorum diu defensa ; ab Hermandica
 profugi exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis,
 8 cum se iunxissent, concitant Carpetanos adortique Han-
 nibalem regressum ex Vaccaeis haud procul Tago flumine
 9 agmen graue praeda turbauere. Hannibal proelio abstinuit
 castrisque super ripam positus, cum prima quies silentiumque
 ab hostibus fuit, amnem uado traiecit ualloque ita praeducto
 ut locum ad transgrediendum hostes haberent inuadere eos
 10 transeuntes statuit. Equitibus praecepit ut, cum ingressos
 aquam uiderent, adorirentur impeditum agmen ; in ripa
 11 elephantos—quadragesima autem erant—disponit. Carpetanorum
 cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum
 milia fuere, inuicta acies si aequo dimicaretur campo.
 12 Itaque et ingenio feroces et multitudine freti et, quod metu
 cessisse credebant hostem, id morari uictoriam rati quod
 interesset amnis, clamore sublato passim sine ullius imperio

5 ciuium *CMDN* : ciuium suorum *A* *dett. aliq.* 6 eorum
Sanctius : cartaeorum (*uel cast-*) *C* : cartoerum *M* : cartorum *M^xD* :

carta
 carthorum *AN* : Vaccaeorum *Sigon.* : illorum *Glareanus* (*sc. arbocala*
 eorum *praebuit Put.*) 7 Carpetanos *CMDA* : carpent-

N semper, u. § 11 8 haud procul *CM³ uel M⁴D* : haut procul
M : procul *AN* (*qui add. e : add. a N^x*) 9 castrisque . . . positus
 (*CMDAN*) *post* traiecit *transposuit Damsté, Mnemos. 32. 25* prae-
 ducto *scripsi* (*de prae et pro in uncialibus cf. c. 28. 8 adn.*) : pro-
 (*uel p*)ducto *CMDAN* 10 ingressos *CM³ uel M⁴DAN* : ingressus
M impeditum *Heerwagen* : peditum *CMDAN* (*in N ante pedi-*
tum punctum erat ; in M spatium solito maius est) 11 Car-

petanorum *D* : carpentanorum *CMA* (*in § 16 carpet- CMDA* (-nt-
*DA²) ; c. 11. 13, c. 23. 4 et 6 -pet- CMA, -pent- DA²) Olcadum
DM¹AN (*ut in §§ 3 et 7 CMDAN*) : orcadum *CM* 12 amnis *CM^x*
AN : annis (*uel anms*) *D* : amni *C^x* : amnis et *M?**

qua cuique proximum est in amnem ruunt.¹ Et ex parte ¹³
 altera ripae uis ingens equitum in flumen immissa, medioque
 alueo haudquaquam pari certamine concursus, quippe ubi ¹⁴
 pedes instabilis ac uix uado fidens uel ab inermi equite,
 equo temere acto, peruerti posset, eques corpore armisque
 liber, equo uel per medios gurgites stabili, comminus eminus-
 que rem gereret. Pars magna flumine absumpta; quidam ¹⁵
 uerticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt.
 Postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex ¹⁶
 uaria trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam in
 tanto pauore reciperent animos, Hannibal agmine quadrato
 amnem ingressus fugam ex ripa fecit uastatisque agris intra
 paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit; et ¹⁷
 iam omnia trans Hiberum praeter Saguntinos Carthaginien-
 sium erant.

Cum Saguntinis bellum nondum erat; ceterum iam belli ⁶
 causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turde-
 tanis. Quibus cum adesset idem qui litis erat sator, nec ²
 certamen iuris sed uim quaeri appareret, legati a Saguntinis
 Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie im-
 minens orantes. Consules tunc Romae erant P. Cornelius ³
 Scipio et Ti. Sempronius Longus. Qui cum legatis in
 senatum introductis de re publica rettulissent placuissetque
 mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas,
 quibus si uideretur digna causa, et Hannibali denuntiarent ⁴
 ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret et Cartha-

¹³ Et ex parte *CMDAN*: at ex parte *Woelfflin*: ex parte *Modius*
¹⁶ in tanto *Conway et fortasse M*: a tanto *Heerwagen*: tanto *CDN*:
 ex tanto *M⁴AN³ dett. tres*

⁶ ¹ belli causa certamina sic scribunt *M²A Edd. uet.*: belli causa;
 certamina *CDN et fort. M*, sed hic punctum erasum est maxime
C²MDAN: maxime *CM³* ² a Saguntinis *C³(uel C²)MDAN*:
 saguntinis *C* missi] *add. hic* introducti cum consules essent in curia
D, eadem ante legati *A* (sed om. essent): introducti a (ad *N²*, cum *N*)
 consulibus (-les *N*) in curiam *add. N Lov.* ⁴ ante a Sag. orantes
CM²DAN: om. *M* ³ Consules *M⁴ in marg.* *AN*: cōs *CM² in ras.*
D: casus *M?* ut credit *Conway uel caios (Luchs) uel fort. suos* *Ti.*
A² (cf. c. 15, §§ 4 et 6): titus *CMDAN*

ginem in Africam traicerent ac sociorum populi Romani
 5 querimonias deferrent—hac legatione decreta necdum
 missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum
 6 est. Tunc relata de integro res ad senatum est; alii pro-
 uincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes
 terra marique rem gerendam censebant, alii totum in
 7 Hispaniam Hannibalemque intenderant bellum; erant qui
 non temere mouendam rem tantam exspectandosque ex
 8 Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutis-
 sima uidebatur, uicit legatque eo maturius missi, P. Valerius
 Flaccus et Q. Baebius Tampilus, Saguntum ad Hannibalem
 atque inde Carthaginem si non absisteretur bello ad ducem
 ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

7 Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum
 2 summa ui oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima
 ultra Hiberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi
 a Zacyntho insula dicuntur mixtique etiam ab Ardea Rutu-
 3 lorum quidam generis; ceterum in tantas breui creuerant
 opes seu maritimis seu terrestribus fructibus seu multitu-
 dinis incremento seu disciplinae sanctitate qua fidem
 socialem usque ad perniciem suam coluerunt.

4 Hannibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis
 5 passim agris urbem tripartito adgreditur. Angulus muri

4 traicerent *CM^bDAN*: traiecerent *M* (cf. *Tom. i, p. xxxiv*)
 5 hac *CM^bDAN*: haec *M* legatione *M²DAN*: legatione *C*:
 legatis *M* relata *C³MD*: relatu *C*: delata *AN* de integro
CMD: ex integro *AN* 5-6 est; alii *H. J. Mueller, recte*: et
 alii *CMDAN* 6 intenderant *CMDAN*: intendebant *ed. Rom. 1469*,
fort. recte 8 uidebatur *C²M* (sed post uicit: corr. ordinem *M³*) *DAN*:
 uidebantur *C* Baebius Tampilus *Sigon. ex fastis et nummis*,
uid. C. I. L. i², p. 25 Fasti Capit. annorum 572 et 573 (ubi Tamphilus):
 fabius pamphilus *CMDAN*: M. Baebi Q. f. Tampil. sic se uocauit
in nummo septimi urbis saeculi, Mommsen-Blacas ii, p. 297,
no. 102 (cf. p. 238, no. 22); eundem codicum errorem reperies in *Cic.*
Phil. 5. 27

7 2 Zacyntho *ed. Rom. 1469*: sagunto *CMDAN* quidam *CM*
DAN: quondam *M⁵* (ut secundam lectionem)

erat in planiorem patientioremque quam cetera circa uallem uergens; aduersus eum uineas agere instituit per quas aries moenibus admoueri posset. Sed ut locus procul muro 6 satis aequus agendis uineis fuit, ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis uentum est, coeptis succedebat. Et turris ingens imminebat et murus, ut in suspecto 7 loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat, et iuuentus delecta ubi plurimum periculi ac timoris ostendebatur ibi ui maiore obsistebant. Ac primo missilibus sum- 8 mouere hostem nec quicquam satis tutum munientibus pati; deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat; quibus tumultuariis certaminibus haud ferme 9 plures Saguntini cadebant quam Poeni. Vt uero Hannibal 10 ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauitus ictus cecidit, tanta circa fuga ac trepidatio fuit ut non multum abesset quin opera ac uineae desererentur.

Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio 8 fuit dum uolnus ducis curaretur; per quod tempus ut quies certaminum erat ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro coortum est 2 bellum pluribusque partibus, uix accipientibus quibusdam opera locis, uineae coeptae agi admouerique aries. Abunda- 3 bat multitudine hominum Poenus—ad centum enim quin- quaginta milia habuisse in armis satis creditur—: oppidani 4

5 per quas *C³MDAN*: per quams *C?* 6 locus *CM²* uel *M¹*
DAN: locus satis *M* muro *C²?N²* dett. duo, ed. Par. 1513:
muros *CMDAN*; muris dett. unus aequus *C²*: aequus *M⁵*: aecus
CM: equus *DAN* haudquaquam *M³DA*: haudquamquam *CMN*
(sed haut-) 7 maiore *CM²DAN*: maiori *M* obsistebant
CM² et *M⁴DAN¹* in ras: obsistidant *M?* (sic *Luchs* putauit, sed
nos quid uellet *M* dispicere nequiuimus) 10 incautius *CM⁴DAN*:
incautus *M* subit *MAN*: subiit *C*: subdit *D* aduersum *MD*
AN: aduersus *C*

8 2 coortum *CM³*: cohortum *MD*: obortum *AN* dett. alig., Edd. uet., cf. 9. 11. 10 3 centum enim *AN* dett. alig., Edd. uet. (recte, nam asyndeton aduersatiuum per parenthesin distrahitur; cuius rei exemplum aliud adhuc requirimus): centum *CMD*

ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti
 5 non sufficiebant. Itaque iam feriebantur arietibus muri
 quassataeque multae partes erant; una continentibus ruinis
 nudauerat urbem; tres deinceps turrets quantumque inter
 6 eas muri erat cum fragore ingenti prociderant. Captum
 oppidum ea ruina crediderant Poeni, qua, uelut si pariter
 utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum
 7 est. Nihil tumultuariæ pugnae simile erat, quales in op-
 pugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri
 solent, sed iustae acies, uelut patenti campo, inter ruinas
 muri tectaque urbis modico distantia interuallo constite-
 8 rant. Hinc spes, hinc desperatio animos inritat, Poeno
 cepisse iam se urbem si paulum adnitatur credente, Sagun-
 tinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus nec
 ullo pedem referente ne in relictum a se locum hostem im-
 9 mitteret. Itaque quo acrius et confertim magis utrimque
 pugnabatur, eo plures uulnerabantur nullo inter arma cor-
 10 poraque uano intercidente telo. Phalarica erat Sagun-
 tinis missile telum hastili abiegno et cetera tereti praeter-
 quam ad extremum unde ferrum exstabat; id, sicut in pilo,
 11 quadratum stuppa circumligabant linebantque pice; ferrum
 autem tres longum habebat pedes ut cum armis transfigere
 corpus posset. Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto
 12 nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat quod, cum

4 coepti *Weissenb. et Woelfflin, cf. 24. 7. 10*: coepti sunt *CM^xDA*
 (sed cepti): coepti sunt et *M*(ut uidetur)*N* *Edd. net.* 5 Itaque iam
CMD: iam enim *AN* prociderant *ed. Rom. 1469*: prociderunt
CMDAN 6 murus *A dett. aliq.*: muros *CMDN* 7 conseri
dett. aliq.: conscri *CMDAN* 8 referente *M⁴DAN*: referentem
M?: referenti *C*: referentibus *C⁴* im(uel in-)mitteret *CMDAN*:
 inmitterent *C²* 9 confertim *C²*(confestim *C*)*MDAN*: conferti
Gron. magis *CM²* uel *M⁴DAN*: om. *M* pugnabatur
C²DA^xN: pugnabantur *CA*: oppugnabant *M*: pugnabant *M^x*
 10 Phalarica *C⁴M⁴DAN?*: pharica *C*: phalaeri (uel -ie) *M*: talarica
N² erat *A^v*: erant *CMDAN* abiegno *DN^x dett. aliq., ed.*
Parm.: ab ligneo *CMA²N*: iligneo *A^x* cetera *A^v ed. Par. 1513*:
 cetero *CMDAN* circumligabant *CM³DAN*: circumlitigabant *M*
 linebantque *A^x ed. Rom. 1469*: linibantq. *N*: linebanturq. *C*:
 liniebanturq. *C²MA*: liniebantq. *D*

medium accensum mitteretur conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti coge-
bat nudumque militem ad insequentes ictus praebebat. Cum diu anceps 9
fuisset certamen et Saguntinis quia praeter spem resisterent creuissent animi, Poenus quia non uicisset pro uicto esset, clamorem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas 2
muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant, postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos uenisse nuntiatum est; quibus 3
obuiam ad mare missi ab Hannibale qui dicerent nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse legationes audire. Apparebat non admissos protinus Carthaginem 4
ituros. Litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinæ praemittit ut praepararent suorum animos ne quid pars altera gratificari populo Romano posset.

Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea 10
quoque uana atque inrita legatio fuit. Hanno unus ad 2
uersus senatum causam foederis magno silentio propter auctoritatem suam, non cum adsensu audientium egit, per 3
deos foederum arbitros ac testes obtestans ne Romanum

12 motu multo maiorem *CM⁵DA*: motu multo maiore *N*: tumultu
mitiorem *M* omitti *CMA*: omitti *N*: dimitti *D* ictus *C⁴MDAN*:
istis *C*

9 2 expellunt *C²* et *C⁴M⁶DAN*: expelluntur *CM* (ut uidetur)
trepidantemque exturbant *C²* uel *C³* (nihil nisi -bant restat scripturae
C⁴MDAN (sed om. -que) 3 effrenatarum *CMDA²N²* (sed efr-):
effrenatorum *A*: efferatorum *A^v* Valla dett. aliq. 4 Barcinæ ut
supra c. 2. 4 (*M* solito neglegentior hic uidetur fuisse, e.g. § 3 uenisset,
missis, § 4 pararent) populo Romano (uel Romanis) *Perizonius*:
pro romanis *CMDAN* (in *M* ante pro aliquid erasum est)

10 1 sunt *M⁵N⁵* *Ph. Rubenius*: non sunt *CMDAN* (tamen u. inf.
§ 2) 2 aduersus senatum *Alschevski*: aduersum senatum *C*: aduersu
(uel -sa) senatum *M*: aduerso senatu *M⁶DAN⁶*: aduerso senatus *N*
magno *CMDAN*: magis *Nyhoff et Madv.* suam (non) *Lipsius*:
suam *CMDAN*: suam quam *Nyhoff*: quam *Madv.* (fort. non hinc in
marginem lapsum a *P* in § 1 est translatum) cum adsensu (uel ass-)
CMDAN: assensum *Ph. Rubenius* (ad propter referens) 3 deos
A²N⁵: reos *M*: eos *CDA²N* obtestans ceteris omissis scripsi cum *M²*
post testes scripserunt Hannonis suadentis senatum obtestans *C*: oratio

cum Saguntino suscitarent bellum; monuisse, praedixisse
 se ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent; non
 manes, non stirpem eius conquiescere uiri, nec unquam
 donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit
 4 quietura Romana foedera. 'Iuuenem flagrantem cupidine
 regni uiamque unam ad id cernentem si ex bellis bella se-
 rendo succinctus armis legionibusque uiuat, uelut materiam
 igni praebentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc
 5 incendium quo nunc ardetis. Saguntum uestri circum-
 sedent exercitus unde arcentur foedere; mox Carthaginem
 circumsedebunt Romanae legiones ducibus iisdem dis per
 6 quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Vtrum hostem
 an uos an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos
 ab sociis et pro sociis uenientes bonus imperator uester in
 castra non admisit; ius gentium sustulit; hi tamen, unde
 ne hostium quidem legati arcentur, pulsus, ad uos uenerunt.
 Res ex foedere repetuntur; publica fraus absit: auctorem
 7 culpa et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt,
 segnius incipiunt, eo cum coeperint uereor ne perseuerantius
 saeuiant. Aegates insulas Erycemque ante oculos pro-
 ponite, quae terra marique per quattuor et uiginti annos
 8 passi sitis. Nec puer hic dux erat sed pater ipse Hamilcar,
 Mars alter, ut isti uolunt. Sed Tarento, id est Italia, non
 abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto non absti-

annonis suadentis senatui (*non* senatum) obtestans *M*: oratio hannonis
 suadentis senatum obtestantis *DAN* (*del. N*¹): senatum obtestans *C*²:
 oratio . . . bellum *exclus. DN*²; 'ex margine' adnotat *A*² (*fort. A*²)

Barcini *ut sup. c. 2. 4*: barchini *CMD*: brachini *AN* 5 circum-
 sedent *M*⁵*AN*: circumsident *CA*²: circumsedunt *M*: circumsederit
D Carthaginem *C*²*M*³*AN*²?: carthagine *CMDN*? circumsede-
 bunt *MDAN*: circumsidebunt *C* 6 gentium *C*³ *in ras.* *M*³ *uel*
*M*⁵*DAN*: centium *M* ad uos *MD cum CAN*: ad nos *Madv. cum*
dett. aliq. repetuntur *CMDAN*: repetunt *dett. aliq.*: repetunt ut
Perizonius 7 perseuerantius *C cum MDAN* insulas Erycemque
AN (*sed ambo eric-: euric. N*⁵): insulam sericemque *CM*? (*hic seriem-*
que?): insulas eriemque *M*⁴: insula sericemque *D* quae (*uel que*)
CMDAN, cf. cum Frig. 1. 49. 7; 22. 14. 4; 22. 25. 2; 23. 33. 10: et
*quae dett. unus (Hav.) et fort. M*⁵: quaeque *Perizonius* 8 id est
 Italia *CMDA*: *ii. Italia N* Sagunto *M*²: sagunti *CMDAN*

nemus; uicerunt ergo di hominesque et, id de quo uerbis 9
 ambigebatur uter populus foedus rupisset, euentus belli
 uelut aequus iudex, unde ius stabat, ei uictoriam dedit.
 Carthagini nunc Hannibal uineas turreseque admouet: 10
 Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae—falsus
 utinam uates sim—nostris capitibus incident, susceptum-
 que cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est.
 Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio meam 11
 leuem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias;
 sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum quod, si ille
 uiueret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc
 iuuenem tamquam furiam facemque huius belli-odi ac de-
 testor; nec dedendum solum id piaculum rupti foederis, 12
 sed si nemo deposcit, deuehendum in ultimas maris ter-
 rarumque oras, ablegandum eo unde nec ad nos nomen
 famaue eius accedere neque ille sollicitare quietae ciui-
 tatis statum possit, ego ita censeo. Legatos extemplo 13
 Romam mittendos qui senatui satisfaciant, alios qui Han-
 nibali nuntient ut exercitum ab Sagunto abducatur ipsum-
 que Hannibalem ex foedere Romanis dedant, tertiam le-
 gationem ad res Saguntinis reddendas decerno.' Cum 11

9 uicerunt *CMDAN*: uindictarunt (uel sim.) *Luchs*: pugnaverunt
Novák di hominesque *CMDAN*: di homines *Madv. probante*
Conwaio, cf. c. 60. 4 *adn. (a)*; sed cf. § 5 et 5. 51. 8 (cum cc. 49. 1 et
 54. 4) 11 iam *CM¹DAN*: om. *M* odi *C^xM^xDAN*: odii *C*: odit
 (ut uid.) *M* 12 nec dedendum *CMDAN*: censeo *add. A² uel A^x*,
 et intercidisse arbitror uel sim. putat *Luchs* id piaculum *ed. Rom.*
 1469, cf. 6. 21. 7; 8. 9. 10; 9. 10. 4: ad piaculum *CMDAN Aldus*,
 fort. ex aio id piaculum natum quod, si quid mutandum sit, scribere
 uelimus c. 6. 8 respicientes deposcit *CMDAN Aldus* 1519:
 deposceret *Luchs*: depoposcerit *Weissenb.*: deposcit *Madv.* deue-
 hendum *C³MDAN*: aduehendum *C* ablegandum *CMDAN*:
 ablegandumque *C⁴A² Edd. uet. Aldus* accedere *CMDAN*: acci-
 dere *Gron.* ille *CMD*: om. *AN* quietae *CM¹D(-te)A*: quietem
MN (uel -te): quietum *N⁸* possit *CMDAN*: posset *Luchs*,
male possit, ego ita censeo.] sic interpunximus, uoces ego et si
 nemo oppositas rati, Anglice 'that is my view': sic duo haec uerba
 censeo 'I advise' et decerno 'I propose that we resolve' suam utrumque
 uim obtinent: possit. Ego *Madv.* 13 nuntient *MD(-nc-)AN*:
 nucciarent *C*: nuccint *C²*

Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit ; adeo prope omnis senatus Hannibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem quam
 2 Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse ; populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos uetustissimae Carthaginiensium societati praeponat.

3 Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit stationibus ad custodiam uinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum
 4 accendit ; ut uero pro contione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt ut, si extemplo signum
 5 datum esset, nulla ui resisti uideretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant nec lacescentes nec lacesciti per aliquot dies, ita non nocte, non die unquam cessauerant ab opere, ut nouum murum ab ea parte qua patefactum oppidum
 6 ruinis erat reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam ante adorta est, nec qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia uariis clamoribus streperent, satis
 7 scire poterant. Ipse Hannibal qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur hortator aderat. Quae cum admota catapultis ballistisque per omnia
 8 tabulata dispositis muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit ; nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant sed interlita luto,

II 2 inde *C*² uel *C*¹*MDAN* : iniuste facere inde *C* duobus uocibus ex quinta in sequentibus linea archetypi praesumptis (si linea 18 litteras habuit) est *MA* : et *C* : om. *DN* dett. aliq., fort. recte 3 iis ed. Rom. 1469 : his *CMDAN* 5 aliquot *C*³*M*³*DA*²*N* : aliquod *MA* : quot *C* 7 qua *CM*[?]*DAN* : quo *M*⁶ : que *M*[?] ballistisque *MDAN* : balistisq. *CN*¹(ut etiam in § 10 *CN*)

structurae antiquae genere. Itaque latius quam qua caede- 9
 retur ruebat perque patentia ruinis agmina armatorum in
 urbem uadebant. Locum quoque editum capiunt, conlatisque 10
 eo catapultis ballistisque ut castellum in ipsa urbe uelut
 arcem imminensem haberent muro circumdant; et Saguntini
 murum interiorem ab nondum capta parte urbis ducunt.
 Vtrimque summa ui et muniunt et pugnant; sed interiora 11
 tuendo minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul 12
 crescit inopia omnium longa obsidione et minuitur expecta-
 tio externae opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa
 omnia hostium essent. Paulisper tamen adfectos animos 13
 recreauit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Car-
 petanosque, qui duo populi, dilectus acerbitate consternati,
 retentis conquisitoribus metum defectionis cum praeuissent,
 oppressi celeritate Hannibalis omiserunt mota arma. Nec 12
 Sagunti oppugnatio segnior erat Maharbale Himilconis
 filio—eum praefecerat Hannibal—ita impigre rem agente
 ut ducem abesse nec ciues nec hostes sentirent. Is et 2
 proelia aliquot secunda fecit et tribus arietibus aliquantum
 muri discussit strataque omnia recentibus ruinis aduenienti
 Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus 3
 exercitus atroxque proelium cum multorum utrimque caede
 initum et pars arcis capta est.

Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem
 Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, 4

8 antiquae (uel -que) CMDAN: antiquo dett. unus H. J. Muellero
 probante 9 quam qua D¹ uel D²? Alschevski: qua qua C: quam
 qui M²M⁴D: quam qua in- M² (ut uidetur): quam quia D¹ uel D²? :
 quam AN 11 Vtrimque MAN⁵: utrumque CM³DN dies
 A^v Valla: diem CMDAN 12 cum tam ed. Rom. 1469: cum iam
 CMDAN

12 1 Maharbale ed. Rom. 1469 (ut in 22. cc. 6 et 51; 23. c. 18 P):
 mahermale C²M: m hermalis C: macharmale D: maharmale AN
 Himilconis M¹ uel M²(et M⁶)D: hamilconis CM: hilmiconis AN
 3 initium C²M¹ uel M²AN⁶: initium CM et M²D: initia N Alco-
 nem C³MDAN: algonem C 4 Alco (cf. c. 13. 1 CMD)] alcon
 MDAN (et in c. 13. 1 AN): alconus C insciis A²N⁶ Sigon.: incon-
 sciis CMA: in consociis D

- precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae mouebant condicionesque tristes, ut ab irato uictore, ferebantur, transfuga ex oratore factus apud hostem mansit, moriturum adfirmans qui sub
- 5 condicionibus iis de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis traditoque omni auro atque argento egressi urbe cum singulis uestimentis ibi habitarent ubi
- 6 Poenus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, uinci animos ubi alia uincantur adfirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur; erat autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis
- 7 amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium transgressus munimenta ad praetorem Saguntinum—et ipse
- 8 ita iubebat—est deductus. Quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, submota cetera multitudine senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit:
- 13 ‘Si cuius uester Alco, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem uenit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad uos rettulisset, superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec
- 2 orator Hannibalis nec transfuga ad uos ueni; sed cum ille aut uestra aut sua culpa manserit apud hostem—sua, si metum simulauit: uestra, si periculum est apud uos uera referentibus—ego, ne ignoraretis esse et salutis aliquas et pacis uobis condiciones, pro uetusto hospitio quod mihi

4 uictore *ed. Rom.* 1469: auctore *CMDAN* iis *CM*: his *C²DAN*
 5 Postulabatur *C²MDAN*: postularet *C* Turdetanis *A^x*, *cf. c.*
 6. 1: turditanis *CMDAN*¹ (tuita-*N*) (*sed* 24. 42. 11 -det-*P*) urbe
MDAN: urbem *C* 6 alia *CMDAN*: arma *Gron.*: tela *Lutembacher!* ilia *Heraeus!!* pollicetur *CMDAN*: profitetur *in margine*
C³M² uel *M^x* publice *C³* *in ras.* *MA*: puplice *DN* 8 Alorco
C¹A²?N⁵: alorci *CM* (*sed* -i *pleniore calamo*, *cf. Tom. i, p. xxxvii*) *DAN*
 13 1 Alco *CMD*: Alcon *AN* 1-2 ueni; *sed N⁴? Madv.*:
 uenissem *CMDAN*²: uenisse *N* 2 sua si *C²M²A²*: si *CMDAN*
 simulauit *C³* (-uit *in ras.*) *MDAN*: simulauit sua *N⁵* ego *A^x*: ergo
CMDAN et salutis aliquas *M*, *cf. 2. 41. 6 et Conway, Class. Rev.* xiv (1900) p. 357: aliquas et salutis *CM*² (*siglis dubiis quibus fort. et pacis aliquas et salutis uoluit; cf. c. 28. 2 adn.*) *DAN*

uobiscum est ad uos ueni. Vestra autem causa me nec 3
 ullius alterius loqui quae loquor apud uos uel ea fides sit
 quod neque dum uestris uiribus restitistis neque dum auxilia
 ab Romanis sperastis pacis unquam apud uos mentionem
 feci. Postquam nec ab Romanis uobis ulla est spes nec 4
 uestra uos iam aut arma aut moenia satis defendunt, pacem
 adfero ad uos magis necessariam quam aequam. Cuius ita 5
 aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut uictor fert Han-
 nibal, sic uos ut uicti audiatis; si non id quod amittitur in
 damno, cum omnia uictoris sint, sed quidquid relinquitur
 pro munere habituri estis. Urbem uobis, quam ex magna 6
 parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros
 relinquit, locum adsignaturus in quo nouum oppidum aedi-
 ficetis. Aurum et argentum omne, publicum priuatumque,
 ad se iubet deferri: corpora uestra coniugum ac liberorum 7
 uestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis uestimentis
 uelit ab Sagunto exire. Haec uictor hostis imperat; haec, 8
 quamquam sunt grauia atque acerba, fortuna uestra uobis
 suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas
 ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum; sed uel haec 9
 patienda censeo potius quam trucidari corpora uestra, rapi
 trahique ante ora uestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.'

Ad haec audienda cum circumfusa paulatim multitudine 14
 permixtum senatui esset populi concilium, repente primores
 secessione facta priusquam responsum daretur argentum au-
 rumque omne ex publico priuatoque in forum conlatum in
 ignem ad id raptim factum conicientes eodem plerique semet

4 uestra uos *CM*: omnia post unquam apud uos (§ 3) et ante iam aut
 om. *D*: uestra (sed uos post arma) *AN ed. Rom.* 1469 ad(uel af-)fero
CM?DAN (in *M* fortasse potius refero cum r alto): defero *M*⁶
 5 audiatis *CMDAN*: audietis *Gron.*, bene si non *A dett. aliq.*: sed
 non *CMDA^xN* (. Sed non *MN*): et si non *Lov.* 4: et non *Weissenb.*
 (de sed et si cf. 5. 52. 12) 8 his *MDAN*: hiis *C* rebus
CMDAN: del. *Woelfflin* 9 belli iure *CM⁶DA*: belli iu *M*: belli
N: iure belli *N^x*

14 1 raptim *C²M⁴AN*: raptum *CMD*

1 ipsi praecipitauerunt. Cum ex eo pavor ac trepidatio totam
 urbem peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur.
 Turris diu quassata prociderat, perque ruinam eius cohors
 Poenorum impetu facto cum signum imperatori dedisset nu-
 datam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem,
 3 non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis
 uiribus adgressus urbem momento cepit, signo dato ut omnes
 puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum
 4 prope necessarium cognitum ipso euentu est; cui enim parci
 potuit ex iis qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos
 super se ipsos concremauerunt aut armati nullum ante finem
 15 pugnae quam morientes fecerunt? Captum oppidum est
 cum ingenti praeda. Quamquam pleraque ab dominis de
 industria corrupta erant et in caedibus uix ullum discrimen
 2 aetatis ira fecerat et captiui militum praeda fuerant, tamen
 et ex pretio rerum uenditarum aliquantum pecuniae redactum
 esse constat et multam pretiosam supellectilem uestemque
 missam Carthaginem.
 3 Octauo mense quam coeptum oppugnari captum Sagun-
 tum quidam scripsere; inde Carthaginem Nouam in hiberna
 Hannibalem concessisse; quinto deinde mense quam ab
 4 Carthagine profectus sit in Italiam peruenisse. Quae si ita
 sunt, fieri non potuit ut P. Cornelius Ti. Sempronius consules
 fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini
 missi sint et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad
 Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaue-
 5 rint. Aut omnia breuiora aliquanto fuere aut Saguntum
 principio anni, quo P. Cornelius Ti. Sempronius consules
 6 fuerunt, non coeptum oppugnari est sed captum. Nam

1 ipsi *CMD*: ipsos *AN ed. Rom. 1469* 2 imperatori *Valla*
dett. unus in marg. (Hearnii N), ed. Rom. 1469: imperator *CMDAN*
 3 necessarium *CMDAN (ubi quoque pro prope)*: non necessarium
M. Mueller, ipse (uix necessario) lacrimans 4 iis *C*: his *MDAN*: hiis *C*²
 15 4 Ti. *ex § 5*: T. *CM*: cum *D*: om. *AN*: et *N*³ sint *C*³*M*
DA: sunt *CN* 5 fuere *C*²*MDAN*: fere *C* 5, 6 Ti. *CMD*
(sed in § 5 om. D)AN: t (*hic*) *N*⁴: titus *N*⁶

excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruili et C. Flamini non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum uenisset comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Sub idem fere tempus et legati qui redierant ab Car- 16
thagine Romam rettulerunt omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est; tantusque simul maeror patres 2
misericordiaque sociorum peremptorum indigne et pudor non lati auxilii et ira in Carthaginienses metusque de summa rerum cepit, uelut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quam consulerent: nam neque hostem acriorem bellicosioremq-ue 3
secum congressum nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque et Histros atque 4
Illyrios lacessisse magis quam exercuisse Romana arma et cum Gallis tumultuatum uerius quam belligeratum: Poenum 5
hostem ueteranum, trium et uiginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper uictorem, duci acerrimo adsu-
etum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Hiberum transire; trahere secum tot excitos Hispanorum 6
populos; concitutum audas semper armorum Gallicas gentes; cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

Nominatae iam antea consulibus prouinciae erant; tum 17
sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretae legiones et 2
socium quantum ipsis uideretur et classis quanta parari posset.

16 2 indigne C⁴MDAN: indigne et pugne C hostis CM³DAN: om. M 4 Illyrios C³M: illyricos C: illiricos DN: hillyrios A: hylliricos A² 5 militia durissima CMDAN (sed hic milia, corr. N³): militia durissimum Riehl, frustra: militiae durissimae J. H. Voss uictorem CMDAN: uictorem primum Hamilcare deinde Hasdrubale nunc Hannibale duce praebent A² dett. unus in marg., ed. Rom. 1469 opulentissimae C⁴MDAN (-me): opulentissimā C

17 1 euenit CM³DAN: uenit M

- 3 Quattuor et uiginti peditum Romanorum milia scripta et mille octingenti equites, sociorum quadraginta milia peditum, quattuor milia et quadringenti equites; naues ducentae
 4 uiginti quinqueremes, celoces uiginti deducti. Latum inde ad populum uellent iuberent populo Carthaginiensi bellum indici; eiusque belli causa supplicatio per urbem habita atque adorati di, ut bene ac feliciter eueniret quod bellum populus
 5 Romanus iussisset. Inter consules ita copiae diuisae: Sempronio datae legiones duae—ea quaterna milia erant peditum et treceni equites—et sociorum sedecim milia peditum, equites mille octingenti; naues longae centum sexaginta,
 6 celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis
 7 esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse cum haud inualido praesidio in Galliam mitte-
 8 batur; nauium maxime Cornelio numerus deminutus; sexaginta quinqueremes datae—neque enim mari uenturum aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant—et duae Romanae legiones cum suo iusto equitatu et quattuordecim
 9 milibus sociorum peditum, equitibus mille sescentis. Duas legiones Romanas et decem milia sociorum peditum, mille equites socios, sescentos Romanos Gallia prouincia eodem uersa in Punicum bellum habuit.
- 18 His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium M. Liuium L. Aemilium C. Licinium Q. Baebium in Africam mittunt ad percontandos

3 quinqueremes *DA*: quinque remes *N*: v riemes (^Δriemes *C*²) quinque *C*: v remis (remes *M*³) quinque *M* 4 di] dii *CMDAN*, cf. c. 21. 6 quod *CM²DAN*: quo *M* 5 treceni *Drak. et Crevier*: ccc *CMDAN* 6 Cum *CM³DAN*: cum et *M* Ti. *A*: T. *CMD* *N* (Tit') 8 sexaginta (*i. e. LX*) *MDAN*: x̄l *C*: l̄x *C*⁴ 9 decem milia *dett. duo* (*Lov. 5 et Ber.²*): cclcc *CMDA*: ccccl *N*: x̄Δ̄iii *C*⁴ (*de Δ cf. supra § 3 et c. 22, § 3*): ccl *A*^x (*de siglo ∞ cf. io. 30. 5 adn. ad fin.*) bellum *C⁴MDAN*: om. *C*

18 1 percontandos et § 3 percontatus] sic semper scribimus, codd. *MPFD* in 3. 48. 4 (*ubi silere non debuimus*) et *MOHTDA* in 7. 14. 1

Carthaginienses publicone consilio Hannibal Saguntum op- 2
 pugnasset, et si id quod facturi uidebantur faterentur ac
 defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo 3
 Carthaginensi bellum. Romani postquam Carthaginem
 uenerunt, cum senatus datus esset et Q. Fabius nihil ultra
 quam unum quod mandatum erat percontatus esset, tum ex 4
 Carthaginiensibus unus: 'Praecepta uestra, Romani, et prior
 legatio fuit, cum Hannibalem tamquam suo consilio Sagun-
 tum oppugnantem deposcebatis; ceterum haec legatio uerbis 5
 adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et in-
 simulabatur et deposcebatur; nunc ab nobis et confessio
 culpa exprimitur et ut a confessis res extemplo repetuntur. 6
 Ego autem non priuato publicone consilio Saguntum op-
 pugnatum sit quaerendum censeam sed utrum iure an iniuria; 7
 nostra enim haec quaestio atque animaduersio in ciuem
 nostrum est quid nostro aut suo fecerit arbitrio: uobiscum 8
 una disceptatio est licueritne per foedus fieri. Itaque
 quoniam discerni placet quid publico consilio, quid sua
 sponte imperatores faciant, nobis uobiscum foedus est a
 C. Lutatio consule ictum in quo, cum caueretur utrorumque
 socii, nihil de Saguntinis—necdum enim erant socii uestri— 9
 cautum est. At enim eo foedere quod cum Hasdrubale
 ictum est Saguntini excipiuntur. Aduersus quod ego nihil 10
 dicturus sum nisi quod a uobis didici. Vos enim, quod
 C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque
 auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis uos

et A in 9. 3. 11 secuti; hic percunt- CN (et hic constanter), -conct-
 A^x, -cunct- ceteri ut in § 3, et plerumque codd. (e.g. 2. 28. 5 MP
 FÜOHL), hoc uerbum cum cunctari coniungentes, quod uelat uerbi
 significatio (ad nomen contus potius spectans) 2 faterentur C¹
 uel C² in ras. MDAN indicerent C³MDAN: dicerent C
 3 tum C⁴MDAN: tam C 6 publicone MDA: publicoue C⁸ in ras.
 A^v?N oppugnatum C³MDAN (sed opu-): oppugnantem C?
 7 uobiscum M cum ceteris; siglum interpunctionis pro et interpretatus est
 Drakenborchii procurator 8 Luta- CAN: lucta- MD (in § 10 luct-
 CM; lut- DAN) 10 icit ed. Rom. 1469: iecit CMDAN: fecit
 Alschevski auctoritate C^x(-tē C)MDAN: ex auctoritate Luchs

- eo teneri; itaque aliud de integro foedus publico consilio
 11 ictum est. Si uos non tenent foedera uestra nisi ex auctori-
 tate aut iussu uestro icta, ne nos quidem Hasdrubalis foedus
 12 quod nobis insciis icit obligare potuit. Proinde omittite
 Sagunti atque Hiberi mentionem facere et quod diu parturit
 13 animus uester aliquando pariat.' Tum Romanus sinu ex
 toga facto, 'Hic' inquit, 'uobis bellum et pacem portamus;
 utrum placet sumite.' Sub hanc uocem haud minus ferociter,
 14 daret utrum uellet, succlamatum est; et cum is iterum sinu
 effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt
 et quibus acciperent animis iisdem se gesturos.
- 19 Haec directa percontatio ac denuntiatio belli magis ex
 dignitate populi Romani uisa est quam de foederum iure uer-
 bis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa.
 2 Nam si uerborum disceptationis res esset, quid foedus Has-
 drubalis cum Lutati priore foedere, quod mutatum est, com-
 3 parandum erat, cum in Lutati foedere diserte additum esset
 ita id ratum fore si populus censuisset, in Hasdrubalis foedere
 nec exceptum tale quicquam fuerit et tot annorum silentio
 ita uiuo eo comprobatum sit foedus ut ne mortuo quidem
 4 auctore quicquam mutaretur? Quamquam, etsi priore
 foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis sociis utrorum-
 que exceptis; nam neque additum erat 'iis qui tunc essent'
 5 nec 'ne qui postea adsumerentur'. Et cum adsumere
 nouos liceret socios, quis aequum censeret aut ob nulla quem-
 quam merita in amicitiam recipi aut receptos in fidem non

11 icit *ut in § 10*: iecit *CMDAN*
CM¹ uel M²: cum his *AN*

14 cum is *C²MDN^x*: cum iis

19 1 directa *Alschefski*: decreta *CM*: directa *DAN* cum ante
MDAN: consulum ante *M⁶*: cum *P R* ante *C*, *nunc erasum* excisa
CMDAN: excissa *C. Heraeus* 2 Lutati *uel* lutatii *DA*: luctacii
C: lutacii *M*: luctatii *N* 3 Lutati *M*: lutatii *DA*: luctati *C*:
 luctatii *N* esset *CDAN*: est *M* ratum *MDAN*: fatum *C*
 censuisset *CMDAN*: iussisset *Weissenb.* 4 essent *MDAN*:
 esset *C* (*et* adsumeretur) 5 quis *ae(uel e-)quum C⁶M³AN*:
 qui | saequum *M² uel M¹*: qui secum *C*: qui secum *M*: se-
 quam *D*

defendi, tantum ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem aut sua sponte desciscentes reciperentur?

Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romae imperatum 6 erat, in Hispaniam ut adirent ciuitates ut in societatem perlicerent aut auerterent a Poenis traiecerunt. Ad Bargusios 7 primum uenerunt, a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum populos ad cupidinem nouae fortunae erexerunt. Inde est uentum ad Volcianos, 8 quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana auertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: 'Quae uerecundia est, Romani, 9 postulare uos uti uestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, cum qui id fecerunt [Saguntini] crudelius quam Poenus hostis perdidit uos socii prodideritis? Ibi quaeratis 10 socios censeo ubi Saguntina clades ignota est; Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt ne quis fidei Romanae aut societati confidat.' Inde 11 extemplo abire finibus Volcianorum iussi ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora uerba tulere. Ita nequiquam peragrata Hispania in Galliam transeunt.

In his noua terribilisque species uisa est, quod armati— 20 ita mos gentis erat—in concilium uenerunt. Cum uerbis 2 extollentes gloriam uirtutemque populi Romani ac magni-

5 ne *C²MDAN*: ne in *C* 6 sicut iis *M²DAN* (his): sicuti iis
C: sicuti is *M*: sicuti his *C⁴* ut in *CMAN*, cf. 1. 17. 11: in *D*: et
aut in *Gron.*: et in *Lov.* 3 traiecerunt *CM³DAN*: traiecerunt
(*sic, signo dubio descripto*) *M* 8 Inde est uentum ad Volcianos
C: ad uolcianos inde est uentum *MDAN* (*sed uolsci- D*)
9 qui id *MDAN*: quid *C* fecerunt Saguntini *CMDAN* (*sed in*
MN punctum post Saguntini): *secl. Saguntini Madv.*: fecerunt sagun-
tinos *A² ed. Rom. 1469, ed. Par. 1510* perdidit *A² ed. Rom. 1469*:
prodidit *CMDAN* 11 in Galliam *CMDAN*: in Galliam ad...
Sigonius cum Glareano lacunam statuens; aliter Koehler, trans(eunt
eorumque primos Narbonenses ad)eunt (cf. *Dio Cass. fr. 56*), et *Conway*
trans(eunt Narbonensesque ad)eunt scribendo, melius ad (*xviii littera-*
rum) *lineae mensuram*: *sed fortasse Liuius in re incerta de industria silet*,
cf. 2. 11. 9 adn.; 3. 24. 9; 5. 19. 1; 7. 25. 10; 8. 8. 5; 21. 31. 7

20 1 In his *C²DAN*: in iis *CM*: in Aruernis *Gron.*: Ruscinone
(*sine noua et que*) *Jac. Gron.*: *idem sed haec retinens Crevier*

tudinem imperii petissent ne Poeno bellum Italiae inferenti
 3 per agros urbesque suas transitum darent, tantus cum fremitu
 risus dicitur ortus ut uix a magistratibus maioribusque natu
 4 iuuentus sedaretur; adeo stolidi impudensque postulatio
 uisa est censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos
 id auertere in se agrosque suos pro alienis populandos obicere.
 5 Sedato tandem fremitu responsum legatis est neque Romano-
 rum in se meritum esse neque Carthaginensium iniuriam
 ob quae aut pro Romanis aut aduersus Poenos sumant arma;
 6 contra ea audire sese gentis suae homines agro finibusque
 Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere et
 7 cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis
 dicta auditaque, nec hospitale quicquam pacatumue satis
 8 prius auditum quam Massiliam uenere. Ibi omnia ab sociis
 inquisita cum cura ac fide cognita: praeoccupatos iam ante
 ab Hannibale Gallorum animos esse; sed ne illi quidem ipsi
 satis mitem gentem fore—adeo ferocia atque indomita
 ingenia esse—ni subinde auro, cuius audissima gens est,
 9 principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae et
 Galliae populis legati Romam redeunt haud ita multo post
 quam consules in prouincias profecti erant. Ciuitatem
 omnem in expectationem belli erectam inuenerunt, satis
 constante fama iam Hiberum Poenos tramisisse.

2 urbesque MDAN: urbemq. C 3 iuuentus MDAN: iuuentutis C

4 censere CMDAN: delet Gron., sed cf. 2. 5. 1 et Hor. Epis. 1.

2. 9 auertere D: aduertere CMAN agrosque M cum CDAN

6 Italiae CM¹ uel M²DAN: in italiae M pendere Aldus:

pendi¹ (sic) M: pendi CD: peciendi AN² (pet-): petienti N: faciendi

necessitatem A^x 7 Massiliam C²MDAN: maxiliam C 8 cognita

praeoccupatos MD (sed -patis) AN: cognota praeoccupatis C ab (Han-

nibale) CM²DAN: om. M cuius CM² uel M¹DAN: cum ius M; in P

-ius audissima usque ad copias partim (c. 21. 13) seruata sunt

9 Hispaniae et Galliae populis P²C² (populi uel populi² C) MD (sed

populisque) AN: hispania gallia populisq. P: Hispaniae Galliaeque

populis Luchs, fort. recte ita PC (sed erasum ab C⁴) MDAN in

expectationem C (sed -aci-) N (sed exp-): in expectatione P² ad fin.

lineae) MDA: expectatione Heerwagen erectam P² uel P¹ CMD

(sed -tum) AN: ereptam P tramisisse P; transisse P² CMD (sed

trans-) AN¹ uel N² (-isse in ras.)

Hannibal Sagunto capto Carthaginem Nouam in hiberna 21
 concesserat, ibique auditis quae Romae quaeque Carthagine
 acta decretaque forent, seque non ducem solum sed etiam
 causam esse belli, partitis diuenditisque reliquiis praedae 2
 nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites con-
 uocat. 'Credo ego uos' inquit, 'socii, et ipsos cernere 3
 pacatis omnibus Hispaniae populis aut finiendam nobis
 militiam exercitusque dimittendos esse aut in alias terras
 transferendum bellum; ita enim hae gentes non pacis solum 4
 sed etiam uictoriae bonis florebut, si ex aliis gentibus prae-
 dam et gloriam quaeremus. Itaque cum longinqua ab 5
 domo instet militia incertumque sit quando domos uestras
 et quae cuique ibi cara sunt uisuri sitis, si quis uestrum suos
 inuisere uolt, commeatum do. Primo uere edico adsitis, ut 6
 dis bene iuantibus bellum ingentis gloriae praedaeque
 futurum incipiamus.' Omnibus fere uisendi domos oblata 7
 ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos et
 longius in futurum prouidentibus desiderium. Per totum 8
 tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos aut mox
 exhauriendos renouauit corpora animosque ad omnia de
 integro patienda; uere primo ad edictum conuenere.

Hannibal cum recensuisset omnium gentium auxilia, 9
 Gades profectus Herculi uota exsoluit nouisque se obligat
 uotis, si cetera prospera euenissent. Inde partiens curas 10
 simul (in) inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse

21 2 diuenditisque *A^vValla Edd. uet.*: diuidenditis *P*: diuidendisq.
P¹ uel *P²C⁴*(-demque *C⁷*)*M²*(-tisque *M*)*DAN* (fort. -it- delendo delere
 -id- uoluit *P¹?*) reliquiis *C¹* uel *C²AN*: reliquis *PCMD*
 3 cernere *P¹* uel *P²CMDAN*: genere *P* 5 ab domo *P¹* uel
P²C²MDN: a modo *PA*: a dono *C* uolt *PCM¹* uel *M²*: uult *MDAN*
 6 Primo uere *P¹* uel *P²CMDA*(sed uero)*N*: promoueri *PA^x*
 dis *u.* *Tom. i, p. xxxiv*: diis *PCMDAN*, cf. c. 17. 4 8 aut iam *A²*
ed. Rom. 1469: aut etiam *PCMDAN* 9 Gades] gadis *PCMD*
AN, cf. *Tom. i, p. xxxiv* uotis *PCMDAN*: om. dett. unus
 prospera euenissent *PCDAN*; prospere uenissent *M*: prospere
 euenissent dett. unus *Madwigio probante* 10 in *add. Gron.*: om.
PCMDAN: ad *add. A^xN⁴* dum] *u. inf.*

terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret,
 nuda apertaue Romanis Africa ab Sicilia esset, ualido
 11 praesidio firmare eam statuit; pro eo supplementum ipse ex
 Africa maxime iaculatorum leuium armis petiit, ut Afri in
 Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus
 uterque miles, uelut mutuis pigneribus obligati stipendia
 12 facerent. Tredecim milia octingentos quinquaginta pedites
 caetratos misit in Africam et funditores Baliares octingentos
 septuaginta, equites mixtos ex multis gentibus mille du-
 13 centos. Has copias partim Carthagini praesidio esse, partim
 distribui per Africam iubet. Simul conquisitoribus in ciui-
 tates missis quattuor milia conscripta delectae iuuentutis,
 praesidium eosdem et obsides, duci Carthaginem iubet.
 22 Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus
 quod haud ignarus erat circumitam ab Romanis eam legatis
 2 ad sollicitandos principum animos, Hasdrubali fratri, uiro
 impigro, eam prouinciam destinat firmatque eum Africis
 maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim milibus octin-
 gentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus (quin-
 3 gentis). Ad haec peditum auxilia additi equites Liby-
 phoenices, mixtum Punicum Afris genus, quadringenti
 (quinquaginta) et Numidae Maurique accolae Oceani ad

10 Galliasque P^1 (uel P^2) $CMAN^1$ in ras.: galliamsque P , cf. Dolopiams 41. 23. 13 *Vindob. et* 22. 2. 2 *adn.* dum . . . peteret $PCMDAN$: dum . . . petit uel cum . . . peteret *Drak., uix necess.*

11 Hispani post Africa P^1 uel P^2CM^1 (uel M^2) D : post hispania AN ed. Par. 1510: post melior M : om. P (sc. quia in archetypo infra litteras Hispani- prioris lineae steterat) 12 Baliares dett. unus (Gaertn.) ut in Polybio (e.g. 3. 33) et in 23. 40. 6 PCN , quamquam Bale- CN alibi semper et hic et in 23. 41. 9 $PRMDA$ 13 post copias partim usque ad adfirmantes (c. 29. 6) periit P : ret. $CMDAN$

22 1 neglegendam C^2MDAN : neglegentia C id eo *Doering*: ideo $CMDAN$ minus C^x (i. e. C^1 uel C^2 uel C^3 ?) *Gron.*: haut (in ras.) minus C^4N : haud minus $C^?MDA$ 2 (firmatque) eum (i. e. auctoritatem eius) C^1M^4DA : eam CM^2 : cum MN : del. *Woelfflin, Linsmayer, fort. recte* octingentis (i. e. $DCCC$) CM^3DAN : $CCCCM$ quingentis add. *Glareanus, Sigonius e Polybio* 3. 33. 16: om. $CMDAN$ 3 quinquaginta add. *Gron. e Polybio* 3. 13. 15: om. $CMDAN$ (sed in M spatio iii litt. uacuo relicto) ad $CMDAN$: om. *Frigell*

mille octingenti et parua Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites, et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephantum viginti unus. Classis praeterea data tuendae 4 maritimae orae, quia qua parte belli uicerant ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat, quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque; sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant et triremes quinque.

Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit; 5 atque inde profectus praeter Onussam urbem ad Hiberum maritimam ora ducit. Ibi fama est in quiete uisum ab eo 6 iuuenem diuina specie qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Hannibali missum; proinde sequeretur neque usquam a se deflecteret oculos. pauidum primo, nusquam 7 circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde cura ingenii humani cum, quidnam id esset quod respicere uetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisset; tum uidisse post sese serpentem mira magnitudine cum in- 8 genti arborum ac uirgultorum strage ferri ac post insequi cum fragore caeli nimbum. tum quae moles ea quidue 9 prodigii esset quaerentem, audisse uastitatem Italiae esse;

3 mille (uel ∞ uel m̄ uel m) CM⁴(in ras.) DAN et parua . . . ducenti om. N ducenti (i. e. cc) CMDA: trecenti Ruperti uel Woelfflin, Drak. praeeunte qui ῥιπικοσίους Polyb. 3. 33. 15 primus citauit, nihil tamen hic ipse mutans ne quod ed. Rom. 1469: ne quid CMD AN (hi ambo ne qd) uiginti unus Sigon. e Polyb. l. c.: XIII ∞ uel

Δ
XIIIICC uel XIIIIX C: XXIII C⁴: XIII-XCIX M? : XIII. M^x(ceteris

asis)D: XIII (sic) A: XIII N 4 tuendae maritimae (uel -tum-) orae (uel -re) dett. atiq.: ad tuendae (uel -de) maritimae (uel -me) orae CMD (sed attu-)AN (oras N⁶ in ras., oram fort. N): ad tuenda maritimae ora M¹ (punctis) et M⁴ (radens): ad tuendam maritimam oram C⁴; ad se insinuasse inter -a et t- uidetur 5 rediit MDAN: redit C Onussam C?: omissam C?MDAN: Onusam M. Mueller

maritima ora Jac. Gron.: maritima oram A: maritum(uel -tim)-am oram CMDA^xN: per m. oram Weissenb. sed ex praecedentibus accusatiui orti uidentur 6-7 a se . . . nusquam C⁴MDAN: om. C

7 secutum C^xMDAN: secuturum C? respicere AN: respiceret CMD temperare MDAN: temperaret C 8 tum ed. Rom.

1469: eum CMDN: eum. M³A

pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque fata in occulto esse.

- 23 Hoc uisu laetus tripertito Hiberum copias traiecit, praemissis qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus specularentur. Nonaginta milia peditum, duodecim milia equitum Hiberum
 2 traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces quae
 3 Hispanias Galliis iungunt in potestate essent. Decem milia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis
 4 data et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus rumorque per barbaros manauit certior de bello Romano, tria milia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt. Constabat non tam bello motos quam longinquitate uiae insuperabilique Alpium transitu.
 5 Hannibal quia reuocare aut ui retinere eos anceps erat, ne
 6 ceterorum etiam feroces animi inritarentur, supra septem milia hominum domos remisit, quos et ipse grauari militia
 24 senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. Inde, ne mora atque otium animos sollicitaret, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur et ad oppidum Iliberrim castra locat.

23 1 Alpiumque . . . specularentur *C⁴MDAN*: om. *C* 2 Bargusiosque *ed. Mogunt.* 1518 *ex c.* 19. 7 *et Polyb.* 3. 35. 2: bargutosque *C³MDAN*: barguntosque *C* Ausetanos *C^xMA^xN*: autsetanos *C*: arusetanos *D*: auietranos *A?* Lacetaniam *Sigon, e Plut. Cato Mai. xi et Sall. Ep. Pomp.* § 5; *Mart.* 1. 49. 22 (*cf.* 1. 26. 9) *et Liu.* 21. 60. 3 *et* 61. 8 *Put.*: aquitaniam *C⁴MD*(*qui et add.*)*AN*: aquitanos *C?* (*Δεληταῖοι Strab.* 3. 4. 8, *Ἰακκηταῖοι id. ib.* 10) 3 regionis data *C⁴MDAN*: regioni date *C* 4 auerterunt *C⁴MDAN*: auertitunt *C* insuperabilique *CMDAN*, *cf. c.* 36. 5: inexsuperabilique (*cf. c.* 30. 7) *Woelfflin*, sed apud *Liuium* superare montes frequens est; contra exsuperare non repperimus hoc sensu 5 retinere *CM²* et *M⁴*(*in ras.*) *DAN*: retinnere *M?* 6 ipse *CMDAN*, quod retinendum est ut significet 'non minus quam illi quos dimisit' atque etiam 'ante quam apertas querelas facerent': ipsos *Mureius*, fort. recte, sc. 'non minus quam Carpetani': ipsa *Unger* militia *CMDAN*: militiam *Gron.*, sed *cf.* 1. 7. 5; 25. 24. 6; 42. 5. 9

24 1 Iliberrim *cf.* §§ 3, 5: illiberum *A*: illiberum *A²* *Edd. uet.*: illiberum *N²*: iliberri *C⁴M*: iliberi *CD*: illic *N*

Galli quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, 2
quia ui subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat prae-
sidiaque ualida imposita, metu seruitutis ad arma consternati
Ruscinonem aliquot populi conueniunt. Quod ubi 3
Hannibali nuntiatum est, moram magis quam bellum
metuens, oratores ad regulos eorum misit, conloqui semet
ipsum cum iis uelle; et uel illi propius Iliberrim acce-
derent uel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo
congressus faciliior esset; nam et accepturum eos in castra 4
sua se laetum nec cunctanter se ipsum ad eos uenturum;
hospitem enim se Galliae non hostem aduenisse, nec stric-
turum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam
uenisset. Et per nuntios quidem haec; ut uero reguli 5
Gallorum castris ad Iliberrim extemplo motis haud grauata
ad Poenum uenerunt, capti donis cum bona pace exerci-
tum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum trans-
miserunt.

In Italiam interim nihil ultra quam Hiberum transisse 25
Hannibalem a Massiliensium legatis Romam perlatum erat,
cum, perinde ac si Alpes iam transisset, Boii sollicitatis In- 2
subribus defecerunt, nec tam ob ueteres in populum Roma-
num iras quam quod nuper circa Padum Placentiam Cre-
monamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre
patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum 3
agrum impetu facto tantum terroris ac tumultus fecerunt ut
non agrestis modo multitudo sed ipsi triumuiroi Romani,
qui ad agrum uenerant adsignandum, diffusi Placentiae
moenibus Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Seruilius,

3 cum iis uelle *CMD*: uelle cum his *AN* et (uel) *CMDAN*, sc.
et orabat: *om. dett. duo, Madv.* Iliberrim *uide supra*: in liberrim
C: in liberarim *M*: illiberri *M⁴*: in iliberri *D*: iliberris *A?*: i liberri
N 5 Iliberrim *CMN*: *A, A², Dutin § 1 iudem* grauata *ANed. Rom.*
1469: grauare *D*: grauanter *CM* (grauant) (sc. ex cunctanter § 4)

25 2 agrum *C⁴M²DAN*: agrorum *C²M* 3 C. Seruilius sic 30.
19. 7 (Put.) et *Fasti Capit. C. I. L. i², p. 23 (A. V. C. 551 et 552)*: a
seruilius *CMDAN*

- 4 M. Annius. — Lutati nomen haud dubium est; pro Annio Seruilioque M'. Acilium et C. Herennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem.
- 5 Id quoque dubium est legati ad expostulandum missi ad Boios uiolati sint, [incertum] an in triumuiros agrum metantes impetus sit factus.
- 6 Mutinae cum obsiderentur et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace
- 7 agi; euocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium non contra ius modo gentium sed uiolata etiam quae data in id tempus erat fide comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros.
- 8 Cum haec de legatis nuntiata essent et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit.
- 9 Siluae tunc circa uiam erant, plerisque incultis. Ibi in explorato profectus in insidias praecipitat multaue cum
- 10 caede suorum aegre in apertos campos emersit. Ibi castra communita et, quia Gallis ad temptanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam ad (quingentos)
- 11 cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro coeptum nec, dum per patentia loca ducebatur agmen,
- 12 apparuit hostis; ubi rursus siluae intratae, tum postremos

3 Annius *DAN* dett. aliq.: annilius C: annilus M 4 Annio
dett. aliq.: aulo *CMDAN* -que M'. *Weissenb.*: quem C: quem *MDN*:
que C³: et m annio Q. *A^x in ras.* Masonem ed. *Frob.* 1531, *gentis*
Papiriae cognomen est notum (cf. e. g. C. I. L. i², p. 24 *Fast. Cap. A. V. C.*
523 et *Liu.* 41. 15. 5): nasonem *CDAN*: nassonem M 5 an dett.
duo, ed. *Frob.* 1531 (cf. 10. 33. 3 *adn.*): incertum an *CM^A* (in *ras.*) *DAN*
(sincertum an *pro* sint incertum an M, ut uid.): dubium est *delere*
uoluit Gron., uix recte, incertum *pro* dubium scribere C. *Heraeus*
8 accensus *MDAN*: succensus C 9 praecipitat *Madv.*, cf. 7. 6.
9 *adn.*: praecipitatur *Gron.*: praecipitatus *CMDAN*, quod *ret. ed. Rom.*
1469 *sed* -que *post* multa *del.* 10 ad quingentos *Gron.*: ad mille
Drak.: ad *pc Stroth.*: ad *CMDAN*: id C^x 11 patentia *M³A*:
inpatientia *CN* (uel -pati-): in patientia M: impatia D: patientia A⁶:
per
(fortasse inpatientia habuit *Puteani exemplar*) apparuit *Glarea-*

adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium septingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et 13 Gallis territandi et pauendi fuit Romanis ut ex saltu inuio atque impedito euasere. Inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tannetum, uicum propinquum Pado, contendere. Ibi se munimento ad tempus com meatibusque 14 fluminis et Brixianorum etiam Gallorum auxilio aduersus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. Qui 26 tumultus repens postquam est Romam perlatus et Punicum insuper Gallico bellum auctum patres acceperunt, C. Atilium 2 praetorem cum una legione Romana et quinque milibus sociorum, dilectu nouo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent; qui sine ullo certamine—abscesserant enim metu hostes—Tannetum peruenit.

Et P. Cornelius, in locum eius quae missa cum praetore 3 erat scripta legione noua, profectus ab urbe sexaginta longis nauibus praeter oram Etruriae Ligurumque et inde Saluum montes peruenit Massiliam et ad proximum ostium 4 Rhodani—pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit—castra locat, uixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu 5 agitare animaduertit, incertus quonam ei loco occurreret necdum satis reffectis ab iactatione maritima militibus trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensibus et auxiliari-

nus et Sigonius: cum apparuit *CMDAN*: comparuit *Drak.*, bene: coram apparuit *Lutembacher*: usquam apparuit *Novák*, cf. 44. 5. 12; sed facile cum inculcari poterat si quis nec dum pro una tantum uoce interpretabatur; cf. nec esse 30. 21. 9 *Put.*, et uid. *Heraei Quaest. Crit.* p. 77 12 septingentos uel dcc *CM⁴DAN*: dccc *M* 13 ex saltu *C⁴A⁴*: ex altu *CA?*: e saltu *M²(-tus M)DN* 14 Brixianorum *MAN*: brixianorum *CD*: Brixillanorum *Binder*

26 2 consule *A⁶N?* (c̄sut), ed. *Rom.* 1469, cf. c. 17. 6: consulis *CM²D*: consulis *MAN?* conscriptis *C?MDAN*: conscripto *C⁴* Manlio *A^xN²*: manilio *CMDAN* 3 erat scripta *Weissenb.*: transcripta *C*: transcripta *MAN*: transscripta *D*: fuerat transcripta edd. *Rom.* 1469, 1470: transcripta *A⁶* post noua addens fuerat Saluum *M³*, cf. 5. 34. 7 *adn.*: saluium *CDMAN* (uel saluium): suluii *C^x?*: Saluium *Alschevski*: Salluium *Riemann*

- bus Gallis ad exploranda omnia uisendosque ex tuto hostes
 6 praemittit. Hannibal ceteris metu aut pretio pacatis iam
 in Volcarum peruenerat agrum, gentis ualidae. Colunt autem
 circa utramque ripam Rhodani; sed diffisi citeriore agro
 arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent,
 omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis ulteriorem
 7 ripam [amnis] armis obtinebant. Ceteros accolae fluminis
 Hannibal et eorum ipsorum quos sedes suae tenuerant simul
 perlicit donis ad naues undique contrahendas fabricandas-
 que; simul et ipsi traici exercitum leuarique quam primum
 regionem suam tanta hominum urgente turba cupiebant.
 8 Itaque ingens coacta uis nauium est lintriumque temere
 ad uicinalem usum paratarum; nouasque alias primum
 9 Galli incohantes cauabant ex singulis arboribus, deinde
 et ipsi milites simul copia materiae, simul facilitate operis
 inducti, alueos informes, nihil dummodo innare aquae et
 capere onera possent curantes, raptim quibus se suaque
 transueherent faciebant.
- 27 Iamque omnibus satis comparatis ad traiciendum ter-
 rebant ex aduerso hostes omnem ripam equites uirique
 2 obtinentes. Quos ut auerteret, Hannonem Bomilcaris filium
 uigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis,
 3 aduerso flumine ire iter unius diei iubet et, ubi primum
 possit quam occultissime traiecto amni, circumducere
 agmen ut cum opus facto sit adoriatur ab tergo hostes.

6 Volcarum *ed. Mogunt.* 1518, *Aldus*: uolgarum *C*: uulgarum
MDAN amnis *CMDAN*: *secl. Hearne*: dubitat *Conway* armis
MA: *om.* *CDN* 7 tanta *C*²(sic uoluit *M^xAN* *Valla*: tantam *CMD*
 hominum *C²A^x* *Valla*: omnium *CMDAN* 8 incohantes *cf.*
Mon. Ancy. 20: inchoantes *CMDAN* 9 facilitate *CM²DAN*:
 felicitate *M*

27 1 terrebat *C²A^x*: terrebat *CMDAN* 2 Hannonem Bomilcaris
M⁴A, *cf. Polyb.* 3. 42. 6: annonem amilcaris *DN*(*sed* han-, ham-): amonem
 (anonem *C^x*) miuo milcaris *C*: annonem miro (?) milcaris *M*: fortasse
 10
 mi milcaris *Puteani exemplar uel P ipse* filium *C³MDAN*: filio *C*
 flumine *MDAN*: fluminis *C* 3 hostes *C*: hoste *M*: hostem
M²DAN quod malunt *Madv. et Conway*

Ad id dati duces Galli edocent inde milia quinque et ui- 4
 ginti ferme supra paruae insulae circumfusum amnem
 latiore ubi diuidebatur eoque minus alto alueo transitum
 ostendere. Ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae 5
 in quibus equi uirique et alia onera traicerentur. His-
 pani sine ulla mole in utres uestimentis coniectis ipsi
 caetris superpositis incubantes flumen tranauere. Et alius 6
 exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen posi-
 tis, nocturno itinere atque operis labore fessus quiete unius
 diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exse-
 quendum. Postero die profecti, ex loco edito fumo signi- 7
 ficant transisse et haud procul abesse; quod ubi accepit
 Hannibal, ne tempori deesset dat signum ad traiciendum.

Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques 8
 fere propter equos nantes †. . †. Nauium agmen
 ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore
 transmittens tranquillitatem infra traicientibus lintribus
 praebebat; equorum pars magna nantes loris a puppibus 9
 trahebantur, praeter eos quos instratos frenatosque ut ex-
 templo egresso in ripam equiti usui essent imposuerant in

4 id C⁴ in ras. MDAN Galli edocent M²D: galliae docent
 CM: galli educunt AN insulae MDAN: om. C latiore
 C. L. Bauer: latiore CMDAN 5 Hispani C² in marg. MDAN:
 om. C utres MDAN: utris C: utribus C² coniectis C²MD
 AN: coniecta C caetris MA, Aldus: caeteris C: ceteris
 DN 7 edito N² Clericum anticipans: prodito CMDAN: prop-
 pinquo Gron.: praedicto (del. loco) Weissenb. sed scil. pro ex profecti
 exceperat P tempori C²M²AN: temporis CMD 8 eques CM
 et M²DAN: equites M² uel M¹ (ut uidetur) dett. alig. fere CM:
 ferre DAN dett. alig.: ferri Lov. 2 equos CM⁵DAN: quos M
 nantes CMDAN: naues Heerwagen quem Edd. seq.; sed sic fere
 nullum sensum habet, id quod paene confitetur Madvigius, Emend.
 p. 266 ad fin. Nobis paene certum uidetur aliquid, fort. duas lineas,
 excidisse: si post nantes scripsit Linius nauibus latiore puppi uehendus
 erat (uel sim.), causa corruptelae erit quod in archetypo unciali duas
 lineas litterae nau- incipiebant (uid. Tom. i, p. xi, Tom. ii, p. xvii);
 recte enim uidit Heerwagen aliquam nauium mentionem hic deside-
 rari. Videtur uox fere maiorem partem equitum, i. e. eos qui equos
 loris a puppibus trahebant, a minore illa parte distinguere, i. e. ab eis qui
 iuxta equos stabant

- 28 naues. Galli occursant in ripa cum uariis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita uibrantesque
 2 dextris tela, quamquam et ex aduerso terrebat tanta uis nauium cum ingenti sono fluminis et clamore uario nautarum militumque, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur.
 3 Iam satis pauentes aduerso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat ancepsque terror circumstabat, et e nauibus tanta ui armatorum in terram euadente et ab tergo improuisa
 4 premente acie. Galli postquam utroque uim facere conati pellebantur, qua patere uisum maxime iter perrumpunt trepidique in uicos passim suos diffugiunt. Hannibal ceteris copiis per otium traiectis spernens iam Gallicos tumultus castra locat.
- 5 Elephantorum traiciendorum uaria consilia fuisse credo; certe uariata memoria actae rei. Quidam congregatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis inritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitueret

28 1 ripa *Gron.*: ripam *CMDAN* dextris *CAN*: dexteris *MD*
 2 et ex *CMDA¹N*: ex *A* *Lov.* 4 *dett. aliq., Crevier*; sed ex § 3 *apparet et hic significare* 'etiam si nihil dū de hostium a tergo imminuentium impetu sciebant' uario nautarum *CM² uel M¹* (*per sigla, cf. c. 13. 2 adn.*) *D* (sed nautu-) *AN*: nautarum uario *M* militumque *C⁴ dett. aliq.*: militum *CMDAN* (*fort. recte, cf. 22. 29. 11*): et militum *dett. duo*; *uid. adn. c. 60. 4 (c)* et qui ex *M⁵AN*: equi ex *CMD*
 3 terribilior *MDAN*: terribiliter *C* et e (nauibus) *M uel M³*: et *CMDAN* terram *A^x*: terra *CMDAN* euadente *M³*: euadentes *CMD*: euadentis *A*: euadens *N* 4 utroque *D unde Jac. Gron.*: utroque *CM*: ultro *C^xAN* (*sed hi duo post uocem sunt quam participio conati addunt*): ultro qui (*uel ultro?*) *M²* patere *M?DA* (*sed hi tres pate reuisum*) *ed. Par. 1513*: parte re *C?N* (reuisum): parte *C^x per ras. M⁴* otium (*uel ocium*) *MDAN*: noctium *C*: noctem *C⁴*
 5 uariata *CMDAN, cf. 2. 57. 2; 23. 5. 8; 25. 1. 6; 27. 27. 12; Cic. Mil. § 8*: uariat *Mehler, cf. 1. 43. 11; 3. 45. 2; 27. 27. 14* nantem *CMD* (sed -mt-) *AN*: ante traxisse *ponit C. Heraeus*: nando *Bauer*: nando in (sequeretur) *Walch*: alia alii; sed cum phrasi refugientem nantem *cf. densa obsita 1. 14. 7 cum adn.* destitueret *CM DAN* (sed hic -er;), *cf. 2. 38. 1*: destituerat *Valla*: destituerant *Gron.*

uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ce- 6
 terum magis constat ratibus traiectos ; id ut tutius consilium
 ante rem foret, ita acta re ad fidem pronius est. Ratem 7
 unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam a terra in
 amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua deferretur, plu-
 ribus ualidis retinaculis parte superiore ripae religatam pontis
 in modum humo iniecta constrauerunt ut beluae audacter
 uelut per solum ingrederentur. Altera ratis aequae lata, longa 8
 pedes centum, ad traiciendum flumen apta, huic copulata est ;
 tres tum elephanti per stabilem ratem tamquam uiam prae-
 gredientibus feminis acti ubi in minorem adplicatam trans-
 gressi sunt, extemplo resolutis quibus leuiter adnexa erat 9
 uinculis, ab actuariis aliquot nauibus ad alteram ripam per-
 trahitur ; ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traieci
 sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti uelut ponte 10
 agerentur ; primus erat pauor cum soluta ab ceteris rate
 in altum raperentur. Ibi urgentes inter se, cedentibus ex- 11
 tremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant donec
 quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. Exci- 12
 dere etiam saeuientes quidam in flumen ; sed pondere ipso
 stabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetemptim uadis
 in terram euasere.

Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas 29
 equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum ubi
 et quantae copiae essent et quid pararent. Huic alae equitum 2

5 uadum *Valla*: uado *CMDAN*: uada *Gron.* 7 Ratem *CM⁶D*
 (*sed om. unam*) *AN*: partem *M* a (terra) *CM⁶DAN*: *om. M* (*sed*
praec. latam M, lata M¹) 8 aequae *M¹ uel M²A*: aequae *C²M*:
 equae *D*: aquae *C*: eque *N* tres tum *Conway uestigiis Harantii*
insistens: ut cum *CMDAN*: vi tum *Harant*: tum *Madv.*: ita tum
Lov. 5: ut *dett. unus corr.*: et cum (*sine ubi*) *ed. Mogunt. 1518*
praegredientibus C⁴MDAN: progredientibus *C*, *cf. adnn. ad c. 5. 9*;
c. 19. 9; *c. 32. 2*; *et 26. 40. 6*; *26. 51. 4*; *27. 13. 2*; *27. 22. 5*; *41. 1. 8*
 11 Ibi *CM²DN*: ubi *MA* trepidationis *dett. tres, Gron.*: trepida-
 tioni *CM*: trepidatione *DAN* edebant *MDAN*: cedebant *C* (*scil.*
c pro -s) 12 Excidere *M²DAN*: exindere *M*: excindere *C*:
 extendere *C⁴* pedetemptim *DA⁶ uel A^v*: pedetemptim *CMA*: pede-
 tentim *N*

- missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. Proelium atrocius quam pro numero
 3 pugnantium editur; nam praeter multa uulnera caedes etiam prope par utrimque fuit, fugaque et pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis uictoriam dedit. Victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani sed pars Gallorum, uicti
 4 amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli ut summae rerum prosperum euentum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis uictoriam Romanis portendit.
- 5 Vt re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat nisi ut ex consiliis coeptisque
 6 hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem, incertum utrum coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo qui primus se obtulisset Romanus exercitus manus consereret, auertit a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali aduentus, qui se duces itinerum, socios periculi fore adfirmantes, integro bello nusquam ante libatis uiribus Italiam
 7 adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem nondum oblitterata memoria superioris belli; sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.
- 30 Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, aduocata contione uarie militum uersat
 2 animos castigando adhortandoque: Mirari se quinam pectora

29 3 sexaginta (1x) CMDAN: quadraginta Gron. e Polybio 3. 45. 2, forl. recte 4 omenque C¹ uel C² M⁴ DA? (in ras.) N⁶ (in ras.): omnemque CM?: ome . . N incruentam MA: incruentum C: incruenti D: incruente N 5 gesta C² MDAN: gestis C Scipioni dett. unus, Sigon., cf. c. 30. 1 et 30. 4. 5: scipionis CMDAN, scil. duplicato s ex stare hostis A² dett. unus: hospitis MDAN: hospiciis CA^x: auspiciis C⁴ 6 coeptum C⁴ (-ep- in ras.) M: coptum C?: ceptum DAN Magali C: macali MDAN (Μάγλιος Polyb. 3. 44. 5) integro] ex -tetro bello ad adiri c. 30. 11 exstat P 7 Alpes(q.) P(hic) MDAN: alpis(q.) C ubique (et plerumque P) in casu Acc.

30 1 Italiam PC^x per ras. MDAN: in Italiam C? aduocata CM³ AN: aduocatam PM: aduocati D

semper impauda repens terror inuaserit. per tot annos
 uincentes eos stipendia facere neque ante Hispania excessisse
 quam omnes gentesque et terrae quas duo diuersa maria
 amplectantur Carthaginensium essent. indignatos deinde 3
 quod quicumque Saguntum obsedissent uelut ob noxam sibi
 dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad
 delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terra-
 rum. tum nemini uisum id longum, cum ab occasu solis ad 4
 exortus intenderent iter: nunc, postquam multo maiorem 5
 partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter
 ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem,
 tot milibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius
 fluminis ui traiectionem, in conspectu Alpes habeant quarum
 alterum latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos
 subsistere, quid Alpes aliud esse credentes quam montium 6
 altitudines? fingerent altiores Pyrenaei iugis: nullas pro- 7
 fecto terras caelum contingere nec inexsuperabiles humano
 generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque
 alere animantes; peruias paucis esse, esse et exercitibus.
 eos ipsos quos cernant legatos non pinnis sublime elatos 8

2 excessisse *PC?MDAN*: cessisse *C^x* gentesque *PCMAN*:
 gentes *C^xD* terrae *C⁴ Valla ed. Par. 1510*: terrae *F*: terras
 eas *P²(cf. Tom. ii, p. xxi)CMAN*: terrae eas *D* 3 traiecisse
C^xAN¹: traieccisset *PC¹?M^xDA¹N*: traieccisset *C²M* Roma-
 norum *PCMDAN*: romanum *dett. tres* 4 nemini *PC²MAN*:
 memini *D*: nemine *C* 5 itineris *C^xM²DAN*: in itineris *PCM*
 Rhodanum *PM*: rodanum *DAN*: rhodani *C* tantum *A^x Valla*:
 tantum *A¹*: tam tum *A*: iam tum *PCMD*: iam tunc *N* milibus
C^xAN: militibus *PCMD* domita *PCMDAN*: domitū *C¹* fatigatos
PC⁴MDAN⁶: fatigati *C²*: fatigatorum *N²* 7 inexsuperabiles *C⁴M²*
 uel *M¹AN* (inexup-): exsuperabiles *P(exup-)**CMD* habitari *PC¹ uel*
C²MAN: habitarent *C*: habituri *D* gignere *PC¹ uel C²MDAN*:
 gignerent *C* paucis esse, esse et *Madv. ap. Ingerslev*: paucis
 esse *PCMDAN (sed pacis DA corr. A⁶)*: paucis esse, esse *Lutembacher*
praeuente Joh. Muellerio: paucis esse, peruias *Leutsch*: paucis esse, non
 (exercitibus)? *Gron.*: paucis esse, (exercitibus) inuias? *Pal. 3 marg.*:
 fauces esse *Heerwagen* 8 cernant *C² uel potius C¹M³A^x*: cernunt
D: certant *PCMAN* pinnis *PCMDAN*: pennis *Diak., fort.*
recte, cf. Quintil. 1. 4. 12

Alpes transgressos. ne maiores quidem eorum indigenas
sed aduenas Italiae cultores has ipsas Alpes ingentibus saepe
agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto
9 transmisisse. militi quidem armato nihil secum praeter
instrumenta belli portanti quid inuium aut inexsuperabile
esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi,
10 quid laboris exhaustum esse? Romam, caput orbis terrarum,
petentibus quicquam adeo asperum atque arduum uideri
11 quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea quae
adiri posse Poenus desperet; proinde aut cederent animo
atque uirtute genti per eos dies totiens ab se uictae aut
itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac
moenibus Romanis.

31 His adhortationibus incitatos corpora curare atque ad
2 iter se parare iubet. Postero die profectus aduersa ripa
Rhodani mediterranea Galliae petit, non quia rector ad
Alpes uia esset, sed quantum a mari recessisset minus obuium
3 fore Romanum credens, cum quo priusquam in Italiam
4 uentum foret non erat in animo manus conserere. Quartis
castris ad Insulam peruenit. Ibi †Sarat† Rhodanusque amnis

9 exhaustum *M*¹*A*: exhaustum *PMN*: exautum *C*: exactum *D*
11 post adiri usque ad non pro c. 41. 13 deficit *P* uictae *C*^x*M*²
*DAN*¹: uictas ea *C*: uicta|ea *M* (scil. uictae, a in *P* duplicato ex
aut): uictas *N*? sperent] in *Or. R.* scil. speremus, cf. 23. 43. 12
adn.

31 2 non quia *CMDAN*: non quin *Luterbacher* 3 Italiam
uentum *C*²*D*: italia euentum *CAN*: italiae uentum *M*: italia uentum
*M*³*N*² 4 De difficultatibus geograph. in his capitibus uide sis
Spenser Wilkinson 'Hannibal's March', 1911 Ibi sarar *M*:
bisarar. *D*: ibi arar *CM*^x per ras. *AN*: Isara *Cluuerius*, sed hos
amnes excludit dierum ratio; de Araris fluiui mentione ap. *Sil. Ital.* 3.
452 u. *Godley, Cl. Rev.* 39 (1925) p. 32; cf. potius Σκάπας uel Σκώπας
Polyb. 3. 49. 6; cum Insula comparat *Sp. Wilkinson urbem 'Ille-*
sur-Sorgue', flumen quod nunc 'Sorgues' uocant hic nominatum
esse statuens. Hoc flumen uocat Strabo Σούργας (4. 1. 11, loco nobis
a collega Prof. J. Orr comiter indicato); unde hic Ibi Sorgas (uel
Sorga), apud *Polyb.* Σώπκας, apud *Strab.* Σούργας legenda esse conicit
Conway (in dialecto Prov. hodiernum nomen 'Sorgo' est) amnis
CMDAN, recte si pro 'magnus ille fluuius' interpretamur (cf. *Senecae*
N. Q. 3. 19): amnes dett. duo, ed. *Lugd.* 1634

diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi
confluunt in unum in mediis campis; Insulae nomen inditum.
Incolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente 5
opibus aut fama inferior. Tum discors erat. Regni certa-
mine ambigebant fratres; maior et qui prius imperitarat,
Braneus nomine, minore a fratre et coetu iuniorum qui iure
minus, ui plus poterant, pellebatur. Huius seditionis per- 7
opportuna disceptatio cum ad Hannibalem delata esset,
arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia
fuerat, imperium maiori restituit. Ob id meritum commeatu 8
copiaeque rerum omnium, maxime uestis, est adiutus, quam
infames frigoribus Alpes praeparari cogeabant. Sedatis cer- 9
taminibus Allobrogum cum iam Alpes peteret, non recta
regione iter instituit sed ad laeuam in Tricastinos flexit; inde
per extremam oram Vocontiorum agri tendit in Trigorios,
haud usquam impedita uia priusquam ad Druentiam flumen

4 in mediis *CMDAN*: mediis *Edd. uet.*: inde mediis *Jac Gron.*
Insulae *CMAN*: uti (uel uñi (uestri) uel uñ) insulae *D* quod ex unde
fortasse natum putat Conway 5-6 inferior. Tum *M⁴DAN*:
inferior tum *C^x*: inferior tumi *C*: quid habuerit *M* incertum est
6 imperitarat *MDAN*: imperitabat *C* Braneus *C* (sed -éus sic)
MAN: barneus *D*: Brancus *ed. Ven. 1470* minore a *A^v Valla*,
optime: minore ab *dett. duo* (*Lov. 4 et 5*): minor erat *CMDAN*; erat
dittographiam quae uocatur syllabae frat- esse credo ui *A^v Valla*
Lov. 5 dett. tres alii: qui *CMDAN* poterant *Lov. 5 Gron.*: poterat
CMDAN 7 disceptatio (uel -cio) *C⁴MDAN*: disceptacio *C*
delata esset *C⁴M^xD* (*comprobauit M⁵*): delecta esset *CM²*: delec-
tasset *M* (*fortasse- ec- ex illa litterae a forma α—quae uocatur Beneuen-*
tana—si iam tum in usu erat—ortum, cf. Praef. Tomi huius § 61): de-
lecta esset *AN dett. alig.*: reiecta esset *A^v quod ed. Mogunt. 1518*
accepit fuerat *M²*: futurum *CMDAN* (sed post quod inserit erat
D): fuerit *dett. duo*: futura *Lov. 5* 8 Ob id meritum *M³A^x*:
ob id emeritum *MAN*: obi de | meritum *C*: ob idem meritum *C²D*
commeatu *M^x*: commeatum *CMDA*: commeatus *C⁴A^v*: comeatus *N*
adiutus *M³A²*: aditus *CMAN*: additus *N²*: traditus *D* quam
M² dett. duo, Gron.: quod *CM⁴DAN* 9 Sedatis *MDAN*:
sedatis Hannibal *C* instituit *MDAN*: instruit *C* in Tri-
castinos *MDA^x* (*sic Sil. Ital. 3. 466 et Ammian. 15. 10. 11*): in Tri-
castinos *CA*: intricastrinos *N* tendit *CMDAN*: tetendit *A^v?*
Edd. uet. Trigorios *CMDAN Edd. uet.*: Tricorios *ed. Mogunt. 1518*
ex Ammiano ad Druentiam *M⁴*, *cf. Sil. Ital. 3. 468*: adruentiam
CMAN: ad durentiam *D*

10 peruenit. Is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae
fluminum difficillimus transitu est; nam cum aquae uim
11 uehat ingentem, non tamen nauium patiens est, quia nullis
coercitus ripis, pluribus simul neque iisdem alueis fluens,
noua semper (per) uada nouosque gurgites—et ob eadem
pediti quoque incerta uia est—ad hoc saxa glareosa uoluens,
12 nihil stabile nec tutum ingredienti praebet; et tum forte
imbribus auctus ingentem transgredientibus tumultum fecit,
cum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamori-
bus turbarentur.

32 P. Cornelius consul, triduo fere postquam Hannibal a ripa
Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostium uenerat,
2 nullam dimicandi moram facturus; ceterum ubi deserta
munimenta nec facile se tantum praegressos adsecuturum ui-
det, ad mare ac naues rediit, tutius faciliusque ita descendentibus
3 ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis
Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat,
Cn. Scipionem fratrem cum maxinia parte copiarum aduersus
4 Hasdrubalem misit, non ad tuendos tantummodo ueteres
socios conciliandosque nouos sed etiam ad pellendum His-
5 pania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis
Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam
defensurus.

6 Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpes
cum bona pace incolentium ea loca Gallorum peruenit.

10 Is MDAN: his C 11 noua semper per (uel noua super)
scripsi (praeunte ed. Rom. 1470 per noua semper): noua semper
CMDAN nouosque CMDAN: nouique C⁴ gurgites CMDAN:
gurgites faciens ed. Ven. 1470: gignit gurgites uel gurg. gign.
Kiderlin uia est CM²DAN: est uia M glareosa A²N²:
glariosa CMDN?: glomerosa A

32 1 ad (castra) C⁴MDAN: om. C 2 praegressos dett. duo,
Gron.: progressos CM²(-us M)DAN, cf. c. 28. 8 adn. 3 Cn. (uel
cñ) CDA: coñ. M: consulē N 5 eo qui M⁴ in ras.: eo CAN:
ea D post repetit interpungens exercitu M? ed. Rom. 1470:
exercitus CM¹DAN 6 ab Druentia ed. Rom. 1469: ab adruentia
CMDA: abasdruentia N: abruentia C²

Tum, quamquam fama prius, qua incerta in maius uero ferri 7
solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo uisa montium
altitudo niuesque caelo prope immixtae, tecta informia im-
posita rupibus, pecora iumentaue torrida frigore, homines in-
tonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu,
cetera uisu quam dictu foediora terrorem renouarunt. Eri- 8
gentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes
tumulos insidentes montani, qui, si ualles occultiores inse-
dissent, coorti ad pugnam repente ingentem fugam stragem-
que dedissent. Hannibal consistere signa iussit; Gallisque 9
ad uisenda loca praemissis, postquam comperit transitum ea
non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque quam
extentissima potest ualle locat. Tum per eosdem Gallos, 10
haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, cum se
immiscuissent conloquiis montanorum, edoctus interdiu
tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta,
luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu
uim per angustias factururus. Die deinde simulando aliud 11
quam quod parabatur consumpto, cum eodem quo con-
stiterant loco castra communissent, ubi primum degressos 12
tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus igni-
bus quam pro numero manentium in speciem factis impedi-

7 qua *A² dett. aliq.*: quam *CMA*: quidem *D*: *erasit C^x*: qua se
M²? iam *erasum*: quae *M⁴*: *om.* prius qua *N* incerta *C⁴* in *ras.*)
M²DAN: incetera *M* in maius *M²* uel *M³D¹N*: inmanis *CMA*
(ut uidetur): in matus *D* solent *dett. aliq.*: solet *CMDAN*
praecepta *CMA*: percepta *C⁴M²* uel *M³DN*, cf. 22. 2. 1 altitudo
MDAN: altitudine *C?*: altitudo est *C⁴* niuesque *C^x* (sed quae):
niues aquae *CMDAN* (aequae *M²* uel *M³*) torrida *CMDAN*:
torpida *Woelfflin, male, cf. c. 40. 9* (ubi torpida certe non ineptum est sed
ne ibi quidem a *Liuiio profectum*) inanimaque *A^o Valla ed. Mediol.*
1495: inanimaliaque *CMDAN* 8 in (primos) *MDAN*: iam *C*
agmen (uel agm̄) *MDAN* (in *C erasum*) 10 ex (aperto) *ed. Rom.*
1469: ex ea *CMAN*: ex eo *D* uim *CMDAN* (cf. 3. 5. 5; 32. 9. 8;
36. 16. 3; 37. 11. 10): uiam *ed. Ven.* 1470 11 Die *MDAN*: *om. C*
parabatur *C⁴AN*: paratur *CMD* loco *C⁴* in *ras. DAN* (sed *om.*
castra *D*): longa *M*: longo *C?* communissent *CMDAN* sed
comun-): communisset *C^x* 12 degressos *Gruter*: digressos
CMDAN

13 mentisque cum equite relictis et maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque uiro, raptim angustias euadit iisque ipsis tumultis quos hostes tenuerant consedit.

33 Prima deinde luce castra mota et agmen reliquum incedere
2 coepit. Iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant, cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes, alios uia transire
3 hostes. Vtraque simul obiecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit; deinde, ut trepidationem in angustis suoque ipsum tumultu misceri agmen uidere, equis
4 maxime consternatis, quidquid adiecissent ipsi terroris satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus iuxta, inuia ac deuia
5 adsueti decurrunt. Tum uero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur plusque inter ipsos, sibi quoque tendente ut periculo primus euaderet, quam cum
6 hostibus certaminis erat. Et equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis quos nemora etiam repercussaeque ualles augebant territi trepidabant, et icti forte aut uulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem

13 ipse MDAN: ipsum C: ipsis C⁴ iisque CM²: is (an iis?)
M: isque DA: hiisque N ipsis CM²DAN: ipse M et M^x

33 1 deinde C⁴MDAN: dedit C? 3 ipsum C?M: ipso C⁴D
AN, cf. 6. 37. 3 tumultu misceri M²DAN: tumultum isgeri CM:
tumultu urgeri C⁴ 4 ipsi N² et N^x dett. aliq.: ipsis CMDAN,
cf. 24. 17. 6 terroris MDAN: terrori CM^x peruersis CMDA
(Anglice 'overturn, throw down'; ut in Plaut. Bacch. 710 'ea ballista si peruortam turrim'; Cic. Duu. 1. 24. 49 de Hannibalis somnio 'quacumque incederet omnia arbusta uirgulta tecta peruertere'); pro diuersis N?: diuersis N^x Pal. 2 (quod cum in uias scripsit Unger)
inuia CMDAN, cf. Catull. 64. 6: in uias Unger: in uiam per inuia malit Conway (cf. c. 34. 4) uestigiis et Strothii (in inuia) et Kleinii (per inuia) insistent
5 ab iniquitate CMDAN: delet ab Luchs quoque tendente Freinsheim: cuique tendenti CMDA: cuique tentu N: cuique tentus N^x(N⁴?): quique intentus N⁶ primus Unger: prius CMDAN: prior Gron. 6 Et equi C⁴D: equi AN⁶ dett. unus, fort. recte: α (uel et) quis CM: equis M²N; -s hic ortus est ex § 3 equis maxime uel ut 26. 1. 4 respectusm uel ut 24. 17. 6 et § 4 supra dissonis A²N⁶ dett. unus: dissensionis CMD (ut
onis

putare liceat exemplar Puteani dissensi praeuisse): dissensionibus AN (sed disse-) trepidabant CM²DAN: trepidant M consterna-

simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent ; mul- 7
 tosque turba, cum praecipites deruptaeque utrimque angustiae
 essent, in immensum altitudinis deiecit, quosdam et armatos ;
 et ruinae maxime modo iumenta cum oneribus deuolue-
 bantur. Quae quamquam foeda uisu erant, stetit parumper 8
 tamen Hannibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepida-
 tionem augetet ; deinde, postquam interrumpi agmen uidit 9
 periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum
 nequiquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco
 et, cum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum
 auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata 10
 itinera fuga montanorum erant, sedatur, nec per otium modo
 sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod 11
 caput eius regionis erat, uiculosque circumiectos capit et
 capt(o c)ibo ac pecoribus per triduum exercitum aluit ; et,
 quia nec montanis primo percussis nec loco magno opere
 impediabantur, aliquantum eo triduo uiae confecit.

Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter 34
 montanos, populum. Ibi non bello aperto sed suis artibus,
 fraude et insidiis, est prope circumuentus. Magno natu a

bantur *CM²* : consternebantur *MD Edd. usque ad Jac. Gron.* : conster-
 nati sunt *AN* 7 deruptaeque *Turnebus* : diruptaeq. *CMDAN*, sed
cf. Polyb. 3. 51 (κατὰ κρημνῶν et ἐν ταῖς δυσχωρίαις) et consule sis de toto
loco Sp. Wilkinson, 'Hannibal's March' (1911) p. 27 ('en corniche,
with a precipice falling down on one side and a precipice rising up
on the other') in immensum *DA^x dett. unus* : inimensum *A* :
 inmensum *CMN* et (ruinae) *Conway* : sed *CMN* : sed ut
A : si *D* : delet *N^x*, *cf. c. 46. 10 ; c. 47. 5 ; et 22. 5. 3* maxime
MDAN (cf. e. g. 35. 34. 10) : maximae C, cf. magni agminis modo 10.
 44. 4 deuoluebantur *CM²DAN : om. M* 9 suis *A^v Valla* :
 quis *CMDN⁶* : equis *M²AN?* : qui sibi *A² uel A³* 11 uiculosque
M⁴ : uinclosque *C* : uicosque *C^xDAN* : uinculis osque *M?* capto cibo
J. H. Voss : captiuo *CM³DAN* : captibo *M?* : captiuorum *A^v Valla (qui*
ac om.) : captiuo cibo *Heusinger* montanis *CMDAN* : a montanis
Bauer primo *CMDAN* : proelio *A^v Valla ed. Rom. 1470* : proelio
 primo *Martini* : primo impetu *Bauer* loco *A^v Valla* : loca *CMDAN*
 magno opere *CM²D*, *cf. 9. 33. 8 adn.* : magnopere *MAN*

34 1 cultoribus alium *CMDAN* : sed in *M* inter alium et ut fuit
 lineola aliqua nunc erasa, unde aliumq(ue) conicit *Conway. cf. c. 60. 4*
adn. (c) montanos *CMD* : montana *AN dett. aliq.*

principes castellorum oratores ad Poenum ueniunt, alienis malis, utili exemplo, doctos memorantes amicitiam malle
 3 quam uim experiri Poenorum; itaque oboedienter imperata facturos; commeatum itinerisque duces et ad fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendum nec †asperandos †(ratus), ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset, obsidibus quos dabant acceptis et commeatu quem in uiam ipsi detulerant usus, nequaquam ut inter pacatos composito agmine duces eorum sequitur.
 5 Primum agmen elephanti et equites erant; ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitus omnia incedebat.
 6 Vbi in angustiore uiam et ex parte altera subiectam iugo insuper imminente uentum est, undique ex insidiis barbari a fronte ab tergo coorti, comminus eminus petunt, saxa
 7 ingentia in agmen deuoluunt. Maxima ab tergo uis hominum urgebat. In eos uersa peditum acies haud dubium fecit quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu
 8 accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem uentum est; nam dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo
 9 auxilii reliquerat, occursantes per obliqua montani interrupto

4 asperandos (*sine ratus*) MDAN: aspernandum C¹: aspernandos M⁵A¹ uel A²: aspernando eos (*cum credendo*) A^v dett. duo: aspernandos ratus Lov. 5: ratus nec aspernandum Haverk.: asperandos (ratus eorum animos) conicit Conway, scil. lineam unam in P amissam in uiam ed. Frob. 1535: inuia (uel in uia) CMDAN 5 cum CM²DAN: quam M sollicitus Edd. uet., cf. c. 60. 4 adn. (a): sollicitusque CMDAN: sollicitusque ad Luchs: sollicitusque Voelfflin, omnia praeponeus 6 et ex parte scripsimus: ex parte AN dett. alig.: et parte C²MD: et partes C imminente dett. unus (Ven.): imminentem CM: in(uel im-)minente C^xM²DAN ex insidiis MDAN: exinde C, mire 7 quin C⁴M²DAN: qui CM 8 ac (prope) C⁴M^xA²: ad CMDAN demittere Gron.: dimittere CMDAN angustias MDAN: angustias C reliquerat CMDAN: reliquum erat Lipsius, non male sed uix necess.: reliqui erat Luchs 9 interrupto Glareanus: erupto CM⁴DAN: ãe (uel potius ite) rapto M: -i in montani et -u- in erupto pleniore cal. scribit D

medio agmine uiam insedere, noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

Postero die iam segnius intercursantibus barbaris iunctae 35
copiae saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum
quam hominum pernicie, superatus. Inde montani pauciores 2
iam et latrocinii magis quam belli more concursabant modo
in primum, modo in nouissimum agmen, utcumque aut locus
opportunitatem daret aut progressi moratiue aliquam occa-
sionem fecissent. Elephanti sicut per artas [praecipites] 3
uias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacum-
que incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat,
agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium peruentum est per inuia plera- 4
que et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides iis
non esset, temere initae ualles a coniectantibus iter faciebant.
Biduum in iugo statiuā habita fessisque labore ac pugnando 5
quies data militibus; iumentaue aliquot, quae prolapsa in
rupibus erant, sequendo uestigia agminis in castra peruenere.
Fessis taedio tot malorum niuis etiam casus, occidente iam 6
sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia 7
niue oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen
incederet pigritiaque et desperatio in omnium uoltu emeretur,

9 una *CM²DAN*: om. *M* Hannibali *D²?AN*: hannibalis
C(-bat)M: hannibale *D* (uel -li *D*, -le *D²*)

35 1 tamen *M⁴*: tam *CMDAN* 2 utcumque *CMDAN*: ut
cuique *A⁰ Valla* aut locus *M³ Valla*: aut (au *C*) locus aut *C²MA*:
aut lo^c aut *D*: ut locus (ante utcumque aut) *N^x*: haut locus *N*
ibidem 3 praecipites *CMDAN* (sed hic ante per artas): *seclusi-*
mus ut in Puteani exemplari glossena, cf. 25. 25. 4 et Tom. i,
p. xxxviii (1): praecipitesque C⁴ Crevier. Exempla contra asyndeti
Liniani ad 22. 29. 11, et copulae -que uel et deperditae ad c. 60. 4 (c)
reperies tutum *CM⁴DAN*: uisum (uel uicum uel uiscum) *M*
adeundi *M¹DA^x*: abeundi *CMAN* praebebant *ed. Mogunt. 1518*:
praecedebant *C²(-bat C)MDAN* (fort. praedebant *P*, praecedebant
enim correctoris P² manum olet) 4 et errores *A ed. Mogunt.*: et
terrores *CMD* (sed et fort. a *D²N* iis *C*: his *MDAN* ualles
CMDAN: calles *Lipsius, perperam* coniectantibus *MDAN*:
coniectacionibus *C* (ubi a praepositio semierasa ab *C^x*) 5 iugo
CM³A^xN^x: iugos *MDN*: iugis *A*

8 praegressus signa Hannibal in promunturio quodam, unde
 longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus
 Italiam ostentat subiectosque Alpinis montibus Circum-
 9 padanos campos, moeniaque eos tum transcendere non
 Italiae modo sed etiam urbis Romanae; cetera plana, pro-
 cliuia fore; uno aut summum altero proelio arcem et caput
 10 Italiae in manu ac potestate habituros. Procedere inde
 agmen coepit iam nihil ne hostibus quidem praeter parua
 furta per occasionem temptantibus. Ceterum iter multo
 quam in adscensu fuerat—ut pleraque Alpium ab Italia sicut
 11 breuiora ita arrectiora sunt—difficilius fuit; omnis enim
 12 ferme uia praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere
 se ab lapsu possent nec qui paulum titubassent haerere ad-
 flicti uestigio suo, alique super alios et iumenta in homines
 occiderent.

36 Ventum deinde ad multo angustiores rupes atque ita
 rectis saxis ut aegre expeditus miles temptabundus manibus-
 que retinens uirgulta ac stirpes circa eminentes demittere
 2 sese posset. Natura locus iam ante praeceps recenti lapsu
 terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat.
 3 Ibi cum uelut ad finem uiae equites constitissent, miranti

9 summum *A*^s *Gron.*: summo *CMDN*: sumo *A*: ad summum *ed.*
Par. 1510 ac (pot.) *MDAN*: et *C*: *del. C*^x 10 iam *CM*^s*D*
AN: tam *M* multo *C*^s*MDAN*: multos *C* quam *ed. Ven.*
 1470: quam ut *CMDAN* 11 lubrica *A*^s*N*¹: publica *CMDA*:
 lubrica publica *N dett. aliq.*: praerupta *C*⁴ 12 ab lapsu *CD*:
 a lapsu *MAN* adflicti *C*^x*A*^x *ed. Ven.* 1495, *cf. e.g. Caes. B. G.*
 6. 27, *Cic. Pis.* § 93, *Plaut. Rud.* 1010: adflictis *CMDA*: affictis *N*:
 adfixi dubitanter *Drak.* occiderent *CMDAN*: caederent *A*^s:
 succiderent *Madv.*, *sed cf.* 23. 24. 7

36 1 rectis saxis ut *A*^v *Valla*, *optime*: rectis ac si istud *C*?*MAN*:
 erectam quod *C*³ (*in ras. sed saxis . . . ud ut apparent*): rectam ut *D*:
 erectam ut *A*^x 2 in pedum mille *A*^v *Valla*: impeditus dum ille

dum dum
C?*MAN*; *fort. ex* impeditus ille *P uel* impeditus mille (*cf.* 22. 28. 9):
 impeditus cum illa *C*³: impeditus in mirandam ille *M*⁴*D* (*sed miram*
dum) *A*³ (*sed mirandum*) admodum *MDAN*: modum *C* (*nunc*
erasum) altitudinem *CM*⁴ (-ē, *ubi ~ in ras.*) *DAN*: altitudine *M*:
 latitudinem *W. J. Goodrich per litteras*; *uid. potius Sp. Wilkinson, op.*
cit., p. 35 3 cum uelut *ed. Frob.* 1531: uel cum *C*?*MD*: ueluti

Hannibali quae res moraretur agmen nuntiatur rupem inuiam
 esse. Digressus deinde ipse ad locum uisendum. Haud 4
 dubia res uisa quin per inuia circa nec trita antea, quamuis
 longo ambitu, circumduceret agmen. Ea uero uia insupera- 5
 bilis fuit; nam cum super ueterem niuem intactam noua
 modicae altitudinis esset, molli nec praealtae facile pedes
 ingredientium insistebant; ut uero tot hominum iumentorum- 6
 que incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentem-
 que tabem liquescentis niuis ingrediebantur. Taetra ibi 7
 luctatio erat, [ut a lubrica] glacie non recipiente uestigium
 et in prono citius pedes fallente, ut, seu manibus in adsur-
 gendo seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsis
 iterum corruerent; nec stirpes circa radicesue ad quas pede
 aut manu quisquam eniti posset erant; ita in leui tantum
 glacie tabidaque niue uolutabantur. Iumenta secabant in- 8
 terdum etiam infimam ingredientia niuem et prolapsa iactan-
 dis grauius in conitendo ungulis penitus perfringebant,
 ut pleraque uelut pedica capta haerent in dura et alta
 concreta glacie. Tandem nequiquam iumentis atque ho- 37
 minibus fatigatis castra in iugo posita, aegerrime ad id

cum M^4AN : uelut cum $C^2?$ (uelud C^3): fort. uelut ad finem uiae
 equites cum constitissent 5 insuperabilis $CMDAN$, u. supra c. 23.
 4: inexsuperabilis *Woelfflin*, cf. c. 30. 9 molli CM et $M^x DAN$:
 mollis C^2 uel C^1M^2 praealtae A^v *Valla*: paraltae CMD : peraltae
 AN : peralta M^2 insistebant MAN : instebant C : intrabant C^4 :
 insistebantur D 6 tabem *ed. Par.* 1510: lauem CMD : labem
 C^4M^2AN 7 ut a lubrica $CMDAN$: *seclusi*, ut correctionem quan-
dam (uia lubrica) *corruptae uocis publica*, c. 35. 11, *forte mediam inter*
columnas insertam (nam in *Put. linearum ratio docet hanc correctionem*,
si facta est, utrique lineae, i. e. et ei quae publica et ei quae glacie
continebat, obiacuisse; secludit et Novák aliter ratiocinatus): lubrica Madv.
 uia lubrica *Sauppe*: ita lubrica *Heerwagen* pedes *Drak.*: pedem
Gron.: pede se $CMDAN$ (*sed in M -us pede se fallente omnia ab M¹*
in ras.) corruerent C^3MDA^2 : corruerant C : corruissent AN
 8 secabant $CMDA$: secabantur N : seq. necabant C^4 ; punctum ante
 secabant habet D etiam A^x *Edd. uet.*: etiam tam $CMDAN$:
 etiam tam M^x ingredientia $CDAN^1$ uel N^2 : incredientium M
 (-gred- M^5): ingredienti N conitendo *Lipsius* (*Luchsio teste*),
Tan. Faber: continendo $CMDAN$ in dura $CMDAN$: indurata *ed.*
Colon. 1525 alta $CMDAN$: alte M^2 (*sed cf. densa obsita* 1. 14. 7)

ipsum loco purgato ; tantum niuis fodiendum atque egerendum fuit.

- 2 Inde ad rupem muniendam per quam unam uia esse poterat milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque struem ingentem lignorum faciunt eamque, cum et uis uenti apta faciendo igni coorta esset, succendunt ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt.
- 3 Ita torridam incendio rupem ferro pandunt molliuntque anfractibus modicis cliuos ut non iumenta solum sed elephanti etiam deduci possent. Quadriduum circa rupem consumptum, iumentis prope fame absumptis ; nuda enim fere
- 5 cacumina sunt et, si quid est pabuli, obruunt niues. Inferiora uallis apricos quosdam colles habent riuosque prope siluas
- 6 et iam humano cultu digniora loca. Ibi iumenta in pabulum missa et quies muniendo fessis hominibus data. Triduo inde ad planum descensum et iam locis mollioribus et accolarum ingeniis.
- 38 Hoc maxime modo in Italiam peruentum est quinto mense a Carthagine Noua, ut quidam auctores sunt, quinto
- 2 decimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum milia peditum, uiginti equitum fuisse scribunt ; qui minimum, uiginti milia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab

37 2 muniendam *C*(*ut uidetur*)*MDAN*: minuendam *C*⁴*A*^x quod concidendam interpretatur *A*³ apta *M*¹ uel *M*² *ed. Rom.* 1469 : se apta (*ut uid.*) *M*⁴ : saeptae *C* : saepae *C*^x : saepta (uel septa) *MDAN* coorta esset *DAN* : cohortasset *CM* 4 Quadriduum *M* et *M*^x : quatriduum *CM*¹ uel *M*²*DAN* fame *C*⁴*MDAN* : fama *C* 5 uallis *M*²*A*² : ualles *CMDAN* : *secl. Luterb.* apricos quosdam *MAN*⁶(*apetr-N?*) : et apriscos quosdam *D* : apricos (apricas iam *C*²) quosquam *C* : apricas magis quam *C*⁴ : (ualles) apricosque quosdam *Weissenb.* habent *C*²*DAN* : habet *CM* (*unde inferior M*⁶) prope *CMDAN* : et prope *Madu., mire* 6 muniendo *CMDAN* : manendo *C*⁴ et iam *M* (*seiuinctim*) : etiam *CDAN* : iam et *Crev.* : est iam *Harant* : et *J. H. Voss*

38 3 Cincius *ed. Mogunt.* 1518 : cinnius *C*¹ in *ras.* *MDAN* : an-

Hannibale scribit, maxime auctor moueret, nisi confunderet
 numerum Gallis Liguribusque additis; cum his octoginta 4
 milia peditum, decem equitum adducta;—in Italia magis ad-
 fluxisse ueri simile est et ita quidam auctores sunt;—ex ipso 5
 autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transie-
 rit triginta sex milia hominum ingentemque numerum
 equorum et aliorum iumentorum amisisse. Taurini Semi-
 galli proxima gens erat in Italiam degresso. Id cum inter 6
 omnes constet, eo magis miror ambigi quam Alpes transie-
 rit et uolgo credere Poenino—atque inde nomen ei iugo
 Alpium inditum—transgressum, Coelium per Cremonis 7
 iugum dicere transisse; qui ambo saltus eum non in
 Taurinos sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos de-
 duxerint. Nec ueri simile est ea tum ad Galliam patuisse 8
 itinera; utique quae ad Poeninum ferunt obsaepta gentibus
 semigermanis fuissent. Neque hercule (nomen) montibus 9
 his, si quem forte id mouet, ab transitu Poenorum ullo

nus *A^x* Alimentus *Sigon.*: alimentius *CMDAN* auctor
C²MAN: aut cor *C*: me auctor *D*: auctor me *M²* 4 in Italia *C*: in
 Italiam *MDAN* ueri simile (uel ueri simillimum) *A^o* *Valla*: ueris-
 simum *CMDAN* 5 transierit *ed. Mogunt.* 1518: transierunt *CM*
DAN: transierint *M³* Taurini Semigalli *Madv., luculenter*: tauri-
 nisne (uel -ue) galli *CA²N*: taurinis galli *C³?*: taurine gallie *C⁴*: tauri-
 nis ne Galli *M*: taurinis quae Gallis *M³A¹*: taurinis que gallie *D*:
 Taurini Galli *Edd. uet. De re u. Polyb.* 3. 60. 2 et 8 (non ut *Mommsen*
 56. 3 tantum) et *cf. Freshfield, Cl. Rev.* xiii (1899) 248; *Conway, ib.*
 xxv. 156; et *Sp. Wilkinson, op. cit., p. 6* degresso *Sigon.*.
 digresso *CMDAN* 6 Poenino *MAN*: poennino *C^x* (et -nn-
in §§ 8, 9): poenninos *C*: penino *DA^x* (de inscriptionibus *uid.*
 § 9 *adn.*): Pennino *mauolt Conway et sic iam in* 5. 35. 2 ei
 (iugo) *Gron.*: et *CMDAN* 7 Coelium *cf. c. 46. 10 (PM)*: collium
CMDAN per (Crem.) *CMDAN*: alios *C⁴* dicere *dett. aliq.*:
 diceret *CMDA*: duceret *N* transisse *CAN*: transisset *MD*
 in (T.) *MDAN*: om. *C* Taurinos *M⁵A²*: taurino *CMDAN*
Salassos Lipsius, Cluuerius (uel Saluas 5. 34. 7): saltus *CM²DAN*:
 saltos *M* deduxerint *MDAN* ('would bring'): siduxerit *C*:
 duxerint *C^x*: deduxissent *Edd. uet.* 8 tum *C^xN* uel *N¹*: cum
CMDAN? patuisse *CA³* in ras. *N¹*: patuisset *M*: patuissent *M³*:
 patuse *N?*: potuisse *D* ferunt *Gron. et Hearnii N in marg.*: ferant
ed. Ven. 1470: fuerunt *CMN*: fuere *A*: fuerint *D* 9 (nomen)
h. l. Luterb. (uid. adnn. inferiores) ab transitu *MA^xN^x*: ab

Sedunoueragri, incolae iugi eius, norint inditum sed ab eo quem in summo sacratum uertice Poeninum montani appellant.

- 39 Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximae genti, aduersus Insubres motum bellum erat. Sed armare exercitum Hannibal ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo
 2 maxime sentientem contracta ante mala, non poterat; otium enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluuie tabeque
 3 squalida et prope efferata corpora uarie mouebat. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone et in nouis ignominiis trepido ad Padum festinandi ut cum hoste nondum
 4 refecto manus consereret. Sed cum Placentiam consul uenit, iam ex statuiis mouerat Hannibal Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia uolentes in amicitiam non
 5 ueniebant, ui expugnarat; iunxissetque sibi non metu solum sed etiam uoluntate Gallos accolae Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus subito aduentu consul oppressisset.
 6 Et Hannibal mouit ex Taurinis, incertos quae pars sequenda

transitū *CAN*: ob transitum *C^x*: ad transitum *D* ullo *ed. Rom.*
 1469: nullo *C²MDAN*: nomen *C²* Sedunoueragri (*uel* Seduni Veragri) *Gron. praecunte Lipsio, cf. Caes. B. G. 3. 1. 1, Plin. N. H. 3. 137*: sed uno (*uel* seduno) uelacri *CM*: sed uno uel acri *DA*: set uno uel ancri *N* (*ut uidetur*) norint *CMDAN*: norint nomen *dett. duo*: nomen norint *Frigell*: nomen ferunt *Madv.*: norunt nomen *ed. Ven. 1470* ab eo *CMDAN* quod tutatur *Woelfflin*: a deo *Cuper* (*et malit Conway*): ad eo *Lov. 5* De *insec.* cum 'loui Poenino' *cf. C. I. L. v. 2, pp. 761-764, et Seruium ad Verg. Aen. 10. 13* uertice *N ed. Rom. 1469*: uerticem *CMDAN² Lipsius*

39 1 genti *A^x ed. Rom. 1469*: gentis *CMDAN, cf. c. 33. 4* armare *C¹ uel C²A*: armari *C uel C^xMN*: armati *D* 2 enim *dett. alig.*: erat enim *CMDAN* 3 Pisas *MDAN*: ipsas *C*: ipsae *C³* *CMDAN*: et ut *Jenicke*, 'bene si ex *M* iudicare licet, quem ante oculos et ut nouis habuisse apparet' *Conway* (et ii moti—uel et ut noti—signominiis *M* (*ubi punctum sub -m- scribit M³*), in nouis ignominiis *M⁴*) 4 ex statuiis *M⁷DAN⁵*: e statuiis *C*: extatuiis *MN* uolentes... ueniebant *dett. alig.*: uolentis... ueniebat *CMDAN*: uolens... ueniebat *dett. duo, ed. Mogunt. 1518* 5 iunxissetque *A^xN¹* (*probante N⁴*) *Aldus*: iunxisset *CMDAN, sed cf. c. 60. 4 adn. (c)*: et iunxisset *Alsch.*: ac iunxisset *Weissenb.* 6 incertos *dett. alig., Lipsius*: incertus *CMDAN* (*in codd. uncial. -us et -os persaepe inter se mutantur*)

esset Gallos praesentem secuturos esse ratus. Iam prope in 7
 conspectu erant exercitus conuenerantque duces sicuti inter
 se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admi-
 ratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos iam 8
 ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat, et Scipio-
 nem Hannibal eo ipso quod aduersus se dux potissimum
 lectus esset praestantem uirum credebat; et auxerant inter se 9
 opinionem, Scipio, quod relictus in Gallia obuius fuerat in
 Italiam transgresso Hannibali, Hannibal et conatu tam
 audaci traiciendarum Alpium et effectum. Occupauit tamen 10
 Scipio Padum traicere et ad Ticinum amnem motis castris,
 priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa
 talem orationem est exorsus.

‘Si eum exercitum, milites, educerem in aciem quem in 40
 Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud uos; quid 2
 enim adhortari referret aut eos equites qui equitatum hostium
 ad Rhodanum flumen egregie uicissent, aut eas legiones cum
 quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus confessionem
 cedentis ac detractantis certamen pro uictoria habui? Nunc 3
 quia ille exercitus, Hispaniae prouinciae scriptus, ibi cum
 fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit ubi eum gerere
 senatus populusque Romanus uoluit, ego, ut consulem 4
 ducem aduersus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me
 huic uoluntario certamini obtuli, nouo imperatori apud nouos
 milites pauca uerba facienda sunt. Ne genus belli neue 5

6 secuturos esse *CMDA*: esse secuturos *N*: se secuturos esse
dett. aliq.: delet esse *Conway* (praesentes pro praesentem *M^b*) 8
 Hannibalis et *CMDAN* (cf. 6. 8. 7): et Hannibalis *Madu.* 9
 Hannibali *CMDAN*: Hannibal *C^x per ras.* Hannibal *add. ante et*
Gron., post et A^v dett. aliq. 10 traicere *CM²D*: traicere *M*:
 traiecit *AN* amnem motis *CM²AN*: motis amnem *M*: amnem
 (motis . . . aciem *omittens*) *D*

40 2 egregie uicissent *A^v Valla dett. aliq.* (‘uos pro aegre substi-
 tuistis audacter: ego autem egregie; uere audacter non egregie emen-
 dantes; ego egregie non audacter’ *Valla*): aegre (uel egre) euicissent
CMD: aegre uicissent *AN* (eg-) detractantis *MDAN*: detrec-
 tantis *C* (et simil. in § 7) pro *CM⁴DAN*: ad *M* 4 uoluntario
MDA: uoluntarie *C*: uoluntario *N*

hostem ignoretis, cum iis est uobis, milites, pugnandum quos terra marique priore bello uicistis, a quibus stipendium per uiginti annos exegistis, a quibus capta belli praemia
 6 Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is uobis illisque animus qui uictoribus et uictis esse solet. Nec nunc illi quia audent sed quia necesse est pugnaturi
 7 sunt, qui plures paene perierint quam supersint; nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractauere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis
 8 plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt sed uigentes animis corporibusque, quorum robora ac uires uix
 9 sustinere uis ulla possit. Effigies immo, umbrae hominum, fame, frigore, inluuie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc praeusti artus, niue rigentes nerui, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi
 10 ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc peditate pugnatu-
 turi estis; reliquias extremas hostis, non hostem habetis, ac nihil magis uereor quam ne cui, uos cum pugnaueritis,
 11 Alpes uicisse Hannibalem uideantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum, nos, qui secundum deos uiolati sumus, commissum ac profligatum conficere.

5 iis *ed. Rom.* 1469: his *CMDA*: *om. N*: eis *N*⁴ a quibus
 (capta) *D ed. Rom.* 1469: quibus *CMAN* (*uix recte*) 6 Nec
MDAN: ne *C* quia audent *M²D¹ uel D²AN*: qui audent *CMD*
 qui plures . . . supersint *h. l. post* pugnaturi sunt *reposuimus*
duas lineas rati similibus uocibus sunt et -sint in marginem olim extrusas
esse: prorsus exclusit Gruter: inter amissis et plus spei posuerunt
CMDAN qui *CMDAN*: cum uel quod *Gron.*: quo *Heerwagen*: quia
Alschefski paene *CMDAN*: ante partibus *Riemann*, ante duabus
Luterb. ponere uoluit: foede *Gron.* 9 torrida *CMDAN*: torpida
Lipsius et Ph. Rubenius ex Sil. It. 4. 69; *sed cf. c. 32. 7* 10 hostis
C: hostium *MDAN* habetis *CMD*: habebitis *AN* quam ne cui,
 uos cum *scripsimus*: quam ne cuiquam, uos cum *Drak.*: necumquam
 uos cum *CMN*: ne cuiquam uos cum *M⁵*: ne cum quam ne uos cum
D: ne unquam uos cum *A*: quam ne uos cum *dett. aliq.*: ne cum
 uos *Jac. Gron.*: quam ne cum uos *Madu.* 11 decuit *CMDAN*:
 decuerit *Woelfflin* foederum *MDAN*: foedere *C*

Non uereor ne quis me haec uestri adhortandi causa 41
magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo adfectum esse.
Licuit in Hispaniam, prouinciam meam, quo iam profectus 2
eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii partici-
pem ac periculi socium haberem et Hasdrubalem potius
quam Hannibalem hostem et minorem haud dubie molem
belli; tamen, cum praeterueherer nauibus Galliae oram, ad 3
famam huius hostis in terram egressus, praemisso equitatu
ad Rhodanum moui castra. Equestri proelio, qua parte 4
copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi;
peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur,
quia adsequi terra non poteram, [neque] regressus ad naues
[erat] quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarum-
que circuitu, in radicibus prope Alpium huic timendo hosti
obuius fui. Vtrum, cum declinare certamen, improuidus 5
incidisse uideor an occurrere in uestigiis eius, lacessere ac
trahere ad decernendum? Experiri iuuat utrum alios repente 6
Carthaginenses per uiginti annos terra ediderit an iidem
sint qui ad Aegates pugnaverunt insulas et quos ab Eryce
duodeuicenis denariis aestimatos emisistis, et utrum Hanni- 7
bal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an uectiga-

41 2 consilii C^2M^5 uel M^2 : consilii $CMDAN$ 4 in modum
 DA^xN : immodum CM : immodum A non poteram *dett. aliq. secundum Sigonium*: non poteram neque $CMDAN$ regressus ad naues
Sigon. 'e uet. lib.', dett. unus: regressus ad naues erat $CMDAN$: la-
cunam post neque statuit Weissenb., fort. recte: pro non poteram neque
... erat *scribit nequieram Woelfflin, optime* maxime $CMDAN$
(*cf. 9. 24. 9*): maxima *dett. aliq. et Gron.* potui CM^xAN :
potui||| M (*ubi nihil in parte rasa nisi -s certe discernitur, sed credo*
scel- pro cel-) maris $MDAN$: magis C huic timendo hosti
hic CMDA^x: post obuius fui ponunt AN ('post improuidus malim'
Conway) 5 improuidus *Thomann*: improuisus $CMDAN$
lacessere ac trahere M^2DA : lacesserac retrahere C : lacessere adtra-
here M^1 uel M^2 : lacessere attrahere M^1A^2N : lacesserac retrahere
re
 C^x (*unde uidetur lacesserac P uel exemplar eius praebuisse*) 6 pug-
nauerunt AN *dett. aliq.*: pugnauerint C^2MD : pugnauerit C Eryce
 M : erice DAN : arce C 7 aemulus M^5DAN : aemulu| C (*ali-*
quid ras.): aemenso C^2 : aemulo M itinerum CMD^1 uel D^2AN :
itinerum C^2 (*uel C^4*): om. D an (uect.) C^2M^5DAN : ac CM

- lis stipendiariusque et seruus populi Romani a patre relictus.
 8 Quem nisi Saguntinum scelus agitare, respiceret profecto,
 si non patriam uictam, domum certe patremque et foedera
 9 Hamilcaris scripta manu, qui iussus ab consule nostro prae-
 sidium deduxit ab Eryce, qui graues impositas uictis Cartha-
 giniensibus leges fremens maerensque accepit, qui decedens
 Sicilia stipendium populo Romano dare pactus est.
 10 Itaque uos ego, milites, non eo solum animo quo aduersus
 alios hostes soletis, pugnare uelim, sed cum indignatione
 quadam atque ira, uelut si seruos uideatis uestros arma re-
 11 pente contra uos ferentes. Licuit ad Erycem clausos ultimo
 supplicio humanorum, fame interficere; licuit uictricem
 classem in Africam traicere atque intra paucos dies sine ullo
 12 certamine Carthaginem delere; ueniam dedimus precanti-
 bus, emisimus ex obsidione, pacem cum uictis fecimus, tu-
 telae deinde nostrae duximus, cum Africo bello urgerentur.
 13 Pro his impertitis furiosum iuuenem sequentes oppugnatum
 patriam nostram ueniunt. Atque utinam pro decore tantum
 14 hoc uobis et non pro salute esset certamen! Non de pos-
 sessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur,
 15 sed pro Italia uobis est pugnandum. Nec est alius ab tergo
 exercitus qui, nisi nos uincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliae
 sunt, quas dum superant, comparari noua possint praesidia;
 hic est obstandum, milites, uelut si ante Romana moenia
 16 pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum sed coniugem
 ac liberos paruos armis protegere putet; nec domesticas

7 a (patre) *C²M⁵AN*: om. *CMD* 9 Eryce *M¹* uel *M⁷A^x*:
 eyrce *C?*: eurce *C²* (uel *C⁴*): euryce *MA*: eurice *DN* impositas
 uictis *C^xMDAN*: impositos uictas *C* decedens *CMDA⁸N*: dece-
 dere *A* Sicilia *C²MDAN*: siciliam *C* stipendium *M^xA*: qui
 stipendium *CN*: . qui stipendium *M*: Qui stipendium *D* 10 quo
C² uel *C¹M⁵AN*: quod *CMD* 11 Erycem *M²* uel *M⁷A^x*: eurycem
MA: eurcem *C*: euricem *DN* 13 sequentes *C²M³DAN*: sequeunte
C: sequentem *M*. Cum uocibus salute esset denuo incipit *P*
 15 obsistat *PMDAN*: obsistant *C* obstandum *CDAN*: obtandum
P: optandum *M* 16 protegere *PC⁴MDAN*: protetere *C*

solum agitet curas sed identidem hoc animo reputet nostras
nunc intueri manus senatum populumque Romanum : qualis 17
nostra uis uirtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis
ac Romani imperii fore.'

Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius quam 42
uerbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum
exercitu captiuos montanos uinctos in medio statuit armisque
Gallicis ante pedes eorum proiectis interrogare interpretem
iussit, ecquis, si uinculis leuaretur armaque et equum uictor
acciperet, decertare ferro uellet. Cum ad unum omnes fer- 2
rum pugnamque poscerent et deiecta in id sors esset, se quis-
que eum optabat quem fortuna in id certamen legeret, et, (ut) 3
cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio ex-
sultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Vbi 4
uero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo
condicionis homines erat sed etiam inter spectantes uolgo,
ut non uincentium magis quam bene morientium fortuna
laudaretur. Cum sic aliquot spectatis paribus adfectos di- 43
misisset, contione inde aduocata ita apud eos locutus fertur.

'Si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante 2
habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna uestra habue-
ritis, uicimus, milites ; neque enim spectaculum modo illud
sed quaedam ueluti imago uestrae condicionis erat. Ac 3
nescio an maiora uincula maioresque necessitates uobis
quam captiuus uestris fortuna circumdederit. Dextra laeua- 4

16 agitet *CM*² uel *M*⁵*DAN* : agitet et *PM* hoc *PMDAN* : h *C*
(postea erasum) populumque *PC*⁴*MA* : populum *CDN*, cf. c. 60. 4
adn. (c) 17 illius *PCMDAN* : ipsius *Gron.* : del. *Tan. Faber*
Romani *CM*³ uel *M*⁵*DAN* : romanis *PM*, cf. c. 33. 4

42 1 exercitu *C*²*M*³ uel *M*⁵*DA* : exercitum *PCM* ecquis si
Pal. 2 secundum *Gebhardium* : et quis *PCM* : quis *DA* : quis si *A*² uel *A*³
2 deiecta *A*² : delecta *PCMDA* quem fortuna *C*²*DA* : quam
fortunam *PCM* 3 et ut (uel ut) *Valla* (cf. c. 57. 5) : et *PCMDA* :
del. *Woelfflin*, bene 4 is *C*²*A* : his *PCMD*

43 1 Cum dett. unus (*Gaertn.*), *Gron.* : dum *PCMDA*, cf. i. 40. 7
adn. et 23. 10. 12 2 Si *CMDA* : si *P* exemplo *C*² in ras.
*M*⁵*DA* : extemplo *PC*?*M*

que duo maria claudunt nullam ne ad effugium quidem
 nauem habentes; circa Padus amnis, maior [Padus] ac
 uiolentior Rhodano, ab tergo Alpes urgent, uix integris
 5 uobis ac uigentibus transitae. Hic uincendum aut morien-
 dum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. Et eadem
 fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia
 uobis ea uictoribus proponit quibus ampliora homines ne
 6 ab dis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam
 tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas nostra uir-
 tute recipaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent:
 quidquid Romani tot triumphis partum congestumque pos-
 7 sident, id omne uestrum cum ipsis dominis futurum est; in
 hanc tam opimam mercedem, agite dum, dis bene iuuantibus
 8 arma capite. Satis adhuc in uastis Lusitaniae Celtiberiae-
 que montibus pecora consecrando nullum emolumentum
 9 tot laborum periculorumque uestrorum uidistis; tempus est
 iam opulenta uos ac ditia stipendia facere et magna operae
 pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et
 10 tot armatas gentes emensos. Hic uobis terminum laborum
 fortuna dedit; hic dignam mercedem emeritis stipendiis
 11 dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem
 existimaritis uictoriam fore; saepe et contemptus hostis
 cruentum certamen edidit et incliti populi regesque perleui
 12 momento uicti sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis
 13 Romani, quid est cur illi uobis comparandi sint? Vt uiginti
 annorum militiam uestram cum illa uirtute, cum illa fortuna
 taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ulti-

4 habentes *Perizonius et Douiat (rectius habentis (acc. pl.) Drak.)*:
 habentibus PCMDA, cf. 22. 21. 4 adn. circa PCMDA: contra
 uel citra dett. aliq. maior A^x ed. Rom. 1469: maior Padus PCM
 DA 5 Et (eadem) PCMDA: at Lipsius 6 essent PCMDA:
 essent; nunc Woelfflin, sed cf. 34. 31. 13 omne C^xM³D?A: omnes
 PCMD¹ uel D 7 agite dum Koch: agite cum PCMDA, cf. § 1
 11 difficilem A: difficile PCMD, fort. recte 12 Nam dempto M²
 uel M¹: unam dempto PMD: uno dempto A: adempto C: immo (uel
 horum) dempto Aⁿ uno (fulg.) PCMDA: uano Luchs cur
 PCMD: quod A: quo J. H. Voss

mis terrarum per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae
 populos uincentes huc peruenistis; pugnabitis cum exercitu 14
 tirone, hac ipsa aestate caeso, uicto, circumssesso a Gallis,
 ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem. An me in 15
 praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe
 eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, uictorem eun-
 dem non Alpinarum modo gentium sed ipsarum, quod
 multo maius est, Alpium, cum semenstri hoc conferam duce,
 desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Poenos 16
 Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo
 utrius exercitus sit consul. Non ego illud parui aestimo, 17
 milites, quod nemo est uestrum cuius non ante oculos ipse
 saepe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego
 uirtutis spectator ac testis notata temporibus locisque referre
 sua possim decora. Cum laudatis a me miliens donatisque, 18
 alumnus prius omnium uestrum quam imperator, procedam
 in aciem aduersus ignotos inter se ignorantesque.

Quocumque circumtuli oculos, plena omnia uideo ani- 44
 morum ac roboris, ueteranum peditem, generosissimarum
 gentium equites frenatos infrenatosque, uos socios fidelis- 2
 simos fortissimosque, uos, Carthaginienses, cum ob patriam,
 tum ob iram iustissimam pugnaturus. Inferimus bellum 3
 infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius
 fortiusque pugnaturi quam hostis, quanto maior spes, maior
 est animus inferentis uim quam arcentis. Accendit prae- 4

13 huc C^2M^3 uel M^5DA : hoc PCM 14 tirone (-ae) PMA :
 tyrone D : rome C : romano C^4 15 prope MA^v : probe PCM^3DA
 natum A^v $Valla$: notum $PCMDA$ 18 Cum laudatis a me $Alb.$
Rubenius ap. Gron.: tum laudatis me PCM^x (sed C et M^x , qui ✓ ante
 tum erasil, decora cum -tum in unam uocem coniungunt): tum laudas-
 tis M^5 uel M^6A : cum laudastis me DA^v : tum laudastis me D^2
 donatisque P : donastis CDA : donastisque P^2M alumnus C^4
Alb. Rubenius ap. Gron.: alumnus PC^2MD (-mpn-) A^x (alumni A)
 in aciem C^4 *Lov.* 4: aciem PCM : acie DA

44 1 Quocumque P^2CMDA : quodcumque P 2 ob patriam M^1
 uel M^2DA^1 , cf. *Verg. Aen.* 6. 660: patriam $PCMA$ (qui p- pro ob
 inceperat): pro patria *Weissenb.*

terea et stimulat animos dolor, iniuria, indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde uos omnes qui Saguntum oppugnassetis; deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit; cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere aequum censet. Circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos non excedamus, neque eos, quos statuit, terminos 6 observat: "Ne transieris Hiberum; ne quid rei tibi sit cum Saguntinis." Ad Hiberum est Saguntum? "Nusquam te 7 uestigio moueris." Parum est quod ueterrimas prouincias meas, Siciliam ac Sardiniam, (ademisti?) Adimis etiam Hispanias et, si inde cessero, in Africam transcendes. (Transcendes) autem? Transcendisse dico. Duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est nisi quod armis uindicari- 8 mus. Illis timidis et ignauis esse licet, qui respectum habent, quos sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: uobis necesse est fortibus uiris esse et, omnibus inter uictoriam mortemue certa desperatione abruptis,

5 bellum, cum *ed. Rom.* 1469: bellum *PCMDA* censet *C³DA*: censent *PCM* 6 Ad Hiberum est Saguntum *PCMDA*, quod retinet addita interrogationis nota *Koehler*: at non ad Hiberum est Saguntum *Madv.*: cis Hiberum est Saguntum *Crevier*: simile quid *Weissenb.*: at liberum est Saguntum *Krauss*: *om. Lov.* 5, bene, et sic olim *Weissenb.*

7 ademisti? Adimis *Heerwagen*: adimis *P*: adimit *P²CMDA*: ademit *Lov.* 3, *ed. Rom.* 1469: ademit nisi adimat *ed. Par.* 1513, *ed. Mogunt.* 1518: adimis? *Madv.* Hispanias *CM*: spanias *P*: hispaias *D*: hispaniam *A*: etiam in Hispanias *Madv.* et si inde cessero *C⁴M¹* uel *M³A²*: et inde cessero *PC*(sed cens-) *MDA* transcendes *PM*: transcendens *C*: transcendis *D*: transcendet *A Lov.* 4 *dett. aliq.* Transcendes autem? Transcendisse dico *Madv.* (cf. 31. 7. 8): transcendisse autem dico *PCMDA*: transcendet autem dico? *ed. Frob.* 1535: transcendes autem, dico? *Gron.*: transcendes autem? immo *Weissenb.* usquam *A²*: umquam *PCMDA* uindicarimus *Gron.* (-cauerimus *ed. Par.* 1510): uindicaremus *PCMDA* 8 habent *C²M¹* uel *M²A*: habet *PCMD* quos *A²* *ed. Frob.* 1531: quod *PCMDA* tuta *A^x* per ras.: tota *PCMD*: tûlta uel tûcta *A*: tot *C^x* mortemue *PCMDA*: mortemue *Wesenberg*

aut uincere aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc [bene fixum] omnibus 9 destinatum in animo est, iterum dicam, uicistis; nullum contemptu m(ortis incitamentum) ad uincendum homini ab dis immortalibus acrius datum est.'

His adhortationibus cum utrimque ad certamen accensi 45 militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt tu- tandique pontis causa castellum insuper imponunt: Poenus 2 hostibus opere occupatis Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime iubet prin- 3 cipumque animos ad defectionem sollicitari. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque milia passuum ab Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra 4 habebat; reuocatoque propere Maharbale atque equitibus cum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, uocatis ad contionem certa praemia pronuntiat in quorum spem pugna- rent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, 5 ubi quisque uelit, immunem ipsi qui accepisset liberisque; qui pecuniam quam agrum maluisset, ei se argento satis- facturum; qui sociorum ciues Carthaginienses fieri uellent, 6 potestatem facturum; qui domos redire mallent, daturum se operam ne cuius suorum popularium mutatam secum

8 dubitabit P^2CM^3DA : adubitabit PM : titubabit *Ernesti* 9 bene fixum $PCMDA$: *secl. Hertz, rectissime* destinatum $PCMDA$, cf. 6. 6. 7: *secl. Madv.*: destinatumque C^2A^2 uel A^3 : si destinatum *Heerwagen*: si destinatum (*om. in*) *Woelfflin* nullum contemptu m(ortis incitamentum) *Frigell, optime* (cf. *Tom. ii, p. xvi*): nullum inci- tamentum $A''Valla$: nullum contemptum $PCMDA$: nullum conceptum A^x : nullum contemptu m(ortis telum) *Stroth, sed telum ante datum aim add. ed. Rom. 1469*

45 1 His CDA : hiis PM 3 Victumulis *Stroth, cf. Strab. 5. 1. 12 et Plin. N. H. 33. 78*: uicotumulis $PCMDA$: uictumulis *Ph. Rubin- benius, cf. c. 57. 9* 4 Maharbale C^4 (sed maarbale) M^3 uel M^4A : maharballi PC (sed ma arbali) MD instare C^2A^x : inspectare $PCMDA$? pronuntiat A : praenuntiat (uel-ciat) $PCMD$ 5 uelit $PCMDA$: uellet *Wesenberg, frustra, u. sis 23. 43. 12 adn.*

7 fortunam esse uellent. Seruis quoque dominos prosecutis
 libertatem proponit binaque pro his mancipia dominis se
 8 redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laeua manu,
 dextra silicem retinens, si falleret, Iouem ceterosque pre-
 catur deos ita se mactarent quemadmodum ipse agnum
 mactasset, et secundum precationem caput pecudis saxo
 9 elisit. Tum uero omnes, uelut dis auctoribus in spem
 suam quisque acceptis, id morae quod nondum pugnarent
 ad potienda sperata rati, proelium uno animo et uoce una
 poscunt.

46 Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super
 2 cetera recentibus etiam territos prodigiis; nam et lupo in-
 trauerat castra laniatisque obuiis ipse intactus euaserat, (et)
 examen apum in arbore praetorio imminente consederat.
 3 Quibus procuratis Scipio cum equitatu iaculatoribusque
 expeditis profectus ad castra hostium exque propinquo copias,
 quantae et cuius generis essent, speculandas obuius fit
 Hannibali et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca
 4 progresso. Neutri alteros primo cernebant; densior deinde
 incessu tot hominum (et) equorum oriens pulvis signum
 propinquantium hostium fuit. Consistit utrumque agmen
 5 et ad proelium sese expediebant. Scipio iaculatores et Gallos
 equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris
 fuit in subsidiis; Hannibal frenatos equites in medium accipit,

6 uellent *A*: uellet *PCMD* 7 quoque dominos *C²M³A*: quo-
 que domino *CD*: quodque domino *PM* his *PCMDA* *ed. Rom.*
1469, Ald.: iis *Madv.* 8 precatur . . . mactasset et *Luterbacher*:
 prae(uel pre-)catus . . . mactasset et *PCMDA*: precatus . . . mactasset
ed. Frob. 1531: *Luterb. sequimur, rati Puteani exemplar precat'* (*cf. 23.*
48. 5 et 9 adnn.) *praeuisse* 9 rati *PCMDA*: esse rati *Wesenberg,*
male

46 2 (et) *add. ed. Frob. 1531*: *om. PCMDA (cf. 22. 29. 11 adn.)*
 3 exque *A^v Valla*: ex quo *PCMDA*: ex loco *A¹ uel Petrarcha fort.*
manu sua (cf. Vallam ad loc.): ex *dett. duo, Gron.* copias *PCMDA*:
 copiasque *Gron.* 4 et equorum *Weissenb.*: equorum *PCM³*:
 equoru *M*: equorumque *C²DA* (*fort. recte, P enim de q. incertissimus*
est; sed hic moriens (post equorum) pro oriens exhibet P cum M)
 et ad *C²M¹ uel M³*: et *PCMDA (secū proelio hi duo)*

cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato iacula- 6
tores fugerunt inter subsidia ac secundam aciem. Inde
equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein quia turba-
bant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut
desilientibus ubi suos premi circumuentos uidissent, iam
magna ex parte ad pedes pugna abierat, donec Numidae qui 7
in cornibus erant circumuecti paulum ab tergo se ostende-
runt. Is pauor perculit Romanos, auxitque pauorem consulis
uolnus periculumque intercurso tum primum pubescentis
filii propulsatum. Hic erit iuuenis penes quem perfecti 8
huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam uictoriam de
Hannibale Poenisque appellatus. Fuga tamen effusa iacu- 9
latorum maxime fuit quos primos Numidae inuaserunt; alius
confertus equitatus consulem in medium acceptum, non
armis modo sed etiam corporibus suis protegens, in castra
nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. Seruati 10
consulis decus Coelius ad seruum natione Ligurem delegat;
malim equidem de filio uerum esse, quod et plures tradidere
auctores et fama obtinuit.

Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile 47
apparuit et equitatu meliorem Poenum esse et ob id campos
patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo
Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte iussis mili- 2

6 ac secundam *M?* *Jac. Gron.*: adsecundam *PCD*: ad secundam *M*
uel M¹A ad pedes pugna abierat *Luterbacher*, optime (u pro b
saepe P, *saepissime Vindob. habet*): ad p. pugna uenerat *uel* ierat
Gron.: ad despugnaui erat *P*: anceps pugna erat *P²CM⁴A*: anceps
pugnaui erat *D*: anceps pugnaberat *M* (*ut uidetur*) 7 Is (pauor)
C²M⁴D: his *PCMA* propulsatum *ed. Ven.* 1498: pulsatum *PC*
MDA 8 erit *PMD¹* *uel D²*, cf. 7. 1. 1, 24. 43. 8 *et Flor.* 2. 6.
11 'hic erit Scipio qui in exitium Africae crescit': erat *CDA Edd.*
ante Gron. penes *DA^x*: paenes *P²CM*: poenes *A*: aenes *P*

9 post iaculatorum *inserit Conway* et Gallorum equitum *ex* § 5,
Luterbacherio praeunte qui post inuaserunt idem addere uult quo expli-
catus sit alius insequens; sed nihil indicant PCMDA 10 Coelius *PMA*
(cf. c. 38. 7): caelius *C*: celius *D*: caelius auctor *C²* et fama *M⁷*: sed
fama *PCMD* (cf. cc. 33. 7 *et* 47. 5): secundum fama *A ed. Rom.* 1469

47 1 quo *C²(C¹?)M³A*: quod *PCMD* apparuit et *PCMDA*
(sed apparuit *om. M*, add. *M⁷*): apparuit *H. Sauppe*, quare?

tibus uasa silentio colligere castra ab Ticino mota festinat-
 tumque ad Padum est ut ratibus, quibus iunxerat flumen,
 nondum resolutis sine tumultu atque insectatione hostis
 3 copias traiceret. Prius Placentiam peruenere quam satis
 sciret Hannibal ab Ticino profectos; tamen ad sescentos
 moratorum in citeriore ripa Padi segniter ratem soluentes
 cepit. Transire pontem non potuit, ut extrema resoluta
 4 erant tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor
 est Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen
 extemplo tranasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi
 uada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinen-
 5 dum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis eius uix
 fidem fecerint; nam neque equites armis equisque saluis tan-
 tam uim fluminis superasse uerisimile est—ut iam Hispanos
 omnes inflati trauexerint utres—, et multorum dierum circuitu
 Padi uada petenda fuerunt qua exercitus grauis impedimentis
 6 traduci posset. Potiores apud me auctores sunt qui biduo
 uix locum rate iungendo flumini inuentum tradunt; ea
 cum Magone equites (et) Hispanorum expeditos praemis-
 7 sos. Dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum
 audiendis moratus, traicit grauius peditum agmen, interim
 Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere
 8 Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post die-
 bus sex milia a Placentia castra communiuit et postero die in
 conspectu hostium acie directa potestatem pugnae fecit.

3 Placentiam] *de situ oppidi u. c. 56. 3 adn.* ad sescentos (dc)
Gron., cf. Polyb. 3. 66. 4: ad haec PCMDA (sed hec CD): haud C²:
adhuc dett. aliq.: aliquot A² uel A³; fort. haec pro aec stat idque pro acc,
i. e. dcc, uel pro d, cf. Heraei Quaest. Crit. p. 52 ripa Padi *Gron.:*
 rapadi P: ripa P¹ et P³ (ut uidetur) CMDA pontem PCMDA:
 ponte H. J. Mueller 4 tranasse D: trannasse P: transnasse
 P²CM Gron.: transnatasse A 5 nam neque *ed. Frob. 1531:* nam-
 que PCMDA: neque C⁴A^v *dett. aliq.* et multorum *ed. Frob. 1531*
(cf. c. 33. 7): sed multorum PCMDA fuerunt ed. Frob. 1531: fuerint
 PCMDA 6 Potiores C²: posteriores PCMDA: posteriores celio
 A⁰(A^v?) et (Hisp.) *Weissenb.: om. PCMDA* 7 circa PCMDA:
 citra *ed. Mogunt. 1518, Madv. ed. 3* 8 directa DA: derecta
 PC⁴M: decreta C

Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen 48
quam re maior, ab auxiliariis Gallis facta est. Ad duo 2
milia peditum et ducenti equites uigilibus ad portas trucidatis ad Hannibalem transfugiunt; quos Poenus benigne adlocutus et spe ingentium donorum accensos in ciuitates quemque suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio 3
caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus contactosque eo scelere uelut iniecta rabie ad arma ituros, quamquam grauis adhuc uolnere erat, tamen quarta uigilia 4
noctis insequentis tacito agmine profectus, ad Trebiam fluiuium iam in loca altiora collesque impeditiores equiti castra mouet. Minus quam ad Ticinum fefellit; missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu turbasset utique nouissimum agmen, ni auiditate praedae in uacua Romana castra Numidae deuertissent. Ibi dum perscrutantes loca 6
omnia castrorum nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis est de manibus; et cum iam transgressos Trebiam Romanos metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio, nec 7
uexationem uolneris in uia iactati ultra patiens et collegam—iam enim et reuocatum ex Sicilia audierat—ratus expectandum, locum qui prope flumen tutissimus statuius est uisus delectum communiit. Nec procul inde Hannibal cum con- 8
sedisset, quantum uictoria equestri elatus, tantum anxius inopia quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis com meatibus, maior in dies excipiebat, ad Clastidium uicum, 9
quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi cum uim pararent, spes facta prodicionis; nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio

48 2 accensos *P²CMDA*: accessos *P* dimisit *CM³DA*: dimisit *P²M*: dimissis *P* 4 iam in *Lov.* 3: iam *PCMDA* collesque *A^v Valla ut scripsit Alschevski*: colusq. *P*: locusq. *P²CM²DA*: locisq. *C⁴ et sic fort. noluit M³* equiti *A^v (uel A⁶) Valla*: equites *PCMDA* 7 iactati *Heinsius*: iactanti *PCMD*: iactantis *C⁴D¹ uel D²A* delectum *C²A^x*: dilectum *PCMDA* 9 Dasio *Gron., cf. 24. 45. 1*:

Brundisino praefecto praesidii corrupto traditur Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam.

10 In captiuos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saeuitum est.

49 Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes et a Sempronio
2 consule et ante aduentum eius terra marique res gestae. Vingt quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginensibus missae; nouem Liparas, octo ad insulam Volcani tenuerunt, tres in fretum auertit
3 aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas
4 naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis praeter uiginti naues, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere
5 ad sollicitandos ueteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam curam esse; credere eadem tempestate qua ipsi disiecti forent eam quoque classem ad Aegates insulas deiectam.
6 Haec, sicut audita erant, rex M. Aemilio praetori, cuius Sicilia prouincia erat, perscribit monetque[et] Lilybaeum firmo
7 teneret praesidio. Extemplo et circa a praetore ad ciuitates missi legati tribunique suos ad curam custodiae intendere,
8 et ante omnia Lilybaeum tueri apparatu belli, edicto propo-

dasiro *P*: dati pro *P²MDA*: datis *p. r. C*: datis pro *A^v* (uel *A⁶*)
dett. aliq.: datis per *M³*

49 2 Liparas *C²* (*sic puncto corr. C² ipse, ut uid.*) *dett. duo*: Liparias
PC²MDA (uel -rtas): Liparia *C* octo ad *PCMDA*: octo *ed. Lugd.* 1554 auertit *A^x*: aduertit *PC^xMDA*: aduertitas *C ut uidetur* 6 perscribit *ed. Frob.* 1531: praescribit *PCMDA* et *PMDA*: ut *CM³A^v*: *om. ed. Par.* 1510 et *Woelfflin* teneret *P²* (-aet) *M³A²* uel *A^v* *ed. Par.* 1510: tenere *CMDA*: tenerae *P* 7 et circa a praetore ad ciuitates *Sigon.*: et circa praetore a ciuitate *PCMDA* (*sed praetorem CDA*): et circa a praetore ciuitate *M³*: et a praetore circa ciuitates *A^v*: et circa ciuitates a praetore *Weissenb.*: a praetore et circa ciuitates *Frigell* tribunique *PCMDA*: tribunique qui *ed. Rom.* 1469 et *Madv. ed.* 4: tribuni qui *A^v* intendere et *Madv. ed.* 3: intendere *H. Sauppe*: intenderent *PCMDA*: intenderent et *Madv. ed.* 4 8 tueri *H. Sauppe*:

sito ut socii nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent et ubi signum datum esset ne quis moram con-
scendendi faceret, perque omnem oram qui ex speculis pro-
spicerent aduentantem hostium classem missis.

Itaque quamquam de industria morati cursum nauium 9
erant Carthaginienses ut ante lucem accederent Lilybaeum,
praesensum tamen est quia et luna pernox erat et sublatis
armamentis ueniebant. Extemplo datum signum ex speculis 10
et in oppido ad arma conclamatum est et in naues conscen-
sum; pars militum in muris portarumque in stationibus, pars
in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud 11
cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinue-
runt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pug-
nam classe absumpto. Vbi inluxit, recepere classem in altum 12
ut spatium pugnae esset exitumque liberum e portu naues
hostium haberent. Nec Romani detractauere pugnam et 13
memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti et militum
multitudine ac uirtute. Vbi in altum euecti sunt, Romanus 50
conserere pugnam et ex propinquo uires conferre uelle; con-
tra eludere Poenus et arte non ui rem gerere nauiumque
quam uirorum aut armorum malle certamen facere. Nam ut 3

teneri *PCMDA*; sed fort. legendum qui suos . . . intendere iuberent et
hic tenere apparatu *M² dett. aliq.*: apparatus *PCMDA*: apparatus
C⁴: ad apparatus *Crevier* cocta cibaria *ed. Rom.* 1469: coacta
cibaria *CM⁴DA*: coacta ciuaria *PM?* ad (naues) *CM⁴DA*: an
PM: in *Hasenmueller* et (ubi) *PCMDA*: *om. ed. Mogunt.* 1518: ut
Heerwagen ne quis *PCMD*: ne quid *A dett. aliq.* missis
Madv.: dimissis *Woelfflin*: simi *P*: simili *P²C?MDA*: signum *C⁴ in*
ras. (cf. § 10): simul *dett. aliq.*: missi *Weissenb.*: dimissi *Heerwagen*:
dimitti *Harant* 9 de industria *P²CMDA*: ide industria *P*, unde
ita de industria *dubitanter coniecit Luchs*: de industria ita *Ortmann*
morati *PCMDA*: moderati *Haenisch*, quare? 10 signum *add.*
post datum A^x dett. duo: *alibi dett. aliq.*: *om. PCMDA* in stationi-
bus *PCMDA*: stationibus *dett. duo, ed. Par.* 1510 11 armamentis
P¹ uel P²CMDA: armentis *P* 12 recepere *CM⁴?A*: recipere
PM et M^xD 13 detractauere (uel detrect-) *C²M³DA*: detracta-
bere *PCM* uirtute *CM²(uel M¹)DA*: uirtudine *PM*
50 2 arte *C²M³A*: alte *PMD*: a te *C* nauiumque *C²M⁶DA*:
natumque *P*: nabiumque *P²CM*

- sociis naualibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant et, sicubi conserta naus esset, haudquaquam par
 4 numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animaduersum est, et Romanis multitudo sua auxit animum et paucitas
 5 illis minuit. Extemplo septem naues Punicae circumuentae: fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in nauibus captis milites nautaeque, in his tres nobiles Carthaginiensium.
 6 Classis Romana incolumis, una tantum perforata naui sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit.
 7 Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Messanae erant Ti. Sempronius consul Messanam uenit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit,
 8 transgressusque ex regia in praetoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu et nauibus aduenisse precatusque
 9 prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum iuuenis
 10 adiuuisset, eo senem adiuturum; frumentum uestimentaue sese legionibus consulis sociisque naualibus gratis praebiturum; grande periculum Lilybaeo maritimisque ciuitatibus esse et quibusdam uolentibus nouas res fore.
 11 Ob haec consuli nihil cunctandum uisum quin Lilybaeum classe peteret. Et rex regiaue classis una profecti. Nauigantes inde pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas
 51 hostium naues acceperunt. A Lilybaeo consul, Hierone cum

3 ad(af-)fatim A^x : ad(af-)fatim minus $PCMDA$ (quod duplicatio litterarum -m ins- uidetur) milite A : militem $PCMD$: militum A^x

4 sua P^2CMDA : suas P , cf. c. 33. 4 adn. 6 Classis $CMDA$: add. nobiles Pubi -i- (sed nihil aliud) a P^1 perstrictum 7 Messanae erant A^2 : messanae (potius messanat) erant P : messana ierant C^xMDA : messanā ierant C Ti. Sigon. (cf. c. 6. 3): L. $PCMDA$

ornatam A : ornatamque $PCMD$: armatam, paratam, instructam post uel ante ornatamque add. aliud aliud frustra, nam incertissimum est neglegat -que an addat saepius P (uid. c. 60. 4 adn.)

9 quo (animo) ed. Ven. 1470: ut quo $PCMDA$ 10 sese M^2 : se $C^x A^2$: esse $PCMA$: om. D probante Conuaino, cf. 23. 34. 4

11 quin CM^1DA : qui PM acceperunt $C^2 M^3 A$: accipere $PCMD$

classe regia dimisso relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Aduenienti Hamilcar Gisgonis filius, 2 praefectus praesidii, cum paulo minus duobus milibus militum oppidumque cum insula traditur. Inde post paucos dies reditum Lilybaeum captiuique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate uiros, sub corona uenierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, 3 ad insulas Volcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit; nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus; iam forte transmiserant ad uastandam Italiae oram depopu- 4 latoque Vibonensi agro urbem etiam terrebant. Repetenti 5 Siciliam consuli escensio hostium in agrum Vibonensem facta nuntiatur, litteraeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis et ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium missae traduntur. Multis simul anxius curis exercitum 6 extemplo in naues impositum Ariminum mari supero misit, Sex. Pomponio legato cum uiginti quinque longis nauibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attribuit, M. Aemilio praetori quinquaginta nauium classem 7 expleuit. Ipse compositis Siciliae rebus decem nauibus oram Italiae legens Ariminum peruenit. Inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen collegae coniungitur.

Iam ambo consules et quidquid Romanarum uirium erat 52 Hannibali oppositum aut illis copiis defendi posse Romanum imperium aut spem nullam aliam esse satis declarabat. Ta- 2 men consul alter, equestri proelio uno et uolnere suo com-

51 2 duobus *DA*: duo *PCM* a praetore *P²* uel *P¹CM²DA*: praetore *P* 4 iam forte *PCMDA*: nam forte *Madv.* Vibonensi (et simil. in § 5) ex § 6 et *Cic. Att.* 16. 6. 1 *reposuimus*: Viboniensi *A²*: uiuoniensi *PCMDA* (et in § 5 similiter sed in § 6 bibonensem *PCM*: uibonensem *C²D*: uiuonensem *A*) 5 escensio cf. 8. 17. 9 *Alsch.*: excensio *PCM³D*: exc sio *A* (sic spatio relicto): excenseo *M*: excursio *A⁶* et in marg. ut sec. lectionem *C¹*

52 1 Romanarum *Lov.* 5: romanorum *PCMDA* 2 uno *PC* *DA*: uncio *M*: una *M³* *Sigon.*, recte ut credit *Conway* commi- nutus *Drak.*, cf. *Cic. Att.* 4. 3. 6; *Quintil.* 1. 7. 33; *Ouid. Met.* 12. 472 5*

minutus, trahi rem malebat; recentis animi alter eoque
 3 ferocior nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam
 Padumque agri est Galli tum incolebant, in duorum prae-
 potentium populorum certamine per ambiguum fauorem
 4 haud dubie gratiam uictoris spectantes. Id Romani, modo
 ne quid mouerent, aequo satis, Poenus periniquo animo
 ferebat, ab Gallis accitum se uenisse ad liberandos eos
 5 dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem aleret,
 duo milia peditum et mille equites, Numidas plerosque,
 mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum
 6 usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, cum ad id
 dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad
 uindices futuros declinant legatisque ad consulem missis
 auxilium Romanorum terrae ob nimiam cultorum fidem in
 7 Romanos laboranti orant. Cornelio nec causa nec tempus
 agenda rei placebat suspectaque ei gens erat cum ob infida
 multa facinora, tum, ut alia uetustate obsoleuissent, ob recen-
 8 tem Boiorum perfidiam: Sempronius contra continendis in
 fide sociis maximum uinculum esse primos qui eguissent ope
 9 defensos censebat. Tum collega cunctante equitatum suum
 mille peditum, iaculatoribus ferme, admixtis ad defendendum
 10 Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Sparsos et incom-
 positos, ad hoc graues praeda plerosque cum inopinato

*(facile enim post suo exidere in marginem poterat cō-, facile etiam legi
 ibi tanquam et): et minutus PM: eminutus P¹ uel P²CM³: minutus
 DA: deminutus Alsch.: animi (uel spei) minutus Frigell: exanimatus
 Luterb. 3 uictoris C⁴M⁵A⁶ uel A^v: uictor PMA?: uictos DA?:
 uictori CM¹ spectantes PMDA: om. C: habentes C⁴ 4 mouerent
 C²M³A: mouerint PMD: moueret C 6 consulem PCMDA
 Edd. uet.: consules Drak. 7 ut alia ed. Rom. 1469: obutilia*

&
 P¹(obiutilia P)CMD?A: ob utilia (sic) C⁴: utilia M^x: ut illa Weissenb.
 ('fort. recte' Conway) obsoleuissent C²: absoleuissent PCM:
 abolenissent D: absoluissent A 8 qui eguissent Gron.: que qui
 coissent PMDA: qui coissent C Aldus: quosque qui eguissent Als-
 chefski 9 Tum collega cunctante A^x ed. Rom. 1469: cum collegam
 cunctantem PCMDA (sed -tatem C): add. uideret post cum C⁴
 10 ad hoc graues (grauis) M⁴A^x marg.: ad hoc carauis PCM: ad hoc
 cura uis D: oneratosque A¹ in ras. inopinato MD?: inopi-

inuasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere; unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere. Varia inde pugna (inter recedentes in)sequentesque, cumque 11 ad extremum aequassent certamen, maior tamen hostium (cum caedes esset, penes) Romanos fama uictoriae fuit.

Ceterum nemini omnium maior ea iustiorque quam ipsi 53 consuli uideri; gaudio efferri, qua parte copiarum alter consul uictus foret, ea se uicisse: restitutos ac refectos mili- 2 tibus animos nec quemquam esse praeter collegam qui dilatatam dimicationem uellet; eum, animo magis quam corpore aegrum, memoria uulneris aciem ac tela horrere. sed non 3 esse cum aegro senescendum. quid enim ultra differri aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia ac prope in 4 conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam, uictis ademptas, nec cis Hiberum Hispaniam peti sed solo patrio terraque in qua geniti forent pelli Romanos. 'Quantum in- 5 gemiscant' inquit 'patres nostri, circa moenia Carthaginis bellare soliti, si uideant nos, progeniem suam, duos consules

natos PCM^3D^2A inuasissent C^1 uel C^2 : inuasisset $PCMDA$
 11 (inter recedentes in)sequentesque Conway, lineam supplens: sequentes inter cedentesque Madv. olim: cedentes sequentesque Gron.: sequentesque PCM^7 (de -que cf. c. 60. 4 adn. (b)): sequentes MDA (uid. adn. seq.) cumque PC : cum C^x Gron., Madv.: quaecumque M : quaecumque D : qua cumque A hostium (cum caedes esset, penes) Romanos fama uictoriae fuit. Ceterum nemini Conway, lineam supplens quae in P propter dittographiam uocum insequentium excidit: hostium ro (ubi ro- ultra lineam additum) manos fama uictoriae fuit ceterum ro, manos fama uictoriae fuit ceterum ne mini P : corr. P^1 uel P^2 quinque uoces insiticias ceterum . . . fuit delendo et sic scribunt $CMDA$ his uocibus omissis: post hostium inserit caedes, penes uel caedes, penes iam Madv., numerus quia cecidit, penes Luchs (quod plus est quam linea una Puteanea). Pro romanos habent romanorum C^2 uel C^4 : romanis M^2D^2 uel D^1A

53 1 maior ea Dederich: maiora PM : maior P^1 uel P^2CM^xDA
 3 exspectari C : expectari P^2MDA : exceptari P 4 cis C^2A :
 his $PCMD$ (in D prima hasta litterae h- rescripta) 5 ingemiscant
 ed. Rom. 1469: ingemescant $PMDA$: ingemiscant C

consularesque exercitus, in media Italia pauentes intra castra,
 Poenum quod inter Alpes Appenninumque agri sit suae
 6 dicionis fecisse?' Haec adsidens aegro collegae, haec in
 praetorio prope contionabundus agere. Stimulabat et tempus
 propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum
 differretur, et occasio in se unum uertendae gloriae, dum
 7 aeger collega erat. Itaque nequiquam dissentiente Cornelio
 parari ad propinquum certamen milites iubet.

Hannibal cum quid optimum foret hosti cerneret, uix
 ullam spem habebat temere atque improuide quicquam con-
 8 sules acturos; cum alterius ingenium, fama prius, deinde
 re cognitum, percitum ac ferox sciret esse ferociusque factum
 prospero cum praedatoribus suis certamine crederet, adesse
 9 gerendae rei fortunam haud diffidebat. Cuius ne quod prae-
 termitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro
 hostium miles esset, dum meliorem ex ducibus inutilem
 10 uolnus faceret, dum Gallorum animi uigerent, quorum
 ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam quanto
 11 longius ab domo traherentur. Cum ob haec taliaque
 speraret propinquum certamen et facere, si cessaretur, cuperet
 speculatoresque Galli, ad ea exploranda quae uellet tutiores
 quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse
 Romanos rettulissent, locum insidiis circumspectare Poenus
 54 coepit. Erat in medio riuus praealtis utrimque clausus ripis
 et circa obsitus palustribus herbis et quibus inculta ferme
 uestiuntur, uirgultis uepribusque. Quem ubi equites quo-
 que tegendo satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis
 2 perlustrauit, 'Hic erit locus' Magoni fratri ait 'quem teneas.
 Delige centenos uiros ex omni pedite atque equite cum qui-

6 consules *PCMDA*: consulem *P* 11 uellet *A^x(A^v?)*: uellent
PCMDA utrisque *A*: utriusque *PCMD*

54 1 praealtis *A^x ed. Mogunt.* 1518: peraltus *PCMDA* equites
PCMDA³: adequos *A*: equiti *Lov.* 3 tegendo *PCMDA*: te-
 gendos *M⁶* (ad equites tegendos *dett. aliq.*) 2 quibus *A^v* (uel *A³*)
Valla ed. Rom. 1469: uiribus *PCMDA*

bus ad me uigilia prima uenias ; nunc corpora curare tempus est.' Ita praetorium missum. Mox cum delectis Mago 3
 aderat. 'Robora uirorum cerno' inquit Hannibal ; 'sed uti numero etiam, non animis modo ualeatis, singulis uobis nouenos ex turmis manipulisque uestri similes eligite. Mago locum monstrabit quem insideatis ; hostem caecum ad has belli artes habetis.' Ita (cum) mille equitibus Magone, 4
 mille peditibus dimisso Hannibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen obequitare iubet hostium portis iaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem, iniecto deinde certamine cedendo sensim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis : ceteris ducibus peditum equitum- 5
 que praeceptum ut prandere omnes iuberent, armatos deinde instratisque equis signum exspectare.

Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem 6
 equitatum, ferox ea parte uirium, deinde sex milia peditum, postremo omnes copias ad destinatum iam ante consilio auidus certaminis eduxit. Erat forte brumae tempus et 7
 niualis dies in locis Alpibus Appenninoque interiectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum praegelidis. Ad hoc 8
 raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat, et quidquid aurae fluminis appropinquabant, adflabat acrior frigoris uis. Vt uero refugientes Numidas insequentes aquam 9

3 uti *Alscheffski* : ute *PCMDA* : utet *Lov.* 4 singulis *PCMDA* :
 singuli *Forchhammer*, bene sed uix necess. monstrabit *CM³DA* :
 monstrauit *PM* insideatis *PCMDA* num recte ? sed cf. c. 32. 8
 tumultus insidentes et 25. 17. 3 ubi insidentes certe uidetur participium
esse uerbi insidēre sensu transitiuo 4 cum mille . . . Magone . . .
 dimisso *Madv.* (cf. § 3) : mille . . . Magoni . . . dimissis *PCMDA* :
 Magone cum mille . . . dimisso *Woelfflin* : dimissis retinent et cum
 Magone scribunt *Perizonius*, *Duker*, *Lutembacher* : secludit *Magoni*
Sauppe in (stat.) add. ed. Rom. 1469 : om. *PCMDA* elicere
M⁴DA : eligere *PCM* citra *Lov.* 5 : circa *PCMDA* 6 ad
 destinatum *PCMDA* ; *Valla*, ad propinquum conferens, 'sc. locum' in
 margine codicis *A* scribit : a (ab *H. J. Mueller*) destinato *Madv.*
 7 paludum *CDA^x* (*A^v?*) : paludium *PMA*

- ingressi sunt—et erat pectoribus tenuis aucta nocturno imbri
—tum utique egressis rigere omnibus corpora ut uix armo-
rum tenendorum potentia esset, et simul lassitudine et pro-
cedente iam die fame etiam deficere. Hannibalis interim
miles ignibus ante tentoria factis oleoque per manipulos, ut
mollirent artus, misso et cibo per otium capto, ubi transgres-
sos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque
arma capit atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa
(ac) leuam armaturam, octo ferme milia hominum, dein
grauiores armis peditem, quod uirum, quod roboris erat;
in cornibus circumfudit decem milia equitum et ab cornibus
in utramque partem diuersos elephantos statuit. Consul
effuse sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis
incauti exciperentur, signo receptui dato reuocatos circum-
dedit peditibus. Duodeviginti milia Romani erant, socium
nominis Latini uiginti, auxilia praeterea Cenomanorum; ea
sola in fide manserat Gallica gens. Iis copiis concursus est.
Proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum maiore
robore legiones obsisterent, diducta propere in cornua leuis
armatura est, quae res effecit ut equitatus Romanus extemplo
urgeretur. Nam cum uix iam per se resisterent decem mili-
bus equitum quattuor milia et fessi integris plerisque, obruti

9 et simul lassitudine *dett. aliq.*: et similitudine *PCMDA*: et simul
uredine *Valla, sane luculenter*

55 1 per manipulos C^2M^3DA : prae manipulos *PCM* 2 ac leuam
Glareanus ex Polyb. 3. 72. 7: leuam *PCMDA*: leuamque *cod. Sigon.*:
ceteramque leuam *Luchs* diuersos *PCMDA*, cf. *Caes. B. C.* 1.
40. 5: diuisos *Aldus Edd. subsequentes uel omnes uel plerique*, cf. *Polyb.*
3. 72. 9 τὰ θηρία μέριμνα πρὸ τῶν κεράτων δι' ἀμφοτέρων προεβάλετο

3 effuse *Ernesti*: effusoes *PM* (i. e. effusos) : effusos CM^3DA ab
(resist.) *DA*: a CM^3 : ad *PM* 4 Romani *ed. Mediol.* 1505: ro-
mana *PCMDA* praeterea PCM^3A^v *Valla*: praeter a $P^2MA^?$:
praete|| A^x : a *D* 5 a Baliaribus C^2 (sed baliaribus) *dett. duo*:
abalalpis *PC?*: ab alpis *MDA* diducta *Madv.*: deducte
PCMA: deductae C^2 (uel C^1) *D*: diductae *Drak.*: deducta *Alschevski*
leuis armatura est *Alschevski et Madv.*: leuis armaturae sunt *PCM*
(sed -e *M*: -ae M^3) D^2A (post -r- rasura in *D*) effecit CM^2 uel M^3A :
efficit *PMD* 6 quattuor M^3DA : a quattuor *PCM*

sunt insuper uelut nube iaculorum a Baliaribus coniecta. Ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis 7 maxime non uisu modo sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam uiribus 8 erat, quas recentes Poenus paulo ante curatis corporibus in proelium attulerat; contra ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum; sed et Baliares pulso 9 equite iaculabantur in latera et elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improuida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot cir- 10 cumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime praeter spem omnium aduersus elephantos. Eos uelites ad 11 id ipsum locati uerutis coniectis et auertere et insecuti auersos sub caudis, qua maxime molli cute uolnera accipiunt, fodiebant. Trepidantesque et prope iam in suos conster- 56 natos e media acie in extremam ad sinistrum cornu aduersus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal.

Ibi extemplo haud dubiam fecere fugam; nouus quoque terror additus Romanis ut fusa auxilia sua uiderunt. Itaque 2 cum iam in orbem pugnarent, decem milia ferme hominum—

7 Ad hoc C^2M^3DA : ab hoc PCM 8 quas A^v *Valla* (uel quia A^v *Valla*): quam $PCMDA$ 9 tulerant $PCMDA$: intulerant *dett.* unus (*Lov.* 5) 10 in (tot cir.) $PCMDA$: om. *dett.* unus (*Lov.* 3), 'fort. recte' *Madv.* 11 uelites P : pedites P^2CMDA ad id *ed. Ven.* 1470: ad $PCMDA$ (*cf.* 22. 4. 2; 24. 23. 3; 26. 40. 8): ad h (i. e. haec uel hoc) C^4 auertere C^2M^3DA : aduertere PCM auersos C^2M^3A : auersus PCM : auersis D

56 1 Trepidantesque et prope iam in suos M^3 *Rost*: trepidantisque prope iam in suos CMD (*sed* -dat-) A : trepidantisque in prope iam in suos P : trepidantes propeque *ed. Par.* 1513: trepidantesque in suos prope iam *Lov.* 4 et 5, *fort. recte, cf.* 23. 16. 12 e media A^x (*postea e ras.*) *Gron.*: media $PCMDA$ sinistrum P^1 uel P^2CMDA : ministrum P Hannibal. Ibi *Weissenb.*: hannibali PCM^3 : hannibale M uel M^2 : hannibale* (*sic*) C^2 : hannibal M^xDA nouus quoque M^3 *dett. aliq.*: quoque nouus $PCMDA^x$ (quoque additus nouus A : additus quoque nouus A^v *Valla*): eoque nouus *Weissenb.*: quo nouus *Frigell*: nouusque *Madv. ed.* 3

cum alia euadere nequissent—media Afrorum acie quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium
 3 perrupere et, cum neque in castra reditus esset flumine intercluis neque prae imbro satis decernere possent qua suis
 4 opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae; et qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt aut inter cunctationem
 5 ingrediendi ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant uestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendere; aliis timor hostium audaciam ingrediendi flu-
 6 men fecit, transgressique in castra peruenerunt. Imber niue mixtus et intoleranda uis frigoris et homines multos et
 7 iumenta et elephantos prope omnes absumpsit. Finis inse-
 8 quendi hostis Poenis flumen Trebia fuit, et ita torpentes gelu in castra redire ut uix laetitiam uictoriae sentirent. Itaque nocte insequenti, cum praesidium castrorum et quod reli-
 9 quum (ex fuga semermium) ex magna parte militum erat ratibus Trebiam traicerent, aut nihil sentire obstrepente pluuiam aut, quia iam moueri nequibant prae lassitudine ac uulneribus, sentire sese dissimularunt, quietisque Poenis tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est

2 alia *Aldus*: alii *PCMDA*: alibi *Weissenb.*: aliter *dett. aliq.*
 quae (que) *PCMDA*: qua *ed. Ven.* 1495 3 flumine intercluis]
Huius proelii narratio neque apud Liniū neque apud Polybiū (iii. 66 et 74) nobis liquet si Placentiam ubi nunc stat ad orientem Trebiae fluminis id temporis stetisse putas. Libenter igitur ex argumentis a Tenneio Frank in *Journ. Rom. Stud.* ix (1919, sed in 1921 publicato) 202 docemur Placentiam aliquot milia ad occidentem Trebiae fluminis sitam esse usque ad 190 a. C. n.; Polybiūque et Liniū narrationem a Fabio hausisse qui ante eum annum scripserit; cf. e. g. *Lin.* 36. 39 et 37. 47 qua suis *C*²? *A*^x uel *A*⁶: sua uis *PCMDA*? : suis ut *M*²: si suis *A*¹: u taliis *A*^v
 4 absumpti *C* (sed -supti) *M*³*DA*: adsumpti *PM* 5 uestigia *PCMDA*: alii uestigia *Luchs*, bene, sed puncto ante Qui posito locum simplicius sanasse speramus 6 absumpsit *M*³*DA*: adsumpsit *PCM* 8 quod reliquum (ex fuga semermium) *Luchs*, bene, lineam inter ex . . . ex amissam supplens: quod reliquum *PCMDA*: quod reliquum (sauciorum) *Heerwagen* (qui primus lacunam notauit) 9 aut quia *CM*³*DA*: haut quia *P*² uel *P*¹: haut qua *P*: haud quia *M*

perductus, inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Romam tantus terror ex hac clade perlatus est ut iam ad 57 urbem Romanam crederent infestis signis hostem uenturum nec quicquam spei aut auxilii esse quo portis moenibusque uim arcerent: uno consule ad Ticinum uicto, altero ex Sicilia 2 reuocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus uictis quos alios duces, quas alias legiones esse quae arcessantur? Ita territis Sempronius consul aduenit, ingenti 3 periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendiue, si non falleret, transgressus. Is, quod unum maxime in prae- 4 sentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis in hiberna rediit. Creati consules Cn. Seruilius et C. Flaminius.

Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant uaganti- 5 bus passim Numidis equitibus et, (ut) quaeque his impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur undique clausi commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Em- 6 porium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et ualido firmatum praesidio. Eius castelli oppugnandi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Hannibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit uigiles. Tantus repente clamor est 7 sublatus ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre interim proelium commissum; in quo, quia 8

9 traiectus *PCMDA*: traiecto *dett. unus* (Pal. 2), *Luchs*

57 1 Romanam *PCM*: romam *DA*: *secl. Gron.*, Cremonam non respiciens quo *ed. Ven.* 1495: qua *PMDA*: quia *C* (post auxilii add. q: *C*²): qui a *Alsch.* qui *abl. esse ratus*: quo a *Heervagen* 2 altero . . . reuocato *PCMDA*: alterum . . . reuocatum *Madv.*, optime, fort. tamen *Linium ipsum subtilitate superans* 4 Is (quod unum *Madv.*: id *PCMDA*: et *Gron.*: inde *Luchs* C. Flaminius *PCMDA*: add. iterum (*i. e. ii*) *Glareanus*, fort. recte, cf. c. 63. 2 5 et ut quaeque *Fabri* (cf. c. 42. 3): et quaeque *PC* sed q; quae *MDA*? et quae *A*^c: aequaeque *A*^x in *ras.*, *ed. Rom.* 1469: aequae *dett. aliq.* his *DA*: iis *PCM*, cf. 22. 1. 14 6 oppugnandi *PCMDA*: expugnandi *Perizonius*, cf. 40. 31. 6

saucius Hannibal pugna excessit, pauore hostibus iniecto
 9 defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum
 quiete sumpta et uixdum satis percurato uolnere, ad Victumu-
 10 las oppugnandas ire pergit. Id emporium Romanis Gallico
 bello fuerat ; munitum inde locum frequentauerant accolae
 mixti undique ex finitimis populis, et tum terror populationum
 11 eo plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo
 fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa armis
 12 arreptis obuiam Hannibali procedit. Magis agmina quam
 acies in uia concurrerunt, et cum ex altera parte nihil praeter
 inconditam turbam esset, in altera et dux militi et duci miles
 fidens, ad triginta quinque milia hominum a paucis fusa.
 13 Postero die deditione facta praesidium intra moenia acceperere ;
 iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente
 uictoribus datur, ut tamquam ui captam urbem diriperent ;
 14 neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus uideri
 solet, praetermissa clades est ; adeo omne libidinis crudeli-
 tatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exem-
 plum est. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

58 Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora erant,
 2 quies militi data est ; et ad prima ac dubia signa ueris pro-
 fectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam quoque gentem,
 sicut Gallos Liguresque, aut ui aut uoluntate adiuncturus.
 3 Transeuntem Appenninum adeo atrox adorta tempestas est,
 ut Alpium prope foeditatem superauerit. Vento mixtus imber
 cum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda
 erant aut contra enitentes uertice intorti adfligebantur, consti-
 4 tere ; dein, cum iam spiritum includeret nec reciprocare ani-

9 inde *M² uel M¹A* (i. e. iñ) : in *PCMD* Victumulas *Mommsen*,
cf. c. 45. 3 : uictum uias *PCMDA* : uictu alium uias *C²* 12 duci
 miles *PCMDA* : miles duci *Lov. 3 Luchs adrogantius* 14 omne
Luchs : omnes *PCM*, *cf. c. 39. 1* : omnis *C²M¹DA*

58 1 longi . . . temporis *Gron.* : longis . . . temporibus *PCMDA*, *cf.*
c. 39. 1 et 22. 21. 4 adn. 2 et *PCMDA* : tollere uoluit *Luchs*
 adiuncturus *A^x* uel sic uoluit) : adiungiturus *PCMDA?* 3 primo
C⁴A² uel A³ : primao *P* : prima *P²CMDA* : primum (*A⁴ uel*) *A^v*

mam sineret, auersi a uento parumper consedere. Tum uero 5
 ingenti sono caelum strepere et inter horrendos fragores mi-
 care ignes; capti auribus et oculis metu omnes torpere;
 tandem effuso imbre, cum eo magis accensa uis uenti esset, 6
 ipso illo quo deprensi erant loco castra ponere necessarium
 uisum est. Id uero laboris uelut de integro initium fuit; 7
 nam nec explicare quicquam nec statuere poterant nec quod
 statutum esset manebat omnia perscindente uento et rapiente.
 Et mox aqua leuata uento cum super gelida montium iuga 8
 concreta esset, tantum niuosae grandinis deiecit ut omnibus
 omissis procumberent homines tegminibus suis magis obruti
 quam tecti; tantaque uis frigoris insecuta est ut ex illa mi- 9
 serabili hominum iumentorumque strage cum se quisque
 attollere ac leuare uellet, diu nequiret, quia torpentibus rigore
 neruis uix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agi- 10
 tando sese mouere ac recipere animos et raris locis ignis fieri
 est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum 11
 eo loco uelut obsessi mansere; multi homines, multa iumenta,
 elephanti quoque ex iis qui proelio ad Trebiam facto super-
 fuerant septem absumpti.

Degressus Appennino retro ad Placentiam castra mouit 59
 et ad decem milia progressus consedit. Postero die duode-
 cim milia peditum, quinque equitum aduersus hostem ducit;
 nec Sempronius consul—iam enim redierat ab Roma—de- 2
 tractauit certamen. Atque eo die tria milia passuum inter bina
 castra fuere; postero die ingentibus animis uario euentu 3
 pugnatum est. Primo concursu adeo res Romana superior

5 capti *dett. unus* (Pal. 2): captis *PCMA* (cf. c. 39. 1): capitis *D*
 6 uenti *P² uel P¹CMDA*: senti *P* 8 leuata *A³*: leuato *PCMDA*
 9 torpentibus *A*: torrentibus *PCM*: torientibus *D* uix *M^x in*
marg. A: suis *PCM*: suis uix *D*: nō (ante poterant) add. *C⁴* 10
 post animos dubitanter potuerunt add. *Luchs*, post sese scribit incipie-
 bant corpora *Novák*, sed uid. *Riemann* 'Lang. et Gram. de Tite-Live',
 p. 289; uel subaudi coepere ex coeptus est (*Vesey*) 11 iis ed.
Rom. 1469: hiiis *PCA*: his *MD*, cf. 22. 1. 14 absumpti *CM³DA*: ad-
 sumpti *PM*

59 1 degressus *Gron.* (1665): digressus *PCMDA*

fuit ut non acie uincerent solum sed pulsos hostes in castra
 4 persequerentur, mox castra quoque oppugnarent. Hannibal
 paucis propugnatoribus in uallo portisque positis, ceteros
 confertos in media castra recepit intentosque signum ad
 5 erumpendum exspectare iubet. Iam nona ferme diei hora
 erat, cum Romanus nequiquam fatigato milite, postquam
 nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit.
 6 Quod ubi Hannibal accepit laxatamque pugnam et reces-
 sum a castris uidit, extemplo equitibus dextra laeuaque
 emissis in hostem ipse cum peditum robore mediis castris
 7 erupit. Pugna raro magis ulla saeua aut utriusque partis
 perniciē clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium
 8 siuisset; nox accensum ingentibus animis proelium diremit.
 Itaque acrior concursus fuit quam caedes et, sicut aequata
 ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. Ab neutra
 parte sescentis plus peditibus et dimidium eius equitum
 9 cecidit; sed maior Romanis quam pro numero iactura fuit,
 quia equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et
 10 praefecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam
 pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam con-
 cessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias inter-
 cepti duo quaestores Romani, C. Fuluius et L. Lucretius,
 cum duobus tribunis militum et quinque equestris ordinis,
 senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum iis pacem
 societatemque crederet, traduntur.

3 pulsos *CM³DA*: pulsus *PM* (cf. 22. 3. 2) 4 exspectare
Fleckeisen: spectare *PCMDA* 6 robore mediis *Lipsius*: robore |
 diis *P*: robore de his *P²MA*: robore de his *CM³D*: robore e mediis
J. H. Voss 7 ulla saeua aut *scripsimus*, duce *Valla*: ulla ae | aut *P*:
 ulla ea aut *C*: ulla a||| *M*: ulla ea ||| *M³*: ulla ea *D*: ulla ea ut (et *A²*
uel A^v) cum *A*: ulla saeua et cum *A^v* *Valla ed. Mediol.* 1495: ulla dubia
 et *Gron.*: ulla acca fuit *Linsmayer*: ulla uaria aut *Lutembacher*: ulla
 saeua et aut alterius aut *Madv.* siuisset *A^v* uel *A³* (in marg. ut
secundam lectionem), *Facius et Panormita secundum Vallam*: uisset
P: quiuisset *P²MDA*: quisset *C*: sisset *Gron.* 9 sunt interfecti
CMDA: sun interfecti *P²*: sunterfecti *P* 10 iis *ed. Rom.* 1469:
 is *P* (ut saepissime) *CM*: his *DA*, cf. 22. 1. 14 crederet *ed. Rom.*
 1469: crederent *PCMDA*

Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in 60 Hispaniam cum classe et exercitu missus, cum ab ostio 2 Rhodani profectus Pyrenaeosque montes circumuectus Emporias appulisset classem, exposito ibi exercitu orsus a 3 Laetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim renouandis societatibus partim nouis instituendis Romanae dicionis fecit. Inde conciliata clementiae fama non ad 4 maritimos modo populos sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes ualuit; nec pax modo apud eos sed societas etiam armorum parta est, ualidaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Han- 5 nonis cis Hiberum prouincia erat; eum reliquerat Hannibal ad regionis eius praesidium. Itaque priusquam alienarentur omnia obuiam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certa- 6 men uisum, quippe qui sciret cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse malletque aduersus singulos separatim quam aduersus duos simul rem gerere. Nec magni certa- 7

60 2 Emporias *Luchs*, cf. c. 61. 4: emporiis A^2 : temporis $PCMDA^?$: emporium C^4 3 Laetanis *Doniat?* *Huebner* (*Herm.* 1. 340), cf. *Strab.* 3. 4. 8; *Ptol.* 2. 6: lacetanis PMA^2 : lucetanis $DA^?$: lusitanis C , cf. c. 23. 2 *adn.* 4 clementiae $M^x A^x$: clementiaeque $PCMDA$: clementiae iustitiaeque *Weissenb.*, fort. recte. *Exempla reperies in P* (a) copulae -que insititiae (ut ipse hic ad credendum inclinor) in cc. 34. 5 et 50. 7; et in 22. 1. 18; 22. 18. 3; 22. 27. 4; 24. 36. 1 (?); 25. 14. 8; 25. 36. 14; 25. 40. 6 (cf. etiam 3. 43. 6; 3. 52. 5). (b) contra, ubi -que signum est uocis deperditae (ut hic credunt *Weissenb.* et *Conway*) in c. 52. 11; et in 23. 30. 3; 23. 41. 11; 25. 14. 2; 26. 11. 12; 26. 19. 14; 26. 24. 2; 26. 47. 6; 28. 26. 6. (c) copulae -que uel et fort. deperditae in c. 39. 5 et in 22. 9. 5; 25. 22. 6; 25. 34. 14; 26. 19. 2 et 11; 28. 32. 7. (d) contra, de asyndeto in codd. corruptelam indicante u. c. 35. 3 *adn.* (e) contra etiam, de asyndeto uere *Liuiano*, 22. 29. 11 *adn.* parta dett. duo, *Perizonius*: parata $PCMDA$, cf. 5. 1. 1; 5. 6. 1 (ubi u. *Drak.*); 10. 10. 12; 25. 39. 13 et saepe alibi iis M^3 uel M^5 : hiis PCM : his A : om. ex iis D 5 Hannonis (sed ann-) cis P (*Sabellicum confirmans*): hannoni cis C^4 : annoninsciens $P^2 M$: hannoni insciens $C^?$: anno non insciens M^3 : hanno non insciens D : hanno non insciens A : hanno in ci^s A^x : hannonis (in Cishiberis) A^v ad $C^2 M^3 DA$: ac PCM 6 malletque *ed. Rom.* 1469: malleque $PCMDA$

minis ea dimicatio fuit. Sex milia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum; nam et castra expugnata sunt atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur; et Cissis, 8 propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parui pretii rerum fuit, supellex barbarica ac uilium 9 mancipiorum; castra militem ditauere, non eius modo exercitus qui uictus erat sed et eius qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne grauiamenta ferentibus essent, citra Pyrenaeum relictis.

61 Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus Hiberum Hasdrubal cum octo milibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum aduentum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Cissim amissaque castra 2 accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites naualesque socios uagos palantesque per agros, quod ferme fit ut secundae res negligentiam creent, equite passim dimisso cum magna caede, maiore fuga ad 3 naues compellit; nec diutius circa ea loca morari ausus, ne 4 ab Scipione opprimeretur, trans Hiberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine acto, cum in paucos praefectos nauium animaduertisset, praesidio 5 Tarracone modico relicto Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo Hasdrubal aderat et Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum 6 uastat; excito deinde Scipione hibernis toto cis Hiberum

7 principibus *CM³ Lov. 1: principii PMD (cf. c. 58. 1): praesidiis A capiuntur PC (cf. 1. 59. 11; 42. 20. 5; 45. 28. 11): capitur P¹ MDA, cf. 9. 6. 9; 26. 46. 8 Cissis Alschevski (cf. c. 61. 1; Kίσσας Polyb. 3. 76. 5): scissis PCMD: scissum A³ per ras., ed. Rom. 1469, Ald. (Cissim PCM recte in c. 61. 1)*

61 1 peditum P² uel P¹CM⁴DA: reditum PM 4 nauium Gron.: pauu P: paulum P²CMD: paululum A Emporias cf. c. 60. 2: emptoria PMDA: temtori C: emporiā C⁴: emporia A² 5 Ilergetum A² dett. unus (Gaertn.): ilargetum Lov. 3 et 5: ille argentum PCMDA 6 toto cis dett. tres: stocosis PCMDA: hostis cis Bapt. Equatius: hostico cis Stroth Sabellico praeunte

rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu inuasisset, compulsi omnibus Atanagrum urbem, quae caput eius populi erat, circumsegit, intraque dies paucos pluribus quam ante 7 obsidibus imperatis Ilergetes pecunia etiam multatos in ius dicionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Hiberum, 8 socios et ipsos Poenorum, procedit atque urbe eorum obsessa Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte haud procul iam urbe, cum intrare uellent, excepit insidiis. Caesa ad 9 duodecim milia; exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hiemps tutabatur. Triginta dies ob- 10 sidio fuit, per quos raro unquam nix minus quattuor pedes alta iacuit adeoque pluteos ac uineas Romanorum operuerat ut ea sola ignibus aliquotiens coniectis ab hoste etiam tutamentum fuerit. Postremo cum Amusicus princeps eorum 11 ad Hasdrubalem profugisset, uiginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta aut, 62 quod euenire solet motis semel in religionem animis, multa nuntiata et temere credita sunt, in quis ingenuum infantem 2 semenstrem in foro holitorio triumphum clamasse, et (in) foro 3 boario bouem in tertiam contignationem sua sponte escendisse

6 cedit agro *dett. duo*: 'alii Ilergetum rursus cedit agro' *A^v* (cf. *Sigonii adn.*): caedit agros *PCM* (cedit *M³*): cedit. Agros *DA* (et relictos *A^x* e relicto *A*, relicta *postea A^x*) 7 multatos *M³ A*: multos *PCMD* 8 obsessa *A^x*: obiressa *PCMD*: obiens sa- *C²?*: obiesia *A* Lacetanos *PCMDA*, cf. c. 23. 2: Laetanos *Huebner*, cf. c. 60. 3; num idem *populus?* 9 ad duodecim milia (ad *xii*) *CM³*: ad *xii PA*: *anxii* (uel *anxii*) *P²D*: an *xii M* 10 sola ignibus *CDAN ed. Rom.* 1469: solasignibus *P* (cf. c. 33. 4): sola signibus *M*: solas ignibus *M³*: *supra* ea sola *add.* nix *A²* 11 Amusicus *CM³ uel M⁵ A*: amusicis *PMD* ad (Hasd.) *CM³ DA*: ab *PM* deduntur *A²*: deducuntur *PCMDA*

62 1 religionem *C⁴ M³ DA^v*: regionem *PCM*: religione *A* 3 in foro boario *Gaertn. et Haverk.*: foro boario *PCMA* (*om.* holitorio triumphum clamasse et in foro *D*)

4 atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse, et
 nauium speciem de caelo adfulsisse, et aedem Spei, quae est
 in foro holitorio, fulmine ictam, et Lanuui hastam se com-
 mouisse et coruum in aedem Iunonis deuolasse atque in ipso
 5 puluinari consedissee, et in agro Amiternino multis locis
 hominum specie procul candida ueste uisos nec cum ullo
 congressos, et in Piceno lapidibus pluuisse, et Caere sortes
 extenuatas, et in Gallia lupum uigili gladium ex uagina rap-
 6 tum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemuiri
 iussi; quod autem lapidibus pluisset in Piceno, nouendiale
 sacrum edictum; et subinde aliis procurandis prope tota
 7 ciuitas operata fuit. Iam primum omnium urbs lustrata est
 8 hostiaeque maiores quibus editum est dis caesae, et donum
 ex auri pondo quadraginta Lanuuium Iunoni portatum est
 et signum aeneum matronae Iunoni in Auentino dedi-
 cauerunt, et lectisternium Caere, ubi sortes attenuatae erant,
 9 imperatum, et supplicatio Fortunae in Algido; Romae quoque
 et lectisternium Iuuentati et supplicatio ad aedem Herculis
 nominatim, deinde uniuerso populo circa omnia puluinaria
 10 indicta, et Genio maiores hostiae caesae quinque, et C.
 Atilius Serranus praetor uota suscipere iussus, si in decem
 11 annos res publica eodem stetisset statu. Haec procurata
 uotaque ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant re-
 ligione animos.

63 Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones

4 hastam *Sabellicus*: hostiam *PCMDA* puluinari *A² Lov. 3*:
 puluinario *PCMDA* 5 specie . . . uisos . . . congressos *PCMDA*:
 species . . . uisas . . . eos congressos *dubitanter Luchs* ullo *dett.*
tres: illos *PCMDA* (cf. c. 61. 10): illis *C²* (cum et pro nec): ullo eos
dubitanter Luchs 7 Iam *PCMDA*: Nam *Madv.* urbs *CA²*: urissis
PM (cf. *Heraei Quaest. Crit.* p. 98; -is pro B, ut *Galisa* 30. 39. 6
Bamb. pro Galba; 23. 16. 7 *P ubi* iniurise pro in urbe; 26. 22. 3 *P*
ubi turisa pro turba): ursis *P²DA?* 8 (Lanuuium) Iunoni
C²A²: et Iunoni *PCMDA*: ad Iunonis *Gron.* dedicauerunt *Ph.*
Rubenius: edicauerunt *P*: edificauerunt *P²CMDA* 9 Iuuentati
PCMD: iuuentuti *A Madv.* 11 Sibyllinis] Sybillinis *PC*: sibillinis
MDA ex (parte) *CM¹ uel M²DA*: et *PM*

63 1 eae (legiones) *ed. Rom.* 1469: hae *PCMD*: e *A*: hec *A²*

quae Placentiae hibernabant sorte euenerant, edictum et
 litteras ad consulem misit ut is exercitus idibus Martiis Ari-
 mini adesset in castris. Hic in prouincia consulatum inire 2
 consilium erat memori ueterum certaminum cum patribus,
 quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu
 qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat, inuisus etiam 3
 patribus ob nouam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis
 aduersus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminio
 tulerat, ne quis senator cuiue senator pater fuisset maritimam
 nauem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset,
 haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris uectandos; 4
 quaestus omnis patribus indecorus uisus. Res per summam
 contentionem acta inuidiam apud nobilitatem suasori legis
 Flaminio, fauorem apud plebem alterumque inde consulatum
 peperit. Ob haec ratus auspiciis ementiendis Latinarumque 5
 feriarum mora et consularibus aliis impedimentis retenturos
 se in urbe, simulato itinere priuatus clam in prouinciam abiit.
 Ea res ubi palam facta est, nouam insuper iram infestis iam 6
 ante patribus mouit: non cum senatu modo sed iam cum dis
 immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante 7
 inauspicato factum reuocantibus ex ipsa acie dis atque ho-
 minibus non paruissse; nunc conscientia spretorum et
 Capitolium et sollemnem uotorum nuncupationem fugisse,
 ne die initi magistratus Iouis optimi maximi templum adiret, 8
 ne senatum inuisus ipse et sibi uni inuisum uideret consuleret-
 que, ne Latinas indiceret Iouiue Latiari sollemne sacrum
 in monte faceret, ne auspicato profectus in Capitolium ad 9

3 Claudius CDA: cladius P: gladius M aduersus senatum
 PCMD (sed -tam) A: aduerso senatu Gron., probante Madvigio
 cuiue Roëllius: quique PCMDA senator (pater) P: senatoris
 P²CM DA 4 suasori C²M¹ (ut secundam lectionem) DA: suasore
 PCM 6 iam (ante) P²C²MDA: am PC (ubi amante) 7 nunc M:
 ne nunc PCDA conscientia spretorum M³ Gron.: conscientias |
 praetorum PCM, sed pret- DA 8 optimi maximi ed. Frob. 1531
 (siglo recte intellecto): om P: ð m̄ P²? : o. m. C: ðm M: om̄ D:
 omne A ipse ed. Vep. 1498: ipsi PCMDA

uota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus in pro-
 uinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus
 profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa
 10 solum uertisset. magis pro maiestate uidelicet imperii
 Arimini quam Romae magistratum initurum et in deuersorio
 hospitali quam apud penates suos praetextam sumpturum.
 11 Reuocandum uniuersi retrahendumque censuerunt et cogen-
 dum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi
 12 officiis quam ad exercitum et in prouinciam iret. In eam
 legationem—legatos enim mitti placuit—Q. Terentius et
 M. Antistius profecti nihilo magis eum mouerunt quam
 13 priore consulatu litterae mouerant ab senatu missae. Paucos
 post dies magistratum iniit, immolantique ei uitulus iam ictus
 e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos cir-
 14 cumstantes cruore respersit; fuga procul etiam maior apud
 ignaros quid trepidaretur et concursatio fuit. Id a plerisque
 15 in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus
 a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prae-
 tore acceptis in Etruriam per Appennini tramites exercitus
 duci est coeptus.

9 paludatus *DA*: paludatis *PCM* profectum *P* *cd. Mogunt.*
 1518: profectus *P²CMDA* causa *P²CMDA*: cauca *P* 10 de-
 uersorio *Drak.*: diuersorio *PCMDA* 11 iret *P²CM⁴DA*: ret *P*
et fort. M 14 in (omen) *PCMDA*: *suspiciatur Gron.* 15 in
 (Etruriam) *ed. Rom. 1469*: et in *PCMDA*

Subscriptio: titi liuii ab urbe condita lib. XXI explic. incipit lib.
 XXII feliciter *PC*: sic in *D*, ubi tamen XXII in XXI correctum; et tum
 explic. Incipit Vicesim XXIII ubi XXIII postea erasum et in marg.
 XXII add.: *deest in M*: add. recognobi abellini *P²*: explicit liber
 primus. Incipit liber Secundus *A*

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXII

IAM uer appetebat cum Hannibal ex hibernis mouit, et 1
nequiquam ante conatus transcendere Appenninum intole-
randis frigoribus et cum ingenti periculo moratus ac metu.
Galli, quos praedae populationumque conciuerat spes, post- 2
quam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas
terras sedem belli esse premique utriusque partis exercituum
hibernis uidere, uerterunt retro in Hannibalem ab Romanis
odia; petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se 3
fraude, eadem leuitate qua consenserant consensum indican-
tium, seruatus erat et mutando nunc uestem nunc tegumenta
capitis errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic 4
quoque ei timor causa fuit maturius mouendi ex hibernis.

Per idem tempus Cn. Seruilius consul Romae idibus
Martii magistratum iniit. Ibi cum de re publica rettulisset, 5
redintegrata in C. Flaminium inuidia est: duos se consules

I 1 uer *Gaertn. Hafn. Lov. 5 A^v Valla ed. Rom. 1470*: uero *PCM*
DA cum *Gaertn. Lov. 1* (cf. 26, 51. 2 ubi cum *Sp.*: que *P*): que
PC⁵ in ras. DA: quae *M*: quo *A^v*: atque 'positum uideri posset'
Alsch., fort. recte: et *dett. aliq.*: neque *Lov. 5*: itaque *Woelfflin* mouit
A^v Gaertn. Hafn. Lov. 5: metuit *PC⁵MDA*: metum *C* nequiquam
A^v Valla: neque eo qui iam *PCMDA*: neque eo quo? iam *C² uel C¹*
2 Galli *C²DA*: gallis *PCM*, cf. 24. 17. 6 conciuerat *A¹ uel A²*:
consciuerat *PCMDA* premique *C²A^v (uel A²)*: praemiique *PM*:
premiique *CDA* uidere *Alsch.*: uiderent *PCMDA* (cf. *Heraei*
Quaest. Crit. p. 79): uiderunt *C⁴A^v* in Hannibalem *A^v (uel A¹) dett.*
aliq.: Hannibalem *PCMDA*: ad Hannibalem *dett. unus (Harl.)*
3 petitusque *ed. Frob. 1531*: petitusque est *PCMDA* consensum
ed. Frob. 1531: consensu *PCMDA* errore *C² uel C⁴DA*: errorem
PCM 4 Martiis *A²*: martis *PCMDA* 5 inuidia *CM¹ uel*
M³DA: inuida *PM*

creasse, unum habere ; quod enim illi iustum imperium,
 6 quod auspiciū esse? magistratus id a domo, publicis
 priuatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte
 7 perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre ; nec
 priuatum auspicia sequi nec sine auspiciis profectum in
 8 externo ea solo noua atque integra concipere posse. Auge-
 bant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata : in
 Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro
 circumeunti uigilias equiti scipionem quem manu tenuerit
 arsisse et litora crebris ignibus fulsisse et scuta duo sanguine
 9 sudasse, et milites quosdam ictos fulminibus et solis orbem
 minui uisum, et Praeneste ardentis lapides caelo cecidisse, et
 Arpis parmas in caelo uisas pignantemque cum luna solem,
 10 et Capenae duas interdū lunas ortas, et aquas Caeretes
 sanguine mixtas fluxisse fontemque ipsum Herculis cruentis
 manasse respersum maculis, et in Antiati metentibus cruentas
 11 in corbem spicas cecidisse, et Faleriis caelum findi uelut
 magno hiatu uisum quaque patuerit ingens lumen effulsisse ;
 sortes sua sponte attenuatas unamque excidisse ita scriptam :
 12 ‘ Mauors telum suum concutit ’, et per idem tempus Romae
 signum Martis Appia uia ac simulacra luporum sudasse, et
 Capuae speciem caeli ardentis fuisse lunaeque inter imbrem
 13 cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita :
 capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum
 14 in feminam sese uertisse. His, sicut erant nuntiata, expositis

5 esse *A* dett. aliq., *Lipsius* : esset *PCMD* 8 aliquot *CM³DA²* :
 aliquod *PMA*? autem *C⁴A¹* uel *A²* dett. aliq. : ‘audes (sic) *P* :
 audes *CMDA*? : sudes, cudes, rudes, audex uariant dett. aliq.

equiti *C²A²* : equitum *A^v* *Lov.* 3 : equites *PCMDA*? tenuerit
Ruperti : tenuerat *PCMDA* 9 Arpis *C²* : arpiis *PM³D* : arplis *C* :
 rrpriis *M* : arpii *A* 10 ipsum *A^v* (uel *A¹*) : ipsorum *PCMDA* :
 ipsius dett. aliq. respersum *C* : ‘spersum *P* (sed ‘uix apparet) :
 spersum *M* (ubi manasses per summaculis) : sparsum *DA* in Antiati
Gron. : in anti *PCMDA* : anti *A²* dett. aliq. : in Antii agro *Sigon.*

11 Faleriis *Sigon.* : falernis *PCMDA* effulsisse *M²DA* :
 efulsiisse *C* : effulcisce *P* : effulxisse *M* 12 ac simulacra *PCMD* :
 ad simulacra *A* lunaeque *PCMDA* : lanaeque *Drak.* 14 His
DA (cf. 21. 57. 5) : hiis *PCM* : iis *M³*, cf. 21. 58. 11 ; 21. 59. 10.
Utriusque generis plurima exempla

auctoribusque in curiam introductis consul de religione patres consuluit. Decretum ut ea prodigia partim maioribus hostiis, 15 partim lactentibus procurarentur et uti supplicatio per triduum ad omnia puluinaria haberetur; cetera, cum decemuiri libros 16 inspexissent, ut ita fierent quemadmodum cordi esse (di sibi) diuinis carminibus praefarentur. Decemuirorum monitu 17 decretum est Ioui primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni Mineruaeque ex argento dona darentur et Iunoni reginae in Auentino Iunonique Sospitae Lanuui maioribus hostiis sacrificaretur, matronaeque pecunia 18 conlata quantum conferre cuique commodum esset donum Iunoni reginae in Auentinum ferrent lectisterniumque fieret, et ut libertinae et ipsae unde Feroniae donum daretur pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, 19 decemuiri Ardeae in foro maioribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri iam mense ad aedem Saturni Romae immolatum est, lectisterniumque imperatum—et eum lectum senatores strauerunt—et conuiuium publicum, ac per urbem 20 Saturnalia diem ac noctem clamata, populusque eum diem festum habere ac seruare in perpetuum iussus.

Dum consul placandis Romae dis habendoque dilectu dat 2 operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iam Flaminium

15 lactentibus *C⁴M⁸ dett. aliq.*: lactantibus *PCMDA* 16 esse *M³*: esset *PCMDA* (di sibi) diuinis *Conway*: diuinis *PCMDA*: diui in *Jac. Gron.*: diuis e *Madv.*: diuis *Stroth* praefarentur *PMDA* (*cf. Catull.* 64. 382): preferetur *C*: profarentur *Gron.* 17 Decemuirorum *dett. tres, Gron.*: id uirorum *PCMDA*: id decemuirorum *A^x dett. aliq., ed. Par.* 1510 Iunoni (Mineruaeque) *PC(sed unoni)MDA*: et Iunoni *Woelfflin, male* 18 quantum *M⁵DA*: quintum *PCM*: quantam *Gron.* conferre cuique *A*: conferrent quique *PCM*: conferrent quinque *C⁴D* Auentinum *A^x*: aduentinum *PCMDA* fieret *C^xM¹*: fieretque *PCM*: fieret. que *DA*; de que *insiticio cf. cc.* 18. 3; 26. 7; 27. 4; et 21. 60. 4 *adn. (a)* unde *C²*: inde *PCM DA* 19 et eum *PCMDA*: eum *Madv.*: *secl. Gron., sed cf. cum Frig. e. g.* 21. 12. 7; 27. 1. 2; 28. 2. 4; 40. 39. 4 20 Saturnalia *CM³A*: saturnalia *PMD* clamata *C^x Gron.*: clamata *PCM*: clamatum *DA*

2 1 habendoque *dett. unus (Ber.), edd. Par.* 1513, *Mogunt.* 1518: trahendoque *PCMDA*

2 consulem Arretium peruenisse fama erat, cum aliud longius,
 ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem uiam per
 paludes petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis
 3 inundaauerat. Hispanos et Afros—id omne ueterani erat
 robur exercitus—admixtis ipsorum impedimentis necubi
 consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire
 iussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; nouissimos
 4 ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere
 agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque uiae—ut
 est mollis ad talia gens—dilaberentur aut subsisterent, cohi-
 5 bentem. Primi, qua modo praeirent duces, per praealtas
 fluuii ac profundas uoragines, hausti paene limo immergentes-
 6 que se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se
 prolapsi neque adsurgere ex uoraginibus poterant, neque
 7 aut corpora animis aut animos spe sustinebant, alii fessa
 aegre trahentes membra, alii, ubi semel uictis taedio animis
 procubuissent, inter iumenta et ipsa iacentia passim
 morientes; maximeque omnium uigiliae conficiebant per
 8 quadriduum iam et tres noctes toleratae. Cum omnia ob-
 tinentibus aquis nihil ubi in sicco fessa sternerent corpora
 inueniri posset, cumulatis in aqua sarcinis insuper incum-
 9 bebant, (aut) iumentorum itinere toto prostratorum passim

1 peruenisse *ed. Rom.* 1469: praeuenisse *PCMDA*, *cf.* 21. 32. 7
 2 propiorem *CM*³: propriorem *PMDA* paludes *Ruperti*: paludem
PCMDA (*de m et s cf.* 5. 43. 1; 6. 11. 7; 21. 21. 10; 22. 7. 10; 22.
 22. 5; 22. 31. 1 *et* 2; 22. 42. 8; 22. 53. 5; 22. 56. 7; 24. 9. 9; 24. 11.
 4; 24. 48. 6; 25. 30. 4; 25. 34. 11; 26. 1. 4; 28. 20. 2; *et in Vindob.*
e.g. 41. 13. 8 *et* 19. 8 *et* 22. 13; 42. 13. 1 *et* 30. 10) 3 Hispanos
*A*² *Drak.*: at spanos *P*: at hispanos *C*: aspanos *M*¹ *in ras.*: ad
 hispanos *DA*? —id omne ueterani erat robur exercitus— *Gron.*:
 et omne *etc. P* (*sed* robur) *DA*: et omne ueterani erat exercitus
 robur *CM* (*sed* robur exercitus *CM*¹ *et* erat *om. C*, *erasit M*^x): et quod
 ueterani erat robur exercitus *A*³: et omne quod *etc. ed. Rom.* 1469:
tutatur et Frig., *cf. c.* 1. 19 5 hausti *P et P*^x *M et M*^x *A*^x *uel A*¹:
 hausti^r *P*² *uel P*¹: hauste *C*: haustis *C*⁴: haudsti *M*² (*d postea eras.*)
D. i. e. haud stipe *D*² *A*? 6 neque aut *A*³ *Perizonius*: aut *PCMDA*
 7 iam et tres *M*² *DA*: iam et res *PM*: tam tres *C* 8 aqua *D*
dett. unus (*Pal.* 2): aquas *PMA*: aquis *C* 9 aut (*ium.*) *Walch*
 (*uel* aliis): *uel Duker: om. PCMDA*

acerui tantum quod exstaret aqua quaerentibus ad quietem parui temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal 10 aeger oculis ex uerna primum intemperie uariante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, uectus, uigiliis tamen et nocturno umore 11 palustrique caelo grauante caput et quia medendi nec locus nec tempus erat altero oculo capitur.

Multis hominibus iumentisque foede amissis cum tandem 3 e paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat, certumque per praemissos exploratores habuit exercitum Romanum circa Arreti moenia esse. Consulis deinde 2 consilia atque animum et situm regionum itineraque et copias ad commeatus expediendos et cetera quae cognosse in rem erat summa omnia cum cura inquirendó exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Fae- 3 sulas inter Arretiumque iacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti; consul ferox ab consulatu priore et 4 non modo legum aut patrum maiestatis sed ne deorum quidem satis metuens; hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero ciuilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat nec deos nec homines consulentem 5 ferociter omnia ac praepropere acturum; quoque pronior esset in uitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat, et laeua relicto hoste Faesulas praeteriens medio Etruriae 6

9 acerui *DA*: acerbi *PCM* (in margine r, i. e. require, *C*); b *pro u persaepe et in Vindob. ut e. g. fabens pro fauens*

3 1 e (palud.) *Novák*: de *PCMDA* circa *C²DA*: in circa *PCM* 2 ad (comm.) *M³*: at *PM*: atque *CDA* expediendos *C¹ uel C²M¹ uel M²DA*: expediendus *PCM* (cf. c. 6. 10 et 21. 59. 3)

in rem erat *dett. aliq.*: in rem erant *PCMDA* 4 aluerat *A*: luerat *PCMD* 6 Faesulas praeteriens *Conway*: faesulas (uel fes- uel fess-) petens *PCMDA* (uoces euiscerat aliquando *P*, e. g. c. 11. 5

prodientem *pro* progredientem; 28. 8. 4 *mo pro* modo; *contra* in 3. 20. 6 exercitu *pro* exitu, quod archetypum describens librarius ut compendiose scriptum amplificauit; nec non in *Vindob. saepe, e. g. 42. 25. 2* audent *pro* audissent). *Cluuerius qui primus, quod sciam, hunc locum notauit* (u. *Drak. adnot.*) scribere uoluit a Faesulis profectus laeua relicto hoste Etruriae agros praedatum petens

agro praedatum profectus, quantam maximam uastitatem
 7 potest caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Fla-
 minius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum
 uero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri
 agique uidit, suum id dedecus ratus per mediam iam Italiam
 8 moenia ire oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria
 magis quam speciosa suadentibus: collegam exspectandum,
 ut coniunctis exercitibus communi animo consilioque rem
 9 gererent, interim equitatu auxiliisque leuium armorum ab
 effusa praedandi licentia hostem cohibendum,—iratus se ex
 consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque cum
 10 (iussisset pronuntiari) ‘Immo Arreti ante moenia sedeamus’
 inquit, ‘hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus
 e manibus perpopuletur Italiam uastandoque et urendo omnia
 ad Romana moenia perueniat, nec ante nos hinc mouerimus
 quam, sicut olim Camillum ab Veis, C. Flaminium ab Ar-
 11 retio patres acciuerint’. Haec simul increpans cum ocus
 signa conuelli iuberet et ipse in equum insilisset, equus
 repente corruit consulemque lapsum super caput effudit.
 12 Territis omnibus qui circaerant uelut foedo omine incipiendae
 rei, insuper nuntiatur signum omni ui moliente signifero con-
 13 uelli nequire. Conuersus ad nuntium ‘Num litteras quo-
 que’ inquit ‘ab senatu adfers quae me rem gerere uetant?
 Abi, nuntia, effodiant signum, si ad conuellendum manus
 14 prae metu obtorpuerit’. Incedere inde agmen coepit pri-

quantum *etc.*, *nimia sane eloquentia*: inter recentiores (*n. Luchsii ed.* 1888, p. 65) a Faesulis petens medios E. agros *J. H. Voss*: a Faesulis Senam (uel Cortonam) petens *Weissenb.*: Faesulis cedens *Eisen*: *del. Jordan* 8 salutaria *C⁴M³A*: salutare *PCMDA*
 9 iratus *M^b*: ratus *PCMDA* (iussisset pronuntiari) *temptauimus litteris initio lineae seq.* (immo) *similibus*: *om. PCMDA*: (Quin) *pro* cum *ed. Rom.* 1469: proposuit. *Quin ed. Ven.* 1470: (proposuisset) *Heerwagen*: *plura excidisse putat Madv.* 11 lapsum *CM DA*: labsum *P*: prolapsum *Woelfflin* 13 uetant *PCMDA* (*i. e.* non minus quam comites mei uetant): uetent *C² dett. aliq.*, non male *sed non necess.* obtorpuerit *PMD*: obtorpuerint *CA* (*unde -erunt Madv.*) 14 incedere inde agmen coepit (uel cepit) *P¹ uel P²* (*sed*

moribus, superquàm quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio, milite in uolguis laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur.

Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumen- 4
numque lacum omni clade belli peruastat, quo magis iram
hosti ad uindicandas sociorum iniurias acuat; et iam perue- 2
nerant ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses
in Trasumennum sidunt. Via tantum interest perangusta,
uelut ad <id> ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo
latior patescit campus; inde colles adsurgunt. Ibi castra in 3
aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consi-
deret; Baliares ceteramque leuem armaturam post montes
circumducit; equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte te-
gentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu
clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum peruenisset, 4
inexplorato postero die uixdum satis certa luce angustiis
superatis, postquam in patientiorem campum pandi agmen
coepit, id tantum hostium quod ex aduerso erat conspexit:
ab tergo ac super caput deceptae insidiae. Poenus ubi, id 5

quoepit) *CMDA*: incedere inde agmen coeret incedere inde agmen
quoepit *P* (sic) ab consilio *PCMDA*: a consule *Mehler*, frustra
spei *P*¹ (uel *P*²) *M*³ *DA*: spe *PCM*

4 1 Cortonam *A*: cortanam *PCM*: concordanam *D* Trasumennumque uid. c. 54. 9 ubi *PC recte*, *Quintil.* 1. 5. 13: transymennumque *PCMDA* quo *C*²: qua *PMDA*: quē *C*: quantum *C*⁴ 2 peruenerant *PCMDA*: peruenerat *J. Drummond* 1687 in exemplari meo ed. *Frobenianae* 1535, uix necess. Cortonenses *P*² uel *P*³ *CMDA*: crotonenses *P* in Trasumennum sidunt *Gron.*: in thrasymennum subit *P*: in trasymennum (uel trans-) subit *CMDA*: in trans- subeunt *Pal.* 2 (in margine): Trasumennus subit ed. *Rom.* 1469: fort. in montes . . . Trasumennus subit (cf. 41. 18. 11 sed illic de hominibus) uelut *Lov.* 4 *Harl. Gaertn.*: uel *PCMDA* (sed ul') ad id ipsum ed. *Lugd.* 1554: ad ipsum *PCMDA*, cf. 21. 55. 11 adn. adsurgunt *A*: insurgunt *Madv.*: adinsurgunt *PCMD*: cf. cum *Frig.* 1. 57. 7; quippe uerum solet esse dittographiae membrum primum; cf. etiam c. 28. 9 inf. 4 inexplorato *P*² *CMDA*: inexplorato *P* deceptae *PC* (-coep-) *M* (-coep-) *DA*: deceptae sunt *A*²: detectae *C*⁴ *A*⁶ cf. ad c. 28. 6): tectae *A*^v: detentae *Lov.* 4: deductae *Hav.*:

- quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis
 copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul inuadendi.
- 6 Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrerunt, eo magis
 Romanis subita atque improuisa res fuit, quod orta ex lacu
 nebula campo quam montibus densior sederat agminaque
 hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta
 7 eoque magis pariter decucurrerant. Romanus clamore prius
 undique orto quam satis cerneret se circumuentum esse
 sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est
 quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique
 5 gladii possent. Consul percussis omnibus ipse satis ut in re
 trepida impavidus, turbatos ordines, uertente se quoque ad
 dissonos clamores, instruit ut tempus locusque patitur, et
 quacumque adire audirique potest, adhortatur ac stare ac
 2 pugnare iubet: nec enim inde uotis aut imploratione deum
 sed ui ac uirtute euadendum esse; per medias acies ferro
 uiam fieri et quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi
 3 esse. Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec
 imperium accipi poterat, tantumque aberat ut sua signa atque
 ordines et locum noscerent, ut uix ad arma capienda aptan-

contactae Voss. in marg.: neglectae Koch: deceptae Lipsius, optime.
*Puteaneam lectionem tutatissimam est Housman (ut antea Madv. exemplis
 minus ualidis) Cl. Rev. xiv (1900) 259, Ou. Amor. 2. 5. 5 'deceptae
 tabellae', Sen. Herc. Fur. 154 'deceptos hamos' citando; cf. etiam Liu.
 8. 7. 18 5 lacu ac M³ dett. aliq.: lauac P: lacum P²CM: lacu
 DA dett. aliq. 6 qua cuique A² Priscian. 10. 43: quaque PCMDA
 decucurrerunt PCMA²: decucurrent D: decucurrerunt A
 collibus Lipsius: uallibus PCMDA: callibus Roszbach, Praef. ad
 Perioch. p. xxvi 7 cerneret] virgulam hic sustulit Weissenb., cf.
 10. 33. 2, Ter. Ad. 439 sensit P¹ uel P²CMDA: sentit P
 stringique P¹CMDA: strigitque P gladii P^xM³DA: cladii PM:
 cladii P²?C*

5 1 in re trepida ed. Rom. 1470, cf. 1. 27. 7; 4. 46. 8; 26. 5. 7:
 in trepida re C³A Harl.: in trepida PCMD uertente se C Gron.:
 uertentes se PMDA instruit ut PMDA: instruit C^x ras. ex
 instruunt C adire audirique PMD: adirique C: adire C⁴ Gebhard:
 om. A stare P¹ uel P²CMDA: sta P iubet C⁴M³DA: iuuet
 PCM 3 poterat P¹(ex oterat P)CMDA ordines et Madv.,
 Hertz (de s et m cf. c. 2. 2; de sed et et 21. 33. 7): ordinem sed PC²(ex
 set uel sec C)MDA: ordinem et M¹ uel M² noscerent Pal. 1,
 Aldus: nosceret PCMDAN: nosceret miles A³N^x ed. Mediol. 1505

daque pugnae competeret animus, opprimerenturque quidam
 onerati magis iis quam tecti. Et erat in tanta caligine
 maior usus aurium quam oculorum. Ad gemitus uolnerum 4
 ictusque corporum aut armorum et mixtos strepentium
 pauentiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alii 5
 fugientes pugnantium globo inlati haerebant; alios redeun-
 tes in pugnam auertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in 6
 omnes partes nequiquam impetus capti et ab lateribus montes
 ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat ap-
 paruitque nullam nisi in dextera ferroque salutis spem esse,
 tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam,
 et noua de integro exorta pugna est, non illa ordinata per 7
 principes hastatosque ac triarios nec ut pro signis antesignani,
 post signa alia pugnaret acies nec ut in sua legione miles
 aut cohorte aut manipulo esset; fors conglobat et animus 8
 suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat tantusque
 fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum
 motum terrae qui multarum urbium Italiae magnas partes
 prostrauit auertitque cursu rapidos amnes, mare fluminibus
 inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium
 senserit.

Tres ferme horas pugnatum est et ubique atrociter; circa 6
 consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et 2

3 iis *P*: his *P²CM¹* uel *M⁴*(-i- in ras.)*DA* (onere magis quam ui *C⁴*
pro onerati magis his quam tecti) 4 uolnerum (uel uul-) *PCMDA*,
quod cum Frig. tutamur (cf. 2. 10. 8; 8. 13. 2; 8. 29. 13; 24. 30. 1:
 'gemitus mortis et uolnerum' *Ammian.* 29. 5. 12) mixtos strep-
 pentium . . . clamores *ed. Frob.* 1531: mixto strepentium . . . clamore
PCMDA 5 auertebat *P¹* (uel *P²?*) *per punctum DA*: rauertebat
P: uertebat *C*: reuertebat *M*; in *P¹* post *m* (uocis pugnam) *insertum*
esse uidetur 6 capti *P* (*reposuit Gron.*): facti *P²CMDA*
 claudebat *PCMDA*: claudebant *Luchs* 7 manipulo *M³A*:
 manipulos *PCMD*; cf. c. 1. 2 et 24. 17. 6 8 conglobat *PCMDA*
Gron., Frig. cf. 1. 25. 4: conglobabat *ed. Rom.* 1469 dabat *PCM*
DA: dat *Gron.* animorum *PCMDA*: del. *Doniat, fort. recte*:
 armorum *Gron.* animus *PCMDA*: del. *Madv.* motum *C³M³*
DA²: mutum *P²?*: multum *PCM*: motus *A* rapidos *PCM*:
 rapido *DA Drak.*

6 1 horas *M²* uel *M³DA*: oras *PCM* pugnatum *M³DA*:
 pugnantum *PC¹*(-tium *C*, ut uid.)*M*

ribus periere. Multiplex caedes utrimque facta traditur ab
 4 aliis ; ego praeterquam quod nihil auctum ex uano uelim, quo
 nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium, aequalem
 temporibus huiusce belli, potissimum auctorem habui.
 5 Hannibal captiuorum qui Latini nominis essent sine pretio
 dimissis, Romanis in uincula datis, segregata ex hostium
 coaceruatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri iussisset,
 Flamini quoque corpus funeris causa magna cum cura in-
 quisitum non inuenit.

6 Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore
 7 ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae
 uagae per uias, quae repens clades allata quaeue fortuna
 exercitus esset, obuios percontantur ; et cum frequentis con-
 tionis modo turba in comitium et curiam uersa magistratus
 8 uocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Pompo-
 nius praetor ‘Pugna’ inquit ‘magna uicti sumus’. Et quam-
 quam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio
 9 impleti rumoribus domos referunt : consulem cum magna
 parte copiarum caesum ; superesse paucos aut fuga passim per
 10 Etruriam sparsos aut captos ab hoste. Quot casus exercitus
 uicti fuerant, tot in curas distracti animi eorum erant quo-
 rum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignoran-
 tium quae cuiusque suorum fortuna esset ; nec quisquam satis
 11 certum habet quid aut speret aut timeat. Postero ac deinceps
 aliquot diebus ad portas maior prope mulierum quam uirorum
 multitudo stetit, aut suorum aliquem aut nuntios de iis op-
 periens ; circumfundebanturque obuiis sciscitantes neque
 auelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent,

4 auctum *Walch Em. p. 159 (cf. 10. 30. 5 ; 33. 10. 8 ; 38. 23. 8 ; 36. 38. 7) : austum PCR : haustum MDAN : ausum R^x* 5 suorum *ed. Ven. 1495 : eorum PCRMDAN* 7 turba *M^xDAN : turbam PCR^M* 10 Quot *C⁴M⁴DAN : quod PCR^M* distracti *Weissenb. (cf. Heraci Quaest. Crit. p. 68) : dispraeti PC(-re-)RM(-re-)D : dispartiti AN : dispartiti Lov. 4, ed. Rom. 1469* ignorantium *P¹CRM DAN : ignorantium P, cf. c. 2. 2* 11 aliquot *CM³AN : aliquid PRMD* notis *C²M³DAN : noti PCR^M*

poterant. Inde uarios uultus digredientium ab nuntiis cer- 12
neres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratulantesque
aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum
praecipue et gaudia insignia erant et luctus. Vnam in ipsa 13
porta sospiti filio repente oblatam in complexu eius exspi-
rasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, maes-
tam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii
gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies 14
aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent,
consultantes quonam duce aut quibus copiis resisti uictoribus
Poenis posset.

Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nun- 8
tiatur clades, quattuor milia equitum cum C. Centenio pro-
praetore missa ad collegam ab Seruilio consule in Vmbria,
quo post pugnam ad Trasumennum auditam auerterant iter,
ab Hannibale circumuenta. Eius rei fama uarie homines 2
adfecit. Pars occupatis maiore aegritudine animis leuem
ex comparatione priorum ducere recentem equitum iactu-
ram; pars non id quod acciderat per se aestimare sed, ut in 3
adfecto corpore quamuis leuis causa magis quam (in) ualido
grauior sentiretur, ita tum aegrae et adfectae ciuitati quod- 4
cumque aduersi inciderit, non rerum magnitudine sed uiribus
extenuatis, quae nihil quod adgrauaret pati possent, aesti-
mandum esse. Itaque ad remedium iam diu neque deside- 5

12 insignia *CM¹AN*: et insignia *PRMD* 13 sospiti *R²*: sospitis
PCM (cf. c. 1. 2): sospite *C²RM¹* uel *M²DAN* complexu *Alscheff-*
ski ex Val. Max. 9. 12. 2: conspexu *P*: conspectu *P²CRMDAN*
(redeuntis) filii *CM³AN*: filii *PRMD*: *secl. H. J. Mueller quia apud*
Val. Maximum abest 14 ab orto *A^o Valla*: ab ortu *PCRMDAN*
in curia *CA^x*: in curiam *PRMDAN* quibus copiis *deti. aliq.*:
copiis quibus *PCRMDAN*

8 1 Centenio *Sigon. e Polyb.* 3. 86. 3 et *Linio* 25. 19. 9: centonio
PCRMDAN Trasumennum *ut c. 4. 1*: thrasymennum *PRM*:
trasimennum *C*: transymenum *AN*: thrasymnium *D* 3 in ualido
Drak.: ualido *P*: ualitudo *P²* uel *P³CRMDAN* 4 inciderit
PCRMDAN: inciderat *A² Lov.* 4 *probante Conuasio*: incideret *Inger-*
slev et Madv. magnitudine . . . possent *om. D* adgrauaret *M²?*
AN: adgrauarent *PCR¹RM*

ratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, ciuitas confugit ;
 et quia et consul aberat, a quo uno dici posse uidebatur, nec
 per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium
 6 aut litteras mitti [nec dictatorem populus creare poterat], quod
 nunquam ante eam diem factum erat, dictatorem populus
 creauit Q. Fabium Maximum et magistrum equitum M. Minu-
 7 cium Rufum ; iisque negotium ab senatu datum, ut muros tur-
 resque urbis firmarent et praesidia disponderent, quibus locis
 uideretur, pontesque rescinderent fluminum : pro urbe dimi-
 candum esse ac penetibus quando Italiam tueri nequissent.
 9 Hannibal recto itinere per Vmbriam usque ad Spoletium
 2 uenit. Inde, cum perpopulato agro urbem oppugnare ador-
 tus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex
 unius coloniae minus prospere temptatae uiribus quanta
 3 moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum auertit iter,
 non copia solum omnis generis frugum abundantem sed
 refertum praeda, quam effuse audi atque egentes rapiebant.
 4 Ibi per dies aliquot statiuu habita refectusque miles hibernis
 itineribus ac palustri uia proelioque magis ad euentum
 5 secundo quam leui aut facili adfectus. Vbi satis quietis
 datum praeda ac populationibus magis quam otio aut re-

5 nec dictatorem . . . poterat *PCRMDAN*: *secl. Mommsen C. I. L.*
i¹, p. 288; i², p. 194, u. Röm. St. ii², 139. 2 dictatorem *P¹(-tur- P)*
CRMDAN populus *P²CR³MDAN*: populo *PR?*: praetor
Woelfflin probante Conwaio: populo non consulto senatus *Madv.*, mire
(cf. c. 31. 8-11 et Praef. nostram Tom. ii, § 47): in *M* uoces nec . . .
 poterat *inter puncta stant, quorum utrumque stat in interuallo largiore*
(i. e. trium litterarum); *sed in P ipso nullum indicium glossematis*
apparet praeter menda illa populo et dictatorem 7 pro urbe
 dimicandum esse ac penetibus *Conway*: ac penetibus (paen-) pro urbe
 dimicandum esse *PCRMD*: ac cum penetibus pro urbe dimicandum
 esse *AN*: ac penetibus et pro etc. *C² uel C³*: pro urbe ac penetibus
etc. Fabri; *sed lineam pro . . . esse primo praeterisse tum silenter addi-*
disse uidetur P. De uocum ordine intertexto u. Cl. Rev. xiv (1900)
357 et Liu. 2. 41. 6 adn., cf. etiam 3. 28. 1; 3. 38. 1; 5. 7. 4; 5. 26.
10; 7. 2. 7; 7. 26. 15; 9. 28. 4; 10. 21. 14

9 2 minus *scripsi*, *cf. 21. 22. 1*: haud nimis *A^x (uel A^v)*, *cf. 8. 4. 5*
adn.: haud minue *PCRMDAN*: haud minu' *C²*: haud minus *M¹*:
 haud *dett. duo, Weissenb.*: minime *Lov.* 2: haud maximae minime *Madv.*

5 quietis *Gron.*: quieti *PCRMDAN*, *cf. c. 14. 9 et 23. 17. 10*

quie gaudentibus, profectus Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Paelignos deuastat circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Seruilius consul leuibus proeliis cum Gallis factis et uno 6 oppido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitusque caede audiuit, iam moenibus patriae metuens ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit.

Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die magistratum 7 iniit uocato senatu, ab dis orsus, cum edocuisset patres plus neglegentia caerimoniarum quam temeritate atque inscitia peccatum a C. Flaminio consule esse quaeque piacula irae deum essent ipsos deos consulendos esse, peruicit ut, quod 8 non ferme decernitur nisi cum taetra prodigia nuntiata sunt, decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. Qui inspectis 9 fatalibus libris rettulerunt patribus, quod eius belli causa uotum Marti foret, id non rite factum de integro atque amplius faciundum esse, et Ioui ludos magnos et aedes 10 Veneri Erycinae ac Menti uouendas esse, et supplicationem lectisterniumque habendum, et uer sacrum uouendum si bellatum prospere esset resque publica in eodem quo ante bellum fuisset statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium 11 belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet.

5 Praetutianum *Sabellic. ex Plin. N. H. 3. § 110*: praeputianum PCRMDAN Hadrianumque *ed. Mediol. 1518*: om. -que PCRMDAN probante *Conwaio, cf. 21. 60. 4 adn. (c) et (e)* Marrucinosque *A^x*: marrucinosque PCRMDAN 6 proeliis (pre-) CR^xM³DAN (p̄l̄s): prolis *P*: pruliis *P²*: pretliis *M?* factis *Gron.*: actis PCRMDAN collegae *ed. Par. 1510*: collega PCRMDAN 7 quam scripsi: auspiciorum PCRMDAN (*qua uoce inserta quam extrusum esse puto*): auspiciorumque quam *Sigon.* C. Flaminio C. (sed Fla^m-) *A^x*: q̄. flaminio C³M²AN (*hic ag pro a C.*): q̄. flaminio PRMD 8 Sibyllinos *ed. Rom. 1469*: sibyllinos PRM: sibillinos CDAN iuberentur CRM³DAN: iuuerentur PM 10 Erycinae (uel eric-) P¹ uel P² CRMDA²: eurycine AN: robycinae P uer P (*restituit ed. Rom. 1469*): ueri P¹ uel P²CRMDAN (*in P litt. i, atra et in marginem incurrens, addita fuit postquam litterae r longissima cauda finita est*): ueneri C⁴ *Lov. 4* 11 collegii *ed. Ven. 1495*: collegio PCRMDAN omnia PC⁴M: omni P¹CRDAN

- 10 His senatus consultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus consulente collegium praetore omnium primum populum consulendum de uere sacro censet: iniussu
 2 populi uoueri non posse. Rogatus in haec uerba populus: 'Velitis iubeatisne haec sic fieri? Si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut uelim (uou)eamque, salua seruata erit hisce duellis, quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est quaeque duella cum
 3 Gallis sunt qui cis Alpes sunt, tum donum duit populus Romanus Quiritium quod uer attulerit ex suillo ouillo capri-
 4 no bouillo grege quaeque profana erunt Ioui fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando uolet quaque lege uolet facito; quo modo faxit probe factum
 5 esto. Si id moritur quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet occidetue insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto neue cui
 6 cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto. Si nocte siue luce, si seruus siue liber faxit, probe factum esto. Si antidea senatus populusque iusserit fieri ac faxitur,

10 1 collegium praetore *Lipsius*: collegio praetorum *PCRMDAN*
 2 iubeatisne *PCRMDAN*: iubeatisue *dett. aliq.*: iubeatis *Lipsius*, bene: sed contra *cf. 1. 46. 1 (in Or. Obl.), 26. 33. 14 (-que)* sicut *dett. duo*: sic *PCRMAN* quod probandum tum modo esset si in parenthesi staret: si *D*: steterit ut *Weissenb. (similia aliū)* uoueamque *Madv., optime*: eamque *PCRMDAN*: eam *ed. Mogunt. 1518*: eam esse *Haupt* salua seruata erit *ed. Mogunt. 1518*: saluam seruauerit *PCRMDAN* quod duellum ... Alpes sunt huc transposuit *Lipsius*: post Quiritium et ante quod uer ponunt *PCRMDAN*; scil. aut in lineas xviii litterarum primo praeteritas postea in locum non suum reposuit *P* aut ex aliquo exemplari lineas longitudinis incertae habente tum (uel datum) donum duit *p. r. quir. excidit, cf. cc. 24. 9 et 32. 1 et 8. 8. 4 adn.* duellum *AN*: uellum *PRM*: bellum *CM^{1D}* duella *AN*: uella *PCR*: bella *M^{1D}* qui cis *AN*: qui uicis *PCRMD* 3 tum *Madv.*: datum *PCRMDA* (post sunt *om. N.* uoces in seqq. quinque): ratum *Rosbach (Perioch. Praef. p. xxvi)* ex suillo *M⁶* *dett. aliq.*: ex uillo *PCRMDAN* bouillo *M⁵ Sigon.*: nouillo *PC(sed -ello) MDA?*: ouillo *RA^{2N}* 4 faxit *C*: faxi *PRM¹* uel *M^{2DAN}*: faci *M* 5 scelus esto ... ne populo *om. D* clepsit *ed. Rom. 1469*: clepset *PCRMAN* cleptum *A²*: coeptum *PRMAN*: ceptum *CD*: demptum *dett. unus (Gaertn.)* 6 probe *CDAN*: prope *PRM* antidea *Lipsius*: ante idea *PCRMDAN* ac (post

eo populus solutus liber esto.' Eiusdem rei causa ludi 7
 magni uoti aeris trecentis triginta tribus milibus, (trecentis
 triginta tribus) triente, praeterea bubus Ioui trecentis, multis
 aliis diuis bubus albis atque ceteris hostiis. Votis rite nun- 8
 cupatis supplicatio edicta; supplicatumque iere cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum sed agrestium
 etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat
 cura. Tum lectisternium per triduum habitum decemuiris 9
 sacrorum curantibus: sex puluinaria in conspectu fuerunt,
 Ioui ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Mineruae, tertium
 Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Vol-
 cano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri. Tum aedes 10
 uotae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator
 uouit, quia ita ex fatalibus libris editum erat ut is uoueret
 cuius maximum imperium in ciuitate esset; Menti aedem
 T. Otacilius praetor uouit.

Ita rebus diuinis peractis, tum de bello reque [de] pub- 11
 lica dictator rettulit quibus quotue legionibus uictori hosti
 obuiam eundum esse patres censerent. Decretum ut ab 2

feri) *PCRMDAN*: ante senatus posuit *Stroth*: quam (ante senatus)
Luchs ac *deleto*, *licenter ambo* 7 trecentis *Budaeus* ex *Plut. Fab.* 4.
 4: cc *PCRMDAN* (trecentis triginta tribus) *add. Scaliger* (*prae-*
eunte Budaeo qui (t. t. assibus) *scripserat*): *ignorant PCRMDAN*
Ioui ed. Rom. 1469: oui *PCRMDAN* (*sed M ante oui interuallum*
maius solito relinquit): ouibusque *C⁴*, *prudentissime*! 8 supplica-
 tumque iere cum coniugibus *Gron.* (*ducentibus Lov.* 5 (iitque) *et ed.*
Mogunt. 1518 (iit)): supplicatum qui regum coniugibus *PC* (*sed q.*)
RMD (*sed regnum*): supplicatum quiqib' regum (-quecum *A²*) | cōi-
 gibus *A²*: supplicatum qui coniugibus regum *N* 9 habitum
A²N²: habitum per *PCRMDAN*; *sed per pleniore calamo, in loco*
primum uacuo relicto, quasi dubitans M, callide, cf. Tomi i Praef. no-
stram § 33 (b); *alia exempla huius moris apud M reperies in cc.* 23.
 4; 24. 10; 27. 8; 32. 1; 35. 5; 37. 10; 45. 3; 49. 13; *praeterea*
 23. 10. 12 et 18. 13; 24. 37. 7; 25. 19. 8 *al.* sex *CAN*: ex *PRM*
 (*sed hic pleniore cal.*): et *D* 10 editum *Ned. Frob.* 1535: edictum
PCRMDA T. Otacilius *P* (tota-) et postea restituit *P²*: acilius
P² uel *P³CRMDA*: alicius *N*, *cf. cc.* 37. 13 et 56. 6; 23. 21. 1 et 5

II 1 reque publica *ed. Rom.* 1469: reque de publica *PCRMDAN*?
 deque re publica *N¹*? *dett. aliq.* quotue *C^xM³DAN*: quod uel
PRM: quot uel *C*: quotque *Ber. corr.* esse *ed. Frob.* 1531: esset
PCRMDAN

- Cn. Seruilio consule exercitum acciperet ; scriberet praeterea ex ciuibus sociisque quantum equitum ac peditum uidetur ; cetera omnia ageret faceretque ut e re publica duceret.
- 3 Fabius duas legiones se adiecturum ad Seruilianum exercitum dixit. Iis per magistrum equitum scriptis Tibur diem
- 4 ad conueniendum edixit. Edictoquoque proposito ut, quibus oppida castellaque immunita essent, ut ii commigrarent in loca tuta, ex agris quoque demigrarent omnes regionis eius qua iturus Hannibal esset tectis prius incensis ac frugibus
- 5 corruptis ne cuius rei copia esset, ipse uia Flaminia profectus obuiam consuli exercituque, cum ad Tiberim circa Oriculum prospexisset agmen consulemque cum equitibus ad se progredientem, (substitit) uiatore misso qui consuli
- 6 nuntiaret ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Qui cum dicto paruisset congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud ciues sociosque uetustate iam prope oblitos eius imperii fecisset, litterae ab urbe allatae sunt naues onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes
- 7 a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci iussus nauibusque quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent completis milite ac naualibus sociis persequi hostium classem ac litora Italiae

3 adiecturum *C⁴M⁴* uel *M⁶AN*: abiecturum *PCRMD* magis-
trum *C* (magis) *R¹M¹* et *M⁷D* (*hi quattuor māg*) *A* (mag.) *N* (mag.): maget
PR: māget *M* 4 ut ii *Gron.* (cf. cum *Frig.* 36. 3. 13; 38. 38. 18;
42. 28. 7): uti *PCRMDAN* (cf. e. g. 5. 21. 15; 8. 6. 14; 23. 7. 6)
in loca . . . demigrarent om. *AN* demigrarent *C*: dimigrarent *P*
uel *P²R* uel *R²MD* (sed -gragrent): dimicrarent *P²R²* regionis
C³M² uel *M⁷AN* dett. alig.: regiones *PCRMD* rei *PCRMDAN*:
rei ei *Gruter*, uix necess. 5 consulemque *CM²* uel *M⁷DAN*: con-
sulem qui *PRM* progredientem *Hearnii D*: prodientem *PCRMDAN*, cf. c. 3. 6: prodeuntem *A²* dett. alig. substitit *Weissenb.*:
sistit (nunc erasum) coniecissee *Conwaio uidetur M²* uel *M¹*: om. *PCRMDAN* (uiatorem misit dett. alig., ed. *Rom.* 1469) 6 litterae *P²*
CRMDAN: liberae *P* Ostia ed. *Ven.* 1555: hostia *PCRMDAN*
ed. *Rom.* 1469, *Ald.* (sed in seqq. os- bis *PCR*, semel *M*; hos- *constan-ter DA*) Cosanum *C Drak.*: Cossanum *Sabellicus*: consanum *PRM*
AN: consannum *D* 7 quae *A²* dett. unus (*Harl.*), *Gron.*: om. *PCRMDAN*: ut *C⁴* milite *A⁷N²* dett. unus (*Harl.*): milites *PCRMDAN*

tutari. Magna uis hominum conscripta Romae erat; liber- 8
tini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in uerba
iurauerant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque 9
et triginta annis erant, in naues impositi, alii ut urbi prae-
siderent relictī.

Dictator exercitu consulis accepto a Fuluiο Flacco legato 12
per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendum
edixerat nouis militibus, uenit. Inde Praeneste ac trans- 2
uersis limitibus in uiam Latinam est egressus, unde itineri-
bus summa cum cura exploratis ad hostem ducit, nullo loco,
nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus.
Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium 3
posuit castra, nulla mora facta quin Poenus educeret in
aciem copiamque pugnandi faceret. Sed ubi quieta omnia 4
apud hostes nec castra ullo tumultu mota uidet, increpans
quidem uictos tandem illos Martios animos Romanis, de-
bellatumque et concessum propalam de uirtute ac gloria
esse, in castra rediit; ceterum tacita cura animum incessit 5

8 et aetas *ed. Mogunt.* 1518: ita aetas *PCRMDAN* 9 in naues
dett. aliq., *Aldus*²: in nauis *PCRMD*: nauibus *AN*: nauibus (*uel* in
nauibus) *dett. aliq.*

12 1 diem *dett. unus* (*Ber.*), *ed. Ven.* 1495: die *PCRMDAN*
2 limitibus *PCM* ubi -s li- *M¹ pleniore cal.*, -mitibus *M¹ A^x* (*fort. A^v*):
limitibus (*sic*) *P^x* unde militibus *RDAN*: tramitibus *Valla*, *cf.* 2. 39.
3; 5. 16. 5 ad hostem *DAN*: ab hostem *PRM*: ab hoste *C*
3 Arpis *PCRMDAN*, *cf.* c. 9. 5: Aecis *Gron. ex Polyb.* 3. 88. 9
4 ullo *P¹* *uel P²CR¹M³DAN*: uulo *P*: uilo *RM* (*in ullo a P¹ corr.*
littera l litterae i speciem facile praebet) illos *A^v* (*cf.* 9. 6. 12): quos
PCRMDAN: *secl. Valla*: quoque *Gron.*: antiquos *Jenicke*: alia alii;
in P hae duae lineae a littera q incipiunt (quidem et quos), et fortasse
qu pro ill scriptum est; *cf. adn. praec.* debellatumque et *PC²RM³*
DAN: debellatum et *M*: (*pro romanis de- in ras.* habere credebatur
C⁴): quia debellatum atque . . . esset (*pro esse*) *A^v* *Valla* (*an* debel-
latumne et . . . esse? *Valla*), *u. inf.* concessum *MAⁿN Valla* (*uel*
concessum ei *Valla*): concessumque *PCRMDA?*: concessum quae
C⁴A? propalam de *A^v* *Valla*: propalandae (*uel-de*) *PCRMDAN*
esse *ed. Rom.* 1470: essent *PCRMDAN*: esset *A^v* *Valla* (*uel* esse
Valla, *u. supra*) 5 incessit *Lov.* 5 *Facius et Panorm.*: incensum
PCRMDAN: incensus *A^v* *Valla*

quod cum duce haudquaquam Flamini Sempronique simili futura sibi res esset ac tum demum edocti malis Romani
 6 parem Hannibali ducem quaesissent. Et prudentiam quidem [non uim] dictatoris extemplo timuit; constantiam haud dum expertus, agitare ac temptare animum mouendo crebro castra populandoque in oculis eius agros sociorum coe-
 7 pit, et modo citato agmine ex conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu uiae, si excipere degressum in aequum posset,
 8 occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste interuallo ut neque omitteret eum neque congredederetur. Castris, nisi quantum usus necessarii co-
 9 gerent, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci pete-
 10 bant nec passim; equitum leuisque armaturae statio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia et infesta effusis hostium populatoribus praebebat;
 neque uniuerso periculo summa rerum committebatur et parua momenta leuium certaminum ex tuto coeptorum, finitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus militem minus iam tandem aut uirtutis aut fortunae paeni-

5 Flamini Sempronique *Madv.* (sed -ii): flaminis sempronioque *P*: flaminio sempronioque *P¹CRMDAN* probante *Frigellio* simili *C⁴AN*: simile *PCRMD* edocti *M⁴AN*: docti *C^x*: et docti *PCRMD*

6 [non uim] *secl. Luchs, rectissime: ret. PCRMAN*: uim *D*: noui *N^x Gron.*: nouam uel notam *Luterv.*: non uanam *Woelfflin, frustra, glossema enim patet* extemplo *C⁴R²M²DAN* (-timp-, ut saepissime hic codex): exemplo *PCRM* 7 abibat *PCM⁴(et fort. M)D*

AN: habebat *R*: abebat *M^x (fort. M²)* degressum *Gron.*: digressum *PCRM DAN* subsistebat *ed. Frob. 1531*: obsistebat *PRMD AN*: obsetebat (uel obsece-) *C*: obsestebat *C⁴ (uel obsece-)* 8 necessarii cogerent *Weissenb.*: necessari cogeret *P*: necessario cogeret *P¹ uel P²CRMDAN*: necessarius cogeret *Haupt* (pro plur. cf. 6. 25. 9; 26. 43. 7) 9 armaturae *C²M² uel M¹A²*: armatura *PCRM DA*: armatura res *N Lov. 4* subitos *ed. Rom. 1469*: subitos est *PCRMAN*: subditos *D* (composita ... est tumultus in parenth. *Drak.*)

militi *A^x*: milite *PCRMDAN* 10 finitimo receptu *Lipsius*: finitimoque receptu *Luchs*: finitimorum receptum quae *PRM*: finitimum receptum *C*: finitimorum receptum quae *C²R³M^x*: finitimorum receptu *DAN ed. Frob. 1535* pristinis *A^xN¹*: pristinis in his *PCRMD (et AN sed cladibus ante his scribunt hi duo; tum in et his debebat N¹)*

tere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis 11 consiliis habebat quam magistrum equitum, qui nihil aliud quam quod impar erat imperio morae ad rem publicam praecipitandam habebat. Ferox rapidusque consiliis ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in 12 uolgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, adfingens uicina uirtutibus uitia, compellabat, premendoque superiorem, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus creuit, sese extollebat.

Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneuentanum 13 depopulatur agrum, Telesiam urbem capit, inritat etiam de industria Romanum ducem, si forte accensum tot indignitatibus [cladibus] sociorum detrahare ad aequum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad 2 Trasumennum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi 3 nuntiantes si in Campaniam exercitum admouisset Capuae potiendae copiam fore, cum res maior quam auctores esset,

11 impar erat *Jac. Gron.* : imperabat *PCRMDAN* : non imperabat *Lov.* 3 *Edd. uet.* : non impar erat *Lov.* 5 habebat. Ferox *interpunxerunt sic CRMDAN et ed. Frob.* 1535 : habebat, ferox . . . immodicus. Primo (uel ; primo) *Edd. aliq.* (et mox paucos. Dein *M*) rapidusque *CM*³ : rapidus quem *PRM* : rapidusque in *DAN* 12 pro cauto *dett. duo, ed. Rom.* 1470 : et cauto *PCRMAN* : et pro cauto *M²A^x dett. aliq.* : et capto *D* compellabat *A^x* uel *A^v* (ex compellabant *A¹?*) *Pal.* 2 : compellebant *PCRMDAN* premendoque superiorem *Gron.* : premendorum superiorum *PCMDAN* : premendorum superiore *R* : premendorumque superiorum *ed. Par.* 1513 in *contextu, in margine sup. arte addens* : premendorumque superiorum *arte ed. Mogunt.* 1518 quae *C⁴M¹* uel *M²* : que *PCRMDAN* extollebat *PRMDAN* : extollit *C*

13 1 industria Romanum (*i. e. r.*) ducem ex uestigiis codicum *P et M scripsi* : industriam ducem *PCR* : industria *m̄* (uel .*r̄*) ducem *M?* : industria ducem *R^xM^xDAN* : industria ducem Romanum (uel Romanorum) *Pauly* cladibus *PCRMDA?N* : seclusi cf. 21. 35. 3 *adn.* : cladibusque *C⁴A²* : et cladibus *N¹* *Lov.* 4 : tutatur cum *Frig. Conway* cf. c. 29. 11 2 Trasumennum *ut c. 4.* 1 : thrasumenum *PCR^m* : thrasumennum *M²* : thasimennum *D²* : transymenum *AN* inlecti *C²M^x* *A¹N* sed ill-) : inlectis *PCRMD* : inlecti erant *A* popularium *ed. Rom.* 1469 : popularum *P* : popularum *P²CRMDAN*

dubium Hannibalem alternisque fidentem ac diffidentem ta-
 4 men ut Campaniam ex Samnio peteret mouerunt. Monitos
 etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent iussosque cum
 5 pluribus et aliquibus principum redire ad se dimisit. Ipse
 imperat duci ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a
 peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano
 6 ad opem ferendam sociis interclusurum; sed Punicum ab-
 horrens ab Latinorum nominum (locutione os, Casilinum)
 pro Casino dux ut acciperet, fecit, auersusque ab suo itinere
 per Allifanum Caiatinumque et Calenum agrum in campum
 7 Stellatam descendit. Vbi cum montibus fluminibusque
 clausam regionem circumspexisset, uocatum ducem per-
 8 contatur ubi terrarum esset. Cum is Casilini eo die man-
 surum eum dixisset, tum demum cognitus est error et Casinum
 9 longe inde alia regione esse; uirgisque caeso duce et ad
 reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communis
 Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum
 10 dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit.
 Ingentem cladem, fugam [tamen] terroremque latius Numidae

3 Campaniam *C⁴N*: campanis *PCRM*: campanos *DA* 4 etiam
 atque etiam *dett. unus* (*Ber.*), *Madv. ed.* 1: ut etiam etque etiam *P*:
 ut etiam atque etiam *P¹* uel *P²CRMDAN*, *ret. Frig.* e. atque e. *ad*
 promissa *referens* 6 locutione os Casilinum *suppleui* (*cf. Quintil.* i.
 6. 20) *ratus librarios ex -num uocis nominum ad -num uocis* Casilinum
transeundo lineam xx fere litterarum totam omisisse: ignorant PCRM
DAN: Casilinum *post* Casino *add. A² dett. aliq.*: prolatione *ante uel*
post Lat. nominum *dett. aliq.*, *Gron. qui etiam ab in os mutabat*: os abhor.
 ab Lat. nom. prolatione Casilinum *Drak. qui uoces excidisae putat* 'ob
repetitionem τοῦ pro: pronuntiatione os Casilinum *Weissenb.*; *sed in*
hoc sensu prolatio parum aut nihil auctoritatis habet; et pronuntiatio
actionis aliquid includere (*Quintil.* xi. 3. 30-65) *uidetur* auersusque
CM²AN: abuersusque *D*: aduersusque *PRM* ab suo *C* (*sed a*):
 ad sue *P*: a *R*: ab *R¹M³DAN*: *om. M* Allifanum *Ald.³ 1572*
(u. Conway Ital. Dial. p. 201): Alifanum *PCRM²DAN* Caiatinum-
 que *Kiehl et Stier* (*cf. 23. 14. 13 et Conway l. c. p. 153*): Calatinumque
PCRM²DAN: Callifanumque *Madv. ex 8. 25. 4, loco admodum dubio*
 8 is *CM²AN*: iis *PM¹* uel *M²*: his *RMD* Casilini *PAN*:
 Casulini *P²CRMD* eo die *ed. Rom. 1469*: eodem die *C⁴*: eodem
PCRM²DAN 9 Maharbalem *AN*: maherbalem *PCRM¹D* (com-
 munitissima herbalem *M*) 10 tamen (*post* fugam) *PCRM²DAN*:
deletum uelim ut ex sequenti tamen ortum: inde *dett. unus* (*Harl.*): tam

fecerunt; nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, 11
fide socios dimouit, uidelicet quia iusto et moderato rege-
bantur imperio nec abnuebant, quod unum uinculum fidei
est, melioribus parere.

Vt uero, (post)quam ad Volturnum flumen castra sunt 14
posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager uillaeque passim
incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente,
tum prope de integro seditio [ac de seditione] accensa;
†quidam fuerant† enim per paucos dies, quia, cum celerius 2
solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam popu-
lationibus Campaniam crediderant. Vt uero in extrema iuga 3
Massici montis uentum est (et) hostes sub oculis erant Falerni
agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat
mentio pugnae, 'Spectatum huc' inquit Minucius, 'ad rem 4
fruendam oculis, sociorum caedes et incendia uenimus? nec,
si nullius alterius nos ne ciuium quidem horum pudet, quos
Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite

dett. alter (Gaertn.); num etiam terroremque delendum sit (ut is terror
pro eius fugae terror stet) dubitat Conway 11 flagrarent CR
M¹ uel M²DAN: flaglarent PM ut saepius abnuebant M²AN:
adnuebant PCRMD

14 1 Vt uero postquam Alschevski: ut uero quam PCRMD: ut uero
M¹ corr. xv saeculi ut uidetur) AN: ut uero cum Gron. exurebatur
A²N: exureba** A (uix legi potest): exurberatur PM: exuberatur
CRD: exuberatus C⁴ Massici CM³A¹N uel N¹: massci A et
fort. N: massaci PRMD Fabio DAN: fauio PCRM (exercitum
add. supra ducente C⁴) seditio accensa dett. duo, Lipsius: seditio
ac de seditione accensi PCRMDAN: seditione accensi Weissenb. (sed
de seditione manifestum gloss. marg. est) 2 †quidam fuerant† P
CRMDAN (enim del. C^x pro quo dat et enim A²): quieti fuerant
Lipsius: quieuerant Gron., optime; cf. 3. 48. 3; 3. 65. 7; 4. 49. 11;
8. 2. 13 cum Drak. qui lectiones Lipsianas et Gronouianas iunxit et in
concinnam formam primus reduxit. Fortasse aliquid plus ex margine
additum est; sed unde -dam? 3 extrema iuga Massici P²C. mass-
C⁴, mas- C)RMDAN: extremam iuga assici P est et hostes
H. J. Mueller: est hostes PCRMDAN: et hostes Gron.: est hostes-
que ed. Rom. 1469 4 Spectatum huc M³(uel potius M⁵)A²N²?
Lov. 4: spectatum est hoc PCRMDA²N?: spectatum hoc uel -ne hoc
uel -ne huc dett. alig.: spectatum istuc Weissenb.: 'fort. scilicet pro est'
Madv. ad rem PCRMDAN (cf. 21. 10. 7 adn.): ut ad rem Madv.:
ut rem Gron. quos Sinuessam C²M⁵: quos in sinuessam A: quos
in Sinuessa N: quosinuessa PCRM: quos sinuessa D

5 hoste tuta haec ora esset, quam nunc non uicinus Samnis
 urit sed Poenus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis
 6 nostra cunctatione et socordia iam huc progressus? Tantum
 pro! degeneramus a patribus nostris ut, praeter quam [per]
 oram illi [suam] Punicas uagari classes dedecus esse imperii
 sui duxerint, eam nunc plenam hostium Numidarumque ac
 7 Maurorum iam factam uideamus? Qui modo Saguntum
 oppugnari indignando non homines tantum sed foedera et
 deos ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae
 8 Hannibalem laeti spectamus. Fumus ex incendiis uillarum
 agrorumque in oculos atque ora uenit; strepunt aures clamo-
 ribus plorantium sociorum, saepius nostram quam deorum
 inuocantium opem; nos hic pecorum modo per aestiuos
 saltus deuiasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus
 9 silisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M.
 Furius recipere a Gallis urbem uoluisset, quo hic nouus Ca-
 millus, nobis dictator unicus in rebus adfectis quaesitus,
 Italiam ab Hannibale recipere parat, Gallorum Roma esset,
 10 quam uereor ne sic cunctantibus nobis Hannibali ac Poenis
 11 totiens seruauerint maiores nostri. Sed uir ac uere Romanus,
 quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuque
 populi dictum Veios allatum est, cum esset satis altum Iani-

4 hoste *PCRDAN*: om. *M* 5 Samnis *M*⁶: sannis *N*: samnitis
PCRMDA: samnites *C*² huc progressus *M*⁶*N*¹: hoc pro-
 gressus *PCRMDAN* 6 pro] *add.* dolor *M*⁶*AN* oram illi
ed. Frob. 1531: per oram illi suam *PRMD*(sed horam)*AN*: per oram
 illis sciam *C*: quod per oram illi suam *M*⁶: nuper oram illi *Weissenb.*,
 sed per et suam ex errore nesciocuius orta esse praeter quam esse con-
 iunctionem putantis monet *Madv.* eam nunc *PCRMDAN*: eam
 nos nunc *dett. aliq., bene* 7 ciebamus *M*⁶*AN*: sciebamus *PC*
RMD scandentem *C*² *Crevier*: candentem *PCRM*¹ uel *M*² (ex
 cad- *M*): tendentem ad *AN*: tandentem *D* Hannibalem *A*: et
 Hannibalem *PCRMDN* laeti *C*²*M*³*AN* *Minucio aptissime*: laetis
PCRM: lecti *D*: lenti *ed. Mogunt.* 1518, fort. recte, cf. *Ouid. Am.* 3. 6.
 60; *Cic. de Or.* 2. 69. 279 8 nostram quam *Lov.* 4: nos quam-
 quam *PCRMDA*: nos quam *C*²*M*^x*N* 9 peragrando *C*²*M*⁵*N*:
 peragrandanda *PCRMDA* adfectis *C*²*M*²*DAN*: adfecti *PCRM*,
 cf. 23. 17. 10 10 sic *A*^x: sit *PCRMDAN* 11 Veios *A*^v:
 uelos *P*¹ uel *P*¹(ueluos *P*)*CRMD*: uelox *AN* allatum est *D Lov.* 5

culum ubi sedens prospectaret hostem, descēdit in aequum
 atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica
 sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones.
 Quid? post multos annos cum ad Furculas Caudinas ab 12
 Samnite hoste sub iugum missi sumus, utrum tandem L.
 Papirius Cursor iuga Samni perlustrando an Luceriam
 premendo obsidendoque et lacessendo uictorem hostem
 depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti
 imposuit? Modo C. Lutatio quae aliā res quam celeritas 13
 uictoriam dedit, quod postero die quam hostem uidit classem
 grauem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento
 atque apparatu, oppressit? Stultitia est sedendo aut uotis 14
 debellari credere posse. Arma capias oportet et descendas
 in aequum et uir cum uiro congregiaris. 'Audendo atque
 agendo res Romana creuit, non his segnibus consiliis quae
 timidi cauta uocant.' Haec uelut contionanti Minucio 15
 circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum mul-
 tudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia euolue-
 bantur; ac si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant
 Minucium Fabio duci praelaturos.

Fabius pariter in suos haud minus quam in hostes intentus, 15
 prius ab illis inuictum animum praestat. Quamquam probe

Valla : allatus est *P*(cf. c. 2. 2) *CRMAN* (sed hi duo sine est): allatus est
 nuntius *M*⁵ altum *M*⁶ *A*⁰ *Valla* : alium *PCRMDAN* qua *ed.*
Mog. 1518 (cf. 5. 48. 3) : q. *P* : que (uel quae) *CRMDAN* : qua . . .
 sunt *delet Woelfflin, tutatur Frig. ex* 2. 13. 5 ; 3. 26. 8 14 Arma capias
Madv. : armari capias *PRMDA* : armari copias *CM*³ *A*^x (fort. *A*^v)
N : armes copias *Gron.* et descendas *Heerwagen, Madv.* : et de-
 ducendas *PC*⁴ et delu- *C*) *RMDAN* : et deducas *Gron.* agendo
C^x *AN dett. aliq.* : augendo *PCRMD* his segnibus *Lipsius* 'e *cod.*
uet. : iis sensibus *PCRM*⁴ : hiis sensibus *A* : his sensibus *DN et*
M? 15 contionanti *A*¹ (ut uidetur *N* : continuanti *PCRMDA* :
 continanti *N*^x euoluebantur *PCRMN* (sed ferocie uoluebantur *N* :
 feroci uoluebantur *N*¹) : uoluebantur *DA* suffragii *A*² *dett. aliq.* :
 suffragium *PCRMDAN* duci *PCRMDAN*, cf. cum *Madvig* 2.
 41. 6 : ducem *Gron.*, cf. 9. 16. 19 ; 28. 41. 4

15 1 in suos *A*² *ed. Mediol.* 1505 : inter suos *PCRM*¹ uel *M*³ *DAN* :
 inter uos *M* illis *ed. Par* 1573 : aliis *PCRMDAN* cf. 6. 5. 3 et
 10. 15. 5 *adnn.*) : iis *dett. unus* (*Harl.* 2684) : suis *Harant*

scit non in castris modo suis sed iam etiam Romae infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen tenore eodem
 2 consiliorum aestatis reliquum extraxit, ut Hannibal destitutus ab spe summa ope petiti certaminis iam hibernis locum circumspectaret, quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque et consita omnia magis amoenis
 3 quam necessariis fructibus. Haec per exploratores relata Fabio. Cum satis sciret per easdem angustias quibus intrauerat Falernum agrum rediturum, Calliculam montem
 4 et Casilinum occupat modicis praesidiis, quae urbs Volturno flumine dirempta Falernum a Campano agro diuidit; ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino.
 5 Qui ex turba iuuenum audientium saepe ferociter con-
 tionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo ut ex tuto specularetur hostem, ubi uagos passim per uicos Numidas (peruastantes uidit,) per occasionem etiam
 6 paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus excideruntque praecepta dictatoris, qui quantum tuto posset progressum prius recipere sese iusserat quam in conspectum
 7 hostium ueniret. Numidae alii atque alii, occursantes

1 aestatis M^5A^2 : aestimantis $PCRMDAN$: aestium C^4 2 ope petiti *Alschevski*: oppetiti $PCRMDAN$: appetiti M^3 (summopere petiti *Gron.*, sed cum addit summopetiti in *P* reperiri, fallitur) arbusta C^2A^2 : arbustae (uel -te) $PCRMDAN$ consita C^2A^2 (uel A^3): consilia $PCRMDA$ (-cilia A^2): consiliata N 3 Calliculam ed. *Frob.* 1535, cf. c. 16. 5: gallicanum $PCRMDAN$ 4 Falernum RAN : a falernum PR^3MD : a falerno CM^3 a Campano $CDAN$: a campanum PRM^1 : campanum M (initio lineae): ac Campano C^4M^3 diuidit PAN : diuiditur P^2CRM^1D : diuiditit $M?$ Hostilio Mancino ed. *Rom.* 1469: hostilio mancino R^1 uel R^2M^1 uel M^4D (sed marc-) AN : hostilium mancino $PR^?M$: hostilium mancino C 5 Qui ex R^2M^4DAN : q. ex $PCRM$: quem ex C^2 ubi M^5AN : urbis $PCRMD$: urbe C^2 per uicos P^1 uel P^2CRM^1DAN : uicos P Numidas peruastantes uidit, per *scripsimus* (lineam omissam ob duplicationem uocis per rati): Numidas uidit per ed. *Mogunt.* 1518 (uidit post uicos *Frig.*): N . uidit et per *Madv.* (sed melius asyndeton): numidas per $PCRDAN$ et M^1 pleniore cal. (cf. cc. 6. 3 et 10. 9): numidas M 6 quantum AN dett. plerique: quem $PCRM$: quam C^4M^3D *Aldus*

refugientesque, ad castra prope eum cum fatigue equorum
atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem 8
summa equestris imperii erat, concitatis equis inuectus, cum
priusquam ad coniectum teli ueniret auertisset hostes, quin-
que ferme milia continenti cursu secutus est fugientes.
Mancinus postquam nec hostem desistere sequi nec spem 9
uidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium rediit, omni
parte uirum impar. Itaque ipse et delecti equitum circum- 10
uenti occiduntur; ceteri effuso rursus cursu Cales primum,
inde prope inuiis callibus ad dictatorem perfugerunt.

Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio missus ad 11
firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in artas
coactus fauces imminet mari, ne ab Sinuessa Poenus Appiae
limite peruenire in agrum Romanum possët. Coniunctis 12
exercitibus dictator ac magister equitum castra in uiam de-
ferunt qua Hannibal ducturus erat; duo inde milia hostes
aberant. Postero die Poeni quod uiae inter bina castra erat 16
agmine compleuere. Cum Romani sub ipso constitissent 2
uallo haud dubie aequiore loco, successit tamen Poenus
cum expeditis equitibusque ad lacessendum hostem. Carp-

7 refugientesque *CR³M²DAN*: refugientes qui *PRM* eum *scripsi*
(*cf.* 5. 43. 4; 9. 5. 13): ipsum *PCRMDAN*: ipsa eum *Weissenb.*: ipsa
Madv. olim: aut si mauis delere simpliciter ipsum, per melicet per-
traxere *A^o?*: pertrahere *PC*(-traere) *RMD¹ uel D^x* in *ras.* *AN* 8 Inde
Carthalo] his uocibus incipit paragraphus in *PC*, non in *RMD* (sed
punctum et litt. capit.) secutus *CRM⁶DAN*: secutos *PM*
10 rursus *PCRMDAN*: secludit *J. H. Voss* cursu *C^xR^x* uterque
per ras.) *MDAN*: cursum *PCR* (*cf.* c. 37. 13) Cales *AN*: calles *PC*
RMD 11 praesidio *PCMA^xN*: praesidium *P² uel P³RDA*
ne *CMDAN*: nae *PR* ab Sinuessa *Gron.*: adminuisse *P*: admi-
nuisse *P¹ uel P²C[?]RMD*: admissus *C⁴*: immunito *M⁶A^xN dett.*
alig.: immunuto *A* peruenire *PCM³DAN*: perueniret *P² uel P³*
RM 12 exercitibus *CM¹ uel M²DAN*: exercitus *PRM* qua
M³ uel M⁶A^xN: quam *PCRMDA* aberant *C^xR²M¹DA^xN*: habe-
rant *PRMA*: aberant *C[?]*

16 1 Postero *PRMDAN*: postremo *C* castra erat *P¹ uel P²CR*
MDAN: castrant *P* 2 Romani *C^xR^xM¹DAN*: romanis *PCRM*
equitibusque *PCRMD*: equitibus atque *AN* Carptim *A^r?* *dett.*
alig.: captim *PRMA[?]N*: captum *D*: camptim *C*: raptim *dett. alig.*

- tim Poeni et procursando recipiendoque sese pugnauere ;
 3 restitit suo loco Romana acies ; lenta pugna et ex dictatoris
 magis quam Hannibalis uoluntate fuit. Ducenti ab Romanis,
 octingenti hostium cecidere.
- 4 Inclusus inde uideri Hannibal uia ad Casilinum obsessa,
 cum Capua et Samnium et tantum ab tergo diuitum sociorum
 Romanis commeatus subueheret, Poenus inter Formiana
 saxa ac Literni harenas stagnaque et per horridas siluas
 5 hibernaturus esset ; nec Hannibalem fefellit suis se artibus
 peti. Itaque cum per Casilinum euadere non posset petendi-
 que montes et iugum Calliculae superandum esset, necubi
 6 Romanus inclusum uallibus agmen adgrederetur, ludibrium
 oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus,
 7 principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis
 consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae
 fascisque uirgarum atque aridi sarmenti praeligantur cornibus
 boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram
 8 agrestem praedam agebat. Ad duo milia ferme boum effecta,
 Hasdrubalique negotium datum ut nocte id armentum accensis

2 procursando *dett. aliq.* : procurando *PCRMDAN* : procurando
M²A¹ uel A² 3 uoluntate fuit *Luchs* : fuit uoluntate fuit *P* : fuit
 uoluntate *P¹(uel P²)CRMDAN* 4 uia ad *Gron.* : ut ad *PCRMDAN*
 Capua et *DA²* : capuamaet *PM* : capuam et *P¹RM¹AN* :
 campaniam et *C* Poenus inter Formiana *Sabellicus* : poenis tus
 inter fortunā | minas *P* : poenis tunc inter fortunae uel -e | minas *P²CR*
 (sed fortuna *R*, fortunae *R²*) *M* (sed fortun! *M*, add. extra lineam -e *M¹*)
Disic, non ut refert Drak.) *A* (sed pen¹) *N* Literni *Sabellicus* :
 literne *PRMDA²N* : liternas *C* : linternae *A²* per horridas *MAN* :
 perhorridas *PCRD* (et sic *Frig.*) : perhorrida *C²* : per horrida *A²*
 siluas *Weissenb.* : situ | as *P* : situ *P² uel P¹CRMDAN* 6 specie
 terribile *A² per ras.* : specie terribilem *M³* : speciem terribilem *PCRMDAN*
 7 aridi sarmenti *C* (restituit *Alsch.*) : aridi sarmentis
P (cf. 24. 17. 6) *RM* (aridis armentis) : arida sarmenta *DAN* praeli-
 gantur *A²N² ed. Rom.* 1469 : praeliganturq. *PCRMDAN* : consarcinan-
 tur praeliganturque *Rosbach* (uix satis conscius morum *Putaneorum*,
 cf. e. g. cc. 18. 3 et 27. 4 ; 21. 60. 4 adn.) 8 nocte *Weissenb.* : primis
 tenebris noctes (noctem *P*) *P¹ uel P²C* (sed nocte ad sarmenta) *RMA* :
 primis tenebris noctis *M¹DN ex c.* 17. 1 accensis cornibus] sus-
 picatus est, ut ex c. 17. 2 orta, *Woelfflin*, iniuria, quamquam multa sunt
 repetita ; hae saltem uoces utroque in loco necessariae

cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste inessos.

Primis tenebris silentio mota castra; boues aliquanto 17 ante signa acti. Vbi ad radices montium uiasque angustas 2 uentum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in aduersos concitentur montes; et metus ipse relucens flammae a capite calorque iam ad uiuum ad ima- que cornua ueniens uelut stimulos furore agebat boues. Quo repente discursu, haud secus quam siluis montibus- 3 que accensis, omnia circum uirgulta ardere; capitumque inrita quassatio excitans flammam hominum passim dis- currentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltus 4 insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexere, circumuentos se esse rati prae- sidio excessere. Qua minime densae micabant flammae,

8 montes (-tis) ageret M^2 uel M^1A^x : montis (-es) agere $PRMDAN$:
montis uertilem C ab hoste DAN : ab hostes PRM (cf. § 7):
ad hostes C : ab hostibus M^5 (tum inmitteret C^4 ? pro inessos C ?)

17 2 uiasque angustas $PCRMDAN$: uiaeque angusta *Heraeus, sine causa* armenta C^2A^1 uel A^2N^x : armenta aut id $PCRM$: armenta id D : armenta aut AN (fort. ex contaminatione cum c. 16. 8)

a capite *Weissenb.*: ex campie a capite P : ex capite a capite P^1 uel P^2M (sed priore in loco capiteae): ex capite CRM^3DAN ad uiuum N^1 dett. unus corr.: ad uiuum (uiuom P) diu P^2 uel P^3CRM^4N : ad uisum diu $A^?$ (diu uidetur duplicatio quaedam uocum ad uiuum)

ad imaue $CDAN$: at imaue PRM cornua ueniens C : cornuum a ueniens PRM : cornium adueniens D : cornuum adueniens N : cornua adueniens A (cf. similes duplicationes in P c. 41. 7; 23. 12. 1, *Tom.* ii, praef. nostram §§ 38 sqq.; *Heraei Quaest. Crit.* pp. 73 sqq.; et in prima decade *Tom.* i, praef. nostram § 9) 3 circum P^1 uel P^2C (sed circu) RM^2DAN : circum a P (uid. *Heraeum* l. c.): circum ad M : circa *Woelfflin* ardere $PCRMDAN$: uisa add. *Perizonius* post

ardere, ante ardere *Madv.*: ardebat *Valla* capitumque inrita quassatio *Gron.*: capitumque inquietatio *Valla* (cui 'uel quassatio' add. A^v): captumque | rita quassatio P : captum que'rit 'aquae ratio P^2 (ubi ante aquae signum diuidere uoces uidetur): captum querit aque (uel quaerit aquae) ratio $CRMDAN$: (carptim (pro captum) A^2) captum quassataque ratio M^3 hominum $PCRMDAN$: luminum *Unger* 4 insidendum P : insidendos P^2CRM^4DAN : insidendo C^x conspexere P^1 ? (per punctum supra -t positum, CM^1 uel M^2 : conspexeret PM : conspexerit R : conspexerint D : conspexerunt N Qua minime densae *Gron.*: qua minus densae

- uelut tutissimum iter petentes summa montium iuga, tamen
 5 in quosdam boues palatos a suis gregibus inciderunt. Et
 primo cum procul cernerent, ueluti flammās spirantium
 6 miraculo attoniti constiterunt; deinde ut humana apparuit
 fraus, tum uero insidias rati esse, cum maiore tumultu con-
 citant se in fugam. Leui quoque armaturae hostium in-
 currere; ceterum nox aequato timore neutros pugnam
 7 incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal
 transducto per saltum et quibusdam in ipso saltu hostium
 oppressis in agro Allifano posuit castra.
- 18 Hunc tumultum sensit Fabius; ceterum et insidias esse
 ratus et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos muni-
 2 mentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit,
 quo interclusam ab suis leuem armaturam facile (etenim
 numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi
 Hispanorum cohors ad id ipsum remissa ab Hannibale super-
 3 uenisset. Ea adsuetior montibus et ad concursandum inter
 saxa rupesque aptior ac leuior cum uelocitate corporum,
 tum armorum habitu, campestem hostem, grauem armis
 4 statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam
 pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes,
 Romani aliquot suis amissis in castra contenderunt.
- 5 Fabius quoque mouit castra transgressusque saltum super
 6 Allifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium

Woelfflin: quamnim dense *P*: quam ingens *P*² (*fort.* -cens *P*², -gens *P*³): quam ingens *CRMAN*: qua ingens *C*²*D* micabant flammæ *P*: emicabant flamma *P*²*RM*: emicabat flamma *CDAN*

6 tumultu *Lov.* 5 *Lipsius* (*sed hi maximoque strepitu addunt*): multo *PCRMAN*: metu *C*⁴*D* et *Gron. ed.* 2: tumultu uel motu *Gron. ed.* 1

7 transducto *PCRMDAN*: traducto *Edd. uet. aliq.* (*e. g. ed. Frob. 1535*) *Madv.* (*sed utramque formam habet Liuius, cf. e. g. 10. 37. 1 et 3; 10. 46. 3 et 5*) ipso saltu *P*¹ uel *P*²*CRMDAN*: ipso saltum et quibusdam in ipso saltu *P* Allifano *cf. c. 13. 6*: Alifano *A*² *dett. unus* (*Hearnii N*) in margine: Albano *PCRMDAN*

18 2 superuenisset *Gron.*: peruenisset *PCRDA*: uenissent *M*: uenisset *M*³: praeuenisset *Douiat* 3 ac leuior *A*²: ac leuiorque *PCRMDA, cf. c. 16. 7* 5 consedit] hanc uocem sequitur in *Ven. (Rec.) et Hearnii L.* i 'inepti glossatoris interpolatio'; de qua uide *Drak. adnot. uel Twissii, ed. Oxon. 1841, tom. 4, pp. 274-5*

Romam se petere simulans Hannibal usque in Paelignos populabundus rediit; Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat nec absistens nec congregi-
diens. Ex Paelignis Poenus flexit iter retroque Apuliam 7 repetens Gereonium peruenit, urbem metu, quia conlapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam: dictator in 8 Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa Romam reuocatus, non imperio modo sed consilio etiam ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio 9 quam fortunae confidat et se potius ducem quam Sempronium Flaminiusque imitetur: ne nihil actum censeret extracta prope aestate per ludificationem hostis; medicos quoque plus interdum quiete quam mouendo, atque agendo proficere; haud paruam rem esse ab totiens uictore hoste 10 uinci desisse ac respirasse ab continuis cladibus,—haec nequiquam praemonito magistro equitum Romam est profectus.

Principio aestatis qua haec gerebantur in Hispania quoque 19 terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum 2 nauium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adiecit; quadraginta nauium classem Himilconi 3

6 Paelignos *CR³M¹DA* (sed pe- *R³M¹A*): praelignos *PRM* (cf. Conway, *Ital. Dial.*, p. 249) medius *CR*: medios *PR³MDA* absistens *C⁴A^x*: adsistens *PCRMDA* 7 Paelignis *u.* § 6: pelignis *PCRMDA* Gereonium (*ut c.* 32. 4 *P*) *Alschevski* (cf. *c.* 23. 9): gleronum *PCRMD*: glerenium *A*: glesterium *A²*, *ut sec. lectionem*: Gerunium *Sigon. e Polybio* 3. 100. 1 8 Larinate *PCRMDA*: Larinati *ed. Ven.* 1495, cf. 6. 22. 1 *adn.*, 27. 4. 15 9 medicos . . . quiete *A^v* Valla: medico . . . quiete *M⁶*: medico . . . quippe *PCRMD* (modico *C²*: medica . . . quippe *D*: media . . . quippe *A* (*in A^v* medicos *in* medici *mutatum*) 10 haud paruam *C²DA*: aut paruam *PCRMD* uictore *C^xM³A^x*: uictorem *PCRMDA* ac respirasse *C⁴* (sed *ressp*)-*DA?*: ac resperasse *PCRMD* ab cont. cladibus *post* respirasse *scribit Luchs*: ante ac resp. *PCRMDA* et sic *Frig.*, sed ac *delens*: ac a cont. cladibus resp. *A^v* (*ordinem Luchsianum seruo, credens lineam xix litterarum omissam postea ex marg. perperam repositam esse*; cf. *adn. nostram* ad 8. 8. 4)

19 2 acceperat *CDA*: acciperat *PRM* adiecit *PCRMDA*: adiectis *Luchs*, fort. recte 3 Himilconi *PCR³* (himilcon *R*) *MDA*: Himilcari ex *Sigonio* (*Polyb.* 3. 95. 2 *citante*) *Luterbacher*, fort. recte

tradit atque ita Carthagine profectus nauibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus configere quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipio postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, primo idem consilii fuit; deinde minus terra propter ingentem famam nouorum auxiliorum concurrere ausus, delecto milite ad naues imposito quinque et triginta nauium classe ire obuiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die (ad) stationem decem milia passuum distantem ab ostio Hiberi amnis peruenit. Inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae rettulere, classem Punicam stare in ostio fluminis castraque in ripa posita. Itaque ut improvidos incautosque uniuerso simul offuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem uadit.

Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis aduersus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium nauibus datum signum Hasdrubali est, tumultusque prius in terra et castris quam ad mare et ad naues est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito aut aperientibus classem promunturiis, cum repente eques alius super alium ab Hasdrubale missus uagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes,

3 nauibus *PCRMDA*: naues *Ruperti* (cf. *Madv. Em.*, p. 294) quod malit *Conway* terram *C²DA*: terra *PCRMD* 4 mouisse *M³* uel *M⁶A*: mouisset *PCRMD*: monuisse *D* ad naues *PCRMDA*: in naues *A²* (cf. cum *Alschefskio Polyb.* 3. 95. 5 ἐπιτηδεύοντος πρὸς τὴν ἐμβατικὴν χρεῖαν): nomen loci alicuius in naues mersum fuisse (ut e.g. ad Tarraconem nauibus—cf. c. 21. 4 adn.—uel, linea omitta, ad (portum Tarraconensem) nauibus) suspicatur *Conway* 5 Tarracone *D*: tharracone *PCRMA* die ad *ed. Rom.* 1469: die *PCRMDA* Punicam *C⁴AN^x*: in publicam *PRMD*: publicam *CM³N* 6 ut *PCRDA*: om. *M* offuso *Walch, Em. Liuianae*, p. 157, qui rectissime 39. 15. 4 confert et eandem confusionem ad 22. 43. 11 (adde 10. 5. 7 et 28. 29. 9; uerbum hoc amat *Liuius*): effuso *PCRMDA* 7 primo *M⁶DA*: primos *PRM* (cf. c. 16. 7): primis *C* ad mare et ad naues *PCRMDA*: ad mare ac naues 'ex usu *Liuiano* expectes' *Luchs* 8 eques *CM³?DA^v*: equis *PRM* et *M^x*: om. *A*

conscendere naues propere atque arma capere iubet : classem Romanam iam haud procul portu esse. Haec equites dimissi 9 passim imperabant ; mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat, uarioque omnia tumultu strepunt ruentibus in naues simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant 10 cum alii resolutis oris in ancoras euehuntur, alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt ; raptimque omnia (ac) praepropere agendo militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibetur. Et iam Romanus non appropinquabat modo sed direxe- 11 rat etiam in pugnam naues. Itaque non ab hoste et proelio magis Poeni quam suomet ipsi tumultu turbati, temptata uerius pugna quam inita in fugam auerterunt classem ; et, 12 cum aduersi amnis os lato agmini et tam multis simul uenientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naues egerunt, atque alii uadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfugere ; duae tamen primo concursu captae erant Punicae naues, quattuor suppressae. Romani, quamquam terra hostium 20 erat armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem naues 2 omnes, quae non aut perfregerant proras litori inlitas aut

8 propere C^4M^6DA : prope $PCRM$ 9 simul $C^x A^x$: simul in $PCRMDA$ e terra C^1 uel C^2M^2DA : e terrarum $PCRM$: del. Bisschop
in pugnam M^3A : in pugna $PCRMD$ 10 cum . . . euehuntur
om. C, i. e. om. cum + duas lineas (alii . . . eueheren) + -tur, u. adn. seq.
euehuntur Gron. : eueherentur PA : seueherentur RMD (sed hi anc(h)oram) ac praepropere $Drak.$: praepropere $PCRMDA$
prohibetur ed. Frob. 1531 : prohibetur C^1 uel C^2 (-antur C) : prohibebatur $PRMA$: prohibebantur D 11 direxerat R^3MDA : derexerat PCR turbati dett. aliq., edd. Lugd. Frob. Par. : turbati et $PCRMD$ (cf. c. 16. 7 praeliganturque) : turbantur et A 12 amnis os Gron. : adnisos $PCRMDA$: adnisos C^2 tam multis $PCRMDA$: tum multis $Luchs$, sed cur? intrabile Gron. : intrabiles $PCRMDA$
20 1 in litore $PCRMDA$: litore $Madv.$ 2 perfregerant A^2 :
perfregebant PR : perfrege^bant P^1 uel P^2 : perfregenbant M fideliter :
perfringebant CR^3M^3DA (fort. P^1 r non n uoluit) litori C^4 (litt-)

carinas fixerant uadis, religatas puppibus in altum extraxere ;
ad quinque et uiginti naues e quadraginta cepere.

- 3 Neque id pulcherrimum eius uictoriae fuit sed quod una
4 leui pugna toto eius orae mari potiti erant. Itaque ad Onu-
sam classe prouecti ; escensio ab nauibus in terram facta.
Cum urbem ui cepissent captamque diripuissent, Carthagi-
5 nem inde petunt, atque omnem agrum circa depopulati pos-
tremo tecta quoque coniuncta muro portisque incenderunt.
6 Inde iam praeda grauis ad Longunticam peruenit classis, ubi
uis magna sparti (erat) ad rem nauticam congesta ab Has-
drubale. Quod satis in usum fuit sublato ceterum omne
7 incensum est. Nec continentis modo praelecta est ora, sed
in Ebusum insulam transmissum. Ibi urbe, quae caput
insulae est, biduum nequiquam summo labore oppugnata,
8 ubi in spem inritam frustra teri tempus animaduersum est,
9 ad populationem agri uersi, direptis aliquot incensisque uicis
maiore quam ex continenti praeda parta cum in naues se
recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad

*RA*²: litore|is *PR*¹*M*(ubi fort. -s *M*¹ pleniore calamo uel *M*², sed potest scripsisse *M* simpliciter)*DA*: littores *C* 2 fixerant *P*¹*CRMDA*: litore fixerant *P* e quadraginta (ex c. 19. 3) *Glaveanus*, *Signon*. (cf. *Polyb.* 3. 96. 6): e xxxx *P*? : ex. xxx. *P*¹ uel *P*²*CRMDA* (in *P* utrumque punctum a manu eadem uidetur esse profectum) 4 Onusam classe *P*: onustam classem *P*²*CRMDA*: Oenusam classe *H. J. Mueller* prouecti *PCRMD*: profecti *C*⁴*A* dett. aliq. escensio *PCM*: ascensio *C*⁴*RDA*: exscensione *Latinius* facta *P*¹*CRM*³*A*: factam *PMD* 5 coniuncta *A*¹ uel *A*² dett. aliq., ed. *Rom.* 1469 *Drak.*: inconiuncta *A* (quod fort. uoluit *P*): incuncta *P*: inconecta nel inconta *P*¹ uel *P*²: incompta *P*² uel *P*³*RMD*: incompta *C*: iniuncta dett. duo (*Harl. et Pal.* 3), *Edd. recentiores post Gebhardium* (cf. § 4) 6 uis magna sparti ed. *Rom.* 1469: uis magnas | partis *PCRMD*: uis magna partis *D*: uix magnas partes *A*: uix magna parte *A*²: lignorum magna pars *C*⁴; cf. *Heraei op. cit.*, p. 7 erat *Madv.* (post congesta *Alschevski*): fuit ed. *Rom.* 1469: on. *PCRMDA* congesta *C*^x*A*^v: congestam *PCRMD*: coniectis *A*: collectas *A*² 7 praelecta est ora *Weissenb. olim*, *Madv.*: periectas oras *PCRMDA* (sed horas): perrectas oras *C*²: proiectas oras (praeteruecta hic iam ab *A*^x addito) *A*^v *Valla*: perlecta est ora *Frigell*: praeuecta est oram *Weissenb.* Ibi *Lov.* 5: ubi *PCRMDA* labore *CRM*^x*DA*: laborem *PM* 9 parta *C*⁴*DA*²: parata *A*: para *P*: parua *P*²*CRM*

Scipionem uenerunt. Inde flexa retro classis reditumque 10
in citeriora prouinciae, quo omnium populorum, qui (cis)
Hiberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati
concurrerunt; sed qui uere dicionis imperiique Romani facti 11
sunt obsidibus datis, populi amplius fuere centum uiginti.
Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus usque 12
ad saltum Castulonensem est progressus; Hasdrubal in
Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

Quietum inde fore uidebatur reliquum aestatis tempus 21
fuissetque per Poenum hostem; sed praeterquam quod ipso- 2
rum Hispanorum inquieta auidaue in nouas res sunt ingenia,
Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat,
postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, 3
concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum
ad populandum uenerunt. Aduersus eos tribuni militum 4
cum expeditis auxiliis a Scipione missi, leui certamine ut
tumultuariam manum fudere mille hominibus occisis, quibus-
dam captis, magnaue parte armis exuta. Hic tamen tumul- 5
tus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Hiberum ad
socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilergauonen- 6

10 cis *Gron. ex 21. 31. 5: om. PCRMDA*: ad ed. *Mogunt. 1518 (uel accollunt Gron. pro incolunt PCRMDA)* 11 facti sunt *DA*: facti sint *PCRM* fuere *M¹? Luchs, Riemann (cf. Heraei op. cit., p. 78): fuerent PRM: fuerunt CM⁶A: fuerint R³D* uiginti *C^x*: uiginti milia *PCRMDA* 12 saltum *M⁶A²*: factum *PCRMDA*: agrum *C³*: castrum *C⁴*; cf. c. 21. 2; 26. 20. 6; 27. 20. 3

21 2 Indibilisque *dett. duo, cf. 25. 34. 6*: indibilisque *PM¹*: inde nobilisque *CRMD*: inde nobilis *C²A* Ilergetum *DA* (cf. 21. 22. 3 et 23. 2): ilergatum *P¹(uel P²)CM¹*: ilergactum *R*: alergatum *M?*: liergatum *P* 3 sociorum *P² uel P³RMDA*: socios *PC* 4 tribuni (uel melius 11 tribuni) militum *Madu.* (tribunus militum *Gron., cf. 32. 11. 7*): tribus militibus *PRMD*: tribus milibus *P^x fort. P⁴CM¹ et M⁶A: cf. adn. ad hominibus infra* fudere m. (*i. e. mille*) *Madu.*: fuderem *P* (cf. c. 23. 6; 41. 13. 1; 42. 13. 3 et 31. 1): fudere *P¹ uel P²RM³DA*: fuderent *C*: fuderunt *C⁴* hominibus *Heerwagen*: omnibus *P¹ uel P²CRMDA*: omnis *P*, cf. cc. 19. 3 et 24. 6 et 44. 6 et 56. 1; 21. 43. 4; 21. 58. 1; 23. 4. 1; 24. 11. 2 captis *P¹(ut uidetur)RM¹spatio uacuo post relicto* *DA*: captisque *PC*, cf. 21. 60. 4 adn. (a) 5 ad (Oceanum) *P¹ uel P²CR¹MDA*: d *PR* 6 Ilergauonensium *Weissenb., ex Alschevskii monitu*: Ilergauonensium *PCRMA*: Ilergauonensum *D*: Ilercaonensium *Sabellicus. In Caes. B. C.*

- sium, castra Romana ad Nouam Classen erant cum fama
 7 repens alio auertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis
 suae legatos (obuiam antea miserant) obsidesque dederant
 Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt pro-
 uinciamque Carthaginiensium ualido exercitu inuadunt. Tria
 8 oppida ui expugnant; inde cum ipso Hasdrubale duobus
 proeliis egregie pugnantes, quindecim milia hostium occide-
 runt, quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.
- 22 Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in prouinciam
 uenit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus,
 cum triginta longis nauibus et octo milibus militum magno-
 2 que commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine oneraria-
 rum procul uisa cum magna laetitia ciuium sociorumque por-
 3 tum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito profectus
 Scipio fratri se coniungit, ac deinde communi animo consilio-
 4 que gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus
 Celtiberico bello haud cunctanter Hiberum transgrediuntur
 nec ullo uiso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides
 totius Hispaniae traditos ab Hannibale fama erat modico in
 5 arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad
 Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos
 morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis

1. 60. 2 Illurgauonenses : in *Liu. fragm. lib. 91* ilurcaonum et ilercaonia
 ubi ilercaonum aut ilergaonum *Giovenazzo, ed. Rom. 1773* ex ilergaonum
Plin. N. H. 3, § 21 (sic etiam *Schneider ex nummis* Illegauones in
Caes. l. c.) et *Ἰλερκάονες Ptol. 2. 6. 63* 7 (obuiam antea miserant) uel
 sim. *Conway lineam omissam esse credens : miserant, post legatos Gron.*
(per errorem adfirmans uerbum hoc in Pinesse), ante legatos Weissenb. :
ignorant PCRMDA Tria P^1 uel P^2C^2RMDA : in tria P : tria milia C
 8 egregie C^2DA : egraeciae $PC?$ (sed -rec-) : egrecie RM^1 (sed
 pugnantae egrecie M) pugnantes C^1 uel C^2DA : pugnantae PRM
(u. adn. praec.) : pugnante $C?$: pugnant M^6 : pugnant ; ad *Heerwagen* :
 pugnant ac *Crevier*

22 1 triginta (xxx.) $PCRMDA$: xx dett. duo (*Lov. 2 et 4*) cum *Polyb.*
 3. 97. 2 2 onerarium A^x : onerarium $PCRMA$ (-urum M) DA
 uisa $C^x A$: uisas P (cf. c. 16. 7) $CRMD$ 3 fratri se C^4M^7 dett.
unus (*Pal. 2*) : fratris $PCRMD$: fratri A 5 ad Romanam M^5A^x :
 ab romana PM (cf. c. 2. 2) : ab romana CR^x in ras. DA morabatur
 $C^xM^5A^x$: morabantur $PCRMD$: memorabantur A liberum P , cf.
 1. 9. 14 : liberorum P^2CRMDA

lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus⁶ sollerti magis 6
 quam fideli consilio exsoluit. Abelux erat Sagunti nobilis
 Hispanus, fidus ante Poenis; tum, qualia plerumque sunt
 barbarorum ingenia, cum fortuna mutauerat fidem. Ceterum 7
 transfugam sine magnae rei prodicione uenientem ad hostes
 nihil aliud quam unum uile atque infame corpus esse ratus,
 id agebat ut quam maximum emolumentum nouis sociis esset.
 Circumspectis igitur omnibus quae fortuna potestatis eius 8
 poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum
 adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis
 principum Hispaniae amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris 9
 praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse,
 Bostarem ipsum arte adgreditur.

Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar ut aditum 10
 ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum ab-
 ductum, uelut ignorantem, monet quo statu sit res: metum 11
 continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul
 Romani abessent; nunc cis Hiberum castra Romana esse,
 arcem tutam perfugiumque nouas uolentibus res; itaque
 quos metus non teneat beneficio et gratia deuinciendos esse.

6 sollerti *M*⁵ *dett. aliq., ed. Frob. 1531*: sollertia *PCRM* *DA* ex-
 soluit *M*⁸(exoluit) *A*²? *A*⁹ *Valla dett. aliq.*: exsollicit *PCRM*: exsociety
DA Abelux *A*⁹ (*sed dux reliquit*) *Jac. Gron.*: Abilux *Sigon. ex*
Polyb. 3. 98. 2: atelux *PRM* (*sed in M, ut in DA, litterae ate cum uoce*
praec. coniunctae, sollicitate, societate): at deduxerat (*duxerat C*^x) *C*:
 ate duxerat *DA dett. aliq.*: Abelox *M*⁸ *A*⁹ *in marg.* 9 iniussu *M*¹
 et *M*⁴ (*cum bost-*) *A*: uniussu *P*: unius sub *M* (*cum ost-*): unius sub
RD (*cum bost-*): unus ex *C* obsidum *C*^x *M*¹ uel *M*⁷ *DA*: obsidium
PCRM (*ut in § 14 PRM*) Bostarem *CM*⁴ *DA*: uosstarem *P* (*sed*
bostaris supra) *RM*: bosstarem *R*¹ adgreditur *DA*: adgredituri
PRM: adgreditur. Is *M*² uel *M*⁷: adgreditur hic *C* 10 Bostar
*CR*¹ *M*¹ uel *M*⁷ *DA*: uostar *P*¹ uel *P*² *RM*: ostar *P* ea parte *Jac.*
Gron.: ex parte *PCRM*: ex portu (*sed post intercluderet A dett.*
aliq. quo statu *Gron. 1664*: quod statu *P*: in quo statu *P*² uel
*P*³ *CR*^x *MDA*; in *P* ut nunc est inter et supra -u et s(it) nescio quid (m?)
 a nescio quo (*P*³?) *erasum est*; fort. in quod statum *P*² *R*? : in quo statu
*P*³ uel *P*^x 11 Hispanorum *ed. Rom. 1469*: hispaniarum *PCRM*
DA cis *P*^x *CR*^x *M*³ *DA*: cisi *PR*? *M* deuinciendos *C*⁴ *M*³ *A*:
 deuinciendo *PRM*: deuincendus *C*: deuinciendos *D*

- sium, castra Romana ad Nouam Classem erant cum fama
 7 repens alio auertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis
 suae legatos (obuiam antea miserant) obsidesque dederant
 Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt pro-
 uinciamque Carthaginiensium ualido exercitu inuadunt. Tria
 8 oppida ui expugnant; inde cum ipso Hasdrubale duobus
 proeliis egregie pugnantes, quindecim milia hostium occide-
 runt, quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.
- 22 Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in prouinciam
 uenit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus,
 cum triginta longis nauibus et octo milibus militum magno-
 2 que commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine oneraria-
 rum procul uisa cum magna laetitia ciuium sociorumque por-
 3 tum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito profectus
 Scipio fratri se coniungit, ac deinde communi animo consilio-
 4 que gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus
 Celtiberico bello haud cunctanter Hiberum transgrediuntur
 nec ullo uiso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides
 totius Hispaniae traditos ab Hannibale fama erat modico in
 5 arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad
 Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos
 morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis

1. 60. 2 Illurgauonenses : in *Liv. fragm. lib. 91* ilurcaonum et ilercaonia
 ubi ilercaonum aut ilergaonum *Giovenazzo, ed. Rom. 1773* ex ilergaonum
Plin. N. H. 3, § 21 (sic etiam *Schneider* ex nummis Ilergauones in
Caes. l. c.) et *Ἰλερκάονες* *Ptol. 2. 6. 63* 7 (obuiam antea miserant) uel
 sim. *Conway* lineam omissam esse credens : miserant, post legatos *Gron.*
 (per errorem adfirmans uerbum hoc in *Pinesse*), ante legatos *Weissenb.* :
 ignorant *PCRMDA* Tria P^1 uel P^2C^2RMDA : in tria P : tria milia C
 8 egregie C^2DA : egraeciae $PC?$ (sed -rec-) : egrecie RM^1 (sed
 pugnatae egrecie M) pugnantes C^1 uel C^2DA : pugnatae PRM
 (u. adn. praec.) : pugnante $C?$: pignant M^6 : pignant ; ad *Heerwagen* :
 pignant ac *Crevier*

22 1 triginta (xxx) *PCRMDA* : xx dett. duo (*Lov. 2 et 4*) cum *Polyb.*
 3. 97. 2 2 onerariarum A^x : onerariorum $PCRMDA$ (-urum M) DA
 uisa $C^x A$: uisas P (cf. c. 16. 7) $CRMD$ 3 fratri se C^4M^7 dett.
 unus (*Pal. 2*) : fratris $PCRMD$: fratri A 5 ad Romanam M^5A^x :
 ab romanas PM (cf. c. 2. 2) : ab romana CR^x in ras. DA morabatur
 $C^xM^5A^x$: morabantur $PCRMD$: memorabantur A liberum P , cf.
 1. 9. 14 : liberorum P^2CRMDA

lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus¹ sollerti magis 6
 quam fideli consilio exsoluit. Abelux erat Sagunti nobilis
 Hispanus, fidus ante Poenis; tum, qualia plerumque sunt
 barbarorum ingenia, cum fortuna mutauerat fidem. Ceterum 7
 transfugam sine magnae rei prodicione uenientem ad hostes
 nihil aliud quam unum uile atque infame corpus esse ratus,
 id agebat ut quam maximum emolumentum nouis sociis esset.
 Circumspectis igitur omnibus quae fortuna potestatis eius 8
 poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum
 adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis
 principum Hispaniae amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris 9
 praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse,
 Bostarem ipsum arte adgreditur.

Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar ut aditum 10
 ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum ab-
 ductum, uelut ignorantem, monet quo statu sit res: metum 11
 continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul
 Romani abessent; nunc cis Hiberum castra Romana esse,
 arcem tutam perfugiumque nouas uolentibus res; itaque
 quos metus non teneat beneficio et gratia deuinciendos esse.

6 sollerti *M*⁵ *dett. aliq., ed. Frob. 1531*: sollertia *PCRM DA* ex-
 soluit *M*⁸(exoluit) *A*²? *A*^v *Valla dett. aliq.*: exsollicit *PCRM*: exsociety
DA Abelux *A*^v (*sed dux reliquit*) *Jac. Gron.*: Abilux *Sigon. ex*
Polyb. 3. 98. 2: atelux *PRM* (*sed in M, ut in DA, litterae ate cum uoce*
praec. coniunctae, sollicitate, societate): at deduxerat (duxerat *C*^x) *C*:
 ate duxerat *DA dett. aliq.*: Abelox *M*⁸ *A*^v *in marg.* 9 iniussu *M*¹
 et *M*⁴ (*cum bost-*) *A*: uniussu *P*: unius sub *M* (*cum ost-*): unius sub
RD (*cum bost-*): unus ex *C* obsidum *C*^x *M*¹ uel *M*⁷ *DA*: obsidium
PCRM (*ut in § 14 PRM*) Bostarem *CM*⁴ *DA*: uosstarem *P* (*sed*
bostaris supra) *RM*: bosstarem *R*¹ adgreditur *DA*: adgredituri
PRM: adgreditur. Is *M*² uel *M*⁷: adgreditur hic *C* 10 Bostar
*CR*¹ *M*¹ uel *M*⁷ *DA*: uostar *P*¹ uel *P*² *RM*: ostar *P* ea parte *Jac.*
Gron.: ex parte *PCRM D*: ex portu (*sed post intercluderet*) *A dett.*
aliq. quo statu *Gron. 1664*: quod statu *P*: in quo statu *P*² uel
*P*³ *CR*^x *MDA*; in *P* ut nunc est inter et supra -u et s(it) nescio quid (m?)
 a nescio quo (*P*³?) *erasum est*; fort. in quod statum *P*² *R*? : in quo statu
*P*³ uel *P*^x 11 Hispanorum *ed. Rom. 1469*: hispaniarum *PCRM*
DA cis *P*^x *CR*^x *M*³ *DA*: cisi *PR*? *M* deuinciendos *C*⁴ *M*³ *A*:
 deuinciendo *PRM*: deuincendus *C*: deuincendos *D*

- 12 Miranti Bostari percontantique quodnam id subitum tantae
 13 rei donum posset esse, 'Obsides' inquit, 'in ciuitates remitte.
 Id et priuatim parentibus, quorum maximum nomen in
 14 ciuitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Volt sibi
 quisque credi et habita fides ipsam plerumque obligat fidem.
 Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet de-
 posco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuuem
 meum et rei suapte natura gratae quantam insuper gratiam
 15 possim adiciam.' Homini non ad cetera Punica ingenia
 callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium sta-
 tiones, conuentis quibusdam auxiliariis Hispanis et ab his
 16 ad Scipionem perductus, quid adferret expromit et fide
 accepta dataque ac loco et tempore constituto ad obsides
 tradendos Saguntum redit. Diem insequentem absumpsit
 17 cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimis-
 sus, cum se nocte iturum ut custodias hostium falleret con-
 stituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus
 puerorum profectus, ueluti ignarus in praeparatas sua fraude
 18 insidias ducit. In castra Romana perducti; cetera omnia de
 reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta
 per eundem ordinem quo si Carthaginensium nomine sic
 19 ageretur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari

13 Id et *dett. unus* (Hearnii D), Gron. : id A^2 : de P : inde P^1 uel P^2 $CRMDA$ nomen $PCRMDA$ (cf. cum Frig. e.g. 1. 9. 3; 25. 39. 16) : momentum *Madv.* 14 fides . . . obligat bis P, corr. P^1 uel P^2 obsidum, cf. § 9 natura C^xM^3DA : naturam $PCRMDA$ 15 adferret P^1 uel P^2CRMDA : adferre P expromit *ed. Frob.* 1535 : exprimit P^1 uel P^2CRMDA : exprimit mitt P 16 fide C^xM^1 uel M^2DA : fidem $PCRMDA$ tradendos Saguntum P^2CM^1 uel M^2DA : trahendo saguntum PM : tradendo saguntum R^1 (*sed aliquid supra scribasum est*) Bostare CM^1 uel M^2DA : uosstare PRM (cf. § 9) 17 iturum M^3A : iterum $PCRMDA$ falleret DA : fallere $PCRMDA$ sua fraude PM^5A Lov. 4 : suas fraudes P^2 uel P^3CRM : suas fraude D 18 acta per eundem ordinem C^2M^1 uel M^2DA : acta per eundem ordine acta P : acta per eundem ordine P^1CRM : acta per eum eodem ordine *Weissenb. praeunte Heerwagenio cum eundem eodem* (*sed per quem alium hominem poterant agi?*) : peracta eodem ordine *Lutcherbacher* quo si $PCRMDA$: quasi M^1 (uel M^2) DA nomine . . . Carthaginensium (§ 19) om. D 19 pari C^4A : parari $PCRMDA$

quam quanta futura Carthaginiensium fuérat. Illos enim graues [superbos] in rebus secundis expertos fortuna et timor mitigasse uideri poterat: Romanus primo aduentu, incognitus 20 ante, ab re clementi liberalique initium fecerat et Abelux, uir prudens, haud frustra uidebatur socios mutasse. Itaque 21 ingenti consensu defectionem omnes spectare; armaque extemplo mota forent, ni hiemps, quae Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, interuenisset.

Haec in Hispania [quoque] secunda aestate Punici belli 23 gesta, cum in Italia paulum interualli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabi fecisset; quae ut Hannibalem non 2 mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret, ita contempta erat inter ciues armatos pariter 3 togatosque, utique postquam absente eo temeritate magistri equitum laeto uerius dixerim quam prospero euentu pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam inuidiam 4 dictatoris, una fraude ac dolo Hannibalis quod, cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab uno eo ferrum ignemque et uim omnem [hostium] abstineri iussit ut occulti alicuius pacti ea merces uideri posset, altera ipsius facto, primo forsitan dubio quia non exspec- 5

19 superbos *exclusi* (cf. 21. 35. 3): superuos *PCRM*: superbos *C²M⁴D* (*probante Frig.*, cf. cc. 10. 6 et 29. 11): superbosque *A*; *contra de -que omisso* cf. 21. 60. 4 *adn.* (c) expertos *M³A*: expertus *PCRMD*: experti *C⁴* 20 Abelux *u.* § 6: habelux *P*: habelox *P¹* uel *P²CRMD*: abelox *A* 21 hiemps *PCRMA*: hyemps *D*: hiems *M¹* quoque et Carthaginienses . . . Hispania (c. 23. 1) *om.* *C* concedere *P¹* uel *P²RMDA*: quoque concedere *P*

23 1 quoque *PCRMDA*: *secl. Koch* in Italia *CM⁵A*: italia *PRMD* 2 Hannibalem *C²M²DA*: hannibale *PCRMD* , mediocri *C^x(fort. C²)A*: mediocris *PCRMA* (-ris in ras.) *D* gereret *M⁵A*: gerere *PCRMD* 3 uerius *Gron.* (ut uerius *Ascensius* 1513): ueprius *PCRMD*: ut prius *A dett. plerique* 4 una *C²M³* et *M^xA*: unam *PCRMD* perfugis *PCRMD Aldus*: profugis *A dett. plerique* omnem *dett. unus* (*Pal.* 3): omnium *PCRMDA* hostium *PCRMDA* (*sed in M -i- pleniore cal.*, cf. c. 10. 9): *secl. C. F. Mueller* (*id quod malim*) ut gloss. antiquum: hostilem *Crevier*, bene nisi quod sic corruptio omnium *explicatione eget* abstineri *P¹* uel *P²CRMDA*: abstinerie *P* (*i. e. -e scripserat Puteani antecessor*)

tata in eo senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue
 6 in maximam laudem uerso. In permutandis captiuis, quod
 sic primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces
 Romanum Poenumque ut, quae pars plus reciperet quam
 daret, argenti pondo bina et selibras in militem praestaret.
 7 Ducentis quadraginta septem cum plures Romanus quam
 Poenus recepisset argentumque pro eis debitum, saepe iactata
 in senatu re, quoniam non consulisset patres, tardius ero-
 8 garetur, inuiolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto
 filio uendidit, fidemque publicam impendio priuato exsoluit.
 9 Hannibal pro Gereoni moenibus, cuius urbis captae atque
 incensae ab se in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in
 10 statuiis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mitte-
 bat; cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris
 praesidio et circumspectans necunde impetus in frumentato-
 24 res fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat;
 praeerat Minucius magister equitum profecto, sicut ante dic-

6 quod sic C^2A dett. duo, Heerwagen: quo sit $PCRMD$: quod
 M^5 conuenerat A^x : conuenerant $PCRMDA$ Romanum

P^1 (uel P^2) J. Perizonius: romanosum P (i. e. -os): romanos CRM
 (sed spatio duarum litt. relicto) DA , quod malit Conway plus A
 Facius et Panormita (Beccadelli): prius $PCRMD$: plures A^v Valla
 daret CRM^4DA : darem P (cf. c. 21. 4 adn.) M pondo $C^4R^1M^4$
 DA : pondo PRM : pono C selibras $PCRMD$ et M^xDA : sex libras
 $C^4M^6A^x$ in militem Valla: in milite $PCRMDA$: in milites
 Facius et Panorm. 7 Ducentis $Madv.$: cc. $PCRMDA$: ducentos
 ed. Lugd. 1634 senatu CA^x : senatui $PRMDA$ erogaretur
 dett. aliq., Gron.: rogaretur $PCRMDA$ 8 Quinto Gron.: qui P :
 om. P^2CRMDA 9 Gereoni cf. c. 18. 7: gerioni $PCRMDA$:
 gerionis C^2A^2 moenibus A^2 : montibus $PCRMDA$ pauca
 P^2CRMDA : cauca P reliquerat Fac. et Panorm. A^v Valla: leci
 (ut uid.) quaeratra P : legi qua erat P^2CRMA (sed qua' erat P^x): legi
 querat D : (ut secundam coniecturam si qua reliqua erant A^v Valla)
 in statuiis erat Gron.: in stituises erant P : institui senserant P^2
 ('sens.) $CRMD(-rat)A$: statua habebat dett. aliq., ed. Rom. 1469:
 restitui iusserat A^v Valla 10 duas C^4M^1 uel M^2DA : duae PC
 RM in frumentatores C^4M^1 uel $M^2A^2N^1$: frumentatores PCR
 MDA

24 1 Larinati A (cf. c. 18. 8): labirinati $PCRMD$ dictum est
 CA^2 : dictum profecto est P : dictum P^1 uel P^2RMDA

tum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte 2
alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur ;
agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus
aut in frumentatores palatos aut in castra relictia cum leui
praesidio fieret. Nec Hannibalem fefellit cum duce mutatam 3
esse belli rationem et ferocius quam consultius rem hostes
gesturos ; ipse autem, quod minime quis crederet cum hostis 4
propius esset, tertiam partem militum frumentatum duabus
in castris retentis dimisit ; dein castra ipsa propius hostem 5
mouit, duo ferme a Gereonio milia, in tumulum hosti con-
spectum, ut intentum (se) sciret esse ad frumentatores, si qua
uis fieret, tutandos. Propior inde ei atque ipsis imminens 6
Romanorum castris tumulus apparuit ; ad quem capiendum
si luce palam iretur quia haud dubie hostis breuiore uia
praeuenturus erat, nocte clam missi Numidae ceperunt.
Quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero 7
die cum deiecissent, ipsi eo transferunt castra. [Tum ut] 8
Itaque exiguum spatii uallum a uallo aberat et id ipsum totum
ut prope compleuerat Romana acies, simul et per auersa

1 ad urbem CM^2 uel M^1A : ad urbe P^4 et P^5 (P^4 -b in -d correxisse,
 P^5 d supra scripsisse uidetur) : ab urbe PR^2MD : urbe R 2 cali-
diora ed. Ven. 1470 : callidiora $PCRMDA$ 4 quod . . . crederet
 $PCRMDA$: secl. Ruperti, frustra retentis C^4A : petentis PCR
 MD 5 propius M^2DA : proprius $PCRM$ Gereonio cf. c. 18. 7 :
gereoni P : geryone P^2R^3M : geruone C : gerione RDA hosti
conspectum ed. Rom. 1469 (cf. c. 6. 10 ; 25. 16. 2 et 10. 43. 13 adn.) :
hostium conspectum $PCRMDA$: hostium in conspectu M^5 dett. aliq.
se sciret (uel sciret sese) $Geist$: sciret $PCRMDA$ esse C^2DA :
esset $PCRM$ 6 capiendum M^2DA : cupiendum $PCRM$
quia haud dubie A^x : haud quia dubie (uel -ae) PC (quin C^2) M :
aut quia dubie (-ae) RDA : haud dubie quia M^{10} hostis M^2
dett. duo : hostibus $PCRMDA$, cf. c. 21. 4 ceperunt A : coe-
perunt $PCRM$: secludebat Gron., optime, sed uix necess. 7 deie-
cissent Gron. : iecissent PC (-et) RMA : coniecissent D : reiecissent
Lov. 4 et 5 : eiecissent Gaertn. : luxisset uel eluxisset C^4 8 Tum
ut itaque $PCRMDA$: itaque $Madv.$: tum it (sic) itaque C^2 uel C^1 : tum
utique $Weissenb.$: tum ut itaque (sic) M^{10} , uid. infra totum ut adn.
spatii M^5A^2 : pati $PCRMDA$: pati (sic, delens ?) C^1 uel C^2 totum
ut Conway : totum ed. Lugd. 1554 : tota $PCRMDA$: ut transfert Con-
way ut ante prope stet, uirgula inter acies et simul posita, tum illud
praececedens ex correctura uocis corruptae tota ortum esse opinatus et uoces

- castra [e castris Hannibalis] equitatus cum leui armatura
 emissus in frumentatores late caedem fugamque hostium
 9 palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal ausus, quia tanta
 paucitate—pars exercitus aberat iam fame (grauante)—uix
 10 castra, si oppugnarentur, tutari poterat; iamque artibus Fabi
 sedendo et cunctando bellum gerebat receperatque suos in
 11 priora castra, quae pro Gereoni moenibus erant. Iusta quo-
 que acie et conlatis signis dimicatum quidam auctores sunt;
 primo concursu Poenum usque ad castra fusum; inde erup-
 tionem facta repente uersum terrorem in Romanos; Numeri
 12 Decimi Samnitis deinde aduentu proelium restitutum. hunc,
 principem genere ac diuitiis, non Bouiani modo—unde erat—
 sed toto Samnio, iussu dictatoris octo milia peditum et equites
 ad (quingentos) ducentem in castra, ab tergo cum apparuisset
 Hannibali, speciem parti utrique praeuisse noui praesidii cum
 13 Q. Fabio ab Roma uenientis. Hannibalem, insidiarum

TVMVT primo in margine additas esse eo consilio ut uox VT locum correcturae indicaret (cf. 4. 7. 10 et 11 adn.) 8 castra cum Gron. retinemus: castra e castris Hannibalis *PCRMDA*: a castris Hannibalis *dett. aliq., Madv.*: castra castris Hannibalis *M³*: castra ne conspici posset e castris H. *Weissenb.* (qui lectorem etiam quam lectores quarti saeculi hebetiorem uidetur expectasse) 9 tanta paucitate] *de uocum ordine u. inf.* paucitate *CR¹M²DA*: paucietate *PRM* pars exercitus aberat iam fame (grauante) *hic scripsi, Creuerii et Weissenbornii uestigiis insistens*: pars . . . fame post artibus Fabi ponunt *PCRMDA*: pars . . . aberat post paucitate ponebant *Crevier, Woelfflin, Zingerle* (hi duo nam ante pars addentes), post tanta *Madv.* qui et iam ea ante paucitate scribit; hi quattuor omnes fame delent: tutatur *Weissenb.* cogente addens (et sim. C. F. Mueller): nos grauante praeferimus quia post -ame facilius excidere poterat uox in -ante desinens. *Scil. lotum colon* pars . . . grauante (duae lineae archetypi) post paucitate in *marg. exciderat*; cf. cc. 10. 2, 32. 1 et 8. 8. 4 adn. tutari *C²M²A*: putari *PCRMD* poterat *ed. Ven. 1498*: poterant *PCRMDA* 10 Fabi (fabii) *A*: fabiis *PCRMD* (scil. -s ex sedendo) Gereoni u. § 5 et c. 18. 7: gerionis *PCRMDA* (sed in *M* -is pleniore calamo, cf. c. 10. 9 adn.) 11 Numeri Decimi *ed. Rom. 1469*: numeris deciri *PCRMD*: numeris decini *D*: numeris decirii *A*: numeri decirii *A¹* aduentu *dett. aliq.*: uentu *PRMD* (in *P* initio lineae): euentu *CA*: interuentu *Sigon.* 12 Samnio *P¹ uel P²PCRMDA*: amnio *P* ad quingentos *scripsi* (ut in prima *ed. Gron.*): quingentos *Gron.*: ad *PCRMDA* (ducentos supra equites *scripsi A²*) utrique *A^x* *dett. aliq.*: utriusque *PCRMDA* (partis *C⁴* pro parti *C*) prae-
 buisse *dett. aliq.*: praeuisset *PCRMDA*

quoque aliquid timentem, recepissee suos ; Romanum insecutum adiuuante Samnite duo castella eo die expugnasse. sex 14 milia hostium caesa, quinque admodum Romanorum ; tamen in tam pari prope clade famam (uanam) egregiae uictoriae cum uanioribus litteris magistri equitum Romam perlatam.

De iis rebus persaepe et in senatu et in contione actum 25 est. Cum laeta ciuitate dictator unus nihil nec famae nec 2 litteris crederet, ut uera omnia essent, secunda se magis quam aduersa timere diceret, tum M. Metilius tribunus plebis 3 id unum enim uero ferendum esse negat, non praesentem 4 solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae sed absentem etiam gestae obstar[e] [et in ducendo bello] ac sedulo tempus terere quo diutius in magistratu sit solusque et Romae et in exercitu imperium habeat. quippe consulum alterum in 5 acie cecidisse, alterum specie classis Punicae persequendae procul ab Italia ablegatum ; duos praetores Sicilia atque 6 Sardinia occupatos, quarum neutra hoc tempore prouincia praetore egeat ; M. Minucium magistrum equitum, ne hostem uideret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodia habitum. itaque hercule non Samnium modo, quo 7 iam tamquam trans Hiberum agro Poenis concessum sit, .

14 uanam ante famam add. Woelfflin, post famam nos : ignorant PCRMDA magistri M⁵ uel M⁷ ed. Rom. 1469 : magister PCRMDA

25 1 iis PCM : his RDA 2 crederet PCRMDA, cf. 21. 10. 7 adn. : crederet et Lov. 5 3 Metilius Sigon. e Plut. Fab. 8. 3 ; 7. 3 ; 9. 2 et Liu. 25. 22. 2 : metellus PCRMDA unum enim uero ed. Rom. 1469 : enim PCRMDA : enim uero Wex : enim unum dett. unus (Hav.) 4 et in ducendo bello PCRMDA : cum Frigellio seclusi ac sedulo PCRMDA : sedulo A^x ed. Rom. 1469, recte, si et . . . bello retineas, quod malit Conway quo diutius M⁵ ed. Rom. 1469 : quod iustius PCRMDA 6 quarum A uel A^x dett. duo : quorum PCRMDA? (ret. Crevier, uoce praetore deleta) : cum J. H. Voss prouincia PCRMDA : del. H. J. Mueller gereret CM⁵A : gerere PRMD custodia ed. Par. 1513 : custodiam PCRMDA 7 concessum P^x (fort. P⁴) per ras. M⁵A¹ : congressum P¹ uel P²RM¹D : congressum PCMA : congressus (sed Poenos) C⁴

- sed et Campanum Calenumque et Falernum agrum per-
 uastatos esse sedente Casilini dictatore et legionibus populi
 8 Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pug-
 nare et magistrum equitum clausos prope intra uallum re-
 9 tentos; tamquam hostibus captiuis arma adempta. tandem,
 ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra
 10 uallum egressos fudisse ac fugasse hostes. quas ob res, si
 antiquus animus plebei Romanae esset, audaciter se latu-
 rum fuisse de abrogando Q. Fabi imperio; nunc modicam
 rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum
 11 et dictatoris iure. nec tamen ne ita quidem prius mitten-
 dum ad exercitum Q. Fabium quam consulem in locum
 C. Flamini suffecisset.
- 12 Dictator contionibus se abstinuit in actione minime popu-
 lari. Ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur
 tunc, cum hostem uerbis extolleret biennique clades per
 temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret,
 13 magistro equitum, quod contra dictum suum pugnasset,
 14 rationem diceret reddendam esse. si penes se summa im-
 perii consiliiue sit, propediem effecturum ut sciant homines

7 sed et M^6 : sed C^4A : it et $PCRM$: et R^3M^2D peruastatos
 P^2 (uastos P) $CRMDA$ sedente M^2 uel M^7 : sedenti P^1 uel P^2
 (ex edenti P) $CRMDA$ Casilini PA^x : casulini P^2 uel P^3CRMDA
 8 magistrum C^2M^2 uel M^7A^2 : magister P (cf. cc. 24. 14; 27. 3) CR
 MDA ? 9 fugasse P^1 uel P^2 $CRMDA$: fumigasse P 10 au-
 daciter PC^1 uel C^2 ex audec- C) $RMDA$: audacter A^2 uel A^x fuisse
 de M^2 uel M^7A^1 : fuisse deinde PC (sed fudisse) RMD : om. f. d. abro-
 gando A 11 Flamini P^1 uel P^2CRM^2 uel M^7 : flaminis PM :
 flammini D : flāmii A (flāmii uoluit) 12 populari $Lov.$ 3 $Gron.$ (prob.
Drak., *Ruperti*, *Madv.*): popularis $PCRMDA$; sed recte *Gron.*, nam
 de actione Fabii loquitur *Liuius* non generali et omnium temporum sed
 una et *Minucio* aduersa, quae actio, ut dicit *Gron.*, minime popularis
 futura fuisset tunc cum *Aldus*: huncum P : hunc cum P^1 uel P^2
 $CRMDA$: nunc cum dett. unus (*Voss.*): cum *Hertz* inscientiam
 C^2M^2 uel M^7DA dett. aliq.: scientiam $PCRM$: insipientiam A^2 : insci-
 tiam ed. *Ven.* 1470, *Luchs*: 'inepte curiosi homines hanc uocem ap. *Cic.*,
Caes., *Liuium* ubique fere deleuerant' ait *Drak.* 13 magistro *Frig.*
 (cf. § 2 et 21. 10. 7): magister $PCRMDA$, cf. § 8: magistroque ed.
Rom. 1469: et magistro *Madv.* dictum $PCRMDA$: edictum A^x
 ed. *Par.* 1513 diceret (cf. § 2) M^2 uel M^7A^x : dicere $PCRMDA$

bono imperatore haud magni fortunam momenti esse,
mentem rationemque dominari, et in tempore et sine igno- 15
minia seruasse exercitum quam multa milia hostium occi-
disse maiorem gloriam esse. Huius generis orationibus 16
frustra habitis et consule creato M. Atilio Regulo ne prae-
sens de iure imperii dimicaret, pridie quam rogationis
ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta 17
cum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris
fauorque magistri equitum animos uersabat quam satis
audebant homines ad suadendum quod uolgo placebat pro-
dire, et fauore superante auctoritas tamen rogationi deerat.
Vnus inuentus est suasor legis C. Terentius Varro, qui 18
priore anno praetor fuerat, loco non humili solum sed etiam
sordido ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum instito- 19
rem mercis, filioque hoc ipso in seruilia eius artis ministeria
usum. Is iuuenis, ut primum ex eo genere quaestus pecunia 26
a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunae fecit,
togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis homini- 2
bus causisque aduersus rem et famam bonorum primum in
notitiam populi, deinde ad honores peruenit, quaesturaque 3
et duabus aedilitatibus, plebeia et curuli, postremo et prae-
tura, perfunctus, iam ad consulatus spem cum attolleret
animos, haud parum callide auram fauoris popularis ex dic- 4
tatoria inuidia petit scitique plebis unus gratiam tulit.

14 imperatore *PCRMDA* : imperatori *C²A¹* 14-15 dominari et
M¹ uel M³ Pal. 2 : dominari set *PR²M* : dominari sed *CR³* (dominari //
et *R²*) : dominari se *C²DA* : dominari se et *Gron.* 16 generis
C²M¹ uel M³DA : generi *PCRM* 17 concilium *ed. Rom.* 1469 :
consilium *PCRMDA* audebant *M³* : audiebant *PCRMDA*
fauore *M³DA* : fauores *PRM* : uores *C, cf. c. 17. 6* 19 institorem
CM³A^v Valla : istitorem *PRM* : institutorem *R²DA* seruilia *M⁵*
Pal. 2 : seruili *PCRMDA*

26 1 ut primum *J. Perizonius* : utrum *PCRMDA* : ut multa (*uel*
grandi) *A^v Valla* : ubi *ed. Mediol.* 1505 : ut iam *Luterb.* (*cf.* 3. 50. 4 et
26. 18. 10) ; sed multo melius cognouit *Perizon.* quam saepe uoces ita
euisceret *P* fecit *ed. Par.* 1513 : iecit *PCRMDA* : adiecit *A²*

3 quaesturaque *dett. unus (Ber.), Gron.* : quaestura quoque *PCRMDA*
4 dictatoria *PRMDA (cf. 3. 43. 2)* ; dictatoris *C* petit *PCRMD* ; *uid.*

- 5 Omnes eam rogationem, quique Romae quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem in
 6 contumeliam eius latam acceperunt. Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat,
 7 eadem et populi in se saeuientis iniuriam tulit; acceptisque in ipso itinere litteris [§. c.] de aequato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii iure artem imperandi aequatam, cum inuicto a ciuibus hostibusque animo ad exercitum rediit.
- 27 Minucius uero cum iam ante uix tolerabilis fuisset rebus
 2 secundis ac fauore uolgi, tum utique immodice immodesteque non Hannibale magis uicto ab se quam Q. Fabio gloriari:
 3 illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi aequatum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum uirgas ac
 4 secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint; tantum suam felicitatem uirtutemque enituisse. ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie deorum

1.3. 3 *adn.*: petiit *A* 6 Ipse qua *A*: ipseque qua *M*⁵: ipsae (*uel* ipse) que *PCRMD* saeuientis *M*⁷ *ed. Par.* 1513: seuientem *PRMDA*: seuiente *C* iniuriam *M*⁷*DA*: iniuria *PCRM* 7 §. c. *PCRMDA*? (sc.^{ti} *A*²): *del. dett. unus* (*Harl.*), *Gruter*, *recte ut credo*: senatus *Louv.* 3, 4, 5 *Lipsius*, *probante Conwaio*: consulis *dett. unus*, *Gebhard*: sicut *ed. Rom.* 1472: senatusq. consulto *Gron.* (*sed erat plebiscitum*, cf. cc. 26. 4 et 30. 4) artem *M*⁷*A*: arte *PCRMD* cum inuicto *A*² *dett. aliq.*: cumque inuicto *PCRMDA*, cf. c. 27. 4 et 21. 60. 4 *adn.* (a): tum quoque inuicto *malit Conway* animo *CM*⁷*DA*: animos *PRM*

27 3 maiorem *A*²: maior *PCRMDA* dictatorem *A*²: dictator *PCRMDA*: dictatori *M*⁷ magistro *C*² *uel* *C*⁴*A*²: magister *PCRMDA* dictatoris *C*⁴*M*⁶*DA*: dictatores *PCRM* 3-4 sint; tantum *Gron.*: sintantum *PCRM* (*sed* -§ in tantum) *A* (*sed* -s. intantum): in tantum *D* (*om.* sint): sunt tantum *M*¹ *uel* *M*²*A*²: sint actum *C*² (*uel* *C*⁴) 4 secuturum *M*¹ *uel* *M*³*A*, *recte*: secuturumque *PCRMD* (cf. c. 26. 7): ante *add.* non defuturum *Heerwagen*, conisurum *Friedersdorf*, *morum Puleaneorum parum gnari* si (dict.) *A* *dett. aliq.*: se *PCRMD*: ne *C*⁴ dictator in cunctatione *Gron.*: dictatoris cunctationi *PCRMDA*: dictatoris cunctatio *ed. Rom.* 1469 ac segnitie *P*¹*CRMDA*² (*sed* segnitioae *P*, segnitiae *P*¹*RM*, segnicie *C*): ac segniciei *C*⁴: segnitie *A*: in segnitie *ed. Rom.* 1469

hominumque iudicio damnata perstaret. Itaque quo die 5
 primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium
 primum ait esse quemadmodum imperio aequato utantur: se 6
 optimum ducere aut diebus alternis aut, si maiora interualla
 placerent, partitis temporibus alterius summum ius imperium-
 que esse, ut par hosti non solum consilio sed uiribus etiam 7
 esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio 8
 haudquaquam id placere: omnia fortunam eam habitura
 quamcumque temeritas collegae habuisset; sibi communica-
 tum cum alio, non ademptum imperium esse; itaque se 9
 nunquam uolentem parte, qua posset, rerum consilio geren-
 darum cessurum, nec se tempora aut dies imperii cum eo,
 exercitum diuisurum suisque consiliis, quoniam omnia non
 liceret, quae posset seruaturum. Ita obtinuit ut legiones, 10
 sicut consulibus mos esset, inter (se) diuiderent. Prima et
 quarta Minucio, secunda et tertia Fabio euenerunt. Item 11
 equites pari numero sociumque et Latini nominis auxilia di-
 uiserunt. Castris quoque separari magister equitum uoluit.

Duplex inde Hannibali gaudium fuit; neque enim quic- 28
 quam eorum quae apud hostes agerentur eum fallebat et
 perfugis multa [non] indicantibus et per suos explorantem:

4 damnata *ed. Rom.* 1469: damnatae (uel -te) *PCRMDA* (-mpn-):
 damnante *M*⁷ 5 quo *C*²*M*² uel *M*¹*A*: quod *PCRMD* Q. Fabio
*A*¹ uel *A*²: m. fabio *PCRMDA* 7 non solum consilio *A*¹
ed. Rom. 1469: non consilio solum *Alschevski*: solum non consilio
PCRMDA 8 Q. Fabio... habuisset *om. A, rest. A*² placere
*M*⁴*A*²: placare *PCRMD* fortunam eam *scripsi ut Madv. ed.*
quarta 1886: fortunam enim *PCRMD* (sed -i- pleniore calame, cf. c. 10.
 9 *adn., et separatim*) *DA*²: enim fortunam *dett. aliq.*: enim fortunam
 eam *Burmman* habitura quamcumque *Burmman*: habituram
 quaecumque *PCRMDA*² (-cumque temeritas collegae *bis scribit P*)
 alio *PCRMDA*: illo *Aldus*², *Luchs, Madv.* 9 se (nunq.) *A*² uel *A*²:
 si *PCRMDA* cessurum *A*⁷: censurum *PCRMDA* aut *M*²*A*²:
 aput *PM*: apud *CRDA* exercitum *PCMN*²: exercitu *RD*: (cum
 quo exercitu *A*: sed exercitus *ed. Par.* 1513) posset *C*²*M*¹*A*²:
 posse *PCRMDA* 10 inter se *M*¹*DA*: inter *PCRMD* 11 quo-
 que *Kraffert*: se quoque *PCRMDA* (cf. 23. 43. 4): quoque se
Weissenb.

28 1 indicantibus *C*¹ uel *C*²*M*²*A*: non indicantibus *PCRMD* (cf. 4.
 3. 16; 5. 49. 5): ultro indicantibus *Pluygers*

- 2 nam et liberam Minuci temeritatem se suo modo captaturum
 3 et sollertiae l'abi dimidium uirium decessisse. Tumulus erat
 inter castra Minuci et Poenorum, quem qui occupasset haud
 4 dubie iniquiorem erat hosti locum factururus. Eum non tam
 capere sine certamine uolebat Hannibal, quamquam id
 operae pretium erat, quam causam certaminis cum Minucio,
 quem semper occurrurum ad obsistendum satis sciebat,
 5 contrahere.
- 6 Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori,
 quia non modo siluestre quicquam sed ne uepribus quidem
 7 uestitum habebat, re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis
 quod in nuda ualle nulla talis fraus timeri poterat; et erant in
 anfractibus cauae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos
 8 possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte
 insidere poterant, quinque milia conduntur peditum equitum-
 9 que. Necubi tamen aut motus alicuius temere egressi aut
 fulgor armorum fraudem in ualle tam aperta detegeret, missis
 paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumu-
 10 lum auertit oculos hostium. Primo statim conspectu con-
 tempta paucitas ac sibi quisque deposcere pellendos inde
 hostes ac locum capiendum; dux ipse inter stolidissimos
 ferocissimosque ad arma uocat et uanis minis increpat
 hostem. Principio leuem armaturam emittit, deinde con-
 fert agmine [mitti] equites; postremo, cum hostibus quoque

3 quem *M² et M³A^x dett. duo*: que eum (*uel* q: eum) *PRMD*: eum
C: ||| qui eum *A¹ uel A² per ras., dett. pler.* 4 semper occurrurum
DA: perocurrurum *PC*(-occ-) *R*: ocursurum *M*: procursurum *Madv.*,
fort. recte contrahere *M³A^x ed. Frob. 1531*: et contrahere *PCR*
MDA 6 tegendis *ed. Frob. 1531*: de tegendis *PCRMDA*, *sed*
in P de lineam finit 7 quot quemque *A^x*: quod quemque
PCRDA: quodcumque *M*: quo quemque *C^x*: quocunque *M² et M^x*
 poterant *M⁷ (uel M² : poterat PCRMDA* 9 ac locum *J.*
Perizonius: ad locum *PCRMDA* minis *A² dett. aliq.*: animis et
 nimis *PCRMD* (*cf. c. 23. 6; 21. 36. 2; 23. 14. 8; 26. 22. 13*): animis
 et minis *C² Pal. 2*: animis *A* 10 emittit *uel im-*) *Gron. et Ruperti*:
 dimittit *PCRMDA*: demittit *Gruter*: *secl. Madv.*, quod Gronouio ante
 non displicebat neque nunc Conwaio conferto *M² uel M⁷ Pal. 2*
Modius: conserto *PCRMDA* mitti *PCRMDA*: mittit *M^x : secl.*

subsidia mitti uideret, instructis legionibus procedit. Et 11 Hannibal laborantibus suis alia atque alia accrescente certamine mittens auxilia peditum equitumque iam iustam expleuerat aciem, ac totis utrimque uiribus certatur. Prima 12 leuis armatura Romanorum, praeoccupatum (ex) inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem et ad signa legionum refugit. Peditum acies inter percussos impauida sola erat uideba- 13 turque, si iusta ac directa pugna esset, haudquaquam impar futura; tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta; sed exorti repente insidiatores eum tumultum 14 terroremque in latera utrimque ab tergoque incursantes fecerunt ut neque animus ad pugnam neque ad fugam spes cuiquam superesset.

Tum Fabius, primo clamore pauentium audito, dein con- 29 specta procul turbata acie, 'Ita est' inquit; 'non celerius quam timui deprendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus 2 imperio Hannibalem et uirtute et fortuna superiorem uidet. Sed aliud iurgandi suscensendique tempus erit: nunc signa extra uallum proferte; uictoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris ciuibus.' Iam magna ex parte caesis aliis, 3

Ruperti citans Polyb. 3. 104. 6 παραντίκα μὲν ἐξαπέστειλε τοὺς φίλους . . . μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς ἱππεῖς: contra, qui supra dimittit delent, hic mittit scribunt; sed cf. Tom. ii, praef. nostram § 47 11 accrescente

M² uel M¹ Pal. 2: crescente C^xA: aut crescente PCRMD (cf. aut pro ac in Vindob. 43. 5. 8; 45. 31. 2): increscente Woelfflin certatur PCRMDA: certabatur C² 12 ex inferiore Madv.: inferiore PCRMDA tumulum C²M³DA: tumultum PCRM 13 impauida DA: in auida P ubi in lineam finit) CRM: inuida M³ directa Weissenb.: si recta PCRMDA, cf. 9. 9. 7 adu. res gesta CM⁴DA: re gestas P: res gestas P²RM 14 latera M¹A et fort. sic uoluit C² (scribens alt-): altera PCRMD tergoque M¹DA: tergo C²: tergaque PCRM animus CM¹A: ut animus PRM: (ut nec) tit animus D

29 1 Tum PCRM: tunc DA non celerius PCRMDA: celerius Lipsius (cf. c. 28. 1): non celerius (quam commeruit, citius) quam Woelfflin, luculenter, quamquam fort. uix necessario, e Plut. Fab. 12: 'cum interrogatione legendum' Glareanus 2 proferte M²A: profer C^x: proferre PCRM: proferre R²D hosti C^xM³DA: hostis PCRM: hostibus Drak. dubitanter confessionem ed. Rom. 1469: confessione PCRMDA

aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente uelut
 4 caelo demissa ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad
 coniectum teli ueniret aut manum consereret, et suos a fuga
 5 effusa et ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis
 ordinibus uage dissipati erant undique confugerunt ad in-
 tegram aciem; qui plures simul terga dederant conuersi in
 hostem uoluentesque orbem nunc sensim referre pedem,
 6 nunc conglobati restare. Ac iam prope una acies facta erat
 uicti atque integri exercitus inferebantque signa in hostem,
 cum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale ab se
 Minucium, se ab Fabio uictum.

7 Ita per uariam fortunam diei maiore parte exacta cum in
 8 castra reditum esset, Minucius conuocatis militibus 'Saepe
 ego' inquit, 'audiui, milites, eum primum esse uirum qui
 ipse consulat quid in rem sit, secundum eum qui bene mo-
 nenti oboediat; qui nec ipse consulere nec alteri parere sciat,
 9 eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi in-
 geniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus et,
 dum imperare discimus, parere prudenti in animum induca-
 10 mus. Castra cum Fabio iungamus. Ad praetorium eius signa
 cum tulerimus, ubi ego eum parentem appellauero, quod
 11 beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est, uos,
 milites, eos quorum uos modo arma dexteræ texerunt
 patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis
 animorum gloriam dies hic dedit.'

30 Signo dato conclamatur inde ut colligantur uasa. Profecti

3 demissa *ed. Rom.* 1469: dimissa *PC*¹(-sso *C*)*RM**DA* 4 aut
*CM*¹*A*: haud *PRMD* consereret *M*¹*DA*: conseret *PCRM* a
 fuga *MA*: a fugae *PRD*: fuga *C* ab nimis *M*³*A*^x: a nimis *C*^x:
 ab animis *PCRM**DA*? 5 hostem (*C*²*M*⁷) uoluentesque *DA*:
 hoste uolentesque *PCRM* (uolentes quem *C*⁴) 8 in rem *edd.*
Par. 1513 *et Frob.* 1531: in re *PCRM**DA* ipse *C*²*DA*: ipsi *PC*
RM consulere *C*^x*M*¹*DA*: consuleret *PCRM* sciat *M*⁵*DA*
 (*sed* -iat in *ras.*): nesciat *PCRM* 10 cum tulerimus *M*¹*A*: con-
 tulerimus *PCRM**D* 11 dexteræ *PCRM**DA*: dextera *M*^x: dextere-
 que *C*²*A*²: ac dexteræ *Madv.*, *sed cf. cum Frig. cc.* 10. 6 *et* 61. 3; 4.
 3. 12; 10. 4. 2; 21. 28. 2; 23. 11. 10; 24. 1. 3; 28. 13. 5; 32. 3. 5
 salutabitis *C*²*RM*¹*DA*: salutauitis *P*(*relicto post spatium trium litt.*)*CM*

et agmine incedentes in dictatoris castra in admirationem et ipsum et omnes qui circa erant conuerterunt. Vt constituta 2 sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset circumfususque militum eius totum agmen patronos consalutasset, 'Parenti- 3 bus' inquit, 'meis, dictator, quibus te modo nomine quod fando possum aequaui, uitam tantum debeo, tibi cum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebei scitum, quo 4 oneratus (sum) magis quam honoratus, primus antiquo abrogoque et, quod exercitibus his tuis quod tibi mihi que seruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, 5 placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere iubeas.' Tum dextrae interiunctae militesque 6 contione dimissa ab notis ignotisque benigne atque hospitaliter inuitati laetusque dies ex admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus. Romae, ut est perlata fama 7 rei gestae, dein litteris non magis ipsorum imperatorum quam uolgo militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se

30 1 in dictatoris Conway : dimicatoris *P* (ante ras. ut Shipileo et mihi nisum est sed dicacitoris ut Luchsio) : dimicatoris (certe) CRM : dicitoris *P^x* (fort. *P⁴* qui neglegenter et cultro hebetate erasit) : dictatoris *M¹DA* : ad dictatoris ed. Rom. 1469 : per dict. Madv. 2 sunt ante *CM³DA* (sunt antae *M¹*) : sunt tantae *PRM* consalutasset *CM⁷* : cum salutasset *DA* : consalutasse *PRM* 3 meis *M^x?A^vValla* : mediis *PRMDA* : me uel med nunc erasum in *C* quod J. H. Voss : quo *PCRMDA* uitam *C²A* : uita *PCRMD* 4 plebei scitum *C^x* *DA* : plebeis scitum *P*(ubi -beis lineam finit CRM : plebiscitum *M³* oneratus (uel hone-) *PC⁴RMDA* : honoratus *C* : onoratus *R²* sum (ante magis) *IVeissenb.* : (post honoratus) add. *M³A²* : om. *PCRMDA* honoratus *M⁷DA* : onoratus *CM¹* : oneratus *PRM*, sed in margine q (i. e. quaere) *P²* uel *P³* quod exerc. . . . quod tibi mihi que] hoc ordine scripsi, lineam quod exercitib. (uel exercitus) primo excidisse, dein male repositam esse ratus : quod tibi mihi que quod exercit. etc. *PCRMDA* : quod exercitibus *A²* Lov. 3 et 5, Frigell, Luterbacher : quod exercitibusque *M¹A¹?* : quod exercitusque *PCRMA?* : quod exercitui *C^x* : quod exercitus *D* : exercitibusque Madv. conseruatori *C^xM¹DA* : conseruatoris *PCRMD* legionesque *C⁴M²?* : legionis *A* : legionisque *PCRMD* (et *M⁴*) *D* 5 magisterium Gron. : mag. *PC(mag)RM(mag)A* : magistrum *D* : magisterio *M²* uel *M¹A^x* ordines suos Gron. : ordinibus suis *PCRMDA* 6 contione *C²M^xDA* : condicione *PCRMD* (cf. contentio pro contio 10. 7. 3 et 24. 4)

8 quisque Maximum laudibus ad caelum ferre. Par gloria
 apud Hannibalem hostesque Poenos erat; ac tum demum
 9 sentire cum Romanis atque in Italia bellum esse; nam
 biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreuerant,
 ut uix cum eadem gente bellum esse crederent cuius terri-
 10 bilem [eam] famam a patribus acceperant. Hannibalem
 quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt tandem eam
 nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella
 imbrem dedisse.

31 Dum haec geruntur in Italia, Cn. Seruilius Geminus consul
 cum classe (centum uiginti) nauium circumuectus Sardiniae
 et Corsicae oram, et obsidibus utrimque acceptis in Africam
 2 transmisit et, priusquam in continentem escensiones faceret,
 Menige insula uastata et ab incolentibus Cercinam, ne et
 ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti
 3 acceptis ad litora Africae accessit copiasque exposuit. Inde
 ad populandum agrum ducti milites naualesque socii iuxta
 effusi ac si (in) insulis cultorum egentibus praedarentur.
 4 Itaque in insidias temere inlati, cum a frequentibus palantes
 et locorum ignari ab gnaris circumuenirentur, cum multa
 5 caede ac foeda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille

8 sentire *PCRMDA Madv. ed. 3: add. ii (Harant), hi (Riemann)*
ante sentire 9 terribilem *M¹ et uir doctus in marg. ed. Curionis*
et Madv.: terribilemeam PRA: terribilem eam CMD: tam terri-
bilem Perizonius 10 sedere *P¹(uel P²)CRMA¹: sidere P: se-*
deret DA procella *PCM¹ et M⁴A^x: procellae P²RMDA*

31 1 Seruilius *P¹CRM¹DA: seruilius PM, cf. c. 2. 2 adn. et 21.*
 21. 10 centum uiginti nauium *Lipsius ex Polyb. 3. 96. 10: nauium*
PCRMDA 2 continentem *P^x? (fort. P⁴ qui o (post)i) paene erasit,*
ut in c. 30. 1) C^xM⁷ uel M²A²: contionentem P: contionantem P²(uel
P¹)CRM¹DA escensiones *P¹(ex escensionem P)CRM¹ uel M⁴:*
 ascensiones *MD: descensiones A; m pro s, s pro m, ms uel sm con-*
iuncta saepe praebet P, uide § 1 supra Cercinam *Lipsius praecunte*
Sigonio ex Polyb. 3. 96. 12: circanam P: circa eam P² uel P³CRM¹DA
 3 in insulis *Weissenb.: insulis PCRMD: insulas M⁷ uel M²A*
 egentibus *C²(aeg-)M⁷ uel M²: agentibus PCRMDA: agentes A²*
 4 et locorum ignari ab gnaris *Frigell: ad locorum et ignari gnaris P:*
ad locorum et ignari P¹ uel P²C (sed id pro ad)RM: ad locorum ignari
M¹: et locorum ignari M⁷A: et locorum et ignari D: ab l. gnaris
ignari Gron.: et ignari ab locorum gnaris Alsch.

hominum cum Ti. Sempronio Blaeso quaestore amissum, classis ab litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab 6 legato eius P. Cincio Romam reduceretur. Ipse per Siciliam 7 pedibus profectus freto in Italiam traiecit, litteris Q. Fabi accitus et ipse et collega eius M. Atilius, ut exercitus ab se exacto iam prope semenstri imperio acciperent.

Omnium prope annales Fabium dictatorem aduersus Han- 8 nibalem rem gessisse tradunt; Caelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Caelium et ce- 9 teros fugit uni consuli Cn. Seruilio, qui tum procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris; quam moram 10 quia exspectare territa iam clade ciuitas non poterat, eo decursum esse ut a populo crearetur qui pro dictatore esset; res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes 11 titulum imaginis posteros, ut qui pro dictatore (creatus erat, dictator) crederetur, facile obtinuisse.

Consules Atilius Fabiano, Geminus Seruilius Minuciano 32

5 cum Ti. *Ruperti*: cum iis *PCRM*⁴*A*: cum tis uel cum eis *M*: cum hiis *D*: cum *Douiat* cursum *M*⁷ uel *M*²*A*²: circum *PCRM**DA*

6 T. Otacilio *P. Sigon.*: tota acilio *P*² uel *P*³*CRMDA*: tito (uel t.) acilio *M*³*A*² (tota (sic) *M*¹: tota *M*³) Cincio *Hertz*: circi *P*: circa *P*²*CRMDA*: *Sura* ed. *Rom.* 1469 7 semenstri] u. *Praef. Tomi huius* § 76 10 iam *PCRM**DA*: tertia iam *Lenz* eo decursum esse

ed. *Ven.* 1520: eo decursum est *M*¹ uel *M*²*A*² (-su *A*): eodem cursum est *PCRM*: eodem cursu est *D* crearetur *C*²*DA*: creatur *PCRM*

11 augentes titulum imaginis *Gron.* (cf. I. 41. 1): augendis titulum imagines *PCRM**DA* (titulis *A*²): ad augendas titulorum imagines *C*⁴

posteros *PCRM**D*: posteris *M*¹ (ut secundam lectionem, cf. c. 41. 2 et 21. 63. 4) *A*: apud posteros *C*⁴ (creatus erat, dictator) *Lutembacher* (*Sabellicum qui primus dictator addidit et Weissenbornium sequens*), optime si uel sensum consideres uel rationem lineae uncialis: om. *PCRM**DA*: fuisset dictator add. *Madv.* crederetur *C*²: caederetur *PCRM* (ced-) *D* (ced-): diceretur *A*

32 1-2 Consules . . . ueniebant] in *PCRM**DA* haec cola post § 3 bellum gerent apparent: in suum locum primo ab *Grynaeo* in ed. *Frob.* 1531 restituta sunt (iam in margine codicis *A* prope uocem adeoque 'La. V puto hic desse' scripsit *L. Valla*, et cruce notauit uocem obtinuisse, c. 31. 11: simil. in cod. sui margine *Claudius Puteanus* 'desunt uers. aliquot uel transpositi' scripsit: cf. 8. 8. 4 adn.; 22. 10. 2 et 24. 9 et 10, et *Class. Quarterly* 1917, p. 157 1 Atilius

*C*²*A*: atilio *PCRM**D* Seruilius Minuciano *Lov.* 3 *Ph. Rubenius*: seruillianus musicano *PCRM**D*: seruillianus musicanus *A*

exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (quod reli-
 quum autumnus erat Fabi artibus cum summa inter se con-
 2 cordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali
 diuersis locis opportuni aderant, carpentes agmen palatosque
 excipientes; in casum uniuersae dimicationis, quam omnibus
 3 artibus petebat hostis, non ueniebant, adeoque inopia est
 coactus Hannibal ut, nisi cum fugae specie abeundum
 timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla spe relicta alendi
 exercitus in eis locis si insequentes consules eisdem artibus
 bellum gererent.

4 Cum ad Gereonium iam hieme impediante constitisset
 bellum, Neapolitani legati Romam uenere. Ab iis quadra-
 ginta paterae aureae magni ponderis in curiam inlatae atque
 5 ita uerba facta ut dicerent: scire sese populi (Romani) aera-
 rium bello exhauriri et, cum iuxta pro urbibus agrisque
 sociorum ac pro capite atque arce Italiae urbe Romana
 6 atque imperio geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod
 auri sibi cum ad templorum ornatum tum ad subsidium
 fortunae a maioribus relictum foret, eo iuuare populum

1 exercitu C^xM uel M^3DA : exercitus $PCRM^1$ (*pleniore calamo*,
cf. c. 10. 9 adn.) quod reliquum (*i. e. -quom*) *Madv.*, optime: quom P :
 cum P^2 uel P^3CRMDA (*quod del. C^x*, *sed supra* (autum)ni add. cum
 iam tempus C^4 et -i in autumnus *pleniore cal. scribit M^1*): medium
Gron.: extremum *Crevier* 3 adeoque inopia est coactus PCR
 MDA : adeoque... coartatus C . *Heraeus*: et ad id uel ad idque (*pro*
quo eoque Burmann) inopiae est reductus *Gron.*: eoque inopiae...
 reductus *Madv.* specie C^xM^1 : speciem $PCRMDA$ abeundum
 $PCRM$: abeundi DA (*sed hi tum pro cum*): abeundo (*et tum pro*
cum, i. e. nisi tum fugae speciem abeundo t.) *ed. Rom.* 1469: abeundum
 fore *Novák* (*sed cf. 10. 36. 3*) timuisset $PCRMDA$: ei
 fuisset *Madv.*, fort. recte spe relicta *scripsi*: relicta spe relicta P :
 relicta spe P^2 uel P^1CRMDA , *cf. c. 40. 1 adn.* eis C^xM^1DA :
 eius $PCRM$ 4 Gereonium hic P habet, *uid. c. 18. 7* 5 sese
Valla dett. duo (*Harl. et Gaertn.*): se $C^x A^x$ (*fort. A^2 et A^u*): resesse
 P : resesse $CRMDA$ populi Romani (*uel romani populi*) A^x *idem qui*
supra, dett. alig.: populi $PCRMDA$ et cum iuxta $PCRM^2DA$:
om. M, add. M^2 cum & illo Beneuentano pro a: id cum iuxta *Gron.*
 pro (urb.) $C^x A$: prae $PCRMD$ geratur *dett. unus* (*Ber.*), *ed. Rom.*
 1469: gerantur $PCRMDA$ 6 templorum $R^2 A^2$ *dett. pler.*: templorum
 $PCRMDA$ ornatum tum $C^4 M^5 A^2$: ornatum $PCRMDA$

Romanum. si quam opem in sese crederent, eodem studio 7
fuisse oblaturus. gratum sibi patres Romanos populumque
facturum si omnes res Neapolitanorum suas duxissent, dignos- 8
que iudicauerint ab quibus donum animo ac uoluntate
eorum qui libentes darent quam re maius ampliusque acci-
perent. Legatis gratiae actae pro munificentia curaque ; 9
patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per bien- 33
nium fefellerat, Romae deprensus praecisisque manibus dimis-
sus, et serui quinque et uiginti in crucem acti, quod in campo 2
Martio coniurassent ; indici data libertas et aeris grauis
uiginti milia. Legati et ad Philippum Macedonum regem 3
missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello uictus
ad eum fugisset, et alii (in) Ligures ad expostulandum quod 4
Poenum opibus auxiliisque suis iuuissent, simul ad uisendum
ex propinquo quae in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad 5
Pinnem quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium,
cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferri uellet,
obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in ceruicibus 6
erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longin-
quae quidem, effugiebat. In religionem etiam uenit aedem 7
Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L.
Manlius praetor in Gallia uouisset, locatam ad id tempus non
esse. Itaque duumiri ad eam rem creati a M. Aemilio 8

8 re C³? (puncto nigro ante -m) A^x (per ras.) Valla : rem PCRMDA
acciperent CM⁵ (ut secundam lectionem) A : accirent PRMD, cf.

23. 17. 7

33 1 speculator A^x ed. Par. 1513 : spectator PCRMDA 2 uiginti
CR¹MDA : uicinti P¹ uel P²R : uicisti P uiginti (xx) milia ed.
Rom. 1469 : xx. PCRMDA 4 in Ligures A² : ligures PCRM
DA : ad ligures C² uisendum CDA : uisendam PRM 5 Pinnem
uid. Schulze, *Gesch. lat. Eigennam.* p. 31, n. 4 et cf. C. I. L. iii (supp.)
8489, *Appian. Ill. c. 7* ; Pinnetem acc. in *Velleio* 2. 114. 4 (cf. 110. 4) :
pineum PCRMDA exierat . . . obsides PCRM : om. DA
proferri *Madv.* : proferre PCRM 6 nullius usquam C¹ uel
C² (nulli) M⁵ A² : nullius quam PCRMDA longinquae C(-ue) A :
longinqua PRMD effugiebat P⁴ minutum F pro t) C² M² uel M³ DA :
et fugiebat PC, ec- RM 7 religionem C² M⁵ DA : regionem PCRM
8 a M. Gron. 1664 : am P : ab P² uel P³ CRM³ uel M¹ DA : amb M

praetore urbano, C. Pupius et Caeso Quinctius Flamininus, aedem in arce faciendam locauerunt.

- 9 Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad consules missae ut, si iis uideretur, alter eorum ad consules creandos Romam ueniret; se in eam diem quam iussissent
10 comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum sine detrimento rei publicae abscedi non posse ab hoste; itaque per interregem comitia habenda esse potius quam consul alter
11 a bello auocaretur. Patribus rectius uisum est dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo M. Pomponium Mathonem magistrum equitum
12 dixit. Iis uitio creatis iussisque die quarto decimo se magis-
34 tratu abdicare, ad interregnum res rediit. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi sunt a patribus C. Claudius Appi filius Cento, inde P. Cornelius Asina. In eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac
2 plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebi insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabi opibus et dictatorio imperio concusso aliena inuidia splendentem uolgens extrahere ad consulatum nitebatur, patres summa ope obstabant ne se insectando sibi aequari
3 adsuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus

8 Pupius *A*: puppius *PCRM*D Quinctius *Sigon.*: quintius *PRMDA*: quincius *C* 9 iis (uideretur) *M*¹: is *PCRM*DA: his *A*¹ 10 a consulibus *C*⁴*M*¹*A*: consulibus *PCRM*D 12 magistratu *M*⁷*A*²: mag. *PC*: mag. (uel mag. *C*²*RM*DA: sed supra etiam mag. uel mag. pro magistrum praebent *PCD* res add. ante rediit ed. Rom. 1469, post abdicare *A*²: om. *PCRM*DA; cf. 4. 50. 8 et contra 1. 22. 1
34 1 Interreges proditi sunt *Lov.* 3: int. proditi *A*^x: int. proditius *PC*-(ci-)RD (cf. *Heraci Quaest.* p. 71): int. proditius *A*: int. proditius *C.* (Claud.) *Sigon.* cf. *C. I. L.* i², p. 24 (514 et 529 A. v. c.): Cn. *PCRM*DA Cento *PCRM*DA: Centho *Sigon.* et sic *C. I. L.* l. c. 2 Varroni *A*⁶ uel *A*⁰: varrone *PCRM*DA plebi Aldus: plebis *PCRM* (cf. 23. 6. 4): plebes *D**A*: plebs *C*⁴*M*⁷*A*^x insectatione *A*^x (fort. *A*¹): insectationi *PCRM*DA et dictatorio dett. unus (*Rec.*, i. e. *Ven.*): e dictatorio *PCRM*DA: dictatorio *C*^x dett. alig. concusso dett. unus (*Lov.* 1): concussum *PCRM*DA (cf. *Praef. Tomi huius* §79): concussis ed. *Frob.* 1531 uolgens *PCR*: uulgs *R*¹*MDA* extrahere *C*^x*A*^x: et extrahere *PCRM*DA
3 Herennius *A*: herenicus *PCRM*D

plebis, cognatus C. Terenti, criminando non senatum modo
 sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia
 perficere, per invidiam eorum fauorem candidato suo con-
 ciliabat : ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum 4
 quaerentibus, Hannibalem in Italiam adductum ; ab iisdem,
 cum debellari possit, fraude bellum trahi. cum quattuor 5
 legionibus uniuersis pugnari posse apparuisset eo quod
 M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones 6
 hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas ut
 pater patronusque appellaretur qui prius uincere prohibuisset
 Romanos quam uinci. consules deinde Fabianis artibus, 7
 cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus inter omnes
 nobiles ictum nec finem ante belli habituros quam consulem
 uere plebeium, id est, hominem nouum fecissent ; nam 8
 plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et contem-
 nere plebem, ex quo contemni patribus desierint, coepisse.
 cui non apparere id actum et quaesitum esse ut interregnum 9
 iniretur, ut in patrum potestate comitia essent ? id consules 10
 ambos ad exercitum morando quaesisse ; id postea, quia
 inuitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum
 esse ut uitiosus dictator per augures fieret. habere igitur 11
 interregnum eos ; consulatum unum certe plebis Romanae

4 adductum *C⁴A* : abductum *PCRMD* fraude *M¹ et M³ dett.*
alig. : frade *C* : fraude in *DA* : fraudem *PRM* 5 legionibus *Crevier* :
 milia legionibus *PCRMDA* : militum legionibus *A^x(in marg. (A^o?))*
dett. alig. pugnari *PCRMDA* : pugnari prospere *praeuente Harantio*
Riemann posse *ed. Mogunt. 1518* : posset *PCR¹MA* : possit *RD*
 apparuisset *D (sed eo omissa) edd. Par. 1513 et Mogunt. 1518* : ap-
 paruisset *PCRMA* ; (uniuersa expugnari possent apparuisse *C⁴*)
 6 ad caedem *PCRMD* : ab eodem *A dett. pler.* 7 debellare
 possent *C²M² uel M³DA* : debellare posset *PCRMD* : debellari posset
ed. Rom. 1469 traxisse *M¹DA* : traxisset *PRM* : traxissent *C*
 8 sacris *C^xM³A* : sacros *PCRMD* patribus *PCRMDA (sed hic post*
desierint) : a patribus *M³, sed cf. cum Frig. 1. 23. 10 ; 5. 6. 14 ; 34. 58.*
 8 ; 44. 27. 11 9 cui non *dett. unus, Gron.* : cui non id *PCR*
MDA 10 id postea *PCRMDA* : ideo postea *C. Heraeus* : postea
Riemann : et postea *Weissenb.* : ob id postea *Luterb. et Woelfflin*
 ut *PCRMDA* : cum *Luchs, ut Gron. in Obseru. (II. xiv), non in*
editione sua 11 habere *A^x Ph. Rubenius ex codd. suis* : haberet *PCR*
MD : haboret *A* interregnum *C²M¹DA* : in regnum *PCRMD*

esse ; populum liberum habiturum ac daturum ei qui [magis] uere uincere quam diu imperare malit.

- 35 Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda L. Manlio Volgone M. 2 Aemilio Lepido, duobus nobilium iam familiarum plebeiis, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu 3 eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas parum fuisse uirium in competitoribus eius, L. Aemilium Paulum, qui cum M. Liuius consul fuerat et damnatione collegae sui prope ambustus euaserat, infestum plebei, diu ac 4 multum recusantem ad petitionem compellit. Is proximo comitali die concedentibus omnibus, qui cum Varrone certauerant, par magis in aduersandum quam collega datur consuli. Inde praetorum comitia habita. • Creati M. Pomponius Matho et P. Furius (Philus); Philo Romae iuri dicundo urbana sors, Pomponio inter ciues Romanos et peregrinos 6 euenit; additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes 7 creati sunt nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem

11 esse $C^x M^3 A^x$: esset $PCRMDA$: esse et *Gron.*: esse, eum *Luchs* uere *scripsimus*: magis uere $PCRMD$: magis A : mature *Kiehl* malit $M^3 A$: mallit $PCRMD$

35 1 tribus *ed. Rom.* 1469: tribunis $PCRMDA$ Volgone sic $PCRMDA$ 2 nobilium iam *Freinsheim*: nobilibus iam $P(ubi$ iam *lineam incipit* $CRMDA$ familiarum C : familiarium $PRMDA$ et A^x : familiaribus A^2 plebeiis (uel -beis) $C^1(uel C^2)$ dett. duo: plebei $PCRMDA$ (in P lineam finit) Atilio P^x Atilio $P)CRMDA$ (sed Att-) Aelio *ed. Ven.* 1518: alio $PCRMD$: atilio D : atilio A 3 et damnatione collegae sui *Conway* (cf. 39. 6. 4): et damnatione collegae et sua $PCRMDA$ (ubi sua prope pro in suam prope uersa interpretatur *Frig.*): ex damnatione collegae ex qua *Harant*; u. c. 49. 11 4 Is *ed. Lugd.* 1554: is ius $PCRMD$: iuris A dett. aliq. (cum compulsus pro compellit) 5 praetorum $C^x M^1$ uel M^3 : praetorum $PCRMD$: praetoriana A dett. pler.: praetoria *ed. Frob.* 1531 Philus *Alshefski*: om. $PCRMDA$ dicundo CMA^x : dicundo PRM^1 (pleniore cal., cf. c. 10. 9 adn.) D : dicū A Pomponio $C^2 A^v$: Pompeio $PCRMDA$ 6 L. *Drak. ex Fast. Cap. cf. C. I. L.* 12, pp. 23 et 24: ā. $PCRMDA$

mandatus honos quem non iam antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis uiris, quia in tali tempore nulli nouus magistratus uidebatur mandandus.

Exercitus quoque multiplicati sunt ; quantae autem copiae **36** peditum equitumque additae sint adeo et numero et genere copiarum uariant auctores, ut uix quicquam satis certum adfirmare ausus sim. Decem milia nouorum militum alii ² scripta in supplementum, alii nouas quattuor legiones ut octo legionibus rem gererent ; numero quoque peditum ³ equitumque legiones auctas milibus peditum et centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina milia peditum, treceni equites essent, socii duplicem numerum equitum darent, peditis aequarent, septem et octoginta milia armatorum et ⁴ ducentos in castris Romanis (fuisse) cum pugnatum ad Cannas est quidam auctores sunt. Illud haudquaquam ⁵ discrepat maiore conatu atque impetu rem actam quam prioribus annis, quia spem posse uinci hostem dictator praebuerat.

Ceterum priusquam signa ab urbe nouae legiones moue- ⁶ rent, decemuiri libros adire atque inspicere iussi propter ter- ritos uolgo homines nouis prodigiis. Nam et Romae in ⁷ Auentino et Ariciae nuntiatum erat sub idem tempus lapidi- bus pluuisse, et multo cruore signa in Sabinis, Caeretes aquas

⁷ non iam *Madv.* : iam non *PCRMD* : iam *A* nulli nouus *M⁷ dett. alig.* : nullis nouus *P^xCM¹* (cf. c. 16. 7 et 24. 17. 6) : nullis nouos *PRMD* : nullus nouus *A* : nullus nouis *ed. Frob. 1531*

36 ¹ Exercitus *CDA* : exercitatus *PRM* additae sint *ed. Rom. 1469* (cf. 23. 49. 11) : additae sunt *CM⁷DA* : aduitae sunt *PRM* (uel adiutae) : adiunctae sunt *M³* adeo et *C²M¹* uel *M⁴A²* : adeo ut *PCRMD* : adeo ita *A* ausus sim *PC²(sum C)RMD* : ausim *A*

² ut octo *C^x* : et octo *PCRM* : et nouem *D* : et quinque *A* : et ut octo *M⁷ dett. alig.* ³ treceni *ed. Frob. 1531* : trecenti *PCRMDA*

peditis *C⁴A¹ Drak.* : pediti *PCRMD* : pedites *A dett. alig.* : peditum *Salmasius* aequarent *C⁴A² dett. alig.* : aequarunt *PCRMDA*

⁴ septem . . . Cannas est *PCRMDA* (cf. *Madv. Emend.² p. 303 adn.*) : *delebat Weissenb., quamuis de origine additamenti dubius*

fuisse *add. Madv. : idem post Cannas est iam J. Perizonius, Cannas esset fuisse etiam legi posse opinatus* ⁷ Caeretes *Gron. cf. c. 1. 10 ; de parte uocis amissa cf. c. 1. 10 et 23. 4. 1* : Caere iam *Perizonius* : caedes *PC²RMDA* (in *P*-des lineam incipit) : sed et *C⁴* in *ras.* : sudasse *A^x* uel *A^v* : sudasse et *Madv.* : sudasse et Caeretes *Luchs*

- 8 [fonte callidos] manasse; id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat; et in uia fornicata, quae ad Campum erat, aliquot homines de caelo tacti exanimatique fuerant.
- 9 Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum.
- 37 Per eosdem dies ab Hierone classis Ostia cum magno
2 commeatu accessit. Legati in senatum introducti nuntiarunt caedem C. Flamini consulis exercitusque allatam adeo aegre tulisse regem Hieronem ut nulla sua propria regnique sui
3 clade moueri magis potuerit. itaque, quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis
4 rebus quam secundis esse, tamen se omnia quibus a bonis fidelibusque sociis bella iuuari soleant misisse; quae ne ac-
5 cipere abnuant magno opere se patres conscriptos orare. iam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo du-
centum ac uiginti adferre sese. acciperent eam tenerentque
6 et haberent propriam et perpetuam. aduexisse etiam tre-
centa milia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent, et quantum praeterea opus esset quo iussissent
7 subuecturos. milite atque equite scire nisi Romano Latini-
que nominis non uti populum Romanum: leuium armorum

7 fonte callidos *PRM*: *seclusi*, ut gloss. *antiquum pro fontes calidos uel fonte calido*, cf. *Tom. ii, praef. nost. p. xx*: fonte calidos *CD*: fontes calidas *A*: e fonte calido *dett. aliq.*: fonte calido gelidas *Alsch.*, scite, probante *Luchsio* (cf. *Strab. 5. 2. 3 ad fin.*): fonte cruentas *Crevier* (cf. *Lin. 22. 1. 10 et Val. Max. 1. 6. 5 ubi Caeretes aquae sanguine mixtae fluxisse dicuntur; et Lin. 23. 31. 15 ubi signa Lanuui cruore manauere*): *Alschefskium sequendum credit Conway*

37 1 Ostia *PRD*: hostica *AN*: hosticam *A²*: ostiam *CM*: hostiam *Edd. uet.* 4 tamen se *Gron.*: mense *P*: missa a se *P²CRMDA* bonis *P²CRMDA*: donibus *P* (in praecedentibus omnibus *M* pro omnia sed corr. *M¹*) iuuari *P²CRM¹DA*: iuuare *P* (cf. 25. 9. 16: iuuarint *M* misisse *P*: del. *P²*: om. *CRMDA* 5 ominis *C²M⁵A^x*: omnis *PCRMD*: hominis *A* ducentum ac uiginti (cc ac xx) *PR*: cc ac p^{ro} C: ccc xx *R¹ uel R²MA*: ccc. c. xx *D*; sed in *Val. Max. 4. 8 Ext. 1* auri ducenta et xl pondo 6 aduexisse etiam *CR¹M¹ uel M²D*: aduixissentiam *P*: aduixisse etiam *P¹RMA* 7 Romano *PCRDA⁶* uel *A^v*: romani *MA* armorum *Gron.*: armatorum *PCRMDA*

auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. itaque 8
 misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum
 aduersus Baliares ac Mauros pugnacesque alias missili telo
 gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant ut praetor, 9
 cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam traiceret,
 ut et hostes in terra sua bellum haberent minusque laxamenti
 daretur iis ad auxilia Hannibali summittenda. Ab senatu 10
 ita responsum regi est: uirum bonum egregiumque socium
 Hieronem esse atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi
 Romani uenerit, fidem coluisse ac rem Romanam omni
 tempore ac loco munifice adiuiuisse. id perinde ac deberet
 gratum populo Romano esse. aurum et a ciuitatibus qui- 11
 busdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum
 Romanum; Victoriam omenque accipere sedemque ei se 12
 diuae dare dicare Capitolium, templum Iouis optimi maximi,
 in ea arce urbis Romanae sacratam uolentem propitiamque,
 firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores sa- 13
 gittarii et frumentum traditum consulibus. Quinquere-
 mes ad (quinquaginta) nauium classem quae cum T. Otacilio
 propraetore in Sicilia erat quinque et uiginti additae, per-

8 mille *PCRMA*: om. *D*: ter mille *Ph. Rubenius (ex Sil. It. 8. 613)*
 missili *A^o?* ed. *Ven. 1518*: missile *PC¹ uel C²RMD*: missis le (*ad*
fin. lineae) *C*: om. *A* (*cum telo*) 9 consilium ed. *Rom. 1469*: con-
 silio *PCRM¹A*: consilia *C²D* dett. alig. euenisset *P(e|uen-)*
CRM¹ uel M²: uenisset *MD*: esset *A* dett. alig. classem *PCR*
MDA: classe *C. Heraeus* traiceret *CM²DA*: traiceret *PRM* (*fort.*
recte, cf. 1. 41. 1 adn. et Souteri in Cl. Rev. (xxix (1915), 218) com-
mentum) iis ed. *Rom. 1469*: his *PCRMDA* 10 regi *C^xM*
et (per punctum infra) M³A: regis *PCRM¹* (*pleniore calamo, cf. c. 10.*
9 adn.) *D*: regiis *Bitschowsky*: regis legatis *Luchs, sed cf. c. 16. 7 et*
24. 17. 6: post est spatium sex litt. relicto *Virum capitali litt. scribit P*
 11 rei *PCRMA¹*: regi *D*: regis *A* accepta *C^xM²A*: acceptam
PCRMD, cf. rem inf. § 13 13 sagittarii et *C²*: sagittariosque
PCRMDA ad L nauium *Lutembacher pro ad nauium (PCRMDA),*
numerus aliquem suspicatus excidisse, ut in c. 31. 1, cxx coniecit Gron.,
sed illic classis est consularis; melius igitur L ut classis praetoriae (cf.
21. 51. 7): centum post nauium (*cf. 24. 27. 5*) *Boettcher* T. *Aldus*:
 M. *PCRMDA* Otacilio (*cf. 23. 21. 1*): optacilio *PCRMDA* (*obt-*)
 erat dett. *quattuor, ed. Rom. 1469*: erant *PCRMDA*

missumque est ut, si e re publica censeret esse, in Africam traiceret.

38 Dilectu perfecto consules paucos morati dies dum ab sociis ac nomine Latino uenirent milites. Tum, quod nunquam antea factum erat, iure iurando ab tribunis militum adacti milites; nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat iussu consulum conuenturos neque iniussu abituros; et ubi ad decuriandum aut centuriandum conuenissent, sua uoluntate ipsi inter sese decuriati equites, centuriati pedites coniurabant sese fugae atque formidinis ergo non abituros neque ex ordine recessuros nisi teli sumendi aut petendi et aut hostis ferendi aut ciuis seruandi causa. Id ex uoluntario inter ipsos foedere ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum.

6 Contiones, priusquam ab urbe signa mouerentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere denuntiantis bellum arces-
7 situm in Italiam ab nobilibus mansurumque in uisceribus rei publicae, si plures Fabios imperatores haberet, se quo die
8 hostem uidisset perfecturum. Collegae eius Pauli una, pridie quam ex urbe proficisceretur, contio fuit, uerior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum nisi id

13 e re p̄. *CM*² uel *M¹DA*² (ubi e in ras.): e rem p̄. *PRM*, cf. § 12;
2. 17. 6 esse *C^xD*: esset *PCRMA* traiceret *C²A²*: traicerent
PCRMDA

38 1 ab sociis ac *Madv.*: sociis ab *PCRM*: socii ab *C^xM¹DA*
3 nam ad eam . . . fuerat post abituros ponunt *PCRMDA*, huc transponenda censuerunt *Drak.* et *Crev.*; sin minus, excludenda iussit *Drak.*; (xl litt. inter se mutatae sunt, cf. supra c. 32. 1 adn.) iussu *PCRMDA*: sine iussu *C⁴* ad decuriandum aut centuriandum *Madv.*: ad decuriatum aut centuriatum *PCRMDA*² (sed et pro aut): ad decuriatum *A*: decuriatum aut centuriatum *Lipsius*, *Duker*, probante *Frigellio* 4 petendi *PCRMDA*: repetendi *Crevier* (uel sumendi *delebat*): aptandi *Madv.* (*praef. ed.* 4) et aut hostis *PCRMDA*: aut hostis *C¹* 5 ad tribunos ac *Weissenb.*: ad tribunos ad *PCRMDA* (sed prius ad *A^x*, at *A*): ab (uel a) tribunis ad *ed. Rom.* 1469 6 denuntiantis *C²*: denuntiantes *PCRMDA* 7 se *C^xM³A^x*: sed *PCRMDA* 8 ex urbe *A^x* (*fort. A¹*): in urbe *PCRMD*: in (*i. e.* inde) ex urbe *A*: urbe *C²*: ab urbe *M⁷* contio *P¹* (*ex continuo P*) *CRMDA*

modo mirari se quidni qui dux priusquam aut suum aut 9
 hostium exercitum locorum situm naturam regionis nosset,
 iam nunc togatus in urbe sciret quae sibi agenda armato
 forent, [et] diem quoque praedicere posset qua cum hoste 10
 signis conlatis esset dimicaturus : se, quae consilia magis res 11
 dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus im-
 matura non praecepturum ; optare ut quae caute ac consulte
 gesta essent satis prospere euenirent ; temeritatem, praeter- 12
 quam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.
 Et sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis praepositurum, 13
 et, quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic
 eum proficiscentem adlocutus fertur.

‘Si aut collegam, id quod mallem, tui similem, L. Aemili, 39
 haberes aut tu collegae tui esses similis, superuacanea esset
 oratio mea ; nam et duo boni consules, etiam me indicente, 2
 omnia e re publica fide uestra faceretis, et mali nec mea uerba
 auribus uestris nec consilia animis acciperetis. Nunc et 3
 collegam tuum et te talem uirum intuenti mihi tecum omnis
 oratio est, quem uideo nequiquam et uirum bonum et ciuem
 fore, si altera parte claudente re publica malis consiliis idem

9 quidni qui *H. F. Zachariaeus, apud Madv. ed. 4 (u. infra) : quod*
nequi PCRMDA : quod neque C² : quod nequis M^b : qui Haupt et
Weissenb. : quinam C. Heraeus : quod aliqui Woelfflin : quomodo (uel ut
A^v quemadmodum) quis Valla : sic etiam (uel quo modo qui) Conway
togatus Muretus : locatus PCRMDA 9-10 forent *Zachariaeus :*
 forent et *PCRMDA* 10 hoste *C^xM¹DA : hostes PCRMDA (cf. c.*
 37. 10) conlatis (*uel collatis*) *CM³DA : collati PRM (in P in fine*
lineae) 11 caute ac consulte *A^b (fort. A^v) : caute ac consulta A :*
 cauta (-at *P²) consulta (-a²ea *F^x) P : cauta ea consulta ea C : cauta*
at consulta ea R : cauta ad consulta M : capta consulta ea D essent
C¹ uel C²A : esse PCRMD 13 Et sua *Gron. : id sua PCRMDA :*
 sua *Luchs* quo id *dett. aliq., ed. Rom. 1469 : quod id PCRMDA**

39 1 collegae *CDA : collega PR : nihil collega M (ubi mox esses*
M, esset M¹) 2 me indicente *Gron. cf. Ter. Ad. 507 et Andr. 603,*
optime : me indigentes in fine lineae P¹ qui g cauda breuissima scripsit
tamquam incertus e au g scribendum esset *CRMDA : non mei indi-*
gentes A^v : non me indigentes Lov. 1 : me tacente dett. tres ; cf. § 10
fide PCRMDA : ac fide Drak. : fideque J. Perizon., cf. 21. 60. 4
adu. (c) mali *A² : malem PR : mallem CMDA* 3 intuenti
DA : intuyente PCRMDA (-tem C²) claudente re p. *Ussing : claudet.*

4 ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L. Paule, si
 tibi minus certaminis cum C. Terentio quam cum Hannibale
 futurum censes; nescio an infestior hic aduersarius quam
 5 ille hostis maneat; cum illo in acie tantum, cum hoc omni-
 bus locis ac temporibus certaturus es; aduersus Hannibalem
 legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi
 6 est, Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis
 etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. Tamen ille
 consul demum et in prouincia et ad exercitum coepit furere:
 hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo con-
 sulatu, nunc quoque consul, priusquam castra uideat aut
 7 hostem, insanit. Et qui tantas iam nunc procillas proelia
 atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam
 iuuentutem censes facturum et ubi extemplo res uerba
 8 sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, ex-
 templo pugnauerit, aut ego rem militarem, belli hoc genus,
 hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasumenno locus
 9 nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus unum
 est, et ego contemnendo potius quam appetendo gloriam
 modum excesserim; sed ita res se habet: una ratio belli
 10 gerendi aduersus Hannibalem est qua ego gessi. Nec
 euentus modo hoc docet—stultorum iste magister est—sed
 eadem ratio, quae fuit futuraque donec res eaedem mane-
 11 bunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac

rei p. *PC²?RM*: clauderet rei p. *C*: claudicet res p. *DA* *dett. aliq.*:
 claudet resp. *Frig.* (cf. 21. 10. 7) 4 maneat *ed. Rom.* 1469: maneat
 et *PCRMDA*: maneat te *Madv.*: te maneat *Novák* 5 certaturus
 es *C²DA*: si certaturus est *PM* (es *M⁸*), sed si lineis uix distinctis
 deleuit *P¹* (uel *P²*) et *om.* *CR*: sis certaturus et *dett. aliq.* tibi
 est *ed. Rom.* 1469: tibi sit *PCRMDA* (an sub oculis tibi 'st habuit
P?) te est *ed. Mogunt.* 1518: te sit *PCRMDA*: credit *Conway*
lineam unam ante aduersus excidisse; ergo malit (ac nimis ipse uereor
 ne) uel (adeo graue periculum ne) aduersus . . . pugnandum tibi sit,
 Varro . . . te sit oppugnaturus 7 Et qui *A*: et quia *PCRMD* (in
M -i- *pleniore cal.*, cf. c. 32. 1) 8 Atqui si hic *A*: adqui sic *PR*:
 atqui sic *MD*: adqui *C*: atqui *C²*: atqui si *Luchs*: atqui si, id
Harant 9 et ego *ed. Frob.* 1531: ut ego *PCRMDA* 11 in sede
P¹(uel *P²*)*CRM¹* uel *M⁸DA*: inde *PM*

solo nostro ; omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt ;
 armis, uiris, equis, commeatibus iuuant iuuabuntque,—id 12
 iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt ;
 meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque
 facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra inter 13
 omnia inimica infestaque, procul ab domo, ab patria ; neque
 illi terra neque mari est pax ; nullae eum urbes accipiunt,
 nulla moenia ; nihil usquam sui uidet, in diem rapto uiuit ;
 partem uix tertiam exercitus eius habet quem Hiberum amnem 14
 traiecit ; plures fame quam ferro absumpti ; nec his paucis
 iam uictus suppeditat. Dubitas ergo quin sedendo supe- 15
 raturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus,
 non supplementum, non pecuniam habeat ? Quamdiu pro 16
 Gereoni, castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis
 moenibus sedet ? Ne aduersus te quidem de me gloriabor : 17
 Seruilius atque Atilius, proximi consules, uide quemadmo-
 dum eum ludificati sint. Haec una salutis est uia, L. Paule,
 quam difficilem infestamque ciues tibi magis quam hostes
 facient. Idem enim tui quod hostium milites uolent ; idem 18
 Varro consul Romanus quod Hannibal Poenus imperator
 cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet. Resistes
 autem, aduersus famam rumoresque hominum si satis firmus

13 rapto *A*² dett. aliq. : capto *PCRMDA* 14 amnem *C*⁴ in
ras. DA : agmen *PRM* absumpti *Heerwagen* : absumsit (uel
 -psit) *PCRMDA* uictus *A*² dett. aliq. : uictum *PCRMDA* : uictuum
*C*² suppeditat *A* : suppedia *PCRMD* : subpedia *D* 15 simus
A^x : sumus *PCRMDA*, cf. cc. 36. 1 et 59. 17 senescat *C*²*M*³*A* :
 senesciat *PCRMD* 16 Gereoni u. c. 32. 4 et c. 18. 7 : gerioni *A* :
 gerini *PCRMD* sedet *A*^v *Valla* : sed *PCRMDA* : sedet ? Sed
Perizon., probante *Conwaio* 17 quidem de me *Alschevski* : quideme
PCR : quid | de me *M* : quidem ego *C*¹*DA* Seruilius *Luchs* : p.
 seruilius *PCRMDA* : Cn. Seruilius ed. *Mogunt.* 1518, dett. aliq. *M.* ante
Atilius addentes ; cf. c. 40. 6 ubi *M.* Atilius, et 29. 38. 3 ubi *C.* Seru.
Geminus tibi *Lov.* 3 Douiat : sibi *PCRMDA* quod retinere mauolt
Conway magis quam *A*¹ : quam magis *PCRMDA* 18 unus
 resistas *A* ed. *Frob.* 1531 : unus resista^S (sic) *P* : resista^B (sic) *C*
 (i. e. utrum resistas an resistat habeant *P* et *C* decerni nequit) : unus
 resistat *RMD* si ante satis *A* ed. *Rom.* 1469 : ante firmus *C*⁴ : ante
 aduersus *D* *Madv.* : ante steteris *Frigell* : om. *PCRMD*

steteris, si te neque collegae uana gloria neque tua falsa
 19 infamia mouerit. Veritatem laborare nimis saepe aiunt,
 20 extinguere nunquam. Gloriam qui spreuerit, ueram habebit.

Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem
 pro perito belli uocent. Malo te sapiens hostis metuat quam
 stulti ciues laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal,
 21 nihil temere agentem metuet. Nec ego ut nihil agatur
 (hortor) sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuae
 potestatis semper tu tuaque omnia sint; armatus intentusque
 sis; neque occasione tuae desis neque suam occasionem
 22 hosti des. Omnia non properanti clara certaue erunt;
 festinatio improuida est et caeca.'

40 Aduersus ea consulis oratio haud sane laeta fuit, magis
 2 fatentis ea quae diceret uera quam facilia factu esse; dic-
 tatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli
 aduersus collegam seditiosum ac temerarium uirium atque
 3 auctoritatis fore? se populare incendium priore consulatu
 semustum effugisse; optare ut omnia prospere euenirent;
 sed si quid aduersi caderet, hostium se telis potius quam
 suffragiis iratorum ciuium caput obiecturum.

18 uana *CM³A*: una *PRMD* 19 Veritatem *Faciis et Panorm.*,
dett. unus (Mureti): a ueritate *PCRMDA* nimis *dett. aliq.*: nimis
 is *P* nimis' is *P²?* *CRMDA*: nimis his *C² dett. aliq.*: nimis ius *M⁵*
Valla (sed hi a ueritate: laborare) ed. Rom. 1469: enim ius *A^v*
 20 Gloriam *PCRMA*: gloriam quam *D*: gloriam uanam *Muretus*,
frustra, ut ait Gron. qui spreuerit *M⁵DA*: quis praeuenerit *PC*
RM, cf. Tomi ii praef. nostram § 48 20-21 metuet... agentem
PRMDA: om. C 21 agatur (hortor) *Novdk*: agatur *PRMDA*:
 agatur (moneo) *Petrarca A²N² Pal. 2*: agatur (suadeo) *Madv. Post*
fortuna maluit uelim addere Gron. tu tuaque *P*: tuaque *P² uel*
P¹CM: tuaque *RDA* armatus intentusque sis *PCRMDA: del.*
sis Voss, participia cum uerbis desis ac des coniungens, non male

40 1 consulis oratio scripsi (ut iam monuerat *Alschevski*): oratio . .
 consulis. | oratio *P* (sic in priore linea spatio duarum litt. inter oratio
 et consulis, unius litterae inter consulis et marginem relicto): oratio con-
 sulis *P¹ uel P²CRMDA*; altera, ut saepe talium iterationum, a *P¹ expuncta*
est, cf. cc. 32.3 et 45.5 fatentis *A²*: patentis *P*: petentis *P²CRMDA*:
 putentis *C²* esse *C²A²*: essent *PCRMDA* 2 consuli *Florebellus*:
 consilii *M¹*: consilia *PCRMA*: consilii *M³DA* uirium *PRM, restituit*
Sigon.: uirum *P² uel P³CR¹DA* 3 sed si *Heerwagen*: et si *PC²R*
MDA: et se *C*: at si *ed. Rom. 1469* caderet *A^v*: caperet *PCRMDA*

Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt prosequen- 4
tibus primoribus patrum: plebeium consulem sua plebes
prosecuta, turba conspectior cum dignitates deessent. Vt in 5
castra uenerunt, permixto nouo exercitu ac uetere, castris
bifariam factis, ut noua minora essent propius Hannibalem,
in ueteribus maior pars et omne robur uirium esset, consu- 6
lum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam
miserunt, Geminum Seruiliū in minoribus castris legioni
Romanae et socium peditum equitumque duobus milibus
praeficiunt. Hannibal quamquam parte dimidia auctas 7
hostium copias cernebat, tamen aduentu consulum mire
gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeati- 8
bus superabat sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui
erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus
erat, in urbes munitas conuecto, ut uix decem dierum, quod 9
compertum postea est, frumentum superesset Hispanorum-
que ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum
expectata foret.

Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio mate- 41
riam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis praedatoribus
tumultuario proelio ac procursu magis militum quam ex prae-
parato aut iussu imperatorum orto haudquaquam par Poenis
dimicatio fuit. Ad mille et septingenti caesi, non plus cen- 2

4 plebes *dett. aliq.*: plebe *PCRMDA*: plebs *dett. aliq.* dignitates
deessent *PCRMDA*, cf. 1. 13. 7; 5 25. 3: dignitas deesset *Madv.*
6 consulum *Crevier*: consultum *PCRM*: consulem *C⁴M¹ uel M²A²*:
consulem tum *DA*: consulum tum *dett. aliq.* 7 auctas *C²M¹DA*:
aucta *PCRM* aduentu *A*: aduentum *PCRMD* 8 raperet
C²M¹ uel M²DA: rapere *PCRM* reliqui erat *ed. Mogunt.* 1518:
reliquerat *PCRMDA* omni *A¹ ed. Rom.* 1469: omnibus *PCRMDA*
et sic Conway, cf. c. 34. 8: (ab) omnibus *Harant, optime (post -at)*
parum *A*: uarum *PCRM*, *sed secundam lectionem eorum ipse supra*
praebens) *D*: uiarum *C²* conuecto *C²M⁵A*: conuectu *PCRM*:
conuectus *D* 9 superesset *C²M¹DA*: superesse *PCRM*

41 1 temeritati *ed. Rom.* 1469: temeritate *PCRMDA* praepro-
pero *ed. Rom.* 1469, cf. 27. 33. 10: prospero *PCRMDA*: propero
C²A²: perpropero *dett. unus (Ber.)* ac procursu *PCRMD*
(*sed -um*) *A*: a procursu *C. Heraeus, non male* iussu *C¹ uel C²DA²*:
iniussu *PCRMA* 2 mille et septingenti (*i. e. m̄. et d. c. c.*) *PCRMDA*,

tum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum uictoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul, cuius eo die—nam alternis imperitabant—imperium erat, Varrone indignante ac uociferante emissum hostem e manibus debellarique ni cessatum foret potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati; quin potius credere uelut inescitam temeritatem ferocioris consulis ac nouorum maxime militum esse. Et omnia ei hostium haud secus quam sua nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferente secum milite castra plena omnis fortunae publicae priuataeque relinquit, transque proximos montes laeua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per conuallem mediam traducit, ut diripiendis uelut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relictis in castris ignes, ut fides fieret dum ipse longius spatium fuga praeciperet falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in

cf. e. g. c. 50. 11; 3. 15. 5; 4. 59. 7; 23. 37. 6; 27. 12. 16; 28. 34. 2; 28. 36. 13; et praecipue 8. 18. 8 (ad uiginti matronis) 2 obstitit C²M¹ (ut secundam lectionem): ap(uel ab-)stitit PCRMDA
 3 Varrone indignante M² uel M³ ed. Rom. 1469: uarronem indignantem PC(sed uarrone)RMDA ac uociferante C^x: ac uociferantem CM³DA: a uociferantem P(a del. P²? aut, ut potius credo, paruolum c supra a scripsit)RM 4 credere PCRMDA: gaudere Phuygers, audacter 5 dissimiles] ante hanc uocem add. duces Woelfflin, ante imperitare add. consules Luchs: quae ignorant PCRMDA: et ignoranda sunt 6 ferente... milite Weissenb.: ferentis... milites PCRMDA (cf. c. 16. 7) ad quae ducens uel ducit add. A² 7 conuallem Gron.: cornuallem P: cornua in P² uel P³MA²: cornua C: cornu in RDA mediam Madv., optime: medium amnem PCRMDA: medium agmen C²DA. Lectionem medium amnem recte, ut puto, suspicatus est Madv. ex dittographia medium am per amplificationem exortam esse (cf. Tomi ii praef. nost. § 48); de dittographiis quae uocantur in P reperiis, cf. 22. 17. 2 et 3; 23. 12. 1 (superpatris pro supra tris): et alia exempla amplificationis in P inueniuntur, e. g. 21. 30. 2 terrae (i. e. terraš); 23. 12. 1 (ut me ut); 25. 36. 11; 25. 37. 19; 29. 8. 9; in 26. 31. 3 portas ex pör suspicor; cf. etiam 10. 8. 12; 8. 38. 6 adn. et Heraei Quaest. Crit. p. 81 9 esset CM¹ uel M³A²: esse PRMD: om. A

locis consules uoluisse. Vbi inluxit, subductae primo sta- 42
tiones, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admi-
rationem fecit. Tum satis comperta solitudine in castris 2
concursus fit ad praetoria consulum nuntiantium fugam
hostium adeo trepidam ut tabernaculis stantibus castra reli-
querint, quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos
ignes. Clamor inde ortus ut signa proferri iuberent duce- 3
rentque ad persequendos hostes ac protinus castra diripienda.
Et consul alter uelut unus turbae militaris erat: Paulus 4
etiam atque etiam dicere providendum praecauendumque
esse; postremo, cum aliter neque seditionem neque ducem
seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum
cum turma Lucana exploratum mittit. Qui ubi adequitauit 5
portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis ipse cum
duobus equitibus uallum intrauit speculatusque omnia cum
cura renuntiat insidias profecto esse: ignes in parte castro- 6
rum quae uergat in hostem relictos; tabernacula aperta et
omnia cara in promptu relictas; argentum quibusdam locis
temere per uias uel(ut) obiectum ad praedam uidisse. Quae 7
ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accen-
derunt, et clamore orto a militibus, ni signum detur, sine
ducibus ituros, haudquaquam dux defuit; nam extemplo
Varro signum dedit proficiscendi. Paulus, cum ei sua sponte 8
cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, nuntiari iam
efferenti porta signa collegae iussit. Quod quamquam Varro 9

42 1 propius *CA* : proprius *PRMD*, cf. 26. 9. 13 2 Tum satis
PCA? : tam satis *P²* uel *P³RM*D : iam satis *A^x* 5 renuntiat *A* :
renuntiant *PCRMD* 6 uergat in *ed. Ven.* 1518 (cf. 27. 42. 10) :
uergant ad in *PCRM* : uergant ad *C²* : uergant in *DA* ; utram ditto-
graphiae formam hic habemus, uergant an ad? Conuasio uergant in
probabilius uidetur uelut *Aldus*, cf. c. 44. 6 : uel *PCRM* : ueb *D* : om. *A*
7 deterrendos *Gron.* : deterendos *P* : detenendos *P²RM* : detinendos
CM⁶DA 8 *Paulus DA* : paulū | *P* : paulum *CRM* ; cf. c. 2. 2 *adn.*
auspicio *PCRM* (sed -tio hi duo) *DA* : auspicio *C³* : in auspicio
H. J. Mueller addixissent *A²* : adduxissent *PCRMDA* nuntiar
PCRM¹ : nuntiare *DA*? : obnuntiar *Sabellicus* 9 quamquam
A : quamuis *C⁴* : quam *PCRD* : quadam *M?* : quamquaue *M⁶*

aegre est passus, Flamini tamen recens casus Claudique consulis primo Punico bello memorata naualis clades religionem
 10 animo incussit. Di prope ipsi eo die magis distulere quam prohibuere imminensem pestem Romanis; nam forte ita evenit ut, cum referri signa in castra iubenti consuli milites
 11 non parerent, serui duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos; deduc-tique ad consules nuntiant omnem exercitum Hannibalis
 12 trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus aduentus consules imperii potentes fecit, cum ambitio alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem soluisset.

43 Hannibal postquam motos magis inconsulte Romanos quam ad ultimum temere euectos uidit, nequiquam detecta
 2 fraude in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequit, nouaque consilia in dies non apud milites solum mixtos ex conluuione omnium gentium sed etiam
 3 apud ducem ipsum oriebantur. Nam cum initio fremitus, deinde aperta uociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque annonam primo, postremo famem, et mercennarios milites, maxime Hispani generis, de transi-tione
 4 cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse ita ut relicto peditatu

9 religionem animo *A*²: religione animo *A*: regionem animos *PCM*? : regione animos *RM*? : religione animos *C*²*D*: religionem animos *M*² (*ubi -m ab M*¹ uel *M*²) 10 prohibere *C*²*M*³*DA*: prohibere *PCRM* imminensem *C*² (*in ras.*) *M*³*DA*: in mentem *P* (*C*?) *RM* parerent *C*¹ uel *C*²? *M*³*DA*: parere *PCRM* 11 profugerent *ed. Rom.* 1469: profugerunt *PRMDA* (*cf. c. 36. 3*): profugerant *C* eo die *PCRMDA*: *del. Koch ut ex § 10 repetitum* in insidiis *M*¹ uel *M*² (*sed in in ras.*) *A*: insidiis *PCRM*? *D* 12 praua indulgentia maiestatem *M*⁵ *ed. Rom.* 1469: prauam indulgentiam maiestate *PCRMA* (*cf. c. 37. 13*): indulgentiam maiestate *D* (*prauam om.*)

43 2 nequit *C*²*M*³*DA*: nequid *P*¹*CM*: nequid *P*: nequicquid *R*: nequiuid *P*⁴: nequibat *ed. Rom.* 1469, *sed cf. i. 3. 3 adn.* 3 transi-tione *P*¹ (*ex -em P*, *ed. Par.* 1513: traditione *P*²*CRMDA*

omni cum equitibus se proriperet. Cum haec consilia atque 5
 hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in
 calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca, simul ut,
 quo longius ab hoste recessisset, eo transfugia impeditiora
 leuibus ingeniis essent. Profectus est nocte ignibus similiter 6
 factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidia-
 rum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem 7
 Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes
 exploratis, cum relatum esset uisum procul hostium agmen,
 tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Cum utriusque 8
 consulis eadem quae ante semper fuisset sententia, ceterum
 Varroni fere omnes, Paulo nemo praeter Seruiliū, prioris
 anni consulem, adsentiretur, (ex) maioris partis sententia ad 9
 nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti
 sunt. Prope eum uicum Hannibal castra posuerat auersa a 10
 Volturmo uento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris
 uehit. Id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare 11
 praecipue futurum erat cum aciem dirigerent, ipsi auersi
 terga tantum adflante uento in occaecatum puluere offuso
 hostem pugnaturi.

Consules satis exploratis itineribus sequentes Poenum, ut 44
 uentum ad Cannas est et in conspectu Poenum habebant,
 bina castra communiunt, eodem ferme interuallo quo ad
 Gereonium sicut ante copiis diuisis. Aufidus amnis, utrisque 2

5 eo maturiora *P²CRMDA*: o maturiora eo *P*: o maturiora *P¹*, fort.
ut in c. 40. 1; eo post recessisset pono uel repono ut quo *ed. Par.*
 1513: quod *PCRMD*: quo *A* eo scripsi, u. sup. 7 exploratis
M¹ uel M²DA: exploratius *PCRM* de insequendo *Lipsius*: die
 sequenti *PCRMDA*, cf. c. 52. 1 et 27. 13. 10 adu.; de -nti cf. c. 31. 11

8 ante semper *PCRMA*: semper *D*: semper ante *Sigonii uel. lib.*
 fuisset *PCRMDA*: esset *Doering*, quod post eadem add. *A²* 9 ex
Luchs: om. *P(init. lineae)CRMDA* 11 dirigerent *PCRMDA*:
 derigerent *Zing.*, sed cf. 2. 49. 11 puluere *DA*: puluerem *PCRM*
 (cf. c. 44. 2) offuso *Walch*, optime (cf. c. 19. 6; effuso *PCRMDA*:
 effusum *C²*

44 1 Poenum (ante ut) *PCRMDA*: secl. C. *Schenkl*, probante
Conwaio et in *A^x Gron.*: ut in *PCRMDA*: ubi in *ed. Rom.* 1469

Gereonium cf. cc. 18. 7; 32. 4: gerionium *PCRMDA* 2 Aufidus
P¹ uel P²)CRMA: aufidius *P*: anfidus *D* utrisque *ed. Rom.* 1469:
 utriusque *PCRMA*: utrius *D*

castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque oppor-
 3 tunitate haud sine certamine dabat; ex minoribus tamen
 castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur
 Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesi-
 4 dium. Hannibal spem nactus locis natis ad equestrem
 pugnam, qua parte uirium inuictus erat, facturos copiam
 pugnandi consules, dirigit aciem lacessitque Numidarum
 5 procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione mili-
 tari ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus
 Sempronique et Flamini temeritatem Varroni, Varro specio-
 sum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiceret
 6 testareturque deos hominesque hic nullam penes se culpam
 esse, quod Hannibal iam uel(ut) usu cepisset Italiam; se
 constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et
 7 pugnare cupientibus adimi militibus; ille, si quid proietis
 ac proditis ad inconsultam atque improuidam pugnam
 legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis euen-
 tus participem fore diceret; uideret ut, quibus lingua prompta
 ac temeraria, aequae in pugna uigerent manus.

45 Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur,
 Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam,
 2 cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuaden-
 dos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen
 3 mittit. Quam inconditam turbam cum uixdum in ripam

2 opportunitate CRM¹DA: opportunitatem PM 3 Aufidum
 P¹(uel P²)CRM¹DA: aufidium PM 4 locis natis Gron., *adfir-*
mans sic scriptum esse in P: locis natus P: loci P¹ uel P²CRM¹DA^x
 (sed M pleniore calamo in spatio primum uacuo relicto, cf. c. 10. 9 adn.):
 locis A: loco Lipsius facturos M² uel M¹A: futuros PCRMD
 dirigit CRM¹DA (cf. c. 43. 11): derigit P (cf. c. 45. 4) 5 temeri-
 tatem C^xA: et temeritatem PCRMD Varroni PC^xA: uarronis
 P²(uel P³)CRM¹D 6 uelut Gron.: uel PCRMD (cf. c. 42. 6): *pro*
iam uelut usu habent uelut si iam A, uelut suam dett. aliq. cupientibus
 C⁴M²DA: cupientis PCRMD, cf. c. 21. 4 7 inconsultam C⁶?M²A:
 consultam PCRMD Per cc. 45-9 male dormitabat uel P uel ante-
 cessorum aliquis, uel ambo

45 3 in ripam egressi A: in ripa egressi D: in ripa egressis
 PCRMD (sed -sis pleniore calamo): in ripa egressi sunt M²; de -s a Put.
 addito cf. § 4 inf. et 24. 17. 6 adn.

egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro uallo locatam atque ipsas prope portas euecti sunt. Id 4 uero indignum uisum ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa ne extemplo transirent flumen dirigerentque aciem tenuerit Romanos quod summa imperii eo die penes Paulum fuerit. Itaque postero die 5 Varro, cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto collega signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo quia magis non probare quam non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque quas in 6 castris minoribus habuerant copias suis adiungunt atque ita instructa acie in dextro cornu—id erat flumini propius—Romanos equites locant, deinde pedites : laeuum cornu extremi 7 equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis, tenuerunt : iaculatores ex ceteris leuium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Te- 8 rentius laeuum, Aemilius dextrum : Gemino Seruilio media pugna tuenda data.

3 in stationem A^1 uel A^2 : stationem $PCRMDA$ 4 indignum $PCRMDA$: adeo indignum A^x Pal. 2 Woelfflin, sed cf. e. g. 2. 18. 8 auxilio $PCRMDA$: uexillo Hachtmann dirigerentque CRM^xDA : dirigerentque PM (cf. cc. 43. 11 ; 44. 4) eo die. P^1CRMDA : eo dies P (cf. § 3) fuerit $PCRMDA$, rectissime : fuit Fabri, Luchs, sed militum cogitatio depingitur 5 postero die Varro Alsch., recte, cf. c. 40. 1 : uarro postero die uarro P : uarro postero die P^1 uel P^2CRMDA cui sors $PCRMDA$: cuius sors (cf. c. 41. 3) dett. duo : cui . . . erat secl. Kiehl, sed cf. 42. 28. 6 6 quas M^1A : aquas $PCRMD$ habuerant C^2M^1A : quas habuerant $PCRMD$ instructa acie CMA : instructa acie PRD : instruunt aciem Weissenb., quem sequi malit Conway nisi statuas lineam unam (uelut in pugnam procedunt) post atque amissam esse 7 tenuerunt $PCRMDA$: secl. Gron., fort. recte iaculatores ex ceteris $PCRMDA$: iaculatoribus et ceteris C^2 : iaculatores. Ex ceteris Drak. in contextu : iaculatores cum ceteris Douiat, Drak. in adn., Madv. : iaculatores et cetera (. . . auxilia) Gron. : sed locutio praepositionalis ex ceteris sic inter iaculatores et prima acies facta (i. q. facti) posita est ut utrimque coniungatur significetque breuiter ex ceteris in omnium primam aciem selecti : cf. per agros 9. 13. 11 et quae diximus in Tomi i Praef. p. xxxv 8 tenuerunt C^4M^2 : tenere Alsch., fort. recte (cf. Heraei Quaest. Crit. p. 79) : tenuerent P : tenerent P^2CRMDA : tenent A^x

46 Hannibal luce prima Baliaribus leuique alia armatura praemissa transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in
 2 acie locabat, Gallos Hispanosque equites prope ripam laeuo
 3 in cornu aduersus Romanum equitatum; dextrum cornu Numidis equitibus datum media acie peditibus firmata ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii
 4 Galli atque Hispani. Afros Romanam [magna ex parte] crederes aciem; ita armati erant armis et ad Trebiam ceterum
 5 magna ex parte ad Trasumennum captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fere erant, dispaes ac dissimiles gladii, Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis quam caesim adueto petere hostem, breuitate habiles et cum mucronibus. Ante alios habitus gentium harum cum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat: Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum qui tum stetere in acie milium fuit quadra-

46 2 Romanum M^2A : romanos $PCRMD$: romanorum *Alsch.*; *sed cf. c. 2. 2* 3 acie $PCRMDA$: acies A^x ita ut CR^xM^3DA : ita aut PRM 4 Afros M^v *ed. Rom.* 1469: afro P : afri P^2CRMD : affri A^2 *in ras.*: Afrorum *Alsch.*: *fort.* 'Afroromanam' *Frig.* magna ex parte $PCRMDA$: *secl. Woelfflin, ex sent. sequenti praesumpta* ad Trebiam M^1A^v : a trebia $PCRMDA$ ad Trasumennum C^2 (at C), *cf. c. 4. 2*: ad trasumenum M : ad trasymenum DA : at trasumenum PR 5 formae M^6A^2 : romae $PCRMDA$ gladii M^4DA : gladiis $PCRMD$, *cf. c. 45. 3* punctim... caesim CA^2 : puncti... caesi $PRMDA$, *cf. 7. 36. 12* Ante alios A^v *Madv.*: ante talius $PCRMD$: ante thaleus D : ante taleus (*uel* talius) A : ante taleos R^1 : ante talbus (*ut uidetur*) P^x : ante talis C^4 *Pal.* 2: ante (*uel* inter) alia *Valla*: ante omnia (*et alias coniecturas*) A^v *uel* A^x : ante et alios *Doniat*: et alius *Havant* habitus C^4 (*in ras.*) M^6 *Pal.* 2 A^v *Valla*: han nibatus P : hanimatus P^2C^2RMD : animatus A : ornatus *uel* aspectus *Lipsius*: armatus *Gebhard* 6 Galli... nudi: Hispani M^4A : gallis... nudis hispanis $PCRMD$, *cf. § 5* Numerus C^4 *Gron.*: numerum $PCRMDA$, *cf. § 2 et 6. 11. 7* peditum qui tum *Gron.*: peditum equiti tum P (*ubi equiti lineam finit*) R : peditum equitum CMD : peditum equitumque qui C^4 : qui tum peditum equitumque A stetere in *Gron.* 1664 (*uid. Heraei Quaest. Crit. p. 79*): steterunt in C^4D^1 (*ex steterant D?*) A (*sed hic in acie stet.*): steterent in $PCRMD^2?$ (*cf. c. 45. 8*): terentina P^2 *uel* P^3 acie milium *Gron.*: aciemillum P : acies illum P^2C (*illa C*) $RMDA$: [*post illum hoc est in A et del. aliq. et*

ginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant sinistro 7
Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam aciem Hannibal ipse
cum fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis 8
seu quod forte ita stetere peropportune utrique parti obliquus
erat Romanis in meridiem, Poenis in septentrionem uersis;
uentus—Volturum regionis incolae uocant—aduersus Ro- 9
manis coortus multo puluere in ipsa ora uoluendo prospec-
tum ademit.

Clamore sublato procursum ab auxiliis et pugna leuibus 47
primum armis commissa; deinde equitum Gallorum Hispano-
rumque laeuum cornu cum dextro Romano concurrat, minime
equestris more pugnae; frontibus enim aduersis concurren- 2
dum erat, quia nullo circa ad euagandum relicto spatio hinc
amnis, hinc peditum acies claudebant. In directum utrim- 3
que nitentes, stantibus ac confertis postremo turba equis uir-
uorum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna iam ex
parte certamen factum erat; acrius tamen quam diutius
pugnatum est pulsique Romani equites terga uertunt. Sub 4
equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo
et uiribus et animis par dum constabant ordines Gallis
Hispanisque; tandem Romani, diu ac saepe conisi, aequa 5

Edd. ferunt uidelicet quadraginta (*cui* milia peditum *add.* A^2) decem
milia. Equitum duces A] : *in contextu ipso post* quadraginta *add.*
milia peditum M^8 7 sinistro $CMDA$: sinistro PR dextro CM^1 :
dextro $PRMD$: dextrum regebat A , *cf. c.* 41. 7 8 Sol P : solus
 P^2 uel P^3CRMDA seu de P^1 (uel P^2) $CRMDA$: seunde P
stetere *Gron.* : statere P : stare P^2CRMD : stare M^1 : stans A^2 *in*
ras. utrique $R^1M^3A^2$: utrinque $PCRMDA$ meridiem M
uel M^1A^2 : meridiem $PCRM^?DA$ 9 aduersus P^2 uel P^3CRMDA :
aduersis P uoluendo P^1 uel $P^2C^2R^2MDA$: uolendo P : uollendo
 $R^?$: uouendo C (*a* P^1 *deceptus*)

47 1 ab auxiliis A^2 *cd.* *Mogunt.* 1518 : auxiliis $PCRMDA$
Hispanorumque A^2 : Hispanorum $PCRMDA$ *uix ut c.* 29. 11 cornu
 CM^1DA : cornū P (*cf. c.* 37. 12) RM 3 directum $PCRMD$:
directum M^1A , *cf. c.* 43. 11 ac $C^2R^3M^1A$: ad $PCRM$: at D
Pedestre magna C^2M^2A : pedestres magnam P , *ut c.* 16. 7) C -(ris)
 RM : pedestres magna D 4 pugna P^1CRMDA : est pugna P
par dum *Madv.* : parum $PCRMDA$: par *dett. aliq.* 5 conisi
dett. duo (*Lov.* 3 et 5), *Lipsius* : consili P : consilio P^2 uel P^3CRM
 DA aequa PR (*ut uidetur*) *Lov.* 3 et 5 *Gruter, Gron.* : qua P^2 uel
 P^3CR^1 uel R^2MDA : obliqua *Lipsius, probante Madvigio*

- fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem
 6 eoque parum ualidum, a cetera prominentem acie. Impulsus
 deinde ac trepide referentibus pedem institere ac tenore uno
 per praeceps pauore fugientium agmen in mediam primum
 aciem inlati, postremo nullo resistente ad subsidia Afrorum
 7 peruenerunt, qui utrimque reductis alis constiterant † media,
 qua Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie †.
 8 Qui cuneus ut pulsus aequauit frontem primum, dein ceden-
 do etiam [in] sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua
 fecerant irruentibusque incaute in medium Romanis circum-
 dedere alas; mox cornua extendendo clausere et ab tergo
 9 hostes. Hinc Romani, defuncti nequiquam [de] proelio uno,
 omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, [et]
 10 aduersus Afros integram pugnam ineunt, non tantum [in] eo
 iniquam quod inclusi aduersus circumfusus sed etiam quod
 fessi cum recentibus ac uegetis pugnabant.
- 48 Iam et sinistro cornu Romanis, ubi sociorum equites ad-

5 cuneum *ed. Rom.* 1469: cuneis *P* ad nimis *aptans* *CRMDA*
 prominentem *dett. aliq.*: prominente *PCR² ex pom-R*) *MDA* 6 in-
 stitere *Gron.*: instere *C²*: insistere *PC²RMDA*, *sed inst incepisse*
uidetur P agmen *A² dett. aliq.*: agmine *PCRMDA* 7 alis
C^xM²A^x: aliis *PCRMDA* † media qua Galli . . . prominente acie †]
has uoces, ut glossema ad § 5 appositum et ex his quae ibi enarrata sunt
stolide repetitum, secludit Conway, coniciens praeterea colon illud inse-
quens Qui cuneus ut . . . in medio dedit a Lintio post § 5 prominentem
acie scriptum esse, sed una cum hoc glossemate perperam in locum
alienum inlatum media qua *Lov. 1 et 5*: media quae *PM*: media
 que *CRM^xDA*: mediiq. *A^x* Galli *CR²M¹* uel *M²DA*: falli
PR²M 8 dein cedendo *Alschevski* (deinde c. *Ruperti*): deinde
 tendo *P*: deinde nitendo *P¹* uel *P²CRMDA* sinum *ed. Ven.*
 1470: in sinum *PCRMDA* Afri *P¹* (qui lineam per c duxit, -a puncto
supra notauit) *CD*: affri *A*: africa *PRM* in (uel ir-)ruentibusque *P¹*
R² (in ras.) A: irruentibusquae *PRM* (ut uid.): ruentibusque *C*: ir-
 ruentibus *D*: r ruentibusque *M⁴*; linea per b ducta, r supra inseruit
 indistincte *P¹*, cf. c. 50. 1 9 proelio *ed. Rom.* 1469: de proelio
PCRMDA ceciderant *CM¹* (sed caec-) *DA*: caeciderat *PM*: ceci-
 derat *R* aduersus *dett. aliq.*: et aduersus *PCRMDA*: etiam
 aduersus *dett. aliq.* ineunt *C^xR^xM⁴DA*: ineunti *PCRMD[?]*
 10 eo (iniqu.) *ed. Rom.* 1469: in eo *PCRMD*: ideo *A[?]* circumfusus
M¹ uel *M²A²*: circumfessos *PCRMA*: circumsessos *D*
 48 1 Romanis *C¹* *Lov. 1 et 5*: romani *PCRMDA*: romanorum
A^x *Lov. 3*: romano *dett. unus* (*Hav.*), *ed. Rom.* 1469

uersus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter solita arma telaque gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt parmisque 3 et iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam aciem accepti ductique ad ultimos considerare ab tergo iubentur. Ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt; postquam omnium animos oculosque occupauerat certamen, 4 tum arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplites caedentes stragem ingentem ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cum 5 alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, †Hasdrubal† qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit, Hispanos et Gallos 6 pedites Afris prope iam fessis caede magis quam pugna adiungit.

Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo statim 49 proelio funda grauitus ictus fuerat, tamen et occurrit saepe 2 cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit,

2 praeter solita *Nic. Heinsius, J. Perizonius*: praeterita *P*(ubi praeteri lineam finit) *CRMD*: praeter *C*² uel *C*¹: praeter consueta *A*: praeter iusta *Gron.* 3 et iaculis *M*¹ uel *M*²: etiam iaculis *PCRMDA*

4 adreptis (uel arr-) *D ed. Rom. 1469*: abreptis *PCRMA* strata *CRMDA*: istrata *P* auersam *A*²: uersam *PCRMDA*

5 alibi (pertinax) *P*¹*CRMDA*: aliubi *P* †Hasdrubal *PCRMDA*: Maharbal *Glareanus, fort. recte, cf. c. 46. 7 (et in c. 51. 3 harbalis P)*; contra *Liuius res easdem manifeste commemorat quas in 3. 116. 7 Polybius*; quem sequens qui uictor ad eam partem penetrauerat scripsit *Perizon.*: qua parte praeerat uictor *Gron.*: unam uel plures lineas a *Put. amissas post Hasdrubal uelut (unam lineam) coniunctus iam Maharbali, uel (tres lineas) quocum ab sinistra uictore et iam transgresso cōiunxerat se Maharbal statuit Conway* media *PCRMDA (cf. mediam aciem § 3)*: del. *Perizon.*, ad mediam aciem *c. 46. 7 respiciens*

quia *C*²*M*¹*DA*: qui *PCRMA* 6 pedites *PCRMA (cf. c. 47. 9)*: milites *D*: equites *Gron. (ex c. 47. 1-3)*: secl. *Fabri* prope iam *PCRMA*: iam prope *DA* fessis *P*¹*CRMDA*: fecissis *P*

- 3 protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo
equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant.
Tum denuntianti cuidam iussisse consulem ad pedes descen-
dere equites dixisse Hannibalem ferunt: 'Quam mallet,
4 uinctos mihi traderet.' Equitum pedestre proelium, quale
iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum uicti mori in
uestigio mallent quam fugere, victores morantibus victoriam
5 irati trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt
tamen iam paucos superantes et labore ac uulneribus fessos.
Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam qui poterant
repetebant.
- 6 Cn. Lentulus tribunus militum cum praeteruehens equo
7 sedentem in saxo cruore oppletum consulem uidisset, 'L. Ae-
mili' inquit, 'quem unum insontem culpa cladis hodiernae
8 dei respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi uirium
aliquid superest (et) comes ego te tollere possum ac prote-
gere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris;
9 etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.' Ad ea
consul: 'Tu quidem, Cn. Corneli, macte uirtute esto; sed
caue, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium
10 euadendi absumas. Abi, nuntia publice patribus urbem

49 3 et ad regendum *PCRMDA*: uel ad regendum *C. Heraeus*
denuntianti *PRMDA*: deinde|tianti *C*: deinde nuntianti *C*⁴:
renuntianti *Gron.*: nuntianti *Crevier*; cf. e.g. 26. 15. 6 iussisse
C²M⁵D(sed iusi-) *A*: iussissent *PCRMD* ad (pedes) *C²M²* uel *M⁷*
DA: ac *PCRMD* mallet *C²M²DA*: mallent *PCRMD* traderet
dett. unus (*Rec., i. e. Ven.*), ed. *Par.* 1513: traderent *PCRMDA*
4 iam haud dubia *P¹CR*(sed haut) *MDA*: iam haud dubia iam *P*: *fort.*
praestat haud dubia iam (cf. c. 40. 1) *quod malit Conway* 5
superantes *C²M²* *Alb. Rubenius*: superantis is *PC*(-ti is) *RD*: superan-
tis es *D¹*: superanttis *M*: superatos *A* et *PCRMDA*: *secl. J. H.*
Voss 7 culpa *PCRMDA*: culpa *Gron.*, sed cum *Drak. cf.*
34. 32. 8; 41. 24. 11 8 et comes *Walch*: comes *PCRMD*
DA hanc *C¹*(in ras.) *M²A*: in hanc *D* (qui funestam omittit
spatio septem litt. relicto): hac *PRMD* morte *C¹R²M¹* uel *M²DA*:
mortem *PCRMD* etiam sine hoc ed. *Rom.* 1469: etiam si hoc
PCRMDA: et sine hoc *dett. unus* (*Gaertn.*) 9 consul. Tu *A*:
consulto *PCRMD*: consulta *R³M⁵* miserando *R³M³DA*: mi-
rando *PCRMD*: morando *C²*

Romanam muniant ac priusquam uictor hostis adueniat praesidiis firment; priuatim Q. Fabio L. Aemilium praeceptorum eius memorem et uixisse [et] adhuc et mori. Me 11 in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu sim (aut) accusator collegae existam ut alieno crimine innocentiam meam protegam.' Haec eos 12 agentes prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppresere; consulem ignorantes quis esset obruere telis, Lentulum in tumultu abripuit equus. Tum undique effuse fugiunt. 13

Septem milia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in uicum ipsum Cannas perfugerunt, qui extemplo a Carthalone atque equitibus nullo munimento tegente uicum circumuenti sunt. Consul alter, seu forte seu consilio nulli 14 fugientium insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Quadraginta quinque milia quingenti 15 pedites, duo milia septingenti equites, et tantadem prope ciuium sociorumque pars, caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus, et 16 undetriginta tribuni militum, consulares quidam praetoriarum

10 adueniat C^4M^1 uel M^2DA : aduenit $PCRM$ L. (Aemilium) ed. Mogunt. 1518: om. $PCRMDA$ adhuc et C^2 Alschevski: et adhuc et $P(\text{lineam sic incipiens})CRMD$: et adhuc M^1 uel M^4 (ut uidetur) A 11 Me C^1 Pal. 2: me et $P(\text{ubi et lineam incip.})CRD$: me. Et M : me. Et adhuc AN : memet Alschevski iterum C (cf. c. 35. 3): interum $PRMD$: (ne tu ut reus intereas causa consulationis accusator etc. A : cf. ne aut reus inteream etc. Gron. 1664) sim aut Gron. (qui totum colon purgauit): sim $PCRMD$ (de A uide supra) ut A : aut $PCRMD$ 12 eos agentes $Madv.$: agentes $Weissenb.$: eis agentibus dett. unus (Gaertn.): exagentis $PCRMDA$: exigentem C^2A^0 Valla: exsequentem $Signon.$: exigentes uel exsequentes $Gruter$ esset CM^1DA : essent PRM obruere Gron., cf. c. 45. 8 adn.: obruerunt M^1DA : obruerent $PCRM$ in tumultu dett. unus (Lov. 2): inter tumultum Gron.: in tumulum $PCRMDA$ 13 Tum undique Alschevski: tum unde $PCRM$: tum inde DA : timide dett. aliq. tegente MA ? tegentes P (cf. c. 16. 7) CRM^1 (-s pleniore calamo, cf. c. 10. 9) DA^2 14 insertus C. L. Bauer: infestus $PCRMDA$ (sed incestus M , infestus M^1 credit Conway): infertus $Perizonius$ agmini CR^1M^1DA : acmini P^1RM : acmininimi P 15 quingenti (ð) pedites PR : pedites $CMDA$? septingenti... pars $PRMDA$: om. C et tantadem $Madv.$: etanta $PCRM^2$: et ante M : et tanta DA 16 undetriginta (xxix) Gron. ex uiginti

et aedilicii—inter eos Cn. Seruilius Geminus et M. Minucius numerant, qui magister equitum priore anno, (consul)
 17 aliquot annis ante fuerat—octoginta praeterea aut senatores
 aut qui eos magistratus gessissent unde in senatum legi
 deberent cum sua uoluntate milites in legionibus facti essent.
 18 Capta eo proelio tria milia peditum et equites mille et quin-
 genti dicuntur.

50 Haec est pugna (Cannensis), Alliensi cladi nobilitate par,
 2 ceterum ut illis quae post pugnam accidere leuior, quia ab
 hoste est cessatum, sic strage exercitus grauior foediorque.
 3 Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exer-
 citum seruauit: ad Cannas fugientem consulem uix quin-
 quaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus
 fuit.

4 Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus
 esset, nuntium qui in maioribus erant mittunt, dum proelio,
 deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes pre-
 meret ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros
 5 esse. Eam sententiam alii totam aspernari; cur enim illos,

unodece *P* ('*bonus homo librarius*' ait Gron. '*notas 1x reddidit unus decem*', cf. 24. 15. 2): uiginti unus dece *C*: uiginti unu dece *R*: uiginti dece *M*: xx unus de *D*: uiginti un' de *A* 16 Seruilius Geminus Gron.: seruilius minimum *PCRMD* (*ubi* -liu *P^r*, fort. *P⁴*, pro -lius *Pet* mumius *C⁴* pro minimum *C*): seruilius minimus *A* Minucius *P* et *P^xM¹*: minucius *P²CRDA*: minucius suero *M* (*unde* suero? Cf. nemo sic 7. 1. 8; ut in pluribus 26. 48. 12; et 9. 38. 15; 1. 28. 9)

consul *om. PCRMDA*: add. ante aliquot Gron., ante fuerat Jac. Gron.

17 aut (senatores) *P^x* (*duabus litt. erasis sine cura*, fort. ab *P⁴*) *R^xM¹*: autem *CRMD*, et sic sine dubio *P*: *om. A* 18 mille et 2

PRM³: mille *C*: et *M*: m̄d *M²* in marg.: mille trecenti *A*: cx et *D*

50 1 est *M⁵A²* Pal. 2: ex *PCRMDA*: del. *M¹* Cannensis

Alliensi Gron.: alliensi *M⁴* in ras. *A^v* uel *A²* Pal. 2: alliensi *P*:

cannensi *P¹* (*indistincte*, cf. c. 47. 8) *CRMDA* cladi *M³A^v* uel *A²*

Pal. 2: clade *PCRMDA*? clades *C²* nobilitate *PCMA²*: nobili-

tata *P^x* (uel *P²*: male erasit *P⁴*) *RDA* 2 ceterum *P¹* (*ex* cet|te-

rum *PCRMDA^x*: cetera *A*? ceteris *C²* uel *C¹A²* ut illis

A^v Valla Lov. 5: ut illis *PCRMDA*: ut iis *Novák* leuior *A^v*

Valla: leuiora *PCRMDA* cessatum *CM⁵A*: censatum *PRMD*

3 totus *C²M³A^x*: totius *PCRMDA* 4 proelio *M¹* uel *M²*:

proelium *PCRMDA*: proelia *C²* ad se *C¹M¹* uel *M²DA*: ab

se *PCRM*

qui se arcessant, ipsos non uenire, cum aequae coniungi possent? quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent, et aliorum quam sua corpora tanto periculo mallent obicere. Aliis non tam sententia displicere quam animus deesse: P. 6 Sempronius Tuditanus tribunus militum 'Capi ergo mauoltis' inquit, 'ab auarissimo et crudelissimo hoste aestimarique capita uestra et exquiri pretia ab interrogantibus Romanus cuius sis an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? Non tu, si quidem L. Aemili con- 7 sulis, qui se bene mori quam turpiter uiuere maluit, et tot fortissimorum uirorum qui circa eum cumulati iacent ciues estis. Sed antequam opprimit lux maioraque hostium agmina 8 obsaepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia uia fit 9 quamuis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, disicias. Itaque ite mecum qui et uosmet ipsos et rem publicam saluam uoltis'. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium cuneoque facto per 10 medios uadit hostes et, cum in latus dextrum quod patebat 11 Numidae iacularentur, translatis in dextrum scutis in maiora castra ad sescenti euaserunt atque inde protinus alio magno agmine adiuncto Canusium incolumes perueniunt. Haec 12 apud uictos magis impetu animorum, quos ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio cuiusquam agebantur.

6 non tam *PCRM*² notam *M*¹*DA*: non ta | *P*¹ uel *P*² (quid uoluit?)
 sententia *A*²: sententia est *PCRMDA*: sententia haec *Lov.* 5
 8 portis *Aldus*: portas *PCRMDA*: porta *dett. aliq.* 9 uia *C*¹
 uel *C*²*M*²*A*²: om. *PCRMDA* disicias *Gron.*: uisscias *PCRMDA*;
scripsit disjic- *Gron. ipse, ratus tamen lectionem Puteanam ex forma*
dissic-ortam esse, cf. e. g. Verg. Aen. 1. 70 et Munro ad Lucr. 2. 951
 et uosmet *P*² uel *P*³ (*dub., fort. P*⁴)*M*²*DA*: uosmet *C*⁴: et usmet *P*
RM: iusmet *C* 10 uadit *CM*¹*A*: suadit *PRMD* 11 ad
 sescenti *Jac. Gron., cf. c. 41. 2 adn.*: ad dc. *PCRMDA*: ad ses-
 centos *ed. Ven. 1518* 12 quos *C. L. Bauer*: quod *PCRMDA*:
 quem *dett. unus (Gaertn.)*, *ed. Rom. 1469 quod cum Frig. probat*
Conway

- 51 Hannibali uictori cum ceteri circumfusi gratularentur suaderentque ut, tanto perfructus bello, diei quod reliquum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et
 2 fessis daret militibus, Maharbal praefectus equitum, minime cessandum ratus, 'Immo ut quid hac pugna sit actum scias, die quinto' inquit, 'uictor in Capitolio epulaberis. Sequere; cum equite, ut prius uenisse quam uenturum sciant, prae-
 3 cedam.' Hannibali nimis laeta res est uisa maiorque quam ut eam statim capere animo posset. Itaque uoluntatem se laudare Maharbalis ait; ad consilium pensandum temporis
 4 opus esse. Tum Maharbal: 'Non omnia nimirum eidem di dedere. Vincere scis, Hannibal; uictoria uti nescis.' Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.
- 5 Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda foedam-
 6 que etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum milia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga; adsurgentes quidam

51 1 perfructus *CR¹MDA*: perfructus *PR* et fessis *CDA*: fessisq *M¹* (*ubi -q extra lineam*): fessis *PRM* 2 actum *P¹ uel P²CRM¹*(*ex -a tum (sita tum) M*)*A*: acum *P*: actiuo *D* epulaberis *M¹ uel M²DA*: epulaueris *PCRM* uenisse *PCRMD*: te uenisse *A* praecedam *Gron.* (*qui et membra sententiae Sequere . . . praecedam primus recte diuisit*): praecedant *PCRMDA*: praecedat *M⁵*: praeceda *C^x* (*-dā uoluit?*) 3 Hannibali nimis laeta res est uisa maiorque *Gron.*: hanni|balinimicislaetare|setuissa (*sed -s. P¹*) maiorquae *P* (*ubi quae dicit Luchs puncta ante et post l (·1·aeta) nulla sunt*): hannibal inimicis letare res et maior quē *C* (*ubi -re et quē erasa sunt ab C^x*): hannibal inimicis (*sed -s erasit R²*) laeta res (*sed -s eras.*) et uia (*uia in ras.*) maior quae *R*: hannibal inimicis laeta res et uisa maior quam quae praebet *M*, ut nunc est, sed -is laeta res et scripsit in rasura *M⁴*, et inter uī et a litteram -s- erasit, ut uidetur, *M¹*, -a tum iterum pingens; tum -a- in quae puncto debebat *M^x* (*fort. M⁵*): Hannibal inimici laeta res et uia maior quē *D*: Hannibal inimici letales (*leta res A^x in marg.*) et uia maioreque *A* capere animo posset *C²A^v* *Valla*: capite animo possent *PCRM* (*sed capere M⁵*)*DA* Maharbalis *P¹(uel P²)CRM¹DA*: harbalis *P* 3-4 esse. Tum *P¹C RM¹ uel M²DA*: esset cum *PM* 4 di (*uel dii*) dedere *C⁴A*: indedere (*uel inde dere*) *PCRD*: Inde de re *M* 5 spectandam stragem *M¹A*: spectanda in strage *PCR*: spectanda in stragem *MD* insistunt *PCRMDA*: exeunt (*uel sistunt*) *Madv.* *sed cum Frig. cf. 37. 60. 2; Caes. B. G. 6. 5* 6 iunxerat *CM¹*: iunxerant *PRMDA*

ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excita-
uerant uolnera, ab hoste oppressi sunt ; quosdam et iacentes 7
uiuos succisis feminibus poplitibusque inuenerunt, nudantes
ceruicem iugulumque et reliquum sanguinem iubentes hau-
rire ; inuenti quidam sunt mersis in effossam terram capitibus, 8
quos sibi ipsos fecisse foueas obruentesque ora superiecta
humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipue conuertit 9
omnes subtractus Numida mortuo superincubanti Romano
uiuus naso auribusque laceratis, cum manibus ad capiendum
telum inutilibus, in rabiem ira uersa laniando dentibus hostem
exspirasset.

Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit 52
castra oppugnanda et omnium primum brachio obiecto (a)
flumine eos excludit ; ceterum omnibus labore, uigiliis, a
uolneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio est facta.
Pacti ut arma atque equos traderent, in capita Romana
trecentis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos
centenis et ut eo pretio persoluto cum singulis abirent uesti- 3
mentis, in castra hostes acceperunt traditque in custodiam
omnes sunt, seorsum ciues sociique. Dum ibi tempus teritur, 4

6 stricta matutino *P*¹ uel *P*²*CM*¹*DA* : strictam matutino *RM* :
tractā | aututino *P* : contracta aut tacta matutino coniec. *Madv. Em.*²
p. 309 7 succisis *M*¹*A*² (uel *A*^v) : succisos *PCRMDA* iubentes
Gron. : libentes *PCRM* : libantes *DA* 8 quos sibi *ed. Rom.* 1469 :
quod si *PCRMDA* : quod *C*^x superiecta *Gron.* : subiecta super *PC*
RMDA 9 subtractus *PCRDA* : subci(uel subti-)tus *M*? : sub-
tractus *M*¹ : substratus *ed. Mogunt.* 1518 Numida *PA*² : numide
*P*² uel *P*³*CRM*(-de)*DA* cum *PCRMDA* : cum ille *H. J. Mueller* :
cum Romanus *Zingerle* (post inutilibus add. Romanus *Riemann*)
uersa *C*^x dett. duo, *Gron.* : uersas *P*(in fine lineae)*CRM* : uersus *M*³*DA*
exspirasset *ed. Rom.* 1469 : expirasse *PCRMDA* (sed -sse; *P*^x)

52 1 diei *A*^v *Valla* (uel diem) : de *PCRMDA*, cf. c. 43. 7 oppug-
nanda *C*² uel *C*⁴*M*¹*DA* : oppugnando *PCRM* obiecto a flumine
Novik : obiecto flumine *Gron.*, fort. recte : flumine obiecto *PCRMDA* :
fluminis obiecto *A*² : flumini obiecto *M*^x (ubi postea i erasum est)
Sigon. 2 omnibus scripsimus : ab omnibus *PCRMDA* (ubi ab fort.
flumine supra deseruit) : ab hominibus *Crevier* in capita . . . cen-
tenis post persoluto (eo omittens) scr. *Ruperti* trecentis *Glareanus* :
tricenis *PCRMDA* 3 seorsum dett. duo (*Ber. et Hav.*), *Gron.* :
seorum *PCR* : se eorum *MDA* : lineis subter ductis notatum est ab *C*²

interea cum ex maioribus castris, quibus satis uirium aut animi fuit, ad quattuor milia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis
 5 timidisque eadem condicione qua altera tradita hosti. Praeda ingens parta est, et praeter equos uirosque et si quid argenti (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad uescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis
 6 cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit; ad octo milia fuisse dicuntur fortissimorum uirorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque quidam auctores sunt.

7 Eos qui Canusium perfugerant mulier Apula nomine Busa, genere clara ac diuitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuat, pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu
 53 honores habiti sunt. Ceterum cum ibi tribuni militum quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater
 2 priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia Ap.
 3 Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium consensu ad P. Scipionem admodum adulescentem et ad Ap.
 4 Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis uiri filius, nequiquam eos perditam spem fouere;

4 aut animi *M³A*: ut nimis *PCRMD*: aut nimis *M¹*: et animi *Weissenb.* ducenti *C²*(-nta *C²DA*: ducenti iam *M*: ducenta milia *P¹*(ex ducentia milia *P*)*R* (sed in *Pi supra*, inter *t* et *a*, iterum scripsit *P^x*)

5 parta *M¹A²* *Rec.* (i. e. *Ven.*): parata *PCRMDA* 6 sepeliendi *R³MDA* et fort. *P^x* (*P⁴?*) qui ⁺¹ scripsisse et -i- tactu corrupisse uidetur: sepellendi *CR*: sepelliendi *P¹* (ex sePELLIENDO *P*) quoque *PCRMDA* *Aldus*: -que (aut nihil) dett. et *Edd. uet.* 7 Apula *Lipsius*: apaula *PR*: paula *P¹* (per punctum *supra*) *CMDA* senatu *C¹*(ex sentu *C*) *M¹* uel *M²DA*: senato *PRM*

53 1 legione (prima) *CRM²* uel *M³DA*: legiones *PM* 3 adulescentem et ad *Pal.* 2, ed. *Rom.* 1469: adolescentem *A*: adolescentem et *A²*: om. *PCRMD* 4 fouere *C¹* uel *C²R¹MD*: fobere *PCR*: fore *A*

desperatam comploratamque rem esse publicam; nobiles 5
 iuuenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum,
 mare ac naues speciare, ut deserta Italia ad regum aliquem
 transfugiant. Quod malum, praeterquam atrox, super tot 6
 clades etiam nouum, cum stupore ac miraculo torpidos de-
 fixisset qui aderant et consilium aduocandum de eo censerent,
 negat consilii rem esse [Scipio] iuuenis, fatalis dux huiusce
 belli: audendum atque agendum, non consultandum ait in 7
 tanto malo esse. irent secum extemplo armati qui rem
 publicam saluam uellent; nulla uerius quam ubi ea cogitentur 8
 hostium castra esse. Pergit ire sequentibus paucis in hospi- 9
 tium Metelli et, cum concilium ibi iuuenum de quibus
 allatum erat inuenisset, stricto super capita consultantium
 gladio, 'Ex mei animi sententia' inquit, 'ut ego rem pub- 10
 licam populi Romani non deseram neque alium ciuem
 Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum me, Iuppiter 11
 optime maxime, domum, familiam remque meam pessimo
 leto adficias. In haec uerba, L. Caecili, iures postulo, 12
 ceterique qui adestis. Qui non iurauerit in se hunc gladium
 strictum esse sciat.' Haud secus pauidi quam si uictorem 13
 Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet
 ipsos Scipioni tradunt.

Eo tempore quo haec Canusi agebantur Venusiam ad 54
 consulem ad quattuor milia et quingenti pedites equitesque,
 qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes 2

5 L. (et in § 12) PCRMDA: M. H. J. Mueller ex Glareano (cf. 24. 18. 3;
 27. 11. 12 et 36. 9; 28. 10. 3) Caecilium P¹CRMDA: caecilium P,
 cf. c. 31. 1 et 2 spectare C^xM¹ uel M⁴DA: spectaret PCR¹M, cf. 24.
 20. 10 transfugiant C²A²: transfugiat PCR¹M² transf- M¹DA 6
 defixisset PCRDA: defixit; sed M: it super alterum s scripsit (P²
 uel) P³ qui aderant hic scr. PCR¹M: post et DA esse A¹?, recte
 (cf. Scaptius 3. 72. 6): esse Scipio PCRMDA 8 nulla C. L.
 Bauer: nullo PCRMDA: nullo loco uel nullo in loco A² dett. aliq.:
 nusquam ed. Ven. 1470 9 stricto C^xM¹ uel M⁴A: strictos PCR
 MD gladio C^xM¹A: cladio P: cladios P² uel P³RM: gladios
 CD 11 optime maxime PCRMDA: optimus maximus A^c, Drak.
 adficias C² uel C¹A: adficiat PCRMD. Drak. 12 L. ut supra § 5
 54 1 haec C²A: et PC²RM: om. D

- Venusini per familias benigne accipiendos curandosque cum diuisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos uicenos, et pediti denos et arma quibus deerant dederunt, ceteraque publice ac priuatim hospitaliter facta certatumque ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis uinceretur. Sed grauius onus Busae multitudo faciebat; et iam ad decem milia hominum erant, Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt quantae secum peditum equitumque copiae essent sciscitatumque simul utrum Venusiam adduci exercitum an manere iuberet Canusi. Varro ipse Canusium copias traduxit; et iam aliqua species consularis exercitus erat moenibusque se certe, si non armis, ab hoste uidebantur defensuri.
- Romam ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque sed occidione occisum cum duobus (consularibus ducibus) exercitum deletasque omnes copias allatum fuerat. Nunquam salua urbe tantum pauoris tumultusque intra moenia Romana fuit. Itaque succumbam oneri neque adgrediar narrare quae edissertando minora uero faciam.
- Consule exercituque ad Trasumennum priore anno amisso non uolnus super uolnus sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur nec

2 et pediti *PCRMD*: et peditibus *A*: 'fort. et delendum' *Luchs*
 4 Busae (uel Buse) *DA*: bussae (uel busse) *PCRM* 5 et iam (uel etiam) *PCRMDA*: del. *Wesenberg* utrum *M⁵A*: utrumque *PCRMD* 6 species *C²* uel *C⁴M¹* uel *M²A²*: specie *PCRMDA* se certe *C²* ed. *Frob.* 1531: se cernei | *P*: secerni *P¹* uel *P²R¹* (secerne *R?*) *MDA*: se cernei uel -et *C?*: se certe cerni *Lov.* 5 si dett. duo, ed. *Frob.* 1531: et si *PCRMDA* 7 duobus (consularibus ducibus) exercitum *Conway*, praeuentibus *Gron.* (consulibus exercitum) et *Lutembacherio* (ducibus exercitum): duobus exercitibus *PCRMDA* deletasque *C¹M¹* (uel *M⁴*) *A*: delectasque *PCRMD* 8 uero faciam *J. H. Voss*: fecero *Gron.*: uero facie *PRM*: faciebant *C⁴* in ras.: uero facio *DA*: uero facerem *Woelfflin* 9 Trasumennum (*PC*) cf. c. 4. 1 amisso *M¹* uel *M²A²*: omisso *PCRM* *DA* duo consulares dett. duo (*Ber. et Hav.*), *Crevier*: cum consulares *PCRMDA*: consulares *A²*, bene

ulla iam castra Romana nec ducem nec militem esse;
Hannibalis Apuliam, Samnium ac iam prope totam Italiam ¹⁰
factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non
obruta esset. Compares cladem ad Aegates insulas Car- ¹¹
thaginiensium proelio nauali acceptam, qua fracti Sicilia ac
Sardinia cessere, inde uestigiales ac stipendiarios fieri se passi
sunt, aut pugnam aduersam in Africa, cui postea hic ipse
Hannibal succubuit; nulla ex parte comparandae sunt nisi
quod minore animo latae sunt.

P. Furius Philus et M. Pomponius praetores senatum in ⁵⁵
curiam Hostiliam uocauerunt, ut de urbis custodia consule-
rent; neque enim dubitabant deletis exercitibus hostem ad ²
oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret,
uenturum. Cum in malis sicuti ingentibus ita ignotis ne ³
consilium quidem satis expedirent obstreperetque clamor
lamentantium mulierum et nondum palam facto uiui mortui-
que et per omnes paene domos promiscue complorarentur,
tum Q. Fabius Maximus censuit equites expeditos et Appia ⁴
et Latina uia mittendos, qui obuios percontando—aliquos
profecto ex fuga passim dissipatos fore—referant quae for-
tuna consulum atque exercituum sit et, si quid di immortales ⁵
miseriti imperii reliquum Romani nominis fecerint, ubi eae

¹⁰ Samnium $C^2(uel\ C^1)M^3D^2A$: samnitium $PC(-tum)RM$: sannitum $D?$ factam CM^2D^2 uel DA : facta $PRMD?$ Nulla P^1CRMDA : nullo P ¹¹ Compares P^1CRMD : comparē A : comparesset P (*qui* compares et *praec.* esset *conflauit*): compares aut *Alschevski*: compares scilicet *Madv.* inde *Alsch.*, cf. c. 57. 9. et e.g. 25. 15. 16; 5. 20. 7: in $PCRM$: hinc DA : et *Madv.* uestigiales DA : uestigallis $PCRM$ Africa A^x : africam $PCRMDA$, cf. c. 37. ¹¹

⁵⁵ 1 Philus CA^2 : pilus $PRMDA$ custodia $C^xR^1M^3DA$: custodiam $PCRM$, cf. *sup.* 3 in malis *Gron.* 1665: in aliis $PCRM$ DA ne *Bollifant* 1589: nec $PCRMDA$ et per omnes paene A^x : et paene omnes paene $PCRMDA$: et pene omnes per C^2 promiscue CM^1 uel $M^2(sed\ -ae)DA$: praemiscue $PRM(sed\ -ae)$ 4 tum Q. P^1 (tum Q) CR^x : tumque PR : tum MDA —aliquos profecto . . . fore—*Jac. Gron. sic in parenthesi*: profecto *Jac. Gron.*; fore *Pal.* 1 *Jac. Gron.*: aliquos profectos . . . forte $PCRMDA$ 5 imperii $PCRMDA$: del. *J. H. Voss* Romani nominis CM^1 : roman nominis P : romano nominis P^2RM : romano nomini DA

copiae sint ; quo se Hannibal post proelium contulerit, quid
 6 paret, quid agat acturusque sit. haec exploranda noscendaque
 per impigros iuvenes esse ; illud per patres ipsos agendum,
 quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidatio-
 nem in urbe tollant, matronas publico arceant continerique
 7 intra suum quamque limen cogant, comploratus familiarum
 coerceant, silentium per urbem faciant, nuntios rerum om-
 nium ad praetores deducendos curent, suae quisque fortunae
 8 domi auctorem exspectent, custodesque praeterea ad portas
 ponant qui prohibeant quemquam egredi urbe cogantque
 homines nullam nisi urbe ac moenibus saluis salutem spe-
 rare. ubi conticuerit [recte] tumultus, tum in curiam patres
 reuocandos consulendumque de urbis custodia esse.

56 Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent summotaque foro (a) magistratibus turba patres diuersi ad sedandos tumultus discessissent, tum demum litterae a C. Terentio
 2 consule allatae sunt : L. Aemilium consulem exercitumque caesum ; sese Canusi esse, reliquias tantae cladis uelut ex naufragio colligentem ; ad decem milia militum ferme esse
 3 incompositorum inordinatorumque ; Poenum sedere ad

5 quo se A^2 : quae se P : qua se P^1CRMA : quia se D 6 sit CDA^x (in ras.): sic PRM 7 exspectent (uel exp-) $PMDA$: expectet CR ed. Rom. 1469, Crevier 8 (egredi) urbe $Madv.$: urbem $PCRMDA$, cf. § 1 et 1. 29. 6 et 3. 57. 10 recte ante tumultus P ubi rec- lineam finit) $CRMDA$, post tumultus dett. aliq.: certe Frigell et Kiderlin: strepitus et Zingerle dubitanter: secl. Ulrich quem sequuntur $Madv.$ et recc. editores omnes: unde uenerit non uidemus nisi ex adnot. aliqua eiusdem generis quod in 10. 2. 8 (ut fit) in T apparet, et 1. 28. 9 in M , cf. 7. 1. 8 ($HTDLA$); 9. 38. 15 (M); 26. 48. 12 (δ)

56 1 summotaque $C^x A$: summotasque $PCRMD$ (cf. c. 49. 13; 24. 17. 6 adn.) (a) magistratibus scripsi: magistratibus $Pal.$ 1 Gron.: magistratus $PCRMDA$, cf. c. 21. 4 adn.: per magistratus edd. Ven. 1495 et Par. 1513 discessissent P^1 (ex -scent P) $RMDA$: disces- sent C a $C. A$: ac P : a P^1 uel P^2CRMD 2 Canusi (uel -sui) add. in marg. C^4 et M^3A^2 (quod CM scripserant aut deletum est aut incertum): casus ii P (sed alterum -s- ultra lineam et fort. deletum; dein post -ii et ante esse supra est se scriptum a P^x et postea deletum): casus R (ut uidetur) M ? casu se R^1 : casum D : euasum A dett. aliq. 3 Poenum Gron.: menum P : me nunc P^2CRM : se nunc DA : Hannibalem A^2 in marg.

Cannas, in captiuorum pretiis praedaeque alia nec uictoris animo nec magni ducis more nundinantem. Tum priuatae 4 quoque per domos clades uolgatae sunt adeoque totam urbem oppleuit luctus ut sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit, quia nec lugentibus id facere est fas nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob 5 eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, senatus consulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum cum sedato urbis tumultu reuocati in curiam patres 6 essent, aliae insuper ex Sicilia litterae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore, regnum Hieronis classe Punica uastari; cui cum opem imploranti ferre uellent (praefecti ab se missi), 7 nuntiatum his esse aliam classem ad Aegates insulas stare paratam instructamque, ut, ubi se uersum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, Lilybacum extemplo prouinciamque aliam Romanam adgrederentur; itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri uellent.

Litteris consulis praetorisque (lectis censuere patres) M. 57 Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum scribendumque consuli ut, cum

3 in *A*: an *PCRMD* ducis *M³DA*: duces *PCRM* nundinantem *Gron.*: nuntiantem *PCRMDA* 6 Otacilio cf. c. 37. 13: octacilio *PCRMDA* 7 uellent (praefecti ab se missi) *scripsimus Weissenbornii coniecturam in lineae unius magnitudinem extendentes*: uellent *PCRMDA*: uellet *ed. Mogunt.* 1518 his esse *scripsimus*: his est *PCRMDA*: ibi esse *ed. Mogunt.* 1518 (*sed post uellent coniecit intercidisse sui Heerwagen, a se missi Weissenb.*) Aegates insulas *dett. unus et ed. Rom.* 1469: aegatis insulam *PCRMDA*, cf. c. 2. 2 *adn.* instructamque *CM³DA*: instructaque *PR*: instrucl *M* 8 uersum *ad ed. Mogunt.* 1518: uerso *ed. Rom.* 1469: aduersum *PCRMDA* esse *C²M²DA*: esset *P¹R¹(ex esseti PR)CM*

57 1 praetorisque *PCRM²A²* (qui *C²*): propraetorisque *Aldus* (cf. cc. 56. 6 et 37. 13; *sed in hac decade praetor pro propraetor non nunquam scripsisse Liuius uidetur, e.g. cc. 25. 6; 31. 6*): praetoris quem *MDA* (lectis censuere patres) (uel lectis censuit senat') *scripsi, lineam intercidisse ratus: om. PCRMDA: lectis censuerunt add. dett. unus (Ber.), Gron. 1664; cui lectioni patres add. Sigon., praetorem Gron.: alia alii* Marcum restituit *Gron.*: m|arcium *P*: m|appium *P²* uel *P³*: mapium *R*: apium *CMA* (*sed uide sup., in marg. säccitū C⁴*): appium *M¹(u. sup.)D*: Marcellum *Heusinger*

- praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum rei publicae fieri posset, Romam ueniret.
- 2 Territi etiam super tantas clades cum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae et altera sub terra, uti mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciuerat ;
- 3 L. Cantilius scriba pontificius, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque uirgis in comitio caesus erat ut inter uerbera
- 4 exspiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigium uersum esset, decemuiri libros adire iussi sunt et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum quibus precibus supplicisque deos possent placare
- 6 et quatenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro bouario sub terram uiui demissi sunt in locum saxo consaeptum, iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum.
- 7 Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites quos in classem scriptos
- 8 habebat Romam, ut urbi praesidio essent, mittit ; ipse legione classica—ea legio tertia erat—cum tribunis militum Teanum

1 posset CM^1DA : posse PRM 2 et altera $PCRMDA$: altera *Doering* mortem CM^1A : morte $PRMD$ 3 pontificius quos nunc minores *om. D* pontificius *Cass. Hemina ap. Priscian. 7. 11* : pontificis $PCRMA$: pontificum *dett. unus, ed. Mediol. 1480* nunc M^1A^2 : non $PC(\bar{n})RMA$, cf. 5. 5. 10 ; 9. 34. 25 uirgis $P^1CR^2(ex$ uirgi $R)MDA$: uirginis P 4 uersum P^1 uel $P^2PCRMDA$: uerbum P 6 Gallus et Galla *ed. Par. 1513* : callus et (P^1 ex e P) galia P : callus et gallina P^2 : gallus et gallina $CRMDA$ terram *maluit Duker (cf. 8. 15. 8)* : terra $PCRMDA$ consaeptum *ed. Frob. 1531* : consectum $PCRMDA$: coniectum $C^4?$ iam ante *Gron.* : uiam ante P : ubi ante P^3CRMDA : vii an. (*i. e.* annis) ante *J. Perizonius* 7 ut rebantur C^2 : uerebantur $PCRMDA$ mille et quingentos (∞ et δ) PCR^1 (*in ras.*) : x et d D : et MA : et δM^x quos C^2M^3 uel M^2DA : quod PCR^M mittit C^2M^1 uel M^2DA . mitti PCR^M 8 legione C^2 : legionem $PCRMDA$, cf. c. 54. 11 classica *Alschevski* : classis P : classis P^1 uel $P^2CR^x(per ras.)MDA$ Teanum *Aldus 1555* : theanum $PCRMDA$: theano M^2

Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo collegae paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Inde dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius et Ti. 9 Sempronius magister equitum dilectu edicto iuniores ab annis septemdecim et quosdam praetextatos scribunt; quatuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios 10 Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. Arma, tela, alia parari iubent et uetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam noui 11 dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia iuuenum ualidorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos uellentne militare, empti publice armauerunt. Hic 12 miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captiuos copia fieret.

Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas 58 pugnam uictoris magis quam bellum gerentis intentus curis, cum captiuis productis segregatisque socios, sicut ante ad 2 Trebiam Trasumennumque lacum, benigne adlocutus sine pretio dimisisset, Romanos quoque uocatos, quod nunquam alias antea, satis miti sermone adloquitur: non internecium 3 sibi esse cum Romanis bellum; de dignitate atque imperio certare. et patres uirtuti Romanae cessisse et se id adniti ut suae in uicem simul felicitati et uirtuti cedatur. itaque 4

8 classe tradita C^xM^1DA : classem traditam $PCRM$, cf. *sup.*
 9 Inde *Crevier*: in P : delet P^1 uel P^2 : om. $CRMDA$ patrum CR
 M^1DA : patrum PM dictus M. *Aldus*: ductum P : dictus P^1 (uel
 P^2) $CRMDA$ et $PRMDA$: est C Ti. *Sigon.*: t. $PCRM$
 DA dilectu M^1 : dilectus $PCRMD$ (cf. c. 56. 1): delectu A^2 in ras.
 iuniores C^2M^1A : iunioris $PCRMD$ legiones A^2 : legionibus
 (uel -bus) $PCRMDA$ 10 socios R^1M^1DA : sociis $PCRM$ tela
 alia C : telalia P : tel|ta alia P^1 uel P^2RMD : tecta alia A uetera
 P^2 uel P^3CRMDA : uesta P porticibusque CM^1 uel M^2A : porci-
 busque $PRMD$ 11 aliam C^4DA : alia $PCRM$ militare P^1CR
 M^1DA : militaret PM , cf. c. 53. 5 12 miles P^2 (uel milles) $CRMDA$:
 melles P minore M^1 uel M^3DA : minori C^x : minores PRM (cf. *sup.*):
 minoris C redimendi *ed. Par.* 1513: redime P : redimi P^2CRMDA
 58 2 socios *Drak. ex Lov.* 3: sociis $PCRMDA$ 3 certare CA^2 :
 certaret $PRMDA$, cf. *sup.* uirtuti Romanae DA : uirtutis Romanae
 $PCRM$ cedatur CDA : caedatur PRM

redimendi se captiuis copiam facere ; pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, seruo 5 centenos. Quamquam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium quo pepigerant dedentes se, laeti tamen quam- 6 cumque condicionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi qui Romam ad senatum irent, nec pignus aliud fidei quam ut iurarent se redituros acceptum. 7 Missus cum his Carthalo, nobilis Carthaginensis, qui, si forte 8 ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, uelut aliquid oblitus, iuris iurandi soluendi causa cum in 9 castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Vbi Romam uenire eos nuntiatum est, Carthaloni obuiam lictor missus, qui dictatoris uerbis nuntiaret ut ante noctem excederet finibus Romanis.

59 Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est, quorum princeps : ' M. Iuni uosque, patres conscripti ' inquit, ' nemo nostrum ignorat nulli unquam ciuitati uiliores fuisse captiuos 2 quam nostrae ; ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alii unquam minus neglegendi uobis quam nos in 3 hostium potestatem uenerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus sed cum prope ad noctem superstantes, cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra 4 recepimus nos ; diei reliquum ac noctem insequentem, fessi

4 centenos *Sigon.* : centum *PCRM DA* 5 aliquantum *A*² : in aliquantum *PCRM DA* 6 deligi *CM*³*DA*² : delegit *P* : delegi *P*¹*RM A* 7 inclinaret animus *Lov.* 5, cf. 7. 9. 5 : inclinaret animos *PCRM DA* : inclinarent animos *A*² uel *A*^x *ed. Rom.* 1469 : inclinarent animi *Perizonius* ferret *CM*¹ uel *M*²*DA* : feret *PRM* 8 minime *C*²*M*¹ uel *M*²*DA* : minimi *PCRM* uelut *C* (uelud *C*^x) *A* : uelut illud *P* (*per duplicationem*) : uelut illud *RMD* : uelut ibi, illic, ueluti temptata sunt redisset *C*²*A* : redissent *PCRM D* 9 Vbi *C*^x*M*¹ uel *M*²*DA* : urbi *PCRM* uenire *M*²*DA* : uenere *PCRM* Carthaloni *C*²*M*¹ uel *M*⁴*A* : carthaloni *D* : carthalonis *PCRM*, cf. c. 56. 1 *adn.* nuntiaret *PCRMA* : nunciasset *D*

59 1 princeps *C*²*A* : principes *PCRM D* M. Iuni uosque *Harant* (cf. c. 57. 9) : m. iuniusque | *P* : m. iunius *P*¹ uel *P*²*PCRM DA*, cum uoce praecedenti scilicet coniungentes 2 nos *C*⁴*A*² : alios *PCRM DA*?

labore ac uolneribus, uallum sumus tutati ; postero die, cum 5
 circumsessi ab exercitu uictore aqua arceremur nec ulla iam
 per confertos hostes erumpendi spes esset nec esse nefas
 duceremus quinquaginta milibus hominum ex acie nostra
 trucidatis aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem re-
 stare, tunc demum pacti sumus pretium quo redempti dimit- 6
 teremur, arma in quibus nihil iam auxilii erat hosti tradidi-
 mus. Maiores quoque acceperamus se a Gallis auro rede- 7
 misse et patres uestros, asperrimos illos ad condiciones pacis,
 legatos tamen [ad] captiuorum redimendorum gratia Taren-
 tum misisse. Atqui et (ad) Alliam cum Gallis et ad Hera- 8
 cleam cum Pyrrho utraque non tam clade infamis quam
 pauore et fuga pugna fuit : Cannenses campos acerui Ro-
 manorum corporum tegunt, nec supersumus pugnae nisi in
 quibus trucidandis et ferrum et uires hostem defecerunt.
 Sunt etiam de nostris quidam qui ne in acie quidem fuerunt 9
 sed praesidio castris relict, cum castra traderentur, in pote-
 statem hostium uenerunt. Haud equidem ullius ciuis et 10
 commilitonis fortunae aut condicioni inuideo, nec premendo
 alium me extulisse uelim : ne illi quidem, nisi pernicitatis
 pedum et cursus aliquod praemium est, qui plerique inermes
 ex acie fugientes non prius quam Venusiae aut Canusii con-

4 tutati P^2 uel P^3 $CRMDA$: mutati P 6 quo C^xM^3DA : quod
 $PCRM$ 7 redemisse P^1CMDA (sed aurore demisse M) : demisse
 PR (cf. refugerunt in secunda columna huius fol. in P infra § 9)
 condiciones C : condicione PR : condicionem R^3MDA capti-
 uorum M^1 et M^4 ed. Par. 1513 : ad captiuorum $PCRMDA$ (ubi uidetur
 ex margine ad infra destinatum collegisse P) 8 atqui et ad Alliam
 Gron. : atqui et aliam P : atqui et aliam (sic) P^2 uel P^3 : adq; uel atque
 italem $CRMD$: atq. in italem A Pyrrho ed. Rom. 1469 : pyrro
 PRD : pirro CMA tegunt P^1 : tegunt $PCRM^2DA$: tegunt M
 9 ne Gron. : nec $PCRMDA$ in acie . . . fuerunt *Alsch. et*
Madv. (Emend., p. 309) : in acie . . . refugerunt $PCRMDA$: ex acie . . .
refugerunt Perizonius ; sed hoc re- fort. ortum est ex re- illo quod in
loco paene opposito primae columnae huius in P paginae uoci demisse
in § 7 abscissum, postea restituit P^1 ; cf. uel de c. 61. 10 adn. relict
 RM^1 uel M^4A^x : relictis $PCRM^2MDA$ 10 condicioni ed. Rom. 1469 :
 condicionis $PCRMDA$ illi ed. Rom. 1469 : illis $PCRMDA$,
 cf. adnn. praecedentes et 24. 17. 6 adn.

stiterunt, se nobis merito praetulerint gloriatique sint in se
 11 plus quam in nobis praesidii rei publicae esse. Sed illis et
 bonis ac fortibus militibus utemini et nobis etiam promptio-
 ribus pro patria, quod beneficio uestro redempti atque in
 patriam restituti fuerimus.

12 Dilectum ex omni aetate et fortuna habetis; octo milia
 seruorum audio armari. Non minor numerus noster est nec
 maiore pretio redimi possumus quam ii emuntur; nam si
 conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam.

13 Illud etiam in tali consilio animaduertendum uobis censeam,
 patres conscripti, si iam duriores esse uelitis, quod nullo

14 nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho
 uidelicet, qui [uos] hospitum numero captiuos habuit? An
 barbaro ac Poeno, qui utrum auarior an crudelior sit uix

15 existimari potest? Si uideatis catenas, squalorem, deformi-
 tatem ciuium uestrorum, non minus profecto uos ea species
 moueat quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus

16 campis legiones uestras. Intueri potestis sollicitudinem et
 lacrimas in uestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum
 exspectantiumque responsum uestrum. Cum ii pro nobis
 proque iis qui absunt ita suspensi ac solliciti sint, quem cen-
 setis animum ipsorum esse quorum in discrimine uita

17 libertasque est? Si, mediusfidius, ipse in nos mitis Hannibal
 contra naturam suam esse uelit, nihil tamen nobis uita opus

10 in nobis *P¹CRM¹ uel M⁴DA*: in nobis me *PM*, scil. ex nobis
 merito *supra* 11 sed illis et *PCRMDA*, cf. 9. 4. 9 *adm.*: sed
 et illis *Crevier*: sed illis ut *M² uel M³A²* (quod malit *Conway*): sed illis
 et nobis *Heerwagen* quod *PCRMDA*: cum *Luchs* 12 habetis
M²DA (et fort. *C²* qui *supra* -itis scribit be): habitis *PCR¹* minor
P²CRMDA: miror *P* ii (ante emuntur) *ed. Rom.* 1469: hii *PCR*
MDA: hi *M¹ uel M⁴* 13 iam *A^oValla*: tam *PCRMDA*: tamen
Schottus: om. *Sigon.* cui *C^xA*: quin *PCR¹(n in ras.)MDA²*
 14 Pyrrho § 8: pyrrho *PCRMDA* qui *C. L. Bauer et Fabri*: qui
 uos *PCRMDA* (sc. uos ex uoce captiuos proxima lineae excepit *P*):
 qui suos *Crevier* potest *CM³A*: potes *PRMD* 16 uita *CDA*:
 uitae *PRM* est? *ed. Rom.* 1469: est se *P* (post quod spat. duarum
 litt. relicum est): est? sed *C. Alschefski*: esset *P²RMDA*: est *M³* (sed
 siglum aliquod (f) *supra* pinxit) 17 uelit *CMDA*: uellit *PR*

esse censeamus cum indigni ut redimeremur a uobis uisi
simus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine 18
pretio captiui; sed rediere cum legatis, primoribus ciuitatis,
ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecen-
tis nummis non aestimatus ciuis? Suum quisque animum,
patres conscripti. Scio in discrimine esse uitam corpusque 19
meum; magis me famae periculum mouet, ne a uobis
damnati ac repulsi abeamus; neque enim uos pretio peper-
cisse homines credent.'

Vbi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio 60
erat, clamor flebilis est sublatus manusque ad curiam tende-
bant orantes ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent.
Feminas quoque metus ac necessitas in foro [ac] turbae 2
uirorum immiscuerat. Senatus summotis arbitris consuli
coeptus. Ibi cum sententiis uariaretur et alii redimendos 3
de publico, alii nullam publice impensam faciendam nec
prohibendos ex priuato redimi; si quibus argentum in 4
praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam
praedibusque ac praediis cauendum populo censerent, tum 5
T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque
uidebatur, seueritatis, interrogatus sententiam ita locutus
fertur :

17 redimeremur P^1 (ex -musr P) $CRMDA$ a uobis $PCRMDA$:
uobis *Madv.*, fort recte simus *Muretus* : sumus $PCRMDA$, cf. c. 39. 15

18 rediere $C^2M^3A^x$: redire $PCRMDA$ quondam M^3A^x : quam
 $PCRMDA$ captiui *C. Heraeus* : captiti P : capti P^2 uel P^3C^2R
 MDA : capi C rediere $C^2M^3A^x$: redire $PCRMDA$ 19 Suum
quisque animum $PCRMDA$ (rectissime, cf. e. g. *Tac. Agr.* 9. 3 et
cum *Drak. Cic. Att.* 14. 20. 3; *Liuius* orationem hanc cum persona
accommodat) : accipit et A^2 sed ut tironem admonens 'supple habet'
inquit, cui obtemperans ante animum scribit habet *ed. Rom.* 1469 : suus
cuique animus C^2 abeamus M^2A : habeamus $PCRMD$

60 is CM^2DA : his PRM manusque P^1 uel P^2CRM^2 uel M^1DA :
matusque P : munusque M 2 in foro turbae *Gron.* : in foro ac
turbae $PCRMD$: turbe ac in foro A : foro ac turbae *Koehler* (cf. 34.
2. 11) : turbae *J. H. Voss* : in foro ac (comitio) turbae *M. Mueller* 4 in
praesentia C^2A : in praesentiam $PCRMD$ (cf. c. 37. 11) : praesentium D
censerent DA : censeret $PCRMD$ 5 uidebatur $CRDA$: uideatur
 PM (de P et M , cf. 23. 11. 11), prob. *Luchsio et Conwaio* : uideatur P^1
(uel P^2)

6 'Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium
 potestate sunt ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum
 7 breui sententiam peregissem; quid enim aliud quam ad-
 monendi essetis ut morem traditum a patribus necessario ad
 rem militarem exemplo seruaretis? Nunc autem, cum prope
 gloriati sint quod se hostibus dediderint, praeferrique non
 captis modo in acie ab hostibus sed etiam iis qui Venusiam
 Canusiumque peruenierunt atque ipsi C. Terentio consuli
 aequum censuerint, nihil uos eorum, patres conscripti, quae
 8 illic acta sunt ignorare patiar. Atque utinam haec, quae
 apud uos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem,
 optimum testem ignauiae cuiusque et uirtutis, aut unus hic
 saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti
 essent, milites hodie in castris Romanis non captiui in
 9 hostium potestate essent. Sed cum fessis pugnando hosti-
 bus, tum uictoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra
 sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent et septem
 milia armatorum hominum erumpere etiam <per> confertos
 hostes possent, neque per se ipsi id facere conati sunt neque
 10 alium sequi uoluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius
 Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas
 hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum
 nox inceptum tegere posset, se ducem sequerentur: ante

6 iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA* breui sententiam *ed. Rom.*
 1469: breuis sententia *PRMA* (*cf. c. 59. 10 adn.*): breui sententia
CM³ et M⁴D⁴ 7 admonendi *CM³D*: admouendi *PRMA²* (*ex*
-do A) dediderint *PC⁴*: dedederint *P² uel P³RD*: dederint *CMA*
 iis *ed. Rom.* 1469: is *D*: ab iis *PCRM*: ab his *A* consuli
M² uel M¹DA: consule *PCRM* 8 agerem *M⁵DA*: agere *PCRM*
 9 sed cum *Gron.*: et cum *PCRMA*: et con- *D* tum *PCRM*:
 tunc *DA* post erumpendum addere cum *malim* septem milia

^a
C⁴: septem *PC^x*: septem (*sic*) *P²* quid uoluit? uarie interpretantur,
 septem *C* (*ut puto*), septa *RMDA*: septena (milia post hominum
addens) *ed. Mogunt.* 1518 etiam per *Alschevski*: etiam inter
A: etiam *PCRMD* confertos *fort. P¹(ex conpertos P)CRMDA*
 facere *P³RMDA*: per se facere *PC* (*delet per se priore loco C²*)
 10 adhortari *C*: adhortare *PRMDA*, *cf. 25. 9. 16* castra] addendum
 sineret coniecit *Luchs*

lucem peruenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Si 11
 ut auorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio,
 si ut nobis adulescentibus priore Punico bello Calpurnius
 Flamma trecentis uoluntariis, cum ad tumulum eos capiendum
 situm inter medios duceret hostes, dixit "moriatur, milites,
 et morte nostra eripiamus ex obsidione circumuentas legiones",
 si hoc P. Sempronius diceret, nec uiros quidem nec Romanos 12
 uos duceret, si nemo tantae uirtutis exstitisset comes. Viam 13
 non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat;
 reduces in patriam ad parentes, ad coniuges ac liberos facit.
 Vt seruemini, deest uobis animus: quid, si moriendum pro 14
 patria esset, faceretis? Quinquaginta milia ciuium sociorum-
 que circa uos eo ipso die caesa iacent. Si tot exempla
 uirtutis non mouent, nihil unquam mouebit; si tanta clades
 uilem uitam non fecit, nulla faciet.

Liberi atque incolumes desiderate patriam; immo deside- 15
 rate, dum patria est, dum ciues eius estis! sero nunc deside-
 ratis, deminuti capite, [abalienati iure ciuium] serui Car-
 thaginiensium facti. Pretio redituri estis eo unde ignauia 16
 ac nequitia abistis? P. Sempronium ciuem uestrum non

10 peruenire *PCR*²(*in ras.*) *MDA*: perueniri *Gron.*, *optime*, *cf. sup.*

11 si, ut (auorum) *Madv.* (*cf.* 7. 13. 8): sicut *PCRMDA*: si sicut *Wex* memoria *C^xDA^x*: memoriam *PCRMA*, *cf.* c. 37. 11

Samnio *M¹ uel M⁴A*: Samnios *PCRMD* (*cf.* § 6 *adn.*) si ut *Madv.*: sicut *cdd. ut supra* duceret *A*: diceret *C*: ducere *PRMD*

circumuentas *DA*: circumuenta *PCRM* 12 quidem... uos duceret *PCRMDA*: quidem... duceret *dett. unus (Haver.)* uos *omittens*,

fort. recte (ne uiros quidem nedum Romanos duceret *Gron.*, *fort. recte*): equidem... uos ducerem *Koch*

13 demonstrat; reduces *Lipsius*, *optime*: demonstraret duces *PCRMDA* (*pro* duces *scripsit* ducēs se *A²*, qui uidetur ducem se, ut *Edd. uett.*, uoluisse; ducēs tamen *i. e.*

ducens, et *C²*) 14 uilem *DA^x* *per ras.*: uilem *P*: in uilem *P²* uel *P³* (*sed aliquid supra inter uitam et non erat additum et postea eras.*)

RMA: in uellem *C*: in bellem *C²*: his uilem *M³* uel *M⁴* faciet *A ed. Frob.* 1531: faciet et *PCRMD* (*cf.* § 18)

15 desiderate (*ante patriam*) *M²* uel *M³A²*: desiderante *PRMD*: desiderantes *CA* sero *C²* uel *C¹A*: desero *PCRMD*

deminuti capite *C²D²A^x*: deminutis capite *PRMDA* (*cf.* §§ 6 et 11 *adn.*): deminutis capitis *C*

abalienati iure ciuium *PCRMDA*: *secl. recte C. Heraeus*: abalienato *i. c. Madv.*

- audistis arma capere ac sequi se iubentem; Hannibalem post paulo audistis castra prodi et arma tradi iubentem.
- 17 Quam (quam quid) ego ignauiam istorum accuso, cum scelus possim accusare? Non modo enim sequi recusarunt bene monentem sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis uiri fortissimi inertes summouissent. Prius, inquam, P. Sempronio per ciuium agmen quam per hostium fuit
- 18 erumpendum. Hōs ciues patria desideret, quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pu-
- 19 gnauerunt ciuem haberet? Ex milibus septem armatorum sescenti exstiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent, neque his sescentis hostes ob-
- 20 stitere; quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie uiginti milia armatorum Canusii fortia, fidelia, patres conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque—nam “fortes” ne ipsi
- 21 quidem dixerint—ciues esse possunt? Nisi quis credere potest aut adfuisse erumpentibus qui, ne erumperent, obsistere conati sunt, aut non inuidere eos cum incolumitati, tum gloriae illorum per uirtutem partae, cum sibi timorem ignauiamque seruitutis ignominiosae causam esse sciant.

16 iubentem (*post se*) *MDA*: iuuentem *P¹CR*: iuuentutem *P*, cf. 23. 49. 12 iubentem (*post tradi*) *A*: iuuentutem *PCRMD*

17 quamquam quid *Ussing*: quam *PCRMDA*: quid *Weissenb.*: quamquam quam *malit Conway*, cf. *Cic. ad Fam.* 9. 16. 7 quem tu mihi pompilum narras? non modo enim *PRM*: non enim modo *P¹* (*per lineas* = *supra* modo et enim *scriptas*) *CR¹DA* sunt ni strictis *PCR¹A*: sunt instrictis *D*: sunt instrictis *P¹*: sunt strictis *RM* (*ut fort. uoluit P¹*) 18 patria *C²M⁵DA*: patriam *PCR¹M* desideret *A*: desideret et *PCRMD* (cf. § 14 ad fin.) haberet *A²* (*fort. A²*): haberent *PCRMDA* 19 his (*uel* hiis) *C⁵DA*: is *M³*: hii *PCR¹M* sescentis *Madv. et Ingerslev*: ses(sex-)centa milia *PCRMDA*: sescentis milia *M³* hostes *PCRMDA*: hostium *C²A²* 20 agmini *C²A²*: agminis *PCRMDA* (cf. §§ 6, 11, 15 *admn.*) 21 aut adfuisse *Conway, Luchsii uestigiis insistens*: adfuisse *Luchs*: aut fauisse *Madv.*: fuisse ut *PCRMDA* (*scil. aut ante ad- omissum restituere aliquis conatus scribam insequentem fefellit*) qui ne erumperent *Lov.* 5: qui necrumperent *P*: qui nec^erumperent *P¹* *uel P²*: qui nec erumperent *CRMD*: quin erumperent *A* seruitutis *C²DA*: seruituti *PRM*:

Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem 22
exspectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset.

⟨At⟩ ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda
fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque aliquot 23
obsessi uallum armis, se ipsi tutati uallo sunt; tandem ultima
ausi passique, cum omnia subsidia uitae deessent adfectisque
fame uiribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus
magis humanis quam armis uicti sunt. Orto sole ab hosti- 24
bus ad uallum accessum; ante secundam horam, nullam
fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos.
Haec uobis istorum per biduum militia fuit. Cum in acie 25
stare ac pugnare decuerat, [cum] in castra refugerunt; cum
pro uallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie
neque in castris utiles. Et uos redimam? Cum erumpere 26
e castris oportet, cunctamini ac manetis; cum manere ⟨et⟩
castra tutari armis necesse est, et castra et arma et uos ipsos
traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, patres 27
conscripti, censeo quam illos dedendos Hannibali qui per
medios hostes e castris eruperunt ac per summam uirtutem
se patriae restituerunt.'

Postquam Manlius dixit, quamquam patrumquoque pleros- 61

seruiti $P^2?R^1M^1$: serui uti *C* (in *P* super -t- est punctum, per -u-
ducta est linea indistincta) 22 At ad *Wex*: ad $PCRMDA$: at enim
ad *ed. Par.* 1513 23 uallum *C. Gron.*: ballum *P*: deleuit littera
b. relicta $P^2?$: om. $RMDA$ armis $C?$ dett. unus (*Ber.*) *Gron.*
(armis uel armū uel armii *C ante ras.*): arma PC^4RMDA uallo
 $CMDA$: uallos *PR*, cf. § 20 deessent dett. unus (*Ber.*) *ed. Par.* 1513:
abdesunt *P*: desunt P^1 (uel P^2) $CRMDA$: abessent *Gron.* 24 ab
hostibus $PCRMDA$: hostis A^2 dett. alig. accessum *Lov.* 3 *Schottus*
'e libris': accessunt $C^2?$: accessit $PCRMDA$; cf. 25. 20. 6
25 istorum *Weissenb.* (cf. § 17 supra): ipsorum $PCRMDA$ in acie
ed. Frob. 1531: acie (uel aciae) $PCRMDA$ decuerat *ed. Par.* 1513:
decuerit PCR^3MDA : docuerit R^1 : decuit *Weissenb.* in castra
Luchs: cum in castra $PCRMDA$: tum in castra M^6A^2 , fort. recte
26 et uos *Alschevski*: quos $PCRMDA$: uos *ed. Frob.* 1535 redimam
 $PCRMDA$: redimamus *Luchs* e castris dett. unus (*Haverk.*):
castris $PCRMDA$ manere et *Lov.* 2: manere $PCRMDA$ tutari
 C^2A^1 : tutare $PCRMDA$, cf. § 10 27 eruperunt CRM^2A :
erumperunt PMD

61 1 Manlius *ed. Rom.* 1469: Manilius $PCRMDA$, cf. e. g. 2. 54. 1

- que captiui cognitione attingebant, praeter exemplum ciuitatis minime in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines mouit, quia nec aerarium exauriri, magna iam summa erogata in seruos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem, maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari uolebant. Cum triste responsum non redimi captiuos redditum esset nouusque super ueterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum magnis fletibus questibus legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iure iurando se exsoluisset. Quod ubi innotuit relatumque ad senatum est, omnes censuerunt comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse.
- Est et alia de captiuis fama: decem primos uenisse; de eis cum dubitatum in senatu esset admitterentur in urbem necne, ita admissos esse ne tamen iis senatus daretur; morantibus deinde longius omnium spe alios tres insuper legatos uenisse, L. Scribonium et C. Calpurnium et L. Manlium; tum demum ab cognato Scriboni tribuno plebis de redimendis captiuis relatum esse nec censuisse redimendos senatum; et nouos legatos tres ad Hannibalem reuertisse, decem ueteres remansisse, quod per causam recognoscendi nomina captiuorum ad Hannibalem ex itinere regressi religione sese exsoluissent; de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse uictosque paucis sententiis qui

2 quia M^4 : quam $PCRMDA$: qua A^x dett. aliq. exauriri
C. Heracus: exaurire $PRMA$: exaurire CD , cf. c. 60. 10 3 questibus P (quae-) $CRMD$: questibusque C^2A ; cf. 23. 12. 4; contra, 21. 60.
 4 adn. (c) 4 iis C : hiis PRM : his R^xM^4 uel M^1DA exsoluisset (uel exol.) PDA (sed in P spatio unius litterae post ex relicto):
 exui uoluisset P^2CRM 5 primos $PCRMDA$ (δέκα τοὺς ἐπιφανέστατους *Polyb.* 6. 58. 3): primo *Woelfflin* (fort. recte, cf. e. g. c. 60. 20 adn.):
 primo legatos *Luchs* ne C^1M^1 et M^4 : nec $PCRMDA$ iis ed. *Rom.* 1469: is P : his P^2CRMDA 6 Manlium ut in § 1 7 cognato M^3 et M^4DA : cognatos $PCRM$: cognatis C^2 senatum C^2A :
 natum $PCRMD$ 8 ad Hannibalem CDA : ab Hannibale PRM
 religione C^1 (ex relione) M^3 et M^4A : religiones P : religiones P^1RMD
 iis ed. *Rom.* 1469: is PM (ubi deis coniuncte): his $CRDA$

dedendos censuerint; ceterum proximis censoribus adeo 9
omnibus notis ignominiisque confectos esse ut quidam
eorum mortem sibi ipsi extemplo consciuerint, ceteri non
foro solum omni deinde uita sed prope luce ac publico
caruerint. Mirari magis adeo discrepare inter auctores quam 10
quid ueri sit discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus
fuerit uel ea res indicio (est quod fides socio)rum, quae ad
eam diem firma steterat, tum labare coepit nulla profecto
alia de re quam quod desperauerant de imperio. Defecere 11
autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini,
Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, 12
Lucani, praeter hos Vzentini, et Graecorum omnis ferme
ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique, et Cisal-
pini omnes Galli. Nec tamen eae clades defectionesque 13
sociorum mouerunt ut pacis usquam mentio apud Romanos
fieret neque ante consulis Romam aduentum nec postquam
is rediit renouauitque memoriam acceptae cladis; quo in 14
tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit ut consuli ex
tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti et

8 dedendos *CRM¹DA*: dedendum *P*: dedendus *P¹* uel *P²M*
10 uel *CM⁴DA*: uel de *PRM*; de *attinet ad* sperauerant *infra*,
cf. c. 59. 7 et 10 supra indicio (est quod fides socio)rum quae *ex*
Ascensio et Gronouio Alschevski: indiciorum quae *PCRMDA* (indicio
est quod *C⁴A³* uel *A^v*: indicio est ut (uel uel) quae *M¹*: (indicio est
quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant *ed. Par. 1513*: declaret
fides sociorum quae uel det ea res indicium quod f. s. quae *Gron.*)
ad eam diem *M¹* *ed. Rom. 1469*: eadem diem *PRMD*: eadem die
CA: eadem die, quae (*supra* firma) *C⁴* labare *C^v* *Gron.*: labrare
C: laborare *PRMDA* desperauerant *M¹D*, *cf. adnot. supra* uel: des-
perare coeperant *A*: sperauerant *PCRM*: sperauerat *C^x* 11 Atel-
lani] *add. Campani Weissenb.*: *idem ante Atellani Luterb.* Hirpini,
Apulorum *P¹*(uel *P²*)*CRDA*: hilhirpinipapulorum *PM* 12 Vzentini
P (-rent- *P¹?*): surrentini *P²CR¹*(-enti *R*)*MDA* omnis *CM²D*
(om̄s)*A*: omnes *PRM* Locrique et Cisalpini *C*: locique excisal-
pini *P*: locri (*sic*) *P³* et *P²* (*ut uid.*): locrique ex his salpini *RMDA*
13 usquam *PCRMD*: umquam *A* is *CRM^xDA* (*sed?* post-
quam is *R²* uel *R¹* *ex* postquantis *R*): iis *P*: tis *M* 14 ipso
PCRDA: ipsorum *M*

obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit et gratiae
 15 actae quod de re publica non desperasset; qui si Car-
 thaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii
 foret.

15 qui si *dett. plerique A?* : qui *PCRMDA² in ras.* : cui si (*uel* si
 qui . . . nihil ei) *A^v Valla*

Ante subscriptionem add. recognobi | ūōs (litteris minusc.) P² uel P³
Subscriptiones : titi liui ab urbe | condita | liber XXII explic | incipit
 lib. XXIII *P* : *similiter CRD (sed in R expct et liber uigesimus tertius)*
 titi liui ab urbe condita Liber | uigesimus secundus explicit *M (litteris*
capit.)

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXIII

HANNIBAL post Cannensem pugnam <castraque> capta 1
ac direpta confestim ex Apulia in Samnium mouerat, accitus
in Hirpinos a Statio <Trebio> pollicente se Compsam tradi-
turum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos ; sed 2
premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam
Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae uol- 3
gatumque Trebi sermonibus aduentum Hannibalis cum
Mopsiani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs
Poeni praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni 4
atque impedimentis relictis, exercitu partito Magonem
regionis eius urbes aut deficientes ab Romanis accipere aut
detractantes cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum 5
Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut
urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum in- 6

I 1 Hannibal *Valla* : haec hannibal *PCRMDA* castraque *Valla*
probanter Alschevskio : castra *A² Facius et Panhormita* : *om. PCRMDA* :
binaque castra *Luchs* : binaque castra hostium *Luterb.* : *alii alia*
capta ac direpta *PCRMDA* : direpta *Valla* (*om. capta ac*), *Alschevskio* :
alii alia (Trebio) *add. Gron.* : *om. PCRMDA* (*sed statione C*
pro Statio) pollicente se *M²A* : pollicentes se *PCRMD* (*cf. 24.*
17. 6 adn.) 2 Mopsiorum *P* : compsinorum *P² uel P³CRMDA¹* :
compsanorum *A* 3 Mopsiani (*uel Mopsii Gron.* : compsam *PCR*
MDA (*sc. compsam gloss. antiq. ad uocem urbem additum Mopsiani*
extrusit) urbe *ed. Mogunt.* 1518, *cf. 1. 29. 7 adn.* : urbem *PCR*
MDA, cf. 22. 37. 11 4 detractantes] detractantis *P¹ uel P²CRM*
(cf. 2. 43. 3 adn.) : detractandis *P* : detractatis *D* : detractantes *C²A*

trauit, Numidas partim in insidiis—et pleraeque cauae sunt
uiaie sinusque occulti—quacumque apte poterat disposuit,
alios prae se actam praedam ex agris ostentantes obequitare
7 portis iussit. In quos, quia nec multi et incompositi uide-
bantur, cum turma equitum erupisset, ab cedentibus con-
8 sulto tracta in insidias circumuenta est; nec euasisset quis-
quam, ni mare propinquum et haud procul litore naues,
piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent
9 effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles iuuenes capti
caesique, inter quos et Hegeas, praefectus equitum, intempe-
10 rantius cedentes secutus cecidit. Ab urbe oppugnanda Poe-
num absterruere conspecta moenia haudquaquam prompta
oppugnanti.

2 Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate
atque indulgentia fortunae, maxime tamen inter corrupta
omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis.
2 Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuius Calaius fece-
rat, nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus
3 nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad
Trasumennum est, in summo magistratu esset, iam diu
infestam senatui plebem ratus per occasionem nouandi res
magnum ausuram facinus ut, si in ea loca Hannibal cum
uictore exercitu uenisset, trucidato senatu traderet Capuam
4 Poenis, improbus homo sed non ad extremum perditus, cum
mallet incolumi quam euersa re publica dominari, nullam
autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet,
rationem iniit qua et senatum seruaret et obnoxium sibi
5 ac plebi faceret. Vocato senatu cum sibi defectionis ab
Romanis consilium placitum nullo modo, nisi necessarium
6 fuisset, praefatus esset, quippe qui liberos ex Ap. Claudii

2 1 flectit iter *P²CRMDA*: flectiter *P* maxime tamen *PCR¹*
(-e- in ras.) *M⁰*(-en- in ras.) *DA*: maxime tum *W. Heraeus* 2, 3 opes.
is *C²A²*: opus sis *PCRM*: opus. is *M^xDA^x* (et ? *A*) 3 uenisset
P¹CRMDA: uenissent *P* 4 iniit *CA*: init *PRMD* (saepe -i- pro
-ii- scribit *P*, ut fere semper *Vindob.*); sed cf. 1. 3. 3 *adn.*

filia haberet filiamque Romam nuptum M. Liuiio dedisset ;
 ceterum maiorem multo rem magisque timendam instare ;
 non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum 7
 plebem spectare sed per caedem senatus uacuam rem publi-
 cam tradere Hannibali ac Poenis uelle ; eo se periculo 8
 posse liberare eos si permittant sibi et certaminum in re
 publica obliiti credant,—cum omnes uicti metu permetterent,
 ‘claudam’ inquit ‘in curia uos et, tamquam et ipse cogitati 9
 facinoris particeps, approbando consilia quibus nequiquam
 aduersarer uiam saluti uestrae inueniam. In hoc fidem,
 quam uoltis ipsi, accipite.’ Fide data egressus claudi curiam 10
 iubet praesidiumque in uestibulo relinquit ne quis adire
 curiam iniussu suo neuē inde egredi possit.

Tum uocato ad contionem populo ‘quod saepe’ inquit 3
 ‘optastis, Campani, ut supplicii sumendi uobis ex im-
 probō ac detestabili senatu potestas esset, eam non per 2
 tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis
 clientium seruorumque tuentur, cum summo uestro periculo,
 sed tutam habetis ac liberam ; clausos omnes in curia acci-
 pite, solos, inermes. Nec quicquam raptim aut forte temere 3
 egeritis ; de singulorum capite uobis ius sententiae dicendae
 faciam, ut quas quisque meritis est poenas pendat ; sed 4
 ante omnia ita uos irae indulgere oportet, ut potiorē ira
 salutem atque utilitatem uestram habeatis. Etenim hos, ut
 opinor, odistis senatores, non senatum omnino habere non
 uoltis ; quippe aut rex, quod abominandum, aut, quod 5
 unum liberae ciuitatis consilium est, senatus habendus est.
 Itaque duae res simul agendaē uobis sunt, ut et ueterem

6 Romam *ed. Rom.* 1469 : roma *PCRMDA* : romae *C⁴M²* M. *add.*
Madv. : om. *PCRMDA* 8 si *PCRMDA* : si se *ed. Par.* 1513
 10 relinquit *A Lov.* 5 : reliquit *PCRMD*

3 2 curia *D?* *Madv.* (*cf. c. 2. 9*) : curiam *PCRMD²?A*, *cf. e.g.* 38.
 42. 9 3 quas *C⁴M²A¹* : qua *PCRMDA* meritis *dett. aliq. ed.*
Frob. 1535 : temeritus *PC* : emeritus *P¹C¹RDA* : peremeritus *M* (*qui*
fort. in P¹X,—i. e. litteram T deletam transuersa linea et puncto supra
addito—male legit) 5 consilium *PCRMDA* : delet *Fluygers*

6 senatum tollatis et nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo de quorum capite uos consulam; quod de quoque censueritis fiet; sed prius in eius locum uirum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis quam de
 7 noxio supplicium sumatur.' Inde consedit et nominibus in urnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit
 8 ipsumque e curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare et supplicio
 9 dignum. Tum Pacuius: 'Video quae de hoc sententia sit; date igitur pro malo atque improbo bonum senatorem
 10 et iustum.' Primo silentium erat inopia potioris subiciundi; deinde cum aliquis omissa uerecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam et pudendae artis aut quaestus genus obicerent.
 11 Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret, quem autem
 12 in eius substituerent locum deesse, quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant
 13 eis qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse iubentesque senatum ex custodia dimitti.

4 Hoc modo Pacuius cum obnoxium uitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis iam

5 nouum] nouom *P hic et in § 6* 6 de quorum *PCRMDA*: deque eorum *Madv. bene sed non necess.* cooptabitis *P¹(uel P²) CMDA*: cooptabili *P*: quo optabilis *R* 7 urnam *P¹CMDA*: uinam *PR* ipsumque *P¹ uel P²CRMDA*: issumque *P* 9 date igitur *C Gron.*: datae ici|tur (*ex* datae ici|tum *P*) *P¹*: data eicitur *R*: data. eicitur *MDA²* (*in ras.*): data. eligite *M¹A³ Gron. (ut secundam lectionem)*: datae igitur (*ex* ici- *P¹*) *P³ uel P^r* 10 subiciundi *PC^x* (*in ras.*) *RDA*: subiciendi *C?M* (*cf. 3. 48. 8 et 45. 18. 8; et in § 13 inf. occurrebant, quod huius significationis quasi passium praebet*): suffi- ciendi *Phuygers* 12 hoc *M²DA*: huc *PCRMD*: hinc *C²* 13 occurrebant *PCRMDA*: occurrerant *J. H. Voss* 14 quodque *A*: quodque *PCRMD*

omnibus concedentibus dominabatur. Hinc senatores 2
omnibus dignitatis libertatisque memoria plebem aditari;
salutare, benigne iuvare, apparatus accipere epulas, eas 3
causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam
item iudices dare quae magis populi aequique in vulgus
favori conciliando esset; iam vero nihil in senatu agi aliter 4
quam si plebs ibi esset concillium. Prone semper ciuitas
in luxuriam non ingenuorum modo ultio sed affluenti copia
voluptatum et illecebri omnis amoenitatis maritimae ter-
restrique, tum vero ita otio principum et licentia 5
plebei lascivire ut nec illidini nec sumptibus modus esset.
Ad contemptum legum, magistratum, senatus accessit tum, 6
post Cannensem diadem, ut, cuius antea verecundia erat,
Romanum quoque spernerent imperium. Id modo erat in 7
mora ne exemplo deficerent, quod consilium vetustum
multas familias claras ac potentes Romanis miscebat, et, 8
quod maximum ulcriculum erat, trecenti equites, nobilissi-
mus quique Campanorum, cum militarent aliquando apud
Romanos in praesidia Siciliarum urbium electi ab Romanis
ac missi. Horum parentes cognatique aegre peruicerunt ut 5
legati ad consulem Romanum mitterentur.

Si nondum Cannulum profectum sed Venuiae cum paucis
ac semiermibus consulem inuenerunt, quam poterant maxime

4 : omnibus A^2 : omnes PCPMDA? cf. 22. 21. 4 dominabatur
 A^2 : donabatur PCPMDA 2 aditari Sammarini : aditari P : aditari
P²CPMDA 3 eam non M^2 et M^3A^2 : eam non PCPMD : eam
non tota A : eam in locum dell. alq. : eam in loc. ed. Mogunt. 1518
4 29. Mado. optime : ad PCPMD : antea CDA una P² per ras.
C²M³DA² : una PCPMA affluenti PCPMD. cf. 3. 26. 9 : affluenti
 M^3DA 5 plebs C²A² : plebs PCPMDA lascivire PD :
lascivire PCPMA : lascivire A^2 vel A^3 6 erat PCPMA : fuerat
Alachefski. om. D 7 deficerent A^2 : efficerent PCPMDA
omnis in M^2A : omnis in PCPMD 8 et quod PCPMDA² :
et Cremer : et quod A^2 erat A : erat PCPMD om. . . .
Romanos in hunc locum transulimus commente Conway. haec duas
lineas 33 litterarum in marginem exierunt et postea in locum non suum
postea quod ubi ponunt codices, repertas esse aliquando Conway :
aliquod PCPMD ubi a 98. A^2 : a 100 A^2

5 : mitterentur C²M² vel M^3DA : mitterent PCPMD poterant
PCPMDA : poterat ed. Pom. 1463 uix recte nisi esse miteret

miserabilem bonis sociis, superbis atque infidelibus, ut erant
 2 Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contem-
 ptum consul nimis detegendo cladem nudandoque.
 3 Nam cum legati aegre ferre senatum populumque Campa-
 num aduersi quicquam euenisse Romanis nuntiassent polli-
 4 cerenturque omnia quae ad bellum opus essent, 'morem
 magis' inquit 'loquendi cum sociis seruastis, Campani,
 iubentes quae operis essent ad bellum imperare, quam con-
 uenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti
 5 estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est ut, quasi
 aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis uelimus?
 Pedites uobis imperemus tamquam equites habeamus?
 Pecuniam deesse dicamus tamquam ea tantum desit?
 6 Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna.
 Legiones, equitatus, arma, signa, equi uirique, pecunia,
 commeatus aut in acie aut binis postero die amissis castris
 7 perierunt. Itaque non iuuetis nos in bello oportet, Cam-
 8 pani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in
 mentem, ut trepidos quondam maiores uestros intra moenia
 compulsos, nec Samnitem modo hostem sed etiam Sidicinum
 pauentes, receptos in fidem (ad) Saticulam defenderimus
 coeptumque propter uos cum Samnitibus bellum per centum
 9 prope annos uariante fortuna euentum tulerimus. Adicite ad
 haec, quod foedus aequum deditis, quod leges uestras, quod

5 quasi *A*^v (ut secundam lectionem uel ut traductionem), 'ad sententiam aptius' *Madv.* recte: quia *PCRMDA* deest *A*²: est *PCMA*: deesse *RD*: desit *Riemann*, optime sed fort. uix necessario 6 binis *Gron.*: uinis *P*: ruinis *P*²*CRMDA*¹ (in ras.) amissis *M*¹*A*²: missis *PCRMDA* 7 paene *Lipsius A*² (pene): poenae *P*: poeni? *P*²? (poenē i. e. e del. per transuersam lineam et i supra scr.; et inter oe supra stat alterum i indistinctum): poene *C*: poeni *RA*: poena *M*: poene *M*⁵: peni *D*: cum Poeno *Edd.* ante *Aldum*: cum Poenis *Aldus*
 8 quondam *M*²*A*²: quosdam *PCRMDA* ad (post fidem) *Alsch.* duce *Gronouio*: om. *PCRMDA*: apud *ed. Rom.* 1469, *Excerpt. Pithoei* Saticulam *Sigon.* (cf. 7. 32-34) dett. unus (*Voss.*): saticula *PCRMDA*: satriculam dett. alig. 9 aequum *MDA*: equom *P*: equum *P*²*CR* deditis *Gron.*: dedistis *PCRMDA*: dediticiis (ex 7. c. 31. 4) *Alschevski*, bene sed uix necess.

ad extremum, id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnae parti uestrum dedimus communicauimusque uobiscum. Itaque communem uos 10 hanc cladem quae accepta est credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum 11 Samnite aut Etrusco res est ut quod a nobis ablatum sit in Italia tamen imperium maneat; Poenus hostis ne Africae quidem indigenam ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris et condicionis et linguae prope humanae militem trahit. Hunc natura et 12 moribus immitem ferumque insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis et, quod proloqui etiam piget, uesci corporibus humanis docendo. His infandis pastos epulis, quos contingere etiam 13 nefas sit, uidere atque habere dominos et ex Africa et a Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsam clade 14 Romanum imperium uestra fide, uestris uiribus retentum ac reciperatam esse. Triginta milia peditum, quattuor 15 milia equitum arbitror ex Campania scribi posse; iam pecuniae adfatim est frumentique. Si parem fortunae uestrae fidem habetis, nec Hannibal se uicisse sentiet nec Romani uictos esse.

(Ab) hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum 6

9 uobiscum. Itaque sic *P*: post uobiscum addendum conubium uel rem p. dubitanter conic. Weissenb., Italiam Paetzolt; si quid mutandum sit, uobiscum tollere malit Conway 10 arbitrari esse dett. alig.: arbitrarierse PCRMDA?: arbitrari sed C²A² 11 sit in A: sit C⁴: sin PCRM: sinit D indigenam dett. alig.: indigena PCRMDA 14 Campani ed. Rom. 1469: campanis PCRMDA, cf. 24. 17. 6 Romanum PCRMDA: romanorum dett. duo (Rec., Gaertn.) 15 quattuor milia scripsi ex PC²RMD qui habent IIII (ut etiam XXX in priore clausula): xxx et IIII C (errat Luchs) scribi posse Lipsius: scripsisse PCRMDA esse PCRMDA: se esse Riemann quod probet Conway siquid mutandum: se ante uictos Edd. uet., uix necess.

6 1 Ab add. Gron. (cf. e.g. 24. 22. 6; 26. 15. 5; 37. 32. 12; 40. 56. 7): om. PCRMDA probantibus Frig. et Conwaio

legatis unus ex iis Vibius Virrius tempus uenisse ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptum recipere sed imperio etiam Italiae potiri
 2 possint; foedus enim cum Hannibale quibus uelint legibus facturos; neque controuersiam fore quin, cum ipse confecto bello Hannibal uictor in Africam decedat exercitum
 3 que deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur. Haec Virrio loquenti assensi omnes ita renuntiant legationem uti
 4 deletum omnibus uideretur nomen Romanum. Extemplo
 5 plebes ad defectionem ac pars maior senatus spectare; extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res. Postremo uicit sententia plurium ut iidem legati qui ad consulem Romanum ierant ad Hannibalem mitterentur.
 6 Quo priusquam iretur certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis in quibusdam annalibus inuenio, postulantes ut alter consul Campanus fieret, si rem
 7 Romanam adiuuari uellent; indignatione orta summoueri a curia iussos esse, missumque lictorem qui ex urbe educeret
 8 eos atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat Coeliusque et alii id haud sine causa praetermiserint scriptores, ponere pro certo sum ueritus.

7 Legati ad Hannibalem uenerunt pacemque cum eo conditionibus fecerunt ne quis imperator magistratusue Poe-

1 ex iis *ed. Rom.* 1469: ex his *PCRMDA* Vibius *A² Glareanus*
ex 26. 13. 2: ubius *P*: subius *P²CRMDA?* 2 quin *A?* *dett. alig.*:
 quia *PCRMDA²* in Africam *dett. alig.*: in Africam in *C²*: in
 african hinc *dett. alig.*: in africa in *PCRMD(aff.)A*; *sed in P africa*
lineam finit, et i- post Africa scripsit M¹ pleniore calamo, cf. 22. 32. 1
adu. deportet *DA*: deportet et *PCRM* relinquatur *C¹M¹ uel M²*
DA: relinquantur *PCRM*: relinquetur *A²* 3 Virrio *A²*: uiri
PRMDA: uiro *C*: uiro *uel* uiro *M¹* 4 plebes *A* *dett. duo*:
 plebis *PCRD*: plebs *M*, *cf. 22. 34. 2 et 3. 54. 9 et 55. 3* 5 uicit
A¹, ed. Rom. 1469: uicit uincit *A*: uincit *PCRMD fort. recte, cf. 1. 3. 3*
 8 alii id haud *Aldus*: alii haud *A^v Valla*: alii sit aut *PCRM*: aliis
 id aut *M³*: alii ita ut *C²DA* praetermiserint *C⁴ Frigell*,
C. L. Bauer (cf. c. 15. 4): praetermiserant *PCRMDA*: praetermissuri
 erant *Madv.*

7 1 condicionibus *Gron*, *cf. 24. 3. 11*: condicionis *PCR²(-d-in ras.)*

norum ius ullum in ciuem Campanum haberet neue ciuis Campanus inuitus militaret munusue faceret; ut suae leges, 2 sui magistratus Capuae essent; ut trecentos ex Romanis captiuis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Haec pacta: illa insuper quam 3 quae pacta erant facinora Campani ediderunt: nam praefectos socium ciuesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim priuatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos uelut custodiae causa balneis includi iussit, ubi feruore atque aestu anima interclusa foedum in modum expirarent.

Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, summa 4 ope Decius Magius, uir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam ciuium mentem defuit, restiterat. Vt uero 5 praesidium mitti ab Hannibale audiuit, Pyrrhi superbam dominationem miserabilemque Tarentinorum seruitutem exempla referens, primo ne reciperetur praesidium palam uociferatus est, deinde ut receptum aut eiceretur aut, si 6 malum facinus quod a uetustissimis sociis consanguineisque defecissent forti ac memorabili facinore purgare uellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent Romanis se. Haec— 7 nec enim occulta agebantur—cum relata Hannibali essent, primo misit qui uocarent Magium ad sese in castra; deinde, cum is ferociter negasset se iturum nec enim Hannibali ius esse in ciuem Campanum, concitatus ira Poenus comprehendi hominem uinctumque attrahi ad sese iussit. Veritus 8 deinde ne quid inter uim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oreretur, ipse praemisso

MDA: ea condicione *A^v*: his condicionibus *ed. Rom.* 1469: cond. his *Weissenb.*, cond. iis *Madv. de 24. 3. 11* silens ius *P¹* uel *P²RMDA*: uis *PC* 2 Sicilia *M²A* (cf. c. 4. 8): consilia *PC¹* (ex consilio *C*) *RMD* 3 haec . . . ediderunt *om. A*: add. *A²* haec *A²*: nec *PCRMD* illa *PCRMDA²*: alia *ed. Mogunt.* 1518 expirarent *PCRMDA* (*sed omnes exp.*): expirarunt *Heusinger, quem secutus est Cobet, frustra* 7 occulta *PCRMDA*: occulte *M²A² Madv.*; cf. 25. 28. 6

- nuntio ad Marium Blossium, praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico
 9 praesidio. Marius contione aduocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obuam irent Hannibali. Ab uniuersis id non obedienter modo sed enixe, fauore etiam uolgi et studio uisendi tot iam uictoriis clarum imperatorem,
 10 factum est. Decius Magius nec obuam egressus est nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit; in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulauit trepidante tota ciuitate ad excipiendum
 11 Poenum uisendumque. Hannibal ingressus urbem senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum ne quid eo die seriae rei gereret diemque ut ipse,
 12 aduentu suo festum, laetus ac libens celebraret, quamquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, uisenda urbe magnam partem diei consumpsit.
- 8 Deuersatus est apud Ninnios Celeres, Sthenium Pacu-
 2 uiumque, inclitos nobilitate ac diuitiis. Eo Pacuuius Calauius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius quae
 3 traxerat rem ad Poenos, filium iuuenem adduxit abstractum ab Deci Magi latere, cum quo ferocissime pro Romana

8 Blossium *Weissenb. duce Grononio*: blossium *PCRMDA*, cf. e.g. *C. I. L.* i. 571, 574, 577 et praeterea *Conway, It. Dial.* 109 10 priuatim *PCRMDA*, cf. cum *Dukero Pl. Bacch.* 314: in priuato *Zingerle* inambulauit *M²DA*: inambulabit *PCRM* (-abat *C²*) 11 quid *P¹CR²M⁴* uel *M⁶DA*: quidid *PRM* seriae rei *Modius*: serei | rei *PM?*: serie (ut uidetur) *P¹* et sic *A²*: sere *R²* in ras. *M⁴* uel *M⁶A*: sere^{rē} *C¹* (sere fort. uoluit *C*): sere *D*; in *P* ser^{xi} *fei i. e. alterum e perstrictum, linea supra addita*; r et i perstricta; omnia ab *P* ipso (ut puto) ut *PCRMDA*: ut et *Weissenb.*: et *Gruter* 12 uisenda urbe *C²M²*: uis(ex cuis- *P*)enda urbē *P¹CM*: uisendā urbem *RDA*: uisendo uel ad uisendam urbem dett.

8 1 Sthenium *PRC²MDA*: Stenium dett. et huc inclināt *Conway* usum constantem (Sten-) inscc. *Oscarum et Latinarum (It. Diall. Indices* iii et v) uix spernendum ratus; -nium *C* quattuor litterarum spatium uacuum relinquens 3 ab (pro a quod praebet ed. *Rom.* 1469) scripsi (ut iam *H. J. Mueller* 1907): abs *Gron.*: ais *P*: at secum *P²* (uel *P³*), sed super *T* paruum punctum uideri potest: a secum *CRM²*: a se *M*: a suo cum *DA?*: a sueto *Valla A^u?* Deci Magi *A^u Valla*: decim|agit *P*: decio ait *P²*(uel *P³*)*CRMDA*, cf. 7 et 25. 34. 11

societate aduersus Punicum foedus steterat, nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuueni Hannibalem 4 deprecando magis quam purgando placauit, uictusque patris precibus lacrimisque etiam ad cenam eum cum patre uocari iussit, cui conuiuio neminem Campanum praeterquam 5 hospites Vibelliumque Tauream, insignem bello uirum, adhibiturus erat. Epulari coeperunt de die, et conuiuium non 6 ex more Punico aut militari disciplina esse sed, ut in ciuitate atque etiam domo diti ac luxuriosa, omnibus uoluptatum inlecebris instructum. Vnus nec dominorum inuitatione 7 nec ipsius interdum Hannibalis Calaius filius perlici ad uinum potuit, ipse ualetudinem excusans patre animi quoque eius haud mirabilem perturbationem causante. Solis ferme 8 occasu patrem Calaium ex conuiuio egressum secutus filius, ubi in secretum—hortus erat posticis aedium partibus—peruenerunt, ‘consilium’ inquit ‘adfero, pater, quo non 9 ueniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem,

3 Punicum P^1CR^2 (*in ras.*)MDA : unicum P 4 patris PCRM
 DA : patriis *dett. aliq.* : Poenus *Ruperti* 6 Punico P^1 uel P^2CR
 MDA : plinio P domo M^7A^v Valla : modo PCRM : modo
 ac C^2 diti ac luxuriosa *Kreyssig, praeuntibus Sigonio (diuite) et Gronouio* (luxuriosa) : diuaduariosa PCRM : diu aduersariosa D : diu
 aduarios A (diu ad uarias hominum uoluptatum illecebras *Valla in contextu*) : diu ad uaria omnium uoluptatum M^7 inlecebris CM^7A
 (*sed ill.*) : incelebris PR^2 (*ubi -c- in ras.*)MD 7 Hannibalis C^2A^2 :
 hanniscalis C : Annibalis *Valla in contextu* : hannibicus $PM?$:
 Hannilis uel Annilis (*ut uid.*) P^2 uel P^3 : annilius R^1 (*in ras.*) M^4DA
 (ani-) Calaius PA : calai P^1 uel P^2C^2 (*ut supra*)RMD perlici
 ad uinum *Hcerwagen (u. Heraei Qu. Crit. p. 109) -li- pro -h-, -ci- pro -ol-,*
ad pro a scribens (cf. alia huius modi menda Putanea in hoc capite) :
 perholauiniim P : perhollauiniim P^2CRM (*sed -uium : -uinum M^4D*
(sed olla uinum) : per hollam uinum A : pelli ad uinum Valla : perPELLI
*ad potandum Madv. potuit Valla in contextu : potui PCRM*DA (*cf.*
 § 3) : potu C^x ipse PCRM : ipseque D : ipsique A perturbationem
 Valla : iter turbationem PCRM : inter turbationem A 8 conuiuio
 M^2A et P^x indistincte : conuinio P^2RMD (*sed hic ex a con-*) : sanguinio
 P (*ex . . . secretum om. C*) 9 ueniam CA Valla in contextu :
 uenia PC^x (*per ras.*)RMD defecimus A^2 Valla in cont., *dett. aliq.*
 (quo defecimus M^1 , *fort. ut secundam lectionem*) : fecimus PCRM

impetraturi ab Romanis sed in multo maiore dignitate et
 10 gratia simus Campani (futuri) quam unquam fuimus. Cum
 mirabundus pater quidnam id esset consilii quaereret, toga
 11 reiecta ab umero latus succinctum gladio nudat. 'Iam ego'
 inquit 'sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. Te
 id prius scire uolui, si forte abesse, dum facinus patratur,
 malles.

- 9 Quae ubi uidit audiuitque senex, uelut si iam agendis quae
 2 audiebat interesset, amens metu 'per ego te' inquit, 'fili,
 quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quae-
 soque ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda uelis.
 3 Paucae horae sunt intra quas iurantes per quidquid deorum
 est, dextrae dextras iungentes, fidem obstrinximus—ut
 sacratas fide manus, digressi a conloquio, extemplo in eum
 4 armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius
 Campanorum adhibitus es ab Hannibale,—ut eam ipsam
 mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio

9 impetraturi *A^v* (ut secundam lectionem; u. infra): impetraui *P*:
 impetrari *P²*(fort. *P¹*)*CRMDA*: sic *C⁴* dett. aliq. sed post Romanis
 addentes possit, et *Pal. 2*, addens queat ibidem: impetremus *A^v* *Lutерб.*:
 impetrare possumus dett. aliq.; *C⁴* sequuntur *Alsch. Weissenb.*, ut
 post sed inserentes: ueniam . . . impetrare . . . esse possumus (u. infra)
H. J. Mueller, bene sed *C²*(set)*DA*: et *PCRM* gratia *P¹*
 (satis indistincte) uel *P²CR²* in ras. *DA*: gratis *PR?M* simus *PC*
RMDA: esse possumus *H. J. Mueller* futuri quod post fuimus
 add. *Madv. post* Campani scribere malo: om. *PCRMDA* 10 reiecta
M⁴DA: reiecta *PRM*: recta *C*: erecta *C⁴* 11 abesse ed. *Frob.*
 1531: adesse *PCRMDA*

9 1 uidit audiuitque *CA*: uidit audiuiditque *PRM*: uidit aut diui-
 ditque *D* si iam *D^xA*: suam *PCRMD* quae *A²*: interque
PC?RMDA (interessetque *C⁴*) amens *A^v* *Gron.*: amen *PRM*:
 tamen *CDA* 2 parentibus *P¹CRMDA*: parentis *P*, cf. c. 4. 1
 3 ut *PCRMDA*: uis *Madv.*: et *Ruperti* fide manus *Iac. Gron.*: fide
 mansis *PCRMD*: fide mansissemus *A* dett. aliq.: fide mensis *M¹* uel
M² (ubi antea sacratis *M¹*): sacratis de mensis essemus *Valla* ed.
Par. 1513 armaremus *PCRMD*: armamus *A* *Ruperti*: armamur
Valla: armemus *Madv. u. inf.* 4 surgis ed. *Par. 1513*: iurgis
P: iurgiis *P²CRMD^x*(iugiis *D*)*A*: periuriis *A^v* (post armamur)
Valla cruentares *PCRMDA²*: cruentes *Ruperti*, sed cf. *Catull. 101.*
 3 et 4 (sc. consilium iam a filio delectum esse sperat pater): cruentare
A: cruentare uis *A²*, quod (om. prius ut) recepit *Valla*

meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit 5
 nihil sancti, non fides, non religio, non pietas; audeantur
 infanda, si non perniciem nobis cum scelere ferunt. Vnus 6
 adgressurus es Hannibalem? Quid illa turba tot liberorum
 seruorumque? Quid in unum intenti omnium oculi? Quid
 tot dextrae? Torpescent in amentia illa? Voltum ipsius 7
 Hannibalis, quem armati exercitus sustinere n(equeunt),
 quem horret populus Romanus, tu sustinebis? Vt alia auxilia
 desint, me ipsum ferire corpus meum opponentem pro
 corpore Hannibalis sustinebis? Atqui per meum pectus 8
 petendus ille tibi transfigendusque est. Sed hic te deterreri
 sine potius quam illic uinci. Valeant preces apud te meae,
 sicut pro te hodie ualuerunt.' Lacrimantem inde iuuenem 9
 cernens medium complectitur atque osculo haerens non ante
 precibus abstitit quam peruicit, ut gladium poneret fidemque
 daret nihil facturum tale. Tum iuuenis 'ego quidem' inquit, 10
 'quam patriae debeo pietatem exsoluam patri. Tuam doleo
 uicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen, semel 11
 cum defectionem inisti ab Romanis, iterum cum pacis cum
 Hannibale fuisti auctor, tertio hodie, cum restituendae

5 sit *PC*: si *P²* uel *P³RM²DA* 6 quid tot *CR²MDA*: quit tot
P²R: qui tot *P* torpescent *PCRMDA¹* uel *A²*: torpescentes *A*:
 torpescentne *dett. Sigonii* 7 sustinere n(equeunt) *Gron.*: sustinere n
P: sustinerem *R²M*: sustinere *M²*: sustinerent *CRD*: tremunt *A*
 (sane optime, si modo nobis contingere possit explicare quo modo haec
 uox, si genuina fuit, in sustinere corrupta sit; usum transitium et
 coniunctionem uerborum tremere et horrere ualde commendat 22. 27. 3).
 sustinere nequiuerit *Woelfflin.* ut alia *Drak.*: italis *P?*: talis *P¹*
 uel *P²CRMDA*: talia *C⁴*: et si alia *ed. Par.* 1513: et alia *Gron.*:
 ut ab aliis *Mayerhoefer* ferire *C⁴A²*: fere *PCRMA*: feri *M¹* uel
M²: om. *D* 8 atqui *ed. Rom.* 1469: atque (uel atq.) *PCRMDA*
 9 com(con)plectitur *P¹CR²M²DA*: conspexitur *P*: coniectitur
RM? (sed corr. *P¹* satis clare, -s- delens, et -l- supra scribens inter
 -p- et e-) 11 defectionem inisti *ed. Rom.* 1469 (probante *Alschefskio*):
 defectione | inissa *P*: defectione imissa (uel fort. d. missa) *P²RM*:
 defectione imissa (imm-) *CM¹* uel *M²DA^x*: defectionem immissa
D^xA: defectionis initae *dett. unus (Ber.)*: defectionis *Gron.* cf. *Heraei*
Crit. p. 57: nobis uerbum hic requiri uidetur tertio *PCR*
MDA: tertium *edd.* ante *Aldum* quos sequi mauolt *Madv.* nec nolit
Conway; sed cf. *Gell.* 11. 1; prudentiam *Pompei* ibi narratam non est

- 12 Romanis Capuae mora atque impedimentum es. Tu, patria,
 ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quo
 13 niam parens extorquet, recipe.' Haec cum dixisset, gladium
 in publicum trans maceriam horti abiecit et, quo minus res
 suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit.
- 10 Postero die senatus frequens datus Hannibali; ubi prima
 eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Cam-
 panis quod amicitiam suam Romanae societati praeposuis-
 2 [et] inter cetera magnifica promissa pollicitus breui caput
 Italiae omni Capuam fore iuraque inde cum ceteris populis
 3 Romanum etiam petiturum. unum esse exsortem Punicae
 amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Cam-
 panum neque dici debere, Magium Decium; eum postulare
 ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur senatusque
 4 consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt, quam-
 quam magnae parti et uir indignus ea calamitate et haud
 5 paruo initio minui uidebatur ius libertatis. Egressus curia
 in templo magistratuum consedit comprehendique Decium
 Magium atque ante pedes destitutum causam dicere iussit.
 6 Qui cum manente ferocia animi negaret lege foederis id cogi
 posse, tum iniectae catenae ducique ante lictorem in castra
 7 est iussus. Quoad capite aperto est ductus, contionabundus
 incessit, ad circumfusam undique multitudinem uociferans:
 'Habetis libertatem, Campani, quam petistis. Foro medio,
 luce clara, uidentibus uobis nulli Campanorum secundus

*secutus in Panthei fronte Agrippa uel Traianus, ubi tertium audacter
 inscriptum uidemus* 12 hostium inii *A. Rubenius, luculenter:*

hostrimini *P*: hosti minime *P*² (cf. *Heracii Crit. pp. 9 sqq. et praef.
 nostram Tom. ii, § 48*) *CRMDA* (sed arcem defendere uolebam hosti
 minime parcens *M*⁵*A*: id quod adagium nostrum probat, ἡλθίσιος ἡλθίων
 τικτεῖ) 13 horti *Sabellicus*: hosti *PCRMDA*: hosti' *C*⁴

10 2 et om. *M* (in fin. lineae) *C. L. Bauer, recte: vcl. PCRDA*
 pollicitus *PCRMDA*, more *Liuiano*: pollicetur *A*²: pollicitus est
Weissenb. petiturum *C*¹ uel *C*²*A*²*N*¹ (ut secundam lectionem):
 periturum *PCRMDAN*: pariturum *M*² 3 dedatur] hic pro a
 habet *M* α Beneuentanum quod uocatur 5 magistratum *M*²*A*:
 magistratum *PCRMD*: magistratus *ed. Par. 1510* 6 ante lictorem
PRMDA: ante auctorem *C*: a lictore *Koch, male*

uinctus ad mortem rapior. Quid uiolentius capta Capua 8 fieret? Ite obuiam Hannibali, exornate urbem diemque aduentus eius consécrate, ut hunc triumphum de ciue uestro spectetis.' Haec uociferanti, cum moueri uolgens uideretur, 9 obuolutum caput est ocusque rapi extra portam iussus. Ita in castra perducitur extemploque impositus in nauem et Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuae ex indignitate 10 rei orto senatum quoque paeniteret dediti principis et legatione missa ad repetendum eum aut negando rem quam primam peterent offendendi sibi noui socii aut tribuendo habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in dicione regum 11 erant. Ibi cum Magius ad statuam Ptolomaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandream ad Ptolomaeum, cum eum docuisset contra ius foederis uinctum 12 se ab Hannibale esse, uinclis liberatur, permissumque ut rediret seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Ca- 13 puam sibi tutam dicere et Romam eo tempore quo inter Romanos Campanosque bellum sit transfugae magis quam hospitis fore domicilium; nusquam malle quam in regno eius uiuere quem uindicem atque auctorem habeat libertatis.

Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis 11 Romam rediit responsumque ex scripto recitauit. Diui diuaeque in eo erant quibus quoque modo supplicaretur;

8 exornate *P¹CRMDA*: exornat *P* aduentus *A*: aduentu *PC^xRMD*: aduentū *C* 9 uociferanti *Ber.*, *Gron.*: uociferante *PCRMDA* 10 aut (*ante negando*) *Duk.*: nam ut *PCRMD*: ne aut *A* (*prob. Frigellio*, cf. 22. 11. 4): nam aut *M⁷* primam *Gron.*: primum *PCRMA* *prob. Conwaio*: om. *D* 11 nauem *CM¹ uel M²A*: naue *PRMD* regum *PC¹RMA*: regnum *CD*: regum Aegypti *Lipsius*: Aegypti *Ruperti* (*num sat Latine?*) erant *ed. Mogunt.* 1518: erat *PCRMDA* (*sc. Cnuto nostro Anglico hi reges potentiores erant!*) Alexandream *P*: Alexandriam *P²CRMDA* 12 cum *M Gron.*: dum *PCRMD¹* *pleniore calamo*, cf. 22. 10. 9 *adn. et inf. c.* 18. 13) *DA*; de dum *pro* cum cf. 21. 43. 1 permissumque *CDA*: permissum qui *PRM*

II 1 rediit *ed. Rom.* 1469: redit *P¹(ex redi P)CR²(redii ?R)MDA* diui diuaeque *I. Bekker*: diuidique *P*: diuinique *P²?CR*(diuini- quae *R)MDA?*: diuique *P^x*: diuinaque *A^v?* *ed. Rom.* 1469

2 tum : ' Si ita faxitis, Romani, uestrae res meliores faciliores-
 que erunt magisque ex sententia res publica uestra uobis
 3 procedet uictoriaque duelli populi Romani erit. Pythio
 Apollini re publica uestra bene gesta seruataque lucris
 meritis donum mittitote deque praeda manubiis spoliisque
 4 honorem habetote ; lasciuiam a uobis prohibetote.' Haec
 ubi ex Graeco carmine interpretata recitauit, tum dixit se
 oraculo egressum extemplo iis omnibus diuis rem diuinam
 5 ture ac uino fecisse, iussumque ab templi antistite, sicut
 coronatus laurea corona et oraculum adisset et rem diuinam
 fecisset, ita coronatum nauem adscendere nec ante deponere
 6 eam quam Romam peruenisset ; se, quaecumque imperata
 sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum coronam
 Romae in aram Apollinis deposuisse. Senatus decreuit ut
 eae res diuinae supplicationesque primo quoque tempore cum
 cura fierent.

7 Dum haec Romae atque (in) Italia geruntur, nuntius
 uictoriae ad Cannas Carthaginem uenerat Mago Hamilcaris
 filius, non ex ipsa acie a fratre missus sed retentus ali-
 quot dies in recipiendis ciuitatibus Bruttiorum quae de-
 8 ficiebant. Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in
 Italia a fratre exponit : cum sex imperatoribus eum, quorum
 quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint,
 9 cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse ; occidisse
 supra ducenta milia hostium, supra quinquaginta milia

3 lucris *PCRMDA* : e lucris *duce Creuerio Madv.* : de lucris *Weissenb.* : pro lucris *Damsté* mittitote *CA* : mittito *PRMD* 4 iis
PCRMA : his *D* 5 ab templi *Gron.* : atempli *P¹* (i in ras.) : ab
P²CRMDA : a templi *Madv.*, quem sequi malunt *Luchs et Conway*
 corona *PCRMA* : om. *D*, *secl. Tac. Gron.*, cf. 27. 37. 13 oraculum
A² : cornaeulum *PCRMA^d*(-ne-) *A* : cornaculum *M* 6 aram *PCRMA*
DA (cf. 1. 18. 8 ; 41. 20. 7) : ara *ed. Mediol.* 1478, *fort. recte* cf. 30. 39. 8
 7 in Italia *ed. Mediol.* 1478 : Italia *PCRMDA* quae *A²* :
 quaeq. *PCRMDA* : (ut) quaeque *Crevier* : Lucanorumque quae *Rie-*
mann : Apulorumque quae *Wcissenb.* : Apulorum Lucanorumque quae
Conway, lineam 17 litterarum amissam esse ratus 8 dictator *A^x*
dett. aliq. : dictatores *PCRMDA* 9 ducenta milia (uel *cc*) *PCR*
MDA quinquaginta milia (uel *l*) *PCRMA* : 1. *D*

cepisce. ex quattuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum toto amisso exercitu uix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum, 10 quae consularis potestas sit, fusum fugatum; dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Luca- 11 norum defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput non Campaniae modo sed post adflictam rem Romanam Can- nensi pugna Italiae sit, Hannibali se tradidisse. pro his 12 tantis totque uictoriis uerum esse grates deis immortalibus agi haberique.

Ad fidem deinde tam laetarum rerum effundi in uestibulo 12 curiae iussit anulos aureos, qui tantus acruus fuit ut metientibus dimidium supra tres modios explesse sint quidam auctores: fama tenuit quae propior uero est, haud plus 2 fuisse modio. Adiecit deinde uerbis, quo maioris cladis indicium esset, neminem nisi equitem, atque eorum ipso- rum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, quo 3 propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuuandum Hannibalem esse; procul enim ab domo mili- tiam esse, in media hostium terra; magnam uim frumenti 4 pecuniae absumi, et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita

9 *Post cepisse lineam supplet bina castra expugnasse (ex c. 12. 14) Luchs* 10 fugatum *PCRMDA* (cf. c. 12. 4): fugatumque *dett. alig.* 11 partim *PCRM* (u. *Gell.* 10. 13): partem *M²DA* se *om. PCRM DA*, add. post sit *A²*, ante tradidisse *M⁴*, post tradidisse *Alschefski*; sed lli post Hannibali habet *PM* quod del. *P¹* uel *P²M⁴* (u. de *P* et *M* 22. 60. 5; 23. 10. 12) 12 uerum esse grates *Gron.* (cf. e. g. 3. 40. 11): atrum esse graes *P*: sacrum (*cett. deletis*) *P²CRMDA*, subter quod lineam duxit *C²*: rerum sacrum *ed. Rom.* 1469: pro quo uerum sacrum *Glareanus, Modius*

12 1 ut metientibus *P¹CRMDA*: ut me ut metientibus *P* dimi- dium *PCRMDA*: *secl. Madv.* tamquam a *P²* scriptum mero editionis *Alschefskianae* errore inductus; (id quod *Val. Max.* et alii dixerunt nihil hic contra *Puteanum* testem ualere credimus) supra tres *Madv.* optime: super patris *PR* ut uid. (u. *Heraei Crit.* p. 82): super tris *P¹* (uel *P²*) *CR²M³* (ex supetris *M⁴DA* 2 adiecit *C^xM^xA²*: adiecit *PCRM* et *M^x* alter *DA* equitem *ed. Mogunt.* 1518: equitum *PC RMDA*: equites *Luterb.* 4 pecuniae *PCRMDA*: pecuniaeque *A²*: et pecuniae *Madv.* (1886); cf. c. 11. 10 et 22. 29. 11; contra, 21. 60. 4 *adm.* (c) acies *ed. Frob.* 1531: actis *PCRMDA*

- 5 uictoris etiam copias parte aliqua minuisse; mittendum
igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecu-
niam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico
militibus.
- 6 Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco,
uir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse
ratus, 'quid est, Hanno?' inquit; 'etiam nunc paenitet
7 belli suscepti aduersus Romanos? Iube dedi Hannibalem;
ueta in tam prosperis rebus grates deis immortalibus agi;
audiamus Romanum senatorem in Carthaginensium curia.'
- 8 Tum Hanno: 'Tacuissem hodie, patres conscripti, ne quid
in communi omnium gaudio minus laetum quod esset uobis
9 loquerer; nunc interroganti senatori, paeniteatne adhuc
suscepti aduersus Romanos belli, si reticeam, aut superbus
aut obnoxius uidear, quorum alterum est hominis alienae
10 libertatis obliti, alterum suae. Respondeam' inquit 'Himil-
coni non desisse paenitere me belli neque desitutum ante
inuictum uestrum imperatorem incusare quam finitum ali-
qua tolerabili condicione bellum uidero; nec mihi pacis
antiquae desiderium ulla alia res quam pax noua finiet.
- 11 Itaque ista quae modo Mago iactauit Himilconi ceterisque
Hannibalis satellitibus iam laeta sunt: mihi possunt laeta
esse, quia res bello bene gestae, si uolumus fortuna uti,
12 pacem nobis aequiorem dabunt; nam si praetermittimus
hoc tempus quo magis dare quam accipere possumus uideri
pacem, uereor ne haec quoque laetitia luxuriet nobis ac

6 paenitet *PCRMDA*: paenitet te *dett. tres* 8 patres (*p. p.*)
P¹A: *om.* *PR*: populi *C*: *f* (*i. e.* *s*) *M*, *imitatus quod se uidere*
credidit (*de M et P uid. c. 11, 11*) 9 paeniteatne *Alschevski*:
paeniteat me *PCRMDA*: paeniteatne me *ed. Rom. 1469* 10 re-
spondeam *P²CRM² uel M¹DA*, *cf. censeam 21. 18. 6 et uelim 22. 7. 4*:
respondead *P*: respondeant *M*: respondebo *det. unus (Ber.)*: re-
spondeo (*uel -ebo*) *Madv.* (*quem, de inquit. uide ad Cic. Fin. 5, 83*)
11 sunt *P* (*per ligaturam*) *CRMDA*: sint *C. L. Bauer quem seq. Luchs,*
Ruperti; sed si quid mutandum sit, inter satellitibus et iam inserere
si malit Conway, ipse tamen nihil mutandum esse ratus

uana euadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi 13
 exercitus hostium; mittite milites mihi. Quid aliud rogares,
 si esses uictus? Hostium cepi bina castra, praëdae uidelicet 14
 plena et commeatum; frumentum et pecuniam date. Quid
 aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne 15
 omnia ipse mirer—mihi quoque enim, quoniam respondi
 Himilconi, interrogare ius fasque est—uelim seu Himilco
 seu Mago respondeat, cum ad internecionem Romani
 imperii pugnatum ad Cannas sit constetque in defectione
 totam Italiam esse, primum, ecquis Latini nominis populus 16
 defecerit ad nos, deinde, ecquis homo ex quinque et tri-
 ginta tribubus ad Hannibalem transfugerit.' Cum utrum- 17
 que Mago negasset, 'hostium quidem ergo' inquit 'adhuc
 nimis multum superest. Sed multitudo ea quid animorum
 quidue spei habeat scire uelim.' Cum id nescire Mago 18
 diceret, 'Nihil facilius scitu est' inquit. 'Ecquos legatos
 ad Hannibalem Romani miserunt de pace? Ecquam
 denique mentionem pacis Romae factam esse allatum ad
 uos est?' Cum id quoque negasset, 'bellum igitur' inquit 2
 'tam integrum habemus quam habuimus qua die Hannibal
 in Italiam est transgressus. Quam uaria uictoria priore 3
 [Punico] bello fuerit plerique qui meminerimus supersumus.
 Nunquam terra marique magis prosperae res nostrae uisae
 sunt quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium

13 mittite A^2 : mitti $PRMDA$: mitte C 14 commeatum
Freinsh. et Gron.: commeatum $PCRMDA$ esses $P^1(uel P^2)CR$
 MDA : eius P 15 seu Mago *det. unus (Ber.)*: seo P : *om. P^2C*
 $RMDA$: *ord. inuerso* seu Mago seu Himilco $A^v Valla$ defectione
ed. Rom. 1469: defectionem $PCRMDA$ 16 ecquis A^2 : etquis
 $PCRMDA$ defecerit P^1CRMDA : defe P ecquis PRA^2 :
 et quis $CA^?$: haec quis MD tribubus C^4A : tribus $PCRMD$
 17 quidue CM^3DA : quodue PRM

13 1 scitu est $C^1 uel C^2A$: scitum est (scitumst P) P^2CRMD
 ecquos... ecquam *ed. Rom. 1469*: et quos... et quam $PCRMDA$
 2 tam A *dett. aliq.*: iam $PRMDA^x$ (*postea ras.*): *om. C* 3 Punico
 $PCRMDA$: *secl. Gron. recte, 'aut, si uis, subiice Romano uel*
Italico, uel pugnatum'; *cf. c. 43. 4*; *lectionem codicum tulatur Drak.*
 ad Poenos *c. 11. 11. laudans, aegre*

4 fuerunt; Lutatio et Postumio consulibus deuicti ad Aegates
insulas sumus. Quod si, id quod di omen auertant, nunc
quoque fortuna aliquid uariauerit, tum pacem speratis cum
5 uincemur, quam nunc cum uincimus dat nemo? Ego, si
quis de pace consullet seu deferenda hostibus seu acci-
pienda, habeo quid sententiae dicam; si de iis quae Mago
postulat refertis, nec uictoribus mitti attinere puto et fru-
strantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mit-
tenda esse.'

6 Haud multos mouit Hannonis oratio; nam et simulas
cum familia Barcina leuiorem auctorem faciebat et occupati
animi praesenti laetitia nihil quo uanius fieret gaudium suum
auribus admittebant debellatumque mox fore, si adniti
7 paulum uoluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit
senatus consultum ut Hannibali quattuor milia Numidarum
in supplementum mitterentur et quadraginta elephanti et
8 argenti talenta,† dictatorque cum Magone in Hispaniam prae-
missus est ad conducenda uiginti milia peditum, quattuor
milia equitum, quibus exercitus qui in Italia quique in
Hispania erant, supplerentur.

14 Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque
gesta; Romanos praeter insitam industriam animis fortuna
2 etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei quae per

4 uincemur *P*¹(*uel* *P*²)*C*⁴*R**M*: uincemus *PC*: uincimur *R*¹*M*⁷*D**A*
5 ego *P*: ergo *P*¹ *uel* *P*²*CRM**D**A* deferenda *P*¹(*ex* defenda
P)*CRM**D**A*: ferenda *Luchs*: de ferenda *Woelfflin*, male iis *A*^v:
his *PCRM**D**A* refertis *A*^v? *ed. Rom.* 1469: repertis *PCRM**D**A*:
mutato ordine nec rep. uictoribus *A*^v? *Valla* inani spe *Gron.*:
inanique *PCM*: inaniaque *P*² *uel* *P*¹*C*⁴*R*(*hi duo quae*)*M*⁷*D*: inania
A: inani uictoria *ed. Rom.* 1469 7 quattuor milia (∞ ∞ ∞ ∞)
Numidarum *PC*: quadraginta Numidarum ∞ | *A* (*add.* milia *A*²):
xl (*uel* xxxx) numidarum *RMD* (xxxx *M*⁷): uiginti peditum quat-
tuor N. milia c. 32. 5 *conferens*, *Drak.* talenta *PCRM**D**A*;
numerus recte requirunt Muretus et docti alii cf. c. 32. 5 (talenta v *hic*
Weissenb. et Madv.) 8 dictatorque *PCRM**D**A* (*sed in P nunc est*
supra R macula atramenti et nescio quae littera (*C uel T?*; *supra q.*
quoque linea tenuis: silet Luchs); *quod uix defendit Sigonius Catonem*
ap. Gell. 10. 24. 7 citando; proprium nomen latere primus suspicatus
est Fischer: Bostarque Weissenb.: Carthaloque Madv. (optime)

eum agenda esset deerat, et dictator M. Iunius Pera, rebus diuinis perfectis latoque, ut solet, ad populum ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant et seruorum dilectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum prope desperatae rei publicae auxilium—cum 3 honesta utilibus cedunt—descendit edixitque qui capitalem fraudem ausi quique pecuniae iudicati in uinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolui iussurum. Ea sex milia hominum Gallicis spoliis, 4 quae triumpho C. Flamini tralata erant, armauit, itaque cum uiginti quinque milibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Hannibal Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum 5 animos partim spe, partim metu nequiquam temptasset, in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter statim, 6 quia non desperabat uoluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum quae pati aut timere possent praetermissurus. Senatus ac maxime primores eius in societate Romana cum fide perstare; plebs nouarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse metumque agrorum populationis et patienda in obsidione multa grauia indignaque proponere animo; neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, 8 resisti multitudini concitatae non posse, secunda simulando dilationem mali inueniunt. Placere enim sibi defectionem ad 9 Hannibalem simulant; quibus autem condicionibus in foedus

14 2 Pera *Gron. ex Val. Max. 7. 6. 1 et 2. 4. 7 et Fast. Cap. (C. I. L. i², p. 46)*: per *PCRMA*: del. *M²DA^x dett. aliq.* 3 pecuniae ed. *Par. 1513*: pecunia *PCRMDA* 4 tralata *PCRM*: translata *C²DA* 5 Nolanum *P²CM*: notalum *P*: noianum *RD* 6 ut *Glareanus*: et ut *PCRMDA* 7 esse *DA*: essem *P* (*sed infra* proponere): esset *P²CRM* patienda *PC²M⁸(ut secundam lectionem)* *A²*: petenda *P²RMDA*: patenda *C* 8 propalam *A² dett. aliq.*: prolata *PCRMDA*: prolata *C^x*: *add. contra A^x?* secunda simulando *CM⁷*: secunda simulanda simulando *PRMA* (*cf. 22. 28. 9 adu.*): secundam simulandam *D*: sed clam simulando *A² uel A⁶ dett. aliq.*: obsecundando (*uel ut C*) *Gron.*

- 10 amicitiamque nouam transeant, parum constare. Ita spatio
sumpto legatos propere ad praetorem Romanum M[arcellum]
Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt docentque
quanto in discrimine sit Nolana res : agrum Hannibalis esse
11 et Poenorum, urbem extemplo futuram ni subueniatur ; con-
cedendo plebei senatum ubi uelint defecturos se, ne deficere
12 praefestinent effecisse. Marcellus conlaudatis Nolanis
eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit ;
interim celari quae secum acta essent spemque omnem
13 auxilii Romani. Ipse a Casilino Caiatiam petit atque inde
Vturno amni traiecto per agrum Saticulanum Trebianum-
que super Suessulam per montes Nolam peruenit.
- 15 Sub aduentum praetoris Romani Poenus agro Nolano
excessit et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus
maritimi oppidi potiundi, quo cursus nauibus tutus ex Africa
2 esset ; ceterum postquam Neapolim a praefecto Romano
teneri accepit—M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis
accitus—Neapoli quoque, sicut Nola, omissa petit Nuceriam.
3 Eam cum aliquamdiu circumsedisset, saepe ui, saepe sollici-
tandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum
in deditionem accepit, pactus ut inermes cum singulis abirent
4 uestimentis. Deinde ut qui a principio mitis omnibus Italicis
praeter Romanos uideri uellet, praemia atque honores qui
5 remanserint ac militare secum uoluissent proposuit. Nec ea

10 Marcum Claudium *scripsi* cf. 26. 22. 13 et 25. 7. 4 : mar|cellum
Claudium *PCRMDA* : Claudium Marcellum *ordine per lineas mutato P¹*

Casilini *P¹* : casilini cum marcellum Claudium qui casilini *P* (*ubi
inter cu et m spatium minimum*) 12 auxilii *CM⁵A^x* : auxilio
PRMDA 13 Caiatiam *Stier* : galatiam *PCRMA* (ca- *A^w*) : gala-
tiamque *D* per *Otto* (1839) : perque *PCRMDA* (*quod mauolt
Conway*) Saticulanum *A¹* uel *A^x* : sauculanum *PC²(e saul- C)*
RM (cf. c. 15. 1 ; 24. 14. 7 et 16. 13) : saticulum *D* Trebianumque
PC (sed *trab-RMDA* (sed *trebeia-*) : Trebullanumque *Cluuerius*

15 1 maritimi *A^v Valla* : mariumi *P* (*ut Sauc- pro Satic- c. 14. 13*) :
marini *P¹* uel *P²CRMDA* 2 nola *M¹A^v Valla* : nolano *PCRMDA*

4 remanserint *Lov. 5* (cf. § 12 et c. 6. 8 ; 1. 50. 4 ; 2. 9. 6) : reman-
serant *PC¹(ex-at C)RMDA* : remansissent *ed. Rom. 1469* : remanerent
uel remanere *Gron. ; de temporibus in Or. Obl. Liutiana u. sis
c. 43. 12 adn.* 5 nec *RM¹A* : ne *PC¹(ex nea)R²MD*

spe quemquam tenuit; dilapsi omnes, quocumque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nola Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte 6 primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nucerina praeda militi data est, urbs direpta atque incensa.

Nola Marcellus non sui magis fiducia praesidii quam 7 uoluntate principum habebat; plebs timebatur et ante omnes L. Bantius, quem conscientia temptatae defectionis ac metus a praetore Romano nunc ad prodicionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat 8 iuuenis acer et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in aceruo caesorum corporum inuentum curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remisit. Ob eius gratiam meriti rem 9 Nolanam in ius dicionemque dare uoluerat Poeno, anxiumque eum et sollicitum cura nouandi res praetor cernebat. Ceterum cum aut poena cohibendus esset aut beneficio con- 10 ciliandus, sibi adsumpsisse quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat: multos eum inuidos inter populares habere inde existimatu 11 facile esse quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit quam multa eius egregia facinora militaria essent; sed qui in 12 Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius uirtutem esse. multos sibi qui cum eo stipendia fecerint, referre qui uir esset ille quaeque et quotiens pericula pro salute ac

5 quocumque *PCRMDA*: quo quemque *Gron.* (*optime sed uix necess.*) Nola *CM²DA* uel *A¹*: notam *PRMA*? 6 Nucerina scripsi: nucerina *PCRMDA*: nucerinae *ed. Rom.* 1469 7 quem *DA*: q. (*i. e.* que) *PCRMD*: qui *M¹*: *del. C^x* conscientia temptatae *Gron.*: conscientia atemptatae *dett. unus (N. Hearnii)*: consensuatem | tatem *P*: consensu adtemptantem *P²* (*sed -tan- P¹ ut puto*) *C* (*sed -sum et tempt-*) *RMD* (*hi duo tempt-*): consensu ac temptantem *A* (*-te A^x*) ad id *Gron.*: adie *P*: ea die *P²CRMDA* 9 dicionemque *PCMA*: dicionem *P^x* (*P¹? uel P²?*) *RM¹D*; hoc si fuit in archetypo, lege ius solum et cf. c. 14. 8 et 21. 35. 3 *adn.* 12 militauerit... fecerint (cf. § 4) *ed. Rom.* 1469: militauerat... fecerant *PCRMDA*

13 dignitate populi Romani adisset, utique Cannensi proelio
 non prius pugna abstiterit quam prope exsanguis ruina
 superincidentium uirorum equorum armorumque sit oppres-
 14 sus. 'Itaque macte uirtute esto' inquit. 'Apud me tibi
 omnis honos atque omne praemium erit et, quo frequentior
 mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolu-
 15 mento esse.' Laetoque iuueni promissis equum eximium
 dono dat bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet;
 lictoribus imperat ut eum se adire quotiens uelit patiantur.
 16 Hac comitate Marcelli ferocis iuuenis animus adeo est molli-
 tus ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius
 iuuerit.

2 Cum Hannibal ad portas esset—Nolam enim rursus a
 Nuceria mouit castra—plebesque Nolana de integro ad de-
 3 fectionem spectaret, Marcellus sub aduentum hostium intra
 muros se recepit, non castris metuens sed ne prodendae
 urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret.
 4 Instrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro
 moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. Proelia hinc
 parua inter urbem castraque et uario euentu fiebant, quia
 duces nec prohibere paucos temere prouocantes nec dare
 5 signum uniuersae pugnae uolebant. In hac cotidiana duorum
 exercituum statione principes Nolanorum nuntiant Marcello
 6 nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri statutumque
 esse ut, cum Romana acies egressa portis foret, impedimenta
 eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas
 murosque occuparent, ut potentes rerum suarum atque urbis

15 dono *A^x ed. Mogunt. 1518: ex dono PCRMDA*

16 4 utrimque *C²M⁶DA*: utrique *PCRM* coeptae Romanorum
A^v Valla: romanorum coeptae *PCRMDA* (*sed hi duo cepte*) prouo-
 cantes *M¹ uel M²A^x (uel A^v)*, probant *Drak. Crev. Frigell. recte (cf.*
23. 4. 1; 24. 24. 9): procantis *PCR[?]M*: rogantis *P²(ut uid. ; qui*
punctum supra P et caudam litterae C addit)R^x(ex progantis R?)DA:
 procurrentes '*posses etiam recipere*' *Drak.*: procursantes *Luchs*
 5 cotidiana *Gron. (cf. 3. 36. 2 adn.)*: coditia iam *P*: comitia iam
P²C⁷RMDA: continua iam *C⁴*: comitiaria *A²*: cotidiana iam *Alschefski*
 6 foret *Gron.*: iret *PCRMDA*: staret (*uel in acie staret*) *Weissenb.*

Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nuntiata 7
 Marcello sunt, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam
 aliqui motus in urbe oreretur, fortunam pugnae experiri
 statuit. Ad tres portas in hostes uersas tripartito exercitum 8
 instruxit; impedimenta subsequi iussit, calones lixasque et
 inualidos milites uallum ferre. Media porta robora legionum
 et Romanos equites, duabus circa portis novos milites
 leuemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani 9
 muros portasque adire uetiti subsidiaque destinata impedi-
 mentis data, ne occupatis proelio legionibus in ea impetus
 fieret. Ita instructi intra portas stabant.

Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, ad 10
 multum diei in acie stanti primo miraculo esse quod nec
 exercitus Romanus porta egrederetur nec armatus quisquam
 in muris esset. Ratus deinde prodita conloquia esse metu- 11
 que resides factos, partem militum in castra remittit iussos
 propere apparatus omnem oppugnandae urbis in primam
 aciem adferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum
 aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque 12
 ministeria discursu trepidat ad prima signa succeditque ad
 muros acies, patefacta repente porta Marcellus signa canere
 clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto
 maximo possent impetu in hostem erumpere iubet. Satis 13
 terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum dua-
 bus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in
 cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calones- 14
 que et alia turba custodiae impedimentorum adposita, ut

7 in urbe *Weissenb.*, u. 21. 62. 7 *adu.*: iniurise *P*: iniuris *P²CR*
DA?: imuris (*sic*) *M* (c. 19. 17 *adu.*): in uiris *C⁴*: in muris *A^x* *dett.*
alig.: intus *A^x* *dett. alig.* 8 sociorum *D A^o?Valla*: suorum *PCR*

MA 9 data uel destinata *secl. Crevier sed ambo rectissime PCRMDA*

10 ad *RM²DA*: at *P²CR¹M*: ac *P* 12 dum *Gron.*: um *P* (*sic*):
 tum *P²CRMD*: moxque *A* *dett. pler.* trepidat *PCRMDA*: trepi-
 dant *Luchs* primum deinde equites *bis P*: *secludit secundum P¹*

13 aciem *P¹* (uel *P²*) *CRMDA*: pacem *P* intulerant *P¹* (uel
P²) *CRMDA*: intuleram *P*

paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente
 15 exercitus speciem fecerit. Vix equidem ausim adfirmare,
 quod quidam auctores sunt, duo milia et octingentos hostium
 16 caesos non plus quingentis Romanorum amissis; sed, siue
 tanta siue minor uictoria fuit, ingens eo die res ac nescio an
 maxima illo bello gesta sit; non uinci enim ab Hannibale
 [uinentibus] difficilior fuit quam postea uincere.

17 Hannibal spe potiundae Nolae adempta cum Acerras
 recessisset, Marcellus extemplo clausis portis custodibusque
 dispositis ne quis egrederetur quaestionem in foro de iis qui
 2 clam in conloquiis hostium fuerant habuit. Supra septua-
 ginta damnatos prodicionis securi percussit bonaque eorum
 3 iussit publica populi Romani esse et summa rerum senatui
 tradita cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris
 4 positus consedit. Poenus Acerras primum ad uoluntariam
 deditionem conatus perlicere, inde postquam obstinatos
 uidet, obsidere atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis
 5 plus animi quam uirium erat; itaque desperata tutela urbis,
 ut circumuallari moenia uiderunt, priusquam continuarentur

14 repente *P*¹(ex reperte *P*)*CRMDA* fecerit *PCRMDA*: fecerint *ed. Mogunt.* 1518 15 quingentis (*i. e. Ø*) *P*: *V. C*¹ in *ras.*: *om. RMDA*: uno *A*^x amissis; sed *Alschefski*, *scite*, *cf. c. 19. 4 adn.*: amississet *PR^xMD?*: amississe *CM^x* (*et sic cum Romanum pro Romanorum Gron.*): amississe sed *A*: amissum esse *A*^x (*fort. A*^v) 16 illo *M*³*A*: illa *PCRMD*, sed in *P* supra a est punctum a *P*¹, ut puto, additum sit *PCRMDA*: est *Freinsheim*: fuit *J. Perizonius* [uinentibus] *Doniatium sequens seclusi*: *ret. PCRMDA*: tum uel tunc uinentibus *dett. tres, Ruperti* (*sed non de uno aliquo tempore dicit Livius*): uinci solitis (*uel suetis cf. c. 40. 10*) *A*^v *Valla*: uinci timentibus *Weissenb.*, quod probat *Conway* (*praecipue quia in M littera -e- et litterae -n- prima hasta pleniore calamo scribuntur, cf. c. 10. 12 adn.*): uincere discentibus *dubit. Madv.*: alia alii

17 4 inde hic ante postquam scripsi tamquam ex margine, in quem exciderat, interposita xviii litterarum linea exceptum a *P*: post obstinatos scribunt *PCRMDA* (*sed hic uidit inde obstinatos ordine mutato*); post obsidere *Ber. ed. Mogunt.* 1518 ante obsidere *H. J. Mueller*: in fide *Patsche*: in *sc Luterb.* 1906: in dies *Frigell.*; sed cum primum praecedat requiri uidetur inde [Sub d in inde posuit punctum *M*¹ quod extemplo non erasit sed digito impresso elisit]. 5 desperata *P*³? *CRDA*: despera *P*: despere *P*²: desperaeta *M*: despera a *M*¹: desperati a *M*⁷ uel *M*²

hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per uias inuiasque qua quemque 6 aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

Hannibal Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino 7 dictatorem Romanum legionesque acciri nuntiassent, ne quid noui tam propinquis hostium castris Capuae quoque occurreret, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore 8 quingenti Praenestini habebant cum paucis Romanis Latinisque nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Praeneste ad diem dilectu, serius profecti 9 domo cum Casilinum ante famam aduersae pugnae uenissent et aliis adgregantibus sese Romanis sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent, auertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnae. Ibi cum dies aliquot, 10 suspecti Campanis timentesque, cauendis ac struendis in uicem insidiis traduxissent, ut de Capuae defectione agi accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis

6 aut (cons.) CMDA : a P : au P²R error PCRM, repos. Crev. : terror DA 7 a Casilino A² Valla (i. e. a Casilinatibus ut in 8. 11. 3, uel fort. ut in c. 19. 5) : a Casino PCRMDA : ad Casilinum H. J. Mueller acciri temptant (ex nouas acciri A^v Valla, cf. 22. 32. 8) : accipi M : nimis accipi PCRM^aDA : eminus aspicere Lipsius : pro nimis coniciunt, e. g. a Sidicinis Weissenb., uanis minis Frigell, usque Brakman, laetis animis Novák, sed melius nouas quod scribit Valla nuntiassent PCRMDA : nuntiatum esset A² text. Vallae ne quid noui temptant : ne quis PCRMDA : ne quid Lipsius occurreret Lipsius : orere|currunt P : re|currunt P² (uel P¹) et sic CRM : recurrerunt D : recurrant A : recurat A² Aldus : recurreret C⁴ : oreretur motus (c. 16. 7) uel ne quid . . . moueretur (quod probat Madv.) Gron. : similia alii (cum Lipsii lectione cf. Tac. Ag. 2 'ne quid honestum occurreret') ; scil. codicem Puteani parentem legens nescio quis c. 16. 7 respexit et lucubrationis suae fructum motus oreretur in marg. scripsit 8 eo P¹ uel P²CRMDA : om. P quingenti (i. e. Ø) PCR in ras. D : om. MA contulerat PCRMDA : compulerat Douiat. non male (cf. § 11) 9 adgregantibus Crev. : adgregantur PCRMD : aggarent A cum (satis) PCRMDA : secl. Riemann 10 suspecti A^v Valla : suscepti PCRMDA ut Crev. : ita PCRMDA : atque (cum haberent infra) Fabri certo C²DA : certa PCRM habuere M¹ uel M² : habere PCRMDA : haberent Lov. 5

- nocte oppidanis partem urbis, quae cis Volturnum est—eo enim diuiditur amni—occupauere idque praesidii Casilini
 11 habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines
 12 quadringenti sexaginta, eodem nuntio quo Praenestini paucos
 ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum
 ad tam exigua moenia et flumine altera parte cincta tuenda
 erat : penuria frumenti, nimium etiam ut uideretur hominum,
 efficiebat.
- 18 Hannibal cum iam inde haud procul esset, Gaetulorum cum
 praefecto nomine Isalca praemittit ac primo, si fiat conloqui
 copia, uerbis benignis ad portas aperiundas praesidiumque
 accipiendum perlicere iubet : si in pertinacia perstent, ui rem
 2 gerere ac temptare si qua parte inuadere urbem possit. Vbi
 ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo uisa; metu-
 que concessum barbarus ratus moliri portas et claustra refrin-
 3 gere parat, cum patefactis repente portis cohortes duae, ad
 id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt stra-
 4 gemque hostium faciunt. Ita primis repulsis Maharbal cum
 maiore robore uirorum missus nec ipse eruptionem cohortium
 5 sustinuit. Postremo Hannibal castris ante ipsa moenia
 oppositis paruam urbem paruumque praesidium summa ui
 atque omnibus copiis oppugnare parat, ac dum instat laces-
 sitque corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites
 et promptissimum quemque e muro turribusque ictos amisit.
 6 Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito
 prope interclusit trepidosque compulit in urbem satis multis

10 urbis P^1 (uel P^2) $CRMDA$: urbi P , cf. cc. 18. 8; 22. 3; 45. 1; et
 22. 10. 10; 24. 16. 9; 25. 27. 5 et 33. 10 cis Gron. : ci P : circa
 P^2CRMD : citra A praesidii Iac. Gron. : praesidi P : praesidium
 P^2 uel P^3CRMDA 12 moenia $PCRMDA$: moenibus *Pluygers*

18 1 Isalca ed. Ven. 1470 : isisalcae P (nominiae isi-) : isisalca P^1C
 RM (ubi nomina ei sisalca) A : is . . . (*sp. vi uel vii litt. relicto*) D
 si in A^x dett. aliq. : sin $PCRMA$: si im- D ui Heerwagen : ut
 $PCRMDA$: del. A^x 2 solitudo M^1DA : sollicitudo $PCRM$
 3 tumultu $P^1CR^1M^1$ uel M^2DA : tumulum P : tumultum RM 5 oppo-
 sitis $PCRMDA$, cf. 37. 39. 9 : positus *Lov. 4, Madv., Conway*
 6 agmine PM^1A^x : in agmine P^2 (uel P^3) $CRMDA$

ut ex tanta paucitate interfectis ; plures cecidissent ni nox
 proelio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppu- 7
 gnandum accenduntur, utique postquam corona aurea muralis
 proposita est atque ipse dux castelli plano loco positi segnem
 oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum
 Trasumennique et Trebiae singulos admonens uniuer-
 sosque. Inde uineae quoque coeptae agi cuniculique ; nec 8
 ad uarios conatus hostium aut uis ulla aut ars deerat sociis
 Romanorum. Propugnacula aduersus uineas statuere, trans- 9
 uersis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam
 coeptis obuiam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab
 incepto auertit, castrisque communitis ac praesidio modico
 imposito, ne omissa res uideretur, in hiberna Capuam
 concessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, 10
 aduersus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis
 inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali uicerat 11
 uis, perdidere nimia bona ac uoluptates immodicae, et eo im-
 pensius quo auidius ex insolentia in eas se merserant. Som- 12
 nus enim et uinum et epulae et scorta balineaque et otium
 consuetudine in dies blandius ita eneruauerunt corpora
 animosque ut magis deinde praeteritae uictoriae eos quam
 praesentes tutarentur uires, maiusque id peccatum ducis 13
 apud peritos artium militarium haberetur quam quod non ex
 Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset ; illa
 enim cunctatio distulisse modo uictoriam uideri potuit, hic
 error uires ademisse ad uincendum. Itaque hercule, uelut 14

7 exprobrabat *P¹CRMDA* : expugnationem sangun | brabat *P*
 Trasumennique *u. ad 22. 4. 1* : Thrasymenique *PCRMDA* 8 socii
Gron. (cf. c. 17. 10) : socii *PCRMDA Edd. uet. Frig. cum seq. coniun-*
gentes : ab sociis *Luchs* 9 excipere *M³A²* : excepere *PCRMD*
 10 ac diu duratum *M⁷ ex* ac diu dra- uel ac di dura- *M¹* : ad diu duratum
P¹(uel P²)RM (adiniuratum *R¹ quod uoluisse olim P² puto*) : adiura-
 tum *C (sed supra i add. b C², i. e. abiuratum)* : ac diu durantem *DA*
 13 maiusque *A^v Valla* : manusque *PCRM (ubi -n- plen. calamo, cf. c. 10.*
 12 *adn.) DA*

si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae
 15 disciplinae tenuit. Nam et redierunt plerique scortis impli-
 citi et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, uiaque
 et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus
 16 animisque deficiebant, et deinde per omne aestiuorum tempus
 magna pars sine com meatibus ab signis dilabebantur neque
 aliae latebrae quam Capua desertoribus erant.

19 Ceterum mitesciente iam hieme educto ex hibernis milite
 2 Casilinum redit, ubi, quamquam ab oppugnatione cessatum
 erat, obsidio tamen continua oppidanos praesidiumque ad
 3 ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius
 praeerat dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto
 4 Romam. Marcellum et ipsum cupientem ferre auxilium ob-
 sessis et Volturnus amnis inflatus aquis et preces Nolanorum
 Acerranorumque tenebant, Campanos timentium si praesi-
 5 dium Romanum abscessisset. Gracchus adsidens tantum
 Casilino, quia praedictum erat dictatoris ne quid absente eo
 rei gereret, nihil mouebat, quamquam quae facile omnem pa-
 6 tientiam uincerent nuntiabantur a Casilino; nam et praeci-
 pitasse se quosdam non tolerantes famem constabat et stare
 inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus
 7 praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, cum neque pugnam
 conserere dictatoris iniussu auderet—pugnandum autem esse,
 si palam frumentum importaret, uidebat—neque clam im-
 8 portandi spes esset, farre ex agris circa undique conuecto
 cum complura dolia complisset, nuntium ad magistratum
 Casilinum misit ut exciperent dolia quae amnis deferret.
 9 Insequenti nocte intentis omnibus in flumen ac spem ab

15 sub *CA*: sup *PRMD*

19 1 redit *PCRMDA*: rediit *Lov.* 2 3 dictatore *PC²M¹A*:
 dictator *P¹* uel *P²CRMD* 4 ob(op-)sessis et *PA²*: ob(op-)sessit
 set (*P²* uel) *P³C?R*: obsessit et *M*: obsessis. sed *DA*: obsedit *C⁴*
 nolanorum acerranorumque (uel Acerranorum Nolanorumque)
Riemann, cf. 21. 60. 4 *adn.* (c): nolanorum acerranorum *P*: in medio
add. adque *P³CRMD*: *ibid.* *add.* atque *A* timentium *PR?A²*:
 timentis (uel -tes) *P²* uel *P³R¹MDA?* sed -is plen. calamo *M* (c. 10.
 12 *adn.*) 9 ac spem *PCRMDA*: ad spem *dett.* *tres*

nuntio Romano factam dolia medio missa anni defluerunt ;
 aequaliter inter omnes frumentum diuisum. Id postero 10
 quoque die ac tertio factum est ; nocte et mittebantur et
 perueniebant ; eo custodias hostium fallebant. Imbribus 11
 deinde continuis citatior solito annis transuerso uertice dolia
 impulit ad ripam quam hostes seruabant. Ibi haerentia
 inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nuntiatumque Han-
 nibali est et deinde intentiore custodia cautum ne quid
 falleret Volturmo ad urbem missum. Nuces tamen fusae ab 12
 Romanis castris, cum medio anni ad Casilinum defluerent,
 cratibus excipiebantur.

Postremo ad id uentum inopiae est, ut lora detractasque 13
 scutis pelles, ubi feruida mollissent aqua, mandere conaren-
 tur nec muribus alioque animali abstinerent et omne herba-
 rum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. Et 14
 cum hostes obarassent quidquid herbidi terreni extra murum
 erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal 'eone usque
 dum ea nascuntur ad Casilinum sessurus sum ?' exclamaret ;
 et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum de- 15
 mum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum.
 Septunces auri in singulos pretium conuenit. Fide accepta 16
 tradiderunt sese. Donec omne aurum persolutum est, in
 uinculis habiti ; tum remissi summa cum fide. Id uerius 17
 est quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prae-
 nestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta qui
 in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque

9 aequaliter *P*¹(*ut puto*)*CRMDA*, cf. 21. 60. 4 *adn.* (a) : aequaliterque
*P*¹³ mandere *CM*¹*DA* : mandare *PRM* radicumque *P*¹*CR*¹*DA* :
 adicitumque *P* : radi *R* : aditumque *M* (*sed -i- pleniore calamo*, cf. § 4)
 14 herbidi *A*² *Facius et Panormita* : herbi *PCRMDA* : herbidum
A^v *ut uid.* nascuntur *PCRMDA* (cf. *cum Frigell.* 8. 7. 7 ; 22. 29. 9 ;
uix aliter 27. 42. 13) : nascantur *ed. Rom.* 1469 sum *P*¹*CRMDA* :
 sum est *P*^{15, 16} exclamaret ; et qui *ed. Rom.* 1469 : exclamare
 et qui *P* : exclamaret qui *P*¹(*uel P*²)*CRMDA* 16 remissi *PCR*
MDA : emissi *Luchs duce Titio* summa cum *Rob. Titius* : cumas
 cum *PCRMDA* : donos cum *Weissenb.* 17 minus *PCRMDA* :
 haud minus *Lov.* 4 et 5 *Madv. fort. recte* ; in *M* fuerunt minus dimi-

- absumpsit : ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo
 18 M. Anicio—scriba is antea fuerat—redierunt. Statua eius
 indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga,
 uelato capite, [et tria signa] cum titulo lamnae aeneae in-
 scripto, M. Anicium pro militibus qui Casilini in praesidio
 fuerint uotum soluisse. Idem titulus tribus signis in aede
 20 Fortunae positus fuit subiectus. Casilinum oppidum reddi-
 tum Campanis est, firmatum septingentorum militum de
 exercitu Hannibalis praesidio, ne, ubi Poenus inde absces-
 2 sisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus
 Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae uaca-
 tionem decreuit ; ciuitate cum donarentur ob uirtutem, non
 3 mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia
 nec ipsorum monumento ullo est illustratus nec decreto
 Romanorum.
- 4 Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Brutiis manserant
 in amicitia Romana, non Carthaginienses modo qui regio-
 nem obtinebant sed Bruttii quoque ceteri ob separata ab se
 5 consilia oppugnabant. Quibus cum obsistere malis nequi-
 rent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum
 miserunt. Quorum preces lacrimaeque—in questus enim
 flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in uesti-
 bulo curiae profuderunt—ingentem misericordiam patribus
 6 ac populo mouerunt, consultique iterum a M. Aemilio prae-
 tore patres circumspectis omnibus imperii uiribus fateri
 coacti nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire

maioribus litteris et largiore in spatio scripta, ut persaepe ubi scriba hic optimus de lectione Puteana dubitabat ; cf. cc. 16. 7 sup. ; 22. 4 et 46. 8 inf. et 24. 4. 2 ; 24. 7. 11 ; 24. 8. 1 et 10 ; 24. 28. 4 ; 24. 37. 7 ; 25. 3. 18 ; 25. 7. 3 ; 26. 44. 5 ; 26. 51. 2 et 7 18 [et tria signa] *PCRMDA : del. Ulrich (progr. Zurich 1816)* soluisse *Madv.* : uoluisse *PRM* : uoluisse *CM¹DA*

20 3 quia *P* (non qui ut adfirmat *Luchs*, in *ed. Min.* 1888) 4 sed *M²DA* : ex *PCRM* 5 Petelini *M¹D* (ut in § 7 *P*), *uid. Conuainum Ital. Dialects* 11 A, p. 6 : petellini *PCRMA* 6 a *C²M¹* nel *M²* : *om. PCRMDA* iam *PCRMDA^v* : tam *A* fort. recte, ut putat *Madv.*

domum fideque ad ultimum expleta consulera sibimet ipsos
in reliquum (pro) praesenti fortuna iusserunt. Haec post- 7
quam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente maeror
pauorque senatum eorum cepit ut pars profugiendi qua
quisque posset ac deserendae urbis auctores essent, pars, 8
quando deserti a ueteribus sociis essent, adiungendi se
ceteris (Bruttiis ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen 9
ea pars quae nihil raptim nec temere agendum consulen-
dumque de integro censuit. Relata postero die per mino- 10
rem trepidationem re tenuerunt optimates ut conuectis
omnibus ex agris urbem ac muros firmarent.

Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardiniaque Ro- 21
mam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacili propraetoris in
senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem cum classe ex 2
Africa Lilybaeum uenisse; ipsum grauiter saucium in dis-
crimine ultimo uitae esse; militi ac naualibus sociis neque
stipendium neque frumentum ad diem dari neque unde
detur esse; magno opere suadere ut quam primum ea mit- 3
tantur, sibique, si ita uideatur, ex nouis praetoribus succes-
sorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque 4
ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta.
Responsum utrique non esse unde mitteretur, iussique ipsi
classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius ad 5

6 reliquum *RMD*: reliquom *PC*²: reliquo n *C*: om. *A* pro
add. Madv.: om. *PCRMDA*: in *ed. Rom.*, 1469 8 dedendi *P*:
dedendos *P*² uel *P*³*C*¹*R*²(*ex* dedendo *R*)*MDA*: dedendis *C*: dedendi
se malit Conway 10 relata *Crev.*: relaxa *PRM*: relaxata *P*² uel
*P*³*CR*¹*M*³*DA*: relaxati *C*²: re laxata *dett.* re tenuerunt *dett.*
duo ed. Rom., 1472 *Crev.*: retinuerunt *PCR*⁴(*per ras.*)*DA*: resti-
nuerunt *M*: tenuerunt *dett. aliq.*

21 1 T. Otacili (*sed* -ii) *A*: totacilii *P*: (toacilii uel potius, ut puto)
t'acilii *P*²: otacilii *P*³*CMD*: oacilius *R*: otacilius *R*¹, cf. § 5 2 P.
Glareanus, cf. 22. 35. 5: L. *PCRMDA* saucium *PCR*³*M*: sancium
D: ictum saucium *A* *dett. aliq.* militi ac *Alschevski*: militiae *PCR*
MDA (*hi duo* -ie); militi et *A*² 3 -que si ita *C*²(*sed* quæ retento)
DA: quaesita *PCR*³*M*: -que (*M*¹) si ita *M*² uel *M*⁷ 5 T. Otacilius
Gron.: totacilius *P*: t. acilius *P*²: otacilius *P*³(*sed* consulerent *P*²
quod ret. *P*³)*CR*¹(ota- in ras.)*MDA*, u. 22. 10. 10 et 37. 13 et 56. 6

unicum subsidium populi Romani, Hieronem, legatos cum misisset, in stipendium quanti argenti opus fuit et sex mensum frumentum accepit; Cornelio in Sardinia ciuitates
 6 sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque propter penuriam argenti triumuii mensarii rogatione M. Minucii tribuni plebis facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et
 7 L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumuii creati M. et C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor uouerat, dedicauerunt; et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scantini demortui et L. Aemili Pauli consulis et Q. Aeli Paeti, qui ceciderant pugna Can-nensi.

- 22** Cum cetera quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, patres exples-
 2 sent, tandem se quoque et solitudinem curiae paucitatemque
 3 conuenientium ad publicum consilium respexerunt; neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum aduersae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent.
 4 Cum de ea re M. Aemilius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis rettulisset, tum Sp. Caruilius cum longa oratione non solum inopiam sed paucitatem etiam ciuium ex quibus in patres

5 mensum *PCRMDA*: mensium *M¹A²* 7 Atilii *ed. Ven.* 1555: atillius *P²MA*: atilius *CRD* Manlius *ed. Rom.* 1469: manilius *PCRMDA* uouerat *P¹CRM¹DA*: uocauerat *PM* Q. Fabius (*P¹ uel*) *P²CR¹M³DA*: quam fabius *P*: fabius *RM*

22 3 senatus lectus *ed. Ven.* 1495: senatus electus *P¹CRM¹D(san-)*A: senatu electus *P*, *cf. c.* 17. 10 4 praetor *ed. Rom.* 1469: pro *PCRMDA*: *del. C²* iam *A^v Valla*: tam *PCRMDA*: *om. C² Lov. 3 et Ber. Frigellio probante*: tandem (*uel* Teanum, *cf. cc.* 24. 5 et 32. 1) *Luchs Spurius C*: purius *PRMDA* inopiam *PCRMDA*: *add., ante uel post*, senatus *Lov. 3 dett. alii*, patrum *Luchs, H. J. Mueller*, senatorum *Weissenb.*, eam *Harant (quod si quid requirendum sit malimus)* in patres *M³DA² (in ras.)*: impetres *PCRMDA* (*in-*): impropetres *C²?*: imperatores *C²*: patres *J. H. Voss*

legerentur conquestus esset, explendi senatus causa et iun- 5
gendi artius Latini nominis cum populo Romano magno
opere se suadere dixit ut ex singulis populis Latinorum
binis senatoribus, (quibus) patres Romani censuissent,
ciuitas daretur, atque (inde) in demortuorum locum in
senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus 6
animis quam ipsorum quondam postulatum Latinorum
patres audierunt; et cum fremitus indignantium tota curia 7
esset et praecipue T. Manlius esse etiam nunc eius stirpis
uirum diceret ex qua quondam in Capitolio consul minatus
esset quem Latinum in curia uidisset eum sua manu se
interfecturum, Q. Fabius Maximus nunquam rei ullius 8
alieniore tempore mentionem factam in senatu dicit quam
inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id
iactum quod insuper sollicitaret eos; eam unius hominis 9
temerariam uocem silentio omnium exstinguendam esse et,
si quid unquam arcani sanctiue ad silendum in curia fuerit,
id omnium maxime tegendum, occulendum, obliuiscen-
dum, pro non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressa
mentio est.

5 populo Romano magno opere *Crev.*: pro magnore *P*: pro magna
re *P²CRM¹*(*plen. cal.*)*DA*: pro maona re *M*, cf. c. 10. 12 quibus
om. PCRM(*sed duarum litt. spatium reliquit ut in re incerta*)*DA*:
add. J. H. Voss: quos *A^v*: si *dett. tres* inde in *Frigell ex*
dett. uno (Ber.): in *PCRM¹DA Luterb.* (*qui atque in eique mutat*):
ei in *Madv.* 6 haud (*haut*) aequioribus *P¹*(*uel P²*)*CRM¹DA*:
hut|ius equioribus *P*; *dittog.* iustioribus: aequioribus *scite suspicatus*
est Frigell; *sed potius credam -s pro a-* scriptum esse, ut *correxisse uid.*
P ipse, et iu nihil esse nisi ut iteratum quondam *M³DA*: quodam
PRM: quidam *C* 7 T. Gron.: nt *P*: *del. P¹*(*uel P²*): *om. CRM*
DA Manlius *PM*: manlium *P²*(*uel P³*)*CRDA* ex qua *Aldus*:
et qua *PCRM*: qua *C²M¹DA*: qui *A¹* *uel A²* quem Latinum *A²*
ed. Par. 1510: quem latinum quem *PCRM¹DA*: Latinum quem
Alschefski 8 inter tam *C²A^v*(*uel A⁶*): incertam *PCRM¹DA*:
sed incertam suspensos sociorum animos in|certam suspensos solciorum
animos *incer*|tamque *sic repetita P*: incertam suspensos | sociorum
animos . . . *incer*|tamque *ret. P¹*(*uel P²*) id iactum (*uel id tactum*)
Gron.: id actum *C*: itactum *PRM?*: intactum *R¹M⁴*(*ubi inta- in*
ras. ii uel iii litterarum stat)*DA?*: id tactum *A²* 9 non dicto
M¹A: dicto *PRMD*: dicio *C*: dicioni *C⁴*: indicto *Alschefski, bene*

- 10 Dictatorem, qui censor ante fuisset uetustissimusque ex
iis qui uiuerent censoriis esset, creari placuit qui senatum
legeret, accirique C. Terentium consulem ad dictatorem
11 dicendum iusserunt. Qui ex Apulia relicto ibi praesidio
cum magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut
mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine
23 magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. Is ubi
cum lictoribus in rostra escendit, neque duos dictatores
2 tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare
se dixit, neque dictatorem sine magistro equitum, nec censo-
riam uim uni permissam et eidem iterum, nec dictatori, nisi
rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium.
3 Quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerit, iis se
modum impositurum; nam neque senatu quemquam motu-
rum ex iis quos C. Flaminius L. Aemilius censores in
4 senatum legissent; transcribi tantum recitarique eos iussu-
rum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de
fama ac moribus senatoriis fuerit; et ita in demortuorum
locum sublecturum ut ordo ordini, non homo homini prae-
5 latus uideretur. Recitato uetere senatu, inde primos in de-
mortuorum locum legit qui post L. Aemilium C. Flaminium
censores curulem magistratum cepissent necdum in senatum

10 qui censor . . . uiuerent *om. C.* ex iis *Pal. 2*: ex his *PRMDA*
censoriis *A²*: censoris *PCRM*: censor is *DA?*: censorem *M¹*
(esset *delens*) 11 ex (*ante Apulia*) *Facijs et Panhorm.*: ea ex
PCRM: eo ex *D*: ex eo *A*: cum ex *C⁴*: tum *A²*: mox ex *Valla* (*uel*
ex eo die *Aⁿ*) nocte *A²*: et nocte *PCRMDA* equitum *P³CR*
MDA: eque *P* (*equit P in c. 23, 2*)

23 1 is ubi *A²*: ubi *P*: ubi *P¹ uel P²CRMDA*: dictator ubi
Weissenb. escendit *PC*: scendit (*P²?*) *RM¹*: scindit *M*: ascendit
R¹M²DA 2 sine *CR*: se sine *PR¹MDA* mag̃ equitum
P³(et P²)CRMDA: maequit *P* et eidem *A²*: et idem *PCRMDA*

3 fors *PCRMDA*: *retineo ut nom. cum tempus ac necessitas con-*
iunctum: forsā *Madv. (Emend. p. 83)*: tempus ut *glossema delere*
malit Conway ex iis *Edd. uel.*: ex hiis *A²*: ex *PCRMDA* 4 sena-
toriis *P³C*: senatoris *PMRDA* sublecturum *Aldus*: subuecturum
PCRMDA: suffecturum *M³A²* ordini *C²R¹MDA*: ordine *PCR*

5 primos *A² Lov. 5 dett. alii*: primus *PCRMDA*: primum *ed.*
Rom. 1469 in senatum *ed. Mogunt. 1518, cf. § 3*: in senatu *PCR*
MDA

lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat; tum 6
 legit qui aediles, tribuni plebis, quaestoresue fuerant; tum
 ex iis qui (non) magistratus cepissent, qui spolia ex hoste
 fixa domi haberent aut ciuicam coronam acceperant. Ita 7
 centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione homi-
 num in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicauit
 priuatusque de rostris descendit lictoribus abire iussis, tur- 8
 baeque se immiscuit priuatas agentium res, tempus hoc
 sedulo terens ne deducendi sui causa populum de foro
 abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora
 frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte in- 9
 sequenti ad exercitum redit non facto certiore senatu ne
 comitiorum causa in urbe retineretur.

Postero die consultus a M. Pomponio praetore senatus 24
 decreuit dictatori scribendum uti, si e re publica censeret
 esse, ad consules subrogandos ueniret cum magistro equitum
 et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere patres 2
 possent quo statu res publica esset consiliaque ex rebus
 caperent. Qui acciti erant, omnes uenerunt relictis legatis
 qui legionibus praeessent. Dictator de se pauca ac modice 3
 locutus in magistrum equitum Ti. Sempronium Gracchum
 magnam partem gloriae uertit comitiaque edixit, quibus L.
 Postumius tertium absens, qui tum Galliam prouinciam obti-
 nebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equi-
 tum et aedilis curulis erat, consules creantur. Praetores inde 4

5 primus *Glareanus*: senatus primus *PCRMDA*: senator primus
M⁸(uix M⁸)A^x 6 ex iis *dett. aliq.*: ex his *PCRMDA* qui
 (non) *Conway*: qui *PCRMDA*: *add. non post. mag. Sigonius* (hos
 non *Frigell*): qui minores *Stroth*: qui . . . cepissent *om. ed. Par. 1513*
 coronam *A²*: romanam *PCRMDA* 7 in senatum *dett. aliq.*:
 in senatu *PCRMDA* 8 hoc *PCRMDA*: hic *A¹²*: ad hoc *H. J.*
Mueller: *om. Luchs* 9 redit *P*: rediit *P²* uel *P³CRMDA*; *cf.*
c. 24. 5; *21. 33. 11*; *24. 36. 2*; *27. 14. 2, et 1. 3. 3 adn.*

24 2 iis *ed. Rom. 1469*: his *PCRMDA* statu *CM⁵DA*:
 statue *PRM* 3 modice *DA*: de modice *PCRMDA*: permodice
Gron.: atque modice *Drak.*; *sed de repetiuit P ex praec.* de se
 aedilis curulis erat *C* (aed. cur.): ead cur erat *PRM*: ad currebat
D: ca adcurrerat *A* creantur *J. H. Voss*: crearentur *PCR*

- creati M. Valerius Laeuius iterum, Ap. Claudius Pulcher,
 5 Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scaeuola. Dictator creatis
 magistratibus Teanum in hiberna ad exercitum redit relicto
 magistro equitum Romae, qui, cum post paucos dies magi-
 stratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandis-
 que in annum patres consuleret.
- 6 Cum eae res maxime agerentur, noua clades nuntiata
 aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna, L. Po-
 7 stumium consulem designatum in Gallia ipsum atque exerci-
 tum deletos. Silua erat uasta—Litanam Galli uocabant—
 qua exercitum traducturus erat. Eius siluae dextra laeuaque
 circa uiam Galli arbores ita inciderunt ut immotae starent,
 8 momento leui impulsae occiderent. Legiones duas Ro-
 manas habebat Postumius, sociumque ab supero mari tantum
 conscripserat ut uiginti quinque milia armatorum in agros
 9 hostium induxerit. Galli oram extremae siluae cum circum-
 sedissent, ubi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum
 succisarum impellunt; quae alia in aliam, instabilem per se
 ac male haerentem, incidentes ancipiti strage arma, uiros,
 10 equos obruerunt, ut uix decem homines effugerent. Nam cum
 exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque
 ramorum, ceteram multitudinem inopinato malo trepidam
 Galli saltum omnem armati circumsedentes interfecerunt
 paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes
 11 obsessio ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Po-
 stumius omni ui ne caperetur dimicans occubuit. Spolia

MDA (an recte? cf. e.g. caperent 5. 33. 5 et sortiretur Tac. Agric. 42. 1): creati sunt *Duker* 4 iterum *Alschefski*: iter *P*: del. *P*² uel *P*³: om. *CRMDA* Q. Mucius edd. Rom. 1469 (Mut-) et 1470 (Muc-): q. minucius *PC*: q. minutius *M*: que minucius (uel -tius) *RD*: minuciusque *A* 5 creatis *P*³*C*²*RMDA*: creatri *P*: creati *P*¹ uel *P*²*C* redit *PCRMDA* (cf. c. 23. 9): rediit *A*^x 6 aliam super *C*²*A*²: alia super *PCRMDA* fortuna *C*^x*M*⁴*A*^x: fortunam *PCRMDA* 7 qua *M*¹ uel *M*²*DA*: q. *PCRM*: q^a *C*² (i. e. = qua?) occiderent *PRMA*: incider- *C*: om. *D*: conciderent *Gron.*: acciderent *Doniat.*: succiderent *Madv. dubit.* 8 xxv milia (uel *xxv*) *D* uel *D*²*A*: xxv *PCRMD*?

corporis caputque praecisum ducis Boii ouantes templo quod sanctissimum est apud eos intulerē. Purgato inde 12 capite, ut mos iis est, caluam auro caelauere, idque sacrum uas iis erat quo sollemnibus libarent poculumque idem sacerdoti esset ac templi antistitibus. Praeda quoque haud 13 minor Gallis quam uictoria fuit; nam etsi magna pars animalium strage siluae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inuentae sunt.

Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pauore 25 fuisset ciuitas ut tabernis clausis uelut nocturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus negotium daret ut urbem 2 circumirent apeririue tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent, tum Ti. Sempronius senatum habuit consolatusque patres est, et adhortatus ne qui Can- 3 nensi ruinae non succubuissent ad minores calamitates animos summitterent: quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque attineret, prospera modo essent, sicut speraret, futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse ultio- 4 nemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore: de hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum 5 quid peditum equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit; tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. 6 Terentio consule esset a peritis quaesitum est nec unde duo

12 sacerdoti *Sigon. e cod. suo*: sacerdotis *PCRMDA* (*cf. c. 5. 14*): sacerdotibus *Alsch. dubit.* esset ac *C*²: esse ac *PC¹RMDA*: esse ad *C*: ac *dett. unus* (*Harl.*) 13 magna *P¹CRMDA*: maena *P* (*ubi super N apparet DI parum distinctum et cum inusitata forma litterae D, non ð, sed ut in lapidibus inscc.*) oppressa erat *M⁹(an M⁸?)D(sed erant)A*: oppresserat *PCRM*

25 1 acta *M⁹DA*: actam *PCRM* (*cf. 22. 37. 13*): facta *dett. duo, Luchs* 2 urbi *A*: urbe *P?C^xM⁹*: urbem *P(uel P¹)CRMD*: delet *Luchs* 4 attineret *Gron.* (quae . . . attinerent *Madv.*): attinet *PCRMDA* 6 nec unde duo *Madv.* (nec unde *Gron.*): necundo *P*: ne secundo *P²C(sed nec)R^xMDA*: secundo ut *C⁴*: nec quomodo *A^v Valla*

consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris
 7 consuli decretus est. De exercitu M. Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci atque ibi
 8 militare donec in Italia bellum esset placuit; eodem ex dictatoris legionibus reici militem minimi quemque roboris nullo praestituto militiae tempore nisi quod stipendiorum
 9 legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumi suffectus esset, decretae sunt eumque, cum primum saluis auspiciis posset, creari placuit;
 10 legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri, atque inde consulem, cui legiones urbanae euenissent,
 11 militum sumere quantum opus esset; C. Terentio consuli prorogari in annum imperium neque de eo exercitu quem ad praesidium Apuliae haberet quicquam minui.

26 Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat sed ad eam diem magis prosperum
 2 Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias ut Gnaeus terra, Publius nauibus rem gereret, Hasdrubal, Poenorum imperator, neutri parti uirium satis fidens, procul ab hoste interuallo ac locis tutus tenebat se, quoad multum ac diu obtestanti quattuor milia peditum et quingenti equites
 3 in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem spe, castra propius hostem mouit classemque et ipse instrui

6 inibatur A: inibat PCRMD (sed inibat¹ P², cf. 23. 48. 9 adnot.; sed hic ' signum diuidendi ab P² positum esse potest) 7 exercitu

M. D: exercitum PRM: exercitu CR¹M³DA ex (ante fuga) P³CRMDA: ef P in (ante Italia) M³ uel M¹A: om. PCRMD

8 ex (ante dictatoris) C²: exin PCRMDA² (et A?): ex tribus A^v Valla (cf. c. 14. 2-4): ex M. Iuni Alsche.: ex Iuni Weissenb. (sed in attinere ad Italia putat Frigell) quod dett. aliq. ed. Rom. 1469, Madv.: qui PCRMDA

10 euenissent M¹(uel M⁷)DA: uenissent PCRMD sumere P: sumeret P² uel P³CRMDA, cf. 22. 53. 5 11 prorogari A^v (uel A^x): propagari PCRMDA de eo M⁷A: deo PCRMD

26 2 copias P: copiis P³CRMDA et quingenti (et Ø) A² ed. Rom. 1469: et PCRMD: mille (uel et mille) Alschevski

pararique iubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu mouendarum de integro rerum perculit eum 4 praefectorum nauium transitio, qui post classem ad Hiberum per pauorem desertam grauiter increpiti nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugae motum in Tartesiorum gente, descieue- 5 rantque his auctoribus urbes aliquot; una etiam ab ipsis uicpta fuerat.

In eam gentem uersum ab Romanis bellum est, infesto- 6 que exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium pro captae ante dies paucos urbis moenibus Chalbum, nobilem Tarte- siorum ducem, cum ualido exercitu castris se tenentem, adgredi statuit. Praemissa igitur leui armatura quae eliceret 7 hostes ad certamen, equitum partem ad populandum per agros passim dimisit (et) ut palantes exciperent. Simul et 8 ad castra tumultus erat et per agros fugaque et caedes; deinde undique diuersis itineribus cum in castra se recepis- sent, adeo repente decessit animis pavor ut non ad muni- menta modo defendenda satis animorum esset sed etiam ad lacessendum proelio hostem. Erumpunt igitur agmine e 9 castris, tripudiantes more suo, repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. Itaque 10 et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, flumine etiam obiecto tutum, copias subducit et praemissam leuem arma- turam equitesque palatos eodem recipit, nec aut colli aut

5 his *CRMDA*: is *P*: iis *ed. Rom.* 1469 6 paucos *CMA*: palicos *PRD* cum *C^xM et M²A*: eum *PCRM¹D* se tenentem *C*: sete | tenentem *P*: sese tenentem *Gron.*: sede tenentem *RM*: se detinentem *M³DA* (*quot mala ex uno!*) 7 equitum *Fischer*, cf. § 10: peditum *PCRMDA* populandum *Madv.*: depopulandum *PCRMDA* per agros *PCRMDA*: *secl. Woelfflin* et ut *Heusinger*: ut *PCRMDA*: simul ut *Fischer* 8 caedes *P²CRMDA*: caede *P* (*sed sic caede deinde undique | et caedes deinde undique ubi primum per puncta* undique . . . deinde *mox etiam per lineas haec et sequens illud undi deleta sunt; tum iterum undi supra lineam scribit P³*) adeo *CD*: et adeo *PRM* 10 flumine etiam obiecto tutum *Heerwagen*: tutum flumine etiam obiecto tum *PCRMDA* (*ubi tum secl. Crev.*) recipit *Gron.*: recepit *PCRMDA*

11 flumini satis fidens, castra uallo permunit. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta; nec Numida Hispano eques par fuit nec iaculator Maurus caetrato, uelocitate pari, robore animi uiriumque aliquantum praestanti.

- 27 Postquam neque elicere Poenum ad certamen obuersati
 2 castris poterant neque castrorum oppugnatio faciliserat, urbem Ascuam, quo fines hostium ingrediens Hasdrubal frumentum commeatusque alios conuexerat, ui capiunt omniue circa agro potiuntur; nec iam aut in agmine aut in castris ullo
 3 imperio contineri. Quam ubi neglegentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle pergit ire
 4 acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma con-
 5 clamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompressi, inordinati in proelium ruunt. Iam primi conseruerant manus, cum alii cateruatim currerent, alii
 6 nondum e castris exissent; tamen primo ipsa audacia terruere hostem; deinde rari in confertos inlati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios et undique pulsati coire
 7 in orbem, et, dum corpora corporibus applicant armaque armis iungunt, in artum compulsi, cum uix mouendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti ad multum diei cae-
 8 duntur; exigua pars eruptione facta siluas ac montes petit. Parique terrore et castra sunt deserta et uniuersa gens postero die in deditionem uenit.
- 9 Nec diu in pacto mansit; nam subinde ab Carthagine allatum est ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam

27 2 ullo C^1 uel C^2A : illo $PCRMD$ 4 nuntii refugientes A^2
 ed. Mogunt. 1518: nuntiares fugientes $PC?RMD$: nuntiare fugientes
 M^1 uel M^2A 7 corpora corporibus applicant armaque *dett. aliq.*:
 corporibus applicant armaque P^1CRM : corporibus applicantur arma-
 que DA *dett. aliq., uix recte, quamquam formam passiuam commendat*
 P ubi armaque *pro* armaque *stat.* ad multum M^2DA : ad tumultum
 $PCRMD$ 8 die in C^4MDA : diei PCR 9 in pacto *Stroth*:
 in pacato $PCRMDA$: pacata Gron.

exercitum duceret, quae uolgata res per Hispaniam omnium
ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Hasdrubal ex- 10
templo litteras Carthaginem mittit, indicans quanto fama
profectionis suae damno fuisset: si uero inde pergeret, prius-
quam Hiberum transiret Romanorum Hispaniam fore; nam 11
praeterquam quod nec praesidium nec ducem haberet quem
relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos quibus uix
aequis uiribus resisti possit. itaque si ulla Hispaniae cura 12
esset, successorem sibi cum ualido exercitu mitterent; cui
si omnia prospere euenirent, non tamen otiosam prouinciam
fore.

Eae litterae quamquam primo admodum mouerunt sena- 28
tum, tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de
Hasdrubale neque de copiis eius mutatum est: Himilco cum 2
exercitu iusto et aucta classe ad retinendam terra marique
ac tuendam Hispaniam est missus. Qui ut pedestres 3
naualesque copias traiecit, castris communis nauibusque
subductis et uallo circumdatis cum equitibus delectis ipse,
quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque
populos iuxta intentus ad Hasdrubalem peruenit. Cum de- 4
creta senatus mandataque exposuisset atque edoctus fuisset
ipse in uicem quemadmodum tractandum bellum in Hispania
foret, retro in sua castra rediit, nulla re quam celeritate tutior,
quod undique abierat antequam consentirent. Hasdrubal 5
priusquam moueret castra pecunias imperat populis omnibus
suae dicionis, satis gnarus Hannibalem transitus quosdam 6

9 uolgata (uel uulg-) *M²DA*: uolga *PRM* (*ubi* uulg-): uolgo *C*
10 inde *PCRMDA*: ire *Doering* 11 eos *P*: *del. P²: om. CRMDA*
possit *PCRMDA*: posset *Forchhammer*; sed uide sis *Conwaii App. II*
ad Lib. II Cantab. 1901 editum 12 si *A²: om. PCRMDA*: ut
Gron.

28 3 copias *CM²DA*: copia *PRM* (sed in his pedestris naualisque)
delectis *C²R¹MDA*: dilectis *PCR* 4 edoctus fuisset (uel
edoctus esset uel edidicisset) *A^v Valla*: edocuisset *P² uel P³(ex -sse P)*
CRMDA rediit *P³CRMDA*: redit *P*, prob. *Conwaio*, cf. c. 23. 9
consentirent *PCRMDA*: consules sentirent *A^v Valla*, fort. recte
5 gnarus *C²M¹A^x*: ignarus *PCRMDA* (cf. 10. 20. 8)

pretio mercatum nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse; inopem tantum iter ingressum uix penetraturum ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis ad Hiberum descendit.

- 7 Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad
Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus ambo duces
8 iunctis copiis ire obuiam coeptis atque obsistere parant, rati,
si Hannibali, uix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal
dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum finem
9 Romani imperii fore. His anxii curis ad Hiberum contrahunt
copias et transito amne, cum diu consultassent utrum castra
castris conferrent an satis haberent sociis Carthaginiensium
10 oppugnandis morari ab itinere proposito hostem, urbem a
propinquo flumine Hiberam appellatam, opulentissimam ea
11 tempestate regionis eius, oppugnare parant. Quod ubi sensit
Hasdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem
12 deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita
iam coepta obsidio omissa ab Romanis est et in ipsum
Hasdrubalem uersum bellum.
- 29 Quinque milium interuallo castra distantia habuere paucos
2 dies nec sine leuibis proeliis nec ut in aciem exirent: tan-
dem uno eodemque die uelut ex composito utrimque signum
pugnae propositum est atque omnibus copiis in campum
3 descensum. Triplex stetit Romana acies; uelutum pars
inter antesignanos locata, pars post signa accepta; equites
4 cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat;
in cornibus, dextro Poenos locat, laeuo Afros mercenariorum-
que auxilia; equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros

8 rati si *MDA*: rati *C*²: ratis *PCR* illum *PC*: illus *P*¹*RM*:
illos *M*¹: illius *D*: illis *A* 9 an satis *A*^v *Valla*: antis *PR*: an
iis *C*: an si *C*²: tantis *MDA* 12 in *M*⁵*DA*: ne *PCRM*: ad *C*⁴
29 1 leuibis *C*²*M*¹(ut sec. lectionem quam adsumpsit *M*³ *DA*:
legibus *PCRM* 2 propositum est *PCRM**DA*: om. est *A*¹ *Madv.*
descensum *M*? *Ber.*: descensum est *PCRM*³*DA* 3 uelutum
P: peditum *P*² uel *P*³*CRMDA* antesignanos *Gron.*: antesignales
P: ante signa *P*² uel *P*³*CRMDA*

Afris, pro cornibus apponit. Nec omnes Numidae in dextro 5
 locati cornu sed quibus desultorum in modum binos trahenti-
 bus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum
 ex fesso armatis transultare mos erat; tanta uelocitas ipsis
 tamque docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi 6
 starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispa-
 res spes erant; nam ne multum quidem aut numero aut genere
 militum hi aut illi praestabant; militibus longe dispar
 animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria 7
 pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia atque urbe
 Romana eos pugnare; itaque, uelut quibus reditus in patriam
 (in) eo discrimine pugnae uerteretur, obstinauerant animis
 uincere aut mori. Minus pertinaces uiros habebat altera 8
 acies; nam maxima pars Hispani erant, qui uinci in Hispania
 quam uictores in Italiam trahi malebant. Primo igitur con- 9
 cursu, cum uix pila coniecta essent, rettulit pedem media
 acies inferentibusque se magno impetu Romanis uertit terga.
 Nihilo segnus (in) cornibus proelium fuit. Hinc Poenus, 10
 hinc Afer urget, et uelut in circumuentos proelio ancipiti
 pugnant; sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, 11
 satis uirum ad dimouenda hostium cornua habuit. Ita duo 12
 diuersa proelia erant. Vtroque Romani, ut qui pulsus iam
 ante mediis et numero et robore uirorum praestarent, haud
 dubie superant. Magna uis hominum ibi occisa et, nisi 13
 Hispani uixdum conserto proelio tam effuse fugissent, per-

4 Afris *A Alb. Rubenius*: afros *PCRM*D (aff-): Afro *Weissenb.*, haud
ita male apponit *Alb. Rubenius et Ber.*²: opponit *PCRM*DA
 5 modum *P*¹ (*punctis -ic- delens*): modicum *PCRM*DA (*sed in C*-di-
pleniore calamo et -i- extra lineam; cf. *l. 10. 12 et 22. 10. 9 adn.*)
 6 spes *P*²*CRM*DA: spe | *P* multum *PCRM*DA: minimum
Koch: militum *Harant*, probante *Conwaio* militum *PCRM*A:
 multum *D Harant*, prob. *Conwaio* 7 in eo *Madv.* (cf. § 11): eo
*PCRM*DA 10 segnus *CMA*²: segnibus *PR*DA in cornibus
*A*¹: cornibus *PCRM*DA, defend. *Frigell.*: cum cornibus *Luchs* dubi-
tanter 11 in medium *C*²*A*²: medium *PCRM*DA 12 iam ante
 mediis *Gron.*: tandante medis *P*: tandem mediis *P*² (*sed -iis P*⁸?)
 ante mediis *Frigell.*

- 14 pauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla
admodum fuit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri
Numidaeque uidere, extemplo fuga effusa nuda cornua
15 elephantis quoque prae se actis deseruere. Et Hasdrubal
usque ad ultimum euentum pugnae moratus e media caede
cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripuerunt.
16 Ea pugna si qua dubia <in> Hispania erant Romanis adiunxit,
Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus
sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spes reliqua
17 erat. Quae posteaquam litteris Scipionum Romae uulgata
sunt, non tam uictoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam
transitu laetabantur.
- 30 Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttis aliquot
post mensibus quam coepta oppugnari erat ab Himilcone
2 praefecto Hannibalis expugnata est. Multo sanguine ac
uulneribus ea Poenis uictoria stetit nec ulla magis uis ob-
3 sessos quam fames expugnauit. Absumptis enim frugum
alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetae
<insuetae>que postremo coriis herbisque et radicibus et
4 corticibus teneris strictisque foliis uixere nec ante quam uires
ad standum in muris ferendaque arma deerant expugnati
5 sunt. Recepta Petelia Poenus ad Consentiam copias traducit,
quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in
6 deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum
exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsegit, opulentam

14 uidere *Riemann*, cf. *Heraei Qu. Crit.* p. 79 : uiderent *P* : uiderunt *P³CRMDA*

15 Et Hasdrubal *PCRMDA* (cf. e.g. cc. 32. 13; 39. 5; 40. 1) : Hasdrubal *Gron.* 16 pugna *P¹CRMDA* : pugna *P*

in Hispania *C²* uel *C⁴M²* uel *M³A* : Hispania *PCRMD* spes reliqua erat *Gron.* : spe relinquerat *PRM* : spe (spes *C⁴*) reliquerat *C* : spem relinquerat *M²D* (sed hic -quae-) : spem reliquerat *M³*

17 uictoria *C* : uictoriae *P¹* (ex auct-) uel *P²RMDA*

30 2 ea *P¹CRMDA* : a *P* 3 suetae insuetaeque *Fabri*, cf. c. 41. 11 et 21. 60. 4 adn. (b); et e.g. 25. 14. 2 : suetaeque *PCR^x* (ex -ta- ? *R*) *MDA* : insuetae *Otto* : sutrinae ed. *Frob.* 1535 foliis *Alschevski* : rohis *PCRMDA* : radicibus *C⁴* : rubis *A^x Pal.* 2 *Sabellicus* ed. *Par.*

quondam armis uirisque, tum iam adeo multis magnisque cladibus adflectam ut omnis aetatis minus ³duo milia ciuium superessent. Itaque urbe a defensoribus uasta facile potiti 7 hostes sunt: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses 8 descuiere ad Bruttios Poenosque prodita multitudine a principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide 9 erga Romanos et potestatis suae ad ultimum manserunt. In 10 Siciliam quoque eadem inclinatio animorum peruenit et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Nam- 11 que Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris simul post Cannensem cladem Romana societate ad Poenos defecit, mouissetque in Sicilia res, nisi mors, adeo opportuna 12 ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumpsisset. Haec eo anno 13 in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania uario euentu acta.

Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulauit ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator uouisset, dedicare liceret. Senatus decreuit ut Ti. Sempronius, consul designa- 14 tus, cum (primum magistratum) inisset, ad populum ferret ut Q. Fabium duumuirum esse iuberent aedis dedicandae causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque 15 fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum et gladiatorum paria duo et uiginti [per triduum] in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius et Ti. Sem- 16

7 uasta *P. recte, cf. e. g. 24. 2. 9. Sall. Jug. 48*: uastata *P²CRMDA*
 arx *ed. Par. 1513*: aras *PCRMD*: are *A* 11 simul senectute
 patris *P¹*: simul senectute puris simul senectute patris *sic repet. P*
 Cannensem *P¹CRMDA*: Capensem *P* Romana societate *C^x*
M²DA: romanam societatem *PCRMD* 12 mouissetque *CR¹MDA*:
 mouissetque *PR* 14 primum magistratum *cum Facio et Panorm.*
scripsi lineam amissam esse ratus: magistratum *Lov. 5 (cf. 36. 1. 1)*:
 ibo *P(scribae oculis ad uouisset uobisset P) fort. redeuntibus; cf. banis*
c. 31. 3): ibono (*P¹ uel P²CRMA*: bono *D*: honorem *C⁴ dett. aliq.*
bene: primum honorem *Drak., melius*: cum bono omine (*om. inisset*)
A^o Valla 15 qui bis *C⁴M¹ uel M²DA^v Valla*: quib' (quibus) *PC*
RMA ludos *A^o Valla*: ludisse *PCRMA*: ludis *D* in foro
Crev.: per triduum in foro *PCRMDA*

pronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per
17 triduum instaurati sunt. Plebei ludi aedilium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati.

18 Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul idibus Martiis magistratum init. Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Laeuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit; Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaeuola Sardiniam
19 sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

31 Senatus quo die primum est in Capitolio consultus decreuit ut quod eo anno duplex tributum imperaretur simplex
2 confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur praeterquam qui milites ad Cannas fuissent.
3 De exercitibus ita decreuerunt ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendum diem ediceret; inde eae legiones in castra Claudiana supra
4 Suessulam deducerentur. Quae ibi legiones essent—erant autem Cannensis maxime exercitus—eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam traiceret quaeque in Sicilia essent
5 Romam deportarentur. Ad exercitum cui ad conueniendum Cales edicta dies erat M. Claudius Marcellus missus, isque
6 iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad ueterem exercitum accipiendum deducendumque inde in

16 consul designatus *A^v Valla* (cf. c. 24. 3 et 11, c. 25. 9 et c. 31. 12): consules designati *PCRMDA* fecerunt *A^v Valla*: fecerant *PCRMDA* 18 init *PCRMD*: iniit *C⁴A* antea *PCRMDA*: antea bis *J. Perizonius*, *haud necess.*

31 1 quod eo *A^v*: quo eo *PCRDA*: quo die eo *M*: eo *C^x*
2 et 3 fuissent. De *C²M²A^x*: fuissent. Tum de *A² in ras.*: fuissent. Inde *D*: fuisse de *P*: fuisse inde *P³CM*: fuisse hi de *R¹ uel R² in ras.*: fuisse de *M¹* 3 consul (cōs.) *P¹CRMDA*: cōs banis *P* (sc. ex praec. urbanis) eae *J. Perizonius*: eaex *P*: sex *P²CRMDA* Suessulam *C*: uessulam *P*: sessulam *P²RMDA*; in c. 32. 2 suessulan *P*: sessulan *P²uix* siessulam ut *Luchs*) *M*

Siciliam Ti. Maecilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectauerant homines uti consul 7 comitia collegae creando haberet; deinde ubi ablegatum uelut de industria M. Marcellum uiderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari uolebant, fremitus in curia ortus. Quod ubi sensit 8 consul, 'utrumque' inquit 'e re publica fuit, patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci et comitia non prius edici quam is inde confecto quod mandatum est negotio reuertisset, ut uos consulem, quem tempus rei publicae postulare, quem maxime uoltis, haberetis.' Ita de comitiis donec rediit Marcellus silentium 9 fuit. Interea duumiri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae; utraque in Capitolio est, canali uno discretas. Et de trecentis equitibus Campanis qui in 10 Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam uenerant latum ad populum ut ciues Romani essent; item uti municipes Cumani essent pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur mouerat quod 11 quorum hominum essent scire se ipsi negabant uetere patria relicta, in eam in quam redierant nondum adsciti. Post- 12 quam Marcellus ab exercitu rediit, comitia consuli uni rogando in locum L. Postumi edicuntur. Creatur ingenti 13 consensu Marcellus qui extemplo magistratum occiperet.

8 consul (cōs.) *M¹DA²*: eos *PCRMA*: ad eos *C⁴* 9 T. Otacilius *Gron.* (cf. c. 21. 1 et 3): Otacilius *C*: topacilius *P*: t acilius *P²R^x* (per ras.): tacilius *MD*: accilius *A* Otacilius] ot. acilius *P*: t. acilius *P²CR*: acilius *MD*: accilius *A* Veneri Erycinae 'ex acryc- *C*) *C^xD*(sed eric-)*A²* (sed eric-: eruc- *A*): beneri aerucinae *PR*: ueneria erucinae *M*: ueneriae ericinae *M¹* discretas ed. *Tarv.* 1485: decretas *PCRMDA* 10 latum *Crev.*: latim *P*: delatim *P²RM*: delatum *CM¹DA*: dein latum *Sigon.* 11 in quam ed. *Rom.* 1469: quam *PCRMDA* 12 ab (ante exercitu) ed. *Rom.* 1469: ad *PCRMDA* (sed in *CM* exercitum) rediit *P²* uel *P³CM¹*: redit *PRMDA* uni rogando *PCRMDA* (sed hic uni ante cons.), cf. 41. 17. 5: subrogando *Madv.*: rogando *dett. al'q., Frigell, cf. e.g.* 22. 35. 2 13 occiperet *P*: acciperet *P²CRMDA*

- Cui ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri pronuntiauerunt; uolgoque patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent, 14 id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicauit, suffectus Q. Fabius Maximus tertium.
- 15 Mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculeum peperit; signa Lanui ad Iunonis Sospitae cruore manauere lapidibusque circa id templum pluit, ob quem imbrem nouendiale, ut adsolet, sacrum fuit; ceteraque prodigia cum cura expiata.
- 32 Consules exercitus inter sese diuiserunt. Fabio exercitus Teani, cui M. Iunius dictator praefuerat, euenit; Sempronio uolones qui ibi erant et sociorum uiginti quinque milia, 2 M. Valerio praetori legiones quae ex Sicilia redissent decretae; M. Claudius pro consule ad eum exercitum qui supra Suesulam Nolae praesideret missus; praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quotiens in senatum uocassent, uti senatores quibusque in senatu dicere sententiam liceret ad portam Capenam conuenirent. Praetores quorum iuris dictio erat tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt; eo uadimonia fieri iusserunt ibique eo anno ius dictum est.

13 uideri *A*²: uideri eum *Pal.* 2: uiderunt *PCRMDA* 15 bos eculeum *C*⁴(*sed hic -lum*) *DA*²: basse culeum *PCRM*(*sed hic bassem-*) *D*(*sed -um sic*) *A* peperit *CDA*²: perperit *PRMA* nouendiale *P*²(*uel P*³ *CR*¹*MDA*: nouendiae *P*: nouendiae *R* expiata *P*¹ (exeipiata *P*) *CRM*³*DA*: *om.* exp. cons. exercitus *M*

32 1 inter sese diuiserunt *Drak.*: inter se diuiserunt *A*² *ed. Rom.* 1469: inter sesei (*non -et*) iusserunt *P*: inter sese iusserunt *P*¹*C*: interesse iusserunt *RMDA* Teani *Fabri*: trani *P*: tradi *P*²*CRMDA*: *om.* *dett. aliq.* praefuerat *M*¹*A*¹: praeter fuerat *P*¹*RMDA*: praetor fuerat *P*²*C* Sempronio *CA*: sempronior *PRMDA*² (*sed in P uix manifestum punctum supra r, fortasse ab eodem homunculo qui satis recenter scripsisse pedites sup. uolones uidetur*): sempronio Romani *C*⁴: sempronio consuli *M*⁹*A*⁶: Sempronio Romae *Tartara* qui ibi erant *Madv.* (*Emend. p. 324 adn.*): qui fuerant *Valla*: que fierent *PCRMDA*: (uolonum) quod fuerat *A*⁰ *in marg.*, *Valla, ed. Mogunt.* 1518: qui fierent *dett. aliq.*: qui forent *Pal.* 3 *Drak.* uiginti quinque milia (*xxv*) *A*²: *xxv PCRMDA* 4 fieri *P*¹(*uel P*²) *CRMDA*: fieruntri *P*

Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, duo- 5
decim milia peditum et mille quingentos equites, uiginti ele-
phantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat
cum praesidio sexaginta nauium longarum, nuntius adfertur in 6
Hispania rem male gestam omnesque ferme eius prouinciae
populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum 7
classe ea copiisque omissa Italia in Hispaniam auerterent,
cum Sardiniae recipiendae repentina spes adfulsit: paruum ibi 8
exercitum Romanum esse; ueterem praetorem inde A. Cor-
nelium prouinciae peritum decedere, nouum exspectari; ad 9
hoc fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperii
Romani, et proximo iis anno acerbe atque auare imperatum;
graui tributo et conlatione iniqua frumenti pressos; nihil
deesse aliud quam auctorem ad quem deficerent. Haec 10
clandestina legatio per principes missa erat, maxime eam rem
moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus
longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati 11
erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam
mittunt, in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem et tan- 12
tum ferme copiarum quantum Magoni decernunt.

Et Romae consules transactis rebus quae in urbe agenda 13
erant mouebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militi- 14
bus Sinuessam diem ad conueniendum edixit, et Q. Fabius

5 et mille quingentos *A^v uel A⁶ (sed ut in A equites post et) Ald. :*
mille quingentos *Alsch., fort. recte :* et *ð (i. e. quingentos) P (sed hic in*
P ð simile litterae d deletae putari potest) RM⁹ D : et *(sine ð) CM :* et
(cum equitum) C² mille (i. e. M) argenti PCRM : argenti *P¹ uel P²*
(sed uix aut ne uix quidem M delet) A : *ċ argenti M⁴ :* x. argenti
milia *D :* post Hannibalis sic scripserat *A :* xx peditum et equites
elephantos xx argenti talenta multa 7 auerterent *M¹ DA⁶ :* auer-
terant *PCRMA* 8 paruorum *P² uel P³ CRMDA :* paruom *P :* recte,
ut credimus, regulae tamen Quintilianae obsequimur A. Cornelium
PR² : Cornelium *P¹ uel P² CR¹ MDA* 9 diuturnitate *MDA :*
diurnitate *PCR* imperii Romani *Luchs :* imperir *P :* imperi (im-
perii) *P² CRMDA (de forma genet. cf. sis Praef. nostr. Tom. i § 30)*
aliud *M¹ D :* alium *PCRMA* 10 Hampsicora Gron. 1664 (cf. *Sil.*
It. xii, 345 Hampsagoras : hamsicora *A² in ras. :* ampsicore *PCRMD,*
cf. c. 40. 3 et 4 11 cum classe incipit *Fragm. Monacense (F.-M.)*
de quo u. Praef. Tomi huius § 73 14 diem ad ed. Rom. 1469 : ad diem
PCRMDAF.-M.

- placeret gererent ; quae ciuitates continentis quaeque insulae ad Macedoniam uergunt, eae Philippi regnique eius essent.
- 34 In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Mace-
 2 donum ictum foedus ; missique cum iis ad regis ipsius fir-
 mandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad
 Iunonis Laciniae, ubi nauis occulta in statione erat, per-
 3 ueniunt. Inde profecti cum altum tenerent, conspecti a
 classe Romana sunt quae praesidio erat Calabriae litoribus ;
 4 Valeriusque Flaccus cercuros ad persequendam retrahendam-
 que nauem cum misisset, primo fugere regii conati, deinde,
 ubi celeritate uinci senserunt, tradunt se Romanis et ad
 5 praefectum classis adducti, cum quaereret qui et unde et quo
 tenderent cursum, Xenophanes primo satis iam semel felix
 mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum ad
 M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, peruenisse,
 Campaniam superare nequisse, saeptam hostium praesidiis.
 6 Deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit
 7 Hannibalis interrogatosque sermo prodidit, tum comitibus
 eorum seductis ac metu territis, litterae quoque ab Hanni-
 bale ad Philippum inuentae et pacta inter regem Macedonum
 8 Poenumque ducem. Quibus satis cognitis optimum uisum
 est captiuos comitesque eorum Romam ad senatum aut <ad>

12 placeret gererent A^2 : placerent PC^1RM : placeret CM^1 uel M^2D
AF.-M. quaeque $PA^2F.-M.$: quae P^1 uel P^2CRMDA uergunt
PCRMDAF.-M. : uergerent *Ruperti*

34 2 ad . . . firmandam fidem $PCRMDAF.-M.$: ad . . . firmandas (sc.
 leges) fide *Duker*, quem sequuntur alii diuersis coniecturis 3 a classe
 M^1A^2 : classe $PCRMDAF.-M.$: e classe *Weissenb.* 4 ualerius-
 que (q.) $PF.-M.$: ualerius .q. $CRMD(.q.)A$: q. ualerius *dett. duo*:
 Valerius *Riemann* quem seq. *Madv.* cercuros *Salmasius*: cercyros
 P : corcyros P^2 uel $P^3CRMDAF.-M.$ senserunt $PCRMDAF.-M.$:
 se senserunt *Lov. 4, Madv., sed cf. c. 5. 15 et e.g. 1. 23. 5; 25. 18. 8*;
 et uide sis *luculentam Frigellii demonstrationem in Prolegom. in*
Lib. 23 (pp. xlii-lv); usum *Liuianum perspexerant iam Gron. et Drak.*

5 cum $PCRMDAF.-M.$: qui cum *Riemann*: cum is *Luchs* 7 et
 pacta $C^2M^3A^6$: et pactae et pactis P : et pactae P^1 uel P^2CRMDA
 $F.-M.$: de pace A^2 : et pacta pacis *Gron.*: cum pactis *Riemann*: ex
 pactis *C. Schenkl.*; cf. *Heraei Crit. p. 70* 8 satis C^4 : datis
PCRMDAF.-M. aut ad *Curio*: aut $PCRMDAF.-M.$

consules, ubicunque essent, quam primum deportare. Ad 9
id celerrimae quinque naues delectae ac L. Valerius Antias,
qui praeesset, missus, eique mandatum ut in omnes naues
legatos separatim custodiendos diuideret daretque operam
ne quod iis conloquium inter se neue quae communicatio
consilii esset.

Per idem tempus Romae cum A. Cornelius Mammula, ex 10
Sardinia prouincia decedens, rettulisset qui status rerum in
insula esset: bellum ac defectionem omnes spectare; Q. 11
Mucium qui successisset sibi, grauitate caeli aquarumque ad-
uenientem exceptum, non tam in periculosum quam longum
morbum implicitum, diu ad belli munia sustinenda inutilem
fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae prouinciae 12
praesidem esse, ita parum bello quod motum iri uideretur,
decreuerunt patres ut Q. Fuluius Flaccus quinque milia pedi- 13
tum, quadringentos equites scriberet eamque legionem primo
quoque tempore in Sardiniam traiciendam curaret, mitteret- 14
que cum imperio quem ipsi uideretur, qui rem gereret quoad
Mucius conualuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius 15
Torquatus, qui bis consul et censor fuerat subegeratque in
consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine 16
in Sardiniam classis missa duce Hasdrubale, cui Caluo cog-
nomen erat, foeda tempestate uexata ad Baliarenses insulas

9 separatim *ed. Frob.* 1535: partim *PCRMDAF.-M.* diuideret
C²M¹ uel *M²DF.-M.*: diuiderent *PCRMA* 10 in insula *C²A^v*:
insula *PCRMDAF.-M.*: insulae *M²* uel *M⁷* *Alschefski* 11 sibi
A: ubi *PCRMDF.-M.* belli munia *Weissenb.*: bellumuni *PCR*
MF.-M.: belli uim *M²* (ubi ut in *M* seq. sustinendam) *DA* et fort. *C⁴*
belli ui|| 12 ibi *CDA*: ubi *PRMF.-M.* parum (*sc.* firmum)
PCRMD(*pa**r*)*AF.-M.*: paruum *M²* uel *M⁷A^v* dett. unus (*Harl.* 2781
i. e. K ut secundam lectionem): imparem *Madv.*: alia alii, *e. g.* parum
aptum *H. J. Mueller* 10. 25. 4 et 2. 23. 15 conferens motum iri
C²M²A^v (uel motari): motu iri *PCRMDF.-M.*: mota iri *A*: moueri
A² 13 quinque milia (*i. e. v*) *ed. Rom.* 1469 (*cf. Polyb.* 3. 107. 11):
uel *PRMF.-M.* (*cf. cc.* 37. 13 et 46. 4 (uel); 41. 11. 8; 41. 12. 8) for-
tasse pro *v̄cl* uel potius pro *v̄ci* (*i. e. v̄p*): ui *C⁴* in ras. et plene sex
milia dett. aliq.: mille *DA²* in ras.; supra uel in *F* nescio quid satis
recens scriptum legere non potui

- 17 deicitur, ibique—adeo non armamenta modo sed etiam aluei
 nauium quassati erant—subductae naues dum reficiuntur
 aliquantum temporis triuerunt.
- 35 In Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis
 alterius uiribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset,
 2 Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae dicionis face-
 re, primo sollicitantes ut ab Romanis deficerent; ubi id parum
 3 processit, dolum ad capiendos eos comparant. (Erat) Cam-
 panis omnibus statum sacrificium ad Hamas. Eo senatum
 Campanum uenturum certiores Cumanos fecerunt petierunt-
 que ut et Cumanus eo senatus ueniret ad consultandum com-
 muniter ut eisdem uterque populus socios hostesque haberet;
 4 praesidium ibi armatum se habituros ne quid ab Romano
 Poenoue periculi esset. Cumani, quamquam suspecta fraus
 erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati.
- 5 Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo
 ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato trans-
 gressus Volturnum flumen circa Liternum posuit castra.
- 6 Ibi quia otiosa statua erant, crebro decurrere milites coge-
 bat ut tirones—ea maxima pars uolunum erant—adsuescerent
- 7 signa sequi et in acie agnoscere ordines suos. Inter quae
 maxima erat cura duci—itaque legatis tribunisque praecepe-
 rat—ne qua exprobratio cuiquam ueteris fortunae discordiam
 inter ordines sereret; uetus miles tironi, liber uoloni sese exae-
- 8 quar sineret; omnes satis honestos generososque ducerent

16 deicitur *dett. tres*: dicitur *PCRMDAF.-M.*: diicitur *C²A²* (*in ras.*): eicitur *ed. Frob. 1535*: ducitur *M² uel M⁷ dett. alig.* 17 re-
 ficiuntur *C²M¹ uel M²A⁰ Valla*: refigiuntur *P¹(uel P²)RM*: refug-(uel
 -fuc-)iuntur *P*: refigiuntur *CDAF.-M.*

35 1 fractis *M³A²*: tractis *PCRMAF.-M.* 3 erat hic *add.*
Weissenb., post Hamas Madv.: om. *PCRMDAF.-M.* statum *PA^v*
Valla, cf. § 12: statutum *P²CRMDAF.-M.* 4 Poenoue *C⁴(et C³)*
F.-M.: uenoue *P*: punoue *P²C*: noue *RMD*: noui *M¹A* tegi
PCRMDA (sc. consilium suum): tegit *F.-M.*: detegi *Madv.*
 5 lustrato] *cum hac uoce explicit. Fragm. Monac. prius* 6 uolo-
 num erant *PCRMDA, cf. 5. 29. 4 adn. et 21. 7. 7; 26. 12. 8*
 7 maxima *CM³DA*: maximam *PRM*: maxima in (-erat) *Gron.* cura
CRMDA: cura cura *P*: tum cura *Gron.*

quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset ;
 quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.
 Ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt quam a mili- 9
 tibus obseruata breuique tanta concordia coaluerant omnium
 animi ut prope in obliuionem ueniret qua ex condicione
 quisque esset miles factus.

Haec agenti Graccho legati Cumanī nuntiarunt quae a 10
 Campanis legatio paucos ante dies uenisset et quid iis ipsi
 respondissent : triduo post eum diem festum esse ; non 11
 senatum solum omnem ibi futurum sed castra etiam et
 exercitum Campanum. Gracchus iussis Cumanis omnia ex 12
 agris in urbem conuehere et manere intra muros, ipse pridie
 quam statum sacrificium Campanis esset Cumas mouet castra.
 Hamae inde tria milia passuum absunt. Iam Campani eo 13
 frequentes ex composito conuenerant, nec procul inde in
 occulto Marius Alfius medix tuticus—(is) summus magistra-
 tus erat Campanis—cum quattuordecim milibus armatorum
 habebat castra, sacrificio adparando et inter id instruendae 14
 fraudi aliquanto intentior quam muniendis castris aut ulli
 militari operi. [Triduum sacrificatum ad Hamas.] Noc- 15
 turnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur.
 Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad 16
 portas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ab decima
 diei hora coactis militibus corpora curare somnoque operam
 dare, ut primis tenebris conuenire ad signum possent, uigilia 17

9 ea non *ed. Rom.* 1469 : eo re *PCRMD* : ea ne *A* : eo res *C*⁴
 quam a *M*²*A* : qua *PCRM* : quam *D* 11 triduo *Reiz* : triduum
PCRMDA 13 Hamae inde *A*² (*cf.* §§ 3 et 15) : cum aede *PCRM* :
 cume. *De. D* : cum inde *C*⁴*M*³ : cu * * * * inde *A* Alfius *A*² (*cf.* § 19) :
 Alpius *PC(ex -pipus)RMDA* medix tuticus *Lipsius, cf. 24. 19. 2 ;*
 26. 6. 13 (medis uel medias tuticus *Valla*) : edixi tutici *PCRMA* :
 .edixit. uti cum *D* : edix tuticus ? *A*^v is *Fabri* : qui *A*^v *Valla* :
om. PCRMDA (sed uide adn. praecedentem) armatorum *Gron.*
 malorum *PCRMDA?* : maiorum *M*¹ uel *M*³*A*¹ 15 [triduum s.
 ad Hamas] *P*¹(*ex* tridum *P*) *CRMDA* : *secl. Heerwagen, ut gloss. uetus,*
et iam corruptum, ad § 11 sup. pertinens 16 ab decima (uel ante
 decimam) *Gron.* : an decuma *P* : ad decima *P*² uel *P*³*RM* : ad decimam
*CM*²*DA* hora *Gron. R*¹ : horam *PCRMDA*

- 18 ferme prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine cum
ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana ut in
peruigilio neglecta simul omnibus portis inuadit; alios
somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeunt
19 obruncat. Hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo
milia cum ipso duce Mario Alfio; capta sunt signa militaria
quattuor et triginta.
- 36 Gracchus minus centum militum iactura castris hostium
potitus Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui
2 super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum prouida
futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nun-
tiata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter laetum exer-
citus tironum, magna ex parte seruorum, spoliante uictos
3 praedasque agentem ad Hamas se inuenturum, citatum agmen
praeter Capuam rapit obuiosque ex fuga Campanorum dato
4 praesidio Capuam duci, saucios uehiculis portari iubet. Ipse
Hamis uacua ab hostibus castra nec quicquam praeter recen-
tis uestigia caedis strataque passim corpora sociorum inuenit.
5 Auctores erant quidam ut protinus inde Cumas duceret ur-
6 bemque oppugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal
cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem ma-
ritimam urbem haberet, tamen, quia praeter arma nihil secum
miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super
7 Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus se-

18 obruncat $P^1(uel P^2)CR^xMDA^2$: obruncatum PR ut uid.: ob-
truncat A 19 duo milia R^1M (duo mī) DA : duo mī P^2 : duo mī C :
duo PR capta sunt R^1MDA : capta est PCR ut uid. (scil. P in
exemplari captast habuit): capta C^x : capta** et *Weissenb.*: capti* et
Madv.: capti cc et *Conway* (cf. c. 40. 12): capta v̄ et *Luterb.*

36 1 propere CR^1MDA : prope PR in *Gron.*: an $PCRMDA$:
ad (sed Tifata) A^2 2 futuri *Gron.*: fuit uiri MR : fulituri P : uiri
 P^2 (partim P^1 ?) CM^1DA seruorum P^1 uel P^2CRMDA : seruor-
uorum P : et seruorum *Alschevski*: seruorumque *ed. Rom.* 1469 (*per-
peram*, cf. c. 45. 8) 3 citatum M^5A^2 : ciuitatum $PCRMDA$

dato *Lipsius*: duo $PCRMDA$: suo C^2 4 inter ipse Hamis *supra
scripsit* ad P^2 , et ad hamis in *M repperit Conway*: ad hamas CM^xRDA

6 raptim A^2 : rartim M^5 : partim $PCRMDA$, cf. 22. 6. 10; 26. 44.
10; 29. 28. 9

quenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas
redit perpopulatoque agro Cumano mille passus ab urbe ca-
stra locat, cum Gracchus magis uerecundia in tali necessitate 8
deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani
substitisset quam satis fidens exercitui. Nec alter consul 9
Fabius, qui ad Cales castra habebat, Volturnum flumen
traducere audebat exercitum, occupatus primo auspiciis 10
repetendis, dein prodigiis quæ alia super alia nuntiabantur;
expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

Eae causæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione 37
erat et iam operibus oppugnabatur. Aduersus ligneam 2
ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitauit
consul Romanus, aliquanto altiore, quia muro satis per se
alto subiectis ualidis sublicis pro solo usus erat. Inde pri- 3
mum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores
moenia atque urbem tuebantur; postremo, ubi promouendo 4
adiunctam muro uiderunt turrem, facibus ardentibus pluri-
mum simul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida arma- 5
torum multitudo cum de turre sese praecipitaret, eruptio ex
oppido simul duabus portis stationes hostium fudit fugauit-
que in castra ut eo die obsesso quam obsidenti similior esset
Poenus. Ad mille trecenti Carthaginiensium caesi et unde- 6
sexaginta uiui capti, qui circa muros et in stationibus solute
ac neglegenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem
timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, prius- 7
quam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui

ro quæ alia A^2 : praelia P : plia CA : plia C^2 : prælia (sic) (P^2 uel)
 P^1 : proelia R^2 in ras. M : poelia D

37 2 aliam turrem $PCRMDA$: turrem aliam *Madv. ed.* 1886 (*alte-*
rum turrem post ingentem add. A^2 *Pal.* 2 *Edd. uet.*) muro (satis
per se) alto A^2 uel A^v in marg. *Valla*: muros . . . altos PR^2MDA :
muro . . . altos R : muros . . . alto M^1 sublicis A^v *Valla*: subli-
ciis *Pal.* 2: supplicatis $PCRMDA$ 4 promouendo] uide sis *Cl.*
Quart. (v) 1911, p. 11 (de 5. 24. 8) facibus C^4 in marg. M^1DA :
facium C^2 : fa bius $PCRMD$ simul P^1CRMDA : mul P 6 tre-
centi *Drak.* (cf. 22. 50. 11): trecentos *Edd. ante Drak.*: ccc $PCRMD$:
cccc A undesexaginta (A^x uel) A^v *Valla*: unde lx PR : inde lx
 P^2 uel P^3CR^xMDA

- 8 signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus
 9 certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit; ceterum postquam neminem moueri ab solita custodia urbis uidit nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.
- 10 Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere
 11 pugnat. Supra duo milia hominum occidit et ducentos octoginta milites [amisit], signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese
 12 recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant ui recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium, Vescellium, Sicilinum, et auctores defectionis securi per
 13 cussi. Supra quinque milia captiuorum sub hasta uenerunt; praeda alia militi concessa, exercitusque Luceriam reductus.
- 38 Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumuectae
 2 prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas uelis ferrentur neque hostium an sociorum essent satis sciretur, Gracchus obuiam ex classe sua naues misit. Cum percontando in uicem cognitum esset consulem Cumis esse, naues Cumas adpulsae captiuoque ad consulem deducti et litterae datae.
 4 Consul litteris Philippi atque Hannibalis perlectis consignata

8 laetum Gron., rectissime, cf. c. 36. 2: etum PCRM (sed Hannibale tum sic diuina P³): tum C^xD: cum A: ut in A^v: elatum Aldus: elatum (post re) A² dett. aliq.: fretum Luterb. inter ed. Rom. 1469: intra PCRMDA 9 solita DA: soluta PCRM 10 ad Grumentum A^v uel A⁶: argumentum PRM: argumentum CDA?
 11 amisit PCRMDA: sed. Madv. recte, cf. c. 40. 12 12 Sicilinum PCRMDA (sed -lium): Vicilinum Luterb. 1906, cf. 24. 44. 8, optime
 13 quinque milia Alschevski: uel PCRMD, cf. c. 34. 13 adn.: mille uel L uel D dett.: I. A² in ras. Luceriam Glareanus: curiam PRM: cumam CDA

38 2 an P¹CRMDA: in P sua P¹(uel P²)CRMDA: suas P

omnia ad senatum itinere terrestri misit, nauibus deuehi
 legatos iussit. Cum eodem fere die litterarum legatique Ro- 5
 mam uenissent et percontatione facta dicta cum scriptis
 congruerent, primo grauis cura patres incessit, cernentes
 quanta uix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli
 moles instaret; cui tamen adeo non succubuerunt ut extemplo 6
 agigaretur quemadmodum ultro inferendo bello auerterent ab
 Italia hostem. Captiuus in uincula condi iussis comitibus- 7
 que eorum sub hasta uenditis, ad naues uiginti quinque,
 quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, uiginti (quin-
 que)[paratis] alias decernunt. His comparatis deductisque et 8
 additis quinque nauibus, quae aduexerant captiuos legatos,
 triginta naues ab Ostia Tarentum profectae, iussusque P. 9
 Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus
 Tarenti praeerat, in naues impositis quinquaginta quinque
 nauium classe non tueri modo Italiae oram sed explorare de
 Macedonico bello; si congruentia litteris legatorumque indi- 10
 ciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris
 certiore faceret, isque L. Apustio legato exercitui praeposito 11
 Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in
 Macedoniam transmitteret daretque operam ut Philippum in
 regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque 12
 Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam
 missa erat ut redderetur Hieroni regi; ea per L. Antistium
 legatum Tarentum est deuecta. Simul ab Hierone missa 13
 ducenta milia modium tritici et hordei centum.

6 auerterent P^1 (uel P^2)CRMDA: ab auerterent P 7 condi
 iussis Gron.: conditussis P : conditis P^2 CRMDA: coniectis A^v dett.
 aliq. uiginti (quinque) Iac. Gron. et J. Perizonius: uiginti PCR
 MDA paratis PCRMDA: parata C^4 : parari M^2 Gron.: secludit
 Drak. (ut ex comparatis xx litt. infra natum) 9 Apustius Aldus
 (ex § 11): Aputius PCRMD (sed Apustio § 11 P): Appii' C^4 : apūs A :
 appius A^x (ex § 12) 12 ea per CD Gron.: ex per PR: haec per
 P^3R^1A : e haec ex per M : haec ei per M^1 Antistium PC^x
 (ex -titum C)RMDA: Apustium ed. Rom. 1472: aut Apustium aut
 Antistium in utroque loco Boettcher, sed non eundem esse qui in § 9 et
 qui in § 12 memoratur satis manifestum est deuecta P^1 (uel P^2)CR
 MDA: deucta P

39 Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva naus una ex iis quae Romam missae erant, ex cursu
 2 refugit; inde scitum legatos cum litteris captos. Itaque ignarus rex quae cum Hannibale legatis suis convenissent quaeque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam
 3 cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi Heraclitus [cui Scotino cognomen erat] et Crito Boeotus et
 4 Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac rettulerunt mandata; sed prius se aestas circumegit quam mouere ac moliri quicquam rex posset.—Tantum naus una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

5 Et circa Capuam transgresso Volturnum Fabio post expiata tandem prodigia ambo consules rem gerebant.
 6 Combulteriam et Trebulam et Austiculam urbes, quae ad Poenum defecerant Fabius ui cepit, praesidiaque in his
 7 Hannibalis Campanique permulti capti. [Et] Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat, consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis
 8 inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis quas habebat Nolam in praesidium misit.

39 1 iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA* Roman missae *ed. Rom.* 1469: romae missa *PRMDA*: romane missa *C*: romam missa *C*⁴: roma missae *Drah.* 2 rex *Gron.*: ex *P*: ex hec *P*² (uel *P*³): ex hoc *C*: ex haec *PM*: ex his *DA dett. plerique* 3 [cui . . . erat] *suspiciatus est Gron., recte (cf. 10. 37. 2 adn.)* cognomen *P*²(uel *P*³)*CDA*: cos. non *P*: cos. non *P*²: g. cōs nomen *R*¹*M*: cos me *R* Boeotus *Madv.*: Beroeaeus uel Boeotius *Gron.*: boeus otius *PCRM*: bo eusocius *D*: boeuesotis *A* 5 Fabio *M*¹*DA*: facio *P*: fauio (*P*² uel) *P*³*CRM* 6 ad *C*²*M*³*A*²: om. *PCRMDA* his *PCRMDA*: iis *ed. Rom.* 1469, *Madv.* cap*i* *C*²*M*¹*DA*: capi *PCRM* 7 Nolae *M*¹: et Nolae *PCRMDA*^v 8 Suessulam *Chuverius*: besumiam *P*: besuuium *P*³(uel *P*²)*CR*¹(*R*?)*MA*: uesuuium *D* (cf. 8. 8. 19): ueseuum *dett. aliq.* iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA*

Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari 40
 coeptae, quae omissae erant postquam Q. Mucius praetor graui
 morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Carales 2
 subductis naualibusque sociis armatis ut terra rem gereret
 et a praetore exercitu accepto, duo et uiginti milia peditum,
 mille ducentos equites confecit. Cum his equitum peditum- 3
 que copiis profectus in agrum hostium haud procul ab
 Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte
 profectus erat in Pellitos Sardos ad iuuentutem armandam
 qua copias augeret; filius nomine Hostus castris praeerat. 4
 Is adulescentia ferox temere proelio inito fusus fugatusque.
 Ad tria milia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme
 uiui capti; alius exercitus primo per agros siluasque fuga 5
 palatus, dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem
 nomine Cornum, caput eius regionis, confugit; debella- 6
 tumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum
 duce Hasdrubale, quae tempestate deiecta ad Baliarese erat,
 in tempore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post 7
 famam adpulsae Punicae classis Carales se recepit; ea
 occasio Hampsicorae data est Poeno se iungendi. Hasdru- 8
 bal copiis in terram expositis et classe remissa Carthaginem
 duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum popu-
 landum profectus, Carales peruenturus erat, ni Manlius
 obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset.
 Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta; deinde 9

40 1 praetorem A^2 ; pr. $PCRMDA$?; consule sis *Mommisen Staatsr.*
 ii², 230, cf. c. 43. 12 adn.: propraetorem *dett. aliq., Glar.*: secl.
Crevier 3 Hampsicorae] cf. c. 32. 10 et infra: amsicore C^2 :
 hamsicore R^2MDA : hamicore P : hamsicoe P^2 Hampsicora tum
Gron.: Hamsicora tum *Aldus*: hampsicora A^2 : hamsicor tum PCR :
 hamsicorum MDA 4 Hostus P (*per ligaturam* *us i. e. -tus*) *Drak.*
 (cf. *Sil. It.* 12, 347, 403, 413): hostis $CRMA$ (cf. 41. 3): bostis C^2
 6 ad (*ex a P*) P^1CRMDA Baliarese $PCRMDAN$: baleares A^2
 7 Hampsicorae (*ut supra*): ampicorae hic P , sed recte in § 8 tandem
 Hampsicora (*non in c. 41. 3 ubi primo hamsicorae mox in dittographia*
haps|sicorae ib. § 4 hapsicorā (sic), et § 6 eam|spicorum (sic: sed
aspicorum P^1 uel P^2); quid uoluerint ignoro et postea silebo, uictus)
 9 deinde (*uel dein*) per *Madv.*: dein|ceps P : deinceps $CRMDA$

per procursationes leuia certamina uario euentu inita;
 postremo descensum in aciem. Signis conlatis iusto proelio
 10 per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem
 Poeni, Sardis facile uinci adsuetis, fecerunt; postremo et
 ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta
 11 essent, fusi; ceterum terga dantes circumducto cornu quo
 pepulerat Sardos inclusit Romanus. Caedes inde magis
 12 quam pugna fuit. Duodecim milia hostium caesa, Sardorum
 simul Poenorumque, ferme tria milia et septingenti capti et
 signa militaria septem et uiginti.

41 Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal
 imperator captus et Hanno et Mago, nobiles Cartha-
 2 ginienses, Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione
 Hannibali iunctus, Hanno auctor rebellionis Sardis bellique
 3 eius haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus
 nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt; nam et filius
 4 Hampsicorae Hostus in acie cecidit, et Hampsicora cum
 paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem quoque
 filii audiuit, nocte, ne cuius interuentus coepta impediret,
 5 mortem sibi consciuit. Ceteris urbs Cornus eadem quae
 ante fugae receptaculum fuit; quam Manlius uictore exer-
 6 citu adgressus intra dies paucos recepit. Deinde aliae quo-
 que ciuitates quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant
 obsidibus datis dediderunt sese; quibus stipendio frumento-
 que imperato pro cuiusque aut uiribus aut delicto Carales
 7 exercitum reduxit. Ibi nauibus longis deductis impositoque
 quem secum aduexerat milite Romam nauigat Sardiniamque

41 2 cognatione *A*: cognationis (*ex pugna*- *P*) *P*¹ uel *P*²*CRMD*
 (sed in *M* cog- pleniore calamo, cf. c. 10. 12 et 21. 51. 3 *adnn.*): cogna-
 tionis *M*¹ (sed deletionis signum postea erasit *M*²) auctor *C*^x*DA*:
 auctores *PCRM* 3 Hostus *Gron.*: hostis *PCRMDA* cecidit]
 ante et add. *P* ex *praec.* et haps|sicorae hostus in acie cecidit, delet *P*¹
 Hampsicorae] uide sis c. 40. 7 *adn.* 4 coepta impediret *M*²
 (uel *M*¹) *A*² *Pal.* 2: coeptam | pediret *P*: coeptam | petiret *P*³(uel
*P*²) *RMA*: coeptam peteret *CD* (sed cep-)

perdomitam nuntiat patribus; et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captiuos Q. Fulvio praetori tradit.

Per idem tempus T. Otacilius praetor ab Lilybaeo classi 8 in Africam transuctus depopulatusque agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat 9 Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit, leuique certamine in alto commisso septem inde naues cum sociis naualibus cepit. Ceteras metus haud secus quam tempestas passim disiecit.

Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis elephantisque et commeatu Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, 11 per simulationem prouinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto (uento) aestuque suo Locros traiecit. Iam 12 inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat et Locrenses portas Romanis clausurunt; Appius magno conatu nulla re gesta Messanam repetit.

Eadem aestate Marcellus ab Nola quam praesidio obtinebat crebras excursions in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit adeoque omnia ferro atque igni uastauit ut 14 antiquarum cladum Samnio memoriam renouaret. Itaque 42 extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente ita Poenum adlocuti sunt. 'Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi quoad nostra arma, nostrae uires nos tutari poterant. Postquam his parum

7 captiuos Q. *Crevier*: captiuosque (uel -q.) *PCRMDA*: captiuos obsidesque *Luchs*, cf. § 11 8 T. Otacilius hic recte *P* (sed ti) praetor *uid. c.* 40. 1 9 a Baliaribus (cf. 21. 21. 12 et 23. 40. 6): a Balearibus *M³A²*: balearibus *PCRMDAN* 10 et commeatu *Lov.* 3 *Harl.*: commeatuque *A²*: commeatu *PCRMDA* 11 uento aestuque suo *Weissenb.*, cf. c. 30. 3 *adn.*: maris feruore aestuque suo *A²*: aestuquae suo *PR*: aestuque suo *CR¹* uel *R²MDA*: aestu suo *dett. alig.* (cf. *Caes. B. C.* 1. 61. 3 et *Ov. Her.* 15. 72): aestu secundo *ed. Rom.* 1469: aestu quaesito *Iac. Gron.* 14 antiquarum cladum *P¹* et *P²CRM¹* uel *M²DA* (sed claudium *MD*): antiquarum cladium *P* 42 2 populi *R. ed. Rom.* 1469: p̄r. *PCRMDA* quoad *uir doctus in A ed. Rom.* 1469: quod *PCRMDA*?

3 fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus ; a quo relictis pacem
 necessariam accepimus fuimusque in ea per annos prope
 4 quinquaginta ad id tempus quo tu in Italiam uenisti. Tua
 nos non magis uirtus fortunaque quam unica comitas ac
 benignitas erga ciues nostros quos captos nobis remisisti ita
 conciliauit tibi ut te saluo atque incolumi amico non modo
 5 populum Romanum sed ne deos quidem iratos, si fas est
 dici, timeremus. At hercule non solum incolumi et uictore
 sed praesente te, cum ploratum prope coniugum ac libero-
 rum nostrorum exaudire et flagrantia tecta posses conspicerem,
 ita sumus aliquotiens hac aestate deuastati ut M. Marcellus,
 non Hannibal, uicisse ad Cannas uideatur glorianturque
 Romani te, ad unum modo ictum uigentem, uelut aculeo
 6 emisso torpere. Per annos (centum) cum populo Romano
 bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce nec exercitu
 nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas
 7 auxit uires quam suis uiribus nos defendit. Non ego se-
 cundis rebus nostris gloriabor duos consules ac duos con-
 sulares exercitus ab nobis sub iugum missos et si qua alia
 8 aut laeta aut gloriosa nobis euenerunt. Quae aspera ad-
 uersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre pos-
 9 sumus quam quae hodie eueniunt. Magni dictatores cum
 magistris equitum, bini consules cum binis consularibus
 exercitibus ingrediebantur fines nostros ; ante explorato et
 subsidiis positis et sub signis ad populandum ducebant ;
 10 nunc propraetoris unius et parui ad tuendam Nola praesi-
 dii praeda sumus ; iam ne manipulatim quidem sed latro-

2 fidebamus *C*⁴*R*²(fideb- in ras.)*MDA* : fideuamus *P*¹ (uel *P*²) :
 fideuamus *P* 3 quo tu *Alscheffski* : quodu *P* : quod *P*²*CRMD* :
 quo *A* 5 cum *ed. Rom.* 1469 : con *PC*(sed *c̄*)*RM* : com- *DA* :
 (comploratum . . . conspicerem in *parenthesi Drak.*, bene) ac *CMDA* :
 ab *PR* aculeo *Freinsheim* (cf. *Curt.* 4. 14. 13) : aculeg *P* : iaculo
 (*P*² uel) *P*³*CR*²(in ras.)*MDA* 6 centum *Lov.* 3 : prope centum
*A*² *dett. aliq.* : om. *PCRMDA* 7 ac duos *CRMA* : ac duos (*sic*)
*P*³ : ac duci *P* : aut duos *D* 10 propraetoris *Walch* : proprii *P* :
 proprii *P*²*CRMD* : prope *A*

num modo percursant totis finibus nostris neglegentius quam si in Romano uagarentur agro. Causa autem haec est 11 quod neque tu defendis et nostra iuuentus, quae si domi esset tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te nec 12 exercitum tuum norim nisi, a quo tot acies Romanas fusas stratasque esse sciam, ei facile esse dicam opprimere populos nostros uagos sine signis palatos quo quemque trahit quamuis uana praedae spes. Numidarum paucorum illi 13 quidem praeda erunt, praesidiumque mis(eris sim)ul nobis et Nolae ademeris, si modo, quos ut socios haberes dignos duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos tuearis.'

Ad ea Hannibal respondit omnia simul facere Hirpinos 43 Samnitesque et indicare clades suas et petere praesidium et queri indefensos se neglectosque; indicandum autem primum 2 fuisse, dein petendum praesidium, postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. exercitum 3 sese non in agrum Hirpinum Samnitumue, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis et militem suum repleturum se et metu procul ab his summoturum hostes. quod ad bellum Roma- 4 num attineret, si Trasumenni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasumenni pugna nobilior esset, Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore et clariore uictoria facturum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos 5

11 tuis *P²CRMDA*: suis *P* 12 norim nisi (*uel* ni) *A^v* *Valla*: norim | si *P*: norim si *CRMA²*: norim *DA*: noui nisi *Koch* sciam ei *A²*: sciam et *D*: suam et *PCRA*: sua et *R¹M* (*sed hic* sua. Et) dicam *PCRMDA*, quod tuemur ut uocem indignanti magis propriam: ducam *ed. Rom.* 1469 13 miseris simul nobis *Madv. optime*: misul nobis *P*: misum nobis *P³(uel P²)R*: missum nobis *CR¹MDA*: missum nobis erit *ed. Mogunt.* 1518: simul erit nobis *Gron.*: simul nobis dederis *uel* addideris *Luchs* haud *A^v* *Valla optime*: at id *C*: at it *PR*: ad id *R²MDA*

43 3 sese *M¹* *uel M⁴*: esse *PCRMDA*: isse *A^v* *uel A⁶*: misisse *Valla* 4 se quoque *PCRMDA*: quoque se *Siesbye, pronomini enclitici proprium esse secundum locum ignorans; cf. tamen 22. 27. 11 ubi se melius deletur (fort. etiam hic)*

dimisit; ipse praesidio modico relicto in Tifatis profectus
 6 cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttis
 cum supplemento Carthagine aducto atque elephantis uenit.
 Castris haud procul positis longe alia omnia inquirenti com-
 7 perta sunt quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil
 enim Marcellus ita egerat ut aut fortunae aut temere hosti
 commissum dici posset. Explorato cum firmisque praesidiis
 tuto receptu praedatum ierat omniaque uelut aduersus prae-
 8 sentem Hannibalem cauta prouisaque fuerunt. Tum, ubi
 sensit hostem aduentare, copias intra moenia tenuit; per
 muros inambulare senatores Nolanos iussit et omnia circa
 9 explorare quae apud hostes fierent. Ex his Hanno, cum ad
 murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pettium
 ad conloquium euocatos permissuque Marcelli egressos per
 10 interpretem adloquitur. Hannibalis uirtutem fortunamque
 extollit: populi Romani obterit senescentem cum uiribus
 11 maiestatem; quae si paria essent ut quondam fuissent, tamen
 expertis quam graue Romanum imperium sociis, quanta
 indulgentia Hannibalis etiam in captiuos omnes Italici
 nominis fuisset, Punicam Romanae societatem atque ami-
 12 citiam praeoptandam esse. si ambo consules cum suis
 exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Han-

5 ire Nolam P^4 (*semi-ras.*) A^2 : i|re noi|am P : i|re nouato iam P^2 (*ut uid.*) et sic certe $CRMD$: ire nouato lam A 6 Hanno A^2 : anno $PCRMDA$ (*sic et in § 9*) 7 ita egerat $Alschefski$: itagerat P : itageri: at (*ex ita gereuat fort. delritum*) P^3 : ita gereuat R : ita gerebat C^2 (*ex gebat C*) R^1 uel R^2MDA firmisque $PCRMDA$: firmis M^3 tuto $PCRMDA$: et tuto *Wesenberg*, male ut fere semper ubi tractat *Liuium* fuerunt $PCRMDA$: fuerant *Crevier*, haud necess. 9 egressos P^1 (uel P^2) ex egresso P et interpretem P^1 (uel P^2) ex inpetrem P 10 obterit *ed. Par.* 1513: obteget P^2CR^1 uel R^2 (*ex obtege R*) MDA ? : obtegens A^2 : obtegit uir doctus in A : obterit ut *Alschefski*; quid habuerit P est incertum; fort. (*ut Luchs et Frigell adfirmant*) obtegerit P (*quod scite interpretatur Frigell pro obte-*
er
git in exemplari eius); sed ipse puto habuisse P obtegent, littera n addita (non ri) quam P^2 expunxit; raro erasit P^2 , saepe P^4 qui in § 5 iam apparuit 11 captiuos A^2 : campos $PCRMDA$: captos M^2A^x

nibali futuros quam ad Cannas fuissent, nedum praetor unus cum paucis et nouis militibus Nola tutari possit. ipsorum 13 quam Hannibalis (magis) interesse capta an tradita Nola poteretur; potiturum enim ut Capua Nuceriaque potitus esset; sed quid inter Capuae ac Nuceriae fortunam interesset ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. nolle ominari 14 quae captae urbi cessura forent et potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nola tradidissent, neminem alium quam ipsos legem qua in societatem amicitiamque Hannibalis uenirent dicturum. Ad ea Herennius Bassus 44 respondit multos annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem paenitere et sibi, si cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse mutare. an dedituris se Hannibali fuisse accersendum 2 Romanorum praesidium? cum iis qui ad sese tuendos uenissent omnia sibi et esse consociata et ad ultimum fore.

Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per prodicionem 3 recipiendae Nola. Itaque corona oppidum circumdedit ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. Quem ut 4 successisse muris Marcellus uidit, instructa intra portam acie cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi caesique sunt; dein concursu ad pugnantes facto aequatis-

12 praetor (p̄r.) PCRMDA et A² (cf. c. 40. 1): propraetor Luterb. (cf. c. 39. 8) possit PCRMDA: posset Alsch., sed cf. c. 15. 4; 10. 26. 3; 21. 30. 2-11 et 45. 5; 24. 19. 4 et 33. 8 et 45. 3; 26. 32. 5 et Conway ed. Libri ii, p. 190 13 magis add. post Hannibalis Harant: post ipsorum A^x, ed. Mogunt. 1518: om. PCRMDA 14 nolle Facius et Panormita A^v: nol PCRMDA (quorum maior pars nolo minari) cessura PRMDA^x: cēssura C: censura A: casura Nipperdey, sed potest cessura per ironiam dictum esse quasi excidium uniuersum pars quaedam praedae luculentae fuisset, id quod significare solet hoc uerbum (e. g. 31. 46. 16)

44 1 fuerit Gron.: fuerat PCRMDA sero PCRMDA: serum Gron. quem sequi malit Conway, fort. recte 2 an (uel eam. an) Weissenb.: eam PCRMDA (sed hic eam.; et post Hannibali add. non A Edd. uett.) accersendum CA: accessendum PRM: arcessendum M³: om. D fuisse... Hannibali § 3 omnia om. D) 4 erupit P²CRMDA: rupit P ad pugnantes C⁴ Gron.: ad pugnanti P (sed -ti ex parte erasum uel detritum) C(-te)RM: ad pugnam M²DA

que uiribus atrox esse coepit pugna, memorabilisque inter
 paucas fuisset ni ingentibus procellis effusus imber diremisset
 5 pugnantes. Eo die commisso modico certamine atque in-
 ritatis animis in urbem Romani, Poeni in castra receperunt
 sese; tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt
 6 haud plus quam triginta, Romani quinquaginta. Imber
 continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei
 insequentis tenuit. Itaque, quanquam utraque pars audi
 certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis.

Tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum
 7 Nolanum misit. Quod ubi animaduertit Marcellus, extemplo
 in aciem copias eduxit; neque Hannibal detrectauit. Mille
 fere passuum inter urbem erant castraque; eo spatio—et
 8 sunt omnia campi circa Nola—concurrerunt. Clamor ex
 parte utraque sublatus proximos ex cohortibus iis quae in
 agros praedatum exierant ad proelium iam commissum re-
 9 uocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos con-
 laudatos Marcellus in subsidiis stare et saucios ex acie efferre
 45 iussit, pugna abstinere ni ab se signum acceperant. Proelium
 erat anceps; summa ui et duces hortabantur et milites
 pugnabant. Marcellus uictis ante diem tertium, fugatis ante
 paucos dies a Cumis, pulsus priore anno ab Nola ab eodem
 2 se duce, milite alio, instare iubet: non omnes esse in acie;

5 modico PCRM^{DA}: modo Fischer, bene tamen M⁴: tam PC
 RM^{DA}: nam Weissenb.; sed de ceciderunt et seqq. uid. sis infra
 ceciderunt PCRM^{DA}: ceciderant Heusinger (sed ante primam litteram
 est paruum punctum in P) haud (haut) plus PC^{DA}: aut plus RM:
 plus Fabri et Fischer: haud minus Heusinger: amplius Weissenb. olim.

quam triginta (xxx) PC^x(ex ccc C)M^{DA}: quam xxxx R: quam tre-
 centi Gron.: quam lxxx H. E. P. Platt. Roma|ni P: romani CRM^s
 (ex roma M)D: romanorum nullus A sed uid. infra §§ 5 et 6 Ro-
 mani quinquaginta. Imber Gron. ex Puteani uestigiis, scite: romani
 liber P ubi supra scripta est inter I et B littera N ab P¹, ut puto, et
 littera l deleta est ab P¹ uel P²: alii alia scribunt 6 imber CR²
 (ex ber R)M^{DA}: inber P¹ (uel P²) (uid. supra) 9 abstinere
 ni A^s dett. duo (Harl. Lov. 3) Gron.: abstinerent ni M^s: abstinerent
 PCRM^{DA}

45 1 uictis C⁴M⁵D⁴A: uicti PC¹(ex uincti C)RM, cf. c. 17. 10

praedantes uagari in agro; sed qui pugnent marcere Campana
luxuria, uino et scertis omnibusque lustris per totam hiemem
confectos. abisse illam uim uigoremque, delapsa esse robora 3
corporum animorumque quibus Pyrenaei Alpiumque superata
sint iuga. reliquias illorum uirorum uix arma membraque
sustinentes pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse: 4
ibi uirtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti
temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Cum haec 5
exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret,
Hannibal multo grauioribus probris increpabat: arma signa- 6
que eadem se noscere quae ad Trebiam Trasumennum-
que, postremo ad Cannas uiderit habueritque; militem
aliud profecto se in hiberna Capuam duxisse, aliud inde
eduxisse. 'Legatumne Romanum et legionis unius atque 7
alae magno certamine uix toleratis pugnam, quos binae acies
consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite 8
ac Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit. Vbi
ille miles meus est, qui derepto ex equo C. Flaminio consuli
caput abstulit? ubi, qui L. Paulum ad Cannas occidit?
Ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii 9
est aliud? Qui pauci plures uincere soliti estis, nunc pau-
cis plures uix restatis. Romam uos expugnaturus, si quis
duceret, fortes lingua iactabatis. En, minor res est: hic 10
experiri uim uirtutemque uolo. Expugnate Nolam, campe-

2 agro sed *PCRMDA*: agro et *Alschevski*: agris et *Luchs* 3 de-
lapsa *PCRMDA*, cf. e.g. *Cic. de Or.* 2. 60. 246: dilapsa ed. *Mogunt.*
1518 uix *ness.* *quamquam mauolt hoc Conway* 4 ibi (ante uir-
tutem) *C²M¹DA*: ubi *PCRM*, cf. c. 48. 2 5 exprobrando *C²M^xA*:
exprobrandam *PCRM*: exprobrnda *P^x(forti. P⁴)D* multo *C^xM²*
DA: multos *PCRM*, cf. c. 5 14 8 derepto *Duker*: erepto *PCR*
MDA ubi qui *A² Lov.* 4 et 5: ubi *PCRMDA* 9 Ferrum *P²*
uel *P³CRMDA*: rerum *P* 9, 10 *posi* expugnaturus (*tribus lineis*
Puteanis omissis et tum una uoce est? deleta) hic experiri *C* 10 En
(uel En nunc) minor res est *A⁰ Valla*: En! hic minor res est *Heusinger*:
enim minor res est *PRM²* uel *M⁵DA*: enim minores est *M*: En in
minore re *Madv.*, bene hic experiri *P¹(uel P²)CRMDA* *Valla*: hic
periri *P*: experiri *Madv.* uolo *PCRMDA*: uestram uolo *Luchs*,
frustra expugnate *P¹CR^xMDA*: expugnante *PR*

strem urbem, non flumine, non mari saeptam. Hinc uos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos uel ducam quo uoletis uel sequar.'

- 46 Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos
 2 animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante sed Nolanis etiam per clamorem fauoris indicem accendentibus ardorem pugnae,
 3 terga Poeni dederunt atque in castra compulsi sunt. Quae oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nola reduxit cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis quae
 4 ante inclinatio ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque milia caesa eo die, uiui capti sescenti et signa militaria undeuiginti et duo elephanti; quattuor in acie occisi; Romanorum
 5 minus mille interfecti. Posterum diem indutiis tacitis sepe- liendo utrimque caesos in acie consumpserunt. Spolia
 6 hostium Marcellus Volcano uotum cremauit. Tertio post die ob iram, credo, aliquam aut spem liberalioris militiae ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae (et) Hispani, ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in
 7 eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania et Numidis in Africa post bellum uirtutis causa datus est.
 8 Hannibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum qui-

10 uos ex P^2 (uel P^3 , fort. ex parte iam P^1) CRMDA: uox aes P (sed a cerle a P^1 ipso deletum est)

46 2 fauoris C^4A^v Valla: fauorem PCRMDA?: fauore M^2
 3 Romanos A^2 : r. d P (ubi d ex red- lineae insequentis perperam sumptum mox ipse deleuit P): r. d (sic) P^1 CRMA: rom. d. D
 4 quinque milia Gron.: uel | P : uel CRMDA (cf. c. 34. 13) caesa P^1 (ex causa P) D : caesa u P^3 C (errat Luchs): caesa uel R^2 (in ras.) MA^2 : cesi uel A sescenti (dc) PCRMDA (sed in P nescio quid supra eras.) occisi PRMDA: decisi C : occisis Luchs 5 uotum PCRMDA: uota dett. tres: ex uoto dett. tres 6 ccl xx ii PC (sine linea) RMDA (sed ii in ras.): ccc xx ii ex Plutarchi Marcello 12 coniec. Alschefski et Hispani Weissenb.: ispani PR: hispani CR¹MD: hispanique A 7 ager P et P^x (fort. P^4) DA: agere P^2 CR² (in ras.) M (sed uocem totam punctis delet M^2) causa P : causa locus P^2 CRMDA: causa locis P^x ; cf. Dig. 41. 2. 26 'locus certus ex fundo' et cum Gron. ex lege Thoria 'quemue agrum, locum', etc.
 8 cum A^2 : in PCRMDA (sed in M largioribus litt. cf. c. 19. 17 adn.)

bus uenerat copiis ipse Apuliae hiberna petit circaque Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Hannibalem 9 audiuit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra conuecto quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis et praesidio quod per hiberna ad tenendum locum satis esset relicto ipse Capuam propius mouit castra agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt 10 Campani, nihil admodum uiribus suis fidentes, egredi portis et castra ante urbem in aperto communire. Sex milia arma- 11 torum habebant, peditem imbellem, equitatu plus poterant; itaque equestribus proeliis lacescebant hostem.

Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Vibellius 12 erat, cognomine Taurea. Cuius indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques adeo ut, cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. Tunc Taurea cum diu perlustrans oculis ob- 13 equitasset hostium turmis, tandem silentio facto ubi esset Claudius Asellus quaesiuit et, quoniam uerbis secum de 14 uirtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret daretque opima spolia uictus aut uictor caperet. Haec ubi Asello 47 sunt nuntiata in castra, id modo moratus ut consulem percontaretur liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare, permissu eius arma extemplo cepit, prouectusque 2 ante stationes equo Tauream nomine compellauit congregique ubi uellet iussit. Hinc Romani ad spectaculum pugnae 3 eius frequentes exierant, et Campani non uallum modo

9 tenendum *Gron. (et dett. unus)*: petendum *PCRMDA*: tuendum (*C⁴ fort.*) *dett. aliq.*: optinendum *Madvig, quod probat Conway*
 10 coacti sunt Campani *P^x(fort. P⁴)CM²DA*: coactis sunt Campania
PR: coacti sunt (st *M⁵*) Campania *M* 13 tunc *Walch*: hunc
I CRM: hic *DA*: is tunc *Luchs* secum de *M³* uel *M⁹A²*: secundae *PCRMDA*: secunda *P^x fort. P⁴*

47 1 id modo] *his uocibus incipit alterum fragmentum Monacense (F.-M.), quod usque ad finem libri huius continuum est* 2 prouectus-
 que *C²M²A*: prouectisque *PCRMDF.-M.* 3 hinc *C⁴M* uel *M¹*
ut secundam lectionem: iam *RDA*: in *PCMF.-M.*: inde *Alschevski*:
secl. Riemann exierant *PRMDA*: exierunt *CF.-M.*

- castrorum sed moenia etiam urbis prospectantes repleuerunt.
- 4 Cum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos; dein libero spatio inter se ludificantes sine uolnere pugnam extrahere. Tum Campanus Romano 'equorum' inquit 'hoc non equitum erit certamen, nisi e campo in cauam hanc uiam demittimus equos. Ibi nullo ad euagandum spatio comminus conserentur manus'.
- 6 Dicto prope citius equum in uiam Claudius egit. Taurea, uerbis ferocior quam re, 'minime, sis,' inquit 'cantherium in fossam'; quae uox in rusticum inde prouerbum prodita est.
- 7 Claudius cum ea uia longe perequittasset [quia] nullo obuio hoste in campum rursus euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio et gratulatione uictor in castra redit.
- 8 Huic pugnae equestri rem—quam uera sit communis existimatio est—mirabilem certe adiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae inuectum per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum euasisse.

3 repleuerunt *PCRMDAF.-M.*: repleuerant *manus satis recens in A ed. Frob. 1554, perperam* 4 extrahere *Gron.*: extraherebant *P*: extrahebant *P¹ uel P² CRMDAF.-M.* 5 Campanus Romano *PCRMDAF.-M.*: Romanus Campano *Unger* 6 Claudius *A² ed. Rom. 1469: cl^a | P: cl. P^x: clā (clam) CRDAF.-M.* egit *A³ dett. tres Aldus, reposui: delegit . . . P, erasis ut uid. iv litteris: delegit CRMDA?F.-M.: deiecit A²; in P cl^a | delegit certe uidetur Claudius egit commendare; et in §§ 7 et 8 cl. pro Claudius praebent PCM*
 in fossam] *uocis ambiguae iocum rusticum intelleges ex Iuuenali 2. 10*
 7 ea uia *Perizonius (Madv. ed. 3): ex ua P: ex uia P² uel P³ CRMDAF.-M.: caua Madv. Praef. ed. 1886* perequittasset *A^x: perequittasset quia PCRMDAF.-M.: perequittasset uia P¹ (uel P^x) (per punctum supra q) Madv. (Praef. ed. 1886): num post quia, quae uox lineam finit in P, longior aliqua lacuna, fort. trium linearum, huius modi, hostem in parte minus artem manu conlaturum credidit, e uia (litterae 49) statuenda sit quaerit Conway. Si sic fuit, scriba cum repperisset non quia sed uia ante uocem nullo scribendum fuisse, punctum illud supra q- uocis quia postea addere potuit* 8 quam uera sit *Gron., optime: quam uetatis P: quam uetatis CRMF.-M.: quam etatis DA: qua etatis A²: quam uera ea sit H. J. Mueller: quae quam uera sit Luchs: quam satis certam A^v Valla* communis *Valla et Gron., rectissime (nam certe ex linea sequenti ortum est): communis certe PCRMDAF.-M.: communis certa A²* portae *PCRMDAF.-M.: porta Ingerslev, fort. recte*

Quieta inde statua fuere ac retro etiam consul mouit 48
 castra ut sementem Campani facerent, nec ante uiolauit
 agrum Campanum quam iam altae in segetibus herbae pabu-
 lum praebere poterant. Id conuexit in Claudiana castra super 2
 Suessulam ibique hiberna aedificauit. M. Claudio proconsuli
 imperauit, ut retento Nolae necessario ad tuendam urbem
 praesidio ceteros milites dimitteret Romam ne oneri sociis
 et sumptui rei publicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis 3
 Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium
 inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae habuerat
 exercitu misit tuerique oram agri Sallentini et prouidere quod
 ad Philippum bellumque Macedonicum attineret iussit.

Exitu aestatis eius qua haec gesta perscripsimus litterae 4
 a P. et Cn. Scipionibus uenerunt quantas quamque prosperas
 in Hispania res gessissent; sed pecuniam in stipendium
 uestimentaue et frumentum exercitui et sociis naualibus
 omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si aerarium 5
 inops sit, se aliquam rationem inituros quomodo ab Hispanis
 sumatur; cetera utique ab Roma mittenda esse, nec aliter
 aut exercitum aut prouinciam teneri posse. Litteris recitatis 6
 nemo omnium erat quin et uera scribi et postulari aequa

48 2 Suessulam *CRMDAF.-M.*: uessulam *P*: sessulam *P*¹ (uel *P*²)
 ibique *C^xRM* (ut secundam lect.) *A*: ubique *PCR²MDF.-M.*, cf. c.
 45. 4 3 Ti. cf. c. g. c. 19. 3 et 22. 57. 9: t. *PCR²* (in ras.) *DAF.-M.*:
 ē *M*: del. *M*¹ Apuliam *A*²: Apolia *P*: apulia *P*¹ (uel *P*²) *CR*
MDA: apulię *F.-M.* exercitu *M*⁵ *A*: exercitum *P*¹ *CRMDF.-M.*: et
 exercitum *P*⁴ exitu *C^xM³AF.-M.*: exitus *PCRMD*, cf. c. 5. 14
 qua *P^x* (fort. *P*⁴) *M*³ uel *M*² *A*²: quam *PCRMDAF. M.*: que *D*¹ in
 stipendium *MD ed. Par. 1513*: in his|tipendium *P* (sc. ex in his -pania
 supra secunda linea) *CR* (in ist.): in his. stipendium *AF.-M.* 5 sit
 se Alschefski: siise uel sii'se *P* (sed alt. i est nec i nec t, et' est
 signum diuisionis, quod incertum est utrum add. *P* an *P*²): se'se uel
 potius sei'se *P*²: sese *C*: esse *RMF.-M.*: esset *M*¹ uel *M*³: esset se
DA dett. aliq. sumatur scripsi (ut iam Alschefski et ut credo *P* ipse,
 uide infra c. 48. 9): sum|mat'q *P*: sumat' *P*¹ (uel *P*²; fort. ambo):
 sumant' *P*² (uel *P*³, ubi n suprascr. est indistincte) *CR^x* (fort. *R*¹, sed
 nigriore quam solito atr. et in contracto spatio) *MDAF.-M.* teneri
A^x: ateneri *P*: atteneri *P*² *RMD*: attineri *CF.-M.*: obtineri dett. aliq.:
 retineri Aldus 6 quin et *PAⁿ Valla*: qui nec *P*² *CRMDAF.-M.*

fateretur ; sed occurrebat animis quantos exercitus terrestres
 naualesque tuerentur quantaque noua classis mox paranda
 7 esset si bellum Macedonicum moueretur : Siciliam ac Sar-
 diniam, quae ante bellum uectigales fuissent, uix praesides
 prouinciarum exercitus alere ; tributo sumptus suppeditari ;
 8 [eum] ipsum tributum conferentium numerum tantis exerci-
 tuum stragibus et ad Trasumennum lacum et ad Cannas
 imminutum ; qui superessent pauci, si multiplici grauarentur
 9 stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staretur, rem
 10 publicam opibus non staturam. prodeundum in contionem
 Fuluius praetori esse, indicandas populo publicas necessitates
 cohortandosque qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei-
 11 publicae, ex qua creuissent, tempus commodarent, con-
 ducerentque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispa-
 niensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis
 12 primis solueretur. Haec praetor in contione ; (diemque)

6 fateretur M^1A : facetur P et P^x (sed nescioquando f e p per rasuram
 effectum uidetur) : faceretur P^2RMD : faceret $CF.-M.$ 7 tributo
 $PCRMDAF.-M.$: solere tributo Giers praeuente Kochio suppeditari
 $P^1(ex$ suppeditar $P)CRMDAF.-M.$: suppeditare A^2 8 [eum]
 $P^2CRMDAF.-M.$: cum *Drak.* : uerum cum *Aldus* : idem sed et tum
 post imminutum addito ed. *Mogunt.* 1518 : uerum eum *Gron.* : tum
Weissenb. ed. 1 : et *Riemann* : uerum *Frigell* : ceterum *Luchs* : ciuium
Luterb. : seclus. *Ruperti, Ingerslev et Madv.*, quos sequimur, rati illud
 -rum (suppeditarum P) ex -rum (numerum) in sec. linea infra esse ortum
 et ad (Trasumennum) $PCRMDAF.-M.$: ad *Alschevski* et ad
 (Cannas) $AF.-M.$: ad $PCRMD$ 9 staretur scripsi et sic credo P
 (nam staret' habet, ubi' certe non signum diuisionis esse uidetur sed uetus
 abbreviationis forma, t' pro -tur, rarissima quidem apud historicos in
 uncialibus sed satis frequenter in iurisprudentum MSS., ut *Gai* in
cod. Veronensi inuenta—sic *Lindsay et Lowe* me certiore benignissime
 fecerunt; uid. § 5 sumatur, et 23. 5. 5; 23. 25. 6; cf. etiam, e. g. 21. 45. 8
 (-tus pro -tur) et 24. 12. 1 (-tur pro -tus) : staret $CRMDAF.-M.$; sed
 diligentia summa staret? habet D rem p $PCRMDF.-M.$; res publica
 plene A^2 , r^s . p^a . A ed. *Rom.* 1469 10 prodeundum CM^5A^2 (ex
 proeundum A) : prodeundum $PRMD$ Fuluius $PRMDA$: Fuluium
 $CF.-M.$ ex qua $P^1CRMDAF.-M.$: ex quia P creuissent
 P^x (fort. P^4) $CM^1AF.-M.$: creauissent $PRMD$ tempus $PCRMDA$
 $F.-M.$: ad tempus ed. *Par.* 1513 11 ea *Sigonius* : ex $PCRMDA$
 $F.-M.$ 12 contione ; (diemque) edixit quo scripsi, *Gronouii inter-*
punctionem secutus qui contione; edixitque qua die scripsit : contione |
 edixit quo P : contione edixit quo $CRMDAF.-M.$ (sed in D edixit.

edixit quo uestimenta frumentum Hispaniensi exercitui
 praebenda quaeque alia opus essent naualibus sociis esset
 locaturus. Vbi ea dies uenit, ad conducendum tres socie- 49
 tates aderant hominum undeuginti, quorum duo postulata
 fuere, unum ut militia uacarent dum in eo publico essent, 2
 alterum ut quae in naues imposuissent ab hostium tempesta-
 tisque ui publico periculo essent. Vtroque impetrato con- 3
 duxerunt priuataque pecunia res publica administrata est.
 Ii mores eaque caritas patriae per omnes ordines uelut tenore
 uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno 4
 animo sunt, sic summa fide praebita, nec quicquam (parcius
 milites quam) si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur.

Cum hi commeatus uenerunt, Iliturgi oppidum ab Hasd- 5
 rubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob de-
 fectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter haec trina 6
 castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno

in A^2 edixit quo die): contione edixit quoque die *Weissenb.*: contione;
 edixitque diem quo *Riemann*, bene: contione edixit quaque die *Drak.*:
 c. edixit, et quo die *Madv.*: c. edixit diemque statuit quo *Luterb.*:
unum quidem necess. uidetur ut si quid omissum esse statuimus, omnes
partes huius omissionis uocibus continuis coniungantur frumentum
PCRMDAF.-M: ac frumentum *Madv.*, sed cf. 22. 29. II

49. 2 ut militia uacarent dum *Gron.*, optime: mihi uacarent tum |
P: mihi a^0 (? c *minimum*) atarent tum P^2 (et P^3 ?) : missi at taren-
 tum *C*: mihi tarent tum *R*: mihi tarentum R^2 : mihi tarentum *M*
 (sed -hi largioribus litt., cf. c. 41. 2 et 21. 51. 3 adnn.): miei tarentum D^1
 (mihi uel millu *D*: in marg. est $\bar{m}$. D^1 uel D^x): michi tarentum tum
A: missi ad tarentum *F.-M.* naues P^x (naues *P*) *CRMDF.-M.*:
 nauibus *A* ui publico $PCRMA^2$ (in *A*): publico *F.-M.* essent
PCRMDAF.-M. (sed post essent uoces alterum ut quæ in naues. ex
 superioribus repetit): tuta essent *Sigon.* 3 impetrato CM^1A^2
F.-M.: impetrabo *PRMDA* administrata est C^4 ut uoluit *P*:
 administratast $PC^1RDF.-M.$: administratas *CM*: administratos t *A*:
 sed -st in cdd. postea male intellectum, uide infra ii mores *Madv.*
Weissenb. ed. 6: hi mores *PCR*: i mores R^2 : timores *MDA*: ti moris
F.-M. 4 nec quicquam (parcius milites quam) sic temptant, credens
 lineam xvi litterarum amissam esse: nec quicquam (-dq-) PC^2 (ne *C*)
RMDF.-M.: nec quicquam ac *A*: nec secus quam *Valla*: ne secus ac
 A^v : nec quicquam sequius (pro quo parcius *Madv.*) militibus datum
 quam *Weissenb.*, bene sed lineae mensuram excedens 5 Iliturgi C^2A^x
F.-M.: Iliturci *PCRMA*: illituri *D*

certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumentum,
 7 cuius inopia erat, aduexerunt, cohortatique oppidanos, ut
 eodem animo moenia tutarentur quo pro se pugnantem
 Romanum exercitum uidissent, ad castra maxima oppu-
 8 gnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo
 duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam
 agi cernentes, conuenerunt. Itaque eruptione e castris
 9 pugnatum est. Sexaginta hostium milia eo die in pugna
 fuerunt, sedecim circa (ab) Romanis; tamen adeo haud
 10 dubia uictoria fuit, ut plures numero quam ipsi erant Romani
 11 hostium occiderint, ceperint amplius tria milia hominum,
 paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa,
 septem elephantos, quinque in proelio occisis, trinisque eo
 12 die castris potiti sint. Iliturgi obsidione liberato ad Intibili
 oppugnandum Punici exercitus traducti suppletis copiis ex
 prouincia, ut quae maxime omnium belli auida, modo praeda
 13 aut merces esset, et tum iuuentute abundante. Iterum signis
 conlatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra
 tredecim milia hostium caesa, supra duo milia capta cum
 14 signis duobus et quadraginta et nouem elephantis. Tum
 uero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt,
 multoque maiores ea aestate in Hispania quam in Italia res
 gestae.

9 ab Romanis *Luterb.* (a *Weissenb.*): om. ab *PCRMDAF.-M.*:
 Romanos *C*² 11 vii elephantos *Gron.*: uit elephantis *PRMD*
 (-fa-) *A*: elephantis *P*² (uel *P*³) *CM*¹ uel *M*² *F.-M.* castris *PCRMDA*:
 castris facta *F.-M.* sint *J. H. Voss*: sunt *PCRMDAF.-M.*, cf. 10.
 7. 7; 22. 36. 1 et 39. 15 12 Iliturgi ut in § 5, sed Iliturgi *F.-M.*
 ad (Int.) *C*⁴ *A*² uel *A*¹: ab *PCRMDAF.-M.* iuuentute *F.-M.*:
 iuunte *PCRM*: iuuenta *DA*: iuante *C*⁴?, cf. 22. 60. 16 13 duo
 milia *C*⁴: duo *Gron.*: ti *P*: q. *P*² uel *P*³ *CRMDAF.-M.*: -que tria
*A*² 14 multoque *A*²: modoque *PCRMDAF.-M.*: add. in minusc.
litteris recognobi ubis *P*²

Subscriptio: in capit. litteris titi Liuii ab urbe condita Lib. XXIII ex-
 plicit. incipit Lib. XXIII *P*: similia in *C* et aliis

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXIV

VT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno adiu- 1
toribus et ducibus Bruttiis Graecas urbes temptauit, eo
facilius in societate manentes Romana quod Bruttios, quos
et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos
cernebant. Regium primum temptatum est diesque aliquot 2
ibi nequiquam absumpti. Interim Locrenses frumentum
lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem
rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset, et in 3
dies maior omnibus portis multitudo effundi; postremo
sescenti modo relictis in urbe erant qui reficere muros
portas telaque in propugnacula congerere cogeabantur. In 4
permixtam omnium aetatum ordinumque multitudinem et
uagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar
Poenos equites emisit, qui uiolare quemquam uetiti, tantum
ut ab urbe excluderent fuga dissipatos, turmas obiecere.
Dux ipse loco superiore capto unde agros urbemque 5
posset conspiciere, Bruttiorum cohortem adire muros atque
euocare principes Locrensiū ad conloquium iussit et polli-
centes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tradendam.

1 2 absumpti *CM²DA^α*: adsumpti *PRMA* interim *PCRMDA^v*:
itaque *A* *dett.* 3 sescenti (DC) *Heracus* (*Quaest. Crit. et Pal.* (Berlin
1885) p. 51): ob *P*: oc *P¹?*: hoc *CRMDA*: hi *dett. alig.* portas
PCRMDA: ac portas (uel portasque) *dett. alig.*, cf. 22. 29. 11
4 Poenos *A²*: poenus *PCRMDA* uiolare *M¹A²*: uiolari *PCRM*
DA excluderent *ed. Rom.* 1469: exducerent *PRM*: educerent
CDA 5 capto *Gron.*: casto *P*: castra *P¹* (ut uid.) *CRMDA*:
castra ponit *ed. Rom.* 1469 urbemque *C⁴A^α*: urbem *PCRMDA*:
cf. § 3. sed uoces hae minus arte cohaerent posset *Gron.* 1665: possit
PCRMDA euocare *ed. Frob.* 1535: uocare *PCRMDA*

- 6 Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides est ; deinde ut
 Poenus apparuit in collibus et refugientes pauci aliam
 omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant,
 7 tum metu uicti consulturos se populum responderunt ; ad-
 uocataque extemplo contione, cum et leuissimus quisque
 nouas res nouamque societatem mallent et, quorum propin-
 qui extra urbem interclusi ab hostibus erant, uelut obsi-
 8 dibus datis pigneratos haberent animos, pauci magis taciti
 probarent constantem fidem quam propalam tueri auderent,
 haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio.
 9 L. Atilio, praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani
 erant clam in portum deductis atque impositis in naues ut
 Regium deueherentur Hamilcarem Poenosque ea condicione
 ut foedus extemplo aequis legibus fieret in urbem accepe-
 10 runt ; cuius rei prope non seruata fides deditis est, cum
 Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses pro-
 11 fugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si
 quo casu in freto aestus morari aut deferre naues in terram
 posset. Et eos quidem quos sequebantur non sunt adepti :
 alias a Messana traicientes freto Regium naues conspe-
 12 xerunt. Milites erant Romani a Claudio praetore missi
 ad obtinendam urbem praesidio. Itaque Regio extemplo
 13 abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax ut
 liberi suis legibus uiuerent, urbs pateret Poenis, portus in
 potestate Locrensi esset, societas eo iure staret ut Poenus
 Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello iuuaret.
 2 Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis quod
 Regium ac Locros, quas urbes direpturos se destinauerant,

7 obsidibus *P*³(uel *P*²)*CRMDA* : obsidie *P* 8 propalam *Walch* :
 prolatam *PCRM* (*probante Conuasio cui prolatam i. q. proferre et uidetur
 significare*) : probatam *DA* 11 alias *PCRMDA* rectissime : at alias
Friedersdorff a Messana *M*³*A* : a missena *C* : am messana *PRMD* :
 fort. ab messana *Luchs* 13 urbs pateret *Gron.* : urs pateret *P* :
 urbs pariter et *P*²(ubi -b- minus clarum)*CRMDA* ; poenis *del. A*²
 potestate *ed. Ven.* 1470 : potestati *C*^x : potestatem *PCRMDA* 10-
 crensisque *M*¹*A*² : locrensesque *PCRMDA*

intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatis- 2
 que iuuentutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppu-
 gnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem et maritimam, 3
 plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu
 ac moenibus ualidam tenuissent, credentes. Ea cura ange- 4
 bat quod neque non accersere ad auxilium Poenos satis
 audebant, ne quid non pro sociis egisse uiderentur et, si
 Poenus rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset,
 ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra
 pugnaretur. Itaque optimum uisum est ad Hannibalem 5
 mitti legatos cauerique ab eo ut receptus Croto Bruttiorum
 esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse 6
 respondisset et ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone
 nihil certi ablatum; nec enim diripi uolebat nobilem atque 7
 opulentam urbem et sperabat, cum Bruttius oppugnaret,
 Poenos nec probare nec iuuare eam oppugnationem appa-
 reret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium 8
 unum inter populares nec uoluntas erat. Vnus uelut morbus
 inuaserat omnes Italiae ciuitates ut plebes ab optimatibus
 dissentirent, senatus Romanis faueret, plebs ad Poenos rem
 traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis: 9
 Aristomachum esse principem plebis tradendaeque aucto-
 rem urbis, et in uasta urbe lateque moenibus disiectis raras

2 3 si in C^2M^1A : si in P : si in CRM : sim(oram) D portu ac *dett.*
alig.: portu ac (*ante urbem*) A^x : ac portum $PCRMDA$ 4 egisse
 CA : egissent PC^1 uel C^2RMD 6 consultationem M^2A : conso-
 lationem $PCRMD$ et ad A^2 *Drak.*: om. $PCRMDA$ reiecisset
 A^2 *dett. alig.*: de-(uel dae-)ieciisset $PCRMDA$ ab Hannone CR^xM
 DA : ab Hannonem PR 7 nec enim A^3 : nec eo $PCRMDA$:
 nec *Riemann, fort. recte*: neque *Luchs* uolebat M^1 *dett. duo*:
 uolebant $PCRMDA$ Poenos (pen-) $PCRMDA$: et Poenos *Ruperti,*
male, asyndeti aduers. ('Coupling Contrast') uim ignorans 8 Vnus
 C^2A^2 : ullius $PCRMDA$? faueret *ed. Lugd.* 1554: faueret et
 $PCRMDA$, *male* (cf. § 7) rem *ed. Lugd.* 1554: re $PCRMDA$
 9 auctorem C^1M^1A : uictorem $PCRMD$ lateque A : lataque PCR
 MD moenibus disiectis *Jacobs* (*praecunte Martinio* 1767 qui latoque
 spatio disiectis moenibus *coniecit*): omnibus disiectis moenibus PCR
 MDA raras A^x in *marg. Gron.*: paras PC ? (cf. 6. 1. 2, : parasset
 P^2RMDA : parasse A^x

10 stationes custodiasque senatorum esse; quacumque custo-
diant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce
perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem acceptique ab plebe
11 primo impetu omnem praeter arcem cepere. Arcem opti-
mates tenebant praeparato iam ante ad talem casum per-
fugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non
Bruttiis auctor urbis tradendae fuisset.

3 Vrbs Croto murum in circuitu patentem duodecim milia
2 passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum; post
uastitatem eo bello factam uix pars dimidia habitabatur;
flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis
loca praeterfluebat, (erat) et arx procul eis quae habita-
3 bantur. Sex milia aberat in(de) [urbe nobili] templum,
ipsa urbe [erat] nobilius, Lacinae Iunonis, sanctum omnibus
4 circa populis; lucus ibi frequenti silua et proceris abietis
arboribus saeptus laeta in medio pascua habuit, ubi omnis
generis sacrum deae pecus pascebatur sine ullo pastore,

10 ea *A*²: eas *PCRMDA* (cf. c. 17. 6): eis *M*³, non male omnem
Gron. e dett. uno (Voss.²): omnes *PCRMD* (cf. 22. 2. 2): omnis *A*:
omne uel omnia *dett. aliq.*: locos omnes *ed. Rom. 1469: del. Martini*

3 2 erat et *scripsi*: erat post arx *add. Weissenb.*: et *PCRMDA*;
sed -fluebat ex -fluerat currente calamo, ut uid., P; et -u- in -i- correxisse
uidetur et supra nescio quid postea erasum scripsisse P¹; uide erat infra
§ 3 adn. arx Salmasius, cf. § 8: aros P (fort. pro arcs ut ait Drak.):
agros *P²CRMDA*: agris *C²*: agger *A²*: muros *Valla* quae *PA¹*
(q ex q *A*): qua *CRMD*: quai *P² uel P³* 3 Sex milia aberat
inde [urbe nobili] templum ipsa urbe [erat] nobilius, *scripsi, quanquam*
de numero dubito: sex milia *P (plene)CRMDA*: xviii milia *Gron. ex*
Strabone 6. 1. 12 (πρώτη δ' ἐστὶ Κρότων ἐν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα σταδίοις
ἀπὸ τοῦ Λακωνίου): xvi milia *Alschefski, probante Conwaio: ad praee-*
dentia adiungit (cum aberat) Madv.: secl. Luchs; sic etiam Zeuss,
aberat. (In promunturio sedecim milia ab) urbe nobili *scribens*:
in urbe nobili *PM³A²*: in urbe nobile *P²CRMDA*: inde urbe nobili
Gron.: inde *scripsi*, urbe nobili *secludens, maturius sumptam (ut*
saepe, e. g. c. 30. 14, c. 32. 4, c. 36. 3, c. 45. 7 (ter); 25. 1. 3 et 8)
partem uocum urbe nobilius ratus; sic inde nunc ante templum stat
ut uoluit Gron. erat hic PCRMDA; cum ed. Par. 1513, seclusi,
scribam ex margine in quo inuenisset perperam hic inculcasse ratus, et
post praeterfluebat (uide § 2) reposui, unde credo excidisse: post nobilius
poni uoluit Luchs: ipsa urbe erat nobilius in parenthesi Drak.

separatimque greges sui cuiusque generis nocte remeabant 5
 ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude uiolati
 hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti columna- 6
 que inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque
 templum diuitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac 7
 miracula aliqua adfinguntur ut plerumque tam insignibus
 locis: fama est aram esse in uestibulo templi cuius cinerem
 nullo unquam moueri uento. Sed arx Crotonis, una parte 8
 imminens mari, altera uergente in agrum, situ tantum natu-
 rali quondam munita, postea et muro cincta est qua per
 auersas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat
 capta. Ea tum arce satis ut uidebatur tuta Crotoniatum 9
 optimates tenebant se circumsedente cum Bruttii eos etiam
 plebe sua. Postremo Bruttii, cum suis uiribus inexpugna- 10
 bilem uiderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium
 implorant. Is condicionibus ad deditionem compellere 11
 Crotoniates conatus ut coloniam Bruttiorum eo deduci anti-
 quamque frequentiam recipere uastam ac desertam bellis
 urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum
 mouit. Morituros se adfirmabant citius quam immixti 12

5 greges sui *Gron.*: egressi | sui *P*: egressi *P*² uel *P*³*CRMDA*:
 greges ante nocte *dett.* unus (*Harl.* 2781) in marg. cuiusque *PCR*
MDA: cuique *Gron.*: quisque *Drak.* 7 ac miracula *ed. Mogunt.*
 1518: ad miracula *PCRM*(uel *M*¹)*DA*: at miracula *M*¹(uel *M* et *M*²)*A*²
 adfinguntur ut *scripsimus*: adfinguntur *PCRMDA*: affinguntur
*A*² uel *A*^x: adfingunt ut *Freinsheim* nullo *F* quod restituit *Gron.*:
 nullus *P*³*CRMDA* moueri *Gron.*: moue *P*: mouet *P*³*CRMDA*:
 moueat *ed. Rom.* 1469 uento. Sed *Gron.*: uentos et *PCR*: uento
 et *P*¹? : uentus et *C*^x*M*?*DA* (in *M* uentuf, | et, i. e. aut uentus, et aut
 uentu sed et) 8 arx *A*²: aros *P* (cf. § 2): agros *P*²*C*?*RMDA*:
 agri *C*^x cincta est *Gron.* 1664: cinctas *F*: cincta *P*²(uel *P*³)*CR*
MDA qua *PCRMA*: quam *D*: quia *Madv. dubit.* auersas
*P*¹ uel *P*²*CRM*: auergas *P*: aduersas *DA* 9 ea *M*² uel *M*¹ (ut
secundam lect.): eo *PCRMDA*? : eā *C*⁴*A*² (in *ras.*) se *P*: del.
*P*¹ uel *P*²: om. *CRMDA* 11 Is *P* (sed *currente calamo* e? *inceperat*)
CRMDA: is his *H. J. Mueller*, sed cf. e. g., 23. 7. 1 Crotoniates
PCRMDA: crotoniatas *ed. Rom.* 1469 recipere *dett.* unus
 (*Hearnii L.*) *Crevier*: eo recipere *PCRMDA*: suam recipere *Gron.*:
 eorum ope recipere *Douiat*

Bruttiis in alienos ritus mores legesque ac mox linguam
 13 etiam uerterentur. Aristomachus unus, quando nec sua-
 dendo ad deditionem satis ualebat nec, sicut urbem pro-
 diderat, locum prodendae arcis inueniebat, transfugit ad
 14 Hannonem. Locrenses breui post legati, cum permissu
 Hannonis arcem intrassent, persuadent ut traduci se in
 15 Locros paterentur nec ultima experiri uellent; iam hoc
 ut sibi liceret impetrauerant et ab Hannibale missis ad
 id ipsum legatis. Ita Crotone excessum est deductique
 Crotoniatae ad mare naues conscendunt; Locros omnis
 multitudo abeunt.

16 In Apulia ne hiemps quidem quieta inter Romanos atque
 Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal
 17 haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia proelia ex
 occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur
 meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab
 insidiis fiebat.

4 In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis
 regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum,
 puerum uixdum libertatem, nedum dominationem modice
 2 laturum. Eam aetatem, id ingenium tutores atque amici
 ad praecipitandum in omnia uitia acceperunt. Quae ita
 futura cernens Hiero ultima senecta uoluisse dicitur liberas
 Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium

14 intrassent P^x (fort. P^4) C^2M^1 uel M^4DA : inistrassent PCR^2
 (-a- in ras.) M in Locros PCR^2MDA (cf. c. 7. 2): locros $R^?$ *Crev.*

15 iam $PCRMDA$: nam *Madv.* et $PCRMDA$: ei *Madv.*:
secl. Kayser ab R^2 per ras. MDA : om. P : ad P^3 uel $P^2CR^?$
 ad id ipsum C^1 partim? et $C^4M^2A^2$: attipcum P : at it ipsud cum P^3
 (uel partim P^2): at id ipsum cum $C^?$: ad id (ex at it $R^?$) ipsud cum
 R^2MDA

4 1 mutauerat P^4D (sed -at in ras.) A : mutatierat P : mutata erat
 P^2 uel P^3C (sed erant) RM (sed -ta; erat) Hieronymum P^3 uel P^2 :
 hieronimum C^2 (ex hieronum C) $RMDA$: hieronem P 2 eam
 aetatem, id *Ernesti*: aetas it P : aeaeate sit P^2 (et? P^1): ea aetate
 sit C : aetates it RM (sed haesitauit M ut in 23. 19. 17): aetatis id D :
 aetatis. Id A : laetati id A^o *Valla*: ea aetas id *Salmasius* (post ingenium
 interpungens) tutores DA : ut tutores $PCRM$

bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic 3
 consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium
 penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes
 se uirosque suos Adran(odorum et Zoippum, qui tut)orum
 primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam 4
 agenti annum, circumssesso dies noctesque muliebribus
 blanditiis, liberare animum et conuertere ad publicam (a)
 priuata curam. Itaque tutores modo quindecim puero 5
 relinquit, quos precatus est moriens ut fidem erga populum
 Romanum quinquaginta annos ab se cultam inuiolatam
 seruarent iuuenemque suis potissimum uestigiis insistere
 uellent et disciplinae, in qua eductus esset. Haec mandata.
 Cum exspirasset, tutores testamento prolato pueroque in 6
 contionem producto—erat autem quindecim tum ferme
 annorum—paucis, qui per contionem ad excitandos cla- 7
 mores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris
 uelut patre amisso in orba ciuitate omnia timentibus††.
 Funus fit regium magis amore ciuium et caritate quam cura 8
 suorum celebre. Breui deinde ceteros tutores summouet 9

3 Adran(odorum et Zoippum qui tut)orum sic supplet Gron. ex
Polybii Fragm. vii. c. 3), *praeunte Valla*: Andronodorum et Zoilum
 nam ii (sed hi A^v) tutorum A^v Valla: eadem praeter qui pro ii praebet
ed. Rom. 1469: andranorum PCRM^{DA}: andranodorum M²A² (sed
 -dro-): pro tutorum uoluit Syracusanorum Weissenb. quo lineae unius
 mensuram excedit (cf. c. 21. 6); “Adran- non Andran- ex nomine
 ἐπιχωρίων δαίμονος, ut in Adranitis, populo Siciliano teste Aeliano de
animal. xi. 20,” Gron.: fere semper Andran- praebent codices 4 mulie-
 bribus C²A²: mulieribus PCRM^{DA} a priuata Stroth, C. L. Bauer:
 priuata PC: priuatam P² uel P³RMD: priuatamque A, scite 5 puero
 P² uel P^x(o exili atram. suprascibens)CRMDA¹: pueri PA ser-
 uarent P²(uel P¹)CRMA: seruarentur P: seruauerit D et disci-
 plinae A^x dett. duo Madv.: disciplinae P: disciplinae P¹(uel P²)CR
 MDA: disciplinaeque C⁴ eductus Tan. Faber: edoctus PCRM^{DA}
 6 tutores PCRM^{DA} (in P lineam incipit): per tutores Jac. Gron.,
 ut non male in unam eandemque sententiam funus fit coniungat: rem
 capessunt tutores Alschevski: munus suscipiunt tum coniecit et ante
 funus ponendum uoluit Weissenb.: nonnulla de regno ad Hieronymum
 per speciem decreti translato excidisse putauit Madv. 8-9 celebre.
 Breui Crevier: celebri PC: celebre P² uel P^x(atram. exili expun-
 gens)RMDA

Adranodorus, iuuenem iam esse dictitans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium uires conuertit.

5 Vix quidem uel bono moderatoque regi facilis erat fauor apud Syracusanos, succedenti tantae caritati Hieronis; 2 uerum enimuero Hieronymus, uelut suis uitis desiderabilem efficere uellet auum, primo statim conspectu omnia quam 3 disparia essent ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem nec uestis habitu nec alio ullo insigni differentes a ceteris ciuibus uidissent, ei conspexere 4 purpuram ac diadema ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem 5 more Dionysi tyranni. Hunc tam superbum adparatum habitumque conuenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines nouae, in- 6 humana crudelitas. Itaque tantus omnes terror inuaserat ut quidam ex tutoribus aut morte uoluntaria aut fuga prae- 7 uerterent metum suppliciorum. Tres ex iis quibus solis aditus in domum familiarior erat, Adranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus 8 haud magno opere audiebantur; tendendo autem duo ad

9 Adranodorus *Gron.* ut in § 3 (*et in c. 5. 7 adra-PCRMD*): andranodorus *PCRMD* (*ut fere semper*): andronodorus *A*; sed in hoc nomine uarietates codicum iam inde missas faciemus

5 1 uel *Madv.*: ulli *PC³* (*ex illi C*) *RMD*: nulli *D*: ulli uel aequae probabile putat *Conway* tantae *PR?*: tanta *P²* uel *P³CR²MDA* caritati *Gron.*: caritate *PCRMDA* 2 auum *ed. Mogunt.* 1518: alium *PCRMDA* disparia *A²*: dispari *P* (*in fine lineae*) *CRM* (*ubi deest essent*) *DA*: disparet (*et essent del.*) *C⁴*; si cui displiceat lectio *Agennensis*, in promptu sit lineam amissam conicere, uelut (*dispari*) sub domino relicta, ut monet *Conway Cic. Off. i § 139 conferens* 3 ei *Weissenb.* (*ii A^v*): et *PCRMDA*: in *C⁴*: ut *A^v* (*ut secundam lectionem*) uel *A^x*: *om. ed. Frob.* 1535 5 dicta rari *Gron.*: dictari *P* et *P⁴*: dicta *P²?C* (*dictā?*) *RMDA* (*post tutoribus etiam add. difficiles* (*ut Valla*) uel negati uel rari *A^v* uel *A^x*) 7 et Zoippus *Gron.* (*cf. c. 4. 3*): et Zoillus *PCRMDA* quidem *C¹* uel *C²A^x* *Pal.* 2: quibus *PCRMDA* magno opere scripsimus (*quamuis magno|pere hic P*), *cf. 9. 33. 8 adn. et 21. 33. 11*

Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se conuertebant ^{animum} adulescentis, cum coniuratio in tyranni caput facta indicatur per 9 Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in omnia familiaria iura adsuetum. Index unum ex 10 coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo traditusque Adranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus conscios celabat; postremo cum omnibus intolerandis patientiae 11 humanae cruciatibus laceraretur, uictum malis se simulans auertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse 12 auctorem consilii mentitus, nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam ausuros (fuisse; addit socios) ab latere 13 tyranni quorum capita uilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit; itaque extemplo traditur ad supplicium adiectique poenae ceteri iuxta insontes. Consocio- 14 rum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit aut fugit; tantum illis in uirtute ac fide Theodoti fiducia fuit tantumque ipsi Theodoto uirium ad arcana occultanda.

Ita, quod unum uinculum cum Romanis societatis erat, 6 Thrasone sublato e medio extemplo haud dubie ad defe-

8 adulescentis cum *C⁴ Gron.*: adulescentium *PCRMDA*: adulescentis tum *M²A^x* 9 Callonem *Walch*, p. 183: Calonem *PCRMDA* familiaria *PCRMDA*: familiaritatis (*cf.* 1. 34. 12) *Bauer bene* adsuetum *PCRMDA* (*sed in sine exemplo uidetur esse*): adsumptum *Ruhnken*: idem uel adsertum uel adscitum *Bauer*; pro adscitum *cf. cum Walchio* 6. 40. 4 et *Tac. H.* 1. 25 11 postremo *P^x* (*fort. P⁴, -s paene eradens*) *CRM²DA*: postremos *PC²RM*, *cf. c.* 17. 6 indicium *M⁴* uel *M⁶A¹* uel *A^x*: indictum *PCRMDA* (*sed utrum -tum an, ut potius credit Conway, -ium habeat P incertum est*): iā dictum *C⁴* 12 ausuros *M^xA*: hausuros *PCRMD* (fuisse; addit socios) *Madv.*: deest in *PCRMDA*; *sed in margine post simulans add. ∴ nigrione atram. nescio quis in P, fortasse ut lacunam notaret (sed cf. c. 6. 9); in M quoque supra ab magnum punctum ponit nescio quis: post ab latere uoces inde eos nominat ed. Rom. 1469 non male, sed male locatos: post ausuros primo fuisse; tum addit, postea fuisse: ceteros Boettcher: fuisse, deinde eos Weissenb.: alia alii* 13 adiectique *P²?CA¹* uel *A^x*: adlectique *PRMDA*

2 ctionem res spectabat, legatique ad Hannibalem missi ac re-
 missi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente, Hippocrates
 et Epicydes, nati Carthagine sed oriundi ab Syracusis exsule
 3 auo, Poeni ipsi materno genere. Per hos iuncta societas
 Hannibali ac Syracusano tyranno nec inuito Hannibale apud
 4 tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia
 prouincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hierony-
 mum misit. Qui cum sese ad renouandam societatem quae
 cum auo fuisset uenisse dicerent, per ludibrium auditi dimis-
 5 sique sunt ab quaerente per iocum Hieronymo quae fortuna
 eis pugnae ad Cannas fuisset; uix credibilia enim legatos
 Hannibalis narrare; uelle quid ueri sit scire, ut ex eo utram
 6 spem sequatur consilium capiat. Romani, cum serio lega-
 tiones audire coepisset redituros se ad eum dicentes esse,
 monito magis eo quam rogato ne fidem temere mutaret
 7 proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad
 foedus ex societate cum Hannibale pacta faciendum. Con-
 uenit ut, cum Romanos Sicilia expulissent—id autem breui
 fore, si naues atque exercitum misissent—, Himera amnis,
 qui ferme (mediam) diuidit, finis regni Syracusani ac Punici
 8 imperii esset. Aliam deinde, inflatus adsentationibus eorum
 qui eum non Hieronis tantum sed Pyrrhi etiam regis, materni
 aui, iubebant meminisse, legationem misit, qua aequum cen-
 sebat Sicilia sibi omni cedi, Italiae imperium proprium quaeri
 9 Carthaginensi populo. Hanc leuitatem ac iactationem animi

6 2 ab eo cum *PCRMDA*: ab eodem *Glareanus* nobili *A*²:
 nobile *PCRMDA*: nobiles (adulescentes) *C*⁴: nobiles (adulescentuli)
Glareanus; sed apte *Ursinus Polybii Fragm. ex libro 7. 2. 3 citat* οὐν
 δὲ τοῦτοις Ἀντίβαν τὸν Καρχηδόνιον ὄντα τότε τριήραρχον καὶ τοὺς Συρα-
 κοσίους Ἴ. καὶ Ἐ. 5 pugnae *P*¹ (uel *P*²) *CRMDA*: pugnacis *P*
 6 rogato *C*^x *A*² uel *A*: rogatio *PCRMD*: rogat *A*? 7 pacta
 faciendum *Madv.*: faciendum pacta *PCRMD*: faciendum. Pacto *M*¹
 (uel *M* ut secundam lectionem) *A* (mediam) diuidit *Riemann, optime*:
 diuidit *PCRMDA*: insulam *add. ed. Rom. 1469*: siciliam *add. M^x in*
marg. 8 cedi *P*^x (fort. *P*¹; sed puncto tenuiore) *CM*¹ *A*: cedit
PRMD

neque mirabantur in iuvene furioso neque arguebant, dummodo auerterent eum ab Romanis.

Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. Nam 7 cum praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis milibus armatorum ad temptandas urbes quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu 2 —erant autem ad quindecim milia peditum equitumque— profectus esset, liberas aedes coniurati—et omnes forte mili- 3 tabant—imminentes uiae angustae qua descendere ad forum rex solebat sumpserunt. Ibi cum instructi armatique ceteri 4 transitum exspectantes starent, uni ex eis—Dinomeni fuit nomen—, quia custos corporis erat, partes datae sunt ut, cum adpropinquaret ianuae rex, per causam aliquam in angustis sustineret ab tergo agmen. Ita ut conuenerat factum est. 5 Tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes tantum interualli fecit ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius uolneribus quam succurri posset. Clamore et 6 tumultu audito in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela coniciuntur, inter quae tamen duobus acceptis uolneri-

9 mirabantur P^2 (uel P^3) $CRMDA$: mirabuntur P (in margine : habet P post Romanos § 7, iterum post iacta, (-tionem) § 9; cf. c. 5. 12)

7 Ab hoc capite § 8 (ubi u. adn.) usque ad finem libri XXX^{mj} exstat codex Bambergensis (u. Praef. nostram § 69)

1 milibus P^x fort. P^4 M^x (M^3 ?) A : militibus $PCRMD$ 2 esset A^2 : erat $PCRMDA$, quod retinet *Madv.* nec mutare audet *Conway*
3 coniurati C^xM^1 uel M^2A^x ed. *Rom.* 1469: coniuratis $PCRMDA$, cf. c. 17. 6 adn. 4 cum instructi M^1 uel M^2A^x ed. *Par.* 1513: cum | structi P : cum structi RM : constructi CDA : ut constructi C^4

uni P^x (fort. P^4) $C^xM^xDA^2$: uini $PCRMA$? Dinomeni cf. § 5 et cc. 23. 2 et 30. 5: dinomini P : indihomini P^2 uel P^3C : in hiemini R : indihiemini R^3M : indigemini DA datae A^2 : ductae $PCRMDA$ ianuae $PCRMDA$: iam uiae *Leutsch*, male 5 elatum ed. *Ven.* 1495: latum $PCRMDA$ turbam Dinomenes *Gron.* 1664: turbam dinomē'es P : turbandinomenes RM : turbandi nomen est CD : turbam indigemenes A^2 in ras. 6 in Dinomenem M^2 : III in dinominē C^2 : in dinomine $PCRMD^x$ (dion-*D*): indigemenem A^3 in ras.

iam A^v : tam $PCRMDA^2$: tamen $M^x A^2$ marg.: om. A inter quae A^2 *Lov.* 5: in quae (uel inque) $PCRMDA$: in qui C^2 : hisque M^2

7 bus euasit. Fuga satellitum, ut iacentem uidere regem,
 facta est; interfectores pars in forum ad multitudinem laetam
 libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Adrano-
 8 dori regionumque aliorum consilia. Incerto rerum statu
 Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, sena-
 tum litteris certiore fecit Siciliam Cathaginiensi populo
 9 et Hannibali conciliari, ipse aduersus Syracusana consilia
 (ad) prouinciae regnique fines omnia conuertit praesidia.
 10 Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos,
 per bellum coeptum frequentari emporium, communiit praesi-
 11 diumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa ueniens
 in eum quem primum diem comitialem habuit comitia edixit
 12 atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die
 cum sors praerogatiuae Aniensi iuniorum exisset eaque
 T. Otacilium M. Aemilium Regillum consules diceret, tum
 8 Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus: 'Si aut pa-
 cem in Italia aut (id) bellum eumque hostem haberemus in
 quo negligentiae laxior locus esset, qui uestris studiis, quae
 in campum ad mandandos quibus uelitis honores adfertis,
 moram ullam offerret, is mihi parum meminisse uideretur

7 ad *Aldus*: in *PCRMDA* Adran- uid. c. 4 §§ 3-9 8 Ap.
 (App.) *A*: at p. (uel at p̄ uel at. p.) *PCRMD*: t p *C*^x litteris
 certiore fecit, sic incipit cod. Bamberg. (u. Praef. nostram)

9 ad prouinciae *Pighius*: prouinciam *PCRMBDA*: in prouinciam
*C*⁴ 10 coeptum *M*¹ (uel *M*³) *A*²: coemptum *PCRMDA*: coeſtum
B communiit *A*²: communit *PCRMB A*: comunit *D* 11 ex
 itinere *A*^v: edixitinere *P* (*praecedentia repelens*): edixitinire *P*²*CRM*
DA (sed in *M* litt. separatis, cf. 23. 19. 17 adn.): dixit inire *B*
 12 Aniensi praeuente *Pantagatho Gron.*, cf. c. 8. 20: antesi *PCR*
MBDA: ante alias *A*^v iuniorum *A*^v ed. Rom. 1472: ludiorum
PCRMB A: ludorum *D* (ante sibi ludorum *C*²) T. Otacilium *A*²
 (cf. 23. 21. 1 et 3): t. tacilium *P*: t. acilium *P*²*CR*^x*MBDA*, cf.
 c. 8. 11 et 13, c. 10. 5 Regillum *P* et *P*^x*C*² ed. Frob. 1535: regulum
*P*³*CRMBDA* diceret *C*^x*A*^x: diceretq. *PCR*(que-)*BDA*, cf.
 21. 60. 4 adn. (a)

8 1 id bellum *G. Becker*: bellum *PCRMBDA* eumque *C*²
Gron.: cumque *PCR**M*: cum quo *BDA*: cum aequo (hoste) *M*³:
 cum eo (hoste) *A*² laxior *PP*^x: anxior *P*² uel *P*³(ut uidetur)*RM*
BDA (in *M* anxior (sic) largioribus litt. cf. 23. 19. 17): ampor *C*:
 amplior *C*²: aut errori *A*² uel *A*^x in marg.

uestrae libertatis ; sed cum in hoc bello, in hoc hoste nun-²
quam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit,
eadem uos cura qua in aciem armati descenditis inire suffra-
gium ad creandos consules decet et sibi quemque dicere :
“Hannibali imperatori parem consulem nomino.” Hoc anno³
ad Capuam Vibellio Taureae, Campano summo equiti, pro-
uocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppo-
situs. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte⁴
Anienis T. Manlium fidentem et animo et uiribus misere
maiores nostri. Eandem causam haud multis annis post⁵
fuisse non negauerim cur M. Valerio non diffideretur aduer-
sus similiter prouocantem ad certamen arma capienti Gallum.
Quemadmodum pedites equitesque optamus ut ualidiores, si⁶
minus, ut pares hosti habeamus, ita duci hostium parem
imperatorem quaeramus. Cum qui est summus in ciuitate⁷
dux eum legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus
aduersus ueterem ac perpetuum imperatorem comparabitur,
nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis quo minus
ita omnia gerat administretque ut tempora postulabunt belli ;
nobis autem in adparatu ipso ac tantum incohantibus res⁸
annus circumagitur.

1 uestrae libertatis *ed. Rom.* 1469 : uestrae liberatis A^2 : ueliberatis
 P ; uel liberatis P^2 $RMBDA$: uel libertatis CD ² ullo M^5 BDA :
illo $PCRM$ decet C^2A^2 in *ras.* : demet $PCRMB^2D$: deme B ;
contra lineam hanc . . . in margine habet P, cf. cc. 5. 12 et 6. 9 sibi
 CA^2 $Luchs$: sibi si $PRMBDA$: sibi sic *ed. Rom.* 1469, *probante*
Maduigio et Conwaio ³ Vibellio A^2 (cf. 23. 46. 12) : uibelli PCR
 $MBDA$ ⁴ Anienis T. *Gron.* : anienis A^2 : anienet P : anienem
 P^2RMBDA : aniene M^5 : aniene m C^1 (ex -e em C) Manlium
 A : manilium $PCRMBD$ ut *codd.* saepissime in hoc nomine (e. g. 2. 47. 1)
⁵ eandem *Duker, Crevier* : ob eandem $PCRMBDA$: (*totam senten-*
tiam ob eandem . . . certamen delet Koch, licenter) haud A^v $Valla$:
ut $PCRMBDA$ ad certamen *post prouocantem scribit Conway* :
loco 18 litteris inferiore post Gallum ponunt PCRMBDA : delet P. R.
Mueller : ad hoc certamen *cum sequentibus coniunctum scribit Luchs*
dubitanter ⁶ si minus $PCRMDA$: sin minus M^1 optime et sic scri-
bendum censet Conway ; et quidem si ad finem lineae in P stat hosti
 P^1 (uel P^2) $CRMBDA$: te hosti P : certe hosti *Weissenb.* (olim) quem
seq. Luchs, Zingerle, sed uid. Heraei Qu. Crit. p. 63 ; errorem fort.
creauit aliquis qui hoste uoluit, ad ualidiores referens

9 Quoniam quales uiros creare uos consules deceat satis est
dictum, restat ut pauca de eis in quos praerogatiuae fauor
10 inclinauit dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quiri-
nalis, quem neque mittere a sacris neque retinere possumus
11 ut non deum aut belli deseramus curam. (T.) Otacilius
sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet; cete-
rum non ea uestra in me maioresque meos merita sunt ut
non potio-rem priuatis necessitudinibus rem publicam ha-
12 beam. Quilibet nautarum uectorumque tranquillo mari
gubernare potest; ubi saeua orta tempestas est ac turbato mari
13 rapitur uento naui, tum uiro et gubernatore opus est. Non
tranquillo nauigamus sed iam aliquot procellis summersi
paene sumus; itaque quis ad gubernacula sedeat summa
cura prouidendum ac praecauendum uobis est. In minore
te experti, T. Otacili, re sumus; haud sane cur ad maiora
14 tibi fidamus documentum quicquam dedisti. Classem hoc
anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa parauimus, ut
Africae oram populetur, ut tuta nobis Italiae litora essent,
ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque
15 ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem
T. Otacilium, non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum
rei publicae praestitit. Sin autem te classem obtinente, ea
etiam uelut pacato mari quibus (non erat opus) Hannibali

10 deum *PCRMBDA*: aut deum *noluit Madv.* curam *A*:
suram *PCR^x* (littera una erasa) *M* (sed uide adn. insequentem): uram
BD: sur. am *R* 11 T. Otacilius *Luchs*: Otacilius *BDA*:
ofacilius *PC?* (sed. fort. Os-) *RM*, sed in *M* sur a m o | facilius, cf.
c. 7. 11 adn., et inf. priuatis *C⁴M⁵BDA*: priuatique *PCRMB*
13 paene (uel pene) *B²* uel *B¹DA*: poenae *P*: poeno *P²CRMB*
T. Otacili *P*, hic recte, cf. § 11 sup. re *Gron.*: ie *P*: pe *P¹?*: ope
P²RMEDA (fort. *R* i.e. re per ligaturam ante se habuit *P*): opere
A^x: om. *C* 14 populetur *C¹A*: populerentur *P* (scil. ex
-retur uel -remur in exemplari suo): populerentur *P²CRMBD*: popu-
laremur *malit Conway* 15 obtinente, ea *H. J. Mueller*: obtinente
C²M³BDA: optinenentes *P*: obtinentes *CRMA^x* etiam... quibus
non erat opus *Riemann* (praeunte cum etiam... quib. opus non erat
H. J. Mueller): rectissime; nam ab quibus ad opus facile errare poterat
scribae oculus etiam *PCRMBDA*: iam *Wesenberg*: om. dett. unus,
Crevier pacato ed. *Frob.* 1531: placato *PCRMBDA* quibus

tuta atque integra ab domo uenerunt, si ora Italiae infestior 16
 hoc anno quam Africae fuit, quid dicere potes cur te potis-
 simum ducem Hannibali hosti (hi) opponant? Si consul 17
 esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum
 censeremus, nec tu id indignari posses aliquem in ciuitate
 Romana meliorem bello haberi quam te. Magis nullius
 interest quam tua, T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis
 onus sub quo concidas. Ego magno opere suadeo, Quirites, 18
 eodem animo quo si stantibus uobis in acie armatis repente
 deligendi duo imperatores essent quorum ductu atque
 auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis quibus 19
 sacramento liberi uestri dicant, ad quorum edictum con-
 ueniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus 20
 Trasumennus et Cannae tristia ad recordationem exempla
 sed ad praecauenda similia [utiles] documento sunt. Praeco,
 Aniensem iuniorum in suffragium reuoca.'

Cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum 9
 uelle uociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum acce-

PCRMBDA: quaeuis *A*² *dett. duo*: quolibet *Lov.* 1: quibuscumque
 bella iuuantur (*cf.* 22. 37. 4) *Luchs*: omnia uelut p. m. nauibus *Madv.*
Emend.: saepe iam uelut p. m. quibus erat opus *Madv. praef. ed.* 4:
 etiam uelut p. m. quibuscumque opus erat nauibus *Zingerle*: adiumenta
 omnia belli uelut p. m. nauibus *M. Mueller* 16 hi *post* hosti *scripsi*
 opponant *DA Edd. ante Gron.*: oppugnabant *PC?RM*: oppugnando
*C*² *in ras.*: opponam *C*⁴: opponant' *B*: opponamus *Salmasius*
 17 exemplo *P*^x *fort. P*⁴ *CM*¹ uel *M*² *A*: extemplo *PRBD*: extimpro
*R*¹ *M* 18 suadeo, Quirites *Weissenb., cf.* 3. 17. 3: suadeoque *PC* (*sed*
que) *RM*: suadeo *BDA*: suadeo ut *M*³: moneo suadeoque *Alsch.,*
cf. 21. 60. 4 *adn. 'a'* quo si *PCRMBDA*: quo uel quasi *C. L. Bauer*
 stantibus *R*² *MBDA*: instantibus *PCR* 19 edictum *P*^x (*per ras.*)
*M*¹ *BDA*: tdictum *P*: te dictum *RM*: dictum *C* 20 exempla sed
P (set): exemplar et *P*² *CRMBDA*: exemplaria et *M*¹ praeca-
 uenda similia *Conway scripsit cum C*⁴: praecauenda similes *PC*? (-es?
eras) *RM*: praecauenda simile *BD*: praecauendum simile *A dett. aliq.*
Edd. vet.: praecauendas similes clades *Stroth* documento *scripsi*
cum Fabio: utiles documento *PC* (*sed utile*) *RMBDA*: utile docu-
 mentum *C*²: utili documento *M*⁵ *Drak. (sed u. Roby, Lat. Gram. ii,*
p. xxix): alia alii; utiles additum esse putamus ab aliquo qui e.g.
 utiles ad rem tutandam (*Ter. And. 288*) *recordatus est, et uocem* similia
inde corruptam sunt *PCRMBDA*: sint *Luchs* praeco,
 Aniensem *Gron.*: praconiensem *PRMBDA*^x: praeo msem *C*: prae-
 toniensem *A* (*ut uidetur*)

- 2 dere consul iussit et, quia in urbem non inierat protinus in
campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi
3 fasces praeferri. Interim praerogatiua suffragium init creati-
que in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Mar-
cellus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae sine uaria-
4 tione ulla dixerunt; et praetor unus reffectus Q. Fuluius
Flaccus, noui alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q.
Fabius consulis filius qui tum aedilis curulis erat, P. Corne-
5 lius Lentulus. Comitibus praetorum perfectis senatus consul-
tum factum, ut Q. Fuluius extra ordinem urbana prouincia
esset isque potissimum consulibus ad bellum profectis urbi
6 praeeset. Aquae magnae bis eo anno fuerunt Tiberisque
agros inundauit cum magna strage tectorum pecorumque et
hominum pernicie.
- 7 Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus
quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes
plus solito conuerterant in se ciuitatis animos; multis enim
8 annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes sic
Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic
postea Papirium Caruiliumque aduersus Samnites Bruttios-
que et Lucanum cum Tarentino populum consules declara-
9 tos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum
esset; praesenti Fabio atque ipsi comitia habenti consulatus
10 continuatus. Tempus ac necessitas belli ac discrimen sum-

9 3 interim *PCRMBDA*: iterum *Pantagathus* 4 noui alii *A*²
Lov. 4: noui alii *P*: noue alii *RMA*? : nouem alii *CB*: nouennali *D*:
noui non intellegit *Conway* qui III (*i.e. tres*) conicit quasi in IX corruptum
6 aquae *dett. alig.*: atque *PCRMBDA* bis *P*: nibis *P*²*R*? :
nuius *R*²*MB*: nuis *D*: nubes *C*: niues *M*²*B*^x*A* *dett.* et (*ante*
hominum) *M*² (*uel M*³)*A*²: *om. PCRMBDA* (*om. -que et dett. alig.*)
7 annis *P*² (*uel P*¹)*CRMBDA*: inis *P* 8 Rullum *PCRMBDA*:
Rullianum *Cobet, sed v. 8. 29. 9 adn.* Caruiliumque *reposit* *Jac.*
Gron. ex P, ubi sic postea papirium caruilium sic postea papirium
caruiliumque (*litteris xxvi ob homoeotel. Gallicum . . . Caruilium iteratis*):
caruilium *P* sic . . . caruiliumque *perstringens* *CRMBDA* 9 ex-
ercitum *P*¹*CRMBDA*: exercitum *P, cf. 22. 2. 2 adn.* ipsi
. . . habenti *Rinkes*: ipso . . . habente *PCR*(ipso *om. R*: *add. R*¹)
MBDA

mae rerum faciebant ne quis aut exemplum exquireret aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet; quin laudabant potius magnitudinem animi quod, cum summo imperatore esse opus rei publicae sciret seque eum haud dubie esse, minoris inuidiam suam, si qua ea re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.

Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus decretumque omnium primum ut consules sortirentur compararentue inter se uter censoribus creandis comitia haberet priusquam ad exercitum proficisceretur. Pro rogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant iussique in prouinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum uolonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico; et praetorum prioris anni pro praetoribus, Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis, praecesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem quam aduersus Carthaginienses priore anno habuisset.

Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuui in aede intus Sospitae Iunonis coruos nidum fecisse; in Apulia palmam uiridem arsisse; Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum uisum; et Calibus creta et

10 aut (*ante exemplum*) *Madv.*: aut in *PCRMBDA*: aut in rem (*uel eam rem*) *M. Mueller* imperii *A²*: imperio *PCRMBDA*
11 eum *dett. unus Sigon.*: tum *PCRMBDA* ea re (*uel ex ea re*)
Duker: ex re *PCRMBDA*

10 2 compararentue *ed. Lugd. 1554*: con- (*uel com*)-parentuae *PCRMBDA* (*sed -que hi tres*) 3 iussique *M²A²*: iussisque *PCRMBDA*, *cf. c. 17. 6 adn.* 4 praetorum *Drak. (cf. 9. 27. 8 et 22. 40. 6)*: praetores *Gron.*: p̄r. *PCRMBDA* (*sed hic p̄*) pro praetoribus *Forchhammer*: pro p̄r. *PCRMBDA*: pro p̄r. *T. D* motus *CM²BDA*: mutus *PRM* 5 P. (Cornelio) *Ald. ex c. 9. 4*: C. *PCRMBDA* T. Otacilio *P³CRMBDA*: t. potacilio *P*, *cf. c. 7. 12* 6 Lanuui *P²C⁴R¹M²(-ii)BDA*: lani *PC* (*spatio quinque litt. relicto*) *R* Sospitae *Salmasius*: sospite *PM⁵A²*: sospites *P²CRMBDA* (*cf. § 3 et c. 17. 6*)
7 effusum *M²A¹*: et fusum *P¹ uel P²CRMBDA*: et fuscum *P*

- 8 Romae in foro bouario sanguine pluuisse ; et in uico Insteio
fontem sub terra tanta ui aquarum fluxisse ut serias doliaque
quae in eo loco erant prouoluta uelut impetu torrentis
9 tulerit ; tacta de caelo atrium publicum in Capitolio, aedem
in campo Volcani, Vacunae in Sabinis publicamque uiam,
10 murum ac portam Gabiis. Iam alia uolgata miracula erant :
hastam Martis Praeneste sua sponte promotam ; bouem in
Sicilia locutum ; infantem in utero matris in Marrucinis
'Io triumphe' clamasse ; ex muliere Spoleti uirum factum ;
Hadriae aram in caelo speciesque hominum circum eam cum
11 candida ueste uisas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe,
secundum apum examen in foro uisum—quod mirabile est,
quia rarum—, adfirmantes quidam legiones se armatas in
12 Ianiculo uidere concitauerunt ciuitatem ad arma, cum qui
in Ianiculo essent negarent quemquam ibi praeter adsuetos
13 collis eius cultores apparuisse. Haec prodigia hostiis maiori-
bus procurata sunt ex haruspicum responso et supplicatio
omnibus deis quorum puluinaria Romae essent indicta est.
- II Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, de re publica
belloque gerendo et quantum copiarum et ubi quaeque essent
2 consules ad senatum rettulerunt. Duodeuiginti legionibus
bellum geri placuit ; binas consules sibi sumere, binis Galliam
Siciliamque ac Sardiniam obtineri ; duabus Q. Fabium prae-

8 terra *A* : terram *PCRMBD* aquarum *A^v Valla* : aquam *PCRMBDA* impetu *dett. unus (Hearnii), Gron.* : impetus *PCRMBDA* (cf. § 3) 9 tacta *C²A²dett. aliq.* : acta *PCRMBDA* : actam *M^x* aedem *A² Pal. 2 ed. Rom. 1469* : eadem *PCRMBDA* Vacunae *Hertz* : uocem *PCRMBDA* : arcem *Facius et Panhormita* : nucem *A^v Valla* Gabiis *C² ed. Frob. 1531* : gauis *P* : gaudiis *P²CR²(in ras.)M* : gaudiis *B¹(ex grauis B)DA* 10 in utero *ed. Rom. 1469* : utero *PCRMBDA* Spoleti *A²* : espoleti *M^x* : expoleti *C¹* : expoleati *PCRMBD* : expoliati *A* 11 quod . . . rarum *PCRMBDA* : *delebat Lipsius, sed uid. Madv. Emend. p. 337* 12 cum qui *Alschevski* : qui cum *PCRMBDA* 13 essent *Gron.* : exsint *PCRMBD* : ea sint *A* : ex hinc sint *C²* : sint *A^x* indicta *M¹ (uel M²)* : in*ui*cta *P* : in*ui*cta *CRMBD* : in*ui*cta *A*

II 1 deum *P^x(fort. P⁴)M¹B^xDA²* : in deum *PCRMBDA* 2 duabus *A²* : duas *PCRMBDA*, cf. 22. 21. 4 Fabium *A²* : pabium *P* : pabulum *P²(uel P³)CRMBDA* : paulum *M² (ut fort. uoluit P²)*

torem Apuliae, duabus uolonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse; singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et 3 M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, duas urbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex 4 nouae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi et classem parare, ut cum eis 5 nauibus quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum classis nauium eo anno expleretur. Dilectu habito et centum nauibus nouis deductis Q. 6 Fabius comitia censoribus creandis habuit; creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus.

Cum increbresceret rumor bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Cum deessent 7 nautae, consules ex senatus consulto edixerunt ut, qui L. Aemilio C. Flaminio censoribus milibus aeris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque ad centum milia aut cui postea tanta res esset facta, nautam unum cum sex mensum stipendio daret; qui supra centum milia usque ad trecenta milia, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra 8 trecenta milia usque ad deciens aeris, quinque nautas; qui supra deciens, septem; senatores octo nautas cum annuo

3 relinqui *P*, sed hic post Brundisium sic procedit: relinqui dbas urbi praesidium relinqui dbas | urbi praesidio esse |; sed mox deleta sunt primum illud relinqui et urbi praesidio esse; et dbas bis in duas mutatum, omnia a P^1 (uel P^3). Restant igitur haec: re (P^1 uel) P^3R : e R^xMBD : et $M^xB^1A^2$ duas P^3 uel $P^2CRMBDA$: dulas D : dbas P . Tum uocibus urbi praesidio esse in altero loco deletis (etsi postea praesidio esse ab $P^4(?)$ retentum est) credebant scribae posteriores praeberi in P praesidium relinqui duas esse, quod dant $CRMBDA$ nisi quod esse ab R^xM abest 4 numerus $C^4M^xA^2$: numerum $PCRM BDA$, cf. c. 9. 9 et 22. 2. 2 adn. 6 dilectu $C^xM^xB^xD$: dilectum $PCMB$: dilecto RA : delectu A^2 centum M^x : 5, uel c $PCRMB$: om. DA nouis CM^xB^xA : nobis $PRMBD$ Furius Aldus: Turius $PCRMBDA$ T. Otacilius RA : ti. potatilius P : ti. otacilius P^2CMD : ti. otatilius B , cf. 23. 21. 1 et 3 7 edixerunt ed. Rom. 1469: dixerunt $PCRMBDA$ tanta res Weissenb.: res tanta ed. Mogunt. 1518: tanta $PCRMBDA$ centum milia P^1 (ex centum milia mē. $P.CRMBDA$ 7 et 8 trecenta milia (ccc) in utroque loco $PCRMBDA$

9 stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naues conscenderunt. Tum primum est factum ut classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis compleretur.

- 12 Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperent.
- 2 Itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt ut Capuam exercitum admoueret : ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romae nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum
- 3 animos esse. Id quia tam trepide nuntiabant, maturandum Hannibal ratus ne praeuenirent Romani, profectus Arpis ad
- 4 Tifata in ueteribus castris super Capuam consedit. Inde Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis cum cetero exercitu ad lacum Auerni per speciem sacrificandi, re ipsa ut temptaret Puteolos quodque
- 5 ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere ad exercitum redit,
- 6 et Ti. Gracchum ab Luceria Beneuentum copias admouere, Q. Fabium praetorem—is filius consulis erat—(ad) Luceriam Graccho succedere iubet.
- 7 In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius qui maritimae orae
- 8 reique nauali praeesset ; et ceteri in suas quisque prouincias

9 dominis R^1 uel R^2M^4BDA : dominus $PCRM$ riginta DA^2 : triginta milia $PCRMBA$ coctis A^2 : cottis P : copiis P^2 uel P^3 $CRMBDA$: captis C^4

12 1 solito P^1 uel $P^2CRMBDA$: solido P apparatus (uel adp., u. praef. Tomi i) C^4M^4BDA : adparatur $PCRM$, uid. 23. 48. 9

2 urbis defectioni A^x per ras. : urbis defectionis $P^2CRMBDA$: urbi defectionis P 3 trepide P^x per ras. (fort. P^4) dett. tres : trepidae C^2 : trepidem P : trepida P^1 uel $P^2CRMBDA$: trepidi A^2 bene ratus $P^2CRMBDA$: ratos P 4 praesidii P (sed -di) : praesidiu P^2 (u paruolum) : praesidium CRM^xB : praesidio MDA 5 Maximus A^2 in ras. : maximas PP^x (fort. P^4) : maxime $P^2CRMBDA?$ 6 ad (ante Luceriam) add. J. H. Voss : om. $PCRMBA$ 7 P. A^2 : publicius P : publicius $P^2CRMBDA$ T. Otacilius (u. 23. 21. 1 et 3) $P^3?C$: t. otacius P : otacilius $RMBD$: otatilius A

profecti, et quibus prorogatum imperium erat easdem quas priori anno regiones obtinuerunt.

Ad Hannibalem, cum ad lacum Auerni esset, quinque **13** nobiles iuuenes ab Tarento uenerunt, partim ad Trasumennum lacum, partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate qua usus aduersus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ei memores beneficiorum eius perpulisse **2** magnam partem se iuuentutis Tarentinae referunt ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem ut exercitum propius Tarentum admoueat: si signa eius, si castra **3** spectata a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram quin (in deditionem ueniat) urbs; in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal conlaudatos **4** eos oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet; se in tempore adfuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido **5** inceserat Tarenti potiundi. Urbem esse uidebat cum opulentam nobilemque, tum maritimam et in Macedoniam opportune uersam regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, Brundisium cum Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod uenerat et, dum **6** ibi moratur, peruastato agro Cumano usque ad Miseni promunturium Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum praesidium Romanum. Sex milia hominum erant **7** et locus munimento quoque, non natura modo tutus. Tri-duum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit.

8 priori *PCRMBA*: priore *A²*: primo *D*

13 **2** perpulisse *A*: perculisse *PCRMB*: pertulisse *M¹* uel *M^x*: periculis se *D* **3** in deditionem ueniat (*litt.* 18) *post* quin *ins.* Conway: dedatur *post* urbs *A²*: potiatur (urbe) *dett.* *tres*: ei tradatur *Madv.*: in potestatem eius tradatur *Weissenb.* **5** cum *hic* cum *C⁴* scripsi: ante Brund. *A²* uel *A^v*: quoniam *post* Italiam *Madv.* quem sequi malit Conway: cum ante transiret *H. J. Mueller*: om. *PCRMBDA*

8 Aduentu eius in propinquum agrum mota Nolana est
 plebs, iam diu auersa ab Romanis et infesta senatui suo.
 Itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haud dubio
 9 promisso tradendae urbis uenerunt. Praeuenit inceptum
 eorum Marcellus consul a primoribus accitus. Die uno
 Suessulam a Calibus, cum Volturnus amnis traicientem
 10 moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex milia
 peditum, equites trecentos, qui praesidio senatui essent,
 11 Nolum intromisit. Et uti a consule omnia impigre facta
 sunt ad praeoccupandam Nolum, ita Hannibal tempus terebat,
 bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad credendum
 Nolanis factus.

14 Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum temptan-
 dum, quod praesidio Punico tenebatur, uenit et ad Bene-
 uentum uelut ex composito parte altera Hanno ex Brutiis
 cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus
 2 ab Luceria accessit. Qui primo oppidum intrauit, deinde,
 ut Hannonem tria milia ferme ab urbe ad Calorem fluuium
 castra posuisse et inde agrum populari audiuit, et ipse egressus
 moenibus mille ferme passus ab hoste castra locat. Ibi
 3 contionem militum habuit. Legiones magna ex parte uolonum
 habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri
 quam postulare palam maluerant. Senserat tamen hibernis
 egrediens murmur in agmine esse quaerentium, en unquam
 4 liberi militaturi essent, scripseratque senatui non tam quid
 desiderarent quam quid meruissent: bona fortique opera
 eorum se ad eam diem usum neque ad exemplum iusti militis
 5 quicquam eis praeter libertatem deesse. De eo permissum
 ipsi erat faceret quod e re publica duceret esse. Itaque

10 trecentos qui A^2 *dett. aliq.*: qui C^4 : quingentos (*i. e. Ø*) qui
Weissenb.: m. *post* peditum *Hertz*: om. *PCRMBDA* 11 uti A^2 :
 ubi *PCRMBDA* temptata A : tempta *PCRMBD*

14 3 maluerant A^2 : meruerant *PCRMBDA* en unquam P et
 P^x (*fort. P^4*): numquam P^2 *CRMBDA*: nunquamne *ed. Rom.* 1469
 4 quicquam R^2 *MBDA*: quidquam P^2 *CR*: quicquam P

priusquam cum hoste manum consereret, pronuntiat tempus uenisse eis libertatis quam diu sperassent potiundae ; postero 6 die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu uera uirtute geri res posset. qui 7 caput hostis rettulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse ; qui loco cessisset, in eum seruili supplicio animaduersurum ; suam cuique fortunam in manu esse. libertatis 8 auctorem eis non se fore solum sed consulem M. Marcellum, sed uniuersos patres, quos consultos ab se de libertate eorum sibi permisisse. Litteras inde consulis ac senatus consultum 9 recitauit, ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus. Pugnam poscebant signumque ut daret extemplo ferociter instabant. Gracchus proelio in posterum diem pronuntiato 10 contionem dimisit : milites laeti, praecipue quibus merces nauatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis diei reliquum consumunt.

Postero die ubi signa coeperunt canere, primi omnium 15 parati instructique ad praetorium conueniunt. Sole orto Gracchus in aciem copias educit nec hostes moram dimicandi fecerunt. Septendecim milia peditum erant, maxima ex 2 parte Brutii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter et diu ; quattuor horis neutro incli- 3 nata est pugna nec alia magis Romanum impediabat res quam capita hostium pretia libertatis facta. Nam ut quisque 4 hostem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo terebat tempus ; deinde occupata

7 in eum $C^2M^2A^2$: et in eum $PCRMBDA$ 8 libertatis C^4M^1A : libertati $PCRMBD$ 10 nauatae P et P^x (*fort.* P^1) C^2M^5A : nauatae P^2CRMBD diei reliquum *Lov.* 1 *Gron.* cf. 25. 38. 23 : quod reliquum P : quod relicum (*uel* reliquum) $P^2CRMBDA$: quod reliquum diei fuit A^2 : *alia alii* consumunt *Gron.* : consumpsere A^2 in *ras.*, *scite* : communi $PCRMBDA?$: communicant (*uel* -uincant) C^2

15 2 septendecim *scripsimus* : decem septem *sic plene PCRMBD* (cf. 22. 49. 16) : decem et septem C^2A 3 libertatis C^4 *dett.* unus (*N. Heinsii*) : libertati $PCRMBDA$

dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator esse de-
 5 sierat, segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tri-
 buni militum Graccho nuntiauerunt, neminem stantem iam
 uolnerari hostem, carnificari iacentes et in dextris militum
 6 proicerent capita inuaderentque hostem: claram satis et in-
 signem uirtutem esse nec dubiam libertatem futuram strenuis
 uiris. Tum redintegrata pugna est et eques etiam in hostes
 7 emissus; quibus cum impigre Numidae concurrissent nec
 segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium
 adducta res. Cum utrimque duces, Romanus Bruttium Luca-
 numque totiens a maioribus suis uictos subactosque, Poenus
 mancipia Romana et ex ergastulo militem uerbis obtereret,
 8 postremo pronuntiat Gracchus esse nihil quod de libertate
 16 sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum
 uox ita animos accendit ut renouato clamore uelut alii repente
 facti tanta ui se in hostem intulerint, ut sustineri ultra non
 2 possent. Primo antesignani Poenorum, dein signa pertur-
 bata, postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga
 data ruuntque fugientes in castra adeo pauidi trepidique ut
 ne in portis quidem aut uallo quisquam restiterit ac prope
 continenti agmine Romani insecuti nouum de integro proe-
 3 lium inclusi hostium uallo ediderint. Ibi sicut pugna
 impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit; et adiuuere
 captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati et ab tergo
 4 cederunt Poenos et fugam impedierunt. Itaque minus duo
 milia hominum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum,
 cum ipso duce effugerunt; alii omnes caesi aut capti; capta

5 gladiis P^2CR^1 (uel R^2) $MBDA$: gladiis R : cladiis P 7 Numidae
 CM^1BDA : numida PRM concurrissent $PCRMBDA$: occur-
 rissent *ed. Rom.* 1469 *Gebhard e cdl. suis*

16 1 ut (renouato) $P^1CR?$: u P : *om.* R^xMBDA intulerint
Sigon.: intulerunt $PCRMBDA$, *cf.* § 2 et 2. 58. 5; 6. 5. 3; 9. 25. 5;
 9. 42. 3; 26. 3. 2 2 ediderint *ed. Rom.* 1469: ediderunt $PCRMB$
 DA (*cf.* § 1) 3 impeditior *ed. Rom.* 1469: inexpeditior $PCRMBDA$:
 inexpeditiora D in angustiis C^2M^2A : in angustis $PCRMBD$

et signa duodequadraginta. Ex uictoribus duo milia ferme 5
 cecidere. Praeda omnis, praeterquam hominum captorum,
 militi concessa est; et pecus exceptum est quod intra dies
 triginta domini cognouissent.

Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor milia 6
 ferme uolonum militum, quae pugnauerant segnius nec in
 castra inruperant simul, metu poenae collem haud procul
 castris ceperunt. Postero die per tribunos militum inde 7
 deducti, contione militum aduocata a Graccho superueniunt.
 Vbi cum proconsul ueteres milites primum, prout cuiusque 8
 uirtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis
 donasset, tunc quod ad uolones attineret omnes ait malle 9
 laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die
 castigatum esse; quod bonum faustum felixque rei publicae
 ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere. Ad quam 10
 uocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset ac nunc
 complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad caelum
 tollentes bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi pre-
 carentur, tum Gracchus 'priusquam omnes iure libertatis 11
 aequassem' inquit, 'neminem nota strenui aut ignaui militis
 notasse uolui; nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen 12
 omne uirtutis ignauiaeque pereat, nomina eorum qui detracta-
 tae pugnae memores secessionem paulo ante fecerunt referri
 ad me iubebo citatosque singulos iure iurando adigam, nisi 13
 quis morbus causa erit, non aliter quam stantes cibum
 potionemque quoad stipendia facient capturos esse. Hanc

8 prout *ed. Rom.* 1470: ut pro *PCRM BDA* 9 eos *C⁴A²*: eo *PC*
RMBDA, cf. 23. 17. 10 11 iure libertatis aequassem *ed. Mogunt.*
 1518: iure libertatis aequasset *PCRM BDA*: iure libertatis aequati
 essetis (*uel* essent) *Luchs*: iure libertas aequasset *Hertz*: ius libertatis
 aequasset *H. J. Mueller* 12 qui detractatae *C¹B(sed om. de-)DA*:
 quidem tractatae *PCR*: tractatae *M*, *sed* qui *post* memores *add. M^x*

13 quis *A*: que *PCRM B D*: quibus *C²M²*, *fort. recte* (cf. c. 11. 12):
 queis *Gron.*: cui *Weissenb.* morbus *P* et *P^x* (*fort. P⁴*) *C^x*: morbi *M¹*
uel M²: moribus *P²CRM BDA* stipendia *CR^xMBDA*: supendia
P (cf. c. 14. 7 ubi hosus *P*, hostis *P¹* et 23. 14. 13): stupendia *P²R?*

multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla ignaviae
 14 nota leuiore uos designari potuisse.' Signum deinde colli-
 gendi uasa dedit; militesque praedam portantes agentesque
 per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere
 15 ut ab epulis per celebrem festumque diem actis non ex acie
 16 reuerti uiderentur. Beneuentani omnes turba effusa cum
 obuam ad portas exissent, complecti milites, gratulari,
 17 uocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in pro-
 patulo aedium fuerant; ad ea inuitabant Gracchumque
 orabant ut epulari permetteret militibus; et Gracchus ita
 permisit in publico epularentur omnes ante suas quisque
 18 fores. Prolata omnia. Pilleati aut lana alba uelatis capitibus
 uolones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes qui simul
 19 ministrabant uescebanturque. Digna res uisa ut simulacrum
 celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi
 iuberet in aede Libertatis quam pater eius in Auentino ex
 multaticia pecunia faciendam curauit dedicauitque.

17 Dum haec ad Beneuentum geruntur, Hannibal depopu-
 2 latus agrum Neapolitanum ad Nola castra mouet. Quem
 ubi aduentare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo
 exercitu qui super Suessulam in castris erat accito ire ob-
 3 uiam hosti parat nec moram dimicandi facere. C. Claudium
 Neronem cum robore equitum silentio noctis per auersam
 maxime ab hoste portam emittit circumuectumque occulte

14 uasa P^2 (uel P^8) $CRMBDA$: uasua uel sua P^1 (uel P^2): uaua P
 15 per *ed. Lugd.* 1520 et *ed. Vascos.* 1543: *om. PCRMBDA* (celebri
 festoque die M^2) 16 complecti PA^2 : conspecti $P^2CRMBDA$?

17-18 orabant . . . suas quisque *om. C* 17 permisit $PRMBDA$,
cf. c. 14. 5: permisit si *Sigon.*, bene: permisit ut *dett. alig.* 18 pil-
 leati C^4A^2 : palleati $PCRMB(-lia- M^2)$: paleati D capitibus P^1C
 $RMBDA$: capitis capitibus P 19 uisa ut PC^1 (*in P u post s*
suprascriptum sed postea paene deletum): uisu aut $CRMBD$ *Pal.* 1:
 uisu it ut M^x : uisut (?) aut A : uisu ad A^2 rediit *ed. Rom.* 1469:
 redit $PCRMBDA$ (*cf. c. 19. 3*) pingi P^x *per ras. CR^xMBDA*:
 pinqui PR ? multaticia M^2A^2 : multalicia $PCRMBDA$

17 1 dum *ed. Ven.* 1495: cum $PCRMBDA$, *cf. 2. 6. 8*; 10. 18. 1;
 26. 16. 2; *contra*, 21. 43. 1 2 facere P : facer, *spatio unius litt.*
relicto, M (*cf. 22. 10. 9*): faceret P^2CRM^2 (uel M^3) BDA

subsequi sensim agmen hostium iubet et, cum coortum proelium uideret, ab tergo se obicere. Id errore uiarum an 4
exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit incertum est. Absente eo cum proelium commissum esset, superior quidem 5
haud dubie Romanus erat; sed quia equites non adfuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus uincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo milia hostium eo die caesa traduntur, Ro- 6
mani minus quadringenti. Solis fere occasu Nero diem 7
noctemque nequiquam fatigatis equis hominibusque, ne uiso quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpitus ut per eum stetisse diceretur quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem de- 8
scendit, Poenus tacita etiam confessione uictus castris se tenuit. Tertio die silentio noctis omissa spe Nolae potiunda, rei nunquam prospere temptatae, Tarentum ad certio-
rem spem prodicionis proficiscitur.

Nec minore animo res Romana domi quam militiae 18
gerebatur. Censores, uacui ab operum locandorum cura 2
propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum aduerterunt castigandaque uitia quae, uelut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt, eo enata bello erant. Primum 3
eos citauerunt qui post Cannensem (cladem a re publica

3 se obicere *Aldus* 1518: se obiceret *P*¹ (uel *P*²)*CR*¹*MB*²*DA*:
cobigeret *P*: se obigeret *R*: obiceret *B* 6 *Romani ed. Par.*
1513 et 1516 in marg.: romanis *PCRMBDA*: romanorum *ed. Par.*
1510: a uel e Romanis *Fabri. Litterae -s perperam a Put. additae alia*
exempla uide in 21. 33. 6; 22. 45. 3 et 4; 22. 56. 1; 22. 58. 9; 22.
59. 10; 22. 60. 6 et 11 et 15; 23. 1. 1; 24. 7. 3; 24. 10. 3 et 6 et 8;
24. 18. 4 et 7; 24. 48. 7 7 increpitus *P Sigon.*: increpatus *P*²*C*
RMBDA diceretur *PCRMBDA*: diceret *ed. Rom.* 1469, fort.
recte 8 confessione *C*⁴*M*¹*A*² et *A*³: confectione *PC*²*RMBD*²*A*

18 1 minore *P*² (fort. *P*⁴)*CBDA*: minores *PRM* 2 eo enata
scripsi: enata *Duker*: aea nata *P*: ea nata *C*: nata *P*²?*RMBDA*.
eo nata *C*²: sic eo nata *Fabri*: acruata *Iac. Gron.*: aegra (huc trans-
posita), nata *Roehl* 3 Cannensem *PCRMBDA* (ubi interuallum
paullo maius quam solet dat *M*: lacunam in margine notat *A*); supplent
pugnam, rem p. deseruisse Italiaque excessisse uelle *A*² *Pal.* 3:

defecisse) dicebantur. Princeps eorum M. Caecilius Metellus
 4 quaestor tum forte erat. Iusso deinde eo ceterisque eiusdem
 noxae reis causam dicere cum purgari nequissent, pron-
 untiarunt uerba orationemque eos aduersus rem publicam
 habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae causa fieret.
 5 Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iuris iurandi
 interpretes, qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra
 6 Hannibalis solutum quod iurauerant redituros rebantur. His
 superioribusque illis equi ademti qui publicum equum habe-
 7 bant, tribuque moti aerarii omnes facti. Neque senatu modo
 aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina
 omnium ex iuniorum tabulis excerpterunt qui quadriennio
 non militassent, quibus neque uacatio iusta militiae neque
 8 morbus causa fuisset. Et ea supra duo milia nominum in
 9 aerarios relata tribuque omnes moti; additumque tam truci
 censoriae notae triste senatus consultum, ut ei omnes quos
 censores notassent pedibus mererent mitterenturque in Sici-
 liam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non
 prius quam pulsus Italia hostis esset finitum stipendiorum
 tempus erat.

10 Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus ab-

cladem, agitasse de Italia deserenda *Lov.* 5 (*cf. c. 43 et Val. Max.*
 5. 6. 7): pugnam, fugae consilium habuisse *Pal.* 2: cladem, de Italia
 deserenda agitasse *Madv.*: cladem, deserendae Italiae consilium
 inisse *Otto Rossbach, cf. Perioch. 22 et Front. Strat.* 4. 7. 39; *sed dis-*
plicet illud deserendae Italiae quia eis quae infra (§ 4) Liuius scribit
tam simile est ut frustra ibi repeti ex hoc loco uideri debeant: ergo malim
 cladem (uel pugnam), a re p. defecisse (uel rei p. defuisse), i. e. unam
 lineam, scribere 4 eo *M¹BDA*: eos *PCRM* (*cf. c. 17. 6 adn.*)
 purgari *CM^x(fort. M³)A¹*: pugnari *PRMB^xDA*: pugnaturi *B*
 uerba *PCRM¹BDA*: uideri *excerp. Pithoi unde uideri uerba Drak.*
optime 5 redituros *A²* (*sed red|di-*): perdituros *PCRM¹BDA?*
 6 his *C⁴M¹DA*: is *B*: hic *PCRM* ademti *ed. Ven. 1470*: dempti
PCRM¹BDA 7 cura *P¹(uel P²)CRMDA*: curas *PB* (*cf. § 4*)
 excerpterunt *CBA*: excepserunt *PRMD* 8 nominum *PCRM¹B*
DA Aldus: hominum *dett. aliq. Edd. uet. Madv.* 9 tam truci
Iac. Gron.: tamerici *P*: tamerici *P²?*: tamerici *C* (tamerici *C⁴?*) *R*:
 merci *R^xMBDA*: tam tetricae uel atroci *Rubenius*: tam acri *Boettcher*:
 alia alii

stinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque equorum
 praebendorum ac similium his rerum, conuenere ad eos fre- 11
 quentes qui hastae huius generis adsueuerant hortarique
 censores ut omnia perinde agerent locarent ac si pecunia
 in aerario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab
 aerario petiturum esse. Conuenere deinde domini eorum 12
 quos Ti. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat arces-
 sitosque se ab triumuiris mensariis esse dixerunt ut pretia
 seruorum acciperent; ceterum non antequam bello confecto
 accepturos esse. Cum haec inclinatio animorum plebis ad 13
 sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae quoque pupil-
 lares primo, deinde uiduarum coeptae conferri, nusquam eas 14
 tutius sanctiusque deponere credentibus qui deferebant
 quam in publica fide; inde si quid emptum paratumque
 pupillis ac uiduis foret, a quaestore perscribebatur. Mana- 15
 uit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non
 eques, non centurio stipendium acciperet, mercennariumque
 increpantes uocarent qui acceperat.

Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod 19
 duum milium Campanorum et septingentorum militum Han-
 nibalis tenebatur praesidio. Praeerat Staius Metius, missus 2
 ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat ser-
 uitiaque et plebem promiscue armarat ut castra Romana in-
 uaderet intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil 3
 eorum Fabium fefellit. Itaque Nola ad collegam mittit:
 altero exercitu dum Casilinum oppugnatur opus esse qui
 Campanis opponatur; uel ipse relicto Nolae praesidio 4
 modico ueniret uel, si eum Nola teneret necdum securae res
 ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Bene-

11 hortarique *PCRM BDA*, *rectissime*: hortatique *Edd. uet. et re-*
centes (conuenire . . . hortarique *H. J. Mueller*) locarent *PCRM*
BDA (cf. 22. 29. 11): *del. Cobet, male*: locarentque *A*²

19 2 armarat *Lov. 2*: armabat *ed. Rom. 1469*: armat *PCRM BDA*
 (cf. c. 21. 11) 4 teneret *J. H. Voss, cf. c. 24. 6 infr.*: teneret et
PRM BDA: teneret i *C* se *P*: *del. P*²: om. *CRM BDA*

- 5 uento accitutum. Hoc nuntio Marcellus duobus militum
 milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu
 Casilinum uenit, aduentuque eius Campani iam mouentes
 6 sese quieuerunt. Ita ab duobus consulibus Casilinum op-
 pugnari coepit. Vbi cum multa succedentes temere moeni-
 bus Romani milites acciperent uolnera neque satis inceptum
 succederet, Fabius omittendam rem paruam ac iuxta magnis
 difficilem abscedendumque inde censebat, cum res maiores
 7 instarent; Marcellus multa magnis ducibus sicut non ad-
 gredienda, ita semel adgressis non dimittenda esse dicendo,
 quia magna famae momenta in utramque partem fierent,
 8 tenuit ne inrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque
 alia operum machinationumque genera cum admouerentur
 Campanique Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret,
 9 paucis egressis Marcellus portam qua egrediebantur occu-
 pavit caedesque promiscue omnium circa portam primo,
 deinde inruptione facta etiam in urbe fieri coepta est.
 10 Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad
 Fabium confugissent, praesidio eius Capuam peruenerunt:
 Casilinum inter colloquia cunctationemque petentium fidem
 11 per occasionem captum est, captiuique Campanorum quique
 Hannibalis militum erant Romam missi atque ibi in carcere
 inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in
 custodiam diuisa.
- 20 Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis
 Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione con-

5 Campani iam *P²C²RMBA*: *campaniam PC*: *campani non D*
 6 inceptum *dett. aliq. Gron.*: inceptu *PCRBD* (*fort. recte si datiuus*
est): inceptus *M*: inceptis *A*: incepto *Luchs* 7 inrito *dett. aliq.*:
 inmerito *PCRMBDAⁿ*: in momento *A dett. aliq.* 9 promiscue
CMⁿDA: promiscuae *PRMB* omnium *Aldus*: omnia *PCRMBDA*
 10 Casilinum *PCRMBDA*: ita *Cas. Fischer sed oppositio haec*,
Camp. et Casil., duo membra asyndeti aduersatiui ('coupling contrast')
copulat, cf. c. 47. 9 et 10 inf. (Carthag. . . . Arpi) 11 quique *ed.*
Ven. 1518: quique *PCRMBDA, quod non mutare malit Conway* ('siue
Campani seu Hannibalis milites')
 8

scriptas cum praefecto socium in agros hostium praedatum
 misit. Eos effuse palatos Hanno adortus haud multo mino- 2
 rem quam ad Beneuentum acceperat reddidit hosti cladem
 atque in Bruttios raptim ne Gracchus adsequeretur concessit.
 Consules Marcellus retro unde uenerat Nola rediit, 3
 Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque
 armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis 4
 grauius deuastatus: perusti late agri, praedae pecudum
 hominumque actae; oppida ui capta Compulteria, Telesia, 5
 Compsa inde, Fugifulae et Orbitanium ex Lucanis, Blanda
 et Apulorum Aecae oppugnatae. Milia hostium in his 6
 urbibus uiginti quinque capta aut occisa et recepti perfugae
 trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul,
 uirgis in comitio caesi omnes ac de saxo deiecti. Haec a 7
 Q. Fabio intra paucos dies gesta; Marcellum ab gerundis
 rebus ualetudo aduersa Nola tenuit. Et a praetore Q. 8
 Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Acuca oppidum
 per eos dies ui captum statiuoque ad Ardoneas communita.

Dum haec in aliis locis ab Romanis geruntur, iam Taren- 9
 tum peruenerat Hannibal cum maxima omnium quacunque
 ierat clade; in Tarentino demum agro pacatum incedere 10
 agmen coepit. Nihil ibi uiolatum neque usquam uia ex-

20 1 socium *P*: sociorum *P*²*CRMBDA* agros *A*²: agro *PCR*
MBDA 2 ad Beneuentum *CA*² *dett. alig.*: ab ueneuentum *PR*:
 a beneuento *A*: ab beneuento *R*¹*MB*: *om. D spat. relicto* 3 rediit
dett. duo: redit *PCRMBDA* (*cf. c. 16. 19*) 4 Caudinus *A* *dett.*
alig.: calidinus *PC*(*sed -da-*)*RMBD* 5 *de interpunctione v. Madv.*
Emend. p. 338 Fugifulae *PCRMA*: fuifulae *BD*: fuifule *A*²:
 Fagifulae *Mommsen C. I. L. ix, p. 237* 8 et *PCRMBDA*: *secl.*
H. J. Mueller, frustra Ardoneas *P*¹ (*uel P*²)*CRMBDA*: dardaneas
P: ordoneas (*uel fort. erd-*) *P*⁴: Herdoneam *Glareanus* (-donia
C. I. L. ix, p. 1156): Ardaneas *Weissenb.*; *u. Conway, Ital. Dial. 35 A*
et cf. Ardonienses Plin. 9 in aliis *Madv. Emend.*: | maliis *P*: aliis
*P*² (*uel P*¹)*CRMBDA Madv. ed. 4*: aliis atque aliis *Iac. Gron.*: alia
 in aliis *Weissenb.* peruenerat *CM*²*BDA*: perueneram *PRM*
 ierat *P*¹ *uel P*²*CM*²*B*²*A*²: erat *PRMBDA* 10 incedere *P*¹*CR*
MBDA: incenderet *P*, *cf. 22. 53. 5* usquam uia *A*⁶: usque iam
 uim *PC*(*sed om. iam*)*RMBDA*? usquam ui *C*⁴: usq: iam ui *M*¹

cessum est, apparebatque non id modestia militum aut ducis
 11 nisi ad conciliandos animos Tarentinorum fieri. Ceterum
 cum prope moenibus accessisset, nullo ad conspectum
 primum agminis, ut rebatur, motu facto castra ab urbe
 12 ferme passus mille locat. Tarenti triduo ante quam Han-
 nibal ad moenia accederet a M. Valerio propraetore, qui
 13 classi ad Brundisium praeerat, missus M. Liuius impigre
 conscripta iuuentute dispositisque ad omnes portas circaque
 muros qua res postulabat stationibus, die ac nocte iuxta
 intentus neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam
 14 praebuit ad temptandum[que]. Diebus aliquot frustra ibi
 absumptis Hannibal, cum eorum nemo qui ad lacum Auerni
 adissent aut ipsi uenirent aut nuntium litterasue mitterent,
 uana promissa se temere secutum cernens castra inde mouit,
 15 tum quoque intacto agro Tarentino quamquam simulata

10 apparebatque RM^1 uel M^2BDA : apparabatque PCR^2M mo-
 destia C^4M^1 uel M^3A^2 : molestia $PCRMBDA$ nisi A dett. *plerique*,
rectissime: usi $PCRMBD$: usi sed M^3 : iussu sed M^3 uel M^1 in marg.,
 non male: sed dett. *aliqui*. 11 moenibus dett. *unus* (Foss.): iam
 moenibus A^v (ut secundam lectionem) Lov. 1: modo quis $PCRMBDA$:
 muros is A^v : muris dett. *aliqui*: muro eques *Riemann* accessisset
 $PCRMBDA$: successisset Gron. 13 M. Liuius *Sabellico et Glareano*
ducibus Sigonius, optime: ibis P (per hanc paginam male dormitans,
 aut dormitantis scribae exemplar secutus): is P^1CRMDA : his B :
 s C^x (si pro, v. inf.) impigre *Weissenb., optime*: in priore P : in
 priore $CRMBDA$: primore Gron.: I pro C^x (quid uoluit?) statio-
 nibus A^2 : stationes $PCRMBDA$?; sed in P -es extra lineam; et prior
 linea in res desinit iuxta *Crevier, optime*: fuuia P : pluuiia P^2 uel
 P^3CRMBD : plurima A dett. *aliqui*: plurimum ed. Rom. 1469 hosti-
 bus BDA : hospitibus $PCRMB$ 13, 14 [que] delet P^1 ut puto,
 M^2 ? dett. duo (sed quid uoluerit P^1 in dubio relinquit): q. PM : que
 $CRBA$: quae B^2D ? : sicque A^2 : itaque Lov. 1: quare M^2 ? Gron.:
 sperandumque *Weissenb. sed sperandumue expectes*: agitandum cf.
 9. 5. 1; 30. 3. 7) temptandumue uel agitandum temptandumque *malit*
Conway, clausulam cum uno tantum uerbo claudicare ratus. De -que
nunc insiticio, nunc, damnum aliquod indicante u. sis 21. 60. 4 adn.
 (a) et (b) cum 23. 30. 3 14 Auerni M^2A : auernae (uel -ne) PCR
 MBD : auerni se *Madu., quod malit Conway nisi adessent scribatur*
 promissa B^2A : promissi PRM (sed pre-): promisis CB ? : promissis D :
 premissis M^2 se temere $P^1CRM^1B^2$ et B^2D : setmere P : set
 emere M : temere se A^2 : temere A : s temere M^2 -s cum premissi
iungens: se emere B

lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei
 haud absistens. Salapiam ut uenit, frumentum ex agris
 Metapontino atque Heracleensi—iam enim aestas exacta
 erat et hibernis placebat locus—comportat. Praedatum inde 16
 Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque
 Apuliae saltus dimissi; unde ceterae praedae haud multum,
 equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor milia
 domanda equitibus diuisa.

Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in 21
 Sicilia oreretur, morsque tyranni duces magis impigros de-
 disset Syracusanis quam causam aut animos mutasset, M.
 Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. Se- 2
 cundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis
 apud milites fuerat uociferatumque ferociter parentandum
 regi sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis restitutae 3
 dulce auditu nomen crebro usurpatum, spe facta ex pecunia
 regia largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus;
 et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo
 mutauere animos ut insepultum iacere corpus paulo ante de-
 siderati regis paterentur. Cum ceteri ex coniuratis ad exer- 4
 citum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis
 equis quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium
 regios opprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum praeue- 5
 nerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius,

15 Salapiam *PDA*²: salpiam *P*² (uel *P*¹)*CRMBA* uenit *C*²*M*¹
A^v: uenti *PCRMB*: uendi *B*²*A* dett. aliq.: om. *D*: uentum *A*²
 Heracleensi *Gron.*: heraclensi *PCR*¹(-clesi *R*)*MBD*: eraclensi *DA*
 enim aestas *Gron.*: eniaestas *P*: mediaestas *P*²*CRMBA*: fort.
 enim media aestas 16 dimissi *C*^v*M*¹*DA*: dimissis *PCRMB* (cf.
c. 17. 6): dimissi sunt *Alschevski*

21 1 nequaquam *ed. Rom.* 1469: nequiquam *P*²*CRMBA*: nequic-
 quam *PA* Syracusanis *P Aldus*: syracusanos (uel sir-) *P*² (uel
*P*³)*CRMBA* 3 auditu dett. unus *Gron.*: auditum *PCRMBDA*
 spe *Conway*: spes *PCRMBDA* (cf. *c.* 20. 16): spesque uel et spes
Madv. militiaeque *Gron.*: militiatque *PCRMB*: militiaeque *A*
 paulo *P*¹*CRMBA*: a paulo *P* 4 ceteri *C*²*M*³ (uel *M*^x)*DA*:
 ceperit *PCR*: coeperit *R*¹*M*: cet&eri *B*² (*i. e.?* cet et eri)

6 sed nuntius etiam ex regiis seruis. Itaque Adranodorus et
 Insulam et arcem et alia quae poterat quaeque opportuna
 7 erant praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post
 solis occasum iam obscura luce inuecti, cum cruentam re-
 giam uestem atque insigne capitis ostentarent, trauecti per
 Tycham simul ad libertatem simul ad arma uocantes, in
 8 Achradinam conuenire iubent. Multitudo pars procurrit in
 uias, pars in uestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque pro-
 9 spectant et quid rei sit rogitant. Omnia luminibus conlu-
 cent strepituque uario complentur. Armati locis patentibus
 congregantur; inermes ex Olympii Iouis templo spolia Gal-
 lorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano
 10 fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iouem ut uolens propitius
 praebeat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro liber-
 11 tate sese armantibus. Haec quoque multitudo stationibus
 per principes regionum urbis dispositis adiungitur. In
 Insula inter cetera Adranodorus praesidiis firmarat horrea
 12 publica. Locus saxo quadrato saeptus atque arcis in
 modum emunitus capitur ab iuuentute quae praesidio eius
 loci attributa erat mittuntque nuntios in Achradinam horrea
 frumentumque in senatus potestate esse.

22 Luce prima populus omnis, armatus inermisque, in Achra-
 dinam ad curiam conuenit. Ibi pro Concordiae ara, quae in
 eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus
 2 contionem et liberam et moderatam habuit: seruitii onus

6 (et 11) Adranodorus *uid. c. 4. 3 adn.*: andranodorus *BM²DA²*
 (andron-): andradorus *PCRMA* 9 Illyriorumque *ed. Rom. 1469*:
 hillyriorumque *P*: hylliriorumque *CRM*: hilliriorumque *BDA*
 dono *M³ ed. Mogunt. 1518*: dona *PCRMBDA* 11 firmarat
Crevier: firmat *PCRMBDA, cf. c. 19. 2 et sequentur (pro -erentur)*
c. 24. 9 et c. 26. 11; c. 33. 8; 25. 35. 9; 26. 9. 9; 26. 16. 2

22 1 luce *P¹CRMBDA*: luce *P* loco *P¹ (uel P²)CRMBDA*:
 lo *P* ex principibus *C⁴*: e principibus *D*: principibus *PCRMA*:
 princeps *B* Polyaenus *Gron.*: polynaenus *PR.A*: polinaeus *CMB*:
 philoneus *D (cf. § 13)* 2 seruitii onus *scripsimus sequentes A*
qui seruitu onus habet: seruitudinis *PCRMB*: seruitutis *M³DA²*:
 seruitii taedium *Lipsius*: seruitii poenas *Gron.*: seruitu(tis turpitu)
 dines (uel formidines) *Weissenb., bene*

indignitatesque homines expertos aduersus notum malum
 inritatos esse: discordia ciuilis quas importet clades, audisse
 magis a patribus Syracusanos quam ipsos uidisse. arma
 quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non 3
 utantur nisi ultima necessitate coacti. in praesentia legatos 4
 ad Adranodorum mitti placere qui denuntient ut in potestate
 senatus ac populi sit, portas Insulae aperiat, reddat prae-
 sidium. si tutelam alieni regni suum regnum uelit facere, 5
 eundem se censere multo acrius ab Adranodoro quam ab
 Hieronymo repeti libertatem. Ab hac contione legati 6
 missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est, quod sicut
 regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post
 mortem eius ante eam diem nulla de re neque conuocati
 neque consulti fuerant. Vt uentum ad Adranodorum est, 7
 ipsum quidem mouebat et ciuium consensus et cum aliae
 occupatae urbis partes, tum pars Insulae uel munitissima
 prodita atque alienata; sed euocatum eum ab legatis 8
 Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis
 ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi
 tyranni uocis, qua pedibus tractum, non insidentem equo 9
 relinquere tyrannidem dixerit debere: facile esse momento
 quo quis uelit cedere possessione magnae fortunae; facere
 et parare eam difficile atque arduum esse. spatium sumeret 10
 ad consultandum ab legatis; eo uteretur ad arcessendos ex
 Leontinis milites, quibus si pecuniam regiam pollicitus esset,
 omnia in potestate eius futura. Haec muliebria consilia 11
 Adranodorus neque tota aspernatus est neque extemplo
 accepit, tutiorem ad opes adfectandas ratus esse uiam, si

2 indignitatesque *Lipsius*: indignitatisq. *PCRM BDA*² (*ex-tiatisq. A*)

4 Adranodorum (*et §§ 5. 7, 11*) *uide c. 4. 3 adn.* sit *A*² uel
*A*⁶ *ed. Rom. 1469*: si *P* (*in fine lineae*) *CRMBDA* aperiat *Gron.*:
 apeat *P*² (*ubi p minus certum*): pateat *P*² uel *P*³ *C^xRM*: pāteat *C*:
 pateant *BDA*: patefaciat *A*² *dett. unus* (*Rec. i. e. Ven.*) reddat
PCRM BDA: tradat *Madv. Emend.* 7 uel *Gron.*: uelut *PCRM B*
 (-ud) *DA* 9 et 10 esse. spatium *Iac. Gron.*: esses paulum *P*
 (*cf. 23. 14. 3*): esses paulum *P*² *CRM*: esse. paulum *BDA*: esse si
 paulum *M*² (*post sumeret add. spatii M*⁷): esse. Paulum temporis *A*²

12 in praesentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare iussit futurum se in senatus ac populi potestate.

Postero die luce prima patefactis Insulae portis in forum
13 Achradinae uenit. Ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaeus contionatus erat, escendit orationemque eam orsus
14 est qua primum cunctationis suae ueniam petiuit: se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis sed strictis semel gladiis timentem qui finis caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent an quicumque aut propinquitate aut adfinitate aut aliquis ministeriis regiam contigissent alienae culpa rei
15 trucidarentur. postquam animaduernerit eos qui liberassent patriam seruare etiam liberatam uelle atque undique consuli in medium, non dubitasse quin et corpus suum et cetera omnia, quae suae fidei tutelaque essent, quoniam eum qui mandasset suus furor absumpsisset, patriae restituere
16 ret. Conuersus deinde ad interfectores tyranni ac nomine appellans Theodotum ac Sosin, 'facinus' inquit 'memorable fecistis; sed, mihi credite, incohata uestra gloria, nondum perfecta est periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur res (publica).'

13 Polyaeus *cf.* § 1 *adn.*: poltaenus *P*: polyaeus *P*²: polyneus (uel polineus) *CBD*: puluneus *R*: paluneus *M*: plolineus *A* escendit *P*: ascendit *P*²*CRMBDA* 14 semel *ed. Rom.* 1469: simul *PCR*¹ *in ras.*) *MBDA* quod satis *iterat P*, *iterata delet P*¹ libertati *Sigon. e uet. lib.*: libertatis *PCRMBDA*, *cf. c.* 17. 6 contigissent *recte C*²*A*¹: contigissent an quicumque . . . regiam contigissent *sic iterat P* (*sed finitate P*, *adfinitate P*¹), *ex iteratis illa tantum* aut aliquis ministeris regiam contigissent *secludens: errorum messeni uarie concoquunt codd. ceteri* ministeriis *P*²*CRMBDA*: ministeris *P* rei *P*¹ (uel *P*²) *CRMBDA*: re *P* 15 animaduernerit *Gron.*: animaduertit *P*¹ (uel *P*², *ex -rti P*) *CRMBDA* medium *D*: mediu *C*⁴: mediis *PCRMBDA* 16 ac Sosin *PM*³*BDA* (-im): actosin *P*² uel *P*¹*C*?*RM*: magna *C*⁴ *in ras.* fecistis *P*²*CRMBDA*: fecisit *P* 17 paci et *M*¹ (uel *M*³) *Valla*: faciet *PCRBD*: faci | *M*: faciē *A*: uel ciuium uel communi uel publicae *A*^v *Valla ut secundam lectionem efferatur PCRMBDA* (*sed spat. trium litt. ante et unius post relicto, cf. 23. 19. 17 adn.* *BDA, cf. cum Sigonio 28. 28. 12* ('*meo unius funere elata esset respublica?*'): efferetur *Doering*: euertatur *Gron. ed.* 1 res publica *Sigon.*: res *PCRMBDA*

Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae **23**
ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex
contione laeti circa fana omnia deum supplicauerunt cum
coniugibus ac liberis; postero die comitia praetoribus
creandis habita. Creatus in primis Adranodorus, ceteri **2**
magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes,
Sopatrum ac Dinomenen, fecerunt; qui, auditis iis quae **3**
Syracusis acta erant pecuniam regiam quae in Leontinis
erat Syracusas deuectam quaestoribus ad id ipsum creatis
tradiderunt. Et ea quae in Insula erat Achradinam tralata **4**
est; murique ea pars quae ab cetera urbe nimis firmo muni-
mento intersaepiebat Insulam consensu omnium deiecta est.
Secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad
libertatem[que].

Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, quam **5**
Hippocrates etiam nuntio interfecto celare uoluerat, deserti
a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus uidebatur,
Syracusas rediere; ubi ne suspecti obuersarentur tamquam **6**
nouandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores
primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se **7**
missos praedicant ad Hieronymum tamquam amicum ac

23 1 praetoribus M^2A^2 : praetorum $PCRMBDA$, quod retinet
Salmas. creandis in creandi mutans **2** Adranodorus *uid. c. 4. 3*
adn. Dinomenen P (dinomē|en): dinomenem M^2 : dinonēen
uel dionēen P^2RMDA : dinonem C : dionem B (i. e. in utroque -men)
3 auditis iis P^1 (uel P^2) $CRMBD$ (sed his) A : auditis P : auditis is C^2 :
auditis *Gron.*, cf. e. g. 25. 13. 9 et *Heraeum, Qu. Crit. p. 23*: contra,
-iis pro -is saepius scribit P Syracusas A^2 : Syracusis (uel Sir-)
 $PCRMBDA$ id BDA : om. $PCRM$, cf. 21. 55. 11 *adn.* **4** quae
in $C^4M^2BA^2$: q. (uel quae uel que) $PCRMDA$ tralata *Wesen-*
berg, sequens translata Lov. 1, Crevier: tra|dita P : tradita $CRMBDA$:
traducta *dett. unus (Ber.) corr.* deiecta *ed. Scheffer 1518*: de-
plecta $PCRMBDA$: depleta A^2 : delecta M^1 : deleta *dett. aliq.*
libertatem BDA : libertatemque PC (sed -que) RM : libertatem; quia
 M^7 : lib. concordiamque *Weissenb., quem hic sequi malit Conway,*
cf. 21. 60. 4 adn. (b); contra, cf. 21. 60. 4 adn. (a) et c. 24. 3 infra:
lib. pacemque *Hertz* **5** Epicydes *Gron. 1664*: epycides P ut solet
 CRD : epicides MBA **7** ad (ante Hieronymum) CM^5B^1A : ab
 $PRMBD$

socium paruisse imperio eius cuius imperator suus uoluerit.
 8 uelle ad Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non
 sit uagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere
 ut praesidii dent aliquid quo Locros in Italiam perducantur;
 gratiam magnam eos parua opera apud Hannibalem inuituros.
 9 Facile res impetrata; abire enim duces regios cum peritos
 militiae, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant; sed
 quod uolebant non quam maturato opus erat nauiter expe-
 10 diebant. Interim iuuenes militares et adsueti militibus
 nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima
 pars ex naualibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud
 infimae plebis homines crimina serebant in senatum optima-
 11 tesque: illud moliri clam eos atque struere ut Syracusae
 per speciem reconciliatae societatis in ditione Romanorum
 sint, dein factio ac pauci auctores foederis renouati domi-
 nentur.

- 24 His audiendis credendisque opportuna multitudo maior in
 dies Syracusas confluebat nec Epicydi solum spem nouanda-
 2 rum rerum sed Adranodoro etiam praebebat. Qui fessus
 tandem uxoris uocibus monentis nunc illud esse tempus
 occupandi res, dum turbata omnia noua atque incondita
 libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obuersaretur
 miles, dum ab Hannibale missi duces adsueti militibus iuuare
 possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat,
 rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico
 actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute aperit.
 3 Huic et genus et fortuna honesta erant nec ars, quia nihil

8 cum $C^x M^2 A$: eum $PCRM$ (uel M^1) BD Romanis P^x (fort.
 P^4): romamis C^4 : ro|mamanis P : romam armis P^2 , ut uidetur, CRM :
 romanis armis BDA : romanorum armis M^3 praesidii $P^2 CRM B$
 DA : praesi P perducantur PA^2 : perducant P^1 (uel P^2) $CRM BDA$
 11 illud $Luchs$: ut $PCRM BDA$: et dett. aliq.: del. $M^1 A^2$: id
 Gron.

24 1 Adranodoro (et in §§ 4, 8) uid. c. 4. 3 adn. 2 pastus A^2 :
 passus $PCRM BDA$ cum P^x , fort. P^4) A^2 : eum $PCRM B A$: eam D
 Themisto $M^3 A^2$: themisio $PCRM B$: themisso D : themistio A
 alia ed. Rom. 1469: alta $PCRM BDA$

tale apud Graecos pudori est, ea deformabat; itaque fidem potiore³ ratus quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui ubi rem haud uanam esse certis indiciis com-⁴ pererunt, consultis senioribus et (ex) auctoritate eorum praesidio ad fores posito ingressos curiam Themistum atque Adranodorum interfecerunt; et cum tumultus ab re in⁵ speciem atrociore causam aliis ignorantibus ortus esset, silentio tandem facto indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset—principium coniurationis⁶ factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis quibus Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos⁷ ad caedem praetorum principumque aliorum bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronuntiatum; iam merce-⁸ nariorum manum, adsuetam imperiis Adranodori, paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam,—singula deinde quae per quosque agerentur totamque uiris armisque instructam coniurationem ante oculos posuit. Et senatui quidem tam iure caesi quam Hieronymus uidebantur: ante curiam uariae⁹ atque incertae rerum multitudinis clamor erat. Quam ferociter minitantem in uestibulo curiae corpora coniurato-¹⁰ rum eo metu compresserunt ut silentes integram plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et a¹⁰ collegis ut uerba faceret.

Is tamquam reos ageret, ab ante acta uita orsus, quaecun-²⁵ que post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent,

³ potiore^m *M¹BDA*, rectissime, uid. 21. 60. 4 (a) et (?) c. 23. 4 supra: potiore^mque *PCRM*: priorem potiore^mque *Alschevski* ⁴ com(con)-pererunt *P* et *P^rM¹B^rA²*: conperierunt *P²CRMBDA* et ex *scripsi*: et *PCRMBDA*: ex *Luchs* ⁵ atrociore *dett. unus (Ber.) ed. Mogunt.* 1518: atrocior *P²CRMBDA*: acrocior *P*: atroci *Weissenb.* ⁶ edocuisset *Doering Boettcherio praeunte, cf. c. 19. 4*: edocuisset et *PCRMBDA* ⁸ agerentur *CRMBDA*: adgererentur *P* ⁹ corpora *PCRMBDA*: add. conspecta *Boettcher, bene*; proiecta uel exposita uel uisa add. *Gron. ed. 1, sed in ed. 2 induxit* seque-¹⁰ rentur *CR¹MBDA*: sequentur *PR, cf. c. 21. 11 adn.* ¹⁰ faceret *P¹CRMBDA*: fecerit *P*

²⁵ ¹ ageret ab *dett. duo Gron.*: agebat ab *ed. Mogunt.* 1518: age|b *P*: agebat *P²CRMBDA*

2 Adranodorum ac Themistum arguit fecisse : quid enim sua
 sponte [fecisse] Hieronymum, puerum ac uixdum pubescen-
 tem, facere potuisse? tutores ac magistros eius sub aliena
 inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum aut certe
 3 cum Hieronymo perire eos debuisse. at illos debitos iam
 morti destinatosque, alia noua scelera post mortem tyranni
 molitos, palam primo cum clausis Adranodorus Insulae
 portis hereditatem regni creuerit et quae procurator tenuerat
 4 pro domino possederit ; proditus deinde ab eis qui in Insula
 erant circumsessus ab uniuersa ciuitate quae Achradinam
 tenuerit nequiquam palam atque aperte petitum regnum clam
 5 et dolo adfectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque
 honore potuerit uinci, cum inter liberatores patriae insidiator
 6 ipse libertatis creatus esset praetor. sed animos eis regios
 regias coniuges fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis filias
 7 nuptas. Sub hanc uocem ex omnibus partibus contionis
 clamor oritur nullam earum uiuere debere nec quemquam
 8 superesse tyrannorum stirpis. Ea natura multitudinis est :
 aut seruit humiliter aut superbe dominatur ; libertatem, quae
 9 media est, nec struere modice nec habere sciunt ; et non
 ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atque
 intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem et caedes
 10 inritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promul-

1 Adranodorum *uid. c. 4. 3 adn.* fecisse *P^x(fort. P⁴)CM¹B*
DA : fecisset *PRM* 2 sponte *Gron.* : sponte fecisse *PCRMBDA*
 magistros *A^x Gebhard* : magistratos *PR* : magistratus *CR¹MBDA*
 3 at *ed. Rom. 1469* : aut *PCRMBDA* 5 ne *ed. Frob. 1531* :
om. P¹ in fine lineae CRMBDA 6 alteri Hieronis *PCRDA* : *om.*
MB alteri Gelonis *C⁴M⁷A² in marg.* : alteri Geronis *PCRMB* :
om. DA 8 ea *Fabri* : a *P* : ac *P²CRM* : hac *B* : haec *M¹ (uel*
M³)B²DA struere *Conway ut fort. uoluit M¹ qui stuere habet* :
 stupere *PCRMBD* : speruere *A* : studere *M⁷* : suscipere *dett. unus*
(Hav.), bene : cupere *dett. unus (Ber.)* : sperare *Gronouii amicus* :
 sumere *Kiessling non male* : exuere (*olim*), respuere *Madv.* : sibi
 parare *M. Mueller* : alii alia 9 suppliciorum *A^v Pal. 2* : publi-
 ciorum *PRM (sed -ti-)BDA* : publicorum *P²(per punctum)C* : publica-
 norum *A^x dett. aliq.* : plebeiorum *ed. Par. 1513* 10 sicut *PCRMBDA* : sic *A² dett. aliq.*

garunt—acceptaque paene prius quam promulgata est—ut omnes regiae stirpis interficerentur; missique a praetoribus 11 Damaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Adranodori et Themisti, interfecerunt.

Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab 26 Hieronymo ad regem Ptolomaeum missus uoluntarium consueuerat exsilium. Ea cum ad se quoque ueniri praescisset, 2 in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus uirginibus, resolutis crinibus miserabilique alio habitu, et ad ea addidit preces, nunc (per deos, nunc) per memoriam Hieronis 3 patris Gelonisque fratris ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent: nihil se ex regno illius praeter exsilium 4 uiri habere; neque fortunam suam eandem uiuo Hieronymo fuisse quam sororis neque interfecto eo causam eandem esse. quid quod si Adranodoro consilia processissent, illa cum uiro 5 fuerit regnatura, sibi cum ceteris seruiendum? si quis Zoippo 6 nuntiet interfectum Hieronymum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse quin extemplo conscensurus sit nauem atque in patriam rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata 7 patria coniugem eius ac liberos de uita dimicare, quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, 8 a sola ac prope uidua et puellis in orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil ab se timeri, inuisam tamen stirpem regiam esse. ablegarent ergo procul ab Syracusis 9

10 acceptaque *PCRMB^xDA*: accepta quae *B*: quae accepta *Luchs*,
dubitanter paene *P*: pene *C*, uel penē *BDA*: pyne *P²* (uel *P³*) *RM*:
 poenē *C⁴* 11 interfecerunt *P¹* (uel *P²*) *CRMBDA*: et interfecerunt *P*
 26 1 Heraclia *ed. Mediol.* 1478: hieraclia *FCRMB^xA*: ieradia *D*:
 hieradia *A* Zoippi *cf. § 6 infra et c.* 4. 3: zoipsi *P*: zosipsi *P²CR*:
 zosippo *R²MBA?*: zosipis *D*: zosippi *A²* 2 ueniri *Berl.² Gron.*:
 uenire *PCRMBDA*, *cf. § 7* filiabus *PCRMBDA*: *secl. Weissenb.*
 3 nunc (per deos, nunc) *supplet* (uel orans) *Ruperti*: nunc *PCRM*
BDA 6 Zoippo *P*: zosippo *P²CRMB^xA*: zosipo *D* cui *C^x*:
 qui *PCRM*: quid *M³BDA*: quin *C⁵* conscensurus *C⁴M³B^xDA*
 (*sed*-nss-): concessurus *PCB*: concessurus *P²*(uel *P¹*) *RM* (*sed*-uris)
 7 falli *Gron.*: fallit *PCRMBDA* 8 orbitate degentibus *ed. Ven.*
 (*Aldus*) 1518: orbitatem decentibus *C*: orbitatem decedentibus *PRM*
BDA (*sed*-tate) timeri *M¹* (*ut secundam lectionem*): timere *PCRMB*
DA, *cf. § 2 et 3.* 13. 8 tamen *PCRMBDA*: tantum *ed. Rom.* 1469

Siciliaque et asportari Alexandriam iuberent, ad uirum uxo-
 10 rem, ad patrem filias. Auersis auribus animisque †cassae,
 ne tempus tererent, ferrum quosdam expedientes cernebat;
 11 tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent orare
 institit, a qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos
 12 nos ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. Inter
 haec abstractam a penetralibus iugulant. In uirgines deinde
 respersas matris cruore impetum faciunt, quae alienata mente
 simul luctu metuque uelut captae furore eo cursu se ex
 sacrario proripuerunt ut, si effugium patuisset in publicum,
 13 impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud
 magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquotiens
 integro corpore euaserunt tenentibusque, cum tot ac tam
 14 ualidae eluctandae manus essent, sese eripuerunt. Tandem
 uolneribus confectae, cum omnia replessent sanguine, exanimis
 conruerunt. Caedem per se miserabilem miserabilior-
 em casus fecit, quod paulo post nuntius uenit mutatis
 15 repente ad misericordiam animis ne interficerentur. Ira
 deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad sup-
 plicium neque locus paenitendi aut regressus ab ira relictus

10 †cassae *P*: (hoc uel) casse *CRMBDA*: questa est, *Koch*: adstare *Madv.*: alia alii coniecere; de quibus uid. sis *Ed. anni MDCCCLXXXVIII Berolinensem Luchsii*; sed lineam amissam suspicor talem qualis (ubi se frustra suppli-)casse: sic auribus animisque datiui erunt et locus sat sanus haberi poterit praesertim si uoculam et in cassae absorptam esse praeterea statuas ne tempus tererent *Madv.*: ne tempus tererentur *PCRMBD*(sed terret-) *A* (sed tere-): ne tempus tereretur *A*² fort. recte: ne tempus tererent ut *Hertz* duce *Roellio* 11 precibus, puellis *BDA*: precipue uelis *P*: praecipue uelis *C*(-puę) *RM*: precipue puellis *M*¹ imitarentur *P*²*CRMBDA*: imitantur *P* (cf. c. 21. 11 *adn.*): omitarentur *D* 12 uelut *P*^x (fort. *P*⁴) *M*¹*B*(-ud) *A*: uellit *PRM*: uelit *C* (-it fort. pleniore cal., cf. c. 29. 5 et 22. 10. 9 *adn.*) eo cursu *Florebellus*: occursu *PCRMBDA* 13 spatio *BDA*: stipatio *PCRMBDA* 14 caedem per se *Luchs*, dubitanter sed recte, credo, qui de ratus lectionem secundam uel duplicationem uocis caede uocem per deturbasse: caedē quide se *PRM*: caedem(cedem)que de se *CM*¹*BDA*: caedem quide *P*^x (fort. *P*⁴): caedemque per se *ed. Par.* 1513, fort. recte: caedem quidem per se *Weissenb.* 15 ad supplicium *PCRMBDA*: id supplicium *Madv.*, fort. recte: del. *Luchs*

esset. Itaque fremere multitudo et in locum Adranodori ac 16
Themisti—nam ambo praetores fuerant—comitia poscere
quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

Statutus est comitiis dies; quo necopinantibus omnibus 27
unus ex ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius
Hippocratem. Crebriores deinde hae uoces et cum haud
dubio adsensu multitudinis esse; et erat confusa contio non 2
populari modo sed militari quoque turba, magna ex parte
etiam perfugis qui omnia nouare cupiebant permixtis.
Praetores dissimulare primo extrahenda re; sed postremo, 3
uicti consensu et seditionem metuentes, pronuntiant eos
praetores. Nec illi primo statim creati nudare quid uellent, 4
quamquam aegre ferebant et de indutiis dierum decem le-
gatos isse ad Ap. Claudium et impetratis eis alios qui de
foedere antiquo renouando agerent missos. Ad Murgantiam 5
tum classem nauium centum Romanus habebat, quonam
euaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis quoue
eos ageret noua atque insolita libertas opperiens.

Per eosdem dies cum ad Marcellum uenientem in Siciliam 6
legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis condicioni-
bus pacis Marcellus, posse rem conuenire ratus, et ipse lega-
tos Syracusas qui coram cum praetoribus de renouando foe-
dere agerent misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies ac 7
tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse
Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates et Epi-

16 Adranodori *cf. c. 4. 3 adn.* ac C^4M^3BDA : a $PCRM$ ne-
quaquam P^1 (*ut uid.*) CR^1MBDA : nequaquam P

27 1 Statutus est BDA^2 : statutus et A : status essent statutus
essent P : statutus essent P^1CRM : statutus esset M^3 hae $P^x(P^4?)$
 C^4 (*uel* C^2) M^3 : hee DA : haec $PCRM$: a B : *del.* B^x 3 extra-
henda re; sed *Madv.*: et trahenda re esse PC (*sine* et) RD : et tra-
hendā rem esse C^2MBA : et trahendā esse censae *dett. duo*: ex-
trahendā rati rem esse *Zingerle*: et trahendae rei esse *Ruperti*;
alia alii 4 eis alios A^2 *in ras.*: enilios $PCRMBD$: (impetratis

^r
seuilios C^4 , *sic*) 5 Romanus C^2M^1A : romanis $PCRMBD$
quonam M^1D : quomiam $PRMA$: qm̄ CB : qnō C^4 : quo A^2 *dett. aliq.*:
quam *dett. duo* 7 et iam $PCRMBDA$: sed iam *Fabri*

cydes nunc apud mercennarios milites, nunc apud transfugas
8 prodi Romano Syracusas criminabantur. Vt uero Appius
naues ad ostium portus, quid† aliae partis hominibus animus
accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem
9 criminibus uanis accesserat fides; ac primo etiam tumultuose
decurrerat multitudo ad prohibendos si in terram egrede-
rentur.

- 28 In hac turbatione rerum in contionem uocari placuit; ubi
cum alii alio tenderent nec procul seditione res esset, Apol-
lonides, principum unus, orationem salutarem ut in tali tem-
2 pore habuit: nec spem salutis nec perniciem propiorem un-
3 quam ciuitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes uel ad
Romanos uel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis
4 statum fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant
res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore
quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem muros pars
utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces.
5 itaque, ut idem omnes sentiant, summa ui agendum esse.
utra societas sit utilior, eam longe minorem ac leuioris mo-
6 menti consultationem esse; sed tamen Hieronis potius quam
Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, uel

8 ut *Gron.* 1664: at *PCRMBDA* quid† aliae *CRMBDA*: q[ui]
(sic) | aliae *P*: qild | aliae *P^x* (*P²?* qui δ extra lineam add.): quid alius
A², qui in marg. ante uoces in statione add. opperiens): quo aliae
dett. alig. *Gron.*: quo Romanae (uel suae) *Weissenb.*: quo amicae *Madv.*:
quo suae *C. L. Bauer*, cf. 25. 23. 4; excidisse lineam in *Puteani exemplari*
hic conicit *Conway*, nomen aliquod portus Syracusanorum continentem
(cf. 25. 23. 10 portum Trogilorum) e. g. portus qui T(rogilius) uocatur,
ut Rom)anae partis 9 primo *CM³BDA*: primi *PRM*

28 1 tenderent *A²*: tenerent *PCRMBDA* 3 ac beatiorem
Salmasius: creatiorem *PR?*: cratiorem (ut uid.) *P¹* (uel *P²*) *R?*: gra-
tatiorem *CR¹MBDA*: gratioremque *C⁴M²* (uel *M¹*) *A²* 4 alii alio
Gron.: ali alio *P*: alia alio *P²* (uel *P³*) *CRMBA*: alio alia *D*: aliae
alio *M²* (in *M* fore si alia largioribus litt. cf. c. 8. 1) trahant *CR¹M*:
trahant *PR?*: trahan *P²*: trahat *BDA* utraque *Gron.*: utiaque
P (sed 1 formae insolitae est): unaque *P²RDA*: unaquae *CMB*:
unaquaeque *C⁴M^xA²* 5 ac leuioris momenti *M¹* et *M^xA^v* *Pal.* 2:
ac leores monēti (uel -enti) *PCRMD*: adeo res monenti *BA*: adeo
rem (uel res) momenti dett. plerique: ac leuiorem momenti *C⁴* (minoris
adeo rem momenti *A² Rec.*) 6 uel *PCRMBDA*: et *Gron.*

quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli praeferendam. Messe etiam momenti aliquid ad consilium quod Carthaginensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur; cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studii uisa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium; iussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Cum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit mittique legatos ad rem cum eis confirmandam.

Dies haud ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes uenerunt; quae legatio peropportuna uisa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus; secuti multi ex mercenariis auxiliis quattuor milia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit; nam et illis, quod iam diu cupiebant, nouandi res occasio data est, et hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur. Cete-

6 infideli *P* et *P^x*(*P⁴?*)*A²*: infidelem *P²CRMBDA* 7 possit
A ed. Rom. 1472: posset *PCRMBD* 9 magnis Gron.: maenis
P: maediis (uel mediis) *P²*(uel *P³*)*CRMBDA* cum eis post ad
rem posuit Gron. (iam linearum ratione confirmatus; nam hae uoces
ex linea sua in eundem locum praecedentis lineae (18 litteris maturius)
uidentur esse praesumptae): post mittique *PCRMBDA*: ante mittique
Roellius: ante fieri *Luchs*

29 1 intercesserunt *PCRMBDA*: intercesserant ed. Par. 1513, sed
cf. cum *Luchsio* 40. 48. 4 quae Gron. 1664: l. quae *PC⁴*: l. q.
P²C: l. *RMBA*. om. *D* dett. ad *M³A²*: d *PCRM*: del. *P²*(uel
P^x)*C^x*: ut *BDA* 2 ducere *C⁴M¹A*: dicere *PCRMBD* multi
P^x(fort. *P⁴*)*C^xM¹A^x*: multis *PCRMBDA*, cf. c. 17. 6 3 et mit-
tentibus et missis *P²CRMBDA*: et mittend[ibus] et misiss *P*: supra illis
scribit missis et supra his scribit mictentes (sic) *A²*; ne quis participia
transponere uelit, monet Vesey per uocem illis qui urbe exierant, per hi
qui etiamtum inerant significari ea *P²CRMBDA*: ex *P*: secl.
Riemann

rum leuauerunt modo in praesentia uelut corpus aegrum quo
 4 mox in grauiorem morbum recideret. Hippocrates enim
 finitima prouinciae Romanae primo furtiuis excursionibus
 uastare coepit; deinde, cum ad tuendos sociorum agros
 missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum
 5 in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae
 cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas
 misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent nec belli defutu-
 ram unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non
 ab Syracusis modo sed tota procul Sicilia ablegarentur.
 6 Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset
 aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse
 in Leontinos, quia satis eos aduersus populum Romanum
 concitatos cernebat, auertere etiam ab Syracusanis coepit:
 7 nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis ut quicumque
 populi sub regibus fuissent ei suae dicionis essent, nec iam
 libertate contentos esse nisi etiam regnent ac dominantur.
 8 renuntiandum igitur eis esse Leontinos quoque aequum
 censere liberos se esse, uel quod in solo urbis suae tyrannus
 ceciderit uel quod ibi primum conclamatum ad libertatem
 relictisque regiis ducibus ad Syracusanos concursum (sit).

3 recideret *CRMBDA*: reccideret *P*¹ uel *P*²: recederet *P*
 4 esset *P*¹*CRMBDA*: omisset *P* 6 reus *M*³*A*: res *PCRM*
BD auertere *A*: uertere *P*^x per ras. *C*^x*M*⁶: uetere *BD*: uer-
 teret *PCRM* Syracusanis *Crevier*: Syracusas *PC*(si-)*RM*: sir-
 acusis *C*²*M*¹*BDA*; de *P* litteras omittente, cf. c. 21. 11 adn. 7 ei
Riemann: et *PCRM**BDA* quod tutabatur *Madv.* ed. 3, et sic mauolt
Conway (ne suae ad ei referatur) et pro etiam interpretantes: del. *Madv.*
Praef. ed. 4, 1886 libertate *A*²: liberatos *PCR*¹(-b- in ras. *R*
 et fort. -b- *P*¹, -o- *P*)*MBD*: libertatis *A*¹ dett. pler.: libertate eos
Koch 8 aequum] aequo *PC*: aequo *P*¹ (uel *P*²): equo *A*²: aequo
RMBDA? (sed hi tres eq-) liberos se esse *Madv.*: liberos esse
*PCRM**BDA*, quod cum *Gron.* et *Drak.* tutatur *Conway*, conferendo
 22. 32. 6 aequum censuisse Neapolitanos . . . iuuare populum Roma-
 num et *Cat. ap. Gell.* 6 (7). 3. 36 ducibus ad Syracusanos *Madv.*:
 ducib. ad Syracusas *M*³*A*? ducit ab Syracusas *PR*? (cf. § 6 adn.):
 duci ab Syracusas *C*(sed sir-)*R*^x*M*: duci ab Syracusis *C*²*B*(sed hi sir-)
DA: ducibus Syracusas *A*¹, bene: ducibus ab Syracusis dett. aliq.
 concursum sit *Weissenb. Madv.*: sit concursum ed. *Rom.* 1469: con-
 cursum *PCRM**BDA*

itaque aut eximendum id de foedere esse aut legem eam 9
foederis non accipiendam. Facile multitudini persuasum; 10
legatisque Syracusanorum et de caede stationis Romanae
querentibus et Hippocratem atque Epicydem abire seu
Locros seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent,
iubentibus ferociter responsum est: neque mandasse sese 11
Syracusanis ut pacem pro se cum Romanis facerent neque
teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracusani 12
detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse: itaque
integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos
neque sese defuturos ei bello, ita ut in potestatem redacti
suae rursus dicionis essent, sicut pax conuenisset.

Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos 30
Appio quoque accito ut altera parte adgrederetur, tanto ar-
dore militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectae
stationis ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates 2
atque Epicydes postquam capi muros refringique portas uidere,
in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbe-
sum perfugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine 3
profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit captam
urbem esse, cetera falsa mixta ueris ferens: caedem promi- 4
scuam militum atque oppidanorum factam nec quicquam
puerum arbitrari superesse; direptam urbem, bona locuple-
tium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen 5
concitatisque omnibus duces—erant autem Sosis ac Dino-
menes—quid agerent consultabant. Terroris speciem haud 6
uanam mendacio praeberant uerberati ac securi percussi

10 iubentibus A^2 : luuentibus (uel potius Iuu., alta i litterae forma)
 R^2 : tumentibus P^2 (uel P^3) CR^2 in ras. $MBDA$: tuentibus (ut uidetur)
 P^2 , fort. P^4 , si puncto suo -m- illud nouicium delere uoluit 12 essent
 M^2A : esset $PCRMBD$

30 3 esse P^1 (uel P^2) $CRMBDA$: | sese P 4 puerum Gron.:
puberem $PCRMBDA$ (quemquam puberem $C^4M^2A^2$ Edd. ante Gron.)

6 Terroris Gron.: errori P (ad lineae et paragraphae init.) CRM :
erroris BDA : ueri Koch uanam $PCRMBDA$: uani Schelius ap.
Gron. sed cf. 8. 7. 19 uana imagine decoris

- 7 transfugae ad duo milia hominum ; ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem uiolatus fuerat suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis
 8 absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes perPELLI potuere,
 9 nec ut eodem loco certio rem nuntium exspectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores sed eum motum haud diuturnum fore si duces amentiae sublati
 10 essent, exercitum ducunt Megara, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur spe territis omnibus per prodicionem
 11 urbis potiundae. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, ui agendum rati postero die Megaris castra mouent, ut Herbesum omnibus copiis oppugnarent.
- 12 Hippocrates et Epicydes non tam tutum prima specie quam unum spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum fama caedis commilitonum accensis, obuam agmini procedunt.
- 13 Prima forte signa sescentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasumennum inter Romanorum auxilia
 14 dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cognouere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae ac uelamenta alia supplicum porrigentes orare ut reciperent sese, receptos tutarentur neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox

7 absumpserat *CM³DA* : adsumserat *PRMB* (*ubi* -sumps-)
 8 Leontinos *PCRM³BDA* : in Leontinos *Sigon*, c' *cod.* ' suo, sed cf. c. 33.
 8 et 9 9 ducunt *P¹* (*uel* *P²*) *CRMBDA* : dicunt *P* (cf. § 11) Megara
A dett. duo cf. § 11 et c. 35. 2 (*ubi* megara *P*) : mecarum *PCRM* : megarum *M²BDA²* sed cf. c. 31. 5 et 9 11 ubi *P¹* (*uel* *P²*) *CRMBDA* :
 ibi *P* 12 tum (fama) *C²BDA* : tutum *P* : tutum *CRM* : del. *M¹*
 13 capti *M¹BA* : capiti *D* : capta *PCRM* Trasumennum
 cf. 22. 4. 1 *adn.* : Thrasymennum *P* 14 armorumque habitu *ed.*
Frob. 1531 (cf. 9. 36. 6 ; 22. 18. 3) : armatorum habituque *PCRMB*
 (sed -que) *DA* : armorum habituque *Gron.* : habituque armorum *Alschefski*
 supplicum *M¹A²* *ed. Par.* 1513 *marg.* : supplicium *PCRMBD* : supplicia *A* sese, receptos *RMBDA* : se seu receptos
P¹C : sese ut reciperent sese receptos *P* (*unde* sese ut reciperent,
 receptos *malit Conway*) ipsi *C²M¹BDA* : ipso *PCRM*

trucidandi populo Romano dederentur. Enimuero con- 31
clamant bonum ut animum haberent; omnem se cum illis
fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant 2
tenebaturque agmen, necdum quae morae causa foret per-
uenerat ad duces. Postquam Hippocraten atque Epicyden
†peruasit rumor fremitusque toto agmine erat haud dubie
approbantium aduentum eorum, extemplo praetores citatis
equis ad prima signa perrexerunt. Qui mos ille, quae 3
licentia Cretensium esset rogitantes, colloquia serendi cum
hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini suo, com- 4
prehendi inique catenas iusserunt Hippocrati. Ad quam
uocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est
ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent,
appareret eis timendum esse. Solliciti incertique rerum 5
suarum Megara, unde profecti erant, referri signa iubent
nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt.

Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem 6
suspicionem animis et Cretensium quibusdam ad itinera insi-
denda missis uelut interceptas litteras quas ipse composuerat,
recitat: 'Praetores Syracusani consuli Marcello.' Secundum 7
salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine
fecisse quod in Leontinis nulli pepercisset; sed omnium 8

31 2 †peruasit *P(ubi epicy|dē)CRMBDA dett. ; quod probant inter
alios Valla et Gron., causam morae esse subaudiendum rati : ante per-
uasit supplent aduenire A², uenisse A^v, esse A^x Ber., adesse ed. Rom.
1469 : adesse ordines Weissenb. : adesse omnes M. Mueller ; si quic-
quam supplendum est, — et nobis certe uidetur necessarium —, fort. melius
erit unam lineam inserere tanquam iam in exemplari amissam (e.g.
epicy|dē (aduenisse, exercitū) ut conicit Conway) citatis ed. Rom.
1469 : ciuitatis PCRMBA 3 ille A^x (fort. A¹) : illo se PRM :
illos et M² : illos CBDA? : illis C² serendi A² : serendo PCR
MBDA 4 uoce comprehendi incept Drak., rogitantes cum praec.
coniungens : cum seq. melius Weissenb. Hippocrati C^xM¹ : hippo-
cratis PCRM (cf. c. 17. 6 : hippocratem B : hypocraten D : hyppo-
cratem A Cretensibus P²CRMBDA : crentibus P : cretibus
Gron. 5 et 9 Megara A Lov. 5, cf. c. 30. 9 : megaram PCRMBA²
(§ 9) 6 Syracusani consuli (i. e. cos.) Gron. : syracusanos PCRM
(sir-) : siracusanis DA^x Valla : siracusanis A*

mercennariorum militum eandem esse causam nec unquam
 Syracusas quieturas donec quicquam externorum auxiliorum
 9 aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque darét operam,
 ut eos qui cum suis praetoribus castra ad Megara haberent
 in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret
 10 tandem Syracusas. Haec cum recitata essent, cum tanto
 clamore ad arma discursum est ut praetores inter tumultum
 11 pauidi abequitauerint Syracusas. Et ne fuga quidem eorum
 seditio compressa est impetusque in Syracusanos milites
 fiebant nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque
 12 Hippocrates irae multitudinis obuiam issent, non a miseri-
 cordia aut humano consilio sed ne spem reditus praeciderent
 sibi, et cum ipsos simul milites fidos haberent simul obsides,
 13 tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito
 14 primum, dein pignore sibi conciliarent. Expertique quam
 uana aut leui aura mobile uolgus esset, militem nancti ex eo
 numero qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut
 Syracusas perferret nuntium conuenientem eis quae ad Mylas
 15 falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac uelut uisa
 quae dubia erant narrando concitaret iras hominum.

32 Huic non apud uolgum modo fides fuit sed senatum quo-
 que in curiam introductus mouit. Haud uani quidam
 homines palam ferre perbene detectam in Leontinis esse
 auaritiam et crudelitatem Romanorum; eadem, si intrassent
 Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi auaritiae prae-
 2 mium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas
 et custodiendam urbem censere; sed non ab iisdem omnes

11 eorum *P*⁴ (uel *P*⁵ (ut uidetur) *C*¹*DA*^v: equorum *PCRMBA*
 14 uana *M*¹*A*^v; una *PCRMBA* Mylas *PCRM* bene: milas
BA: Mylan *Weissenb.* ex c. 30. 3 fort. recte: Milam ed. *Rom.* 1469:
Myam ed. *Frob.* 1531: sed *My*lae nomen est oppidi, *My*la fluminis, cf.
Plin. 3. § 90 15 ac uelut... narrando repetit *P*, del. alterum *P*¹
 32 1 uolgum *P*¹?*CR*(-cum)*MBDA*: uol|sum *P* mouit *A*²:
 mouit *PCRM**BD*: ammonuit *A* dett. pler. auaritiam *P*¹ (uel *P*²)
CRMBDA: auaritiem *P* eadem *M*¹*A*²: eandem *PCRMBA*

timere nec eosdem odisse. Ad militare genus omne partem-
que magnam plebis inuisum esse nomen Romanum; praetores
optimatumque pauci, quamquam inflati uano nuntio erant, 3
tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et 4
iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes sere-
banturque conloquia per propinquos popularium qui in
exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque communem
patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus 5
Hexapyli apertis coepti erant recipi cum praetores inter-
uenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate
deterrendo, postremo, ut omnia uana erant, obliti maiestatis
precibus agebant ne proderent patriam tyranni ante satelli-
tibus et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad omnia 6
aures concitatae multitudinis erant nec minore intus ui quam
foris portae effringebantur, effractisque omnibus toto Hexapylo
agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuuentute 7
popularium confugiunt. Mercennarii milites perfugaeque et
quidquid regionum militum Syracusis erat agmen hostium
augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, praeto- 8
rumque nisi qui inter tumultum effugerunt omnes interficiun-
tur. Nox caedibus finem fecit. Postero die serui ad pilleum 9
uocati et carcere uincti emissi; confusaque haec omnis multi-

2 timere *ed. Rom.* 1469: temere *PCRM BDA* militare *PC*:
militares *RMBDA* genus $P^1?$ (*ut in § 1*) *C*: senus *PRMBDA*:
senes *uel sensus dett. aliq.*: pene A^2 omne *Gron.*: omnē (*uel*
omnem) *PCRM BDA*: omnes A^2 3 tamen P^1 (*uel* P^2) *CRMBDA*:
men *P* 4 Hexapylum A^2 (*sed exap-*): hepapylum *P*: hepta-
pylum P^2 (*uel* P^3) *C*: hetapylum *RMDA?*: ethapylum *B* (*in § 5* hexa-
pyli, *in § 6* exhapylō *P*) defendi ab P^1 *CR^x* *per ras.* *MBDA*: ab
defendi ab *PR* 5 apertis P^2 *CRMBDA*: aperti *P*, *cf.* 23. 17. 10 et
tum P^1 (*uel* P^2) *CRMB²? DA*: etum *P*: e. tum *B* (*ubi secundum signum*
legi nequit) 6 ad omnia (*uel* ad omnia tum) *Madv.*: aditomnium
P: adeomnium $?P^1$: adeo omnium P^2 (*ut uidetur*): adeo omnium
CRMBDA: sed haec omnia *Gron.* (*qui tamen putauit ad homnium*
habuisse P, ad aec omnium P^2): ad ea omnia *Boettcher*, *fort. recte*
toto *Fabri*: tuto *PCRMBA*: tutum *D*: totum *Crevier* 9 postero
die serui ad *add. litteris solito minoribus ad finem columnae alterius*
 P^1 (*i. e. xvii litterarum lineam*) *quem sequuntur cett.*

tudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores; Syracusaeque, cum breue tempus libertas adfulsisset, in antiquam seruitutem recciderant.

33 Haec nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota
 2 sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per
 portum missi forte in quinqueremi erant. Praemissa quadri-
 3 remis cum intrasset fauces portus, capitur; legati aegre effu-
 gerunt; et iam non modo pacis sed ne belli quidem iura
 relictæ erant, cum Romanus exercitus ad Olympium—Iouis
 id templum est—mille et quingentos passus ab urbe castra
 4 posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne
 intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes
 5 obuiam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum
 se Syracusanis sed opem auxiliumque adferre ait, et eis qui ex
 media caede elapsi perfugerint ad se, et eis qui metu oppressi
 foediorum non exsilio solum sed etiam morte seruitutem pa-
 tiantur; nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos
 6 passuros. itaque si eis qui ad se perfugerint tutus in patriam
 reditus pateat et caedis auctores dedantur et libertas leges-
 que (suae) Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse;
 si ea non fiant, quicumque in mora sit bello persecu-
 7 turos. Ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent,
 responsum eis ait se daturos fuisse; cum in eorum ad quos
 8 uenerint manu res Syracusana esset, tum reuerterentur. si
 bello lacesserent, ipsa re intellecturos nequaquam idem esse
 Syracusas ac Leontinos oppugnare. Ita legatis relictis portas
 clausit.

9 Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae,

33 3 passus *P*: passibus *P*² uel *P*³ *CRMBDA* 5 eis (qui
 ex) *Gron.* 1664: is (*i. e.* iis) *PCRM*: iis *R*¹*M*¹*A*: hiis *B*: his *D*

6 perfugerint *Strothe et C. L. Bauer*: perfugerunt *P* (*sed* -unt *per*
ligaturam) *CRMBDA* pateat et *scripsi*: pateat *Crevier*: pateret
PCRM *BDA* legesque suae *Luchs*, cf. 25. 28. 3: legesque *PCR*

MBDA 8 lacesserent *dett. unus* (*Ber.*²) *Weissenb.*: lacessent
PCRM *BDA* (cf. 24. 21. 11 *adn.*): lacessissent *A*² uel *potius gram-*
maticus quidam in A: lacessant *C*², cf. 23. 43. 12 *adn.*

terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu adluitur; et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant uastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se inuasuros, omnem apparatus oppugnandarum urbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu coepta 34 res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli siderumque, mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum operumque quibus (si quid) hostes ingenti mole agerent ipse perleui momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, pleraque alta et difficilia aditu, summissa quaedam et quae planis uallibus adiri possent, ut cuique aptum uisum est loco, ita genere omni tormentorum instruxit. Achradinae 4 murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, sexaginta quinquerebus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris nauibus 5 sagittarii funditoresque et uelites etiam, quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est, uix quemquam sine uolnere consistere in muro patiebantur; hi, quia spatio 6 missilibus opus est, procul muro tenebant naues: iunctae aliae binae quinquerebes demptis interioribus remis ut lateri applicaretur, cum exteriori ordine remorum uelut una 7 nauis agerentur, turres contabulatas machinamentaue alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem ap- 8

34 2 quibus si quid *Weissenb.* : quibus quidquid *Madv.* : quibus *PC RMBDA* : quicquid *Pal.* 2 : quibus quod *A^v* : quibus quae *dett.* duo : quibus ea quae *Aldus* 1518. *Ipse* quibus hostes, si . . . agerent, ut temptem inclinor 3 murum . . . ductum *ed. Rom.* 1469 : murus . . . ductus *PC RMBDA* (*cf. c. 9. 9*) : muros . . . ductos *Weissenb.* alta *A²* : alia *PC RMBDA* aditu *C^rDA^x* *Duker* : aditus *PC RMBDA* adiri *DA²* : adire *PC RMBDA*, *cf. c. 26. 7* *ut ed. Rom.* 1469 : om. *PC RMBDA* 4 adluitur (*uel all.*) *CM³BDA* : aluitur *PRM* sexaginta *ex Polyb.* 8. 4 (6). 1 *et Plut. Marc.* 14. 3, *Boettcher praeunte Matthiae* qui *ex LX conicerat* : *ex PC RMBDA* 6 spatio *ed. Ven.* 1495 : statio *P* : statim *P²CRMBDA* binae *C ed. Rom.* 1469 : binaea *PRM?* (*ubi per ras. periire post binae duae litt.*) : bine (*uel -e*) ad *M²BDA* (binae eae viii erant *Weissenb. ex Polybio l. c.*) 7 una nauis *Crevier* : unaues *P* : naues *P²CRMBDA* : unae naues *Havant* contabulatas *A²* : contabulatae *P¹(ex conthbul- P)CRMBDA* (*h. duo -te*) : contabulataeque *D*

paratum Archimedes uariae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas quae procul erant naues saxa ingenti pondere emittebat ; propiores leuioribus eoque magis crebris
 9 petebat telis ; postremo, ut sui uolnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit, per quae caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. [Quae] propius
 10 quaedam subibant naues quo interiores ictibus tormentorum essent ; in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmae catenae inligata cum iniecta prorae esset grauique libramento plumbum recelleret ad solum, suspensa prora
 11 nauem in puppim statuebat ; dein remissa subito uelut ex muro cadentem nauem cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebant ut etiamsi recta recciderat, aliquantum
 12 aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa omnis-
 13 que spes eo uersa ut totis uiribus terra adgrederentur. Sed ea

9 sui $M^x BDA^2$: suum $PCRM$: suo A cauis P^x (per lineam indistinctam) A^x Valla ed. Frob. 1531 : caueis $PCRM BDA$ 10 [Quae] propius quaedam scripsi, i. e. excludens quae, ratus negligenter pro quaedam inceptum et more suo a P in contextu relictum, cf. e. g. c. 32. 4 et c. 34. 12 : quae propius | quaedam P : quae(que) propius quaedam CRM^2 (ex que propius M) BDA : quae propius quidem ed. Rom. 1469 : quae propius dett. tres quos seq. Crevier : quae propius etiam Weissenb. : quia propius quaedam Madv. : quae propius quaedam Harant : Polybium 8. 6(8). 1 προβεβλημένους γέρα secutus ei quaedam per se frigere ratus, lineam inter propius et quaedam subibant na- excidisse credit Conway, uelut (pr(a)etendentes tegmina) tollenone Sigon. : tollennōle PC : tolennōle $P^2 R$: tollendo R^1 : tollendoe $M^2 B^1 D$: tollendo et $M^2 BD^2 A$: tollendas ed. Rom. 1469 plumbum Heller, et (insciens) Conway (cf. Polyb. l. c. κατῆγε τὴν πτέρναν τῆς μηχανῆς ἐν τῷ τοῦ τεύχους) : plumbi $PRMBDA$: blumbi C : sed non ferrea manus (quae nauem tenebat) recellebat ad solum, sed plumbi pondus quod altera calenae finis tenebat adligatum ; hoc intra murum cadente catena et manus et nauis suspensa in sublime trahebantur ; plumbi tutatur Gron., mutando aut recelleret in recellente aut libramento in libramentum
 11 cadentem P^x (fort. P^4) $C^1 M^5 BDA$: candendem P : candentem $P^2 CRM$ adfligebant $PCRM BDA$ (sed aff- hi duo) : adfligebat Sigon., H. J. Mueller, unda pro aqua positum ex 44. 33. 2 laudans ; et quidem aque pro unde praebet A^x recta recciderat Gron. (sed recid-) : recta recideret A^2 (uel A^x) : recepta recciderant $PCRM$ (sed hic recid-) : recepta recideret B : recepta reciderent DA 12 elusa P^1 (uel P^2) $CRMBDA$: et elusa P spes eo uersa Boettcher optime :

quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa
 erat Hieronis impensis curaue per multos annos, Archi-
 medis unica arte. Natura etiam adiuuabat loci, quod saxum, 14
 cui imposita muri fundamenta sunt, magna parte ita procliue
 est ut non solum missa tormento sed etiam quae pondere
 suo prouoluta essent, grauiter in hostem inciderent. Eadem 15
 causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum
 praebebat. Ita consilio habito, quando omnis conatus ludi- 16
 brio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum
 arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad 35
 recipiendas urbes profectus quae in motu rerum ad Cartha-
 ginenses defecerant, Helorum atque Herbesum deditibus
 ipsis recipit, Megara uero capta diruit ac diripuit ad reliquo- 2
 rum ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere 3
 tempus et Himilco, qui ad Pachyni promunturium classem
 diu tenuerat, ad Heracleam, quam uocant Minoam, quinque
 et uiginti milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos
 exposuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad 4
 Pachynum classem; sed, postquam ab Hippocrate occupatae
 Syracusae erant, profectus Carthaginem adiutusque ibi et ab

ip|sese aduersa *P*: isp|sesea uersa *P*² .sed puncta indistincta supra ea
 addita sunt): spes est uersa *C*, non male: isse se aduersa *RMBD*:
 isse aduersa *A* (sed auersa *R*¹*M*³ uel *M*⁶*A*¹ uel *A*²): uis est auersa
ed. Frob. 1535: uis est eo uersa *Gron.* 14 magna parte *PCRM*

BD: magna ex parte *A ed. Frob. 1535* tormento *P*: tormenta
*P*²*CRMBDA* 16 quando *Luchs dubitanter sed recte, puto, cf.*

10. 17. 5: quo *PCRMBDA*: quod *A*² *Lov. 5*: quoniam *Alschevski*
 arcere *P*^x per ras. *CRMBDA*: argere *P*² (uel *P*¹): agere *P*

35 1 profectus *P*¹ (uel *P*²) *CRMBDA*: prorectus *P* Helorum
P: pelorum *P*²*CRMBDA* recipit *PRMBA*, recte, cf. c. 36. 2 et

10 et 1. 3. 3 adn.: recepit *CD* 2 Megara uero capta *PCR* (cf. c. 30.
 9 adn.): megaram uero capta *MD*: megaram uero captam *M*²*BA*

3 Himilco *P*² (uel *P*¹) *CRMB* (sed -cho) *DA*: hilco *P* (sed recte in §§ 7
 et 10) 4 sed *A*²: et *PCRMBDA* adiutusque *P*, *Lipsium*

confirmans: aditusque (sic) *P*² (uel *P*³): adictusque *R*: adictusque *CMR*¹:

aditusque *R*^x*M*⁵*BDA*: adictusque *C*² (quid uoluit?)

legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui uenisse tempus
 5 aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud
 uanus praesens monitor facile perpulerat ut quantae maxime
 possent peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur.
 6 Adueniens Heracleam, intra paucos inde dies Agrigentum
 recepit; aliarumque ciuitatum quae partis Carthaginensium
 erant adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos
 ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustu-
 7 lerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita
 inter se munera belli partiti sunt ut Epicydes praeesset custo-
 diae urbis, Hippocrates Himilconiconiunctus bellum aduersus
 8 consulem Romanum gereret. Cum decem milibus peditum,
 quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca pro-
 9 fectus castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus
 superuenit Marcellus ab Agrigento iam occupato, cum frustra
 eo praeuenire hostem festinans tetendisset, rediens, nihil
 minus ratus quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi
 10 exercitum obuium fore; sed tamen metu Himilconis Poeno-
 rumque, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat par
 esset, quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes
 36 casus composito ibat. Forte ea cura [q.] aduersus Poenos
 praeparata aduersus Siculos usui fuit. Castris ponendis in-
 compositos ac dispersos nactus eos et plerosque inermes
 quod peditum fuit circumuenit; eques leui certamine inito
 cum Hippocrate Acras perfugit.

5 maxime *PBDA*: maximae *CRM*, sed uide 21. 41. 4: 9. 24. 9 *adn.*
et Class. Quart. xii (1918), p. 100 6 intra *A^x*: inter *M²*: traice-
 rentur (*ex sup. repetitum*) inter *PCRM BDA* 7 sunt *PCRM BDA*:
 sint *ed. Lugd. Bat.* 1634 *Madv.* Himilconi *P²CRM BDA*: himilco *P*

9 tetendisset *M¹* (uel *M³, A²*: tenendisset *P*: tendisset *P¹* (uel *P²*) *C*
RM BDA

36 1 forte ea *Aldus* 1518: fortea *PCRM*: forte a *M¹*: forte haec
M³: forte *BDA*: forte ho *C²* (num hoc uoluit?) cura scripsi:
 cura q. *PC²R²MBDA*: cura quae *CM³A²*; q. *insiticiu[m] esse puto*,
cf. c. 24. 3 *et* 21. 60. 4 *adn.* (a); ergo erat nec post quae, ut *dett. aliq.*,
nec post praeparata, ut *dett. al.*, desideratur praeparata aduersus
P¹ (uel *P²*) *CRM B²DA*: praeparata aduer| *B*: praeparataduersus *P*

Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, 2
 Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies Himilco
 adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum octo ferme inde
 milia castra posuit. Sub idem fere tempus et naues longae 3
 quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare
 in magnum portum Syracusas ex alto decurrere, et 4
 Romana item classis, triginta quinqueres, legionem
 primam Panormi exposuere; uersumque ab Italia bellum—
 adeo uterque populus in Siciliam intentus—fuisse uideri
 poterat. Legionem Romanam quae exposita Panormi erat 5
 uenientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram
 Himilco ratus uia decipitur. Mediterraneo namque Poenus 6
 itinere duxit; legio maritimis locis classe prosequente ad
 Ap. Claudium Pachynum cum parte copiarum obuiam pro-
 gressum peruenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati 7
 sunt: et Bomilcar, simul parum fidens nauibus suis duplici
 facile numero classem habentibus Romanis simul inutili
 mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam adgrauari
 sociorum, uelis in altum datis in Africam transmisit, et 8
 Himilco, secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua

2 deficientes M^5 ed. *Frob.* 1531: defugientes $PCRM\overline{BDA}$ redit
 $PCRM\overline{BDA}$, cf. 23. 23. 9 et 1. 3. 3: rediit ed. *Rom.* 1469 Anapum
Cluuerius: anapim $PCRM\overline{BDA}^2$: anapim A 3 idem fere A (cf.
 c. 35. 3): item for P : idem forte P^2CRMB : idem tpo forte et D
 quinque C^4M^3 (uel M^1) BDA : quin|ti P : quinti CRM Bomilcare
Kaestner: bomilcare classis $P^1(-micare\ P)CRMB(-sses)DA$: bomil-
 care classis praefecto A^x dett. aliq.; sed classis, ex quarta *Puteani* linea
 infra praesumpta, huic loco inutile onus mansit, cf. c. 3. 3 adn.
 4 uersumque $PCRM\overline{BDA}$: auersumque *Luchs*, haud necess. fuisse
 $PCRM\overline{BDA}$ rectissime: fuit *Bekker* cum intentus coniungens 5 ueni-
 entem $C^2M^1A^1$ (uel A^2): ueniente $PCRM?A$: uenienti BD dubie
 M^5 (uel M^3) BDA : dubiae $PCRM$ 6 progressum C^2A^2 : progressus
 $PCRM\overline{BDA}$, cf. c. 37. 7 7 ad Syracusas *Gron.*: ad syracusis
 $PCRM$: ab syracusis ut secundam lectionem M^1 (uel M^2): syracusis
 C^4M^5BD (hi duo sir-) A habentibus P^x (fort. P^4): habentibus
 P : habentibus C : habitantibus P^2R : aduentantibus R^1M^1 (ex
 haud|uent- M) BDA inutili *Aldus*: utili in $PCRM\overline{BD}$: utile A :
 inutile A^2 (sed moram A et A^2) dett. aliq.: utile in C^2 inopiam
Gron.: inopia $PCRM\overline{BDA}$

priusquam maioribus copiis iungeretur occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syracusas
 9 et munimento et uiribus hostem cernebat, ne frustra adsi-
 dendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret,
 castra inde mouit, ut quocumque uocasset defectionis ab
 Romano spes admoueret exercitum ac praesens suas res
 10 fouentibus adderet animos. Murgantiam primum prodito
 ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti magna uis
 commeatusque omnis generis conuecti erant Romanis.

37 Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum ciuitatum
 animi praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut pro-
 2 dita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac
 praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum
 praesidium in arce ualidum praefectumque praesidii haud
 3 sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat,
 uir acer et qui plus in eo ne posset decipi quam in fide
 Siculorum reponeret; et tum intenderant eum ad cauendi
 omnia curam tot auditae proditioes defectionesque urbium
 4 et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque iuxta parata
 instructaque omnia custodiis ac uigiliis erant nec ab armis
 5 aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium
 principes, iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii,
 animaduenterunt, nulli occasione fraudis Romanum patere,
 6 palam erat agendum: urbem arcemque suae potestatis aiunt
 debere esse, si liberi in societatem, non serui in custodiam

8 et 9 cernebat ne A^2 : cernebant PRM : cernebat CM^1 (uel M^3) BDA
 (add. ne post frustra C^4). 9 tereret P^x fort. P^4 (per ras.) $R^2MB^x A$:
 ter|reret P : terreret $CRBD$ 10 Murgantiam A^x Sigon. cf. Strab.

6. 2. 4: mulgantiam $PCRM BDA$

37 1 ad hanc R^2MBDA : ab hanc PR : ab hac C defectionem
 M^5A^2 : defeccione C^4 : defensionem $PRMBDA?$: defensione P^x
 (puncto supra addito C 2 arce CM^1A : ares P : arces P^2 (uel P^3)
 $CRMBD$, cf. c. 17. 6 3 Pinarius $P^3CRMBDA$: pinario P
 4 nocte dieque *ed. Rom.* 1469: nocte $PCRM BDA$: nocte ac die
Weissenb.: die ac nocte *Hertz* 5 palam erat *Lipsius*: patuerat
 P : placuerat $P^2CRMBDA$: palam rati (*sine puncto ante urbem*) A^v
Valla: palam rentur *Drak.*: per uim erat *Salmasius*, non male: ui
 rati *Alschefski*

traditi essent Romanis. Itaque clauēs portarum reddi sibi 7
aequum censent: bonis sociis fidem suam maximum uinculum
esse et ita sibi populum Romanum senatumque gratias
habiturum, si uolentes ac non coacti mansissent in amicitia.
Ad ea Romanus se in praesidio impositum esse dicere ab 8
imperatore suo clauēsque portarum et custodiam arcis ab eo
accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet
sed eius qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos 9
capital esse et nece liberorum etiam suorum eam (noxiam)
parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse;
ad eum mitterent legatos cuius iuris atque arbitrii esset.
Se uero negare illi missuros testarique, si uerbis nihil 10
agerent, uindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum 11
Pinarius: at illi si ad consulem grauarentur mittere, sibi
saltem darent populi concilium, ut sciretur utrum paucorum

7 portarum P^x (fort. P^4) C^2M^3BDA , cf. c. 36. 1 et 21. 60. 4 adn. (a):
portarumque $PCRM$: arcis portarumq. *Alschevski*, cf. 23. 30. 3 et 21.
60. 4 adn. (b) suam $PCRMBDA$: socium *Alan* gratias
 $PCRMBDA$: gratiam *Madv. ed.* 4 *Praef.*, fort. recte nam -m et -s
finales saepissime (u. c. 36. 6 et 22. 2. 2) confundit P , et in M -s pleniore
calamo scriptum est, cf. 22. 10. 9 et 23. 19. 17 adn. 8 quae A^x :
quē (uel quem) $PCRMBDA$ arbitrio P^1 (uel P^2) $CRMBDA$:
arbitrari P 9 esse P^1 (uel P^2) $CRMBDA$: es P (qui nouam lineam
et nouam paragrapham incepit xiv litterarum spatium post | l'es relicto;
u. inf.) nece 'quidam legunt' *Glareanus*, ed. Ven. 1555: nec
 $PCRMBDA$: hoc (uel quod) A^v *Valla* (qui et sanguine uel suorum
sanguine coniecit; has coniecturas plene in margine codicis *A* fol. 143
ipse scripsit litteras L. v. subscribens; u. *Class. Quart.* xi (1917), p. 158)
eam noxiam (uel noxam) *Weissenb.*, cf. e. g. 3. 55. 5: eam $PCRMBDA$:
om. *Valla*: eam legem 'quidam legunt' *Glareanus*, ed. Londin. 1589:
eam rem *Klockius*: cum in P tantum spatium in fine paragraphae relinqui
quantum post capital'es supra apparet rarissimum sit, illic potius lacu-
nam statuere, capitalem (noxiam haberi) scribendo malit *Conway*;
de -m et -s in P , cf. 22. 2. 2 adn. parentes A'' : parentem *Valla*:
patentes P : petentes P^2 $CRMBDA$ sanxisse A^v *Valla*: ('hoc
parentes (-tem) sanxisse uel quod parens (e. g. *Torquatus*) sanxisset'
 A^v *Valla*): sanxisset $PCRMBDA$ esse P^x (-t littera semi-erasa)
 C^3M^5BDA : esset $PCRM$ esset $PCRMBDA$: res esset duce
Creverio Fabri fort. recte 10 libertatis P^x (et fort. P^1) C^2M^1 uel
 M^3A : a libertatis $PCRMBD$ 11 at (ad P) illi se P *Gron.*: ait
(aid P^2) illis si P^2 $CRMBDA$ grauarentur C^4A^2 : grauare|mur P :
grauamur P^1 ? (per puncta supra) $CRMBDA$

ea denuntiatio an uniuersae ciuitatis esset. Consensa in posterum diem contio.

- 38 Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus 'credo ego uos audisse, milites' inquit, 'quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumuenta et oppressa sint per hos dies. Eam uos fraudem deum primo benignitate, dein uestra ipsi uirtute dies noctesque perstando ac peruigilando in armis uitastis. Vtinam reliquum tempus nec patiando infanda nec faciendo traduci possit. Haec occulta in fraude cautio est qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam clauas portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginensium extemplo Henna erit foediusque hic trucidabimur quam Murgantiae praesidium interfectum est.
- 4 Noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua uos certiores periculi instantis facerem. Orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in uos
- 5 populum. Itaque crastino die aut uestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec praeoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis; qui prior strinxerit ferrum, eius uictoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. Ego in contione ero et tempus, quoad

II denuntiatio C^4 Gron.: denuntia P : denuntiata P^2 CRMBDA
consensa (uel concessa) Gron.: consensum PCRMBDA: consensus
 C^4 : consensu M^9A^x (post contio add. edicitur A^2 : indicitur A^v)

38 I conuocatis militibus A^2 dett. alig.: conuocatio quib. (uel quibus) PCRMBDA?: conuocatis aliquibus C^4 : conuocatis sociis Lov. 2: c. suis Gron.: conuocata militum contio quibus Alsch., optime, si est ante militum inserendo lineae spatium expleas inter conuocat- et cont(io); sed fort. -ti- omisit exemplar et male -is milib. legit P , per cc. 37-8 aut dormitans aut dormitantem secutus 2 dein C^4M^1BDA : de PCRM: deinde Riemann nec faciendo A^v Valla: in faciendo PCRMBDA possit Valla: potest PCRMBDA: posset A^v Fabri

3 haec occulta in Gron.: haec occultam P : haec occulta P^1 (uel P^2)CRMBDA: ab occulta A^v Valla qua usi A^v Valla dett. alig.: quam si PCRMBDA trucidabimur P^1 (uel P^2)CRMBDA: crudabimur P 4 qua uos P^2 (uel P^1)CRBDA: qua nos P : quam uos M : quo uos M^9 5 spem ullam A^v Valla dett. duo: speculum PCRMBDA 6 ego M^1B^1A : ergo PCRMBD (et punctum supra r- in P additum est—a quo?)

omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Cum 7
 toga signum dederō, tum mihi undique clamore sublato tur-
 bam inuadite ac sternite omnia ferro; et caute quisquam
 supersit cuius aut uis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres 8
 mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui
 hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis
 uolentes propitii adsitis, si uitandae, non inferendae fraudis
 causa hoc consilii capimus. Pluribus uos, milites, hortarer, 9
 si cum armatis dimicatio futura esset; inermes, incautos
 ad satietatem trucidabitis; et consulis castra in propinquo
 sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginensibus timeri
 possit.'

Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die 39
 alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi
 exitus; pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante
 spectaculo contionum, consistunt. Productus ad populum a 2
 magistratibus praefectus Romanus cum consulis de ea re ius
 ac potestatem esse, non suam et pleraque eadem quae pridie
 dixisset, et primo sensim tac plus† reddere clauēs, dein iam 3

7 caute] caute ne M^1 (ut secundam lectionem), dett. aliq., sat bene-
 uolenter tironum causa quisquam C^2 dett. aliq.: quicquam PCR
 MBDA, quod retinere uult Conway (cf. cc. 31. 8; 30. 4; 40. 5) cuius
 Alschevski: quius a P: a quibus $P^2CRMBDA$ fraus P^2CRMB
 DA: fraudi P 8 colitis ut ita P^1 (et P^3) C^4R^2MBA : colit|tistiuta
 P: colit ut ita CR propitii CR^2MBDA : propiti P^1R : propitibus
 P: propitiique Alsch. (sed -bus orta ex nobis lineae superioris uidetur)
 inferendae A^2 et Sigoni 'uet. lib.': ferendae PCRMBDA

39 1 alii A^1 (uel A^2): alia PCRMBDA: ali P^x : alios C^4 obsi-
 denda itinera M^2A^x Valla: opsidendis itine P: opsidendis (uel obs-)
 itineribus P^2CRMBD (sed ab pro ad) A oppositi A^x Valla (uel
 oppidanis uel obsessis A^x Valla; sed cf. Verg. Aen. ii. 332): opsit A :
 opponitis PCR^x (ex -tiis R) MBD: opponit C^2 : oppositis M^2 : oppor-
 tunos Iac. Gron.: opposituri se Boettcher: opponuntur Weissenb.
 (opponit' is | exitus' pars sic diuidit P^x) spectaculo Alschevski
 (-lis ed. Frob. 1531): spectaculum PCRBD A: spectalum M 2 suam
 C^4M^9DA : sua PCRMB dixisset et Duker: dixisse et P: dixis-
 sisset $P^2?$: dixisset CRMBDA 3 sensim $P^1?$ CRMBA: sensum
 PD †ac plus† PCRMBDA: ac plures A^x ed. Rom. 1469: pauci
 Weissenb.: pauci mox plures Riemann: pauci postea plures H. J.
 Mueller: ac pars M. Mueller; sed lineam huius modi amissam credi-
 mus ac | moderate, postea audac|cius (cf. e.g. c. 38. 8 colit|tis pro colitis
 P, dein $P^1?$ CRMBDA: den P: denique H. J. Mueller

una uoce id omnes iuberent cunctantique et differenti fero-
 4 tum praefectus toga signum, ut conuenerat, dedit militesque
 intenti dudum ac parati alii superne in auersam contionem
 clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti ob-
 5 sistunt. Caeduntur Hennenses cauea inclusi coaceruanturque
 non caede solum sed etiam fuga, cum super aliorum (alii)
 capita ruerent (et) integris saucii, uiui mortuis incidentes
 6 cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captae modo
 fugaque et caedes omnia tenet nihilo remissiore militum ira
 quod turbam inermem caedebant quam si periculum par et
 7 ardor certaminis eos inritaret. Ita Henna aut malo aut
 necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum improbavit et praedam Hennensium
 militibus concessit, ratus timore fore deterritos proditioni-
 8 bus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in
 media Sicilia sitae claraeque uel ob insignem munimento
 naturali locum uel ob sacrata omnia uestigiis raptae quondam
 9 Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam peruasit et,
 quia caede infanda rebantur non hominum tantum sed etiam
 deorum sedem uiolatam esse, tum uero qui etiam ante dubii
 10 fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam,

3 id *CR²MBDA* : it *PR* : *secl. Crevier* -que (*i. e.* q) et differenti
P¹ : q. et differentique (*sic*) et differenti *P* 4 in *add. A²* : *om.*
PCRM²BDA auersam *C Gron.* : aduersam *PRMBDA* 5 alii *add.*
post aliorum Riemann, *post cum ed. Rom.* 1469 : *om. PCRM²BDA*
 et (integ.) *add. Madv.* : atque *add. ed. Rom.* 1469 : *om. PCRM²BDA*
 integris saucii *Conway cum M³* : integri saucii *P²CRM* : integri
 sauci *P* : integri sauciis *BDA* 6 quod turbam *Facius et Panorma* :
 quod iuream *P* : quod iure turbam *P¹* (uel *P²*) (*qui delere iure*
fortasse uoluit sed neglexit more suo) *CRMBDA* : quamuis turbam *A^v*
Valla ; sed iure ortum est ex turb- ut ait *Valla* (uel fort. ex iner-, cf.
 c. 34. 10 *adn.* [quae]) caedebant *A* (ced-) : credebant *PCRMBD*
 7 aut malo aut *PCRM²BDA* : malo at *Florebellus* : aut nullo aut
Gron. (fore) deterritos *scripsimus* (cf. 23. 13. 6 et 44. 2) : (fore)
 deterritos a *Alschi.* : deterritos *PCRM²BDA* : deterritos a *Ber. probante*
Luchsio (sed cf. *Sall. Iug.* 98. 5 : *Hor. A. P.* 392) : deterritos
 (temperaturos) *ed. Rom.* 1469, fort. recte 9 qui etiam *PCRMB*
DA : etiam qui *Madv.*, fort. recte

Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admouissent. Marcellus 11 retro in Leontinos redit frumentoque et com meatibus aliis in castra conuectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas uenit. Inde Ap. Claudio Romam ad 12 consulatum petendum misso T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit ueteribus; ipse hiber- 13 nacula quinque milia passuum (ab) Hexapylo—Leonta uocant locum—communiit aedificauitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante 40 suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad 2 M. Valerium praetorem uenerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes Philippum primum Apolloniam temptasse, lembis biremibus centum uiginti flumine aduerso subuectum; deinde, ut ea res tardior 3 spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus neque uiris atque armis ualidam, primo impetu oppressam esse. Haec 4 nuntiantes orabant ut opem ferret hostemque haud dubium Romanis mari ac terra maritimis urbibus arceret, quae ob nullam aliam causam nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius duorum milium praesidio relicto 5 (praeposito)que eis P. Valerio legato cum classe instructa

10 admouissent *M²B(sed adno-)DA*: admonuissent *PCRM* 13 ab
add. ed. Frob. 1535 Cluuerius: om. *PCRMBDA*

40 1 suspectum *A^r ed. Par. 1513*: susceptum *PCRMBDA* 2 ad
CMBDA: at *P¹R¹*: aut *PR* flumine *PCRMBDA*: flumine (Aoo)
Heusinger 3 tardior *P^x(fort. P⁴)A^x ed. Frob. 1535*: tardiore
PCRMBDA moenibus *A^x*: moeniis *PCRMBDA* 4 mari
 ac terra *Gron.*: mari ac terra a *Rubenius*: mae ac terra | ac terra ac
P: terra uel terra ac *P¹*: terra ac *CRMBDA* urbibus *Ursinus*
dett. duo: uiribus *PCRMBDA* arceret *Ursinus dett. unus (Ber.²)*:
 arcerent *PCRMBDA* 5 relicto *dett. unus (Ber.)*: relictis *C⁴*:
 om. *PCRMBDA* praepositoq. *Creverio praecunte Alschevski*: q. (uel
 que) *PCRMBDA. cf. 21. 60. 4 adn. 'b.* *P. Glareanus. cf. 23. 16.*
 13; 38. 9: T. *PCRMBDA*

parataque et, quod longae naues militum capere non poterant, in onerarias impositis altero die Oricum peruenit; 6 urbemque eam leui tenente praesidio quod (rex) recedens 7 inde reliquerat haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia uenerunt, nuntiantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse neque sustinere ultra uim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. 8 Facturum se quae uellent pollicitus, duo milia delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto socium Q. Naeuio Crista, uiro impigro et perito 9 militiae. Is expositis in terram militibus nauibusque Oricum retro unde uenerat ad ceteram classem remissis milites procul a flumine per uiam minime ab regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. 10 Diem insequentem quieuerunt dum praefectus iuuentutem Apolloniatum armaque et urbis uires inspiceret. Vbi ea uisa inspectaque satis animorum fecere simulque ab exploratoribus comperit quanta socordia ac negligentia apud hostes 11 esset, silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus castra hostium adeo neglecta atque aperta intrauit, ut satis constaret prius mille hominum uallum intrasse quam quisquam sentiret ac, si caede abstinuissent, peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitauit hostes. Inde tantus terror pauorque omnes occupauit ut non modo alius quisquam arma caperet aut castris 12 pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque nedum regi uix decoro habitu ad flumen nauesque perfugerit. 13 Eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria milia 14

6 rex *om.* PCRMBA : *add. hic Fabri, ante reliquerat Gron. ; Philippus hic A² recedens M³BDA : recedent PCRM 7 nisi P¹ (uel P²) CRMBDA : nil P : ni Riemann 9 uenerat PCRMBA : uenerant *det. tres.* ceteram M²A² : crateram PCRMBA 10 quieuerunt BDA : quieuerunt P : quieteuerunt P²RM : equitē uene C (*sed -ente ante qui in P*) 13 sed A² : et PCR? : *del. P¹ (uel P²) : om. R^xMBDA, non male**

militum in castris aut capta aut occisa; plus tamen hominum aliquanto captum quam caesum est. Castris direptis 15 Apolloniatae catapultas ballistas tormentaue alia quae oppugnandae urbi comparata erant ad tuenda moenia, si quando similis fortuna uenisset, Apolloniam deuexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem 16 extemplo ad ostium fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri neque 17 nauali certamini satis fore parem se fidens, subductis nauibus atque incensis terra Macedoniam petit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit.

Eodem anno in Hispania uarie res gestae. Nam prius 41 quam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt; defecissetque ab 2 Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad Castrum Album—locus est insignis caede 3 magni Hamilcaris—castra Romani habuere. Arx erat munita 4 et conuexerant ante frumentum; tamen, quia omnia circa hostium plena erant agmenque Romanum impune incursum ab equitibus hostium fuerat et ad duo milia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessare inde Romani propius pacata loca et ad montem Victoriae castra communiuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Has- 5 drubal Gisgonis filius, tertius Carthaginensium idux, cum exercitu iusto aduenit contraque castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus 6

17 atque *Duker*: aut *PCRMBDA* (*pro ac in* 45. 31. 2; 43. 5. 8) petit *PCRMBDA*, *recte*, cf. 1. 3. 3 *adn.*: repetit *Luchs*: petiit *ed. Rom.* 1469

41 3 Album *Drak. qui citat Diod. Eclog. 25. 2* (*ed. Rhodoman, Hanover 1604*) ἄκρα Λευκή: altum *PCRMBDA* 4 incursum *A² dett. aliq.*: inuersatum *PCRMBDA*: uexatum *Ursinus dett. duo* 5 eo *PCRMBDA*: eodem (*uel eo et*) *Luchs*

ad loca circa uisenda haud fefellit hostes oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumultum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus aduentu fratris obsidione
 7 eximitur. Castulo, urbs Hispaniae ualida ac nobilis et adeo coniuncta societate Poenis ut uxor inde Hannibali esset,
 8 ad Romanos defecit. Carthaginienses Iliturgim oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat; uidebanturque
 9 inopia maxime eum locum expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus et postero die eruptione aeque felici pugnauit.
 10 Supra duodecim milia hominum caesa duobus proeliis; plus mille hominum captum cum sex et triginta militaribus signis.
 11 Ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs—socio et haec Romanorum erat—a Carthaginiensibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine adueniens Cn. Scipio soluit.

42 Ad Mundam exinde castra Punica mota et Romani eo
 2 confestim secuti sunt. Ibi signis conlatis pugnatum per quattuor ferme horas egregieque uincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat pauorque circa eum ceperat milites ne
 3 mortiferum esset uolnus. Ceterum haud dubium fuit quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint; nam non milites solum sed elephanti etiam usque ad uallum acti erant, superque ipsas (fossas) nouem et triginta elephanti

8 Iliturgim *Gron.* (u. 23. 49. 5): ilityrgim *P*: ilityrgum *P²CRMB* (sed hil-) *DA* (similiter in § 11 sed iliturgi *D*): iliturgo *A* 9 castra add. *P¹CRMBDA*: om. *P* 10 mille (∞) hominum *PCRMB*: .x. hominum *D*: .x. m̄ *A*: .x. milib' *A²*: mille *Gron.* captum *PCRD*: captā uel captū *M*: capti *M⁴*: capta *BA* 11 socia et haec (uel hec) *P¹CRMBDA*: socie et hi | *P*: socii et hi *Hertz*, *Koch* (erant tuentes) erat *RC²BDA*: erant *PCR¹M*

42 2 Scipionis *PCRMBDA*: Scipioni *mallet Luchs* 3 dubium *A*: dubia *PCRMBD*: dubie *M³*: res dubia *C⁴*: dubia res *Luchs* nam *Madv.*: iam *PCRMBDA* ipsas fossas *Riemann Madvigio* praeeunte: ipsas *P* in fine lineae *CRMBD*: ipsum *dett. aliq.*: ipsos (*sc. milites*) *A* *dett. plur.*: ipsa *C^x*: ipso *ed. Ven. 1470*: fossas *Madv.*

pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim milia homi- 4
 num dicuntur caesa, prope tria capta cum signis militaribus
 septem et quinquaginta. Ad Auringem inde urbem Poeni 5
 recessere et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi
 iterum Scipio lecticula in aciem inlatus confligit nec dubia
 uictoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia
 pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens 6
 nata instaurandis reparandisque bellis Magone ad conqui-
 sitionem militum a fratre misso breui repleuit exercitum
 animosque ad temptandum de integro certamen fecit. Galli 7
 plerique milites, iique pro parte totiens intra paucos dies
 uicta, iisdem animis quibus priores eodemque euentu pugna-
 uere. Plus octo milia hominum caesa, haud multo minus 8
 quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo.
 Et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque,
 magnus numerus; duo etiam insignes reguli Gallorum—
 Moeniacapto et Vismaro nomina erant—eo proelio ceci-
 derunt. Octo elephantii capti, tres occisi.

Cum tam prosperae res in Hispania essent, uerecundia 9

4 hoc P^2 (uel P^3) CRMBDA : hac P 5 quia MBDA : qua PRM :
 $\overline{qm}$ C 6 a fratre C^4 Gron. (cf. 23. 11. 7) : fratre PCRMBDA
 (sed hi tres fratrem isse pro fratre misso) misso C^4M^3 uel M^9A^x :
 misse PC?RMBDA (u. sup.) 7 Galli A^v Valla : alii PCRMBDA
 iique A^v Valla : sique PCRMBDA : si quidem C^4 : sicut A^2 dett.
 alig. : quippe Madv. : secl. Weissenb. animis C^2M^2BDA : animas
 PCRM priores Valla : pr. orta PRMBDA? : $\overline{pr}$ C : prius ita A^2
 dett. alig. : prius dett. alig. : lacunam suspicatur Conway sic supplendam
 prior (pugna a P(o)enis erat ini-)ta uel similiter 8 haud ed. Rom.
 1469 : et haud PCRMBD (quod mutare nolit Conway) : et non A
 captum PR^1 : capta et R : capta P^1 (uel P^2) CRMBDA et spolia
 P^1 CRMBDA : post viii scribit oe (ex oc) ro signa et spolia P aurei
 M et M^9A : alirei PCRBD ; supra -u- scripsit 1 aliquis fort. M^1 , ut
 secundam lectionem, quod rursus deletum est torques R^1 (uel R^2 M
 BDA : torquens PCR Moeniacapto Gron. : fort. Moeniacato
 (-cat- Celticum esse, ut in Catullus, monet amicus G. E. K. Brauhnoltz) :
 moenia coepta PCRMB : menia cepta DA : Moeniacepto Edd.
 hodierni Vismaro P : quismaro P^x (fort. P^3) CR? : cuius maro
 R^2 MBDA : num Sigismaro sit dubitat Conway, Sigimerum patrem
 Arminii conferens (Tac. Ann. 1. 71, Vell. 2. 118. 2) ; haec esse nomina
 propria primus uidit Valla 9 tam J. Perizonius : iam PCRMB
 DA prosperae res A dett. alig. : propere PR : prosperae C res
 post Hispania C^4 Riemann M^1 : prope res BD : prosperae M

Romanos tandem cepit Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octauum iam annum sub hostium potestate esse.

10 Itaque id oppidum ui pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque antiquis quos ex iis uis reliquerat belli resti-
11 tuerunt; et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona uendiderunt urbemque eorum deleuerunt.

43 Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio consulibus gesta.
2 Romae cum tribuni plebis noui magistratum inissent, ex templo censoribus P. Furio et M. Atilio a (M.) Metello tri-
3 buno plebis dies dicta ad populum est—quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu mouerant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam—sed nouem tribunorum auxilio uetiti causam in
4 magistratu dicere dimissique [fuerant]. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii; M. Atilius magistratu se abdicauit.

5 Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis
6 filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt

10 ui P: ut $P^2CRMBDA$ ex iis uis Gron., optime: et suis PC
RMDA?: et suos B: et uis P^x (s partim eraso ut uidetur; fort. P^4)
 C^xM^1 : uis A^x belli PCRMDA: bellis P^2 ?, indistinctius 11 ur-
bemque (P^2 uel) $P^3CRMBDA$: urbemue P deleuerunt (P^2 uel)
 P^3CRMBD , quod malit Conway cum Linius (nisi in orationibus)
clausulas Ciceronianas in fine paragrapharum fere deuitare uideatur:
deleuere A: delerunt P

43 1 haec $C^4M^1A^2$: hae PCRMB: hae D: he A 2 a M.
Metello ed. Rom. 1469, cf. c. 18. 3: a Metello PCRMBD: ap Metello
A: a p. Metello A^x : a M. Caecilio Metello Luchs 3 deserendae
 C^4A^2 : desereddactus P: deserte actus P^2CR^x in ras, M(sed -te hi
tres)BA?: deserte auctus D: post deserendae add. metu uel terrae
Gron.: nauibus Fabri: causa Otto, ex c. 18. 4 (sed post Italiae denum
stare debebat; ipse unde -tus ortum sit nescio): deserendae actutum
(‘on the spot’) conicit Conway (cf. 29. 14. 5) uel simplicius deserendae
tum (de -m et -s in P u. c. 9. 9 et 22. 2. 2 adn.) fuerant P(sed
-a- partim erasum)CRMBDA: fuerunt Crevier: sunt Walch: del.
Ussing, optime 4 ne ed. Rom. 1469: neque PCRMBDA, cf. 21. 60. 4
adn. (a) 5 ab Q. Aldus: atq. PCR^x(-que R?)M: a B: om. D:
ab A Ti ed. Frob. 1535, u. 21. 15. 4 et 5: T. PCRMBDA

duo qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fuluius Centumalus, et (cum illis M. Atilius et) M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quadriduum eo anno 7 primum factos ab curulibus aedilibus memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erit, qui ad Cannas pauore aliis in 8 tanta clade torpentibus per medios hostes duxit.

His comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule designati 9 consules Romam accersiti magistratum inierunt, senatumque de bello ac prouinciis suis praetorumque et de exercitibus quibus quique praeessent consuluerunt; itaque prouinciae 44 atque exercitus diuisi: bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exercituum unus quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius consul; eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iurisdictione 2 M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata Luceriam prouinciam haberet legionesque duas quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio prouincia 3 Ariminum, Cn. Fuluius Suessula cum binis item legionibus euenerunt ut Fuluius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciaeque, 4

6 duo *Madv.*: cito *PCRMBDA*: scito *D*: et *dett. aliq.*: tito (*post* qui cum uel qui tum) *A²* uel *A⁶* in *marg. dett. aliq.* cum illis M. Atilius et *scripsimus*, duce M. Muellero, qui cum eis M. Atilius et *coniecit*, *praeunte Madvigio* qui M. Atilius et *hic add. et Edd. ante Drak.* eadem *post* fiunt *inserentibus*: om. *PCRMBDA* 7 ludos scenicos *P^x*(num *P¹*?) *C^xM¹* uel *M²A²*: lucos | sceniluscus *P*, ubi d *supra* -c- in *luc-* et *puncta supra* -lus- iam *euanida omnia*, *add. P^x*: ludos scenibus cos (-l- in -b- *mutans*) *P³CRMBDA?* curulibus *C²M²*(*sed* -rr-) *A²*: curules *PCRMB*(*sed* hi duo *curr-*) *DA?*: currulis *B²* 8 erit *PCRMBDA*, *rectissime cf.* 21. 46. 8: erat *C²M^xA²* 8-9 duxit. His *Madv. Praef. ed. 4*, *optime*: duxit. Iis *Weissenb.*: auxiliis *PCRMBDA*: exiliit *A²* (uel *euasit A²* in *marg.*): erupit uel *euasit dett. pl.*: auxilio fuit *C⁴* 9 auctore *A^v* *dett. tres.*: auctore (*obscure*) *P^x*: autere *PCRMBDA?* (uel *austere A?*): a sene *A²*: aut a *C²* quique *A*: cuique *PCRMBD*

44 1 prouinciae *A*: prouincia *PCRMBD* exercituum *Gron.*: exercitum *PCRMDA?*: exercitus *C⁴B*: exercitu' *A²* unus quem *C⁴A²* *ed. Venet.* 1470: unus cumque *PCRMBDA?*: unus eum quem *M⁷* 2 peregrina *A²*: permacrina *PCRMBDA?*: permarina *C^x* 3 item *Aldus*: isdem *PCRMBDA* 4 prorogata *P²CRMBDA*: prouocata *P*

M. Claudio Sicilia finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset, (P.) Lentulo propraetori provincia uetus, T. Otacilio classis
 5 —exercitus nulli additi noui—; M. Valerio Graecia Macedoniaeque cum legione et classe quam haberet; Q. Mucio cum uetere exercitu—duae autem legiones erant—Sardinia; C. Terentio, (cum) legione una cui iam praeerat, Picenum.
 6 Scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et uiginti milia sociorum. His ducibus, his copiis aduersus multa simul aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium.
 7 Consules duabus urbanis legionibus scriptis supplementoque in alias lecto priusquam ab urbe mouerent prodigia
 8 procurarunt quae nuntiata erant. Murus ac porta Caietae et Ariciae etiam Iouis aedes de caelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro ueris: nauium longarum species in flumine Tarracinae quae nullae erant uisae et in Iouis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma
 9 concrepuisse et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum profecti consules Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sues-
 10 sulam in castra uenit. Cum obuiam filius progrediretur lictoresque uerecundia maiestatis eius taciti anteirent, praeter

4 Sicilia *Aldus et ed. Mogunt.* 1518: siciliae *PCRM BDA* P. Lentulo *Luchs* (cf. 25. 3. 6): Lentulo *PCRM BDA* 5 Q. (ante Mucio) *Aldus* (cf. 23. 24. 4): m. *PCRM BDA* cum legione una *Aldus*: legio una *PCRM BDA* (sed cum Terentio) cui *M⁷* (cf. c. 11. 3): qui *PCRM BDA*: quem *D* Picenum *PCRM BDA*: et picenum *dett. unus* (*Hearnii*) *Gron.*: ac uel ad Picenum *Weissenb.* (ambo legio una retinentes) 8 porta Caietae *Lutembacher, fort. recte, duce Drakenborchio qui nomen urbis latere suspicatus est*: portae tactae (uel porte tacte) *PCRM BDA*: porta Atellae *Alsch.*: alias urbes alii; mox post Ariciae alterum (et Ariciae) *add. H. J. Mueller*; sed cum etiam sequatur, (Ariciae) sine et postulet *Conway* aedes *C²M⁵(ed.)A*: aedis *Alsch.*: dies *PCRM BD* tacta *P²CRM BDA*: tacto *P* fuerat *M⁵ ed. Rom.* 1469: fuerant *PCRM BDA* Tarracinae *ed. Rom.* 1469: tarricinae *P*: taricinae *RMBD*: (in flumen) et arricinae *CA* (sed hic aric-): et ariciae *A²* nullae erant *C²A²*: nulla erat *PCRM BDA* uisae *Wesenberg*: uisae (uel -e) *PCRM BDA* Compsano *A² cod. Sigoni*: compsinio *P¹* uel *P²(ex-tino P)CRM BDA*: Pomptino *Gron.* 10 cum *PCRM BDA*: cui cum *Wesenberg, bene*

undecim fascies equo praeuectus senex, ut consul animaduertere proximum lictorem iussit et is ut descenderet ex equo inclamauit, tum demum desiliens 'Experiri' inquit 'uolui, fili, satin' scires consulem te esse'.

In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum 45 tribus seruis uenit promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditum esse. Eam rem ad consilium (cum) rettulisset Fabius, aliis pro transfuga uerberandus necandusque uideri ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem descisset traxissetque ad defectionem Arpos; tum, quia res 3 Romana contra spem uotaque eius uelut resurgere ab stirpibus uideatur, nouam referre proditionem proditis polliceatur, aliunde ipse stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, uanus hostis; id ad Faleriorum Pyrrhique proditorem tertium trans-

10 is ut *ed. Frob.* 1531: ut is *PCRMBDA* filii *CM⁷* (qui et s in uoce satin debebat) *A*: o filii *C²*: filio *PRMB*: filii *D*

45 1 Dasius *P¹* (ul *P²*, *C*: dasi *P*: dassius *RA*: classius *MDB* Arpinus *C^xA²* *cod.*, *Sigoni*: Arpianas *PC* (sed -nus) *RMBA*: arpinas *D* 2 cum *C²* *J. Perizonius*: om. *PCRMBDA*: ante eam *add. dett.* aliq.: ante ad *A²* *dett.* plerique: ad initium sententiae ponit *Gron.*, eam delens descisset *cod. Mureti*: discessit *PCRMBDA*: discessisset *A²M⁷* (-iset) traxissetque *PCRMBDA*: et traxisset *Madv.*

3 quia *M²A²* (ut secundam lectionem): quam *PRMBD*: quoniam *C⁴* in ras. *dett.* duo (quod probat cum *Madvigio Conway*): postquam *A²* in ras.: quando uel cum uel quod *dett.*: (quàm, ut uidetur in *P*, fort. per casum tantum sic notata est) resurgere ab stirpibus *Valla et Weissenb.* (resurgere rursus *Valla*): resurgerent turpibus *PCR*: resurgeret turpibus *C^xBDA*: resurgerent turpitudinibus *M*: ab inferis resurgere *Lov.* 2: resurgeret, turpius uideatur (haec cum referre coniuncta) *Edd. uet.* polliceatur *Madv.*: polli uii uir *P*: polli uii uir *C²RMDBA* (cf. 23. 8. 7 perhola *P* pro perlici ad): olim *Gron. de C⁴* et *A^v* u. inf. aliunde ipse stet *Conway* (aliunde stet *Gron.*): ali iudicio e stet *PC²RMDBA*: (prodita res uii uir) ale iudicio ÷ . . . ut sentiat, quinque litt. *crasis C⁴*: (pollicentem mob) ili iudicio *A^v* *Valla*: (proditis) uelit: qui alio iudicio stet *Riemann* duce *Harantio*: coniecram alterum semper ante stet: sed *Conwaii* coniectura uidetur *Puteani uestigia propius sequi* semper aliunde *M⁷BDA*: semper aliumde *PRM*: semper, semper aliunde *Riemann* hostis; id *Madv.*: hostiis *P*: hostis *P¹CRMBDA*: hostis; is *Harant* Pyrrhique *Edd. uet.*: pyrrhiue *A²* uel *A⁶* in ras.: phiriue *M*: phyrriue *P*: phyrriue uel phyrriue *P¹* uel *P²*: phyrriue *CR*: phyrriue *BD* proditorem *PCRMBDA*: proditores *Duker*, fort. recte, cf. c. 9. 9 et 22. 2. 2 *adn.*

4 fugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fabius
 temporum oblitos homines in medio ardore belli tamquam in
 5 pace libera de quoque arbitria agere aiebat; qui, cum illud
 potius agendum atque cogitandum sit si quo modo fieri possit
 ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent,
 documentum autem dicant statui oportere si quis respiscat
 6 et antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis
 liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse quin breui
 deserta ab sociis Romana res foederibus Punicis omnia in
 7 Italia iuncta uisura sit? se tamen non eum esse qui Altinio
 fidei quicquam censeat habendum; sed mediam secuturum
 8 consilii uiam. neque eum pro hoste neque pro socio in
 praesentia habitum libera custodia haud procul a castris
 placere in aliqua fida ciuitate [eum] seruari per belli tempus;
 perpetrato bello tum consultandum utrum prior defectio plus
 9 merita sit poenae an hic reditus ueniae. Fabio adsensum
 est Calenisque legatis traditus et ipse et comites; et auri

3 esset *ed. Rom.* 1469: esse *PCRMBDA*; de temporum in *Or.*
Obl. usu Liuiano cf. 23. 15. 4 *adn.* 4 libera *A* *dett. aliq.*
Lipsius: libra *PCRMBD* arbitria agere *A*² *Lipsius*: arbiter|eri
 agerei *P*: arbitr|ari agere *P*¹*CR*²*MBD*: arbitrio (?) agere *A* *dett. unus*
(Hav.): arbiterari agere *R* 5 qui cum *Gron.*: et cum *PCRMB*
DA: ut cum *Weissenb.* cogitandum *Gron.*: eis cogitandum *Valla*:
 eos agitandum *PCRMBDA* (*cf.* 25. 36. 5) socii a *C*⁴*M*⁷ *Valla*:
 socii a ?*P*²: socii *P*: socii *P*²*CRMBDA* id *Gron.*: et *PCRMB*
DA: et ut *Madv.* non cogitent *Gron.*: non uocitent *PCRMBDA*:
 non uacillent *C*⁴: non os concilient (uel noui concilientur) *Madv.*
 autem *PCRMBDA*: etiam *Madv.*: tamen *M. Mueller*: *secl. Wesenberg*
 dicant *Valla*: dicatur *PCRMBDA* 6 cui *ed. Frob.* 1531: qui
PCRMA: quid *M*⁷ (uel *M*²) *BD* esse quin *M*² (*M*⁷?) : esset qui
PCRMA: esset quin *C*⁴*BD* deserta *ed. Mogunt.* 1518: desiderata
PCRMBDA: desperata *Madv.* res . . . uisura sit *PCRMBDA*:
 re . . . uisuri sint *Madv.* 7 non *P*¹*CRMBDA*: nocens *P* (*sc. ex*
censeat infra praesumens, ut in c. 3. 3 (*bene potus ut uid.*)) Altinio
cf. § 1: allinio *P*: altino *P*²*CRMBDA* quicquam *C*²: nequis-
 quam *P* (*sc. ne- ex* neque eum *et* neque pro *inf.*): nequiquam *P*¹ (uel
*P*²) *CRMBDA* secuturum *Weissenb.*: consecuturum *P* (*sc. ex*
consilii) *C*¹*CRMBDA*²: conseturum *C*: consecurum *A*: in eo secu-
 turum *Harant* 8 eum (*post* neque) *PCRMBDA*: enim *Weissenb.*:
secl. Luchs, enclitici pronominis locum, ut uid., ignorans seruari
Aldus: eum seruari *CM*⁷*BDA*: eum seruare *PRM* 9 Calenisque
Weissenb.: catenisque *PCRMBD* (*sed cath.*-) *A* legatis *PCRMB**A*:
 ligatus *A*²: ligatis *D*

satis magnum pondus quod secum tum attulerat ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequeban- 10 tur, nocte clausum adseruabant. Arpis domi primum de- siderari quaerique est coeptus; dein fama per totam urbem 11 uolgata tumultum, ut principe amisso, fecit, metuque rerum nouarum extemplo nuntii missi. Quibus nequaquam offen- 12 sus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei uirum suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi uendendique; ceterum, ut irae magis quam 13 auaritiae datum crederent homines, crudelitatem quoque auiditati addidit coniugemque eius ac liberos in castra accitos, 14 quaestione prius habita primum de fuga Altini, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus uiuos combussit.

Fabius ab Suessula profectus Arpos primum institit op- 46 pugnare. Vbi cum a quingentis fere passibus castrâ posuis- set, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quia maxime neglectam custo- dia uidit, ea potissimum adgredi statuit. Comparatis omni- 2 bus quae ad urbes oppugnandas usui sunt centurionum robora ex toto exercitu delegit tribunosque uiros fortes eis praefecit et milites sescentos, quantum satis uisum est, attri-

9 secum tum *P*¹ (uel *P*²) *CRMBDA*: secutum *P*: secum *Weissenb.*; de tum 'tempore quod commemoratum est' significante cf. e.g. 4. 3. 17

11 missi *PCRMBDA*: ad Hannibalem missi *ed. Rom.* 1469, quod non accepit *Gron.*: si quid amissum sit malim lineam suppletam (post nouarum) 'ad castra hostium' uel (post missi) 'rem detulerunt hosti'; sed cum in sequenti colo sequantur uoces quibus... Poenus hic nihil inserendum esse cum *Gronouio* censemus 12 et *BDA*: ut *PCRM*: del. *C*^x ipsum *PCRMBDA*: ipse eum *Riemann*

13 auiditati *Stroth*: grauitatem *PCRMBDA* (sed hi duo crudelitati pro crudelitatem): grauitati *M*⁷ uel *M*²: rapacitati *Gron.*: ad auiditatem *Harant*; in *P* quoq. gra| in spatio paulo largiore stant, nec difficile est credere litteras. *GR* ex litteris *U* *E* in exemplari obscuratis ortas esse

14 Altini dein *Gron.* (sed -inii): aliunde in *P*: aliunde in *P*² *CRM* *D*: aliunde in *B*: deinde aliunde in *A*: aliam dein *C*²

46 1 a quingentis *Gron.* (cf. e.g. 38. 20. 2 et *Caes. B. G.* 2. 7. 3): ad *PCRM*: m̄ *BD*: mille *A* quia *PCRMBDA*: qua *M*² *ed. Colon.* 1528 ea *PCRMBDA*: eam dett. aliq.

- buit eosque, ubi quartae uigiliae signum cecinisset, ad eum
 3 locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat
 infrequenti uia per desertam partem urbis. Eam portam
 scalis prius transgressos [morum] aperire ex interiore parte
 aut claustra refringere iubet et tenentes partem urbis cornu
 signum dare ut ceterae copiae admouerentur: parata omnia
 4 atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; et quod
 impedimentum agentibus fore uidebatur, id maxime ad fal-
 lendum adiuuit. Imber ab nocte media coortus custodes
 uigilesque dilapsos e stationibus subfugere in tecta coegit,
 5 sonituque primo largioris procellae strepitum molientium
 portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque acci-
 6 dens auribus magnam partem hominum sopiuit. Postquam
 portam tenebant, cornicines in uia paribus interuallis dis-
 7 positos canere iubent ut consulem excirent. Id ubi factum
 ex composito est, signa efferri consul iubet ac paulo ante
 lucem per effractam portam urbem ingreditur.
- 47 Tum demum hostes excitati sunt iam et imbre conquie-
 2 scente et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hanni-
 balis, quinque milia ferme armatorum, et ipsi Arpini tria
 milia hominum armarant. Eos primos Poeni, ne quid ab
 3 tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in
 tenebris angustisque uiiis est. Cum Romani non uias tantum
 sed tecta etiam proxima portam occupassent ne peti superne

3 aperire *Madv.*: amu|rum perire *P* (*ubi* -mu in marginem excurrit):
 amurum pergere *P²CRM*: ad murum pergere *C²BDA*: murum aperire
Crevier, sed recte *Madv.* expulisse uidetur murum ut ex margine exceptum
 aut *PCRMbDA?*: ante *A²* dett. aliq.: ui Gron. (et ante ex cum *Edd.*
uet. retinens): ac *C²* ceterae *M³B²* (sed cert-*A*: gerere *PCRMbD*:
 gestare *C²* sese *A²* *Aldus*: esse *PCRMbDA*: delet *Conway*,
cf. 23. 34. 4 4 dilapsos *ed. Rom.* 1469: delapsos *PCRBDA*:
 lapsos *M* 5 sonituque *PCRMbDA?*: sonitusque *A²* (an *A¹?*) dett.
aliq., male, ut ait *Drak.* accidens *ed. Frob.* 1531 (*cf.* 10. 41. 7):
 accedens *PCRMbDA* 7 id ubi *ed. Rom.* 1469: et ubi *PCRMbDA*
 47 2 armarant *Duker*: armabant *PCRMbDA* 3 tecta *C²M³*
 (an *M²?*) *B²A²*: secta *PCRMbDA?* portam *Drak.* (*cf.* 28. 15. 9;
 29. 7. 6: 35. 27. 9): porta *P* (in fine lin.) *CRMBDA?*: portae *C²M³*
 (an *M²?*) *A²* (*cf.* 8. 32. 12)

ac uolnerari possent, cogniti inter se quidam Arpinique et 4
 Romani atque inde conloquia coepta fieri, percontantibus
 Romanis quid sibi uellent Arpini, quam ob noxam Romano- 5
 rum aut quod meritum Poenorum pro alienigenis ac barbaris
 Italici aduersus ueteres socios Romanos bellum gererent et
 uectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent, Arpinis 6
 purgantibus ignaros omnium se uenum a principibus datos
 Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto plures 7
 cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpinus ab suis
 ad consulem deductus fideque data inter signa aciesque
 Arpini repente pro Romanis aduersus Carthaginiensem arma
 uerterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, 8
 nihil praeterea cum consule pacti quam ut sine fraude Puni-
 cum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt
 signa. Carthaginiensibus portae patefactae emissique cum 9
 fide incolumes ad Hannibalem Salapiam uenerunt: Arpi 10
 sine clade ullius praeterquam unius ueteris proditoris, noui
 perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria 11
 dari iussa operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica
 usa est.

Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset, equites 12
 centum duodecim nobiles Campani, per speciem praedandi
 ex hostium agro permissu magistratuum ab Capua profecti,
 ad castra Romana, quae super Suessulam erant, uenerunt;
 stationi militum qui essent dixerunt: conloqui sese cum prae-
 tore uelle. Cn. Fuluius castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, 13
 decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae
 postularent audiuit—nihil autem aliud petebant quam ut,

4 inter se A^2 : inter $PCRMBDA$ fieri $PCRMB^2$ (in marg.)
DA: geri *C. F. W. Mueller, male* 5 aut quod *Dukero praeunte*
Doering: quod aut $PCRMBD$: quod A : quod autem ob uel quod aut
 ob *dett. alig.* stipendiariam M^3A^2 : stipendiamilitariam P : sti-
 pendia militaria $P^2CRMBDA$ 7 arma M^3BA : arma se $PCRMD$
 (P non correctus esse uidetur) 10 Arpi $PCRMBDA$: ita Arpi
M. Mueller, pessime, cf. c. 19. 10 adn. 11 duplicia C^4A : duplici
PCRMBD usa P^2 (non P^1 nec P^2 , C^4M^2A : uisa $PCRMBD$)

- Capua recepta bona sibi restituerentur—, in fidem omnes
 14 accepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppi-
 dum Atrinum expugnatum; amplius septem milia hominum
 15 capta et aeris argentique signati aliquantum. Romae
 foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit.
 Solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem
 cum Aequimaelio Iugarioque uico et templis Fortunae ac
 16 matris Matutae; et extra portam late uagatus ignis sacra
 profanaque multa absumpsit.
- 48 Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res pro-
 sperae essent multosque et ueteres reciperent socios et novos
 2 adicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax
 erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus;
 3 ad eum centuriones tres legatos miserunt qui cum eo amici-
 tiam societatemque facerent et pollicerentur, si perseueraret
 urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui po-
 puloque Romano et adnisiuros ut in tempore et bene cumu-
 4 latam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit; con-
 locutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut ueterum
 militum uerba audiuit, quam multarum rerum ipse ignarus
 esset ex comparatione tam ordinatae disciplinae animum ad-
 5 uertit. Tum primum ut pro bonis ac fidelibus sociis face-
 rent, orauit ut duo legationem referrent ad imperatores suos,
 unus apud sese magister rei militaris restaret: rudem ad
 pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habi-

13 accepti *PCRMBDA*: accepit *Riemann* 14 septem milia
Sabellus: 6|55 ∞ ∞ *PCRMB*: Lxx *A*: spatio fere sex litterarum relicto
om. D 15 duas *P¹CRMBDA*: duos *P* Iugarioque *Sabelli-*
cus: iugularioque *PCRMBDA* et (ante templis) *Madv.*: in *PC*
RMBDA: inde *Weissenb.*: inde et *M Mueller*: cum *H. J. Mueller*
 16 uagatus *C²M⁹A²*: uaganus *PCRMBDA*

48 1 reciperent *M²*: receperint *P¹(ex refep- P)CRMBDA* ex-
 tenderunt *A²*: ostenderunt *PCRMBDA* 3 et bene *PCRMBDA*:
 ei bene *Lov. 5, Doering* 5 Tum *PCRMBDA*: tum unam rem
 (i. e. ī ī, facile ante pr- excasura) *Conway, duce Creverio qui tum id uel*
 tum hoc scripsit restaret scripsi: retieret *P*: rediract *P²* uel *P³*:
 redire et *C*: rediret *C⁴RMBDA*: remaneret *A²*: resideret *dett. tres*:
 resisteret *Weissenb.* pedestria *M⁵A²*: pedestris *PCRMBDA*

lem ; ita iam inde a principiis gentis maiores suos bella 6
gessisse, ita se a pueris insuetos ; sed habere hostem pedestri
fidentem Marte, cui si aequari robore uirium uelit, et sibi
pedites comparandos esse. et ad id multitudine hominum 7
regnum abundare sed armandi ornandique et instruendi eos
artem ignorare. omnia uelut forte congregata turba uasta ac
temeraria esse. Facturos se in praesentia quod uellet 8
legati respondent, fide accepta ut remitteret extemplo eum,
si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio 9
nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis
rex tres a Numidis legatos in Hispaniam misit ad accipiendam
fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandauit ut pro- 10
tinus Numidas qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares
essent ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa 11
iuuentute regi pedites conscripsit ordinatosque proxime mo-
rem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et
seruare ordines docuit, et operi aliisque iustis militaribus ita 12
adsuefecit ut breui rex non equiti magis fideret quam pediti
conlatisque aequo campo signis iusto proelio Carthaginen-

6 insuetos C^2M^7 (uel -tas C^2) : insuetus $PCRM$: insuetum BDA
hostem C^4A^x : hostes $PCRM BDA$ (cf. 22. 2. 2 adn.) 7 multi-
tudine M^1A^x : multitudinem $PCRM BDA$ instruendi C^xM^1BDA :
instruendis $PCRM$ (cf. c. 17. 6 adn.) turba PCR^1 (ex urbe R) M
 BDA : turbam C^4 : secludebat H. J. Mueller, frustra uasta A.
Rubenius, cf. Cic. Tusc. 5. 77 : suasca PR^1 : suaiscia uel suaisca $P^2?$:
sunscia C (-ā C^4) : suaisca uel sua isca $RMBA$: sua spatio IV litter.
relicto D : sua inscia A^2 ed. Rom. 1469 : uesca Gron. : sua, uasta
Duker : soluta M. Mueller esse $C^x A^x$ ed. Lugd. 1520 : esset PC
 $RMDA$ 8 se A : et $PCRM B D$ quod uellet M^1A^2 : que
uellet C^4 : quo uellent PCR : quod uellent M (quē) BDA 9 Q. Sta-
torio A^2 : questorio $PCRM BDA$: C. Statorio Bergh, dubitanter ex inscr.
Delphica ad C^4M^1 (ut secundam lectionem) DA : id $PCRM$ rex
tres (i. e. rex III) a Numidis Conway Alscheffskium (rex tres Numidas)
secutus : relata Numidis $PCRM$: relata Numidas BA^2 : relata Numides
D : relata Numida A : reliquis Numida dett. duo Drak. : relata Numi-
dasque A^v : legatis Numida ed. Flor. 1522 : Numida Perizonius : rata
ea Numidasque Doniat. : rex Numidas Weissenb. : delectos e Numidis
aut sim. aliquid aut numerum aliqu. Madv. 10 essent ed. Rom.
1469 : erant A^2 dett. unus : om. $PCRM BDA$ 11 regi $PCRBDA$:
regis M (ultra lineam) : regni Luchs fort. recte

13 sem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit; namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri.

Ita cum Syphace Romanis coepta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiae—Maesuli ea gens uocatur—regnantem le-
 49 gatos mittunt. Filium Gala Masinissam habebat septem decem annos natum, ceterum iuuenem ea indole ut iam tum appareret maius regnum opulentiusque quam quod accepisset facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset ut potentior societate eorum aduersus reges populosque
 3 Africae esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginensibus iungi quam primum antequam Syphax in Hispaniam aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem nihil-
 4 Facile persuasum Galae filio deposcente id bellum ut mitteret exercitum; qui Carthaginensibus legionibus coniunctus magno proelio Syphacem deuicit. Triginta milia eo proelio
 5 hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas—extremi prope Oceanum aduersus Gades colunt—refugit, adfluentibusque ad famam eius

13 coeptae *P*(initio lineae) *CRMB* (cē-) : cepte *DA* : secl. Gron., sed si uox repetita displicet, cum *A* et *Edd.* uet. et *Drak.* malim iuncta scribere pro coepta quod secundam infra lineam in *P* incipit fieri *P*^x (fort. *P*⁴) *M*²*A* : fieri $\neg$ *B*^x : fueri *P* : fuerit *P*²*CRMD*¹ : fuerit *C*² : fuerint *D* : fueri $\neg$ *B* coepta *PCRMBD* : iuncta *A*, quod repouendum esse credit Conway acceperunt *C*²*A* : ceperunt *PC*(cē-) *RMBD* Galam *CA* : Calam *PRMBD* Maesuli *P* : maesulia (uel Mesulia) *P*²*CRMBD* : messulia *A* : mae(uel ma-)ssulia *C*²

49 1 Gala Masinissam *P*¹ (uel *P*²) *C*¹(ex ala *C*) *RMB*^x(ex asi-*B*) *DA* : dala|sinissam *P* septem (sptem *P*) decem *P*¹*CRMB* : septem .x. *D* : vii¹⁶ et x⁶⁶ *A* : xxvii *Wesseling Val. Max.* 5. 2. 4 et *Liuii Perioch.* 48 et 50 (inter alios) secutus, fort. recte maius (uel latius) Gron. : iaius *P* : eius *P*²*CRMBDA* 2 docent *A*^v *Valla* : donec *PCRMBDA*
 4 coniunctus *Madv.* (*Emend.*², p. 352) quem seq. *Riemann et Zingerle.* recte : coniunctus (sic) *P* : coniuncti *P*¹ uel *P*² : coniunctis *CRMBDA* et *Madv.* 1886 (cf. c. 23. 3 adn.) 5 Numidas *PCRMBDA* : seclud. *Riemann*, male, nisi ex acie uocibus in Maurusios anteponas; etiam tum melius sit Numidarum extremi scribere

undique barbaris ingentes breui copias armauit, cum quibus 6
in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret. <Eo> Masi-
nissa cum uictore exercitu aduenit; isque ibi cum Syphace
ingenti gloria per se sine ullis Carthaginensium opibus gessit
bellum.

In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam quod 7
Celtiberum iuuentutem eadem mercede qua pacta cum Car-
thaginensibus erat imperatores Romani ad se perduxerunt,
et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sol- 8
licitandos populares qui inter auxilia Hannibalis erant mise-
runt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne
est quod mercennarium militem in castris neminem ante-
quam tum Celtiberos Romani habuerunt.

6 cum quibus *dett. duo Lov. 3 Hav.*: cum quibus antequam A^2 in
ras. dett. aliq.: rum quibus P : utrum P^2CRMBD : ut cum quibus
dett. aliq. Eo (uel et) Masinissa *Madv.*: Masinissa P (initio lineae)

$CRMBDA$: sed Mas. *H. J. Mueller*: interim Mas. *Weissenb.*: cete-
rum Mas. *Luchs* (cum quibus antequam . . . traiceret, Mas. A^2 *dett.*
aliq. quod cum Drak. malit Conway) 7 quod Celtiberum C^2A^v
(uel A^6) *ed. Rom. 1469*: Celtiberum quod $PCRMBDA$ qua PC
 $RMDA$ (cf. 10. 37. 5; 10. 46. 10; 25. 33. 3): quae M^2 : quam B *dett.*
unus (Ber.) ed. Rom. 1472 (cf. 10. 46. 12; 26. 50. 7) pacta A^v
(uel A^6) *dett. aliq. ed. Rom. 1472*: facta $PCRMBDA$ (quam pacti . . .
erant *Gron.*) 8 ad (ante sollicitandos) C^2BDA : adit $PCRM$: ad

id M^7 qui C^4M^7A : om. $PCRMBD$ Id . . . habuerunt PC
 $RMBDA$: *del. Geyer*: uoces eius anni in Hispania, ut *glossema anti-*
quum a lectore aliquo qui 25. 33. 6 ignorabat profectum, excludit Conway
eius C^2A : eris $PCRMBD$

Subscriptio. Titi libri lib. XXIII explicit incipit lib. XXV P :
similia CRMDA: vi lineas uacuas reliquit B : *add. minutis litteris*
recognobi abellini P^2

T. LIVI
AB VRBE CONDITA
LIBER XXV

DVM haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal 1
in agro Sallentino aestatem consumpsit spe per prodicionem
urbis Tarentinorum potiundae. Ipsorum interim Sallentino-
rum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in 2
Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos
desciuerant, Consentini et Tauriani in fidem populi Romani
redierunt et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus, 3
praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro
Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu
coacto cum Hannone conflixisset. Magna ibi uis hominum 4
sed inconditae turbae agrestium seruorumque caesa aut
capta est: minimum iacturae fuit quod praefectus inter
ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante
publicanus omnibus malis artibus et rei publicae et societa-
tibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis 5
multa proelia parua, haud ullum dignum memoratu fecit et
ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnauit.

Quo diutius trahebatur bellum et uariabant secundae 6
aduersaeque res non fortunam magis quam animos hominum,

I 1 Sallentino *Madv.*: talentino *PR* (*ut uid.*): tarentino *P²CR¹* in
ras. MBDA Sallentinorum *Sigon.* (*cf. C. I. L.* i², p. 46 *annis*
U. C. 474, 487, 488): Salentinorum *PCRM BDA* 3 Veientanus
M³ (*cf. c.* 3. 9): uietanus *C*: ueientatus *PRMDA^x*: uegentatus *B*:
uelentatus *A* in agro *Aldus* 1518: et in agro *PCRM BDA*
coacto *CA*: acto coactu *PR*: acto coacto *P¹MBD*: acto coactu *P^x*
per ras.: ad id coacto *Gron. dubitanter*; sed acto *duplicationi debetur*
(*ut plura in 24. 45. 7, cf. 24. 3. 3 adn.*)

tanta religio, et ea magna ex parte externa, ciuitatem incessit
 7 ut aut homines aut dei repente alii uiderentur facti. Nec
 iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani
 ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum
 turba erat nec sacrificantium nec precantium deos patrio
 8 more. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes quorum
 numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestis-
 que agris egestate et metu in urbem compulsa; et quaestus ex
 alieno errore facilis, quem uelut concessae artis usu exerce-
 9 bant. Primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur;
 deinde ad patres etiam ac publicam querimoniam excessit
 10 res. Incusati grauitur ab senatu aediles triumuirique capitales
 quod non prohiberent, cum emouere eam multitudinem e
 foro ac disicere apparatus sacrorum conati essent, haud pro-
 11 cul afuit quin uiolarentur. Vbi potentius iam esse id malum
 apparuit quam ut minores per magistratus sedaretur, M.
 Aemilio praetori [urb.] negotium ab senatu datum est ut eis
 12 religionibus populum liberaret. Is et in contione senatus
 consultum recitauit et edixit ut quicumque libros uaticinos
 precationesue aut artem sacrificandi conscriptam haberet eos
 libros omnes litterasque ad se ante calendas Apriles deferret

7 abolebantur *Gron.*: abote|bantur *P*: ab oste tenebantur *P²CR¹*
MBA (sed hoste *CM³B*): ab os tenebantur *R*: ab hos tenebantur *D*:
 abutebantur *P⁴* per ras. precantium (praec-) *P^u* (fort. *P⁴*) *C²BA²*:
 apraecantium *PCRMA* (et in *B* a est supra c uocis nec scriptum): tur-
 bantium nec aprecantium *D*: apprecantium *Gebhard* 8 uelut *Weis-*
senb.: uelut ex *PCRMB*(-ud)*DA* (ex sc. ab exercebant *praesumptum*
 et relictum, cf. § 3) usu *CM²BDA*: usus *PRM* (cf. 24. 17. 6 adu.)
 9 etiam ac *Weissenb.*: etiam ad *PCRMBDA*: etiam et ad *ed. Rom.*
 1469: et iam ad *Alsch.*, probante *Conwaio* 10 emouere *C³Valla* (uel
 mouere *A^oValla*): emoueri *PCRMD*: moueri *A* (sed commoueri pro
 cum mou.); cf. 5. 4. 12; 10. 28. 3; 10. 37. 8; 26. 6. 1; contra c. q. 16
 disicere *M³* (uel *M⁷*) *A²* uel *A^o* (sed dissicere): disicere *PCRMBD*
AN: dispergere *A²* (? ut gloss. explan.): dediscere *C⁴N^x* 11 Aemilio
PCRMBDA: Atilio *Sigon.*, cf. 24. 44. 2 urbano (i. e. urb.) *PCR*
MBDA (uel urb.), seclusi ut antiquum glossema, cf. cc. 3. 12 et 12. 3
 eis *Weissenb.*: his *ed. Francof.* 1578: etis *PR*: etis *C*: et his *R¹M*
BD: etiam his *A dett. duo* 12 uaticinos *ed. Par.* 1510: uaticinos
PRA, cf. 39. 16. 8: uaticinios *C*: uaticinios *MBD*

neu quis in publico sacroue loco nouo aut externo ritu sacrificaret.

Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. filius Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. filius Masso decemuir sacrorum. In Lentuli locum M. 2 Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Seruilius Caepio pontifices suffecti sunt; augur creatus L. Quinctius Flaminius, decemuir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam appetebat tempus; sed quia 3 consules a bello intentos auocare non placebat, Ti. Sempromnius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primo comitali die creauit consules Q. 4 Fuluium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia prouincia in praetura fuerat. Tum 5 praetores creati Cn. Fuluius Flaccus (C.) Claudius Nero M. Iunius Silanus P. Cornelius Sulla. Comitibus perfectis dictator magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. 6 Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem eius habendam esse quod nondum ad petendum legitima aetas esset, 'si me' inquit 'omnes 7 Quirites aedilem facere uolunt, satis annorum habeo.' Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est

2 1 Masso *PCRMBA*, Cic. *Fam.* 9. 21. 2: Maso *Sigon. ex fastis scripturam antiquiorem nominum saepe retinentibus* (C. I. L. i², p. 24)

Philus *CA*²: pilus *PRMBDA* L. filius (*i. e. l. f.*) *ed. Frob.* 1531: le *PCRMBA* (*sed dubitabat M., pleniore calamo et in spatio scribens, cf. 23. 19. 17 adn.*) 2 Flaminius *Sigon. ex fastis* (C. I. L. i², p. 25): flaminius *PCRMBA* 3 a bello *PRMBDA*, *cf. e. g. c. 7. 14; defend. Walch, p. 89; a (ad C¹) bellum C: bello P¹?* (*puncto supra posito*) *dett. unus* Ti. *cf. 23. 30. 14 et 24. 43. 5: t. PCRMBA* 4 consules *ed. Rom. 1469: consulem PCRMBA* et Ap. *Aldus 1518: ea .p. PCR: ea M: et p. BD: ap. A* 5 C. Claudius *Sigon.*: Claudius *PCRMBA* 6 Africano *C Gron.*: africanos *PRM* (*cf. c. 1. 8*): africanus (*uel aff.*) *M¹BDA* ad petendum *P¹CRMBA*: ad repetendum *P*: appetendum *D*

- 8 ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilicia largitio
 haec fuit, ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice
 facti et diem unum instaurati, et congii olei in uicos singulos
 9 dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles
 plebei, aliquot matronas apud populum probri accusarunt;
 10 quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebei
 per biduum instaurati et Iouis epulum fuit ludorum causa.
- 3 Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum
 ineunt; et praetores prouincias sortiti sunt, P. Cornelius
 Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat,
 2 Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam,
 3 M. Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hanni-
 bale et binae legiones decretae; alter a Q. Fabio superioris
 4 anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet; praetorum
 Fulvi Flacci quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis
 Claudi quae in Piceno sub C. Terentio fuissent legiones
 essent; supplementum in eas ipsi scriberent sibi; M. Iunio
 5 in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio
 Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium prouinciaeque
 6 Lucani et Gallia cum suis exercitibus prorogatae; item P.
 Lentulo qua uetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello
 Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis,
 Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaeuolae, Hispaniae
 7 P. et Cn. Corneliis. Ad ueteres exercitus duae urbanae

8 congii B¹: congii PCRMBA: om. D: congiari pro congii olei
 in ras. C⁴; adiect. aliq. numeralem excidisse putauit J. H. Voss inde
 centeni (i. e. c) benigne add. ante congii Hertz: quinquageni (i. e. L)
 ante L. Villius Engelmann quem seq. Madv. et (non sine dubio) Conway

9 Tappulus Sigon. (cf. C. I. L. i², p. 25): T. Apullus PCRMBA
 3 2 Suessulam P¹ uel P²) (sed -ull-) CRMBDA: uessullam P
 Tuscos P, Sigonium confirmans: creatus cōs P² CRMBA: cōs. D:
 Etruriam A^v Valla: inter cōs. ed. Rom. 1469 4 ipsi scriberent
 dett. tres: ipse scriberet PCRMBA in Tuscos Sigon.: in tuscōs
 (uel intus cōs) PCRMBA: in Etruria A^v 5 Ti. uid. c. 2. 3:
 t. uel t. PCRMBA Gallia ed. Frob. 1535 dett. aliq.: galliae PCR
 MBDA 6 T. Otacilio u. 23. 21. 1 et 5 (hic t. totac- P) Scaeuolae
 P¹ (uel P²) CRMBDA: caeuolae P

legiones a consulibus scriptae summaque trium et uiginti legionum eo anno effecta est.

Dilectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno 8 prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postu- 9 mus, qui multis annis parem fraude auaritiaque neminem in ciuitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum 10 erat a ui tempestatis in iis quae portarentur ad exercitus et ementiti erant falsa naufragia et ea ipsa quae uera renun- tiauerant fraude ipsorum facta erant, non casu. In ueteres 11 quassasque naues paucis et parui pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata 12 M. Aemilio praetori priore anno fuerat ac per eum ad sena- tum delata nec tamen ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nole- bant. Populus seuerior uindex fraudis erat; excitatque 13 tandem duo tribuni plebis, Sp. et L. Caruillii, cum rem in- uisam infamemque cernerent, ducentum milium aeris multam M. Postumio dixerunt. Cui certandae cum dies aduenisset 14 conciliumque tam frequens plebis adesset ut multitudinem area Capitolii uix caperet, perorata causa una spes uidebatur 15 esse si C. Seruilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus uocarentur, intercessisset. Testibus datis tribuni populum 16 submouerunt sitellaque lata est ut sortirentur ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare ut con- 17 cilio diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu

8 impediit *ed. Rom.* 1469: impedit *PCRM¹BDA^x*: impendit *A*
 9 auaritiaque *P^xB²DA*: auaritiaequae *P*: auaritiae(-ie) quae *CRMB* T.
 (*ante Pomponium*) *ex c.* 1. 3 *Drak.*: 1. *PCRM¹BDA* 14 conciliumque
A^v: consiliumque *PCRM¹BA*: consilium *D* area *M¹DA^v*: arca *PC*
RMB: ara *C²*: arx *A* 15 Casca *BDA* (*ex* § 17): castra *PCRM*:
 contra *C⁴* 16 submouerunt *scribimus* (summ- *P*), *cf.* 3. 48. 3 *et* 3. 67.
 11 sitellaque *Valla*: cistellaque *A^v*: site illaque *PCRM¹BDA*

primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum
 18 uersabat. Cum in eo parum praesidii esset, turbandae rei
 causa publicani per uacuum submoto locum cuneo inrupe-
 19 runt iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul
 dimicatione res erat cum Fuluius consul tribunis ‘nonne
 uidetis’ inquit ‘uos in ordinem coactos esse et rem ad
 seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?’

4 Plebe dimissa senatus uocatur et consules referunt de
 2 concilio plebis turbato ui atque audacia publicanorum : M.
 Furium Camillum, cuius exsilium ruina urbis secutura fuerit,
 3 damnari se ab iratis ciuibus passum esse ; decemuiros ante
 eum, quorum legibus ad eam diem uiuerent, multos postea
 4 principes ciuitatis iudicium de se populi passos ; Postumium
 Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium
 plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra popu-
 lum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse ut
 tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium uocari
 5 prohiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse
 homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in
 praesentia furori atque audaciae paucorum uincique se ac
 6 populum Romanum passi sint et comitia, quae reus ui atque
 armis prohibitus erat, ne causa quaerentibus dimicationem
 7 daretur, uoluntate ipsi sua sustulerint. Haec cum ab
 optimo quoque pro atrocitate rei accepta essent uimque eam
 contra rem publicam et pernicioso exemplo factam senatus
 8 decreasset, confestim Caruili tribuni plebis omissa multae
 certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt ac ni uades

18 submoto (sum-, cf. § 16) locum cuneo *Alb. Rubenius* : in sum-
 moto locuneo *PC* : in summoto locuineo *P²* (*uel P¹*) *R* : in summoto loco
 in eo *R³M* (*sed loco plen. cal. cf. c. 2. § 1*) *BDA* : ui summoto eo *uel*
 inde cuneo *A^v Valla* 19 coactos *P²CRMBDA* (cf. *e.g.* 3. 35. 6 ;

6. 38. 12 ; 43. 16. 10) : coacto *PR*

4 2 secutura *Alsch.* : secuta *PCRMBDA* : secuta *M³A²* ab iratis
A^v dett. tres (cf. 22. 40. 3) : arbitratis *PCRMBDA* : ab ingratis *A²*,
non male (cf. 5. 32. 9) 5 quod *PCRMBDA* : qui *Gron.* ac *P²*
C^x : ad *PCRMBDA* 6 erat *P* ; cf. 2. 58. 5 ipsi sua *Duker* : ipsius
PCRMBDA 7 accepta *Madv.* : acta *PCRMBDA* : iacta *Ursinus*

daret prendi a uiatore atque in carcerem duci iusserunt. Postumius uadibus datis non adfuit. Tribuni plebem roga- 9 uerunt plebesque ita sciuit, si M. Postumius ante calendas Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, uideri eum in exsilio esse bonaque eius uenire, ipsi aqua et igni placere interdicti. Singulis deinde eorum 10 qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac uades poscere coeperunt. Primo non dantes, 11 deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coniciebant; cuius rei periculum uitantes plerique in exsiliu abierunt.

Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia pro- 5 tegens exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo 2 creando sunt habita; ea comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt, Q. 3 Fuluius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et (P.) Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque iuuenis in 4 eo certamine uicit. Ante hunc intra centum annos et uiginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat qui sella curuli non sedisset.

Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia 5 iuniorum non facile in utrumque ut et nouae urbanae legiones et supplementum ueteribus scriberetur sufficebat, senatus ab- 6 sistere eos incepto uetuit et triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum

9 plebem *A² Valla*: pl. *PCRMBDA*: plebis plebem *Sigon.* (cf. 3. 55. 14) fort. recte rogauerunt *A² Gron.*: rogarunt *Sigon.*: locauerunt *PCRMBD*: uocauerunt *A Valla* 10 singulis ed. *Ven.* 1495: singulos *PCRMB²DA*: singuli *B* concitatores *PRMBDA*: concitatores *Cobet*: concitatusque *C supra quod* causa add. *C⁴*

5 3 tres *A⁰ Valla*: res *PCRMBDA* qui et *PCRMBDA*: qui *Madv.* P. (ante Licinius) *Sigon.* 'e uet. lib.': om. *PCRMBDA*

4 intra *PCRMBDA*: inter *Siesbye*, cf. *Cic. Quinct.* 14. 46 et de *Imp. Pomp.* 23. 68 5 ut et *C⁴A²*: et *PCRMBDA* 6 ultra *C⁴M¹* uel *M²BDA*: utra *PCRM*

7 inspicerent et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent; tribuni plebis, si iis uideretur, ad populum ferrent ut, qui minores septendecim annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent ac si septendecim annorum aut maiores milites facti essent. Ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

10 Eodem tempore ex Sicilia litterae M. Marcelli de postulatis militum qui cum P. Lentulo militabant in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportarentur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus potestate dicendi facta: 'consulem te, M. Marcelle, in Italia adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum aduersus Siculos simul Poenosque mitti, et sanguine nostro uulneribusque nos senatui satisfacturos esse, sicut patrum memoria qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis aut suscensetis? Ambo mihi consules et uniuersum senatum intueri uideor, cum te, M. Marcelle, intueor, quem si ad Canas consulem habuissemus, melior et rei publicae et nostra

9 senatus consulto A^2 : se $PCRMB$: sunt B^2DA : del. P^x , ut uidetur (uel in sc correxit); cf. c. 6. 2.

6 1 e quibus $C^x BDA$: equitibus PC^2RM 2 Italia dett. unus (Pal. 3) cf. Madv. Em. p. 354: italiam $PCRMBDA$ senatus consultum C^4A^2 dett. aliq.: sc P^x per ras.: se P (cf. c. 5. 9): per punctum del. P^2 : om. $CRMBDA$ 3 nos senatui Bentley: nostris senatui Crevier: nostratui $PCRMBDA^?$: magistratui A^2 : nostris tui M^2 uel M^7 a Pyrrho C^4A^x : Pyrrho $PCRMBD$ (sed-rro) A 5 ambo $PCRMDA$: ambos M^1 (uel M^2) B : nam ambo Pluygers M. (ante Marcelle) ed. Rom. 1469: om. $PCRMBDA$

fortuna esset. Sine, quaeso, priusquam de condicione nostra 6
queror, noxam cuius arguimur nos purgare. Si non deum
ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo
seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa
fuit? militum an imperatorum? Equidem miles nihil un- 7
quam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam
ab senatu actas quod non desperauerit de re publica, cui post
fugam Cannensem per omnes annos prorogatum imperium.
Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum 8
habuimus, honores petere et gerere et prouincias obtinere
audiuimus. An uobis uestrisque liberis ignoscitis facile, 9
patres conscripti, in haec uilia capita saeuitis? et consuli
primoribusque aliis ciuitatis fugere, cum spes alia nulla esset,
turpe non fuit, milites utique morituros in aciem misistis?
Ad Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas 10
ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti, ut alias
pudendas clades exercituum taceam; tamen tantum afuit ab 11
eo ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur ut et urbs
Roma per eum exercitum qui ab Allia Veios transfugerat re-
ciperaretur, et Caudinae legiones quae sine armis redierant 12
Romam armatae remissae in Samnium eundem illum hostem
sub iugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat.
Cannensem uero quisquam exercitum fugae aut pauoris in- 13
simulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum
cecidere, unde consul cum equitibus septuaginta fugit,

7 cui post $C^{\infty}A^v$ *Facius et Panormita*: qui post $PCRM BDA$: consul
post A^v *Valla* Cannensem A^v sed postea actam *Valla*: actam nis
 P : actam nisi $P^2(?)CRM BDA$: actam sit *Fac. et Pan.*: ab (a *Alsch.*)
Cannis (quod probant Madv. et Conway) uel ad Cannas (cf. 22. 50. 1)
Gron.; sc. in P (uel in exemplari eius) acta-, ex uoce prioris coli actas
repetitum, ueram lectionem extrusit 9 saeuitis A^2 : saeuiret PRM
 $BDA?$: saeuire P^xCM^1 : saeuire libet *Hertz, parum feliciter*: saeui
Gron. 10 omnis C^4 in ras. M^2DA : omnemis PRM : omē (i.e.
omne) B : omis B^2 Caudinas ne A^2 : caudinosque $PCRM BDA$:
caudinas quid C^4 11 ulla A^v *Valla*: illa $PCRM BDA$ ut et C
ed. Frob. 1531: ut etiam A^v *Valla*: ut eat PRM : ut ea P^2BDA : ut M^1
12 sine C^4M^1BDA : sint $PCRM$

unde nemo superest nisi quem hostis caedendo fessus reli-
 14 quit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos uolgo homines
 laudabant quod rei publicae nos reseruassemus quod ad con-
 sulem Venusiam redissemus et speciem iusti exercitus fecis-
 15 semus; nunc deteriore condicione sumus quam apud patres
 nostros fuerunt captiui. Quippe illis arma tantum atque
 ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mu-
 tatus, quae tamen semel nauata rei publicae opera et uno
 16 felici proelio recipiarunt; nemo eorum relegatus in exsilium
 est, nemini spes emerendi stipendia adempta; hostis deni-
 que est datus, cum quo dimicantes aut uitam semel aut
 17 ignominiam finirent; nos, quibus, nisi quod commisimus ut
 quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil
 obici potest, non solum a patria procul Italiaque sed ab hoste
 18 etiam relegati sumus, ubi senescamus in exilio ne qua spes, ne
 qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae ciuium
 19 irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae
 finem nec uirtutis praemium petimus; modo experiri animum
 et uirtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus,
 20 ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia
 iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias
 Poenus, alias Romanus expugnat; peditum, equitum acies
 21 concurrunt; ad Syracusas terra marique geritur res; clamo-
 rem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides
 ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus.
 Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum
 hoste signis conlatis pugnavit; operae pretium habent liber-
 22 tatem ciuitatemque. Pro seruis saltem ad hoc bellum emptis
 uobis simus; congrédi cum hoste liceat et pugnando quae-

14 negabatur *ed. Rom.*, 1469: necabatur *P*: mercabatur *P²CRMB²*
 (-aretur *B*)*DA* 15 fuerunt *J. H. Voss*: fuerant *PCRMBDA*

18 ubi *PCRMBDA*: uti *H. J. Mueller, male* 19 experiri *P¹*
 (uel *P²*)*CRMBDA*: expediri *P* liceat *PCRMBDA*: libeat *Luchs*

21 nec manus *CM¹BDA* et fort. *P⁴*: nec (ex neu *P*) magnus
P²RM

rere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quaeque ad labo- 23 rem periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciendum fuit quam primum fiat, quoniam quidquid postea uiximus id omne destinatum ignominiae est.'

Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcel- 7 lus id nec iuris nec potestatis suae esse dixit; senatui scripturum se omniaque de sententia patrum facturum esse. Eae 2 litterae ad nouos consules allatae ac per eos in senatu recitatae sunt; consultusque de iis litteris ita decreuit senatus: militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes dese- 3 ruissent, senatum nihil uidere cur res publica committenda esset. si M. Claudio proconsuli aliter uideretur, faceret 4 quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret neu dono militari uirtutis ergo donaretur neu in Italiam reportaretur donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia 5 plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribus reficiendis et triumuiroi bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis, alteri reficiendis aedibus 6 Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant.

Tempestates foedae fuere; in Albano monte biduum con- 7 tinenter lapidibus pluuit; tacta de caelo multa, duae in Capi-

22 mari, uis P^1 uel P^2 (ex ma|rius P) $CRMBDA$ 23 fuit quam B^2A^2 in ras.: quit quam PRB : quidquam C : quicquam R^xMDA ? : quicquam C^2 ; in P quit- ex quidquit (sic) proximi coli (cf. c. 1. 3 et 8, et 24. 3. 3 adn.) uiximus $PCRMBDA$: uiuimus $Luchs$: uixerimus $Harant$

7 1 nec iuris nec M^1 (uel M^2) A : nec iuris $PCRMBD$ 3 uidere cur *Gron.*: uideretur $PCRMBDA$; sed in M -etur resp. largiore spatio et maiorib. litteris, cf. 23. 14. 7 adn. 4 quod e re p. ed. *Rom.* 1470: quod de re p. $PCRMBDA$ 5 scitu $PCRMBDA$: scita M^2BDA : scito ed. *Rom.* 1469 turribus $PCRMBDA$ (cf. 22. 29. 11): turribusque A^v : et turribus *Weissenb.* 6 Matutae ed. *Rom.* 1469 (cf. 24. 47. 15): om. $PCRMBDA$ et Spei *Weissenb.*: sed et spei $PCRMBDA$: fidei (uel alius deae nomen) et Spei *Doering fort. recte*

unde nemo superest nisi quem hostis caedendo fessus reli-
 14 quit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos uolgo homines
 laudabant quod rei publicae nos reseruassemus quod ad con-
 sulem Venusiam redissemus et speciem iusti exercitus fecis-
 15 semus; nunc deteriore condicione sumus quam apud patres
 nostros fuerunt captiui. Quippe illis arma tantum atque
 ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mu-
 tatus, quae tamen semel nauata rei publicae opera et uno
 16 felici proelio reciperarunt; nemo eorum relegatus in exsilium
 est, nemini spes emerendi stipendia adempta; hostis deni-
 que est datus, cum quo dimicantes aut uitam semel aut
 17 ignominiam finirent; nos, quibus, nisi quod commisimus ut
 quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil
 obici potest, non solum a patria procul Italiaque sed ab hoste
 18 etiam relegati sumus, ubi senescamus in exsilio ne qua spes, ne
 qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae ciuium
 19 irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae
 finem nec uirtutis praemium petimus; modo experiri animum
 et uirtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus,
 20 ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia
 iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias
 Poenus, alias Romanus expugnat; peditum, equitum acies
 21 concurrunt; ad Syracusas terra marique geritur res; clamo-
 rem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides
 ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus.
 Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum
 hoste signis conlatis pugnavit; operae pretium habent liber-
 22 tatem ciuitatemque. Pro seruis saltem ad hoc bellum emptis
 uobis simus; congregari cum hoste liceat et pugnando quae-

14 negabatur *ed. Rom.* 1469: necabatur *P*: mercabatur *P*²CRMB²
 (-aretur *B*)*DA* 15 fuerunt *J. H. Voss*: fuerant *PCRMBDA*

18 ubi *PCRMBDA*: uti *H. J. Mueller*, male 19 experiri *P*¹
 (uel *P*²)*CRMBDA*: expediri *P* liceat *PCRMBDA*: libeat *Luchs*

21 nec manus *CM*¹*BDA* et fort. *P*⁴: nec (*ex neu P*) magnus
*P*²*RM*

rere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quaeque ad labo- 23 rem periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit quam primum fiat, quoniam quidquid postea uiximus id omne destinatum ignominiae est.'

Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcel- 7 lus id nec iuris nec potestatis suae esse dixit; senatui scripturum se omniaque de sententia patrum facturum esse. Eae 2 litterae ad novos consules allatae ac per eos in senatu recitatae sunt; consultusque de iis litteris ita decreuit senatus: militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes dese- 3 ruissent, senatum nihil uidere cur res publica committenda esset. si M. Claudio proconsuli aliter uideretur, faceret 4 quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret neu dono militari uirtutis ergo donaretur neu in Italiam reportaretur donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia 5 plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribus reficiendis et triumuii bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis, alteri reficiendis aedibus 6 Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant.

Tempestates foedae fuere; in Albano monte biduum con- 7 tinenter lapidibus pluuit; tacta de caelo multa, duae in Capi-

22 mari, uis P^1 uel P^2 (ex malrius P) $PCRM BDA$ 23 fuit quam $B^2 A^2$ in ras.: quit quam PRB : quidquam C : quicquam $R^x MDA?$: quicquam C^2 ; in P quit- ex quidquit (sic) *proximi coli* (cf. c. 1. 3 et 8, et 24. 3. 3 adn.) uiximus $PCRM BDA$: uiuimus *Luchs*: uixerimus *Harant*

7 1 nec iuris nec M^1 (uel M^2) A : nec iuris $PCRM BD$ 3 uidere cur *Gron.*: uideretur $PCRM BDA$; sed in M -etur resp. *largiore spatio et maiorib. litteris*, cf. 23. 14. 7 adn. 4 quod e re p. ed. *Rom.* 1470: quod de re p. $PCRM BDA$ 5 scitu $PCRM$: scita $M^2 BDA$: scito ed. *Rom.* 1469 turribus $PCRM BDA$ (cf. 22. 29. 11): turribusque A^v : et turribus *Weissenb.* 6 Matutae ed. *Rom.* 1469 (cf. 24. 47. 15): om. $PCRM BDA$ et Spei *Weissenb.*: sed et spei $PCR MBDA$: fidei (uel alius deae nomen) et Spei *Doering fort. recte*

- tolio aedes, uallum in castris multis locis supra Suessulam, et
 8 duo uigiles exanimati; murus turreaque quaedam Cumis non
 ictae modo fulminibus sed etiam decussae. Reate saxum
 ingens uisum uolitare, sol rubere solito magis sanguineoque
 9 similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio
 fuit et per aliquot dies consules rebus diuinis operam dede-
 runt et per eosdem dies sacrum nouendiale fuit.
- 10 Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali
 et in suspitione Romanis esset, causa forte extrinsecus
 11 maturandae eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per
 speciem legationis Romae cum esset, uir inquieti animi et
 minime otium, quo tum diutino senescere uidebatur, patientis,
 aditum sibi ad obsides Thurinos (et) Tarentinos inuenit.
- 12 Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec
 ipsis nec ciuitatibus eorum fallere Romanos expediebat.
- 13 Hos crebris conloquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus
 cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti
 14 itineris factus profugit. Luce prima uolgata per urbem fuga
 est missique qui sequerentur ab Tarracina comprehensos omnes
 retraxerunt. Deducti in comitium uirgisque approbante
 populo caesi de saxo deiciuntur.
- 8 Huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia
 2 Graecarum ciuitatum animos irritauit cum publice, tum
 etiam singulos privatim ut quisque tam foede interemptos
 3 aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim

8 Cumis *M*¹ (uel *M*³ *A*^v: cum iis *PCR*¹ (ex com-¹ *MBA*: cum his *D*: cum inis *B*² Reate *A*² in ras.: reste *PCRMBDA*: praeneste *C*⁴ sol rubere *A*²: uol ruber *P*: uel rubere *P*¹ *CRMBDA*? 9 supplicatio *C*² *M*² *A*^x: supplicio *PCRMBDA* 11 Thurinos et Tarentinos scripsi: Tarentinos et Thurinos *Heusinger*: Thurinos *P*: Tarentinos *P*² (uel *P*¹) *CRMBDA* 12 ciuitatibus *Boettcher*o *praeunte Alsch.*: ciuitati *PCRMBDA* 13 corruptis *P*^x *M*^x *A*⁶: corruptus *PCR**M*: corruptos *BDA* duobus *ed. Rom.* 1469: duobus qui *PCRMBDA*: qui *C*^x: duobus ante corruptis *dubit. Riemann*: custodibusque *Luchs* 14 comitium *Stroth*: comitio *PCRMBDA* uirgisque *PCRMBDA*: uirgis *Gron.* (sed reducti, in comitio)

8 2 contingebat *CM*¹ (uel *M*³) *BDA*: contigebat *PRM*: contigerat *Luchs*

fere nobiles iuuenes Tarentini coniurauerunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi priusquam aliquid 4 mouerent conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem uenandi urbe egressi ad eum proficiscuntur; et cum 5 haud procul castris abessent, ceteri silua prope uiam sese occuluerunt, Nicò et Philemenus progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum et causas consilii sui et quid pararent exposuissent, 6 conlaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem populatibus facerent, praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium quae pastum propulsa essent ad urbem agere; tuto ac sine certamine id facturos promissum est. Conspecta ea praeda iuuenum est minusque iterum ac saepius 7 id eos audere miraculo fuit. Congressi cum Hannibale 8 rursus fide sanxerunt liberos Tarentinos leges (suas) suaque omnia habituros neque ullum uectigal Poeno pensuros praesidiumue inuitos recepturos; prodita praesidia Carthaginiensium fore. Haec ubi conuenerunt, tunc uero Phile- 9 menus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiore facere. Et erat uenandi studio insignis, canesque et alius apparatus sequebatur, captumque ferme 10 aliquid aut ab hoste ex praeparato allatum reportans donabat aut praefecto aut custodibus portarum; nocte maxime com- meare propter metum hostium credebant.

Vbi iam eo consuetudinis adducta res est ut, quocumque 11 noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur,

6 promissum *P*¹ (uel *P*²) *CRMBDA* : promissum cum *P* 7 minusque *M*³ uel *M*⁹ : minusque (sic) *C* : minus quia *PRMBDA* : minus quia *A* audere *C*²*B*²*A* : audire *PCRMBD* 8 suas add. *Wesenberg.*, cf. 24. 33. 6; 25. 28. 3 : om. *PCRMBDA* prodita praesidia *A*² (praesidia *Anglice* 'pickets', cf. cc. 13. 2 et 31. 3) : prodita praesidio *PC* (sed -tā) *RMBDA* : prodita (h)ospitia Romanorum cum) praesidio *Weissenb.*, quem sequi malit *Conway* (lineam cum os- incipientem perisse ratus post -os recepturos prodita) : proditi praesidii Romani hospitia (sc. praedam) *Luchs* : et simil. *M. Mueller, Riemann* : res proditi praesidii *Pingel* 10 allatum *DA* : adlatum *B* : ablatum *PCRMB* reportans *M*³ uel *M*⁹ : reportandos *PCRMD* : reportando *P*¹ (puncto indistincto) *C*²*B*²*A* non male 11 sibilo *C*²*M*³ (uel

- 12 tempus agenda rei Hannibali uisum est. Tridui uiam
 aberat; ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco
 13 statua eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis
 quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam
 9 segnis mora eius desierat. Ceterum postquam Tarentum
 ire constituit, decem milibus peditum atque equitum, quos
 in expeditionem uelocitate corporum ac leuitate armorum
 aptissimos esse ratus est, electis, quarta uigilia noctis signa
 2 mouit, praemissisque octoginta fere Numidis equitibus prae-
 cepit ut discurrerent circa uias perlustrarentque omnia oculis,
 3 ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prae-
 gressos retraherent, obuios occiderent, ut praedonum magis
 quam exercitus accolis species esset. Ipse raptim agmine
 acto quindecim ferme milium spatio castra ab Tarento
 4 posuit; et ne ibi quidem nuntiato quo pergerent, tantum
 conuocatos milites monuit uia omnes irent nec deuerti quem-
 quam aut excedere ordine agminis paterentur et in primis
 intenti ad imperia accipienda essent neu quid nisi ducum
 iussu facerent; se in tempore editurum quae uellet agi.
 5 Eadem ferme hora Tarentum fama praeuenerat Numidas
 equites paucos populari agros terroremque late agrestibus
 6 iniecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus
 Romanus quam ut partem equitum postero die luce prima
 7 iuberet exire ad arcendum populationibus hostem; in cetera

*M*⁹ *A*^v: sibi loco *PCRMBDA*: sibilo custodi *Koch*, sibilo cum *Harant*,
 sibilo noto *Weissenb.*, omnia frustra, cf. *Heraei Quaest. Crit.*, pp. 9, 10
 12 aegrum *PCRMBDA*: aegrum se *Weissenb.* 13 iam segnis
*PCR*³ (uel *M*², *BD*: iam signis *M*: segnis *A* dett. aliq.: tam segnis
Madv. Em., p. 355, optime

9 1 in expeditionem *Crevier*: inpeditione *P*: in expeditione *P*²*CR*
MBDA: expeditioni *Lorenz* 2 praecepit *B*²: praecipit *PCR*
MBDA: dubitat *Conway*, cf. 1. 3. 3 3 acto *Sigon.*: facto *PCR*
BDA, cf. 6. 28. 2; 7. 37. 6; 21. 61. 4; 27. 16. 10 4 nuntiato *PC*
*RM*² (ex nont- *M*, *BDA*: denuntiato *Madv. bene*, sed cf. c. 22. 2: pro-
 nuntiato *Clericus*: enuntiato *J. Perizonius* ordine ed. *Venet.* 1495:
 ordinem *PCRMBDA*, cf. 22. 37. 13 5 praeuenerat *PCRMBDA*:
 peruenerat dett. aliq., *Luchsio probante* agrestibus *C*²*B*²*A*^x: agrestis
PCRMBDA

adeo nihil ab eo intenta cura est ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum Hannibalem exercitumque (e) castris non mouisse.

Hannibal concubia nocte mouit. Dux Philemenus erat 8 cum solito captae uenationis onere ; ceteri proditores ea quae composita erant expectabant. Conuenerat autem ut Phile- 9 menus portula adsueta uenationem inferens armatos induceret, parte alia portam Temenitida adiret Hannibal ; ea 10 mediterranea regio est orientem spectans ; busta aliquantum intra moenia includunt. Cum portae adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque idem redditum ab Nicone signum ; extinctae deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico 11 ex improviso adortus sopitos uigiles in cubilibus suis obtruncat portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine 12 ingreditur, equites subsistere iubet ut, quo res postulet occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulae 13 parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. Nota uox eius et familiare iam signum cum excitasset uigilem, dicenti uix sustineri grandis bestiae onus portula aperitur. Inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse cum expedito 14 uenatore uigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant uersum, uenabulo traicit. Ingressi deinde triginta 15 fere armati ceteros uigiles obtruncant refringuntque portam proximam et agmen sub signis confestim inrupit. Inde cum silentio in forum ducti Hannibali sese coniunxerunt. Tum duo milia Gallorum Poenus in tres diuisa partes per 16

7 ab eo intenta *J. H. Voss* : ob id intenta *Lipsius* : oboe|dienter (uel obed-) *PCRM¹BDA* (sed curatum pro cura *A*²) e castris *Madv.* : castris *PCRM²BDA* : in castris *B* 10 spectans ; busta *Ussing* : spectat ; busta *Weissenb.* : spec|tabast *P*¹ uel *P*² (ex -best *P*) : spectabat *CRM¹BDA* : lineam excidisse credit *Conway*, uelut specta(ns) ; ea parte antiqua) busta ; *primus coniecit bustu Iac. Gron. ex Polybio* 8. 30. 5 et 6 11 adortus *Gron.* : adportus *P* : ad portas *P*²*CRM¹BDA* 12 possent *PCRM¹BDA* : possint *Duker* 13 dicenti *Lov. 1* : dicente *PCRM¹BDA*

urbem dimittit ; Tarentinos (iis addit duces binos) ; itinera
 17 quam maxime frequentia occupari iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, oppidanis parci. Sed ut fieri id posset, praecipit iuuenibus Tarentinis ut, ubi quem suorum procul uidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent.

10 Iam tumultus erat clamorque qualis esse in capta urbe
 2 solet ; sed quid rei esset nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos ; Romanis
 3 seditio aliqua cum fraude uideri ab oppidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit ; inde accep-
 4 tus scapha in arcem circumuehitur. Errorem et tuba audita ex theatro faciebat ; nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, et inscien-ter a Graeco inflata quis aut
 5 quibus signum daret incertum efficiebat. Vbi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita [tum] dubitationem exemerunt, et Graeci Romanos passim caede stratos cernen-
 6 tes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat et Romani qui caedibus superfuerant in arcem confugerant conticiscebatque paulatim tumultus, tum Han-
 7 nibal Tarentinos sine armis conuocari iubet. Conuenere omnes, praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad
 8 omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque quae praestitisset ciuibus eorum quos ad Trasumennum aut ad

16 iis addit duces binos *add. Boettcher optime ex Polyb. 8. 32. 1 : -que duces singulis partibus addit binos Hertz, longius : om. PCRMBDA* itinera *Weissenb., lacuna post tarentinos notata : et itinera Gron. : et infra PCRMBDA : interiora A⁶ uel A^o : in fora Sigon. Compendium hic Polybianae (8. 32) narrationis uidetur fecisse Linius (προστάξας διαλαβεῖν τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν φερονσῶν ὁδῶν τὰς εὐκαιροτάτας)* occupari *Wesenberg : occupare PCRMBDA, cf. 22. 37. 4 ; 22. 60. 10 et 3. 13. 8 adn. ; contra, c. 1. 10 adn.*

10 4 errorem *C^x Lipsius : errore P : terrore P¹ (uel P²) RM : terrorem CM²BDA* 5 tum *PCRMBDA : del. Perizonius et Crevier, recte : omnem Duker, eam Ruperti, tandem Madv., totam M. Mueller : tum ante et Romanis posuit Walch* 6 conuocari *A² dett. tres : conuocare PCRMBDA (cf. c. 9. 16 adn.)*

Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romano-
rum inuectus, recipere se in domos suas quemque iussit et 9
foribus nomen suum inscribere ; se domos eas quae inscriptae
non essent signo extemplo dato diripi iussurum ; si quis in
hospitio ciuis Romani—uacuas autem tenebant domos—
nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Contione 10
dimissa cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili
domo fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana
passim discursus est ; et fuit praedae aliquantum.

Postero die ad oppugnandam arcem ducit ; quam cum et II
(a) mari, quo in paeneinsulae modum pars maior circumluitur,
praealtis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti saeptam
uideret eoque nec ui nec operibus expugnabilem esse, ne aut 2
se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus morare-
tur aut in relictos sine ualido praesidio Tarentinos impetum
ex arce cum uellent Romani facerent, uallo urbem ab arce
intersaepire statuit, non sine illa etiam spe cum prohibentibus 3
opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucur-
rissent, magna caede ita attenuari praesidii uires ut facile per
se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Vbi coeptum 4
opus est, patefacta repente porta impetum in munientes fece-
runt Romani pellique se statio passa est quae pro opere erat,
ut successu cresceret audacia pluresque et longius pulsos
persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni 5
sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat ; nec sus-
tinuere impetum Romani ; sed ab effusa fuga loci angustiae
eos impeditaque alia opere iam coepto, alia apparatu operis
morabantur ; plurimi in fossam praecipitauere occisique sunt 6

9 tenebant *Lipsius* : tenebat *PCRMBDA* : sciebat *uel* petebat *uel*
uolebat *A^v Valla* 10 contione *CBA* : concione *P^x(fort. P⁴ M²*
uel M⁵ : concipione *PR?* : concilione *P²R¹M* : contio *D*

II 1 a mari *Gron.* : mari *PCRMBDA* 3 Tarentini *A^v* : tarent
P : tarentum *P²CRMBDA* 4 persequerentur *M² dett. duo* :
prosequerentur *PCRMBDA* 5 nec *ed. Rom. 1469* : non *M³ uel*
M^x in marg. : eo *PCRMBDA* : eos *M¹(uel M¹ D* alia (ante apparatu)
P(et P^x M³(uel M⁵ A¹(uel A²) : alio P²CRMBDA

- plures in fuga quam in pugna. Inde et opus nullo pro-
 7 hibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta et uallum intra
 eam erigitur modicoque post interuallo murum etiam eadem
 regione addere parat, ut uel sine praesidio tueri se aduersus
 8 Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium,
 simul ut in perficiendo muro adiuuaret: ipse profectus cum
 ceteris copiis ad Galaesum flumen—quinque milia ab urbe
 abest—posuit castra.
- 9 Ex his statius regressus ad inspiciendum quod opus
 aliquantum opinione eius celerius creuerat, spem cepit etiam
 arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut ceterae,
 tuta sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa
 10 diuisa. Cum iam machinationum omni genere et operibus
 oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis
 fecit animum ut nocte ex improviso opera hostium inuaderent.
 Alia disiecerunt, alia igni corruerunt, isque finis Hannibali
 11 fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione
 spes nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paene
 insula posita imminet faucibus portus, mare liberum habe-
 bant, urbs contra exclusa maritimis commeatibus propiusque
 12 inopiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal con-
 uocatis principibus Tarentinis omnes praesentes difficultates
 exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere
 uiam neque in obsidione quicquam habere spei donec mari
 13 hostes potiantur; quod si naues sint, quibus commeatus
 inuehi prohibeat, extemplo aut abscessuros aut dedituros se

6 et opus *PCRM BDA*: opus *Madv.* 7 modicoque *A^v*: modique
P: modicumque *P¹* (uel *P² CRMBDA* 8 simul ut *dett. duo*:
 simul *PCRM BDA*: quod simul *M⁸ uel M⁹* in perficiendo *J. Peri-*
zonius: interfaciendo *P*: interfaciendo *P¹* (uel *P² CRMBDA*: in fa-
 ciendo *cod. Sigonii* 9 ex *C²BDA*: ea *PCRM* his *PCRM*
DA: iis *cd. Rom. 1469* ceterae *Crevier*: cetera *PCRM BDA* (et
 in *P*-a paene erasum est) 10 ea parte *PCRM BDA*: del. *Walch*
 oppugnandi *A²* (uel *A^v*): oppugna|re *P* (-re ex uoce seq. praesumens,
 cf. 24. 3. 3): oppugnare *CRMBDA* 13 abscessuros *A²* in ras.:
 arcessuros *PCRM BDA*: arce cessuros *Gron., quem sequi malit*
Conway, fort. recte

hostes. Adsentiebantur Tarentini ; ceterum ei qui consilium 14
 adferret opem quoque in eam rem adferendam censebant esse.
 Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere : suas, 15
 quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus
 hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare
 euasuras ? 'Euadent' inquit Hannibal. 'Multa, quae impe- 16
 dita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo
 sitam habetis ; planae et satis latae viae patent in omnes
 partes. Via, quae ex portu per mediam urbem ad mare 17
 transmissa est, plaustri transueham naues haud magna mole
 et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur, et illinc
 mari, hinc terra circumsedebimus arcem ; immo breui aut
 relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus.' Haec 18
 oratio non spem modo effectus sed ingentem etiam ducis
 admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra
 iunctaque inter se et machinae ad subducendas naues admotae
 munitumque iter quo faciliora plaustra minorque moles in
 transitu esset. Iumenta inde et homines contracti et opus 19
 impigre coeptum ; paucosque post dies classis instructa ac
 parata circumuehitur arcem et ante os ipsum portus ancoras
 iacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti relinquit, 20
 regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorum
 utrum priore anno an hoc facta sit, in diuersum auctores
 trahunt ; plures propioresque aetate memoriae rerum hoc
 anno factam tradunt.

Romae consules praetoresque usque (ad) ante diem quin- 12

15 quem *A* : et quae *PM*² (uel *M*¹) : et quae *CR* : et quem *C*²*MBD* :
 equem *Gron. fort. recte* 17 ex portu *Sigon. (ex Polybio 8. 36. 9)* :
 in portu *PCRMBDA* illinc mari *M*³ (uel *M*⁹) *A*² : ilunc mare *PRM*
 (sed ilunc re uera *P*) : illinc mare *BDA* : illic mare *C* 18 sub-
 ducendas *P*¹*CRM*³ (uel *M*⁹) *BDA* : subducendasque *PM*, cf. 21. 60. 4
adn. (a) 20 statum *P*¹ et *P*^x (fort. *P*⁴ *C*^x*R*^x*MBDA* : istatum *PR*
 in diuersum *C*⁴*M*²*BDA* : indeuersum *PCRMBDA* propioresque
 (ex propri- *C*) *C*² : propioresque (uel que) *PRMBDA* : prioresq¹ *A*^x
 factam *ed. Rom.* 1469 (sed tradunt factam), *Iac. Gron.* : factum *PCRMBDA*

12 1 Romae *C*²*M*³*A*² : roma *PCRMBDA*? ad ante *Wesenberg* : ante *PCRMBDA*

2 tum kalendas Maias Latinae tenuerunt; eo die perpetrato
 sacro in monte in suas quisque prouincias proficiscuntur.
 Religio deinde noua obiecta est ex carminibus Marcianis.
 3 Vates hic Marcius inlustris fuerat, et cum conquisitio priore
 anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Aemili
 praetoris [urbem], qui eam rem agebat, manus uenerant; is
 4 protinus nouo praetori Sullae tradiderat. Ex huius Marci
 duobus carminibus alterius post rem actam editi comperto
 auctoritas euentu alteri quoque, cuius nondum tempus uene-
 5 rat, adferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta
 clades in haec fere uerba erat: 'Amnem, Troiugena, fuge
 Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis con-
 6 serere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris
 sanguine campum, multaque milia occisa tua deferet amnis
 in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque auibus
 ferisque quae incolunt terras iis fuat esca caro tua; nam
 7 mihi ita Iuppiter fatus est.' Et Diomedis Argiui campos et
 Cannam flumen ii qui militauerant in iis locis iuxta atque
 8 ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum,
 non eo tantum obscurius quia incertiora futura praeteritis
 9 sunt sed perplexius etiam scripturae genere. 'Hostes, Ro-
 mani, si ex agro expellere uoltis, uomicam quae gentium

2 religio *B²DA*: relicto *PCRM*: relico *B* 3 Aemili *PCRM*
BDA² (ex -lio ? *A*): Atili *Sigon.* 24. 4. 2 *laudans*; sed cf. 25. 1. 11
 urbem *PCRM*: *seclusi*, cf. c. 1. 11: urb' (uel urbis) *C⁴M¹* (uel *M²*)
BDA: urbani *Sigon.* 4 post rem actam (factam *Madv.*) editi
A^v Valla: postnae | meacta dediti *PR*: postraē | actadediti *P¹R^x*:
 post rem actam dediti *C*: postra est acta dediti *MBD*: postea est acta
 dediti *A* comperto *scripsi*: cum rato *PCRM Valla Gron.*: curato
BDA: cum rata *C⁴*: certo *Sigon.*: confirmata *Freund*: comprobata
Ussing 5 Troiugena *G. Hermann*: troiugenam romanae *PCR*
MBDA: Troiugena Romane *A^x Sabellicus*; quem sequitur *Conway*
hexametrum refingens uocem oro post Romane (non *Linio* sed) poetae attri-
 buendo 6 deferet *PC ed. Francof.* 1578: deferat *RMB²* (-ebat *B²DA*,
 quod malit *Conway* fuat *PM³*: fluat *P²?CRMBDA*: fiat *P^c*
 (fort. *P⁴*) *ed. Mediol.* 1480: fluet *C²* 7 flumen ii *C² Alsch.*: flumen
 hi *M³*: flumini *PCRM B*: flumen *A*: fluuii ni *D* 9 ex agro ex-
 pellere *Macrob., Sat.* 1. 17. 28: | expellere *PCRM BDA* uomicam

uenit longe, Apollini uouendos censeo ludos qui quotannis comiter Apollini fiant ; cum populus dederit ex publico partem, priuati uti conferant pro se atque suis ; iis ludis faciendis 10 praesit praetor is qui ius populo plebeique dabit summum ; decemuiri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis, gaudebitis semper fietque res uestra melior ; nam is deum exstinguet perduelles uestros qui uestros campos pascit placide.' Ad id carmen expiandum diem unum sumpserunt ; 11 postero die senatus consultum factum est ut decemuiri libros de ludis Apollini reque diuina facienda inspicerent. Ea cum 12 inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem diuinam et duas hostias maiores dandas. Alterum senatus consultum factum 13 est ut decemuiri sacrum Graeco ritu facerent hisce hostiis, Apollini boue aurato et capris duabus albis auratis, Latonae boue femina aurata. Ludos praetor in circo maximo cum 14 facturus esset, edixit ut populus per eos ludos stipem Apollini quantam commodum esset conferret. Haec est origo ludo- 15 rum Apollinarium, uictoriae, non ualetudinis ergo ut plerique rentur, uotorum factorumque. Populus coronatus spectauit,

quae *Macrob. l. c. et A (sed que)* : uomica quae (uel que) *PCRMBD* : uomicamque quae *ed. Rom. 1469* cum populus . . . suis *PCRM BDA* : om. *Macrob.* priuati *C^x* : priuatis *PCRMBDA* (cf. c. 1. 8 *adn.*) : partem priuati *Mommsen* : stipem priuati *Luchs dubitanter* 10 iis *PCRMBDA* : his *D dett. aliq. et Macrob.* praesit *Macrob.* : praeterit *PRMBDA* : praeerit *CM¹B^xA^c* gaudebitis *CRMBDA* *Macrob.* : gaudebit[tiis] *P* : gaudebit iis *P²* deum (*gen. pl.*) *Riemann* : dium *PCRMBDA* : diuus *Macrob. cod. Sigoni (et cf. 22. 2. 2 adn.)* pascit *PCRMBDA* : pascunt *C⁴ Macrob.* 11 expiandum *P* ut *Sigon. coniecit ex Macrobio* procurandi gratia ; cf. *Cic. Div. 2. 63. 139* : explanandum *P²CRMBDA non male* libros ante de ludis *add. ed. Rom. 1469 et sic Macrob. l. c. : om. PCRMBDA* 12 inspecta *P¹* (uel *P² CRMBDA*) : insta *P* : reperta uel inuenta *Ruperti* essent *A* : esset *PCRMD* : est *B* uouendos *C⁴R¹MBDA* : uobendos *P¹(uel P²)CR* : uomendos *P* ad rem diuinam et duas *PCRMBDA* : et ad rem diuinam duas *Riemann* 13 hisce *ex Macrob. Sigon.* : iisque *PCRM* : hiisque *B* : isq. *DA* : hisque *dett. unus Gron.* 15 factorumque *P* : factorque *P²RMBDA* : factos hos *C* : factos *A^x* : facto *M³ uel M²*

matronae supplicauere; uolgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt celeberrique dies omni caerimoniarum genere fuit.

- 13 Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent sed circumsessuri Capuam uiderentur, quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt orantes ut priusquam consules in agros suos educerent legiones uiaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Brutiis cum exercitu in Campaniam transire et dare operam ut frumenti copia fieret Campanis iussit. Hanno ex Brutiis profectus cum exercitu, uitabundus castra hostium consulesque qui in Samnio erant, cum Beneuento iam appropinquaret, tria milia passuum ab ipsa urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa populis quo aestate comportatum erat deuehi frumentum in castra iussit praesidiis datis quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent omni undique genere uehiculorum iumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaeque a Campanis actum; paulo plus quadringenta uehicula missa et pauca praeterea iumenta. Ob id castigatis ab Hannone quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset alia producta dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneuentanis essent, legatos decem extemplo ad consules—circa Bouianum castra Romanorum erant—miserunt. Qui cum auditis quae ad Capuam ageren-

15 propatulo *A*: propatulis *PCRMBD*

13 3 transire *P¹CRMBDA*: transisse *P* 5 quo *PCRMBDA*: quod *Madv. dubitanter, Praef. Ed. 4* 8 ad consules, circa *M² (per sigla)^{Ax}*: circa ad consules *PCRMBDA*: (ad consules circa Bouianum ubi *dett. duo*)

tur inter se comparassent ut alter in Campaniam exercitum duceret, Fuluius, cui ea prouincia obuenerat, profectus nocte Beneuenti moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit ¹⁰ Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum; per quaestorem Campanis datum frumentum; duo milia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam aduenisse; per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem immixtis agrestibus [iis] externis sublatum.

His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum ¹¹ armaque in proximam noctem expedirent; castra Punica oppugnanda esse. Quarta uigilia profecti sarcinis omnibus im- ¹² pedimentisque Beneuenti relictis, paulo ante lucem cum ad castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defendere quae nulla ex parte ¹³ adiri nisi arduo ac difficili adscensu poterant. Luce prima ¹⁴ proelium ingens accensum est. Nec uallum modo tutantur Poeni sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vincit tamen omnia pertinax uirtus, et ¹⁴ aliquot simul partibus ad uallum ac fossas peruentum est sed cum multis uolneribus ac militum perniciem. Itaque conuocatis (legatis) tribunisque militum consul absistendum temerario incepto ait; tutius sibi uideri reduci eo die exercitum Beneuentum, dein postero (castra) castris hostium iungi, ne exire inde Campani neue Hanno regredi posset; id quo facilius ³

9 Beneuenti *C⁴ dett. aliq.*: beneuentio *P*: beneuento *CRMBD*: beneuentum *A* ¹⁰ externis *Otto*: iis externis *PC*: iis ex terris *P²RMBD* (sed his) *A*: et iis externis *Madv.*, bene: et seruis externis *M. Mueller* ¹³ loci *P²CRMBDA*: legi *P* defendere *Alschr.*: defenderent *PCRMB^x*: defenderunt *DA*: defenderant *C⁴B*

¹⁴ 1 uincit *PCRMBD*: uicit *A* militum *PCRMBDA*: multorum uel multorum militum *Geyer*: multa uel multa militum *H. J. Mueller*, nugae ambo ² legatis add. *Alschr.*, cf. 21. 60. 4 adn. (b): om. *PCRMBDA*; (et -que om. *C⁴M⁵A*) castra castris *Crevier*: castris *PC*: castros *RM*: castro se *M¹* (uel *M² BD*: castre se *A*: castris se *A²* ³ quo *M⁵* (uel *M³*) *A²*: quod *PCRMBDA*

obteneatur, collegam quoque et exercitum eius se accitutum
totumque eo uersuros bellum. Haec consilia ducis, cum
iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam
4 segne imperium disiecit. Proxima forte [hostium] erat co-
hors Paeligna, cuius praefectus Vibius Accaus arreptum uexil-
5 lum trans uallum hostium traiecit. Exsecratus inde seque
et cohortem si eius uexilli hostes potiti essent, princeps ipse
6 per fossam uallumque in castra inrupit. Iamque intra ual-
lum Paeligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco
tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis igna-
uiam qui sociis captorum castrorum concederent decus, T.
7 Pedanius princeps primus centurio, cum signifero signum
ademisset, 'iam hoc signum et hic centurio' inquit 'intra
uallum hostium erit; sequantur qui capi signum ab hoste
prohibituri sunt.' Manipulares sui primum transcendentem
8 fossam, dein legio tota secuta est. Iam et consul ad con-
spectum transgredientium uallum mutato consilio ab reuo-
cando[que] ad incitandos hortandosque uersus milites, osten-
dere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors

3 consilia M^5 (uel M^3 A : concilia $PCRMBD$ 4 proxima A^2
uel A^6 : proxime PC - ξ RM - ae) BDA forte $Madv$: portae (uel
porte) hostium $PCRMBDA$: forte hostibus $Weissenb$: forte hostium
castris (uel f. c. h.) $Luchs$: ea parte hostibus $M. Mueller$: ea parte
hosti $Riem$. (sed hostium ex quarta linea unciali inf. § 4 ortum uidetur)

Accaus $Huchner$ ex § 14: acaus PR : del. P^2 (indistincte) $CRMB$
 DA : acceus C^4 : Vibius Aceus in hostile uallum irrupit A marg.
arreptum P et P^x (fort. P^4): creptum P^2 (uel P^3) $CRMBDA$ hostium
 $PCRMBDA$: de ere uoluit $Luchs$ hoc loco 6 castrorum A cor-
rectorum unus ut uid., quos in *Lib. XXVI sqq. Spirenses uocamus*:
om. $PCRMBDA$ primus delendum cum *Grutero* suspicor, cf. § 13,
nisi cum *Clerico* princeps pro ante alios interpretandus est (primae
centuriae *Lipsius* pro primus centurio); sed cum *Dukerio* laudat *Conway*
26. 5. 15 secundus hastatus et 26. 6. 1 primus princeps 7 qui
 P^2 (uel P^3 $CRMBDA$: hi P : ii qui *Riemann* 8 ab DA : a M^3 : ad
 PRM : delet P^x : om. C reuocando ed. *Rom.* 1469 (uix M^6):
reuocandoque PCR^1 (ex -quae R) MBD : reuocandosque A : reuocandis
 A^3 uel A^4 : reuocando restandoque (uel remouendoque) $Weissenb$:
resistendo reuocandoque $M. Mueller$: reuocando recipiendoque (uel
reducendoque quod probat *Conway*) $Luchs$; frustra me iudice omnes,
nam de -que insiticio, cf. 21. 60. 4 adn. (a); contra ib. adn. (b) et § 2
supra

sociorum et ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes 9
per aequa atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur
armaque et corpora hostes obicerent, peruadunt inrumpunt-
que; multi uulnerati etiam quos uires et sanguis desereret,
ut intra uallum hostium caderent nitebantur; capta ita- 10
que momento temporis uelut in plano sita nec permunita
castra. Caedes inde, non iam pugna erat omnibus intra
uallum permixtis.

Supra sex milia hostium occisa, supra septem milia capi- 11
tum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustorum
et iumentorum apparatu capta; et alia ingens praeda fuit
quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum
populi Romani agris traxerat. Inde deletis hostium castris 12
Beneuentum reditum praedamque ibi ambo consules—nam
et Ap. Claudius eo post paucos dies uenit—uendiderunt
diuiseruntque. Et donati quorum opera castra hostium 13
capta erant, ante alios Accaus Paelignus et T. Pedanius,
princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Ocrito, quo 14
nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus
quos forte secum habuerat fugae magis quam itineris modo in
Bruttios rediit. Et [legati] Campani, audita sua pariter socio- 15
rumque clade legatos ad Hannibalem miserunt qui nuntia-
rent duos consules ad Beneuentum esse, diei iter a Capua;
tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere sub-
ueniat, celerius Capuam quam Arpos in potestatem hostium

9 et sanguis *dett. unus* (Hav.): ac sanguis *dett. unus* (Lov. 5):
sanguis *PCRM BDA*: sanguisque *ed. Rom.* 1469; *cf.* 21. 60. 4 *admn.* (c)
et (d), *uix* (e) 10 sita *P²CRMBDA*: siba *P* 11 sex *CR²MBDA*,
recte, cf. c. 29. 10 adn.: ex *PR*: decem (i. e. x) *P^x per ras.* (fort. *P⁴*)
capta *P¹CRMBDA*: copta *P* isset *A² uel A^x in ras.*: esset
PCRM(ubi populatus pro populabundus) *BDA?* 12 deletis *Madv.*:
deiectis *PCRMBA*: deductis *D*: direptis *Ruperti* 13 Accaus
u. § 4: accaeus (uel -eus) *PCRM BDA* et T. *add. A^v ed. Par.*
1510: *om. PCRM BDA* 14 Cominio *ed. Frob.* 1535 (ex 10. 39-44):
comino *PCRM BDA*

15 1 Et *A^x*: et legati *PCRM BDA* (*cf. c. 1 3 et 24. 3. 3 admn.*)
potestatem *ed. Rom.* 1469: potestate *PCRM BDA*

- 2 uenturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti
 3 debere esse ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus,
 4 desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal,
 5 curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo
 6 milia equitum cum legatis mittit quo praesidio agros popula-
 7 tionibus possent prohibere.
- 8 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae
 9 praesidiique quod ibi obsideretur cura est. C. Seruilius le-
 10 gatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etru-
 11 riam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot nauibus
 12 onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias perue-
 13 nit. Cuius aduentu qui ante in exigua spe uocati saepe ad
 14 transitionem ab hostibus per colloquia erant ultro ad trans-
 15 eundum hostes uocabant sollicitabantque. Et erat satis
 16 ualidum praesidium traductis ad arcem Tarenti tuendam qui
 17 Metaponti erant militibus. Itaque Metapontini extemplo
 18 metu quo tenebantur liberati ad Hannibalem defecere.
- 19 Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. Mouit
 20 eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque,
 21 quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti
 22 erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfe-
 23 ctos. Eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hanno-
 24 nem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, mise-
 25 runt, si exercitum ad moenia admouissent, se in potestatem
 26 eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum
 27 modico praesidio praeerat, quem facile elici ad certamen
 28 temere ineundum rebantur posse, non militum quos per-

5 transitionem *P(sed -siti- perit)CRMBDA* tuendam qui Meta-
 ponti erant *ed. Rom. 1469: tuendam | P(in fine lineae)CRMBDA:*
tuendam a Metaponto Weissenb., sed manifeste linea una in P omissa
est; quam quo de fonte exceperit Editor Romanus scire uehementer
cupimus 6 extemplo *ed. Rom. 1469: exemplo P: exemto P²CR:*
exempto MBDA liberati *P^x (fort. P⁴): libertati PCRMBDA*
 7 ora *P^x (fort. P⁴)C²M¹B^x:* hora *A:* mora *PCRMB?D* nuper *A:*
 8 super *PCRMBD* 9 non militum *PCRMBDA, cf. 2. 56. 9 adn.: non*
 9 tam mil. *Edd. ante Gron.*

paucos habebat fiducia quam iuventutis Thurinae; eam ex industria centuriauerat armaueratque ad tales casus. Diuisis 10 copiis inter se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit, Mago cum equitatu tectus collibus ap(te ad) tegendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum 11 agmine per exploratores comperto in aciem copias educit, et fraudis intestinae et hostium insidiarum ignarus. Pedestre 12 proelium fuit persegne paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adiuvantibus euentum; et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi est uentum, coorti cum clamore 13 equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido animo unde pugnatat stantem extemplo in fugam auerterunt. Romani, quamquam circumuentos hinc pedes, hinc eques 14 urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere; postremo et ipsi terga uertunt atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores 15 conglobati cum popularium agmen patentibus portis acceperunt, ubi Romanos fusos ad urbem ferri uiderunt, conclamant instare Poenum permixtosque et hostes urbem inuasuros ni propere portas claudant. Ita exclusos Romanos prae- 16 buere hosti ad caedem; Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, cum [inde] alii cedendum fortunae et tradendam urbem uictoribus censerent. Ceterum, 17

10 tectus *PCRMBDA*: saeptus *Iac. Gron.*: aduectus *Walch*: *del. Vossius, quem sequi malit Conway* apte ad tegendas *Alsch.*: aptegendas *PR*: ad tegendas *CBDA*: abtegendas *M*: obtegendas *M*³: ad abdendas *Weissenb.* 13 prope *Crevier ex dett. duobus*: propere *PCRMBDA* 15 urbem (*post hostes*) *C*²*M*¹ (*uel M*², *BDA*: urbis *PRM*: urbi *C* 16 cum alii *Conway*: cum inde alii *PCRM BDA* ubi *ex sup. linea* inde *uenit*: cum alii urbem tuendam inde alii *ed. Rom.* 1469: *idem sed inde om. Crevier*: cum in fide manendum alii *Gron. Ed. pr. (cf. 23. 17. 4 adn.) sed idem postea nihil deesse censuit inde pro iam interpretatus ('post talem casum')*: uocem alii *opponi* Atinium recipientibus *putat Conway, Gronovium secutus*: alia alii censerent *A*²: recenserent *PCRMBDA*

ut plerumque, fortuna et consilia mala uicerunt ; Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum uolebant quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.

- 18 Consules a Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant,
19 corrumpenda sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam pro-
20 pinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneuentum sine praesidio esset et ut ad subita belli, si Hannibal, quod facturum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam uenisset, equitis uim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Beneuentum uenire iubent ; legionibus statiusque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

- 16 Graccho, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste
2 prodigium factum est. Ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto adlapsi adedere iocur conspectique repente
3 ex oculis abierunt. Et cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta seruarentur, iterum ac tertium tradunt libato[que] iocinere intactos angues abisse.
4 Cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent et ab occultis cauendum hominibus con-

18 in herbis *Iac. Gron.* : in hibernis *PCRM BDA* : in horreis *Gron.*

20 ut ad subita belli *C¹M²DA* : ut ad subita uelli *P²(ulli P)MR* : ad subita uelli *C (uel C^x)* : ad subita belli ut *Madv. Em.², p. 358, bene.* equitis *Madv.* : equites *PCRM BDA* : equitam *dett. unus*

16 2 adedere (*uel* ambedere) *Gron. cf. Val. Max. 1. 6. 8* : anaere (*uel* anere) *PCRM BD* : enere *A* : edere *A²* : mandere *C⁴* : lambere *M⁹A⁹* iocur *P* : iecur *P²CRMBA* : ei cur *D* 3 Et cum *Crevier* : id uim *PCRM* : id cum *C⁴BDA* : id dum *M⁹* : ideo cum *Koehler* : ob id cum (*uel* inde cum) *Weissenb., cf. Val. Max. l. c.*

exta (*uel* extorum seriae) seruarentur *Madv.* : extare | sereseruarentur *P* : exta reseruarentur *P¹CRM BD* : exta reserata seruarentur *A* : exta prosecta seruarentur *Drak.* : alia alii libato *Gron. recte, cf. c. 11. 18 et 21. 60. 4 adn. (a)* : libatoque *PCRM BDA* · adlapsos libatoque *Weissenb.* : uenisse libatoque *ed. Rom. 1469*

sultisque, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauus Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, 5 cum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat; et iam annuo in magistratu erat, ab iisdem illis creatus praetor. Is mutata repente uoluntate locum gratiae 6 apud Poenum quaerens, neque transire ipse neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, 7 clam in conloquium uenit fideque ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum (quo cum) paucis Gracchum adducturum ait: Mago ibi 8 pedites equitesque armatos — et capere eas latebras ingentem numerum—occuleret. Loco satis inspecto atque undique 9 explorato dies composita gerendae rei est. Flauus ad Romanum imperatorem uenit. Rem se ait magnam incohasse, 10 ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse: omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae 11

5 Lucanus *CA*: lucanis *PRMBD* annuo *Iac. Gron.*: anno *PCR*: hanno *R¹MBDA*: altero (uel tertio) anno *Weissenb.*: annum *Wesenberg*: summo uelit *Luchs* 6 gratiae *M* (uel *M¹*) *A²*: grauae *PCM²DA*: graue *RM²B* 7 iis *PCRM* sc. Lucanis): is *BA*: his *D*: sibi *Sigon.*: delet *Luchs* locum *PCRMBDA*: locum insidiis aptum *Luchs*: locum angustum *H. J. Mueller*: locum angustum; eo ait se cum *Riemann* quo cum *Gron.*, *Clericus*: illo cum *A^v Valla*, *Drak.*: eo cum olim *Madv.*: om. *PCRMBDA* paucis *P*: pacis *P¹* uel *P²* *CRMBDA*: pacis gens *C⁴* adducturum ait *Alsch.*: ait ducturum *Gron.*: adducturum | a *PR²*: adducturum *P¹* (uel *P²*) *CR^e MBDA^v* *Riemann* (u. supra): adducturus *M⁹* (uel *M³*) *A* 8 armatos et *Madv.*, cf. 22. 55. 4 et 37. 8. 2, ad formam orationis inlustrandam: armare set *PRM*: armare sed et *C*: armare, sed *B*: armare et *M³* (uel *M⁹* *B²DA* (Mago, ubi . . . armasset caperet eas latebras quae . . . occulerent *Gron.*: Mago ibi pedite equiteque armatis caperet eas latebras ubi . . . occuleret, *Drak.*): capere eas latebras *Madv.*: capere eas latebrae ubi *PCR* (sed e- in eas in ras. *MBD*: capere eas latebras ubi *C⁴M⁹* uel *M³* *A* 10 ait *C⁴B²DA*: alii *PCRM*: ad *B²* perficiendam *A*: perficiendum *PCRMBD*

prope exitium clade Cannensi uenisset, in dies melior atque
auctior fieret, Hannibalis uis senesceret ac prope ad nihilum
12 uenisset: ueteri delicto haud implacabiles fore Romanos;
nullam unquam gentem magis exorabilem promptioremque
ueniae dandae fuisse; quotiens rebellionem etiam maiorum
13 suorum ignotum? haec ab se suis dicta; ceterum ab ipso
Graccho eadem haec audire malle eos praesentisque contin-
14 gere dextram (et) id pignus fidei secum ferre: locum se con-
cilio iis dixisse a conspectu amotum, haud procul castris
Romanis; ibi paucis uerbis transigi rem posse ut omne
15 nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus
fraudem et sermoni et rei abesse ratus ac similitudine ueri
captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus
16 duce hospite (in) insidias praecipitat. Hostes subito exorti;
et, ne dubia proditio esset, Flauus iis se adiungit. Tela
17 undique in Gracchum atque equites coniciuntur. Gracchus
ex equo desilit; idem ceteros facere iubet hortaturque ut,
quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent uirtute:
18 reliquum autem quid esse paucis a multitudine in ualle silua
19 ac montibus saepta circumuentis praeter mortem? id re-
ferre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti truci-
dentur an toti a patiando exspectandoque euentu in impetum
atque iram uersi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore,

11 fieret *P¹CRMBDA* (sed altior: auctior *A^x marg.*): fieret Hanni-
balis atq. auctior fieret *P* 13 se suis *Madv.*: se sin *PRM*:
sese *C*: se sint *M²BDA*: se iis uel se sic *Weissenb.*: se ait *ed.*
Mogunt. 1518 et id . . . ferre *Madv. olim., optime*: id . . . ferre
PCRM (sed ad) *BDA*: id . . . fore *Madv. Em., p. 360, cf. 26. 32. 6*
14 concilio iis *Alsch.*: conciliis *PCRM BDA* 15 in (ante insidias)
C⁴M³ (uel *M⁹*) *A* et *B marg.*: om., *PCRM BDA* praecipitat *Madv.*,
cf. 7. 6. 9 adn.: praecipitatus (uel pre-) *P* (sed supra aliquid erasum
uidetur) *CRMBDA*: praecipitatur *B marg. Gron.* 17 id cohonestent
PCR²: id eo honestent *C⁴RMBD*: id honestent *M³* (uel *M⁹*) *B²*: id eo
cohonestent *A^v*: id eo obstent *A* 18 esse *Glareanus*: esset *PCRM*
BDA circumuentis *PRM³A²*: circumuentus *P¹C(-ti C^x)R¹MB*
DA 19 praebentes *Pal. 2 dett. aliq. Gron. 1664*: praesentes *PC*
RMBDA toti *Gron.*: toto *PC?RMBDA*: tot *C^x* uersi *Gron.*:
uerso *PCRM BDA*: uersa *C¹*

inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora
cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes pete- 20
rent; qui eam uictimam prae se ad inferos misisset, eum
decus eximium, egregium solatium suae morti inuentu-
rum. Inter haec dicta paludamento circa laeuum brac- 21
chium intorto—nam ne scuta quidem secum extulerant—in
hostes impetum fecit. Maior quam pro numero hominum 22
editur pugna. Iaculis maxime aperta corpora Romanorum;
et, cum undique ex altioribus locis in cauam uallem con-
iectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum prae- 23
sidio uiuum capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus
Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos
inuasit ut parci ei sine multorum pernicie non posset.
Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit poni- 24
que cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris
iussit.

Haec si uera fama est, Gracchus in Lucanis ad campos 25
qui Veteres uocantur periit. Sunt qui in agro Beneuentano 17
prope Calorem fluuium contendant a castris cum lictoribus
ac tribus seruis lauandi causa progressum, cum fortè inter 2
salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem
saxisque quae uoluit amnis propugnantem interfectum. Sunt 3
qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progres-
sum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procu-
raret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum
circumuentum scribant. Adeo nec locus nec ratio mortis in

20 omnes M^3 (uel M^9 BDA : amnes PCRM : anne C^4 21 laeuum
 C^4M : laebuti uel -ti P : laebum P^1CR^xBDA : laebunt R? brach-
chium sic scribit P : sed brachium in 4. 9. 14 Ver. 22 et cum PC
 $RMBDA$: cum Madv. quem sequi malit Conway coniectus CA^2 :
coniecus PR : quo iecus R^1M : quo iecur BD : quo iecis A : coniecti
 C^4 23 parci ei P^x (fort. P^2) $CRMBDA$: parcite P 25 haec
si Madv. Em.², p. 361 : haecq P (initio lineae et paragr.) : haec P^2CRMB
DA : si haec Cobet (quem in Editione 1886 seq. Madv.) uera M^3
uel M^9 : uera P : fera P^2 (uel P^3) $RMBD$: ferae C : sera A

17 1 contendant Alb. Rubenius : ostendant $PCRMBDA$ 3 ab
 M^x (fort. M^3)BDA : an PCRM

- 4 uiro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi
 uaria est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis,
 alii ab Hannibale—et ea uolgatior fama est—tradunt in uesti-
 5 bulo Punicorum castrorum rogi extructum esse, armatum
 exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibus-
 que armorum et corporum suae cuique genti adsuetis, ipso
 Hannibale omni rerum uerborumque honore exsequias cele-
 6 brante. Haec tradunt qui in Lucanis rei gestae auctores
 sunt. Si illis qui ad Calorem fluuium interfectum memo-
 rant credere uelis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt ;
 7 eo delato ad Hannibalem missus ab eo confestim Carthalo,
 qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem defer-
 ret ; is funus imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu
 Beneuentanis fecit.
- 18 Consules agrum Campanum ingressi cum passim popu-
 larentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu
 territi et trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt,
 et uixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos
 2 milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbae suoapte
 ingenio genti creuit multisque proeliis lacescebant Romanos ;
 sed intentiores ad cauendum consules una pugna fecerat
 3 incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos
 et illis minuit audaciam parua una res ; sed in bello nihil
 tam leue est quod non magnae interdum rei momentum
 4 faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat
 perfamiliari hospitio iunctus. Creuerat consuetudo, quod
 aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem

4 uaria est *Gron.* : uaria si *P* : uaria *P*¹ (*per indistinctam ras.*) *CR MBDA* 5 cuique *C*⁴*M*³ : quique *PCRMBA* : quinque *D* : quisque *dett. aliq., cf. Verg. Ecl. 7. 54* (sua quaeque), *Liu. 3. 22. 6, Lucr. 2. 372 Lachm.* exsequias celebrante *M*³ (*uel M*⁹) *A* : exequia celebrantes *PCRM*² (*ex exequat M*) *D* : exequia celebrante *B* 6 fluuium *C*⁴*BA* : flauium *PCRMD*

18 4 Crispino *PCMBDA* : crispino^{istu} *P*¹ *uel P*² (*ex § 5, ante Badius, cf. c. 1. 3 et 24. 3. 3 adu.*) : crispino^{sr} *R* : additamentum in *P* erasit *P*^{re} hospes *P*^{re}*CBDA* : hoc spes *PRM*

Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Is tum 5
 Badius progressus ante stationes quae pro porta stabant
 uocari Crispinum iussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum,
 ratus conloquium amicum ac familiare quaeri, manente
 memoria etiam in discidio publicorum foederum priuati
 iuris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum 6
 uenere, 'Prouoco te' inquit 'ad pugnam, Crispine' Badius;
 'conscendamus equos summotisque aliis uter bello melior
 sit decernamus.' Ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait hostes 7
 deesse in quibus uirtutem ostendant; se, etiamsi in acie
 occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede dextram uiolet;
 conuersusque abibat. Enimuero ferocius tum Campanus 8
 increpare mollitiam ignauiamque et se digna probra in in-
 sontem iacere, hospitalem hostem appellans simulantemque
 parcere cui sciat parem se non esse. si parum publicis 9
 foederibus ruptis dirempta simul et priuata iura esse putet,
 Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam
 duobus exercitibus audientibus renuntiare hospitium. nihil 10
 sibi cum eo consociatum, nihil foederatum, hosti cum hoste,
 cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum
 uenisset. si uir esset, congregeretur. Diu cunctantem Cri- 11
 spinum perpulere turmales ne impune insultare Campanum
 pateretur. Itaque tantum moratus dum imperatores consu- 12
 leret permitterentne sibi extra ordinem in prouocantem
 hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque con-
 scendit et Badium nomine compellans ad pugnam euocauit.
 Nulla mora a Campano facta est; infestis equis concur- 13

4 liberaliter P^1 : liberaliter comiter Campaniam liberaliter P 5 is
 tum *Crevier*: stu P (cf. § 4 *init.*): tum P^2 CRMBDA uocari P^1
 CRMBDA: uocabat P 6 inquit CR^1 MBDA: inquit P^1 R:
 inque P Crispine *C Lov. 2*: crispino PRMBDA 7 occur-
 rerit *Alsch.*: occurrit PCRMBDA: occurrat M^3 Edd. uet. 8 fero-
 cius P^1 CRMBDA: eius P in (ante insontem) M^1 A: om. PCR
 MBD 9 T. (ante Quinctio) cf. § 4: l. PCRMBDA hospi-
 tium A: hostium PCRMBD 10 hosti C^x B 2 DA: hostiis PCR M :
 hostis M^3 B cuius A^x : cumius PCRMBDA?: cum is C^x : qui
 suam *Luchs* 11 perpulere M^9 (uel M^3)A: pertulere PRM: perctu-
 lere C: perculere C^2 DB

- rerunt. Crispinus supra scutum sinistrum umerum Badio
 hasta transfixit, superque delapsus cum uolnere ex equo
 14 desiluit ut pedes iacentem conficeret. Badius priusquam
 opprimeretur parma atque equo relicto ad suos aufugit;
 15 Crispinus equum armaque capta et cruentam cuspidem in-
 signis spoliis ostentans cum magna laude et gratulatione
 militum ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice
 et donis donatus.
- 19 Hannibal ex agro Beneuentano castra ad Capuam cum
 mouisset, tertio post die quam uenit copias in aciem eduxit,
 2 haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante
 dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque
 totiens uictorem exercitum sustinere Romani possent.
 3 Ceterum postquam pugnari coeptum est, equitum maxime
 incursu, cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies,
 donec signum equitibus datum est ut in hostem admitterent
 4 equos. Ita equestre proelium erat, cum procul uisus Sem-
 pronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat,
 utrique parti parem metum praeiuit ne hostes noui ad-
 5 uentarent. Velut ex composito utrimque signum receptui
 datum reductique in castra prope aeque Marte discesserunt;
 plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceci-
 6 derunt. Inde consules, ut auerterent Capua Hannibalem,
 nocte quae secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum,
 7 Claudius in Lucanos abiit. Postero die cum uacua castra
 Romanorum esse nuntiatum Hannibali esset et duobus
 agminibus diuersos abiisse, incertus primo utrum sequeretur
 8 Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua uoluit
 alio itinere ad Capuam rediit.

15 militum *P^xCR^xMBDA*: militumilitum *PR*

19 5 ceciderunt *PCRMBDA*: ceciderant *J. H. Voss* 6 Capua
C^xM¹ et M^xB²A^x: capuam *PCRMBDA*: a Capua *Weissenb.* abiit
A: abijt *PCRMBD* quod ret. Conway, u. 1. 3. 3 et 1. 27. 10 adu. (*sed*
-i- pro -ii saepissime P) 7 esse *P*: del. *P² uel P¹*: om. *CRMBDA*

8 qua *Med. Rom.* 1469: quam *PCRMB¹* (*pleniore calamo, cf. 22. 10. 9*
adn.) *BD. A* rediit *A*: redit *PCRMBD* uod ret. Conway ut in § 6

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula, insignis 9 inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam praetorem in 10 senatum introductus petit a patribus uti sibi quinque milia militum darentur: se peritum et hostis et regionum breui 11 operae pretium facturum et quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent iis aduersus inuentorem usurum. Id non promissum magis stolide quam 12 stolide creditum tamquam eadem militares et imperatoriae artes essent. Data pro quinque octo milia militum, pars 13 dimidia ciues, pars socii; et ipse aliquantum uoluntariorum in itinere ex agris conciuuit ac prope duplicato exercitu in Lucanos peruenit, ubi Hannibal nequiquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res erat, quippe inter 14 Hannibalem ducem et centurionem exercitusque alterum uincendo ueteranum, alterum nouum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semermem. Vt conspecta inter se 15 agmina sunt et neutra pars detractauit pugnam, extemplo instructae acies. Pugnatum tamen fuit in nulla pari re^t duas amplius horas concitata, donec dux stetit, Romana acie.

11 et quibus A^2 : est quibus $PCRMA$: se quibus BD : quibus C^6 M^2 inuentorem BDA : inuectorem $PCRM$: uictorem C^2 12 stolide creditum P^2CRMB^2 (-tu B) DA : tolidē cretum P : stolide *hoc secundo in loco suspic. Gron. et Madv. Praef. Ed. 4* 13 pro quinque C (*sed -que*) A^2 : propinque $PRMBDA$ in itinere *Lov. 5*: itinere $PCRMBDA$ ex agris *Madv.*: in agris $PCRMBDA$ conciuuit *ed. Ven. 1470*: consciuit $PCRMBDA$ 14 erat *Madv.*: est $PCRM BDA$ alterum uincendo ueteranum *bis scribit P*: *posterius del. P^x: semel scr. CRMBDA* semermem P^x (*fort. P⁴*) A^2 : semermem P : se inermem P^2 (*uel P¹*) $CRMBD$ (*sed -en*) A : si inermem M^2 : semi inermem C^4 15 ut in PCR^1 (*ex ut R*) MBA : *om. D*: in *Luchs, dubitanter*: uel *Bitschofsky*: etsi *Novák* re $PCRMBDA$: re non infeliciter *Madv. olim, Em.², p. 362*: re diu *M. Mueller* concitata *Sigon. quem sequor quod nunc sic repperi in P*: concitatae P^1 uel P^2 cum *ae, uel a pro e substituto et indistincte t* *secluso*: concitata et $PCRMB$

DA : concitata etiam *Valla* stetit *Sigon. (lectio Put. ex stetit orta erit)*: stetitisset P : stetitisset P^1 (*uel P²*) $CRMBDA$ Romana acie A^v *Valla*: sset

- 16 Postquam is non pro uetere fama solum sed etiam metu
 futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi super-
 esset, obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est
 17 Romana acies; sed adeo ne fugae quidem iter patuit omni-
 bus uiis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine uix mille
 euaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.
- 20 Capua a consulibus iterum summa ui obsideri coepta est,
 quaeque in eam rem opus erant comportabantur parabantur-
 2 que. Casilinum frumentum conuectum; ad Volturni ostium,
 ubi nunc urbs est, castellum communitum, (ibique et
 Puteolis—iam) ante Fabius Maximus munierat—praesidium
 impositum ut mare proximum et flumen in potestate essent.
- 3 In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia
 nuper missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria
 coemerat, ab Ostia conuectum est ut exercitui per hiemem
 4 copia esset. Ceterum super eam cladem quae in Lucanis
 accepta erat uolonum quoque exercitus, qui uiuo Graccho
 summa fide stipendia fecerat, uelut exauctoratus morte ducis
 ab signis discessit.
- 5 Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto dis-
 crimine desertos uolebat socios; sed prospero ex temeritate
 unius Romani ducis successu in alterius ducis exercitusque
 6 opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium praetorem

romanam aciem *PCRMBDA*: *secludere uoluit M³*: romana acie in-
 uicta *C⁴*; (concitante donec dux stetit se Romana acie *Madv.*: concita-
 tata et, donec dux stetit, constante (uel restante) R. acie *Weissenb.*:
 concitante donec dux stetit spe restante R. aciem *duce M. Muellero*
Luchs: alia alii) 16 fusa *P¹* (uel *P²* *CRMBDA*: rusa *P* 17 adeo
 ne fugae *ed. Rom.* 1469: ne fugae *A²*: adse neruae (-ue) *PCRMBDA*:
 ad fugam *dett. aliq.* (ac fugam nec equidem *C⁴*)

20 2 ibique et Puteolis—iam uel quos iam (*Conway*) scripsi, ratus
lineam amissam esse Puteolis *praeunte Glareano Cluverius*: in eo et
 Puteolis *Weissenb.* (cf. 24. 7. 10 et 25. 22. 5): in eoque et Puteolis—
 triennium *H. J. Mueller*: om. *PCRMBDA* essent *C⁴*: esset *A²*:
 om. *PCRMBDA* 3 M. Iunius *Glareanus*: mutinius *PCRMBDA*:
 Mutius *A^v* uel *A^w* *marg.* 4 cladem quae *M¹* (uel *M⁴*) *BDA*: eadem-
 que *PCRMBDA* 5 in tanto *ed. Rom.* 1469: ut in tanto *dett. unus*
 (*Haver.*); ut *PCRMBDA*

Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes quasdam Apulorum quae ad Hannibalem descuiissent oppugnaret, intentius rem egisse : postea nimio successu et ipsum et milites praeda impletos in tantam licentiam socordiamque effusos ut nulla disciplina militiae esset. Cum saepe alias, tum paucis diebus 7 ante expertus qualis sub inscio duce exercitus esset in Apuliam castra mouit. Circa Herdoneam Romanae legiones et 21 praetor Fuluius erat. Quo ubi allatum est hostes aduentare, prope est factum ut iniussu praetoris signis conuolsis in aciem exirent ; nec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia suo id arbitrio ubi uellent facturos. Nocte insequenti Hannibal, 2 cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, instituisse duci ad arma uocantes sciret, haud dubius 3 prosperae pugnae occasionem dari, tria milia expeditorum militum in uillis circa uepribusque et siluis disponit, qui signo dato simul omnes e latebris exsisterent, et Magonem ac duo 4 ferme milia equitum qua fugam inclinaturam credebat omnia itinera insidere iubet. His nocte praeparatis, prima luce in aciem copias educit ; nec Fuluius est cunctatus, non tam sua 5 ulla spe quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate qua processum in aciem est instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala in 6 primo instructae et in longitudinem porrecta acies. Claman- 7 tibus tribunis nihil introrsus roboris ac uirium esse et quacumque impetum fecissent hostes perrupturos, nihil quod

6 successu *C^xMBDA* : successit *PCR*, cf. 22. 60. 24

21 1 iniussu *ed. Rom.* 1469 *marg.*, *ed. Mediol.* 1478 : iussu *PCRM BDA* facturos *Weissenb. et Contr. Hermann* : acturos *PCR²M³ BA¹* : aucturos *R²DA* : actures *M* 2 signum *A²* : signi *PCRM BDA* : signa *C²M²* uocantes *A²* : uocatis *PCRMBDA* 3 uepribusque *PCRMBDA* : uepribus *P¹ (uel P²)*, cf. 21. 60. 4 *adn.* (c) 4 ac duo *ed. Rom.* 1469 : duo *PCRMBDA* : duoque *Hertz* : cum duobus (ferme millibus) *Pal.* 2 5 ipsa *PCRBDA* : *om. M* 7 fecissent hostes *ed. Rom.* 1469 : fecisset hostis *PCRMBDA*, quod *tutatur Gron. codd.* in 7. 35. 6 appellans qui post multa Singularia ipsi . . . nec arcuerint . . . nec . . . circumdederint *praebent* cf. c. 22. 9

- salutare esset non modo ad animum sed ne ad aures quidem
 8 admittebat. Et Hannibal haudquaquam similis dux neque
 simili exercitu neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem
 quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuerunt.
 9 Dux stultitia et temeritate Centenio par, animo haudquaquam
 comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos uidet,
 10 equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit; cetera a
 fronte pulsa, inde a tergo atque alis circumuenta acies eo
 usque est caesa ut ex duodeuiginti milibus hominum duo
 milia haud amplius euaserint. Castris hostes potiti sunt.
- 22 Hae clades, super aliam alia, Romam cum essent nun-
 tiatae, ingens quidem et luctus et pauor ciuitatem cepit; sed
 tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum
 prospere rem gererent, minus his cladibus commouebantur.
- 2 Legatos ad consules mittunt C. Laetorium M. Metilium qui
 nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colli-
 3 gerent, darentque operam ne per metum ac desperationem
 hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem,
 4 et ut desertores de exercitu uolonum conquirerent. Idem
 negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus mandatus erat;
 isque per fora conciliabulaque edixit ut conquisitio uolonum
 fieret iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima
 cura acta.
- 5 Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Volturni, M.

7 admittebat *PCRMBDA*: admittebant *ed. Rom.* 1469, fort. recte,
 (nisi Fuluius post nihil inserendum): admittebatur *dett. duo* 8 Et
PCRMBDA: at *J. H. Voss* similis dux *Gron.*: similis dua *PCR*:
 simili sua *R^xMBDA*: simili uia *C^xA^v* uel simili sua arte *A^v* 10 inde
 a *Weissenb.*: in *PCRMBDA* (cf. 22. 54. 11): a *ed. Rom.* 1469

22 1 Hae *P^x* per ras. *M^s*: haec *PCRMBDA* prospere rem
Gron.: prospere rem *PR*: prospere *CRMBDA* his *D*: iis *PCR*
MBA 2 M. (ante Metilium) *P^x* per ras. *C*: *m̄* *PRMBDA*
 3 id quod *PCRMBDA*: ob id quod *M^s* uel potius *M^o* 4 uolonum
 (ante fieret) *A* (ut in § 3 omnes nostri): uolonorum *PCRMB*: uolo-
 num horum malit *Conway* fieret *P¹CRMBDA*: fieri *P* iique
B²: huique *DA²*: iique *P*: ique *CR*: que *B*: atque *C⁴M*: repertique
Forchhammer et Madv.: utque *Conway*, optime cura *P^x* per ras.
CR² (uel *R¹*) *M¹BDA*: curam *PRM*

Aurelio Cotta Puteolis praeposito qui, ut quaeque naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fuluium collegam 6 inuenit Casilino omnia deportantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem et 7 Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris exciuerunt. Is quoque modico ibi praesidio ad tenen- 8 dum locum relicto ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria praetoria circa Capuam erecta; tres exercitus diuersis partibus opus adgressi fossa ualloque circumdare urbem parant et castella excitant modicis interuallis, multis- 9 que simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen quam haec continuarentur opera, legati ad Han- 10 nibalem missi qui quererentur desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis obtestarenturque ut tunc saltem opem non circumsessis modo sed etiam circumuallatis ferret. Consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae ut, prius- 11 quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent ut qui eorum uellent exirent a Capua suasque res secum ferrent: liberos fore suaque omnia habituros qui 12 ante idus Martias exissent; post eam diem quique exissent quique ibi mansissent hostium futuros numero. Ea pro- 13 nuntiata Campanis atque ita sprete ut ultro contumelias dicerent minarenturque.

Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, spe 14 aut ui aut dolo arcis Tarentinae potiundae; quod ubi parum

6 Casilino CBDA: calisino PRM: casilini dett. alig. deportantem Weissenb.: indeportantem (uel inde portantem) PCRMBDA molientemque ed. Par. 1513: molientem PCRMBDA, cf. c. 34. 14 et 21. 60. 4 adn. (c) et (e) 8 tres A, Weissenb.: tres et PCRMBD (quod tutantur Gron. Drak. Conway): et tres Madv. dubit. 9 eo A⁸: ed PCRMB: sed D: ex A: et M²: del. C^x contineret P^x per ras. M²BD: continerent PCRM 10 redditam PCRMBDA, rectissime (cf. 23. 24. 6 Romanum imperium): traditam Crevier: relectam A^v 11 ferrent M⁴ (uel M⁶, per ras. Madv.: inferrent PCRM?BD: auferrent M?A Pal. 2: inde ferrent Weissenb.

processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus.
 15 Ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad
 eum uenerunt querentes simul orantesque ; quibus Hannibal
 magnifice respondit et antea se soluisse obsidionem et nunc
 16 aduentum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi
 legati uix regredi Capuam iam duplici fossa ualloque cinctam
 potuerunt.

23 Cum maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum oppu-
 gnatio ad finem uenit, praeterquam ui ac uirtute ducis exer-
 2 citusque, intestina etiam prodicione adiuta. Namque Mar-
 cellus initio ueris incertus utrum Agrigentum ad Himilconem
 et Hippocraten uerteret bellum an obsidione Syracusas pre-
 3 meret, quamquam nec ui capi uidebat posse inexpugnabilem
 terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope
 4 liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid in-
 expertum relinqueret, transfugas Syracusanos—erant autem
 apud Romanos aliqui nobilissimi uiri, inter defectionem ab
 Romanis, quia ab nouis consiliis abhorrebant, puls—conlo-
 quiis suae partis temptare hominum animos iussit et fidem
 dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus
 5 uicturos esse. Non erat conloqui copia, quia multorum
 animi suspecti omnium curam oculosque eo uerterant ne quid
 6 falleret tale admissum. Seruus unus exsulum, pro transfuga
 intromissus in urbem, conuentis paucis initium conloquendi
 de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam naue retibus
 operi circumuectique ita ad castra Romana conlocutique

14 prodi id P^x per ras. CR^1M (sed prodiit) BDA : prodit PR : prodi
 M^x : proditum iri *Riemann*

23 1 ac M^1 (uel M^3) BDA : a $PCRM$ adiuta $PCRMBDA$:
 adiuuante *Luchs* 3 ut quam *Gron.* : umquam $PCRM$: quam BDA :
 cum C^4 in marg. : cum eam M^2A^2 4 inter defectionem *ed. Rom.*
 1469 : in defectionem C^4M^3 uel M^1 : inter fectionem $PCRMB$: inter
 factionem B^2DA 5 curam $C^2M^2BDA^2$: cura $PCRMA$: curas
Luchs, mire eo uerterant *W. Bauer* : cō uerterant $PCRMDA$:
 eo conuerterant *B, Riemann* 6 deinde in *ed. Rom.* 1469 : dein
 $PCRMBDA$: deinde A^2 piscatoria C^4M^1BDA : pistoria $PCRM$
 retibus C^2BDA : retinentibus $PCRM$ conlocutique cum P^1C

cum transfugis et iidem saepius eodem modo et alii atque alii; postremo ad octoginta facti. Et cum iam composita 7 omnia ad prodicionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt.

Alia subinde spes, postquam haec uana euaserat, exceptit. 8 Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. Huius 9 utique redimendi et Epicydae cura erat ingens, nec abnuit Marcellus iam tum Aetolorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. Ad conloquium de 10 redemptione eius missis medius maxime atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum propter turrim, quam uocant Galeagram, est uisus. Quo cum saepius commearent, 11 unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplans, numerando lapides aestimandoque ipse secum quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri quantum proxime coniectura 12 poterat permensus humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et uel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda 13 uisa; sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur; quam obtulit 14 transfuga nuntians diem festum Dianae per triduum agi et, quia alia in obsidione desint, uino largius epulas celebrari et

*RMBD A*²: conlocutique ita ad castra romana conlocuti cum *P*: conlocuti cum *A*, *Luchs* iidem *Madv.*: idem *PCRM* ut saepissime -i-
pro -ii- *P*; cf. e.g. c. 19. 6, c. 22. 14, c. 31. 14, c. 40. 6) octoginta
 (i. e. LXXX) *PCRM BDA* sed LXX in 26. 30. 3 7 delato ed. *Rom.*
 1469: d. legato *P*: delegato *P*¹*CRMBDA* cum cruciatu *M*¹*B*²
Gron.: con cruciatu *A*²: cum cruciati *PCR*: con cruciati *C*²*MBDA*
 9 quibus (uel queis) *Gron.*: cuius *PCRM BDA*: cuius gentis *A*²:
 quorum *dett.* unus (*Harl.* 2684) 11 saepius *P*^x per ras. *CR*^x*MB*
DA: saepitis *PR* (cf. 23. 14. 13) quid *Gron.*: qui *PCRM BDA*
 12 pristina *P*^x per ras. (fort. *P*⁴) *M*¹ (uel *M*³ *B*¹*A*: pristinae *PCR*
MD scalis *P*^x per ras. (fort. *P*⁴, *CM*¹*B*²*DA*: sealis *PRMB*
 14 diem *PCRM BDA*: secl. *lac. Gron.*

ab Epicyde praebito uniuersae plebei et per tribus a principibus diuiso.

- 15 Quod ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conlocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque et scalis in occulto comparatis ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis uisum quo (de) die epulatis iam uini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per
16 silentium eo deducti. Vbisine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia
17 dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum (muri) ceperant partem, cum ceterae admotae (sunt copiae) pluribusque scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati aut sopiti uino erant aut semigraues potabant; paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula; ea magna ui refringi coepta et e muro ex composito tuba datum signum erat et
18 iam undique non furtim sed ui aperta gerebatur res. Quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat terrendique magis hostes erant quam fallendi, sicut territi

15 quod ubi M^1 : id ubi A^2 : dubia $PCRMBDA$ 16 de die
Lipsius: die $PCRMBDA$ scalas $C^2M^1?BDA^2$: scalis $PCRMBDA$
scala $M^1?A$

24 1 muri *Madv.*: om. $PCRMBDA$: turrim ac muri *Weissenb.*: urbis *Heusinger* (post partem): muri et iuxta aedium conicit *Conway*, lineam per homoeotel. excidisse ratus inter lineas quae cum armatorum et partem cum desinunt sunt copiae *Weissenb.*: om. $PCRMBDA$: ante admotae iam addiderat copiae *Heusinger*, post admotae *Boettcher*

2 quo M^3A^2 : que $PR^1(om. R)M$: que C : qua BDA oppressos
dett. quattuor ed. Ven. 1498: inpressos $PCRMBDA$: improviso oppressos *Hertz* 3 est $PCRMBDA$: et *W. Bauer* (qui et punctum post portula om.) ea magna *dett. unus (Ber.)*: magna $PCRMBDA$

sed ui A^2 *dett. aliq.*: sed ut $PCRMBDA$ (sed ui et aperte *Boettcher*) aperta *Gron.*: aperte $PCRMBDA$ 4 erant P^2C
 $RMBDA$: erant quae (quam P^1) magis hostes erant P

sunt. Nam simulac tubarum est auditus cāntus clamorque 5
tenentium muros partemque urbis omnia teneri custodes rati
alii per murum fugere, alii salire de muro praecipitarique
turba pauentium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat 6
et grauatis omnibus uino somnoque et in uastae magnitudinis
urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub lucem 7
Hexapylo effracto Marcellus omnibus copiis urbem ingressus
excitauit conuertitque omnes ad arma capienda opemque si
quam possent iam captae prope urbi ferendam.

Epicydes ab Insula, quam ipsi Nasson uocant, citato pro- 8
fectus agmine, haud dubius quin paucos, per negligentiam
custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus 9
pauidis tumultum augere eos dictitans et maiora ac terribi-
lora uero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas
armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus
retro in Achradinam agmen conuertit, non tam uim multitu- 10
dinemque hostium metuens quam ne qua intestina fraus per
occasionem oreretur clausasque inter tumultum Achradinae
atque Insulae inueniret portas. Marcellus ut moenia ingres- 11
sus ex superioribus locis urbem omnium ferme illa tempesta-
te pulcherrimam subiectam oculis uidit, inlacrimasse dicitur
partim gaudio tantae perpetratae rei, partim uetusta gloria
urbis. Atheniensium classes demersae et duo ingentes exer- 12
citus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et
tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta,
tot tam opulenti tyranni regesque, praeter ceteros Hiero, 13
cum recentissimae memoriae rex, tum ante omnia quae uirtus
ei fortunaque sua dederat beneficiis in populum Romanum
insignis. Ea cum uniuersa occurrerent animo subiretque 14

5 rati A^2 : post teneri Boettcher: om. PCRMBDAN 7 lucem
 C^2 : luce PCRMBDAN si quam PCRMBDAN: si qua Luchs
8 Nasson] cf. c. 29. 10 10 atque insulae inueniret ter scripsit
 P ; in secundo ac tertio loco del. P^1 quem seq. cett. codd. 12 deleti
 $P^x C^2 M^1$: delecti PCRMBD A^x : deiecti A cum (Carthaginen-
sibus) $C^2 M^2 BDA$: tum PCRM

- cogitatio iam illa momento horae arsura omnia et ad cineres
 15 reditura, priusquam signa Achradinam admoueret, praemittit
 Syracusanos qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est,
 fuerant, ut adloquio leni perlicerent hostes ad dedendam
 urbem.
- 25 Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae,
 quibus nulla erat per condiciones ueniae spes; ei nec adire
 2 muros nec adloqui quemquam passi. Itaque Marcellus, post-
 quam id inceptum inritum fuit, ad Euryalum signa referri
 iussit. Tumulus est in extrema parte urbis auersus a mari
 uiaeque imminens ferenti in agros mediterraneaue insulae,
 3 percommode situs ad commeatus excipiendos. Praeerat huic
 arci Philodemus Arguius, ab Epicyde impositus, ad quem
 missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum
 longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, rettulit
 4 Marcello tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum is
 diem de die differret dum Hippocrates atque Himilco ad-
 mouerent castra [legiones], haud dubius, si in arcem acce-
 pisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse,
 5 Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi uidit posse,
 inter Neapolim et Tycham—nomina ea partium urbis et
 instar urbium sunt—posuit castra, timens ne, si frequentia
 intrasset loca, contineri ab discursu miles audius praedae

14 arsura P^1CR^xMBDA : absuram P : arsuram R 15 Achra-
 dinam $P^2C(acr-)RMBD(-em)$: agradinem A : achranidam P : ad
 achradinam *dett. duo* (in § 10 *sup.* agradinam, achradine P) perlice-
 rent (pell-) $M^1(uelM^3)A^2$: pellerent $PCRMBDA$: impellerent *Weissenb.*

25 2 inritum CA^2 : inrisum $PRMBDA?$ auersus *Weissenb.*:
 uersus $PCRMBDA$ uiaeque C^2M^2BD : uiaeque $PCRMA$ situs
Gron. e dett. (Pal.) uno: stus $PCRMBDA?$ (percommodus *pro* per-
 commode situs A^2) 3 Arguius A^2 in *ras.*: argius $PCRMBDA?$

Sosis A^2 in *marg.* (24. 21. 6 et 24. 30. 5): sis $PCR^xMBDA?$; *sed*
in M sisunus *pleniore calamo et litt. separatis, cf. 23. 19. 17 adn.*

4 legiones $PCRMBDA$: *seclusi, cf. 21. 60. 4 adn. (d): legionesque*
 C^1A^2 : ac legiones *Hertz* deleri *ed. Lugd. 1554*: delere $PCRMB$
 DA , *cf. c. 9. 16 et 3. 13. 8 adn.* 5 Tycham *Drak.*: tychen *Sigon.*:

thycam PRD : thicam CBA : ticam M (*sed* Thyca § 6) nomina
 ea partium *Gron.*: nomina partium A : nomine apertium $PC?$ (*sed*
 -pertium *paene eras.*) $RMBD$ contineri $C^2M^2A^2$: continere PCR
 $MBDA$, *cf. § 4 sup.*

non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et 6
 uelamentis uenerunt, precantes ut a caedibus et ab incendiis
 parceretur. De quorum precibus quam postulatis magis 7
 consilio habito Marcellus ex omnium sententia edixit militi-
 bus ne quis liberum corpus uiolaret: cetera praedae futura.
 Castra obiectu parietum pro muro saepta; portis regione 8
 platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne
 quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde 9
 signo dato milites discurrerunt; refractisque foribus cum
 omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen tem-
 peratum est; rapinis nullus ante modus fuit quam omnia
 diuturna felicitate cumulata bona egresserunt. Inter haec et 10
 Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta ut
 inuiolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio tradidit
 tumultum Romanis. Auersis omnibus ad tumultum ex parte 11
 captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter uim
 tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non
 posset, cum triginta quinque nauibus ex portu Syracusano 12
 profectus libero mari uela in altum dedit quinque et quin-
 quaginta nauibus Epicydae et Syracusanis relictis; edoctis- 13
 que Carthaginiensibus in quanto res Syracusana discrimine
 esset cum centum nauibus post paucos dies redit, multis, ut
 fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

Marcellus Euryalo recepto praesidioque addito una cura 26
 liber erat ne qua ab tergo uis hostium in arcem accepta
 inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam 2
 inde trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam
 omnium rerum inclusos redacturum, circumsegit. Cum per 3

5 posset *A*²: possit *PCRMBD* (non posset *om. A*) 7 consilio
*A*²: concilio *PCRMBDA* 8 castra obiectu *Stroth, Madv. ed.* 3:
 castra contextis *Heusinger*; castra contextu *Madv. ed.* 4 *Praef.*: ca-
 straque textis *PCRMBDA* (pro muro ante tectis scribens): castraque
 testis *H. Roehl* regione *ed. Rom.* 1469: religione *PCRMBDA ut*
 22. 42. 9 9 refractisque *C⁴M²* (uel *M¹ A²*: retractisque *PCRMBDA*
 26 1 liber erat *C^x*: erat liber *A^o Valla*: libera erat *P¹* (uel *P^o*) *C*:
 erat libera *PRMBDA₁*

aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente
 aduentus Hippocratis et Himilconis ut ultro undique op-
 4 pugnarentur Romani fecit. Nam et Hippocrates castris ad
 magnum portum communitis signoque iis dato qui Achra-
 dinam tenebant castra uetera Romanorum adortus est,
 quibus Crispinus praeerat, et Epicydes eruptionem in sta-
 tiones Marcelli fecit et classis Punica litori quod inter
 urbem et castra Romana erat adpulsa est, ne quid praesidii
 5 Crispino summitti a Marcello posset. Tumultum tamen
 maiorem hostes praebuerunt quam certamen; nam et Cri-
 spinus Hippocraten non reppulit tantum munimentis sed
 insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden Marcellus
 6 in urbem compulit; satisque iam etiam in posterum uide-
 batur prouisum ne quid ab repentinis eorum excursionibus
 7 periculi foret. Accessit et ad (haec) pestilentia, commune
 malum, quod facile utrorumque animos auerteret a belli con-
 siliis. Nam tempore autumnii et locis natura grauib, multo
 tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda uis
 8 aestus per utraque castra omnium ferme corpora mouit. Ac
 primo temporis ac loci uitio et aegri erant et moriebantur;
 postea curatio ipsa et contactus aegrorum uolgabat morbos,
 ut aut neglecti desertique qui incidissent morerentur aut
 adsidentes curantesque eadem ui morbi repletos secum tra-
 9 herent, cotidianaque funera et mors ob oculos esset et
 10 undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita
 adsuetudine mali efferauerant animos, ut non modo lacrimis

3 Romani *A^x* (fort. *A²*) ed. Rom. 1469: romanis *PCRMBDA*,
 cf. c. 1. 8 et 24. 17. 6 adn. 4 iis dato ed. Rom. 1469: his dato
PCRMBDA litori ed. Rom. 1469: litore *PCRMB(litt-)DA*
 inter *M¹¹A*: in *PCRMBD* 5 munimentis *PCRMBDA*: a muni-
 mentis *Wesenberg* 7 ad (haec) *A^v* (om. et postea *Valla*): ad
PCRMBDA: om. *C^r* (et sic malit *Conway*): ab *Saluinius* (accesserat
 et pest. *Gron.*) urbe, intoleranda ed. Rom. 1469: urbem tole-
 randa *PCR*: urbe toleranda *R^xMBDA* (del. quam *A^x*) 8 adsi-
 dentes ed. Ven. 1572: insidentis *PCRMBDA* ui *M Aldus*: uis
PCR^M¹ (pleniore calano cf. c. 25. 3 adn.) *BDA* 10 ut *CM²BA*:
 iit *PRM* (sed -i id): id *R¹*: ii *M¹*: om. spat. relicto *D*

iustoque comploratu prosequerentur mortuos sed ne efferrent quidem aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem expectantium, mortuique 11 aegros, aegri ualidos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent; et ut ferro potius morerentur, quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen uis maior 12 pestis Poenorum castra quam Romana (adfecerat; nam Romani) diu circumsedendo Syracusas caelo aquisque ad-suerant magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum 13 uidere ex grauitate loci uolgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt; at Carthaginienses, quibus 14 nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, 15 ut tanta uis ingruerat mali, traduxerat in urbem suos, infirmaque corpora tecta et umbrae recreauerant; multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

Deleto terrestri Punico exercitu Siculi, qui Hippocratis 27 milites fuerant, * * haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta; tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest; eo et commeatus e ciuitatibus suis com-portabant et auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum 2 cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna socio-

11 tum BDA: tunc PCRM 12 adfecerat; nam Romani *h. l. scripsi*: adfecerat *post* magis *demum* *ins. Gebhard*: nam *add. hic Dobree*: inuaserat; nam Romani *H. J. Mueller*: corripuerat; nam Romani *Madv.*: *omnia om. PCRM BDA*, sed quae uel q̄ (*sc. quaere*) iam diu inseruerunt *M* (*post Romana*) *A* (*ante Romana*) caelo (uel celo) *C^xM¹* uir doctus in *A*: caedo (uel cedo) PCRM (sed acedo) BDA 13 ex (*ante hostium*) *ed. Rom.* 1469: et PCRM BDA 14 at *ed. Rom.* 1469: et PCRM BDA, probante Conway

27 1 fuerant *P* (ubi fue|rant) CRMBDA] lacunam hic notauit Boettcher duorumque oppidorum nominibus omissis alterum Bidin fuisse ex *Cic. Verr.* 2. 2. 22. 53 coniecit: occupauerant uel ceperant *add. Weissenb.*: Dasconem tenebant et Bidin supplet Rossbach, sed lineae mensuram excedit: quod in *P* exstat propius sequens milites fue(re) Dasconem Bidinque cepe)rant coniecit Conway; nomen illud praebet, e. g. *Thuc.* 6. 5 et 66, *Diod.* 14. 17. 3 abest; eo *P* et *P^x* (fort. *P⁴*): ab osteo *P²CR*: ab hostio *R²A*: ab ostio *MBD*: ab hoste *C⁴* accersebant *P¹* (uel *P²*) CRMBA (sed -sib- AB²): accescebant *P*: arcescebant *D*

rum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem opem ferri
 posse sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe
 3 capi, perpulit ut onerarias naues quam plurimas omni copia
 rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent.
 4 Igitur centum triginta nauibus longis, septingentis onerariis
 profectus a Carthagine satis prosperos uentos ad traiciendum
 in Siciliam habuit; sed iidem uenti superare eum Pachynum
 5 prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primo, dein praeter
 spem mora cum gaudium et metum in uicem Romanis Syra-
 6 cusanisque praeuisset, Epicydes metuens ne, si pergerent
 iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures
 7 uenti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina
 mercennariorum militum ducibus ad Bomilcarem nauigat.
 8 Classem in statione uersa in Africam habentem atque
 timentem nauale proelium, non tam quod impar uiribus aut
 numero nauium esset—quippe etiam plures habebat—quam
 quod uenti aptiores Romanae quam suae classi flarent,
 perpulit tamen ut fortunam naualis certaminis experiri uellet.
 9 Et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula con-
 ciri uideret et cum ingenti commeatu classem Punicam
 aduentare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium
 urgeretur, quamquam impar numero nauium erat, prohibere
 10 aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes
 infestae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima
 11 tranquillitas maris in altum euexisset, concursurae. Itaque
 cadente iam Euro, qui per dies aliquot saeuierat, prior
 Bomilcar mouit; cuius primo classis petere altum uisa est,
 12 quo facilius superaret promunturium; ceterum postquam
 tendere ad se Romanas naues uidit, incertum qua subita

4 uentos *P* et *P^x* (fort. *P⁴* *A*²: euentos *P²R*: euentus *CR²MBDA*

5 aduentus *ed. Rom.* 1469: aduentu *PCRMBDA*, cf. c. 33. 9 et
 23. 17. 10 mora cum *C^xM¹?A*: moram eum *PCR²* (*r in ras.*):

mora eum *M²* (uel *M¹* *BD*: moram rum *M* 8 atque timentem *C⁴B*
DA: quem timentem *P*: ad quem timentem *P¹* (uel *P²*) *CRM* (uoluit
 adque *P¹?*): timentemque *Riemann* 9 Syracusarum *A²*: Syra-
 cusanorum *PCRMBDA* 11 primo *Duker*: prima *PCRMBDA*

territus re, Bomilcar uela in altum dedit missisque nuntiis Heracleam qui onerarias retro Africam repetere iuberent ipse Siciliam praeteruectus Tarentum petit. Epicydes, a 13 tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum quam inde quicquam moturus.

Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata Epicyden 28 Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam et prope iterum traditam Romanis, legatos de condicionibus 2 dedendae urbis explorata prius per conloquia uoluntate eorum qui obsidebantur ad Marcellum mittunt. Cum haud 3 ferme discreparet, quin quae ubique regum fuissent Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis seruarentur, euocatis ad conloquium iis quibus ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad 4 eos ab exercitu Siculorum aiunt, ut una omnium qui obsiderentur quique extra obsidionem fuissent fortuna esset neue alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepti 5 deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos ut secum praefectos Epicydis Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, adgrederentur. Interfectis iis et multitudine ad con- 6 tionem uocata inopiam quaeque ipsi inter se fremere occulte soliti erant conquesti, quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse quod in ipsorum esset

12 retro *dett. unus* (Lov. 5), *Perizon.*, *Duker*: retro in *PCRMBDA*: retro inde *Boettcher* cf. c. 21. 10): retro iter in *Drak.*; u. *adn. seq.*

13 in obsidionem *M¹* (uel *M²*): in obsidione *C⁴A²*: obsidione *PCRMBDA*: intra obsidionem *H. J. Mueller*; in fort. in marg. excidit et postea in locum supra (§ 12), non suum, positum est

28 4 ad eos *J. Perizonius*: adeo *PCRMB*: ab eo *BDA* (ubi seq. ad exercitum): ad eum *C⁴*: *delet. M²A^x* (qui et ad illud delet ante exercitum) alteri *C^xA*: alteris *PCRMBD* (cf. 24. 17. 6): alteri sine

alteris *Luchs dubitanter sed scite* 6 quaeque *Alsch.*: quaequae (uel q: que) *PCRMBD*: quaequam *C²*: quam *A*: aliaque quae *Riemann* occulte *A*: occulti *PCRMBD* negarunt *A² ed. Frob.*

1531: negarent *PCRMBDA*

- 7 potestate quam diu ea paterentur; Romanis causam op-
pugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non
odium; nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, de-
inde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum
bellum mouisse et obsidere urbem coepisse, ut crudeles
8 tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippo-
crate uero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis et
praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione
Siciliae terra marique pulsus quam superesse causam Romanis
cur non, perinde ac si Hiero ipse uiueret unicus Romanae
9 amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse uelint? Itaque
nec urbi nec hominibus aliud periculum quam ab semet
ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praeter-
misissent; eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam
deinde fore, si simul liberatas † ab impotentibus tyrannis
apparuisset †.
- 29 Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. Praetores
tamen prius creari quam legatos nominari placuit; ex ipso-
rum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum,
2 quorum princeps 'neque primo' inquit 'Syracusani a uobis
defecimus sed Hieronymus, nequaquam tam in uos impius
3 quam in nos, nec postea pacem tyranni caede compositam
Syracusanus quisquam sed satellites regii Hippocrates atque
Epicydes oppressis nobis hinc metu hinc fraude turbauerunt.
Nec quisquam dicere potest aliquando nobis libertatis tempus
4 fuisse quod pacis uobiscum non fuerit. Nunc certe caede

9 aliud *PCRMBDA*: aliunde *malit Luchs* liberatas *PCRMBDA*: liberatas Syracusas *Boettcher*: libertas (. . . aperuisset) *Pal.* 3: *uel sic* (cum quam *pro* si simul) *uel* simul (*pro* si simul) liberatos (. . . apparuisset) *Gron.* apparuisset in *P* lineam claudit; hic lacunam *notans add.* in pacem reditum non esset *uel sim. quid Boettcher*: in amicitiam societatemque Romanis se restituisset *uel sim. quid Weissenb.*: Syracusas esse et applicare se Romanis *ante appar. Madv.*: accipere noluisset *uel sim. quid malim*

29 1 ea *Gron.*: e *PCR*: eo (cum ratio) R^1 (uel R^2 *M*: del. P^x (*per ras. fort. P^4*): eius ratio) M^1 : om. C^2BDA 3 Nec quisquam *A*: nec quicquam *PCRMBD*

eorum qui oppressas tenebant Syracusas cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo uenimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia, nullam recusandam fortunam quae imposita a uobis fuerit. Gloriam captae nobilissimae 5 pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. Quidquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famaene credi uelis quanta urbs 6 a te capta sit quam posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis terra, quisquis mari uenerit nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat incolumesque Syracusas familiae uestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud uos Hieronymi quam Hieronis memoria mo- 7 menti faciat. Diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius ualuit.'

Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos: inter 8 ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercennariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis praetores pri- 9 mum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrent quosque fors obtulit irati interfecere atque omnia quae in promptu erant diripuerunt. Tum, ne sine ducibus essent, sex 10 praefectos creauere ut terni Achradinae ac Nasso praeessent.

4 esse $P^x CM^1 DA$: esses PRM (cf. c. 26. 3): aliquid supra script. P^2 iam eras. imposita A : iam posita $PCRMBD$: iam imposita
 Alsch. 5 urbis $PCRMBDA$: urbium *Duker*, sed cf. *Cic. Verr.*
 2. 4. 52. 117 dei sic hic scribit P 6 uelis $PCRMBDA$: malis
 ed. *Par.* 1513, sed cf. 3. 68. 11 esse $PCRMBDA$: esse sinas
*Madv. Em.*², p. 364 quisquis (ante terra) $PCRMBDA$: quisque D
 quisquis (ante mari) $C^4 A^2$: quisque $PCRMBDA$ de (ante
 Athen.) A : ab C^4 : om. $PCRMBD$ tradas $PCRMBDA$: tradi
 ('nectuntur esse et tradi') *Gron. quem sequi malit Conway* 7 re
 sensistis PC : pre sensistis P^2 (uel P^3) $RMBDA$: recensestis C^4 :
 rebus aduersis sensistis *Luchs*: recentia sensistis *M. Mueller* 9 ob-
 tulit (opt-) $B^2 A$: oppulit $PCRMBD$: appulit M^1 uel M^3 inter-
 fecere $C^4 M^1$ uel M^2 BA^1 : interficere $PCRMA$: inter facere D
 10 sex $P^1 CRMBDA$: ex P , cf. c. 14. 11 adn. Nasso *F.* cum -ss-
 constanter e. g. c. 30. 9, 10, 12; 26. 21. 10

Sedato tandem tumultu exsequentibus sciscitando quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat coepit aliam suam
 30 ac perfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes nec causam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat e tribus Achradinae praefectis Hispanus Moericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliariis est missus, qui sine arbitris Moericum nactus primum, quo in statu reliquisset Hispaniam—et nuper inde
 3 uenerat—exponit : omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse, seu militare cum Romanis seu in patriam reuerti libeat : contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique
 4 clauso? Motus his Moericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset composuissetque agenda ordinem rei,
 5 Achradinam redit. Tum Moericus, ut ab suspicione prodicionis auerteret omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro citroque : neque recipiendum quemquam neque mittendum et, quo intentius custodiae seruentur, opportuna diuidenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae
 6 reus sit. Omnes adsensi sunt. Partibus diuidendis ipsi regio euenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus : id
 7 ut scirent Romani fecit. Itaque Marcellus nocte nauem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit exponique milites regione portae quae prope

10 sciscitando] *add. mercennariis ed. Rom. 1469 quam uocem ignorant PCRMBDA*

30 3 libeat *A* : iubeat *PCRMBD* 4 Moericus *P¹CRMB(mer-)D* : moeriquecus *P* : mericus *A* ; in § 2 moericus *P¹ (uel P²) ex moeribus P* : moericum *P* ; *idem* in §§ 5 et 8 moerichus : in § 12 et c. 31 § 6 moericum *secretus Aldus* : secretum *PCRMBDA*, cf. 22. 2. 2 *adn.* : secreto *M² (uel M¹?)* 5 opportuna (uel opor-) *PCRMBDA* : opportuna loca *A²* 7 trahi ad *PCRMBDA* : tradi ad (insulam (uel Nasum) iuxta) *Weissenb.*

fontem Arethusam est. Hoc cum quarta uigilia factum esset 8
 expositosque milites porta, ut conuenerat, recepisset Moeri-
 cus, luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae
 adgreditur ita ut non eos solum qui Achradinam tenebant in 9
 se conuerteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum con-
 currerent relictis stationibus suis ad uim et impetum Romano-
 rum arcendum. In hoc tumultu actuariarum naues, instructae 10
 iam ante circumuectaeque ad Nassum, armatos exponunt qui
 improuiso adorti semiplenas stationes et adapertas fores por-
 tae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine
 Nassum cepere desertam trepidatione et fuga custodum. Ne 11
 que in ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum
 quam in transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes
 e medio certamine effugerunt. Marcellus ut uidit captam esse 12
 Nassum et Achradinae regionem unam teneri Moericumque
 cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae
 opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

Suppressa impetu militum, ut iis qui in Achradina erant 31
 transfugis spatium locusque fugae datus est, Syracusani 2
 tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ad
 Marcellum mittunt, nihil petentes aliud quam incolumitatem
 sibi liberisque suis. Marcellus consilio aduocato et adhibitis 3
 etiam Syracusanis qui per seditiones pulsati ab domo intra
 praesidia Romana fuerant, respondit non plura per annos 4
 quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis male-
 ficia eorum qui Syracusas tenuerint erga populum Romanum
 esse; sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse foede-

9 Nasso, cf. c. 29. 10 adn. 10 iam ante circumuectae bis scribit
 P: semel CRMBDA et fuga C^xM¹ (uel M³)BDA: effuga PCRM
 11 in ullis dett. unus (Hav.): ullis PCRM BDA quia PCRM
 BDA: qui M² uel fort. M¹, bene e medio P^x(fort. P⁴)A²: se
 medio PCRM BDA 12 uidit h. l. scripsi: post adiunctum Lov. 5:
 post Nassum, add. didicit ed. Rom. 1469: ibid. comperit Weissenb.:
 om. PCRM BDA cum ed. Frob. 1531: om. PCRM BDA ne
 regiae C⁴M³A²: regiae PCRM BDA

31 1 ut iis PCRM BDA: et iis ed. Rom. 1469 datus est C^x
 dett. aliq.: datus est et PCRM: datus esset BDA 4 debuerint
 PCRM BDA: debuerunt A dett. aliq.

rumque ruptorum ipsos ab se grauiores multo quam populus
 5 Romanus uoluerit poenas exegisse. se quidem tertium an-
 num circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus
 seruam ciuitatem haberet sed ne transfugarum duces captam
 6 et oppressam tenerent. quid potuerint Syracusani facere,
 exemplo uel eos esse Syracusanorum qui intra praesidia
 Romana fuerint uel Hispanum ducem Moericum qui praesi-
 dium tradiderit uel ipsorum Syracusanorum postremo serum
 7 quidem, sed forte consilium. sibi omnium laborum peri-
 culorumque circa moenia Syracusana terra marique tam
 diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse quod
 capere (sibi contigerit, quantum si seruare) Syracusas potuis-
 8 set. Inde quaestor cum praesidio ad Nassum ad acci-
 piendam pecuniam regiam custodiendamque missus. Vrbs
 diripienda militi data est custodibus diuisis per domos eorum
 9 qui intra praesidia Romana fuerant. Cum multa irae, multa
 auaritiae foeda exempla. ederentur, Archimeden memoriae
 proditum est in tanto tumultu, quantum captae urbis in (uiis)

5 Romanus seruam *Sigon. dett. aliq.* : reseruata *PC(sed -ta)RMB*
DA : Romanus seruam eam *Harant (ne quid perdatur)* transfu-
 garum *P¹RMBDA* : transfugarumque *P₁-que indistincte erasit P¹C*
 (qui *C⁴*) : alienigenarum t. que *Alschr.* : t. alienigenarumque *Hertz*
sat probante Conwaio : t. mercennariorumque *Gerlach* ; cf. c. 21. 60. 4
adn. (a) et (b) 7 tantum *PCRMBDA* : tanti eum *Harant* : dignum
Crevier quod capere Syracusas potuisset *PCRMBDA* : quod
Weissenbornio, qui tantum pro satis magnum habet, et aliis satisfecit :
sed non Gronouio nec Maduigio ; quam si parcere Syracusis potuisset
Gron. : quod capere Syracusas (potuerit, quantum si seruare) potuisset
Madv. : quod capere (sibi contigerit, quantum si seruare) Syracusas
 potuisset *Conway*, ratus duas lineas excidisse earumque alteram in -re
 desuisse, scribae oculos sic (post capere illud) fallentem ; de temporum
 ratione (in *O. R.* : 'quod . . . contigit quantum si . . . potuero') u. sis
 23. 43. 12 *adn. et Conwaii App. II ad Lib. II 1902 editum* 8 ad
 Nassum ad *ed. Par.* 1510 : ab nassum et *PCRM* : ad nassum et *C⁴MB*
BDA : ab Naso ad *Geyer* ; ad *H. J. Mueller* : ad Nasum obtinendam
 et *Weissenb.*, *Madv. ed.* 3 Vrbs *dett. aliq.* : om. *PCRMBDA* :
 cetera praeda *A^x Pal.* 2 (si recte hoc, post diripienda scribe) : *Achradina*
Weissenb. quod post data scribit *Riemann* data est *D dett. aliq.* :
 data est et *PCRMBDA* : data cetera *Harant (omissa uoce urbs)*
 fuerant *Gron.* : fuerunt *PCRMBDA* 9 captae urbis in (uiis) dis-
 cursus *Conway* : captae urbis in discursu *PCRMBDA* : capta urbs in

discursus diripientium militum ciere poterat, intentum formis
 quas in puluere descripserat ab ignaro milite quis esset inter-
 fectum; aegre id Marcellum tulisse sepulturaeque curam 10
 habitam, et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque
 nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo 11
 Syracusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum
 uix capta Carthagine tum fuisset cum qua uiribus aequis
 certabatur.

Paucis ante diebus quam Syracusae caperentur T. Otaci- 12
 lius cum quinquere milibus octoginta Vticam ab Lilybaeo
 transmisit, et cum ante lucem portum intrasset, onerarias 13
 frumento onustas cepit, egressusque in terram depopulatus
 est aliquantum agri circa Vticam praedamque omnis generis
 retro ad naues egit. Lilybaeum tertio die quam inde pro- 14
 fectus erat, cum centum triginta onerariis nauibus frumento
 praedaeque onustis rediit idque frumentum extemplo Syra-
 cusas misit, quod ni tam in tempore subuenisset, uictoribus 15
 uictisque pariter perniciose fames instabat.

Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil ad- 32
 modum memorabile factum esset consiliisque magis quam
 armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis
 copias coniunxerunt. Ibi consilium aduocatum omniumque 2
 in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id
 modo actum esset ut Hasdrubalem tendentem in Italiam
 retinerent, tempus esse id iam agi ut bellum in Hispania 3
 finiretur; et satis ad id uirium credebant accessisse uiginti
 milia Celtiberorum ea hieme ad arma excita. Tres exercitus 4

discursu *ed. Par.* 1513 *bene*: captae urbes in discursu... (poterant)
Hearne: pauor captae urbis in discursu *Madv.*: captae terror urbis
Boettcher, melius: alia alii diripientium *M¹A^x*: diripiendum
PCRMBD descripserat *C⁴M¹A*: discripserat *PCRMBD*
 11 cum qua *PCRMBDA*: cum *Madv. optime, si placeret mutatio non*
omnino necessaria 14 rediit *ed. Rom.* 1469: redit *PCRMBDA*
 (cf. c. 23. 6 *adn.*) tam *PCRMBDA*: tum *M³* 15 per-
 niciose *A²*: perniciosior (uel -tior) *PCRMBDA?*: perniciosior *C⁴*
Lov. 2

32 2 ad id *C²DA*: ad is id *PCRMB* (sed his) 3 excita. (Tres) scripsi:

erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago coniunctis castris
 5 quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior
 erat Hamilcaris filius Hasdrubal, uetus in Hispania impera-
 6 tor; ad urbem nomine Amtorgim exercitum habebat. Eum
 uolebant prius opprimi duces Romani; et spes erat satis
 superque ad id uirium esse; illa restabat cura, ne fuso eo
 perculsi alter Hasdrubal et Mago in auios saltus montesque
 7 recipientes sese bellum extraherent. Optimum igitur rati
 diuisis bifariam copiis totius simul Hispaniae amplecti bellum,
 ita inter se diuiserunt ut P. Cornelius duas partes exercitus
 Romanorum sociorumque aduersus Magonem duceret atque
 8 Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte ueteris exerci-
 tus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum
 9 gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque Celtiberis
 praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu hostium
 10 dirimente anni ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus
 ante dictum est copiis substitit, P. Scipio profectus ad desti-
 natam belli partem.

33 Hasdrubal postquam animaduertit exiguum Romanum
 exercitum in castris et spem omnem in Celtiberorum auxiliis
 2 esse, peritus omnis barbaricae et praecipue omnium earum
 gentium in quibus per tot annos militabat perfidiae, facili
 3 lingua, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per
 occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtibero-
 4 rum principibus ut copias inde abducant. Nec atrox uisum

excitorum Gron., fort. recte: excitatum PRM, quod, ut puto, ex
 tum

excita ortum est: excitata C: excitatarum C⁴: excitati DA: exci-
 tata edd. Par. 1513 et Mogunt. 1518: excita. Hostium Alsch.

5 uetus CM¹ uel M³: uenus PRMBD: uerus A: ueteranus Alsch.

habebat C^mM¹A: habebant PCRMBD 10 substitit W. Bauer:
 substitit et PCRMB A: subsistit. Et D partem Hasdrubal bella
 (uel belli) partem P: partem P² per ras. CRMBDA

33 2 omnis PCRMBDA: conicit indolis Conway omnium PC
 RMBDA: secl. Gron. (et Madv. ed. 3): hominum Madv. ed. 4 dubi-
 tanter facili lingua C³ (uel C⁴. A²: facili linguae PCRMBDA?:
 fallaciaeque A^v: facili linguae commercio ed. Par. 1510, bene, et sic uult
 Conway

facinus—non enim ut in Romanos uerterent arma agebatur—, et merces quanta uel pro bello satis esset dabatur ne bellum gererent, et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque uidendi suos suaque grata uolgo erant. Itaque non ducibus 5 facilius quam multitudinī persuasum est. Simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si ui retinerent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit 6 exemplaque haec uere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis ut non plus sui roboris suarumque proprie uirium in castris habeant. Signis repente sublati Celtiberi 7 abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque ut manerent Romanis respondentes quam domestico se auocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec ui retineri 8 poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri rursus coniungi uidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro quantum posset cedere statuit, in id omni cura intentus necubi hosti aequo se committeret 9 loco, qui transgressus flumen prope uestigiis abeuntium insistebat.

Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius 34 ab nouo hoste urgebat. Masinissa erat iuuenis, eo tempore 2 socius Carthaginensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et aduenienti P. Scipioni occurrit et deinde adsidue dies noctesque infestus aderat, ut non uagos tantum procul 4

4 bello $CM^x A$: cello $PRMBD$ ipsa $M^x A$: ipa $PCRM$: ypa
B : ipar *D* 5 et 6 erat quippe . . . romanis *om.* A : *add.* A^2
 5 erat C^1 (uel $C^x M^2$ (uel M^1) BA^2 : erant $PCRM$: *om.* *D* si ui
Gron. : sibi $PCRMBDA^2$: ibi (retineri) A^v *Valla* (uel pauci ibi retinerent A^v) : se ne *Aldus* 6 ducibus erit *bis* scribit *P* : *semel* $CRMBDA$ (sed in marg. repetit A^2) 9 uestigiis $M^1 BDA$: uestigii $PCRM$ (cf. c. 27. 5 et 23. 17. 10) : uestigia C^4

34 1 par terror P^1 (ex pa terror *P*) $CRMB^2 DA$: terror par *B*
 2 tempore C^4 *Gron.* : tempore erat $PCRMB^2 DA$ (ab nouo . . . tempore *om.* *B*) quem PC^2 (qua C) $RMBDA$: *secl.* *Gron.* 3 Is tum $PCRMBDA^2$: iste $M^1 A$? equitatu Numidarum P^1 (uel P^2 $C^x M^1$ (uel M^2) BDA : equitatum tumidarum *P* : equitatum Numidarum CRM

4 uagos $P^1 CRMBDA$: magos *P*

a castris lignatum pabulatumque progressos exciperet sed
 ipsis obequitaret castris inuectusque in medias saepe stationes
 5 omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque saepe in-
 cursu repentino in portis ualloque trepidatum est nec aut
 locus aut tempus ullum uacuum a metu ac sollicitudine erat
 6 Romanis, compulsisque intra uallum adempto rerum om-
 nium usu. Cum prope iusta obsidio esset futuramque artio-
 rem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem mili-
 bus et quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Poenis
 7 coniunxisset, dux cautus et prouidens Scipio uictus necessita-
 tibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obuiam
 iret et quocumque occurrisset loco proelium consereret.
 8 Relicto igitur modico praesidio in castris praepositoque Ti.
 Fonteio legato media nocte profectus cum obuuiis hostibus
 9 manus conseruit. Agmina magis quam acies pugnabant;
 superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat.
 Ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux
 ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere,
 10 (et) contracto aduersus Numidas certamine nouo tertius in-
 super aduenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo iam
 pugnantes; ancepsque proelium Romanos circumsteterat
 incertos in quem potissimum hostem quamue in partem
 11 conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique impera-
 tori et offerenti se ubi plurimus labor erat latus dextrum
 lancea traicitur; cuneusque is hostium, qui in confertos circa
 ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo
 Scipionem uidit, alacres gaudio cum clamore per totam
 aciem nuntiantes discurrunt imperatorem Romanum ceci-

6 compulsisque *PCRM BDA* : compulsis *Duker*, *puncto ad Romanis*,
uirgula ad usu posita si se *C⁴BDA* : se se *PCRM* Indibilis
C⁴A² : indebilis *PCMBDA* (et sic in § 7 et 22. 21. 2 ubi u. *Frig.*;
saepius Indib- ut in 26. 49. 11 et 13; 27. 17. 3) : indebilis *R*
 10 et contracto *Crevier*, *Walch* : contracto *P(lineam incipiens)CRMB*
DA Numidas *C³BDA* : numida *PCR* : numidam *M* 11 pluri-
 mus labor *A* : plurimum labor *P(in fine lineae)CRMBD* : plurimum
 laboris *malit Drak*, uidit *P²CRMBDA* : uidi *P*

disse. Ea peruagata passim uox, ut et hostes haud dubie 12
pro uictoribus et Romani pro uictis essent, fecit. Fuga con- 13
festim ex acie duce amisso fieri coepta est; ceterum ut ad
erumpendum inter Numidas leuiumque armorum alia auxilia
haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum aequantium- 14
que equos uelocitate peditum uix poterant caesique prope
plures in fuga quam in pugna sunt; nec superfuisset quis-
quam ni praecipiti iam ad uesperum die nox interuenisset.

Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi confestim e 35
proelio, uix necessaria quiete data militibus ad Hasdrubalem
Hamilcaris citatum agmen rapiunt non dubia spe, (si) se
coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est uentum, inter 2
exercitus ducesque uictoria recenti laetos gratulatio ingens
facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto et alteram
pro haud dubia parem uictoriam expectantes. Ad Romanos 3
nondum quidem fama tantae cladis peruenerat, sed maestum
quoddam silentium erat et tacita diuinatio, qualis iam prae-
sagientibus animis imminenti mali esse solet. Imperator 4
ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tan-
tum auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione ad
suspicionem acceptae cladis quam ad ullam bonam spem
pronior erat: quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, 5
nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitus

12 ea *Alsch.*: a *PCRM*: del. *M*¹: ac *C*⁴*BDA*? : hac *M*⁷*A*²: haec
ed. Frob. 1535 13 difficilis *PCRMBDA*: difficile *dett. plerique*:
difficilis *res ed. Rom.* 1469: nomen aliud aliquod, uelut locus post
difficilis uel uia post auxilia desiderat *Conway* 14 aequantiumque
ed. Rom. 1469: aequantium *P(in fine lineae)CRMBDA*, cf. c. 22. 6 et
21. 60. 4 *adn.* (c): atque aequantium *Herts*

35 1 (si) se *Heusinger* (si uel cum *Crevier*): se *dett. unus* (*Hafn.*,
sed post coniunxissent): cum *A dett. aliq.*: cum copias *dett. unus*
(*Ber.*): om. *PCRMBD* (cui iunxissent *B*²: cum iuncti essent *Gron.*:
se cum iunxissent *Drak.*) 2 quo *M*¹*A*²: quod *PCRMBDA*
exercitus *P*¹*CRMBDA*: exercitum *P*, cf. c. 30. 4 et 22. 2. 2 *adn.* facta
BDA: tacta *PCRM*: acta *C*^x*M*¹, non male, sed cf. *Cic. Fam.* 11. 18. 3
4 ratione *C*²: oratione *PCRMBDA* ad suspicionem *ed. Rom.*
1469: ac suspicione *PCRMBDA* 5 quoniam *CM*⁴*B*²*DA*: quoniam
PRMB defunctos *PC*³ (uel *C*⁴): defuncto *C*²*R*¹ defunctos uo *R*) *MB*
DA (sed fratre add. *A*²) et s- in suo pleniore calamo scr. *M* (cf. c. 19. 8 et
22. 10. 9 *adn.*) exercitus *Luchs* (cf. § 2 *adn.*): exercitum *PCRMBDA*

6 potuisse? quomodo autem non obstitisse aut ab tergo
 secutum fratrem, ut, si prohibere quo minus in unum coirent
 et duces et exercitus hostium non posset, ipse certe cum
 7 fratre coniungeret copias? His anxius curis id modo esse
 salutare in praesens credebat, cedere inde quantum posset;
 exinde una nocte ignaris hostibus et ob id quietis aliquantum
 8 emensus est iter. Luce ut senserunt profectos, hostes prae-
 missis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi
 coeperunt. Ante noctem adsecuti Numidae, nunc ab tergo,
 9 nunc in latera incursantes, consistere coegerunt ac tutari
 agmen; quantum possent tamen tuto ut simul pugnarent
 procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres
 36 copiae adsequerentur. Ceterum nunc agendo, nunc susti-
 nendo agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur
 2 et nox iam instaret, reuocat e proelio suos Scipio et collectos
 in tumultum quendam non quidem satis tutum, praesertim
 agmini perculso, editiorem tamen quam cetera circa erant,
 3 subducit. Ibi primo impedimentis et equitatu in medium
 receptis circumdati pedites haud difficulter impetus incursan-
 4 tium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine
 tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant appare-
 batque, parum armis ad tuendum locum sine munimento
 5 ualituros esse, circumspectare atque agitare dux coepit si quo
 modo posset uallum circumcicere. Sed erat adeo nudus

7 exinde *Conway*, cf. 24. 42. 1: et inde *PCRMBDA*: et *Gron.*
(recte si quidem inde fuit sec. lectio pro ob id huc male translata)

una *PCRMBDA*: del. *H. J. Mueller*, male, ablatiui uim ('intra') *igno-*
rans 8 profectos *PCRMBDA*: profectus *D*: profectum *Harant*,

bene, cf. § 2 hostes *A*: hostes et *PCRMBD* 9 coegerunt
Madv.: coeperunt (uel caep- uel cep-) *PCRMBDA* tuto *PCRMBDA*:

niti Madv., cf. c. 20. 5: *seclud. Crevier*: *defend. Walch*, p. 199
 procederentque *CM⁷B(sed -que)DA*: procedentq. *PRM*, cf. 24. 21.

11 *adn.*

36 2 e proelio *om. D*: num recte, per casum? e *dett. unus*
(Ber.): *om. PCRMBDA*: a *Alsch.* editiorem *P¹(uel P²)CRM*

BDA: seditiorem *P*: sed editiorem *Alsch.* 4 apparebatque *ed.*
Rom., 1469, cf. 21. 60. 4 *adn.* (c): apparebat *P(in fine lineae)CRM BDA*

5 circumcicere *dett. tres, J. Perizon.*: circuminicare *PCRMBDA*

tumulus et asperi soli, ut nec uirgulta uallo caedendo nec terra caespiti faciendo aut ducendae fossae aliue ulli operi apta inueniri posset; nec natura quicquam satis arduum aut 6 abscisum erat, quod hosti aditum adscensumue difficilem praeberet; omnia fastigio leni subuexa. Vt tamen aliquam 7 imaginem ualli obicerent, clitellas inligatas oneribus uelut struentes ad altitudinem solitam circumdabant. cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant.

Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem 8 perfacile agmen erexere; munitionis facies noua primo eos uelut miraculo quodam tenuit, cum duces undique uoci- 9 ferarentur quid starent et non ludibrium illud, uix feminis puerisue morandis satis ualidum, distraherent diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Haec con- 10 temptim duces increpabant; ceterum neque transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. At trudibus cum amoliti obiecta 11 onera armatis dedissent uiam pluribusque idem partibus fieret, capta iam undique castra erant. Pauci a multis 12 percussique a uictoribus passim caedebantur; magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset siluas, in castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus praeerat, per- fugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu 13

5 ducendae M^3A^2 : ducendo $PCRMBA$: duce D 6 natura A^1 : futura $PCRMBA$: om. D : futura $i C^4$ 7 clitellas CM^2 (uel M^x) B^2A^2 : cletellas $PRMBDA$ clitellae M^1BDA : clientelae PCR (sed -tae-) M 8 aduenere C^2M^1BDA : aduenire $PCRM$ noua C^2A : nouari $PCRM$: noua ne M^1 : nouare BD ; sed uidetur P -ri- ex primo praesumpsisse; cf. 24. 3. 3 adn. 9 uociferarentur P^1CR $MBDA$: uociferentur P (cf. c. 35. 9): uociferantur *Perizon*. 11 At

trudibus *W. Heraeus, Qu. Crit., p. 83, optime, correctionem* -ditis) *in dittoqr. uersam statuens, cf. e. g. 22. 41. 7: traditis dibi PR: traditis diui R¹: traditis ibi CR^x (uel R² M (spat. unius litterae ante ibi relicto): traditis dibu BD: traditis diu A: tardatis diu dett. alig.: trahentes trudibus uel trudentes sudibus iam Madv. Emend.², p. 368: alia alii*

- hostium caesum tradunt, alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerant ui, captam
 14 omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octauo postquam in Hispaniam uenerat, Cn. Scipio undetricesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae maior quam per totam Hispaniam fuit;
 15 quin apud ciues partem doloris et exercitus amissi et alienata
 16 prouincia et publica trahebat clades; Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum magis, quod diutius praefuerat iis priorque et fauorem occupauerat et specimen iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.
- 37 Cum deleti exercitus amissaeque Hispaniae uiderentur,
 2 uir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis animique et ingenii aliquanto quam pro fortuna in qua erat natus maioris.
 3 Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat.
 4 (Is) et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat iunxeratque
 5 cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communitis cum ducem exercitus
 6 comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in

13 quas nulla *ed. Rom.* 1469: quam nulla *PCRMBDA*, *cf. c. 30. 4 et 22. 2. 2 adn.* 14 Romae *C⁴M⁷B²DA*: morae *PCRM*: me *B*

quam *P¹CM¹A²*: quamq. *PRM*: quamque *BDA* (*cf. c. 14. 8 et 21. 60. 4 adn. (a)*) 15 quin *PCRMBDA*: quamquam *M⁷*: quia *Scheller*:

quippe *Koch* 16 Gnaeum *C^x*: cnaeum *P* et *P^xCBDA*: cnaebum *P²RM* quod *M³(uel M¹)BA*: quo *PCRM* (*fort. recte sed cf. c.*

41. 5): quam *D* dederat *P¹ (uel P²)CRMBDA*: diderat *P*: ediderat *Gron. dubitanter*

37 1 deleti *P^x(fort. P⁴)M¹ uel M²*: delectis *PCRM* (*cf. c. 29. 4 et 24. 17. 6 adn.*): deletus *C²BDA* perditas *C² (uel C¹)M⁷A²*: ponditas *PCRMBDA* 2 in exercitu *M⁷A*: exercitu *PCRMBD*: in

Cn. Scipionis exercitu *Luchs* filius eques romanus *A²* (eques r. *A*): f. e. q. r. (*sic*) *PCRMBD* 4 Is et *Weissenb.*: et *PCRMBDA*:

hic *M^x*: hic et *A^v fort. recte*: is tum et *Luchs*

custodiam ualli stationesque, donec per omnes suffragium
 iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint.
 Omne inde tempus—exiguum id fuit—muniendis castris 7
 conuehendisque commeatibus consumpsit, et omnia imperia
 milites cum impigre, tum haudquaquam abiecto animo
 exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis 8
 uenientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et
 adpropinquare adlatum est signumque pugnae propositum
 ab nouo duce milites uiderunt, recordati quos paulo ante 9
 imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti
 prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et
 offensare capita et alii manus ad caelum tendere deos incu-
 santes, alii strati humi suum quisque nominatim ducem
 implorare. Neque sedari lamentatio poterat excitantibus 10
 centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante
 Marcio, quod in muliebres et inutiles se proiecissent fletus
 potius quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum
 acuerent animos et ne inultos imperatores suos iacere
 sinerent; cum subito clamor tubarumque sonus—iam enim 11
 prope uallum hostes erant—exauditur. Inde uerso repente
 in iram luctu discurrunt ad arma ac uelut accensi rabie dis-
 currunt ad portas et in hostem neglegenter atque incompo-
 site uenientem incurrunt. Extemplo improuisa res pauorem 12
 incutit Poenis mirabundique unde tot hostes subito exorti
 prope deletio exercitu forent, unde tanta audacia, tanta

6 detulerint *ed. Lugd.* 1520: detulerunt *PCRMBDA* 7 id fuit
PCRBD A: fuit *M Ber.* (quod exiguum fuit *M^x*) 9 in pugnam *M¹*
BD: in poenam *PCRM* in poenum *C⁴ Gron. dubit.*: in campum ad
 pugnam *A dett. plerique* 10 mulcente *A² dett. aliq.*: mulcente
PCRMBDA 11 exauditur *BDA*: exuditur *P*: excuditur *P² (uel*
P³)CRM uerso *C^xM¹A*: uersu *PCRMBD* in iram *M⁴A²*:
 intra *PCRMBDA* discurrunt ad portas *PCRMBDA* quod tutatur
Conway, cf. c. 2. 7; 5. 36. 5; Verg. Aen. 11. 468: concurrunt ad
 portas (*uel simile quid*) *Gron.*: cum et secl. *Madv.* (*prius illud discur-*
runt—pro quo discurrerit D—secluserant Crevier, et Iac. Gron.); ipse
 sane inter discurrunt et incurrunt aliud uerbum uelut, e.g. ruunt ad
 portas, *malim* 12 mirabundique *PCRMBDA*: mirabundis *Duker*

- fiducia sui uictis ac fugatis, quis imperator duobus Scipioni-
bus caesis exstisset, quis castris praeesset, quis signum
13 dedisset pugnae—ad haec tot tam necopinata primo omnium
incerti stupentesque referunt pedem, dein ualida impressione
14 pulsus terga uertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuisset
aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius
propere receptui dedisset signum obsistensque ad prima signa
et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. Inde
in castra audios adhuc caedisque et sanguinis reduxit.
15 Carthaginienses trepide primo ab hostium uallo acti, post-
quam neminem insequi uiderunt, metu substitisse rati,
contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.
16 Par negligentia in castris custodiendis fuit; nam etsi
propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum ex-
17 ercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc
cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis Mar-
cius ad consilium prima specie temerarium magis quam
18 audax animum adiecit ut ultro castra hostium oppugnaret,
facilius esse ratus unius Hasdrubalis expugnari castra quam,
si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua
19 defendi; simul aut, si successisset coeptis, erecturum se
adflitas res aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma
38 contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res et
nocturnus terror et iam non suae fortunae consilium pertur-
baret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, con-
2 tione aduocata ita disseruit: ‘Vel mea erga imperatores
nostros uiuos mortuosque pietas uel praesens omnium
nostrum, milites, fortuna fidem cuius facere potest mihi hoc

13 tam *Sigon.*: iam *PCRM BDA*

bilis *PCRM BDA*

ipse *C⁴M¹A*: ipso

14 temerarius *A²*: temera-
PCRM B D

19 si (*ante*
successisset) *C⁴A²*: *om.* *PCRM BDA*

erecturum *Perizonius, duce*
Dukero: erecepturum *PCRM* (*cf. c. 36. 11 adn.*): recepturum *C^xBDA*

sui *BDA*: siti *PCRM* (*cf. c. 23. 11*): sibi *C⁴*: sui hosti *Weissenb.*

ne quid perdat

38 1 terror *C^xM¹BDA*: terrorem *PCRM*

(*sed post spatium litt. iii uel iv eraso*): *om. M*

2 hoc *PCRBDA*

imperium, ut amplum iudicio uestro, ita re ipsa graue ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus maerorem 3 obstupesceret, uix ita compos mei essem ut aliqua solacia inuenire aegro animo possem, cogor uestram omnium uicem, quod difficillimum in luctu est, unus consulere. Et ne tum 4 quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conseruare possim cogitandum est, auertere animum ab adsiduo maerore licet. Praesto est enim acerba memoria 5 et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant saepe somno, neu se neu inuictos per 6 octo annos in his terris milites suos, commilitones uestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam sua- que instituta sequi iubent et, ut imperiis uiuorum nemo 7 oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id op- timum ducere. Vos quoque uelim, milites, non lamentis 8 lacrimisque tamquam extinctos prosequi—uiuunt uigentque famarum gestarum—sed, quotienscumque occurret memoria illorum, uelut si adhortantes signumque dantes uideatis eos, ita proelia inire. Nec alia profecto species hesterno die 9 oblata oculis animisque uestris memorabile illud edidit proe- lium, quo documentum dedistis hostibus non cum Scipioni- 10 bus extinctum esse nomen Romanum et, cuius populi uis atque uirtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saeuitia fortunae emersurum esse.

Nunc, quia tantum ausi estis sponte uestra, experiri libet 11 quantum audeatis duce uestro auctore. Non enim hesterno

3 compos C^2M^3BDA : campos $PCRM$ essem M^x per ras. A :
essent $PCRMBD$ 4 possim A^2 : possem $PCRM BDA$ licet
Gron. : libet $PCRM BDA$ 7 quaque in re cum M^2 scripsi : in
quaque re BDA (sed quacumque D) : in quaque in re $PCRM$ illos
 $PCRM BDA$: ipsos *Luchs dubit* : secl. *Conway* 8 lamentis CM^1
 BDA : amentis PRM uiuunt $PCRM BDA$: uiuunt enim *Ber.*,
Lipsius : qui uiuunt *Riemann*, *leuiter* uigentque $PCRM BDA$:
uiuentque *Lipsius* 10 emersurum *dett. unus ed. Rom.* 1469 :
emersuram $PCRM BDA$

die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse uobis
 turbatum hostem, frangere audaciam uestram sed differre in
 12 maiorem gloriam atque opportunitatem uolui, ut postmodo
 praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per
 occasionem adgredi possetis. Nec huius occasionis spem,
 13 milites, forte temere sed ex re ipsa conceptam habeo. A
 uobis quoque profecto si quis quaerat quonam modo pauci
 a multis, uicti a uictoribus castra tutati sitis, nihil aliud
 respondeatis quam id ipsum timentes uos omnia et operibus
 14 firmata habuisse et ipsos paratos instructosque fuisse. Et
 ita se res habet: ad id quod ne timeatur fortuna facit
 minime tuti sunt homines, quia quod neglexeris incautum
 15 atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt
 hostes quam ne, obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra
 sua ultro oppugnemus. Audeamus quod credi non potest
 ausuros nos; eo ipso quod difficillimum uidetur facilius erit.
 16 Tertia uigilia noctis silenti agmine ducam uos. Exploratum
 habeo non uigiliarum ordinem, non stationes iustas esse.
 17 Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit.
 Tum inter torpidos somno pauentesque ad necopinatum
 tumultum et inermes in cubilibus suis oppressos illa caedes
 18 edatur a qua uos hesterno die reuocatos aegre ferebatis. Scio
 audax uideri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe
 fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in occa-
 sionis momento cuius praeteruolat opportunitas cunctatus
 19 paulum fueris, nequiquam mox omissam quaeras. Vnus
 exercitus in propinquo est, duo haud procul absunt. Nunc
 adgredientibus spes aliqua est,—et iam temptastis uestras

12 occasionem A^2 : occansiones $PRMA$: occasiones CBD conceptam P (sed -cep- tantum non perit) CRM^1BDA : inceptam M

13 et ipsos *ed. Mogunt.* 1518: ipsos $PCRM^1BDA$ 14 tuti M^3 :
 cauti A^2 : uti $PCRM^1BDA$ 15 facilius erit C^2M^1BDA (sed facil-
 limum): facilius erat $PCRM$ 18 si in C^2M^1BDA : sit in $PCRM$

quaeras (quer-) C^4B^2 : quaeaq. P : quaerar P^2 (uel P^1) $CRMB$:
 queraris D : queraris querat A (sed queraris A^2 : ex quereris A)

19 nunc DA^2 : num $PCRM^1BA$ spes A^2 : per $PCRM^1BD$: par A

atque illorum uires : si diem proferimus et hesternae eru-
 ptionis fama contemni desierimus, periculum est ne omnes
 duces, omnes copiae conueniant. Tres deinde duces, tres
 exercitus sustinebimus hostium quos Cn. Scipio incolumi
 exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias periire duces
 nostri, ita separatim ac diuisi opprimi possunt hostes. Alia
 belli gerendi uia nulla est. Proinde nihil praeter noctis
 proximae opportunitatem expectemus. Ite, deis bene iuan-
 tibus, corpora curate, ut integri uigentesque eodem animo in
 castra hostium inrumpatis quo uestra tutati estis.'

Laeti et audire ab nouo duce nouum consilium et quo
 audacius erat magis placebat. Reliquum diei expediendis
 armis et curatione corporum consumptum et maior pars
 noctis quieti data est. Quarta uigilia mouere. Erant ultra
 proxima castra sex milium interuallo distantes aliae copiae
 Poenorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus; in
 huius siluae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica
 abditur et equites. Ita medio itinere intercepto ceterae
 copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae et, cum
 statio nulla pro portis neque in uallo custodiae essent, uelut
 in sua castra nullo usquam obsistente penetrauerunt. Inde
 signa canunt et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes
 caedunt, pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt,
 pars portas occupant ut fugam intercludant. Hostes simul
 ignis, clamor, caedes, uelut alienatos sensibus, nec audire
 nec prouidere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter
 cateruas armatorum. Alii ruunt ad portas, alii obsaepis
 itineribus super uallum saliant et ut quisque euaserat pro-

21 diuidendo C^4M^3BDA : uidendo $PCRM$ opportunitatem P^1
 (ex -pugun- P) $CRMBDA$ 23 audire M^2 (uel M^1A : audire
 $PCRMBD$ consilium M^1A : concilium $PCRMBD$

39 1 uallis MA : ualles $PCRBD$ spatio $Sigon.$: statio PCR
 MBD : stadio A : statio (sed uoce cohors deleta) ret. J. H. Voss

3 ignes P^x , fort. P^4 , M^1 : signae|s $PC?$ uel signa ac $C\backslash RM$ (sed signe
 s) : ignis es- BDA stramento CMB^2A : stamento PR : stra-
 menta D 4 inter $PCRMBDA$: in *Madv. Praef. ed. 4. fort. recte*

6 tinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus
ex occulto procurrentibus circumuenti caesique ad unum
7 omnes sunt; quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset,
adeo raptim a captis propioribus castris in altera trans-
cursum castra ab Romanis est, ut praeuenire nuntius cladis
8 non posset. Ibi uero, quo longius ab hoste aberant et quia
sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam
dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenere,
arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi
sedentes accubantesque aut obambulantes ante uallum
9 portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes
adhuc ab recenti pugna ferocesque uictoria proelium ineunt.
Itaque nequaquam resisti in portis potuit; intra portas con-
cursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum
10 facto atrox proelium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta
scuta Romanorum uisa indicium alterius cladis Poenis atque
11 inde pauorem iniecissent. Hic terror in fugam auertit omnes
effusique qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur
castris. Ita nocte ac die bina castra hostium oppugnata
12 ductu L. Marci. Ad triginta septem milia hostium caesa
auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in
13 Latinum sermonem uertit; captos ad mille octingentos tri-
ginta, praedam ingentem partam; in ea fuisse clipeum
argenteum pondo centum triginta septem cum imagine
14 Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis
capta tradit, septem milia caesa hostium; altero proelio

6 ubi ab M^3BD : ubi a C^2A : ubi ad PRM : ibi a C 7 raptim
a Gron.: raptiua PRM : rapti C : raptis C^4 : raptim M^2BDA captis
 P^v (fort. P^4) M^1BDA : capitis PRM : captiuati C : captiuatis C^4
altera P^x (fort. P^4) C^xM^1BD : alteram $PCRMA$ 8 pabulatum P^1
(ex fab- P) $CRMBDA$ inuenere M^1 (uel M^2) $B?$ et B^2DA : inuenire
 $PCRMA$ 10 tenuisset ed. Par. 1510: tenuissent $PCRMBDA$
11 auertit (P^1 uel) P^2CRMBD : auertis P : uertit A iter A^2 in ras.:
inter $PCRMBD$ est $PCRMBDA$: erat malit Conway oppugnata
 $PCRMBDA$: expugnata ed. Par. 1513 quod malit Conway 13 partam
 M^1 (uel M^3): paratam $PCRMBDA$, cf. 21. 60. 4 adn. clipeum P^2C
 $RMBD$: clipeum P (sed clip- in § 17): clipeum A 14 tradit
ed. Rom. 1469: tradidit P : tradidit $CRMCD A$

eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso quinque milia 15 hominum, cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen 16 Marcii ducis est; et uerae gloriae eius etiam miracula addunt flammam ei contionanti fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pauore circumstantium militum; monumentum- 17 que uictoriae eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clipeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis.—Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res 18 fuere, utrisque post tantas in uicem acceptas inlatasque clades cunctantibus periculum summae rerum facere.

Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syra- 40 censis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset ut non modo suam gloriam sed etiam maiestatem populi Romani augeret, ornamenta urbis, signa tabulasque quibus abundabant Syracusae, Romam deuexit, hostium 2 quidem illa spolia et parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera licentiaeque hinc sacra profanaque omnia uolgo spoliandi factum est, quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum quod a Marcello eximie ornatum est, uertit. Visebantur 3 enim ab externis ad portam Capenam dedicata a M. Marcello templa propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet.

Legationes omnium ferme ciuitatum Siciliae ad eum 4 conueniebant. Dispar ut causa earum, ita condicio erat. Qui ante captas Syracusas aut non descuerant aut redierant

14 pugnatum $C^4M^1(uel\ M^2)B^2A^2$: purgatum $PCRM BDA$
 15 Mago PC^4 : magone $P^3CRM BDA$: mago re(cedentes) A^2 fort.
 recte 18 aliquandiu $P^2(uel\ P^3)CRM BDA$: aliquandi P utris-
 que M^3BDA : uirisque $PCRM$: uiris C^x

40 1 urbis, signa *ed. Frob. 1531*: signa urbis $PCRMBA$: sua urbis
D: signa *Boettcher* probante *Conwaio* 2 hinc A : huic $PCRM$
BD: huius *Ussing* quod probat *Conway* templum $PCRM BDA$:
 templumq. M^3 3 dedicata $P^1CRM BDA$: dedita P

in amicitiam ut socii fideles accepti cultique; quos metus
 post captas Syracusas dediderat ut uicti a uictore leges
 5 acceperunt. Erant tamen haud paruae reliquiae belli circa
 Agrigentum Romanis, Epicydes et Hanno, duces reliqui
 prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippo-
 cratis missus, Libyphoenicum generis Hippacritanus—Mut-
 tinen populares uocabant—, uir impiger et sub Hannibale
 6 magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et
 Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita perua-
 gatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide
 7 animos eorum ferendo in tempore cuique auxilium adiit, ut
 breui tempore totam Siciliam impleret nominis sui nec spes
 alia maior apud fauentes rebus Carthaginiensium esset.
 8 Itaque inclusi ad <id> tempus moenibus Agrigenti dux
 Poenus Syracusanusque, non consilio Muttinis quam fiducia
 magis ausi egredi extra muros ad Himeram amnem posue-
 9 runt castra. Quod ubi perlatus ad Marcellum est, extemplo
 copias mouit et ab hoste quattuor ferme milium interuallo
 10 consedit, quid agerent pararentue expectaturus. Sed nullum
 neque locum neque tempus cunctationi consilium dedit
 Muttines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum
 11 ingenti terrore ac tumultu inuectus. Postero die prope iusto
 proelio compulit hostes intra munimenta. Inde reuocatus
 seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme
 eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos
 reuocandosque eos profectus magno opere monuisse duces

5 ab Hannibale *CB(sed -le)DA* : ad Hannibale *PRM* Hippa-
 critanus *Weissenb.* : hippacinatus *P* : hispacinatus *C* : hippacinatis *RM*
(sed hyp-)BDA : hippacrites *Gron. (et sic apud Polyb. saepius hoc*
ethnicon) 6 ferendo *M³* : ferendoque *PCM¹* (*cf. c. 36. 14 et 21.*
60. 4 adn. (a)) : ferendosque *RMBDA* : ferendumque *A²* adiit
C⁴ : adit *PCRMA* (*cf. c. 23. 6 adn.*) : addit *B* : uidit *D* 7 tempore
PCRMBDA : *seclud. Ruperti* impleret *PCRMBDA* : fama im-
 pleret *H. J. Mueller* 8 ad id *Crevier* : ad *PCRMBDA* 11 muni-
 menta *M¹B²A* : mumenta *PCRD* : momenta *MB* : monimenta *M¹*
 ccc *P(sed c. 41. 2 cccc P)CRMBDA*

dicatur ne absente se cum hoste manus consererent. Id 12
ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam ante anxius
gloria eius : Muttinē sibi modum facere, degenerem Afrum
imperatorī Carthaginīensi misso ab senatu populoque? Is 13
perpulit cunctantem Epicyden ut transgressi flumen in aciem
exirent : nam si Muttinē opperirentur et secunda pugnae
fortuna euenisset, haud dubie Muttinis gloriam fore.

Enimuero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem 41
subnixum uictoria Cannensi ab Nola reppulisset, his terra
marique uictis ab se hostibus cedere, arma propere capere
milites et efferri signa iubet. Instruenti exercitum decem 2
effusis equis aduolant ex hostium acie Numidae nuntiantes
populares suos, primum ea seditione motos qua trecenti ex
numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum 3
suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam
certaminis diem ablegatum uideant, quieturos in pugna.
Gens fallax promissi fidem praestitit. Itaque et Romanis 4
creuit animus nuntio celeri per ordines misso destitutum ab
equite hostem esse quem maxime timuerant, et terri 5
hostes, praeterquam quod maxima parte uirium suarum non
iuuabantur, timore etiam incusso ne ab suomet ipsi equite
oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit ; primus 6
clamor atque impetus rem decreuit. Numidae cum in
concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos
uiderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam 7
omnes Agrigentum trepido agmine petentes uiderunt, ipsi

41 1 his C^4BA^6 : is $PCRMDA$ 2 Instruenti Gron. : instruyente
 $PCMRBDA$ trecenti A (cf. c. 40. 11) : $\overline{cccc}$ $PCRMBD$ 3 quod
 A : quo $PCRMBD$ (cf. c. 36. 16) 4 ordines Tan. Faber ex dett.
aliqu. : ordinem $PCRMBDA$ (cf. c. 30. 4 et 22. 2. 2 adn.) 5 quod
Ced. Par. 1513 : quod quia $PRMBD$: quod qua A suomet *Weis-*
senb. : suo et $PCRMBDA$ 6 magni $PCRMBD$: magna uis A
(unde *Edd.* usque ad Gron. qui 26. 5. 14 conferens magni reposuit) : res
uel proelium uel etiam dimicatio post fuit add. *Weissenb.* (cf. § 9) :
res ante fuit Conway primus C^4M^3BDA : primis $PCRM$ ut
terga dantes A : ut terga dantis M^3BD : terga dantis C : uterga
bantis PRM

metu obsidionis passim in ciuitates proxumas dilapsi. Multa milia hominum caesa; capta <sex milia> et octo elephantia. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit; uictor inde Syracusas rediit.

- 8 Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus Romae decreuit ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad con-
9 sules mitteret, dum Hannibal procul abesset nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita uideretur, ad magistratus subrogandos Romam ueniret.
10 Litteris acceptis inter se consules compararunt ut Claudius
11 comitia perficeret, Fuluius ad Capuam maneret. Consules Claudius creauit Cn. Fuluium Centumalum et P. Sulpicium Serui filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
12 gessisset. Praetores deinde creati <L. Cornelius Lentulus M.> Cornelius Cethegus C. Sulpicius <C. Calpurnius> Piso.
13 Pisoni iurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia euenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

7 proximas *CM*¹ (uel *M*² *BDA* : proxuma *PRM*, cf. c. 30. 9 dilapsi *P*¹ (uel *P*² *CRMBDA* : dilapti *P* capta <sex milia> *Madv.* : capta-
que *ed. Rom.* 1469 : capta *PCRMBDA* 8 consules *P*¹*CRMBDA* :
consulem *P*, cf. 22. 2. 2 9 magni *ed. Rom.* 1469 : magna *PCRMBDA*
10 compararunt *C*⁴*M*³ : compararent *PCRMBDA* 11 Centumalum *Signon.*, ex *Fastis Cap.* (cf. 35. 10. 11) et *C. I. L.* i, p. 525) :
Centumalum *PCRMB*²(ex tent- *B*)*DA* Serui *ed. Frob.* 1535 : serg.
PCR : ser. g. *MBD* : seruilius *A* 12 <L. Cornelius Lentulus>
add. ed. Mogunt. 1518 et *Aldus* 1521 ex 26. 1. 11 : om. *PCRMBDA*
<M> (ante Cornelius) *add. Signon.* cf. cc. 2. 2 et 5. 2 et 26.
21. 13 : om. *PCRMBDA* <C. Calpurnius> Piso *Aldus* ex 26. 3. 9 :
Piso *PCRMBDA* 13 Sulpicio *A dett. plerique* ex 26. 1. 9 : pupio
PR : pupio urbana *MBD* : publico *C*

Subscriptiones : titi liuii ab urbe condita liber XXV explic. incipit
liber XXVI feliciter *P* : similia *CRMA*(sed feliciter amen)*D* qui tamen
nihil post XXVI addidit : in *B* uacat v linearum spatium *add.*
recognobi abellini *P*²

